

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

В. С. Щербина

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

Підручник

6-те видання,
перероблене і доповнене

Затверджено Міністерством освіти і науки України

Київ
Юрінком Інтер
2013

УДК 346
ББК 67.9(4УКР)304я73
Щ64

Рецензенти

О. В. Дзера, член-кореспондент Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Є. Б. Кубко, член-кореспондент Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України;

О. М. Вінник, член-кореспондент Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор кафедри господарського права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Затверджено

*Міністерством освіти і науки України
(лист № 1.4/18-Г-11 від 9 січня 2009 р.)*

*Рекомендовано вченою радою юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 2 від 13 жовтня 2008 р.)*

Відтворення всієї книги чи якої-небудь її частини
будь-якими засобами або в якій-небудь формі, у тому числі в Інтернеті,
без письмового дозволу видавництва забороняється

Щербина В. С.

Щ64 Господарське право : підручник / В. С. Щербина. — 6-те вид., перероб. і допов. — К. : Юрінком Інтер, 2013. — 640 с.

ISBN 978-966-667-348-3

У 6-му виданні підручника відповідно до програми курсу висвітлено основні правові інститути Загальної частини господарського права, а також питання правового регулювання в окремих галузях господарювання (Особлива частина) на основі Господарського та Цивільного кодексів України, а також інших нормативно-правових актів господарського законодавства. Головну увагу зосереджено на правових питаннях господарської діяльності та управління нею.

Для студентів і аспірантів, які вивчають курс господарського права, а також юрисконсультів, адвокатів, підприємців і всіх, хто цікавиться питаннями правового регулювання господарської діяльності.

УДК 346
ББК 67.9(4УКР)304я73+67.304я73

ISBN 978-966-667-348-3

© Щербина В. С., 2013
© Юрінком Інтер, 2013

ЗМІСТ

Вступ	11
-------------	----

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Розділ I

Поняття, методи і система господарського права

Глава 1

Господарські правовідносини та господарське право	13
§ 1. Предмет регулювання господарського права	13
§ 2. Господарські правовідносини, їх ознаки та види	20
§ 3. Методи господарського права	23
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	<i>25</i>

Глава 2

Правові форми участі держави і місцевого самоврядування в регулюванні господарської діяльності	26
§ 1. Основні напрями економічної політики держави	26
§ 2. Засоби державного регулювання господарської діяльності	37
§ 3. Особливості управління господарською діяльністю у державному та комунальному секторах економіки	57
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	<i>59</i>

Глава 3

Правові засади захисту економічної конкуренції	60
§ 1. Законодавство про захист економічної конкуренції. Види порушень законодавства про економічну конкуренцію	60
§ 2. Правове становище Антимонопольного комітету	68
§ 3. Контроль за концентрацією суб'єктів господарювання	79
§ 4. Відповідальність за порушення законодавства про захист економічної конкуренції	82
§ 5. Розгляд справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції	87
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	<i>92</i>

Глава 4	
Господарське законодавство	93
§ 1. Поняття, ознаки та особливості господарського законодавства.	93
§ 2. Нормативні акти господарського законодавства: поняття і види.	97
§ 3. Система господарського законодавства.	101
§ 4. Проблеми удосконалення господарського законодавства	109
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	114
 <i>Розділ II</i> <i>Суб'єкти господарських правовідносин</i>	
Глава 5	
Суб'єкти господарського права. Суб'єкти господарювання.	115
§ 1. Поняття та види суб'єктів господарського права.	115
§ 2. Утворення суб'єктів господарювання, їх державна реєстрація.	117
§ 3. Припинення суб'єкта господарювання	134
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	140
Глава 6	
Правове становище підприємств	141
§ 1. Поняття підприємства як організаційної форми господарювання	141
§ 2. Види та організаційно-правові форми підприємств	143
§ 3. Організаційна структура та управління підприємством	144
§ 4. Правове становище державних підприємств	146
§ 5. Правове становище комунального унітарного підприємства	152
§ 6. Поняття, види та правове становище підприємств колективної власності.	153
§ 7. Правове становище приватних та інших підприємств	156
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	158
Глава 7	
Правовий статус господарських товариств	159
§ 1. Поняття господарського товариства.	159
§ 2. Види господарських товариств.	162
§ 3. Майно та майнові права у господарському товаристві	169
§ 4. Права і обов'язки учасників господарського товариства.	174
§ 5. Управління господарським товариством	175
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	182
Глава 8	
Правове становище об'єднань підприємств	183
§ 1. Поняття об'єднання підприємств	183
§ 2. Види та організаційно-правові форми об'єднань підприємств	186

§ 3. Функції та компетенція об'єднання підприємств. Управління об'єднанням підприємств	188
§ 4. Асоційовані підприємства та холдингові компанії	191
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	<i>192</i>

Глава 9

Правовий статус громадянина як суб'єкта господарювання.

Особливості правового статусу інших суб'єктів господарювання	193
§ 1. Правовий статус громадянина-підприємця	193
§ 2. Особливості правового статусу кредитних спілок у сфері господарювання	194
§ 3. Особливості правового статусу благодійних та інших неприбуткових організацій у сфері господарювання	196
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	<i>198</i>

Розділ III

Майнова основа господарювання

Глава 10

Загальні засади майнових відносин у сфері господарювання	199
§ 1. Правовий режим майна суб'єктів господарювання	199
§ 2. Види майна суб'єктів господарювання та джерела його формування	200
§ 3. Право власності та похідні права (право господарського відання, право оперативного управління) у сфері господарювання	210
§ 4. Корпоративні права	216
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	<i>218</i>

Глава 11

Правові засади приватизації державного та комунального майна	220
§ 1. Поняття і головні цілі приватизації. Законодавство про приватизацію	220
§ 2. Об'єкти приватизації	226
§ 3. Суб'єкти приватизації	233
§ 4. Передприватизаційна підготовка та приватизаційний процес	236
§ 5. Способи приватизації	243
§ 6. Договірні відносини приватизації	246
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	<i>250</i>

Глава 12

Правовий режим цінних паперів у господарській діяльності	251
§ 1. Поняття та види цінних паперів	251
§ 2. Умови і порядок емісії і розміщення цінних паперів	268
§ 3. Регулювання ринку цінних паперів	278
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	<i>286</i>

Розділ IV Господарські зобов'язання

Глава 13

Загальні положення щодо господарських зобов'язань	287
§ 1. Поняття, види та підстави виникнення господарських зобов'язань	287
§ 2. Виконання господарських зобов'язань, забезпечення виконання господарських зобов'язань	290
§ 3. Припинення господарських зобов'язань	294
§ 4. Розірвання господарських зобов'язань. Недійсність господарського зобов'язання	295
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	297

Глава 14

Господарські договори	298
§ 1. Поняття та ознаки господарського договору	298
§ 2. Види господарських договорів	301
§ 3. Функції господарського договору	304
§ 4. Зміст і форма господарського договору	305
§ 5. Порядок укладання, зміни та розірвання господарських договорів	308
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	314

Розділ V Відповідальність у господарсько-правових відносинах

Глава 15

Основні засади господарсько-правової відповідальності	315
§ 1. Поняття, ознаки та принципи господарсько-правової відповідальності	315
§ 2. Підстави та межі господарсько-правової відповідальності	319
§ 3. Досудовий порядок реалізації господарсько-правової відповідальності	322
§ 4. Відшкодування збитків у сфері господарювання	323
§ 5. Штрафні та оперативно-господарські санкції	326
§ 6. Адміністративно-господарські санкції	330
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	334

Глава 16

Правове регулювання банкрутства	335
§ 1. Поняття банкрутства. Суб'єкти у відносинах банкрутства	335
§ 2. Організаційно-правові питання запобігання банкрутству	338
§ 3. Підстави для застосування банкрутства	342
§ 4. Проведення у справах про банкрутство	344
§ 5. Судові процедури, які застосовуються щодо боржника	354
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	387

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

Розділ VI

Особливості правового регулювання
в окремих галузях господарювання**Глава 17**

Правове регулювання господарсько-торговельної діяльності	388
§ 1. Правове регулювання матеріально-технічного постачання та збуту	389
§ 2. Правове регулювання контрактації сільськогосподарської продукції.	399
§ 3. Правове регулювання енергопостачання	401
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	414

Глава 18

Правове регулювання біржової торгівлі	415
§ 1. Поняття та юридичні ознаки біржі	415
§ 2. Функції, права та обов'язки товарної біржі	417
§ 3. Види біржових угод	419
§ 4. Правила біржової торгівлі	423
§ 5. Правовий статус фондової біржі	425
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	429

Глава 19

Правове регулювання оренди та лізингу у сфері господарювання	430
§ 1. Поняття договору оренди. Об'єкти оренди	430
§ 2. Сторони в договорі оренди	434
§ 3. Порядок укладання договору оренди.	435
§ 4. Умови договору оренди.	438
§ 5. Припинення договору оренди.	441
§ 6. Правове регулювання лізингових операцій в Україні	442
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	448

Глава 20

Правове регулювання інших видів господарсько-торговельної діяльності (бартер, зберігання у товарному складі)	450
§ 1. Правове регулювання товарообмінних (бартерних) операцій	450
§ 2. Правове регулювання зберігання у товарному складі	451
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	453

Глава 21

Правове регулювання комерційного посередництва (агентських відносин) у сфері господарювання	454
§ 1. Комерційне посередництво (агентська діяльність): поняття, види, суб'єкти	454
§ 2. Агентський договір: зміст, виконання та припинення	455
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	458

Глава 22

Правове регулювання діяльності транспорту	459
§ 1. Види транспорту в Україні. Єдина транспортна система України	459
§ 2. Законодавство про транспорт	461
§ 3. Правове становище транспортних організацій	463
§ 4. Транспортні господарські договори	473
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	481

Глава 23

Правове регулювання капітального будівництва	482
§ 1. Поняття капітального будівництва та джерела його фінансування	482
§ 2. Правове регулювання підрядних відносин у капітальному будівництві	484
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	487

Глава 24

Правове регулювання інвестиційної та інноваційної діяльності	488
§ 1. Поняття інвестицій та інвестиційної діяльності	488
§ 2. Державне регулювання інвестиційної діяльності	492
§ 3. Правові форми реалізації інвестиційної діяльності	493
§ 4. Особливості правового регулювання інноваційної діяльності	494
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	497

Глава 25

Правове регулювання банківської діяльності	498
§ 1. Поняття, види та правове становище банків. Банківські операції та їх види	498
§ 2. Поняття та види кредиту. Кредитний договір	506
§ 3. Порядок відкриття рахунків у банках	510
§ 4. Порядок та форми розрахунків у господарському обороті	518
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	527

Глава 26

Правове регулювання страхової діяльності	528
§ 1. Поняття страхової діяльності. Законодавство про страхову діяльність	528
§ 2. Правове становище учасників страхової діяльності	531
§ 3. Державний нагляд за страховою діяльністю	537
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	540

Глава 27

Правове регулювання цін та ціноутворення	541
§ 1. Поняття та функції ціни. Політика ціноутворення	541
§ 2. Види цін та порядок їх встановлення	543
§ 3. Правове регулювання контролю за додержанням дисципліни цін та відповідальність за її порушення	544
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	547

Глава 28

Правові засади бухгалтерського обліку, фінансової звітності та статистичної інформації	548
§ 1. Організація та ведення бухгалтерського обліку в господарських організаціях	548
§ 2. Державне регулювання бухгалтерського обліку та фінансової звітності	553
§ 3. Фінансова звітність суб'єктів господарювання	555
§ 4. Статистична інформація суб'єктів господарювання	561
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	564

Глава 29

Правові засади аудиторської діяльності	565
§ 1. Поняття та зміст аудиторської діяльності	565
§ 2. Форми та зміст аудиторських послуг. Види аудиту	568
§ 3. Суб'єкти аудиторської діяльності	571
§ 4. Проведення аудиту, надання інших аудиторських послуг	575
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	579

Глава 30

Правове регулювання комерційної концесії	580
§ 1. Поняття, зміст та сфера застосування комерційної концесії	580
§ 2. Договір комерційної концесії	581
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	585

Розділ VII
Правове регулювання
зовнішньоекономічної діяльності

Глава 31

Загальні засади правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності	586
§ 1. Поняття та принципи зовнішньоекономічної діяльності. Законодавство про зовнішньоекономічну діяльність	586
§ 2. Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності	589
§ 3. Види зовнішньоекономічної діяльності	594
§ 4. Регулювання зовнішньоекономічної діяльності	596
§ 5. Компетенція органів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності	598
§ 6. Правове становище торгово-промислових палат	603
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	606

Глава 32

Правовий режим іноземних інвестицій	607
§ 1. Поняття іноземних інвестицій і їх роль в економіці України	607
§ 2. Форми і види іноземних інвестицій	608
§ 3. Державна реєстрація іноземних інвестицій	609

§ 4. Особливості правового регулювання іноземних інвестицій, що здійснюються за окремими договорами (контрактами)	610
§ 5. Гарантії і компенсації іноземним інвесторам	613
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	615

Розділ VIII
Спеціальні режими
господарювання

Глава 33

Правовий режим спеціальних (вільних) економічних зон

та спеціальний режим господарювання	616
§ 1. Поняття та види спеціальних (вільних) економічних зон	616
§ 2. Порядок створення спеціальної (вільної) економічної зони	618
§ 3. Спеціальний інвестиційний режим на територіях пріоритетного розвитку	622
§ 4. Правове регулювання концесійної діяльності в Україні	624
§ 5. Правове регулювання інших спеціальних режимів господарювання	631
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	632

Список літератури	634
------------------------------------	-----

ВСТУП

Основні засади ринкової економіки передбачають повну господарську самостійність суб'єктів господарювання, які функціонують в економіці, вступаючи при цьому в різноманітні господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини. Всі ці суспільні відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності (як між суб'єктами господарювання, так і між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання) регулюються, зокрема, Господарським кодексом, завдяки чому вони набувають характеру правовідносин.

Ринкова економіка породила різноманітні організаційні форми суб'єктів господарювання: господарські організації, громадяни-підприємці, структурні одиниці господарських організацій. Існує потреба у врегулюванні правового статусу об'єднань підприємств (господарських об'єднань, державних та комунальних об'єднань тощо), встановлення правового режиму вільних (спеціальних) економічних зон та визначення правового режиму іноземного інвестування.

З'явилися нові інститути, притаманні ринковим умовам господарювання (банкрутство, свобода конкуренції, антимонопольне регулювання). Все більшого розвитку, в тому числі завдяки приватизаційним процесам, набуває ринок цінних паперів.

Інтеграція України до світової економічної системи стимулює розвиток міжнародних господарських зв'язків, зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання.

Змінилися принципи, на яких будуються відносини держави з суб'єктами господарської діяльності, запроваджується ефективно державне регулювання підприємництва у формі єдиної державної регуляторної політики у сфері підприємництва¹ тощо.

Усі ці чинники зумовлюють необхідність не тільки відповідного правового регулювання, але і вивчення правових засад господарської діяльності.

¹ Указ Президента України від 22 січня 2000 р. «Про запровадження єдиної державної регуляторної політики у сфері підприємництва».

Перехід економіки України до розвинених ринкових відносин багато в чому залежить від правового забезпечення ринкових реформ, від створення належних умов функціонування суб'єктів господарської діяльності, від суворого додержання останніми вимог чинного законодавства.

Українська держава сьогодні потребує висококваліфікованих спеціалістів на всіх напрямках економічного розвитку та державного будівництва. З метою підготовки саме таких спеціалістів, озброєних знаннями в галузі господарського законодавства, написано цей підручник.

У підручнику на основі чинного законодавства та відповідно до програми курсу висвітлено основні правові інститути Загальної частини господарського права та питання правового регулювання в окремих галузях та сферах господарювання (Особлива частина) на основі Господарського кодексу України та нового Цивільного кодексу України, а також інших нормативно-правових актів господарського законодавства України. Автор намагався у стислій та доступній для сприйняття формі розкрити зміст основних нормативних актів господарського законодавства, показати їх роль у регулюванні суспільних відносин.

Труднощі формування господарського законодавства України, відсутність єдиних методологічних підходів до формулювання предмету та системи господарського права як навчальної дисципліни, безперечно, позначилися на змісті даної праці. У запропонованому переробленому і доповненому виданні підручника, виданого з урахуванням положень Господарського кодексу України, що набрав чинності з 1 січня 2004 року, інших нормативно-правових актів господарського законодавства та практики їх застосування, враховано конструктивні зауваження і рекомендації щодо поліпшення його структури та змісту.

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Розділ I **ПОНЯТТЯ, МЕТОДИ І СИСТЕМА** **ГОСПОДАРЬСЬКОГО ПРАВА**

Глава I **ГОСПОДАРЬСЬКІ ПРАВОВІДНОСИНИ** **ТА ГОСПОДАРЬСЬКЕ ПРАВО**

§ 1. Предмет регулювання господарського права

Господарське право, як і будь-яку іншу юридичну дисципліну, можна визначити, насамперед, за предметною ознакою, тобто за сукупністю суспільних відносин, що регулюються нормами господарського права.

З цієї точки зору господарське право є системою норм, що регулюють *господарські відносини*, тобто відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання. Отже, саме господарські відносини у сфері економіки України і становлять предмет господарського права.

Зміст предмета господарського права визначається двома поняттями: «організація господарської діяльності» та «здійснення господарської діяльності».

Зазначені поняття вживаються в Господарському кодексі України від 16 січня 2003 р., який набрав чинності з 1 січня 2004 р.¹, та в інших актах законодавства України.

Під господарською діяльністю у Господарському кодексі розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного вироб-

¹ Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 18. — Ст. 144; № 19—20. — Ст. 144; № 21—22. — Ст. 144.

ництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність (ч. 1 ст. 3 ГК).

У наведеному визначенні зазначені такі ознаки господарської діяльності, як:

- особливий суб'єктний склад (господарську діяльність здійснюють суб'єкти господарювання);
- особлива сфера здійснення господарської діяльності — сфера суспільного виробництва;
- вартісний характер результатів господарської діяльності, що мають цінову визначеність.

Отже, господарська діяльність розглядається як суспільно корисна діяльність членів суспільства, їх спілок (об'єднань) щодо виготовлення продукції надання послуг, виконання робіт.

Така суспільно-корисна господарська діяльність має наступні ознаки:

по-перше, вона полягає у виробництві продукції, виконанні робіт, наданні послуг не для власних потреб виробника, а для задоволення потреб інших осіб (сфера суспільного виробництва);

по-друге, вона виконується на професійних засадах;

по-третє, результати такої діяльності мають вартісний характер, вони реалізуються за плату, тобто функціонують як товар;

по-четверте, ця діяльність поєднує як приватні інтереси виробника, так і публічні інтереси (держави, суспільства, значних прошарків населення тощо).

Закріплені в ГК ознаки господарської діяльності характеризують її набагато повніше, ніж ознаки, вживані в інших актах чинного законодавства. Так, згідно зі ст. 1 Закону України від 16 квітня 1991 р. «Про зовнішньоекономічну діяльність»¹ *господарська діяльність* — це будь-яка діяльність, у тому числі підприємницька, пов'язана з виробництвом та обміном матеріальних і нематеріальних благ, що виступають у формі товару. А Закон України від 1 червня 2000 р. «Про ліцензування певних видів господарської діяльності»² під *господарською діяльністю* розуміє будь-яку, у тому числі підприємницьку, юридичних осіб, а також фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язану з виробництвом (виготовленням) продукції, торгівлею, наданням послуг, виконанням робіт.

¹ Відомості Верховної Ради УРСР. — 1991. — № 29. — Ст. 377.

² Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 36. — Ст. 299.

Господарська діяльність (господарювання) здійснюється *на загальних принципах*, перелік яких встановлено у ст. 6 ГК. До них належать:

- забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою усіх суб'єктів господарювання;
- свобода підприємницької діяльності у межах, визначених законом;
- вільний рух капіталів, товарів та послуг на території України;
- обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції у підприємництві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства і держави;
- захист національного товаровиробника;
- заборона незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини.

Залежно від мети і способу організації та здійснення господарської діяльності ч. 2 ст. 3 ГК виділяє два її види — господарську комерційну діяльність і некомерційну господарську діяльність.

Господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку, є *підприємництвом*, а суб'єкти такої діяльності (підприємництва) є *підприємцями*.

Господарська діяльність може здійснюватись і *без мети одержання прибутку (некомерційна господарська діяльність)*.

Господарська комерційна діяльність (підприємництво) здійснюється суб'єктом господарювання (підприємцем) як самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик діяльність з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку (ст. 42 ГК).

Підприємництво є основним видом господарської діяльності. Основні положення щодо здійснення підприємництва встановлені нормами глави 4 ГК (ст. 42—51).

Так, згідно з ч. 1 ст. 43 ГК «Свобода підприємницької діяльності» підприємці мають право без обмежень самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, яку не заборонено законом.

Особливості здійснення окремих видів підприємництва встановлюються законодавчими актами (ч. 2 ст. 43 ГК).

Разом з тим, ч. 3 ст. 43 ГК встановлює обмеження у здійсненні підприємницької діяльності, що полягають:

а) у забороні здійснювати окремі види діяльності, перелік яких встановлює Закон України від 1 червня 2000 р. «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» без спеціального дозволу (ліцензії);

б) у встановленні законом переліку видів діяльності, підприємництво в яких забороняється.

Частина 4 ст. 43 ГК встановлює загальне правило, відповідно до якого здійснення підприємницької діяльності забороняється органам державної влади та органам місцевого самоврядування.

Законом обмежується підприємницька діяльність посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Принципи підприємницької діяльності, тобто основні засади, на яких базується підприємництво, законодавчо закріплені у статті 44 ГК. До них належать:

а) вільний вибір підприємцем видів підприємницької діяльності;

б) самостійне формування підприємцем програми діяльності, вибір постачальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законом, встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону;

в) вільний найм підприємцем працівників;

г) комерційний розрахунок та власний комерційний ризик;

д) вільне розпорядження прибутком, що залишається у підприємця після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених законом;

е) самостійне здійснення підприємцем зовнішньоекономічної діяльності, використання підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд.

Важливим чинником активізації підприємництва в умовах побудови ринкової економіки є державна підтримка підприємництва.

Відповідно до ч. 1 ст. 48 ГК з метою створення сприятливих організаційних та економічних умов для розвитку підприємництва органи влади на умовах і в порядку, передбачених законом:

надають підприємцям земельні ділянки, передають державне майно, необхідне для здійснення підприємницької діяльності;

сприяють підприємцям в організації матеріально-технічного забезпечення та інформаційного обслуговування їх діяльності, підготовці кадрів;

здійснюють первісне облаштування неосвоєних територій об'єктами виробничої і соціальної інфраструктури з продажем або передачею їх підприємцям у визначеному законом порядку;

стимулюють модернізацію технології, інноваційну діяльність, освоєння підприємцями нових видів продукції та послуг;
подають підприємцям інші види допомоги.

Як зазначено в ч. 2 ст. 48 ГК, держава сприяє розвитку малого підприємництва, створює необхідні умови для цього.

На формування і розвиток малого підприємництва, становлення малого підприємництва як провідної сили в подоланні негативних процесів в економіці спрямований Закон України від 22 березня 2012 р. «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні»¹, який так само, як і ч. 3 ст. 55 ГК України, визначає суб'єктами мікропідприємництва:

— фізичних осіб, зареєстрованих в установленому законом порядку як фізичні особи — підприємці, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України;

— юридичних осіб—суб'єктів господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України.

Суб'єктами малого підприємництва є:

— фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи-підприємці, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України;

— юридичні особи—суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України.

Основними напрямками державної політики у сфері розвитку малого і середнього підприємництва в Україні є:

1) удосконалення та спрощення порядку ведення обліку в цілях оподаткування;

¹ Офіційний вісник України. — 2012. — № 30. — Ст. 1101.

2) запровадження спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності для суб'єктів малого підприємництва, що відповідають критеріям, встановленим у податковому законодавстві;

3) залучення суб'єктів малого підприємництва до виконання науково-технічних і соціально-економічних програм, здійснення постачання продукції (робіт, послуг) для державних та регіональних потреб;

4) забезпечення фінансової державної підтримки малих і середніх підприємств шляхом запровадження державних програм кредитування, надання гарантій для отримання кредитів, часткової компенсації відсоткових ставок за кредитами тощо;

5) сприяння розвитку інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва;

6) гарантування прав суб'єктів малого і середнього підприємництва під час здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності;

7) сприяння спрощенню дозвільних процедур та процедур здійснення державного нагляду (контролю), отримання документів дозвільного характеру для суб'єктів малого і середнього підприємництва та скороченню строку проведення таких процедур;

8) організація підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для суб'єктів малого і середнього підприємництва;

9) впровадження механізмів сприяння та стимулювання до використання у виробництві суб'єктами малого і середнього підприємництва новітніх технологій, а також технологій, які забезпечують підвищення якості товарів (робіт, послуг).

Некомерційна господарська діяльність здійснюється з метою задоволення певних суспільних потреб незалежно від прибутковості такої діяльності: отримання прибутку від такої діяльності відіграє другорядну роль (такою є діяльність частини казенних, експериментальних та інших планово-збиткових підприємств, які фінансуються за рахунок держави).

Згідно з ч. 1 ст. 52 ГК *некомерційне господарювання* — це самостійна систематична господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання, спрямована на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети одержання прибутку.

Некомерційна господарська діяльність здійснюється суб'єктами господарювання державного або комунального секторів економіки у галузях (видах діяльності), в яких відповідно до ст. 12 ГК забороняється підприємництво, на основі рішення відповідного органу державної влади чи органу місцевого самоврядування. Некомерційна господарська діяльність може здійснюватися також іншими суб'єктами госпо-

дарювання, яким здійснення господарської діяльності у формі підприємництва забороняється законом (ч. 2 ст. 52 ГК).

У разі якщо господарська діяльність громадян або юридичної особи, зареєстрованої як суб'єкт некомерційного господарювання, набуває характеру підприємницької діяльності, до неї застосовуються положення ГК та інших законів, якими регулюється підприємництво (ч. 3 ст. 53 ГК).

На суб'єктів господарювання, які здійснюють некомерційну господарську діяльність, поширюються загальні вимоги щодо регулювання господарської діяльності з урахуванням особливостей її здійснення різними суб'єктами господарювання, які визначаються ГК та іншими законодавчими актами (ч. 1 ст. 54 ГК).

Господарський кодекс вперше закріпив таке поняття, як «господарче забезпечення діяльності негосподарюючих суб'єктів». Відповідно до ч. 3 ст. 3 ГК це діяльність негосподарюючих суб'єктів, спрямована на створення і підтримання необхідних матеріально-технічних умов їх функціонування, що здійснюється за участі або без участі суб'єктів господарювання (наприклад, ремонт гуртожитків університету як силами залучених ремонтно-будівельних організацій, так і власними силами; закупівля обладнання, устаткування, підручників, меблів тощо для їх використання в навчальній та науково-дослідній роботі).

Організація господарської діяльності — друга складова господарських відносин. На жаль, ГК України не розкриває змісту поняття «організація господарської діяльності». Не завжди розкривається зміст цього терміну і в навчальній літературі¹, незважаючи на те, що прихильниками господарського права він розглядається як одне з наріжних понять господарсько-правової науки, за допомогою якого, зокрема, розмежовуються предмети цивільного і господарського права.

Можна погодитися з узагальненим визначенням поняття організації господарської діяльності як системи заходів, спрямованих на раціональне поєднання в часі і просторі всіх елементів господарської системи певного регіону (Автономної Республіки Крим, певної територіальної громади), певного суб'єкта господарювання. До елементів господарської системи належать суб'єкти, майнова база, нормативна та інформаційна системи².

¹ Див., напр.: Хозяйственное право : учебник / В. К. Мамутов, Г. Л. Знаменский, К. С. Хахулина [и др.] ; под ред. В. К. Мамутова. — К. : Юринком Интер, 2002. — С. 9–18; Хозяйственное право Украины : учебник / под ред. А. С. Васильева, О. П. Подчерковного. — Х. : Одиссей, 2005. — С. 10–17.

² Вінник О. М. Господарське право: Курс лекцій / О. М. Вінник. — К. : Атіка, 2004. — С. 14–15.

§ 2. Господарські правовідносини, їх ознаки та види

У сфері економіки виникають і функціонують різноманітні відносини, пов'язані з господарською діяльністю. Зокрема, держава здійснює функції загального управління економікою. З цією метою у центрі й на місцях діють органи державної виконавчої влади — міністерства, державні комітети, інші центральні органи, місцеві державні адміністрації. Отже, у сфері господарювання складаються управлінські відносини між цими органами і суб'єктами господарювання. Ці відносини регулюються адміністративним правом, тобто є адміністративними правовідносинами.

У сфері господарювання застосовується наймана праця працівників. Відносини щодо організації її застосування, оплати праці, часу праці і відпочинку, гарантій та компенсацій тощо регулює трудове право.

Суб'єкти господарювання у процесі своєї діяльності володіють і користуються природними ресурсами. Відносини щодо природокористування регулюються природоресурсовими галузями права (земельне, водне, гірниче, лісове, екологічне тощо).

Суб'єкти господарювання є платниками податків, зборів та інших платежів, формують із прибутку і використовують власні фінансові ресурси тощо. Отже, вони є суб'єктами фінансових правовідносин.

Між суб'єктами господарювання та громадянами-споживачами виникають майнові відносини щодо задоволення особистих потреб громадян у товарах, роботах, послугах. Ці відносини регулює цивільне право.

Визнавати всі зазначені відносини господарськими, як це іноді робиться в літературі, означало б, що спеціальної категорії господарських відносин взагалі не існує. Об'єктивно необхідні для здійснення господарської діяльності зазначені вище відносини за своєю економічною природою не є господарськими. Ці відносини лише створюють організаційні, матеріальні, фінансові та інші передумови функціонування господарських відносин.

Господарсько-правова концепція і Господарський кодекс (ст. 1) визначають господарські відносини у власному (спеціальному) розумінні. А саме: *господарськими є відносини*, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання.

Господарські відносини як предмет регулювання складаються лише з двох елементів — організаційного (організація виробництва, обігу) і майнового. Сукупність господарських відносин у такому вузькому розумінні є предметом господарського права. За предметом у тако-

му розумінні господарське право вирізняється з інших галузей права, норми яких діють у сфері господарювання.

Розмежування відносин у сфері господарювання з іншими видами відносин встановлене ст. 4 ГК, в ч. 1 якої зазначено, що не є предметом регулювання Господарського кодексу:

а) майнові та особисті немайнові відносини, що регулюються Цивільним кодексом України;

б) земельні, гірничі, лісові та водні відносини, відносини щодо використання й охорони рослинного і тваринного світу, територій та об'єктів природно-заповідного фонду, атмосферного повітря;

в) трудові відносини;

г) фінансові відносини за участі суб'єктів господарювання, що виникають у процесі формування та контролю виконання бюджетів усіх рівнів;

д) адміністративні та інші відносини управління за участі суб'єктів господарювання, в яких орган державної влади або місцевого самоврядування не є суб'єктом, наділеним господарською компетенцією, і безпосередньо не здійснює організаційно-господарських повноважень щодо суб'єкта господарювання.

Господарські відносини мають певні ознаки.

Насамперед, це *обмежене, порівняно з цивільним правом, коло суб'єктів*. Такими суб'єктами є учасники відносин у сфері господарювання, перелік яких встановлено ст. 2 ГК. Це:

— суб'єкти господарювання;

— споживачі;

— органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією;

— громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності.

Особливим суб'єктом господарських відносин є держава, від імені якої діють її органи.

Другою характерною ознакою господарських відносин є існування організаційно-господарських зобов'язань як окремого виду господарських зобов'язань, а також поєднання в господарських відносинах організаційних і майнових елементів. Таке поєднання викликає не тим, що однією з правових підстав виникнення та функціонування господарських правовідносин між суб'єктами господарювання та їх контрагентами є, зокрема, державні замовлення і державні завдання (ст. 13 ГК). Правовою підставою виникнення господарських правовідносин є рішення їхніх суб'єктів укласти відповідний договір: гос-

подарський (ст. 184 ГК) або організаційно-господарський (ст. 186 ГК). Ці рішення ґрунтуються, зокрема, на планах учасників господарських відносин (плани економічного і соціального розвитку, бізнес-плани тощо).

Третя ознака господарських відносин — їх матеріальний зміст, тобто суспільне виробництво і реалізація (оборот) суб'єктами господарювання продукції (виконання робіт, надання послуг).

За наведеними ознаками господарських відносин можна розмежувати предмети регулювання цивільного і господарського права. Отже, норми цивільного права універсальні і поширюються на фізичних і юридичних осіб незалежно від діяльності, якою вони займаються. Норми господарського права спеціальні в тому розумінні, що діють лише стосовно юридичних осіб, їх структурних підрозділів, громадян-підприємців, які здійснюють суспільну господарську діяльність і споживають її результати. Тобто предмет господарського права вужчий від предмета цивільного права. Цивільне право складається з норм однієї галузі, які на засадах юридичної рівності суб'єктів регулюють майнові і особисті немайнові відносини; господарське право відповідно до законодавства є комплексною галуззю. Воно ґрунтується на загальних нормах цивільного права про правоздатність юридичних осіб, зобов'язання та нормах про окремі види господарських договорів. У господарському праві об'єднуються також ті норми адміністративного, фінансового й інших галузей права, які регулюють господарську діяльність підприємств та інших суб'єктів господарювання.

Сукупність господарських відносин, які складаються між суб'єктами господарювання, їхніми контрагентами, органами управління в процесі організації і здійснення господарської діяльності — виробництва і реалізації продукції, виконання робіт, надання послуг — становить предмет господарського права.

Виходячи з цього, *господарське право* можна визначити як систему правових норм, що регулюють господарські відносини.

Відповідно до ч. 4 ст. 3 ГК сферу господарських відносин становлять господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини.

Господарсько-виробничими є майнові та інші відносини, що виникають між суб'єктами господарювання при безпосередньому здійсненні господарської діяльності (ч. 5 ст. 3 ГК).

Під *організаційно-господарськими відносинами* розуміються відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю (ч. 6 ст. 3 ГК).

Внутрішньогосподарськими є відносини, що складаються між структурними підрозділами суб'єкта господарювання, та відносини суб'єкта господарювання з його структурними підрозділами (ч. 7 ст. 3 ГК). Слід зазначити, що регулювання цих відносин у зв'язку з їх особливим характером здійснюється не нормами ГК, а положеннями локальних правових актів, що приймаються самими господарськими організаціями стосовно своїх структурних підрозділів.

Господарські правовідносини можуть бути класифіковані за різними ознаками.

Так, за *характером правовідносин* розрізняють:

— відносини з безпосереднього здійснення господарської діяльності (виробництва та реалізації продукції, виконання робіт, надання послуг);

— відносини з організації господарської діяльності (державна реєстрація, ліцензування, патентування, квотування та інші форми державного регулювання господарської діяльності).

За *взаємним становищем сторін* правовідносини поділяються на:

— горизонтальні, учасники яких рівноправні;

— вертикальні, в яких одним з учасників виступає орган управління, в тому числі власник майна чи уповноважений ним орган.

За *сферою дії* правовідносини поділяються на:

— внутрішньогосподарські, що виникають всередині господарської організації між її структурними підрозділами, а також між господарською організацією та її структурними підрозділами;

— міжгосподарські (зовнішньогосподарські), що виникають між юридично самостійними суб'єктами господарювання.

За *галузями господарювання і сферами управління*, в яких вони виникають і функціонують, виділяють такі правовідносини:

— у галузі промисловості;

— у галузі сільського господарства;

— у галузі транспорту;

— у галузі капітального будівництва;

— у сфері приватизації;

— у сфері антимонопольного (конкурентного) регулювання;

— у сфері зовнішньоекономічної діяльності тощо.

§ 3. Методи господарського права

Методи господарського права — це сукупність способів регулюючого впливу норм господарського права на поведінку суб'єктів господарських правовідносин. Концептуально методи господарського

права будуються на двох принципах: загальнодозвільному («дозволено все, що не заборонено законом»), за яким діють підприємства і підприємці, та зобов'язуючому («суб'єкти господарського права зобов'язані і мають вчиняти те, що на них покладено законом»). Цей принцип в основному стосується органів державного управління економікою. Як зазначається в ст. 19 Конституції України, органи державної влади та органи місцевого самоврядування зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Господарські відносини є комплексними відносинами. Вони поєднують у собі організаційні і майнові (вартісні) елементи. Тому у господарському праві як комплексній галузі права загалом діють три (а не один, як у некомплексних галузях) основні методи правового регулювання. При цьому щодо певних конкретних відносин може діяти лише один з названих методів. Інші ж відступають на «другий план» і застосовуються тоді, коли це прямо передбачено (не заборонено) законодавством, якщо в них виникає потреба.

В умовах становлення ринкової економіки переважно застосовується *метод автономних рішень* суб'єктів господарських відносин. Він ґрунтується на тому, що суб'єкти господарювання мають право з власної ініціативи приймати будь-які рішення, які не суперечать законодавству України. Це означає, що суб'єкти господарських відносин самостійно: а) планують свою господарську діяльність; б) в межах законодавства вільно обирають предмети господарських договорів і визначають зобов'язання в них, інші умови господарських взаємовідносин.

Існує ще *метод владних приписів* (вимог законів і вказівок компетентних органів, обов'язкових для суб'єктів господарських відносин). Згідно з ним діяльність (поведінка) суб'єктів господарювання підпорядковується обов'язковим моделям правовідносин, визначеним законодавством. Це, зокрема, обов'язковість дотримання заборон закону щодо здійснення господарської діяльності (ліцензії, квоти, спеціальні режими тощо), обов'язок визначених у законодавстві суб'єктів господарювання укладати з державою державні контракти та ін.

У господарському праві діє також *метод рекомендацій*. Держава регулює поведінку суб'єктів господарських відносин шляхом рекомендованих моделей відповідних правовідносин. Наприклад, примірні форми договорів щодо окремих видів відносин, методичні рекомендації стосовно окремих видів діяльності у сфері господарювання — це приклади застосування державою зазначеного методу.

Залежно від конкретних господарських ситуацій, інтересу держави стосовно тих або інших господарських відносин та інших чинників,

що регулюють господарське життя, можуть використовуватися будь-які із зазначених методів, виходячи з того, який з них буде найефективнішим.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття «господарська діяльність».
2. Назвіть ознаки суспільно-корисної господарської діяльності.
3. Назвіть загальні принципи здійснення господарської діяльності.
4. На яких принципах здійснюється підприємницька діяльність?
5. Що таке некомерційна господарська діяльність?
6. Які відносини становлять сферу господарських відносин?
7. Класифікуйте господарські відносини.
8. Які методи господарського права ви знаєте?

Глава 2

ПРАВОВІ ФОРМИ УЧАСТІ ДЕРЖАВИ І МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В РЕГУЛЮВАННІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

§ 1. Основні напрями економічної політики держави

Як встановлено ч. 1 ст. 8 ГК, держава, органи державної влади та органи місцевого самоврядування не є суб'єктами господарювання.

Проте, як зазначалося у попередній темі, господарське право регулює відносини щодо державного регулювання економіки (*організаційні відносини*), яке здійснюється органами державної влади та органами місцевого самоврядування у певних правових формах і за допомогою певних методів.

Державне регулювання господарської діяльності — це здійснення державою в особі її компетентних органів комплексу економіко-правових, організаційно-правових (управлінських) та юридичних (правових) заходів щодо упорядкування діяльності господарських організацій та фізичних осіб—підприємців з метою реалізації економічної політики, виконання цільових економічних та інших програм і програм економічного і соціального розвитку шляхом застосування різноманітних засобів і механізмів такого регулювання.

Господарська компетенція органів державної влади та органів місцевого самоврядування реалізується від імені відповідної державної чи комунальної установи. Безпосередня участь держави, органів державної влади та органів місцевого самоврядування у господарській діяльності може здійснюватися лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України (ч. 3 ст. 8 ГК).

Головними об'єктивними чинниками, що спричиняють необхідність державного регулювання господарського життя, є:

а) виконання державою соціальних функцій — забезпечення умов для нормальної життєдіяльності суспільства, в тому числі — у сфері економіки (відповідно до ст. 13 Конституції України держава забезпе-

чує соціальну спрямованість економіки). Таким чином держава виконує функцію організації господарського життя суспільства;

б) наявність у держави на праві власності ще досить значного масиву майна (передусім засобів виробництва), що зумовлює управління державним сектором економіки з боку держави-власника (наприклад, у добувній промисловості — близько 20%, на транспорті і зв'язку — близько 30%).

Як носій політичної влади і як власник певної частини засобів виробництва, держава реалізує економічну і соціальну політику у сфері господарювання у двох формах — у формі *довгострокової* (стратегічної) політики і у формі *поточної* (тактичної) політики, що спрямовані на реалізацію та оптимальне узгодження інтересів суб'єктів господарювання і споживачів, різних суспільних верств і населення в цілому (ч. 1 ст. 9 ГК).

Економічна стратегія визначається в ч. 2 ст. 9 ГК як обраний державою курс економічної політики, розрахований на *тривалу перспективу* і спрямований на вирішення крупномасштабних економічних та соціальних завдань, завдань культурного розвитку, забезпечення економічної безпеки держави, збереження і примноження її економічного потенціалу і національного багатства, підвищення народного добробуту. Економічна стратегія включає визначення пріоритетних цілей народного господарства, засобів та способів їх реалізації, виходячи зі змісту об'єктивних процесів і тенденцій, що мають місце в національному та світовому господарстві, та враховуючи законні інтереси суб'єктів господарювання.

Економічна тактика згідно з ч. 3 ст. 9 ГК — це сукупність *найближчих* цілей, завдань, засобів і способів їх досягнення для реалізації стратегічного курсу економічної політики в конкретних умовах, що складаються в поточному періоді розвитку народного господарства.

Правове закріплення економічної політики здійснюється шляхом визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, у прогнозах і програмах економічного і соціального розвитку України та окремих її регіонів, програмах діяльності Кабінету Міністрів України, цільових програмах економічного, науково-технічного і соціального розвитку, а також відповідних законодавчих актах (ч. 4 ст. 9 ГК).

Так, ст. 7 Закону України від 1 липня 2010 р. «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» визначено основні засади внутрішньої політики в економічній сфері. Це:

— забезпечення конкурентоспроможності національної економіки, досягнення високих темпів її зростання, забезпечення макроекономічної стабільності та низького рівня інфляції;

- розвиток внутрішнього ринку, підвищення ефективності його функціонування та вдосконалення механізмів державного регулювання, забезпечення збалансованості попиту та пропозиції на окремих ринках;
- проведення узгодженої антиінфляційної політики та забезпечення цінової і валютно-курсової стабільності;
- проведення стабільної, раціональної та справедливої податкової політики, яка передбачає зниження податкового навантаження на економіку з розширенням бази оподаткування;
- проведення прозорої та виваженої бюджетної політики як дієвого інструменту соціально-економічного розвитку, захисту вразливих верств населення та інвестування в реальний сектор економіки для підтримки національного товаровиробника і збереження робочих місць;
- проведення ефективної політики управління державним боргом;
- підвищення результативності державних видатків, реалізація прозорої політики закупівель за державні кошти, яка гарантуватиме раціональне використання ресурсів;
- перенесення податкового навантаження з мобільних факторів виробництва (праці та капіталу) на споживання, насамперед шкідливої для здоров'я людей продукції, ресурсні та екологічні платежі;
- розвиток і зміцнення банківської системи та небанківських фінансових установ;
- забезпечення інституційної та фінансової незалежності Національного банку України одночасно з посиленням прозорості його діяльності;
- підвищення рівня захисту прав вкладників;
- впровадження ринкових інструментів акумулювання і перерозподілу довгострокових фінансових ресурсів, у тому числі в рамках введення обов'язкового накопичувального пенсійного забезпечення;
- розвиток ліквідного, прозорого та надійного фондового ринку, ефективне функціонування системи депозитарного обліку цінних паперів;
- забезпечення економічної збалансованості розвитку регіонів, узгодженості напрямів їх розвитку із загальнонаціональними потребами;
- гарантування державою непорушності усіх форм власності як основи ринкової системи господарювання;
- створення сприятливих умов для розвитку підприємництва, спрощення умов започаткування бізнесу та виходу з нього, зменшення втручання держави в економічну діяльність суб'єктів господарювання, спрощення системи отримання дозволів, зниження тиску на бізнес з боку контролюючих органів;

- перехід на європейську модель ринкового нагляду, якості та безпеки продукції;
- впровадження європейських підходів у сфері делегування функцій держави суб'єктам господарювання;
- розвиток конкуренції як основного чинника підвищення ефективності економіки, забезпечення дієвого регулювання діяльності природних монополій, недопущення проявів монополізму на державному та регіональному рівнях;
- детінізація економіки, створення сприятливих умов для діяльності економічних агентів у легальному правовому полі;
- інтенсифікація інвестиційної та інноваційної діяльності, зокрема, шляхом залучення коштів підприємств і населення, утвердження ефективної системи страхування інвестиційних ризиків, стимулювання спрямування заощаджень громадян на інвестування економіки, забезпечення інноваційної складової інвестицій;
- запровадження економічних стимулів для заохочення модернізації національного виробництва, спрямування інвестицій у новітні технології, формування національної інноваційної інфраструктури та державних програм промислової модернізації;
- розвиток механізмів державно-приватного партнерства з метою залучення інвестицій у модернізацію промислової та соціальної інфраструктури;
- перехід від фіскальної до інвестиційно орієнтованої моделі приватизації, забезпечення прозорості прийняття рішень та взаємопов'язаності стратегії приватизації державного майна із стратегією розвитку економіки України та її окремих галузей;
- забезпечення ефективного управління об'єктами державної власності, запровадження прозорого та ефективного механізму реалізації державою своїх прав власника;
- досягнення високого рівня енергетичної безпеки, диверсифікація джерел постачання енергоносіїв, збільшення обсягу їх власного видобутку, підвищення ефективності використання енергоносіїв, впровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій;
- переведення українських газо-, нафтотранспортних і електричних мереж на умови функціонування, що діють у державах Європейського Союзу;
- створення умов для відродження українського села, ефективного використання земель сільськогосподарського призначення, формування конкурентоспроможного агропромислового комплексу, збільшення його експортного потенціалу, гарантування продовольчої безпеки держави;

- забезпечення високого рівня якості сільськогосподарської продукції та продовольства, формування прозорого ринку такої продукції;
- формування інфраструктури ринку земель, забезпечення оформлення правостановлюючих документів на право власності на землю;
- розбудова транспортної інфраструктури, підвищення ефективності використання транзитного потенціалу держави, інтеграція транспортних мереж України у міжнародні транспортні коридори;
- реформування житлово-комунального господарства, забезпечення доступності комунальних послуг та підвищення їх якості, залучення мешканців до управління об'єктами житлово-комунального господарства.

Відповідно до ст. 10 ГК *основними напрямками економічної політики*, що визначаються державою, є:

структурно-галузева політика, спрямована на здійснення державою прогресивних змін у структурі народного господарства, удосконалення міжгалузевих та внутрішньогалузевих пропорцій, стимулювання розвитку галузей, які визначають науково-технічний прогрес, забезпечують конкурентоспроможність вітчизняної продукції та зростання рівня життя населення. Складовими цієї політики є промислова, аграрна, будівельна та інші сфери економічної політики, щодо яких держава здійснює відносно самостійний комплекс заходів стимулюючого впливу;

інвестиційна політика, спрямована на створення суб'єктам господарювання необхідних умов для залучення і концентрації коштів на потреби розширеного відтворення основних засобів виробництва, переважно у галузях, розвиток яких визначено як пріоритети структурно-галузевої політики, а також забезпечення ефективного і відповідально-го використання цих коштів та здійснення контролю за ним;

амортизаційна політика, спрямована на створення суб'єктам господарювання найбільш сприятливих та рівноцінних умов забезпечення процесу простого відтворення основних виробничих і невиробничих фондів переважно на якісно новій техніко-технологічній основі;

політика інституційних перетворень, спрямована на формування раціональної багатокладної економічної системи шляхом трансформування відносин власності, здійснення роздержавлення економіки, приватизації та націоналізації виробничих фондів, забезпечення на власній основі розвитку різних форм власності і господарювання, еквівалентності відносин обміну між суб'єктами господарювання, державну підтримку і захист усіх форм ефективного господарювання та ліквідацію будь-яких протизаконних економічних структур;

цінова політика, спрямована на регулювання державою відносин обміну між суб'єктами ринку з метою забезпечення еквівалентності в процесі реалізації національного продукту, дотримання необхідної паритетності цін між галузями та видами господарської діяльності, а також забезпечення стабільності оптових та роздрібних цін;

антимонопольно-конкуренційна політика, спрямована на створення оптимального конкурентного середовища діяльності суб'єктів господарювання, забезпечення їх взаємодії на умовах недопущення проявів дискримінації одних суб'єктів іншими, насамперед у сфері монопольного ціноутворення та за рахунок зниження якості продукції, послуг, сприяння зростанню ефективної соціально орієнтованої економіки;

бюджетна політика, спрямована на оптимізацію та раціоналізацію формування доходів і використання державних фінансових ресурсів, підвищення ефективності державних інвестицій в економіку, узгодження загальнодержавних і місцевих інтересів у сфері міжбюджетних відносин, регулювання державного боргу та забезпечення соціальної справедливості при перерозподілі національного доходу;

податкова політика, спрямована на забезпечення економічно обгрунтованого податкового навантаження на суб'єктів господарювання, стимулювання суспільно необхідної економічної діяльності суб'єктів, а також дотримання принципу соціальної справедливості та конституційних гарантій прав громадян при оподаткуванні їх доходів;

грошово-кредитна політика, спрямована на забезпечення народного господарства економічно необхідним обсягом грошової маси, досягнення ефективного готівкового обігу, залучення коштів суб'єктів господарювання та населення до банківської системи, стимулювання використання кредитних ресурсів на потреби функціонування і розвитку економіки;

валютна політика, спрямована на встановлення і підтримання паритетного курсу національної валюти щодо іноземних валют, стимулювання зростання державних валютних резервів та їх ефективне використання;

зовнішньоекономічна політика, спрямована на регулювання державою відносин суб'єктів господарювання з іноземними суб'єктами господарювання та захист національного ринку і вітчизняного товаровиробника.

Держава здійснює також *екологічну політику*, що забезпечує раціональне використання та повноцінне відтворення природних ресурсів, створення безпечних умов життєдіяльності населення.

У соціально-економічній сфері держава здійснює *соціальну політику* захисту прав споживачів, політику заробітної плати і доходів на-

селення, політику зайнятості, політику соціального захисту та соціального забезпечення.

В теорії господарського права виділяють *правові форми здійснення державного регулювання економіки*:

— *державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України*. Прогнозування та планування економічного і соціального розвитку є одним із основних напрямів економічної політики Української держави і однією з правових форм державного регулювання економіки. Виходячи з цього, у своїй діяльності суб'єкти господарювання враховують показники *прогнозних і програмних* документів економічного і соціального розвитку.

Як встановлено ч. 2 ст. 11 ГК, принципи державного прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України, система прогнозних і програмних документів, вимоги до їх змісту, а також загальний порядок розроблення, затвердження та виконання прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку, повноваження та відповідальність органів державної влади і органів місцевого самоврядування у цих питаннях визначаються законом.

Згідно зі ст. 1 Закону України від 23 березня 2000 р. «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України»¹ державне прогнозування економічного і соціального розвитку — це науково обґрунтоване передбачення напрямів розвитку країни, окремих галузей економіки або окремих адміністративно-територіальних одиниць, можливого стану економіки та соціальної сфери в майбутньому, а також альтернативних шляхів і строків досягнення параметрів економічного і соціального розвитку. Прогноз економічного і соціального розвитку є засобом обґрунтування тієї чи іншої стратегії та прийняття конкретних рішень органами законодавчої та виконавчої влади, органами місцевого самоврядування щодо регулювання соціально-економічних процесів.

Основними формами державного планування господарської діяльності є Державна програма економічного та соціального розвитку України, Державний бюджет України, а також інші державні програми з питань економічного і соціального розвитку, порядок розробки, завдання та реалізація яких визначаються законом про державні програми (ч. 3 ст. 11 ГК).

Програма економічного і соціального розвитку України — це документ, в якому визначаються цілі та пріоритети економічного і со-

¹ Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 25. — Ст. 195.

ціального розвитку, засоби та шляхи їх досягнення, формується взаємоузгоджена і комплексна система заходів органів законодавчої і виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, спрямованих на ефективне розв'язання проблем економічного і соціального розвитку, а також характеризуються очікувані зміни у стані економіки та соціальної сфери.

Слід зазначити, що востаннє Державна програма економічного і соціального розвитку України приймалася на 2010 р.

Як зазначено у Пропозиціях Президента України від 11 січня 2012 р. до проекту Закону України № 9159 «Про Державну програму економічного і соціального розвитку України на 2012 р. та основні напрями розвитку на 2013 і 2014 роки», із метою забезпечення виконання заходів, визначених Програмою економічних реформ на 2010–2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», та посилення координації роботи державних органів з її реалізації у 2011 р. Указом Президента України від 27 квітня 2011 р. № 504 затверджено Національний план дій на 2011 р. щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010–2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава». Нині завершується реалізація Національного плану дій на 2011 р. та підготовка проекту Національного плану дій на 2012 р.

Отже, на практиці новий підхід до державного стратегічного планування вже реалізовується, у зв'язку з чим прийняття такого документа, як Державна програма економічного і соціального розвитку України, набуло формального характеру і в нинішній ситуації є недоцільним.

З урахуванням Пропозицій Президента України проект Закону України № 9159 «Про Державну програму економічного і соціального розвитку України на 2012 рік та основні напрями розвитку на 2013 і 2014 роки» 5 липня 2012 р. Верховною Радою України було відхилено, незважаючи на те, що згідно з ч. 1 ст. 8 Закону України від 23 березня 2000 р. № 1602-III «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» Державна програма економічного і соціального розвитку України на короткостроковий період розробляється **щороку** взаємоузгоджено з проектом Державного бюджету України на відповідний рік.

Система прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку складається із:

прогнозів економічного і соціального розвитку України на середньо- та короткостроковий періоди;

Державної програми економічного і соціального розвитку України на короткостроковий період;

прогнозів економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, районів та міст на середньостроковий період;
програм економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, районів та міст на короткостроковий період;

прогнозів розвитку окремих галузей економіки на середньостроковий період;

програм розвитку окремих галузей економіки (ст. 5 Закону «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України»).

Державний бюджет можна визначити як план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади протягом бюджетного періоду¹.

Державна цільова програма — це комплекс взаємопов'язаних завдань і заходів, які спрямовані на розв'язання найважливіших проблем розвитку держави, окремих галузей економіки або адміністративно-територіальних одиниць, здійснюються з використанням коштів Державного бюджету України та узгоджені за строками виконання, складом виконавців, ресурсним забезпеченням.

Засади розроблення, затвердження та виконання державних цільових програм визначаються Законом України від 18 березня 2004 р. «Про державні цільові програми».

Державні цільові програми поділяються на:

загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля (далі — загальнодержавні програми) — це програми, які охоплюють всю територію держави або значну кількість її регіонів, мають довгостроковий період виконання і здійснюються центральними та місцевими органами виконавчої влади;

інші програми, метою яких є розв'язання окремих проблем розвитку економіки і суспільства, а також проблем розвитку окремих галузей економіки та адміністративно-територіальних одиниць, що потребують державної підтримки².

Суб'єктам господарювання, які не враховують суспільні інтереси, відображені в програмних документах економічного і соціального розвитку, не можуть надаватися передбачені законом пільги та переваги у здійсненні господарської діяльності (ч. 5 ст. 11 ГК);

¹ Ст. 2 Бюджетного кодексу України від 8 липня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 50—51. — Ст. 572.

² Ст. 1 Закону України від 18 березня 2004 р. «Про державні цільові програми» // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 25. — Ст. 352.

— *управління* — як правова форма державного регулювання економіки — означає прийняття компетентним органом юридично значущих рішень для суб'єктів господарювання з оперативних питань господарського життя (державна реєстрація суб'єктів господарювання, ліцензування певних видів господарської діяльності, встановлення лімітів використання природних ресурсів, ліцензування і квотування зовнішньоекономічних операцій тощо);

— *контроль* — як правова форма державного регулювання економіки — це сукупність організаційно-технічних і правових заходів, спрямованих на визначення компетентними органами ступеня відповідності фактичних напрямів і результатів діяльності суб'єктів господарського життя встановленим державою правилам, нормам і нормативам, а також виявлення порушень в діяльності цих суб'єктів, вжиття заходів щодо їх усунення, в тому числі застосування господарсько-правових санкцій.

Правові та організаційні засади, основні принципи і порядок здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, повноваження органів державного нагляду (контролю) визначені Законом України від 5 квітня 2007 р. «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності»¹.

У цьому Законі державний нагляд (контроль) визначається як діяльність уповноважених законом центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів, державних колегіальних органів, органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування (далі — органи державного нагляду (контролю) в межах повноважень, передбачених законом, щодо виявлення та запобігання порушенням вимог законодавства суб'єктами господарювання та забезпечення інтересів суспільства, зокрема належної якості продукції, робіт та послуг, прийняттого рівня безпеки для населення, навколишнього природного середовища;

Відповідно до ст. 19 ГК держава здійснює контроль і нагляд за господарською діяльністю суб'єктів господарювання у таких сферах:

збереження та витрачання коштів і матеріальних цінностей суб'єктами господарських відносин — за станом і достовірністю бухгалтерського обліку та звітності²;

¹ Відомості Верховної Ради України. — 2007. — № 29. — Ст. 389.

² Закон України від 26 січня 1993 р. «Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні» // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 13. — Ст. 110; Закон України від 16 липня 1999 р. «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 40. — Ст. 365.

фінансових, кредитних відносин, валютного регулювання та податкових відносин — за додержанням суб'єктами господарювання кредитних зобов'язань перед державою і розрахункової дисципліни, додержанням вимог валютного законодавства, податкової дисципліни¹;

цін і ціноутворення — з питань додержання суб'єктами господарювання державних цін на продукцію і послуги²;

монополізму та конкуренції — з питань додержання антимонопольно-конкурентного законодавства³;

земельних відносин — за використанням і охороною земель; водних відносин і лісового господарства — за використанням та охороною вод і лісів, відтворенням водних ресурсів і лісів;

виробництва і праці — за безпекою виробництва і праці, додержанням законодавства про працю; за пожежною, екологічною, санітарно-гігієнічною безпекою; за дотриманням стандартів, норм і правил, якими встановлено обов'язкові вимоги щодо умов здійснення господарської діяльності⁴;

споживання — за якістю і безпечністю продукції та послуг⁵;

зовнішньоекономічної діяльності — з питань технологічної, економічної, екологічної та соціальної безпеки.

Органи державної влади і посадові особи, уповноважені здійснювати державний контроль і державний нагляд за господарською діяльністю, їх статус та загальні умови і порядок здійснення контролю і нагляду визначаються законами.

Незаконне втручання та перешкоджання господарській діяльності суб'єктів господарювання з боку органів державної влади, їх посадових осіб при здійсненні ними державного контролю та нагляду забороняються.

¹ Ст. 2 Закону України від 4 грудня 1990 р. «Про державну податкову службу в Україні» // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 6. — Ст. 37.

² Див.: Розділ V Закону України від 21 червня 2012 р. «Про ціни і ціноутворення» // Офіційний вісник України. — 2012. — № 58. — Ст. 2309.

³ Ст. 4 Закону України від 11 січня 2001 р. «Про захист економічної конкуренції» // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 12. — Ст. 64.

⁴ Закон України від 14 жовтня 1992 р. «Про охорону праці»; Закон України від 17 грудня 1993 р. «Про пожежну безпеку»; Порядок здійснення державного архітектурно-будівельного контролю, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23 травня 2011 р. // Офіційний вісник України. — 2011. — № 40. — Ст. 1637.

⁵ Закон України від 12 травня 1991 р. (в ред. Закону України від 1 грудня 2005 р.) «Про захист прав споживачів» // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 7. — Ст. 84.

Органи державної влади і посадові особи зобов'язані здійснювати інспектування та перевірки діяльності суб'єктів господарювання неупереджено, об'єктивно і оперативно, дотримуючись вимог законодавства, поважаючи права і законні інтереси суб'єктів господарювання.

Суб'єкт господарювання має право на одержання інформації про результати інспектування і перевірок його діяльності не пізніше як через тридцять днів після їх закінчення, якщо інше не передбачено законом. Дії та рішення державних органів контролю та нагляду, а також їх посадових осіб, які проводили інспектування і перевірку, можуть бути оскаржені суб'єктом господарювання у встановленому законодавством порядку.

Усі суб'єкти господарювання зобов'язані здійснювати первинний (оперативний) та бухгалтерський облік результатів своєї роботи, складати статистичну інформацію, а також надавати відповідно до вимог закону фінансову звітність та статистичну інформацію щодо своєї господарської діяльності, інші дані, визначені законом. Забороняється вимагати від суб'єктів господарювання надання статистичної інформації та інших даних, не передбачених законом або з порушенням порядку, встановленого законом;

нормативне регулювання — як правова форма державного регулювання економіки — означає встановлення компетентними державними органами правил здійснення господарської діяльності. Воно здійснюється шляхом визначення правового статусу суб'єктів господарювання, правового режиму їхнього майна; правових засад і гарантій підприємництва; правил конкуренції та норм антимонопольного регулювання; порядку укладання та виконання господарських договорів, заходів майнової відповідальності за порушення у здійсненні господарської діяльності; засад зовнішньоекономічної діяльності та митної справи тощо.

§ 2. Засоби державного регулювання господарської діяльності

Держава для реалізації економічної політики, виконання цільових економічних та інших програм і програм економічного і соціального розвитку застосовує різноманітні засоби і механізми регулювання господарської діяльності.

Таким чином, *засоби державного регулювання господарської діяльності* — це встановлені законом економічні, організаційні і правові інструменти (знаряддя) регулюючого впливу держави в особі уповноважених органів на діяльність суб'єктів господарювання.

Перелік *основних засобів регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання* визначено в ч. 2 ст. 12 ГК. До нього входять:

- державне замовлення;
- ліцензування, патентування і квотування;
- сертифікація та стандартизація;
- застосування нормативів та лімітів;
- регулювання цін і тарифів;
- надання інвестиційних, податкових та інших пільг;
- надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій.

Передбачені законодавством засоби державного регулювання господарської діяльності можуть бути класифіковані за кількома критеріями.

Так, з урахуванням характеру (сутності) тих або інших засобів державного регулювання господарської діяльності, є всі підстави для того, щоб умовно поділити всі (зазначені як в ст. 12 ГК України, так і в інших статтях ГК та в інших законах) засоби державного регулювання господарської діяльності на 3 групи:

— *економіко-правові засоби* (державне замовлення; державні закупівлі¹; регулювання цін і тарифів; надання інвестиційних, податкових та інших пільг; надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій);

— *організаційно-правові засоби* (ліцензування і квотування, видача документів дозвільного характеру², сертифікація та стандартизація, застосування нормативів і лімітів, контроль та нагляд за господарською діяльністю);

— *юридичні (правові) засоби*, які охоплюють штрафні та адміністративно-правові санкції, організаційно-господарські договори, типові та примірні договори.

¹ Останнім часом законодавство про закупівлі, що раніше включало в себе Закон України від 1 червня 2010 р. № 2289-VI «Про здійснення державних закупівель» (Офіційний вісник України. — 2010. — № 49. — Ст. 1603), поповнилося законами України від 24 травня 2012 р. № 4851-VI «Про особливості здійснення закупівель в окремих сферах господарської діяльності» (Офіційний вісник України. — 2012. — № 46. — Ст. 1807), від 9 грудня 2011 р. № 4101-VI «Про особливості здійснення закупівель неопромінених паливних елементів (твелів) для ядерних реакторів» (Офіційний вісник України. — 2012. — № 1. — Ст. 5), від 21 червня 2012 р. № 4997-VI «Про особливості здійснення за державні кошти послуг поштового зв'язку, поштових марок та маркованих конвертів» (Офіційний вісник України. — 2010. — № 55. — Ст. 2201), а також низкою підзаконних нормативно-правових актів.

² Закон України від 19 травня 2011 р. № 3392-VI «Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності» // Офіційний вісник України. — 2011. — № 45. — Ст. 1824.

Залежно від того, стосовно яких суб'єктів застосовуються засоби державного регулювання, можна розрізнити *індивідуальні, групові і загальні* для всіх суб'єктів господарювання засоби державного регулювання.

Виходячи з обов'язковості застосування тих або інших засобів щодо окремих видів господарської діяльності або окремих суб'єктів господарювання, їх можна поділити на *обов'язкові і необов'язкові*.

За строками застосування можна виділити *разові, тимчасові і постійні* засоби державного регулювання.

Не викликає особливих заперечень поділ засобів державного регулювання господарської діяльності на *засоби тарифного регулювання* (регулювання цін і тарифів, надання інвестиційних, податкових та інших пільг; надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій) і *нетарифного регулювання* (ліцензування і квотування, сертифікація та стандартизація, застосування нормативів і лімітів), а також на *адміністративні*, які передбачають встановлення певних правил або обмежень у здійсненні господарської діяльності, порушення яких тягне за собою застосування адміністративно-господарських санкцій, і *економічні*, які спрямовані на підтримку окремих суб'єктів господарювання, забезпечення їх заінтересованості в проведенні суспільно важливих видів виробничої діяльності чи здійсненні інших соціально значимих заходів у господарській сфері¹.

Розглянемо кожен із засобів державного регулювання господарської діяльності докладніше.

Умови, обсяги, сфери та порядок застосування окремих видів засобів державного регулювання господарської діяльності визначаються Господарським кодексом, іншими законодавчими актами, а також програмами економічного і соціального розвитку. Встановлення та скасування пільг і переваг у господарській діяльності окремих категорій суб'єктів господарювання здійснюються відповідно до ГК та інших законів.

а) Відповідно до ст. 13 ГК *державне замовлення* є засобом державного регулювання економіки шляхом формування на договірній (контрактній) основі складу та обсягів продукції (робіт, послуг), необхідної для пріоритетних державних потреб, розміщення державних контрактів на поставку (закупівлю) цієї продукції (виконання робіт, надання послуг) серед суб'єктів господарювання, незалежно від їх форми власності.

¹ Хозяйственный кодекс Украины : науч.-практ. ком. / под общ. ред. А. Г. Бобковой. — Х. : Издатель ФЛП Вапнярчук Н. Н., 2008. — С. 48.

Державний контракт — це договір, укладений державним замовником від імені держави з суб'єктом господарювання — виконавцем державного замовлення, в якому визначаються економічні та правові зобов'язання сторін і регулюються їх господарські відносини.

Придбання продукції для пріоритетних державних потреб за рахунок державних коштів здійснюється відповідно до вимог Закону України від 1 червня 2010 р. «Про здійснення державних закупівель», яким встановлено правові та економічні засади здійснення закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти¹, а також законами України від 24 травня 2012 р. «Про особливості здійснення закупівель в окремих сферах господарської діяльності»², від 9 грудня 2011 р. «Про особливості здійснення закупівель неопромінених паливних елементів (твелів) для ядерних реакторів»³, від 21 червня 2012 р. «Про особливості здійснення за державні кошти послуг поштового зв'язку, поштових марок та маркованих конвертів»⁴, а також низкою підзаконних нормативно-правових актів.

Детально відносини щодо формування, розміщення і виконання на договірній (контрактній) основі замовлень держави на поставку (закупівлю) товарів, виконання робіт, надання послуг (далі — продукція) для задоволення пріоритетних державних потреб у суб'єктів господарської діяльності України всіх форм власності регулюються Законом України від 22 грудня 1995 р. «Про державне замовлення для задоволення пріоритетних державних потреб»⁵.

Згідно з ч. 1 ст. 1 цього закону пріоритетні *державні потреби* — це потреби України в продукції, необхідній для розв'язання соціально-економічних проблем, підтримання обороноздатності країни та її безпеки, створення і підтримання на належному рівні державних матеріальних резервів, реалізації державних і міждержавних цільових програм, забезпечення функціонування органів державної влади, що утримуються за рахунок Державного бюджету України.

Державними замовниками є Верховна Рада України та інші центральні органи державної влади України, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації, державні організації та інші установи — головні розпорядники коштів державного бюджету.

¹ Офіційний вісник України. — 2010. — № 49. — Ст. 1603.

² Офіційний вісник України. — 2012. — № 46. — Ст. 1807.

³ Офіційний вісник України. — 2012. — № 1. — Ст. 5.

⁴ Офіційний вісник України. — 2010. — № 55. — Ст. 2201.

⁵ Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 3. — Ст. 9.

Виконавці державного замовлення — це суб'єкти господарювання усіх форм власності (резиденти або нерезиденти), які виготовляють чи поставляють товари (роботи, послуги) для задоволення пріоритетних державних потреб.

Особливості відносин, що виникають у зв'язку з поставками (закупівлею) для державних потреб сільськогосподарської продукції, продовольства, озброєння та військової техніки, а також інших спеціально визначених (специфічних) товарів, регулюються відповідно до закону. Так, відносини, що виникають у зв'язку з формуванням, розміщенням, фінансуванням і виконанням державного оборонного замовлення, регулюються Законом України від 3 березня 1999 р. «Про державне оборонне замовлення»¹.

б) Ліцензування, патентування певних видів господарської діяльності та квотування є засобами державного регулювання у сфері господарювання, спрямованими на забезпечення єдиної державної політики у цій сфері та захист економічних і соціальних інтересів держави, суспільства та окремих споживачів.

Правові засади ліцензування, патентування певних видів господарської діяльності та квотування визначаються виходячи з конституційного права кожного на здійснення підприємницької діяльності, не забороненої законом, а також принципів господарювання, встановлених у ст. 6 ГК.

Ліцензія — це документ державного зразка, який засвідчує право суб'єкта господарювання — ліцензіата на провадження зазначеного в ньому виду господарської діяльності протягом визначеного строку у разі його встановлення Кабінетом Міністрів за умови виконання ліцензійних умов. Відносини, пов'язані з ліцензуванням певних видів господарської діяльності, регулюються Законом України від 1 червня 2000 р. «Про ліцензування певних видів господарської діяльності»². Цей закон визначає види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, порядок їх ліцензування, встановлює державний контроль у сфері ліцензування, відповідальність суб'єктів господарювання та органів ліцензування за порушення законодавства у сфері ліцензування.

Дія цього Закону поширюється на всіх суб'єктів господарювання, проте види господарської діяльності, що не передбачені у ст. 9 Закону, не підлягають ліцензуванню.

Виходячи зі змісту ст. 9 Закону види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, можна поділити на дві великі групи.

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 17. — Ст. 111.

² Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 36. — Ст. 299.

1. *Види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до спеціальних законів:*

- банківська діяльність;
- професійна діяльність на ринку цінних паперів;
- діяльність із надання фінансових послуг;
- зовнішньоекономічна діяльність;
- діяльність у галузі телебачення і радіомовлення;
- діяльність у сфері електроенергетики та використання ядерної енергії;
- діяльність у сфері освіти;
- виробництво і торгівля спиртом етиловим, коньячним і плодовим, алкогольними напоями та тютюновими виробами;
- діяльність у сфері телекомунікацій;
- будівельна діяльність;
- надання послуг з перевезення пасажирів, вантажу повітряним транспортом.

Крім того, господарська діяльність з обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, а також господарська діяльність з виробництва лікарських засобів, оптової та роздрібно торгівлі лікарськими засобами підлягають ліцензуванню відповідно до цього Закону з урахуванням особливостей, визначених законами України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» та «Про лікарські засоби».

2. *Види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до ст. 9 Закону.* Це, зокрема, такі види господарської діяльності:

- виробництво та ремонт вогнепальної зброї невійськового призначення і боєприпасів до неї, холодної зброї, окремих видів пневматичної зброї, а також торгівля зазначеними товарами;
- виробництво вибухових матеріалів промислового призначення (за переліком, що затверджується спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань нагляду за охороною праці та державного гірничого нагляду);
- виробництво особливо небезпечних хімічних речовин (за переліком, який визначається Кабінетом Міністрів України);
- видобуток дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення, напівдорогоцінного каміння;
- виробництво ветеринарних медикаментів і препаратів, оптова, роздрібна торгівля ветеринарними медикаментами і препаратами тощо (всього згідно з законом ліцензується 44 найменування видів господарської діяльності).

Суб'єкт господарювання, який має намір провадити певний вид господарської діяльності, що ліцензується, особисто або через уповноважений ним орган чи особу звертається до відповідного органу ліцензування із заявою встановленого зразка про видачу ліцензії.

У заяві про видачу ліцензії повинні міститися такі дані:

1) відомості про суб'єкта господарювання-заявника:

найменування, місцезнаходження, банківські реквізити, ідентифікаційний код — для юридичної особи;

прізвище, ім'я, по батькові, паспортні дані (серія, номер паспорта, ким і коли виданий, місце проживання), ідентифікаційний номер фізичної особи-платника податків та інших обов'язкових платежів — для фізичної особи;

2) вид господарської діяльності, вказаний згідно зі ст. 9 Закону (повністю або частково), на провадження якого заявник має намір одержати ліцензію.

У разі наявності у заявника філій, інших відокремлених підрозділів, які провадитимуть господарську діяльність на підставі отриманої ліцензії, у заяві зазначається їх місцезнаходження.

До заяви про видачу ліцензії додається копія свідоцтва про державну реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності або копія довідки про внесення до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України, засвідчена нотаріально або органом, який видав оригінал документа.

Рішення про видачу ліцензії або про відмову у її видачі приймається органом ліцензування у строк не пізніше ніж десять робочих днів з дати надходження заяви про видачу ліцензії та документів, що додаються до заяви, якщо спеціальним законом, що регулює відносини у певних сферах господарської діяльності, не передбачений інший строк видачі ліцензії на окремі види діяльності.

Заява про видачу ліцензії залишається без розгляду, якщо:

заява подана (підписана) особою, яка не має на це повноважень; документи подані з порушенням установлених вимог.

Рішення про відмову у видачі ліцензії може бути оскаржено в судовому порядку.

За видачу ліцензії справляється плата, розмір та порядок зарахування якої до Державного бюджету України встановлюється Кабінетом Міністрів України¹. Плата за видачу ліцензії вноситься після прий-

¹ Див.: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 листопада 2000 р. № 1755 «Про строк дії ліцензії на провадження певних видів господарської діяльності, розміри і порядок зарахування плати за її видачу» // Офіційний вісник України. — 2000. — № 48. — Ст. 2093.

няття рішення про видачу ліцензії. Вона становить одну мінімальну заробітну плату виходячи з її розміру, що діє на дату прийняття органом ліцензування рішення про видачу ліцензії, крім плати, розмір якої встановлений законом.

У ліцензії зазначаються:

найменування органу ліцензування, що видав ліцензію;
вид господарської діяльності, вказаний згідно зі ст. 9 Закону (в повному обсязі або частково), на право провадження якої видається ліцензія;

найменування юридичної особи, або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи — суб'єкта підприємницької діяльності;

ідентифікаційний код юридичної особи або ідентифікаційний номер фізичної особи — суб'єкта підприємницької діяльності;

місцезнаходження юридичної особи або місце проживання фізичної особи — суб'єкта підприємницької діяльності;

дата прийняття та номер рішення про видачу ліцензії;

строк дії ліцензії;

посада, прізвище та ініціали особи, яка підписала ліцензію;

дата видачі ліцензії.

Строк дії ліцензії на провадження певного виду господарської діяльності, як правило, є необмеженим, за винятками, встановленими Кабінетом Міністрів України щодо окремих видів господарської діяльності (тоді він може складати для різних видів діяльності 5 років, а для діяльності з випуску і проведення лотерей — 12 років).

Ліцензія може бути анульована. Анулювання ліцензії — це позбавлення ліцензіата органом ліцензування права на провадження певного виду господарської діяльності.

Підставами для анулювання ліцензії є:

заява ліцензіата про анулювання ліцензії;

акт про повторне порушення ліцензіатом ліцензійних умов;

наявність в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб і фізичних осіб—підприємців відомостей про перебування юридичної особи у стані припинення шляхом ліквідації (перебування фізичної особи—підприємця у стані припинення підприємницької діяльності) або про державну реєстрацію її припинення (державну реєстрацію припинення підприємницької діяльності фізичної особи — підприємця);

нотаріально посвідчена копія свідоцтва про смерть фізичної особи—підприємця;

акт про виявлення недостовірних відомостей у документах, поданих суб'єктом господарювання для одержання ліцензії;

акт про встановлення факту передачі ліцензії або її копії іншій юридичній або фізичній особі для провадження господарської діяльності;

акт про встановлення факту неподання в установлений строк повідомлення про зміну даних, зазначених у документах, що додавалися до заяви про видачу ліцензії;

акт про невиконання розпорядження про усунення порушень ліцензійних умов;

акт про неможливість ліцензіата забезпечити виконання ліцензійних умов, встановлених для певного виду господарської діяльності;

акт про відмову ліцензіата в проведенні перевірки органом ліцензування або спеціально уповноваженим органом з питань ліцензування.

Рішення про анулювання ліцензії набирає чинності через десять днів з дня його прийняття.

Якщо ліцензіат протягом цього часу подає скаргу до експертно-апеляційної ради, дія даного рішення органу ліцензування зупиняється до прийняття відповідного рішення спеціально уповноваженого органу з питань ліцензування.

Рішення про анулювання ліцензії може бути оскаржено у судовому порядку.

Патентування, як один із засобів державного регулювання економіки, докладно врегульовано нормами Податкового кодексу України, в якому йдеться про *збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності*.

Платниками зазначеного збору є суб'єкти господарювання (юридичні особи та фізичні особи — підприємці), їх відокремлені підрозділи, які отримують в установленому Податковим кодексом порядку торгові патенти та провадять такі види підприємницької діяльності:

- а) торговельна діяльність у пунктах продажу товарів;
- б) діяльність з надання платних побутових послуг за переліком, визначеним Кабінетом Міністрів України;
- в) торгівля валютними цінностями у пунктах обміну іноземної валюти;
- г) діяльність у сфері розваг (крім проведення державних грошових лотерей).

Не є платниками збору за провадження торговельної діяльності та діяльності з надання платних послуг такі суб'єкти господарювання:

- а) аптеки, що перебувають у державній та комунальній власності;
- б) розташовані у селах, селищах і містах районного значення підприємства та організації споживчої кооперації та торгово-виробничі державні підприємства робітничого постачання;

в) фізичні особи — підприємці, які провадять торговельну діяльність у межах ринків усіх форм власності;

г) фізичні особи — підприємці, які здійснюють продаж вирощених в особистому підсобному господарстві, на присадибній, дачній, садовій і городній ділянках продукції рослинництва і тваринництва, свійської худоби та птиці (як у живому вигляді, так і продукції забою в сирому вигляді та у вигляді первинної переробки), продукції власного бджільництва;

г) фізичні особи — підприємці, які сплачують державне мито за нотаріальне посвідчення договорів про відчуження власного майна, якщо товари кожної окремої категорії відчужуються не частіше одного разу на календарний рік;

д) суб'єкти господарювання, утворені громадськими організаціями інвалідів, які мають податкові пільги згідно із законодавством та здійснюють торгівлю виключно продовольчими товарами вітчизняного виробництва та продукцією, виготовленою на підприємствах «Українське товариство сліпих», «Українське товариство глухих», а також фізичними особами — інвалідами, зареєстрованими відповідно до закону як підприємці;

е) суб'єкти господарювання, які провадять торговельну діяльність виключно з використанням таких видів товарів вітчизняного виробництва: хліб і хлібобулочні вироби; борошно пшеничне та житнє; сіль, цукор, олія соняшникова і кукурудзяна; молоко і молочна продукція, крім молока і вершків згущених із домішками і без них; продукти дитячого харчування; безалкогольні напої; морозиво; яловичина та свинина; свійська птиця; яйця; риба; ягоди і фрукти; мед та інші продукти бджільництва, бджолоінвентар і засоби захисту бджіл; картопля і плодоовочева продукція; комбікорм для продажу населенню;

є) суб'єкти господарювання, що реалізують продукцію власного виробництва фізичним особам, які перебувають з ними у трудових відносинах, через пункти продажу товарів, вбудовані у виробничі або адміністративні приміщення, що належать такому суб'єкту;

ж) суб'єкти господарювання, які провадять діяльність із закупівлі у населення продукції (заготівельна діяльність), якщо подальша реалізація такої продукції відбувається за розрахунками у безготівковій формі (пункти приймання склотари, макулатури, відходів паперових, картонних і ганчіркових; заготівля сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки);

з) підприємства, установи та організації, які провадять діяльність у торговельно-виробничій сфері (ресторанне господарство), у тому числі навчальних закладах, із обслуговування виключно працівників та-

ких підприємств, установ та організацій, а також учнів і студентів у навчальних закладах.

Не є платниками збору за провадження діяльності у сфері розваг суб'єкти господарювання, які провадять комп'ютерні та відеоігри.

З придбанням пільгового торгового патенту провадиться торговельна діяльність виключно з використанням таких товарів (незалежно від країни їх походження):

а) товари повсякденного вжитку, продукти харчування, вироби медичного призначення для індивідуального користування, технічні та інші засоби реабілітації через торговельні установи, утворені з цією метою громадськими організаціями інвалідів;

б) товарів військової атрибутики та повсякденного вжитку для військовослужбовців на території військових частин і військових навчальних закладів;

в) насіння та посадкового матеріалу овочевих, баштанних, кормових та квіткових культур, кормових коренеплодів та картоплі;

г) сірників;

г) термометрів та індивідуальних діагностичних приладів.

З придбанням пільгового торгового патенту провадиться торговельна діяльність виключно з використанням таких товарів вітчизняного виробництва:

а) поштові марки, листівки, вітальні листівки і конверти непогашені, ящики, коробки, мішки, сумки та інша тара, виготовлена з дерева, паперу та картону, яка використовується для поштових відправлень підприємствами, що належать до сфери управління центрального органу виконавчої влади у галузі транспорту та зв'язку, і фурнітура до них;

б) товари народних промислів, крім антикварних та тих, що становлять культурну цінність згідно з переліком, затвердженим центральним органом виконавчої влади у сфері культури;

в) готові лікарські засоби (лікарські препарати, ліки, медикаменти, предмети догляду, перев'язувальні матеріали та інше медичне приладдя), вітаміни для населення, тампони, інші види санітарно-гігієнічних виробів із целюлози або її заміників, ветеринарні препарати, вироби медичного призначення для індивідуального користування інвалідами, технічні та інші засоби реабілітації інвалідів;

г) зубні паста та порошки, косметичні серветки, дитячі пелюшки, папір туалетний, мило господарське;

г) вугілля, вугільні брикети, паливо пічне побутове, гас освітлювальний, торф паливний кусковий, торф'яні брикети і дрова для продажу населенню, газ скраплений у балонах, що реалізується населенню

за місцем проживання для використання у житлових та/або нежитлових приміщеннях;

д) проїзні квитки;

е) зошити.

Із придбанням пільгового торгового патенту провадиться торговельна діяльність виключно з використанням періодичних видань друкованих засобів масової інформації вітчизняного виробництва, що мають реєстраційні свідоцтва, видані в установленому порядку, а також книг, брошур, альбомів, нотних видань, буклетів, плакатів, картографічної продукції, що видаються юридичними особами — резидентами України.

Ставка збору за провадження торговельної діяльності та діяльності з надання платних послуг встановлюється сільськими, селищними та міськими радами (далі — органами місцевого самоврядування) з розрахунку на календарний місяць у відповідному розмірі від мінімальної заробітної плати, установлені законом на 1 січня календарного року, з урахуванням місцезнаходження пункту продажу товарів та асортименту товарів, пункту з надання платних послуг та виду платних послуг.

Ставка збору за провадження торговельної діяльності (крім провадження торговельної діяльності нафтопродуктами, скрапленим та стиснутим газом із застосуванням пістолетних паливно-роздавальних колонок на стаціонарних, малогабаритних і пересувних автозаправних станціях, заправних пунктах) та діяльності з надання платних послуг встановлюється в таких межах:

а) на території міста Києва та обласних центрів — від 0,08 до 0,4 розміру мінімальної заробітної плати;

б) на території міста Севастополя, міст обласного значення (крім обласних центрів) і районних центрів — від 0,04 до 0,2 розміру мінімальної заробітної плати;

в) на території інших населених пунктів — від 0,02 до 0,1 розміру мінімальної заробітної плати.

У разі якщо пункти продажу товарів (надання послуг) розташовані в курортній місцевості або на території, прилеглий до митниці, інших пунктів переміщення через митний кордон, органи місцевого самоврядування, до бюджетів яких спрямовуються кошти від сплати збору, можуть прийняти рішення щодо збільшення зазначеної вище ставки збору, але не більш як 0,4 розміру мінімальної заробітної плати.

Ставка збору за провадження торговельної діяльності нафтопродуктами, скрапленим та стиснутим газом на стаціонарних, малогабаритних і пересувних автозаправних станціях, заправних пунктах вста-

новлюється в межах від 0,08 до 0,4 розміру мінімальної заробітної плати залежно від місця розташування таких пунктів продажу.

Ставка збору за здійснення торгівлі валютними цінностями на календарний місяць становить 1,2 розміру мінімальної заробітної плати.

Ставка збору за здійснення діяльності у сфері розваг на квартал становить:

для використання грального автомата (грального автомата «кран-машина», грального автомата, на якому проводяться дитячі ігри, іншого грального автомата, призначеного для проведення платних розважальних ігор) — розмір мінімальної заробітної плати;

для використання гральних жолобів (доріжок) кегельбана, боулінга, що вводяться в дію за допомогою жетона, монети або без них, — розмір мінімальної заробітної плати, збільшений у 2 рази, за кожний гральний жолоб (доріжку);

для використання столів для більярда, що вводяться в дію за допомогою жетона, монети або без них, крім столів для більярда, що використовуються для спортивних аматорських змагань, — розмір мінімальної заробітної плати за кожний стіл для більярда;

для проведення інших оплатних розважальних ігор — розмір мінімальної заробітної плати за кожне окреме гральне місце.

Ставка збору за провадження торговельної діяльності із придбанням пільгового торгового патенту встановлюється в розмірі 0,05 розміру мінімальної заробітної плати щорічно.

Ставка збору за провадження торговельної діяльності із придбанням короткотермінового торгового патенту за один день становить 0,02 розміру мінімальної заробітної плати.

Для провадження зазначених вище видів підприємницької діяльності суб'єкт господарювання подає до органу державної податкової служби за місцем сплати збору заявку на придбання торгового патенту, яка повинна містити такі відомості:

а) найменування суб'єкта господарювання, код за ЄДРПОУ (для юридичної особи) та прізвище, ім'я, по батькові суб'єкта господарювання, реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичної особи);

б) юридична адреса (місцезнаходження) суб'єкта господарювання, а у разі якщо патент придбається для відокремленого підрозділу, — місцезнаходження такого відокремленого підрозділу згідно з документом, що засвідчує право власності (оренди);

в) вид підприємницької діяльності, для провадження якої придбається торговий патент;

г) вид торгового патенту;

- г) найменування документа про повну або часткову сплату збору;
- д) назва та фактична адреса (місцезнаходження) пункту продажу товарів, пункту з надання платних послуг, пункту обміну іноземної валюти, грального місця, позначення «виїзна торгівля»;
- е) назва, дата, номер документа, що засвідчує право власності (оренди);
- є) період, на який придбається торговий патент.

Підставою для придбання торгового патенту є заявка. Встановлення будь-яких додаткових умов щодо придбання торгового патенту не дозволяється.

Відомості, наведені в поданій суб'єктом господарювання заявці, звіряються з оригіналами або нотаріально посвідченими копіями документів, на підставі яких заповнена така заявка.

Звірка відомостей, наведених в поданій суб'єктом господарювання заявці, здійснюється в момент подання такої заявки. Оригінали або нотаріально посвідчені копії документів, пред'явлені суб'єктом господарювання на звірку, в органі державної податкової служби не залишаються.

У разі невідповідності відомостей, наведених у поданій суб'єктом господарювання заявці, документам, на підставі яких заповнена така заявка, або невнесення до заявки усіх необхідних відомостей, орган державної податкової служби має право відмовити у видачі торгового патенту суб'єкту господарювання.

Торговий патент видається особисто фізичній особі — підприємцю або особі, уповноваженій юридичною особою, під підпис у триденний термін з дня подання заявки. Датою придбання торгового патенту є зазначена в ньому дата. Бланк торгового патенту є документом суворого обліку. У разі втрати або зіпсування торгового патенту платнику збору видається дублікат торгового патенту в порядку, встановленому цим пунктом.

Для провадження торговельної діяльності, діяльності з надання платних послуг та діяльності з торгівлі валютними цінностями для кожного відокремленого підрозділу, який не є платником податку на прибуток, торгові патенти придбаються суб'єктами господарювання за місцем реєстрації такого відокремленого підрозділу.

Для провадження торговельної діяльності, діяльності з надання платних послуг та діяльності з торгівлі валютними цінностями торгові патенти придбаються окремо для кожного пункту продажу товарів, пункту з надання платних послуг, пункту обміну іноземної валюти.

У разі проведення ярмарків, виставок-продажів та інших короткотермінових заходів, пов'язаних з демонстрацією та продажем товарів, суб'єкт господарювання придбає короткотерміновий торговий патент.

Для здійснення діяльності у сфері розваг торговий патент придбавається для кожного окремого грального місця. Якщо окреме гральне місце має декілька незалежних гральних місць, торговий патент придбавається окремо для кожного з них.

Форма торгового патенту та порядок його заповнення встановлюються центральним органом державної податкової служби.

Податковим кодексом України встановлено такі строки сплати збору:

а) за провадження торговельної діяльності з придбанням короткотермінового торгового патенту — не пізніш як за один календарний день до початку провадження такої діяльності;

б) за провадження торговельної діяльності (крім торговельної діяльності з придбанням короткотермінового торгового патенту), діяльності з надання платних послуг, здійснення торгівлі валютними цінностями — щомісяця не пізніше 15 числа, який передує звітному місяцю;

в) за здійснення діяльності у сфері розваг — щоквартально не пізніше 15 числа місяця, який передує звітному кварталу.

Під час придбання торгового патенту суб'єкт господарювання вносить суму збору за один місяць (квартал). На суму збору, сплачену під час придбання торгового патенту, зменшується сума збору, яка підлягає внесенню в останній місяць (квартал) його дії.

Платники збору можуть здійснити сплату збору авансовим внеском до кінця календарного року.

Оригінал торгового патенту повинен бути розміщений:

на фронтальній вітрині магазину, а за її відсутності — біля реєстратора розрахункових операцій;

на фронтальній вітрині малої архітектурної форми;

на табличці в автомагазинах, на розвозках та інших видах пересувної торговельної мережі, а також на лотках, прилавках та інших видах торговельних точок, відкритих у відведених для торговельної діяльності місцях;

у пунктах обміну іноземної валюти;

у приміщеннях для надання платних послуг, а також у приміщеннях, в яких проводяться розважальні ігри.

Торговий патент повинен бути відкритий та доступний для огляду. Він діє на території, на яку поширюються повноваження органу, який здійснив реєстрацію суб'єкта господарювання, або за місцезнаходженням відокремленого підрозділу. Передача торгового патенту іншому суб'єкту господарювання або іншому відокремленому підрозділу такого суб'єкта не дозволяється.

Строк дії торгового і пільгового патенту, крім короткотермінового торгового патенту та торгового патенту на здійснення діяльності у сфері розваг, становить 60 календарних місяців. Строк дії короткотермінового торгового патенту становить від одного до п'ятнадцяти календарних днів. Строк дії торгового патенту на здійснення діяльності у сфері розваг становить вісім календарних кварталів.

У необхідних випадках держава застосовує *квотування*, встановлюючи граничний обсяг (квоти) виробництва чи обігу певних товарів і послуг. Порядок квотування виробництва та/або обігу (включаючи експорт та імпорт), а також розподілу квот встановлюється Кабінетом Міністрів України відповідно до закону. Наприклад, квоти на виробництво молока та поставку молочної продукції до державного резерву в цілому щорічно встановлюються Кабінетом Міністрів України, по областях та підприємствах — центральним органом виконавчої влади з питань аграрної політики за участю галузевих формувань та обласних державних адміністрацій (ст. 18 Закону України від 24 червня 2004 р. «Про молоко та молочні продукти»¹).

в) Стандартизація та сертифікація у сфері господарювання.

Згідно з ч. 1 ст. 15 ГК, що має назву «Технічне регулювання у сфері господарювання», у сфері господарювання застосовуються:

- технічні регламенти;
- стандарти;
- кодекси усталеної практики;
- класифікатори;
- технічні умови.

Застосування стандартів чи їх окремих положень є обов'язковим для:

суб'єктів господарювання, якщо на стандарти є посилання в технічних регламентах;

учасників угоди (контракту) щодо розроблення, виготовлення чи постачання продукції, якщо в ній (ньому) є посилання на певні стандарти;

виробника чи постачальника продукції, якщо він склав декларацію про відповідність продукції певним стандартам чи застосував позначення цих стандартів у її маркуванні.

У разі виготовлення продукції на експорт, якщо угодою (контрактом) визначено інші вимоги, ніж ті, що встановлено технічними регламентами, дозволяється застосування положень угоди (контракту), якщо вони не суперечать законодавству України в частині вимог до

¹ Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 47. — Ст. 513.

процесу виготовлення продукції, її зберігання та транспортування на території України.

Стандарт — це документ, розроблений на основі консенсусу та затверджений уповноваженим органом, що встановлює призначені для загального і багаторазового використання правила, інструкції або характеристики, які стосуються діяльності чи її результатів, включаючи продукцію, процеси або послуги, дотримання яких є не обов'язковим. Стандарт може містити вимоги до термінології, позначок, пакування, маркування чи етикетування, які застосовуються до певної продукції, процесу чи послуги (ст. 1 Закону України «Про стандартизацію»¹);

Сертифікація, тобто підтвердження відповідності якості продукції та послуг вимогам стандартів, здійснюється з метою запобігання наданню послуг та реалізації продукції, небезпечних для життя, здоров'я та майна громадян і довкілля, сприяння споживачеві в виборі продукції, створення умов для участі суб'єктів господарювання в міжнародному економічному, науково-технічному співробітництві та міжнародній торгівлі.

Види та порядок сертифікації продукції та послуг встановлюються законом. На сьогодні це Декрет Кабінету Міністрів України від 10 травня 1993 р. «Про стандартизацію і сертифікацію»².

Важливе значення для визначення правових та організаційних засад розроблення і застосування національних стандартів, технічних регламентів та процедур оцінки відповідності має Закон України від 1 грудня 2005 р. «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності»³, який встановлює також основоположні принципи державної політики у сфері стандартизації, технічного регулювання та оцінки відповідності.

г) *Дотації та інші засоби державної підтримки суб'єктів господарювання регулюються*, передусім, ст. 16 ГК, згідно з якою держава може надавати дотації суб'єктам господарювання: на підтримку виробництва життєво важливих продуктів харчування, на виробництво життєво важливих лікарських препаратів та засобів реабілітації інвалідів, на імпорتنі закупівлі окремих товарів, послуги транспорту, що забезпечують соціально важливі перевезення, а також суб'єктам господарювання, що опинилися у критичній соціально-економічній або екологічній ситуації, з метою фінансування капітальних вкладень на рівні, необхідному

¹ Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 31. — Ст. 145.

² Там само. — 1993. — № 27. — Ст. 289.

³ Офіційний вісник України. — 2005. — № 52. — Ст. 3246.

для підтримання їх діяльності, на цілі технічного розвитку, що дають значний економічний ефект, а також в інших випадках, передбачених законом. Так, постановою Кабінету Міністрів України від 2 березня 2006 р. № 239 затверджено Порядок використання у 2006 році коштів державного бюджету, що виділяються на фінансову підтримку виробництва продукції рослинництва шляхом дотування.

Держава може здійснювати *компенсації або доплати* сільськогосподарським товаровиробникам за сільськогосподарську продукцію, що реалізується ними державі (наприклад, постанова Кабінету Міністрів України від 25 квітня 2012 р. № 510 «Про порядок використання коштів державного бюджету для часткової компенсації вартості електроенергії, використаної для поливу на зрошуваних землях»).

Підстави та порядок застосування засобів *державної підтримки* суб'єктів господарювання визначаються законом. Як приклади, можна назвати Закони України від 21 вересня 2000 р. «Про державну підтримку підприємств, науково-дослідних інститутів і організацій, які розробляють та виготовляють боєприпаси, їх елементи та вироби спецхімії»¹, від 23 грудня 1997 р. «Про державну підтримку суднобудівної промисловості України»², від 12 липня 2001 р. «Про державну підтримку літакобудівної промисловості України»³.

д) *Особливе місце в механізмі державного регулювання господарської діяльності посідають податки*. Відповідно до ст. 17 ГК система оподаткування в Україні, податки і збори встановлюються виключно законами України. Система оподаткування будується за принципами економічної доцільності, соціальної справедливості, поєднання інтересів суспільства, держави, територіальних громад, суб'єктів господарювання та громадян.

З метою вирішення найважливіших економічних і соціальних завдань держави закони, якими регулюється оподаткування суб'єктів господарювання (згідно з пунктом 3.1 Податкового кодексу України податкове законодавство України складається з Конституції України; Податкового кодексу; Митного кодексу України та інших законів з питань митної справи у частині регулювання правовідносин, що виникають у зв'язку з оподаткуванням ввезним або вивезним митом операцій з переміщення товарів через митний кордон України; чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України і якими регулюються питання оподаткування; нормативно-

¹ Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 48. — Ст. 406.

² Там само. — 1998. — № 18. — Ст. 90.

³ Там само. — 2001. — № 50. — Ст. 261.

правових актів, прийнятих на підставі та на виконання цього Кодексу та законів з питань митної справи; рішень Верховної Ради Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування з питань місцевих податків та зборів, прийнятих за правилами, встановленими Податковим кодексом), повинні передбачати:

оптимальне поєднання фіскальної та стимулюючої функцій оподаткування;

стабільність (незмінність) протягом кількох років загальних правил оподаткування;

усунення подвійного оподаткування;

узгодженість з податковими системами інших країн.

Ставки податків мають нормативний характер і не можуть встановлюватись індивідуально для окремого суб'єкта господарювання.

Система оподаткування в Україні повинна передбачати граничні розміри податків і зборів, які можуть справлятися із суб'єктів господарювання. При цьому податки та інші обов'язкові платежі, що відповідно до закону включаються до ціни товарів (робіт, послуг) або відносяться на їх собівартість, сплачуються суб'єктами господарювання незалежно від результатів їх господарської діяльності.

Господарську компетенцію мають не лише органи держави, але і *органи місцевого самоврядування*. Відповідно до ст. 23 ГК органи місцевого самоврядування здійснюють свої повноваження щодо суб'єктів господарювання виключно в межах, визначених Конституцією України, законами про місцеве самоврядування та іншими законами, що передбачають особливості здійснення місцевого самоврядування в містах Києві та Севастополі, іншими законами. Органи місцевого самоврядування можуть здійснювати щодо суб'єктів господарювання також окремі повноваження органів виконавчої влади, надані їм законом.

Відносини органів місцевого самоврядування з суб'єктами господарювання у випадках, передбачених законом, можуть здійснюватися також на договірних засадах.

Правові акти органів та посадових осіб місцевого самоврядування, прийняті в межах їх повноважень, є обов'язковими для виконання усіма учасниками господарських відносин, які розташовані або здійснюють свою діяльність на відповідній території.

Незаконне втручання органів та посадових осіб місцевого самоврядування у господарську діяльність суб'єктів господарювання забороняється. Не допускається видання правових актів органів місцевого самоврядування, якими встановлюються не передбачені законом обмеження щодо обігу окремих видів товарів (послуг) на території відповідних адміністративно-територіальних одиниць.

Органи та посадові особи місцевого самоврядування мають право звертатися до суду щодо визнання недійсними актів підприємств, інших суб'єктів господарювання, які обмежують права територіальних громад, повноваження органів місцевого самоврядування.

Органи, посадові та службові особи місцевого самоврядування несуть відповідальність за свою діяльність перед суб'єктами господарювання, підстави, види і порядок якої визначаються Конституцією України та законом.

Спори про поновлення порушених прав суб'єктів господарювання та відшкодування завданої їм шкоди внаслідок рішень, дій чи бездіяльності органів, посадових або службових осіб місцевого самоврядування при здійсненні ними своїх повноважень вирішуються в судовому порядку.

Правові форми державного регулювання економіки реалізуються за допомогою певних способів впливу на поведінку суб'єктів господарювання. Такі передбачені законодавством способи впливу держави на поведінку суб'єктів господарського життя з метою отримання необхідного суспільству результату можна іменувати *методами державного регулювання економіки*.

Традиційно в науці господарського права виділяють дві групи методів впливу держави на економіку, на поведінку суб'єктів господарювання — адміністративні й економічні.

Адміністративні методи — це такі способи впливу держави, при яких необхідний суспільству результат досягається шляхом прямого наказу (обов'язкового припису) компетентного органу, що підлягає виконанню суб'єктом господарювання, незалежно від того, чи вигідно це виконання йому економічно, чи ні.

Економічні методи — це такі способи впливу держави на економіку, на суб'єктів господарювання, при яких необхідний суспільству результат досягається шляхом стимулювання суспільного виробництва, через економічний інтерес виконавців (як за допомогою матеріального заохочення, так і за допомогою майнової відповідальності за результатами господарської діяльності).

Адміністративні й економічні методи застосовуються в межах чинного господарського законодавства залежно від конкретних економічних, політичних та інших умов, а також виходячи з мети і завдань, що стоять перед державою і суспільством на певному історичному проміжку часу.

З часом елемент державного регулювання зменшуватиметься, норми господарського права України будуть «комерціалізуватися». Воно перетворюватиметься у комерційне право, яке діятиме паралельно з цивільним.

У країнах ринкової економіки правові системи традиційно включають комерційне (не господарське, як у нас) право. Це системи норм права, що регулюють комерційну діяльність у широкому розумінні, тобто виробництво і купівлю-продаж товарів, робіт, послуг (а не в розумінні «правил торгівлі»). У таких країнах, як Німеччина, Франція, Сполучені Штати Америки, комерційне право кодифіковане в формі комерційних кодексів (у Японії — Господарського кодексу), які діють паралельно з цивільними кодексами.

§ 3. Особливості управління господарською діяльністю у державному та комунальному секторах економіки

Як встановлено ст. 22 ГК, держава здійснює управління державним сектором економіки відповідно до засад внутрішньої і зовнішньої політики.

Особливість державного сектору економіки полягає в тому, що суб'єктами господарювання в ньому є:

- суб'єкти, що діють на основі *лише державної власності*,
- суб'єкти, державна частка у статутному капіталі яких *перевищує п'ятдесят відсотків*,
- суб'єкти, державна частка у статутному капіталі яких становить величину, яка забезпечує державі право вирішального *впливу* на господарську діяльність цих суб'єктів.

Суб'єктами управління у державному секторі економіки є Кабінет Міністрів України, міністерства, інші органи державної влади та організації. Їх повноваження щодо суб'єктів господарювання (господарська компетенція) визначаються законом. Це, передусім, закони України від 7 жовтня 2010 р. «Про Кабінет Міністрів України» та від 17 березня 2011 р. «Про центральні органи виконавчої влади».

Законом можуть бути визначені види господарської діяльності, яку дозволяється здійснювати виключно державним підприємствам, установам і організаціям.

Держава реалізує право державної власності у державному секторі економіки через систему організаційно-господарських повноважень відповідних органів управління щодо суб'єктів господарювання, що належать до цього сектора і здійснюють свою діяльність на основі права господарського відання або права оперативного управління.

Правовий статус окремого суб'єкта господарювання у державному секторі економіки визначається уповноваженими органами управління відповідно до вимог ГК та інших законів. Відносини органів управ-

ління з названими суб'єктами господарювання у випадках, передбачених законом, можуть здійснюватися на договірних засадах.

Держава застосовує до суб'єктів господарювання у державному секторі економіки усі засоби державного регулювання господарської діяльності, передбачені ГК, враховуючи особливості правового статусу даних суб'єктів.

Законом встановлюються особливості здійснення антимонопольно-конкурентної політики та розвитку змагальності у державному секторі економіки, які повинні враховуватися при формуванні відповідних державних програм.

Процедура визнання банкрутом застосовується щодо державних підприємств з урахуванням вимог, зазначених у главі 23 ГК.

Органам управління, які здійснюють організаційно-господарські повноваження стосовно суб'єктів господарювання державного сектора економіки, забороняється делегувати іншим суб'єктам повноваження щодо розпорядження державною власністю і повноваження щодо управління діяльністю суб'єктів господарювання, за винятком делегування названих повноважень відповідно до закону органам місцевого самоврядування та інших випадків, передбачених ГК та іншими законами.

Особливості управління господарською діяльністю у комунальному секторі економіки визначені ст. 24 ГК.

Управління господарською діяльністю у комунальному секторі економіки здійснюється через систему організаційно-господарських повноважень територіальних громад та органів місцевого самоврядування щодо суб'єктів господарювання, які належать до комунального сектора економіки і здійснюють свою діяльність на основі права господарського відання або права оперативного управління.

Правовий статус окремого суб'єкта господарювання у комунальному секторі економіки визначається уповноваженими органами управління відповідно до вимог ГК та інших законів. Відносини органів управління між зазначеними суб'єктами у випадках, передбачених законом, можуть здійснюватися на договірних засадах.

Суб'єктами господарювання комунального сектора економіки є:

— суб'єкти, що діють на основі *лише комунальної власності*;

— суб'єкти, у статутному фонді яких *частка комунальної власності* перевищує п'ятдесят відсотків;

— суб'єкти, у статутному фонді яких *частка комунальної власності* становить величину, яка забезпечує органам місцевого самоврядування *право вирішального впливу* на господарську діяльність цих суб'єктів.

Законом можуть бути встановлені особливості здійснення антимонопольно-конкурентної політики щодо комунального сектора еко-

номіки, а також додаткові вимоги та гарантії права власності Українського народу і права комунальної власності при реалізації процедури банкрутства щодо суб'єктів господарювання комунального сектора економіки.

Органи місцевого самоврядування несуть відповідальність за наслідки діяльності суб'єктів господарювання, що належать до комунального сектора економіки, на підставах, у межах і порядку, визначених законом.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Які чинники спричиняють необхідність державного регулювання господарського життя?
2. Назвіть напрями економічної політики, що визначаються державою.
3. Які правові форми державного регулювання економіки виділяють у теорії господарського права?
4. Назвіть основні засоби регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання.
5. Яким чином здійснюється ліцензування певних видів господарської діяльності?
6. Назвіть підстави для анулювання ліцензії.
7. Що таке торговий патент і в яких випадках він придбавається?
8. За допомогою яких методів держава впливає на поведінку суб'єктів господарювання?
9. У чому полягають особливості управління господарською діяльністю в державному секторі економіки?
10. У чому полягають особливості управління господарською діяльністю в комунальному секторі економіки?

Глава 3

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ЕКОНОМІЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ

§ 1. Законодавство про захист економічної конкуренції. Види порушень законодавства про економічну конкуренцію

Функціонування ринкових відносин, в основі яких лежить багатоукладна економіка, передбачає створення рівних можливостей для суб'єктів господарської діяльності, а також їхню конкуренцію, під якою розуміється змагальність суб'єктів господарювання, коли їхні самостійні дії обмежують можливості кожного з них впливати на загальні умови реалізації товарів на ринку і стимулюють виробництво тих товарів, які потребує споживач.

З конкуренції, що існує в умовах розвинених товарно-грошових відносин, виростає класична монополія. На відміну від неї, «соціалістичний» монополізм народився в умовах досить специфічних форм економіко-організаційного розвитку нашої держави у складі СРСР. Він є наслідком свідомої економічної політики соціалістичної держави (як носія політичної влади і власника основних засобів виробництва) щодо планового ведення народного господарства на основі застосування переважно адміністративно-командних методів керівництва економікою, що призвело, зрештою, до перетворення її в єдиний народногосподарський комплекс. Монополізм у нашій державі є також породженням політики концентрації та спеціалізації виробництва та інших сфер життєдіяльності. Саме тому, визначивши в Законі України від 3 серпня 1990 р. «Про економічну самостійність України»¹ зміст, мету і основні принципи економічної самостійності України як суверенної держави, механізм господарювання, регулювання економіки і соціальної сфери, організації фінансово-бюджетної, кредитної та грошової системи України, Верховна Рада в постанові про реалізацію зазначеного закону включила в перелік законодавчих актів, які забезпечували б дію Закону «Про економічну самостійність України», антимонопольне законодавство.

¹ Відомості Верховної Ради УРСР. — 1990. — № 34. — Ст. 500.

За час, що пройшов, зроблено вагомі кроки на шляху формування антимонопольного законодавства. Так, 18 лютого 1992 р. було прийнято Закон України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції в підприємницькій діяльності»¹, який визначав правові основи обмеження і попередження монополізму, недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності та здійснення державного контролю за додержанням норм антимонопольного законодавства. З набуттям чинності Законом України від 11 січня 2001 р. «Про захист економічної конкуренції»² Закон «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції в підприємницькій діяльності» втратив чинність. Верховна Рада України 26 листопада 1993 р. прийняла Закон «Про Антимонопольний комітет України»³, яким визначено правове становище Комітету, його органів та посадових осіб. Правові засади захисту господарюючих суб'єктів і споживачів від недобросовісної конкуренції визначає Закон України від 7 червня 1996 р. «Про захист від недобросовісної конкуренції»⁴.

Порядок розгляду Антимонопольним комітетом України і його територіальними відділеннями справ про порушення антимонопольного законодавства визначається нормами розділів VII та XI Закону «Про захист економічної конкуренції» та приведеними у відповідність до них Правилами розгляду справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції, затвердженими розпорядженням Антимонопольного комітету України від 19 квітня 1994 р. (в редакції розпорядження від 29 червня 1998 р.).

Таким чином, на сьогодні законодавство про захист економічної конкуренції, яке ґрунтується на нормах, установлених Конституцією України і складається з законів України «Про захист економічної конкуренції», «Про Антимонопольний комітет України», «Про захист від недобросовісної конкуренції», інших нормативно-правових актів, прийнятих відповідно до цих законів, можна вважати сформованим.

Одним з основних нормативно-правових актів законодавства про захист економічної конкуренції є Закон «Про захист економічної конкуренції», яким регулюються відносини органів державної влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю із суб'єктами господарювання; суб'єктів господарювання з іншими суб'єктами господарювання, із споживачами,

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 21. — Ст. 296.

² Там само. — 2001. — № 12. — Ст. 64.

³ Там само. — 1993. — № 50. — Ст. 472.

⁴ Там само. — 1996. — № 36. — Ст. 164.

іншими юридичними та фізичними особами у зв'язку з економічною конкуренцією.

Під економічною конкуренцією (конкуренцією) відповідно до закону розуміється змагання між суб'єктами господарювання з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання, внаслідок чого споживачі, суб'єкти господарювання мають можливість вибирати між кількома продавцями, покупцями, а окремий суб'єкт господарювання не може визначати умови обороту товарів на ринку.

Закон визначає групи порушень законодавства про захист економічної конкуренції, однією з яких є *антиконкурентні узгоджені дії суб'єктів господарювання*.

Узгодженими діями відповідно до ст. 5 Закону є укладення суб'єктами господарювання угод у будь-якій формі, прийняття об'єднаннями рішень у будь-якій формі, а також будь-яка інша погоджена конкурентна поведінка (діяльність, бездіяльність) суб'єктів господарювання.

Узгодженими діями є також створення суб'єкта господарювання, об'єднання, метою чи наслідком створення якого є координація конкурентної поведінки між суб'єктами господарювання, що створили зазначений суб'єкт господарювання, об'єднання, або між ними та новоствореним суб'єктом господарювання, або вступ до такого об'єднання.

Особи, які чинять або мають намір чинити узгоджені дії, є учасниками узгоджених дій.

Стаття 6 Закону визначає антиконкурентні узгоджені дії як узгоджені дії, які призвели чи можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції.

Антиконкурентними узгодженими діями, зокрема, визнаються узгоджені дії, які стосуються:

- 1) встановлення цін чи інших умов придбання або реалізації товарів;
- 2) обмеження виробництва, ринків товарів, техніко-технологічного розвитку, інвестицій або встановлення контролю над ними;
- 3) розподілу ринків чи джерел постачання за територіальним принципом, асортиментом товарів, обсягом їх реалізації чи придбання, за колом продавців, покупців або споживачів чи за іншими ознаками;
- 4) спотворення результатів торгів, аукціонів, конкурсів, тендерів;
- 5) усунення з ринку або обмеження доступу на ринок (вихід з ринку) інших суб'єктів господарювання, покупців, продавців;
- 6) застосування різних умов до рівнозначних угод з іншими суб'єктами господарювання, що ставить останніх у не вигідне становище в конкуренції;

7) укладення угод за умови прийняття іншими суб'єктами господарювання додаткових зобов'язань, які за своїм змістом або згідно з торговими та іншими чесними звичаями в підприємницькій діяльності не стосуються предмета цих угод;

8) суттєвого обмеження конкурентоспроможності інших суб'єктів господарювання на ринку без об'єктивно виправданих на те причин.

Антиконкурентними узгодженими діями вважається також вчинення суб'єктами господарювання схожих дій (бездіяльності) на ринку товару, які призвели чи можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції у разі, якщо аналіз ситуації на ринку товару спростовує наявність об'єктивних причин для вчинення таких дій (бездіяльності).

Вчинення антиконкурентних узгоджених дій забороняється і тягне за собою відповідальність згідно із законом.

Разом з тим зазначені вище узгоджені дії можуть бути дозволені відповідними органами Антимонопольного комітету України, якщо їх учасники доведуть, що ці дії сприяють:

вдосконаленню виробництва, придбанню або реалізації товару;

техніко-технологічному, економічному розвитку;

розвитку малих або середніх підприємств;

оптимізації експорту чи імпорту товарів;

розробленню та застосуванню уніфікованих технічних умов або стандартів на товари;

раціоналізації виробництва.

Проте зазначені узгоджені дії не можуть бути дозволені органами Антимонопольного комітету України, якщо конкуренція суттєво обмежується на всьому ринку чи у значній його частині.

Вчинення узгоджених дій забороняється до отримання в установленому порядку дозволу органів Антимонопольного комітету або Кабінету Міністрів України¹.

Особа, що вчинила антиконкурентні узгоджені дії, але раніше за інших учасників цих дій добровільно повідомила про це Антимонопольний комітет України чи його територіальне відділення та надала інформацію, яка має суттєве значення для прийняття рішення у справі, звільняється від відповідальності за вчинення антиконкурентних узгоджених дій, передбаченої ст. 52 Закону.

Разом з тим така особа не може бути звільнена від відповідальності, якщо вона:

¹ Про порядок отримання дозволу див. § 3 цієї глави.

не вжила ефективних заходів стосовно припинення нею антиконкурентних узгоджених дій після повідомлення про них Антимонопольному комітету України;

була ініціатором чи забезпечувала керівництво антиконкурентними узгодженими діями;

не надала всіх доказів або інформації стосовно вчинення нею порушення, про які їй було відомо та які вона могла безперешкодно отримати.

Відповідно до ст. 12 Закону «Про захист економічної конкуренції» суб'єкт господарювання займає монопольне (домінуюче) становище на ринку товару, якщо:

на цьому ринку у нього немає жодного конкурента;

не зазнає значної конкуренції внаслідок обмеженості можливостей доступу інших суб'єктів господарювання щодо закупівлі сировини, матеріалів та збуту товарів, наявності бар'єрів для доступу на ринку інших суб'єктів господарювання, наявності пільг чи інших обставин.

Монопольним (домінуючим) вважається становище суб'єкта господарювання, частка якого на ринку товару перевищує 35 відсотків, якщо він не доведе, що зазнає значної конкуренції.

Монопольним (домінуючим) також може бути визнане становище суб'єкта господарювання, якщо його частка на ринку товару становить 35 або менше відсотків, але він не зазнає значної конкуренції, зокрема внаслідок порівняно невеликого розміру часток ринку, які належать конкурентам.

Вважається, що кожен із двох чи більше суб'єктів господарювання займає монопольне (домінуюче) становище на ринку товару, якщо стосовно певного виду товару між ними немає конкуренції або є незначна конкуренція і щодо них, разом узятих, виконується одна з умов, передбачених ч. 1 ст. 12 Закону, тобто на цьому ринку у них немає жодного конкурента або вони не зазнають значної конкуренції.

Монопольним (домінуючим) вважається також становище кожного з кількох суб'єктів господарювання, якщо стосовно них виконуються такі умови:

сукупна частка не більше ніж трьох суб'єктів господарювання, яким на одному ринку належать найбільші частки на ринку, перевищує 50 відсотків;

сукупна частка не більше ніж п'яти суб'єктів господарювання, яким на одному ринку належать найбільші частки на ринку, перевищує 70 відсотків — і при цьому вони не доведуть, що стосовно них не виконуються умови частини четвертої ст. 12 Закону.

Саме по собі монопольне становище того або іншого суб'єкта господарювання не визнається порушенням антимонопольного законодавства. Таким порушенням Закон «Про захист економічної конкуренції» визнає зловживання монопольним становищем на ринку.

Відповідно до ст. 13 зазначеного закону *зловживанням* монопольним (домінуючим) становищем на ринку є дії чи бездіяльність суб'єкта господарювання, який займає монопольне (домінуюче) становище на ринку, що призвели або можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції, або ущемлення інтересів інших суб'єктів господарювання чи споживачів, які були б неможливими за умов існування значної конкуренції на ринку.

Зловживанням монопольним (домінуючим) становищем на ринку, зокрема, визнається:

1) встановлення таких цін чи інших умов придбання або реалізації товару, які неможливо було б встановити за умов існування значної конкуренції на ринку;

2) застосування різних цін чи різних інших умов до рівнозначних угод з суб'єктами господарювання, продавцями чи покупцями без об'єктивно виправданих на те причин;

3) обумовлення укладання угод прийняттям суб'єктом господарювання додаткових зобов'язань, які за своєю природою або згідно з торговими та іншими чесними звичаями у підприємницькій діяльності не стосуються предмета договору;

4) обмеження виробництва, ринків або технічного розвитку, що завдало чи може завдати шкоди іншим суб'єктам господарювання, покупцям, продавцям;

5) часткова або повна відмова від придбання або реалізації товару за відсутності альтернативних джерел реалізації чи придбання;

6) суттєве обмеження конкурентоспроможності інших суб'єктів господарювання на ринку без об'єктивно виправданих на те причин;

7) створення перешкод доступу на ринок (виходу з ринку) чи усунення з ринку продавців, покупців, інших суб'єктів господарювання.

Зловживання монопольним (домінуючим) становищем на ринку забороняється і тягне за собою відповідальність згідно з законом.

Зловживання монопольним становищем на ринку становлять другу групу порушень антимонопольного законодавства.

До третьої групи порушень входять *антиконкурентні дії органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю*. Такими діями ст. 15 Закону «Про захист економічної конкуренції» визнає прийняття будь-яких актів (рішень, наказів, розпоряджень, постанов тощо), надання письмових

чи усних вказівок, укладення угод або будь-які інші дії чи бездіяльність органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю (колегіального органу чи посадової особи), які призвели або можуть призвести до недопущення, усунення, обмеження чи спотворення конкуренції.

Антиконкурентними діями органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю, зокрема, визнаються:

заборона або перешкоджання створенню нових підприємств чи здійснення підприємництва в інших організаційних формах у будь-якій сфері діяльності, а також встановлення обмежень на здійснення окремих видів діяльності, на виробництво, придбання чи реалізацію певних видів товарів;

пряме або опосередковане примушення суб'єктів господарювання до вступу в асоціації, концерни, міжгалузеві, регіональні чи інші форми об'єднань або здійснення узгоджених дій концентрації суб'єктів господарювання в інших формах;

пряме або опосередковане примушення суб'єктів господарювання до пріоритетного укладення договорів, першочергової поставки товарів певному колу споживачів чи першочергового їх придбання у певних продавців;

будь-яка дія, спрямована на централізований розподіл товарів, а також розподіл ринків між суб'єктами господарювання за територіальним принципом, асортиментом товарів, обсягом їх реалізації чи закупівель або за колом споживачів чи продавців;

встановлення заборони на реалізацію певних товарів з одного регіону країни в іншому або надання дозволу на реалізацію товарів з одного регіону в іншому в певному обсязі чи за виконання певних умов;

надання окремим суб'єктам господарювання або групам суб'єктів господарювання пільг чи інших переваг, які ставлять їх у привілейоване становище стосовно конкурентів, що призводить або може призвести до недопущення, усунення, обмеження чи спотворення конкуренції;

дія, внаслідок якої окремим суб'єктам господарювання або групам суб'єктів господарювання створюються несприятливі чи дискримінаційні умови діяльності порівняно з конкурентами;

дія, якою встановлюються не передбачені законами України заборони та обмеження самостійності підприємств, у тому числі щодо придбання чи реалізації товарів, ціноутворення, формування програм діяльності та розвитку, розпорядження прибутком.

Вчинення антиконкурентних дій органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління

та контролю забороняється і тягне за собою відповідальність згідно із законом.

Органам влади та органам місцевого самоврядування забороняється делегування окремих владних повноважень об'єднанням, підприємствам та іншим суб'єктам господарювання, якщо це призводить або може призвести до недопущення, усунення, обмеження чи спотворення конкуренції.

Статтею 17 Закону «Про захист економічної конкуренції» забороняються дії чи бездіяльність органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю (колегіального органу чи посадової особи), що полягають у схиленні суб'єктів господарювання, органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю до порушень законодавства про захист економічної конкуренції, створенні умов для вчинення таких порушень чи їх легітимації.

Четверту групу порушень законодавства про захист економічної конкуренції складає *обмежувальна та дискримінаційна діяльність суб'єктів господарювання, об'єднань*, яка полягає в тому, що суб'єктам господарювання, об'єднанням забороняється схилити інших суб'єктів господарювання до вчинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції чи сприяти вчиненню таких порушень, а також примушувати інших суб'єктів господарювання:

до антиконкурентних узгоджених дій, визначених ст. 6 Закону;

до узгоджених дій, визначених статтями 7, 8, 9 та 10 Закону;

до участі у концентрації суб'єктів господарювання, визначеної ст. 22 Закону (ст. 18 Закону «Про захист економічної конкуренції»).

Суб'єктам господарювання, які отримали дозвіл відповідних органів Антимонопольного комітету України на узгоджені дії, забороняється встановлювати щодо господарської діяльності суб'єктів господарювання обмеження, які, як правило, не застосовуються до інших суб'єктів господарювання, або застосовувати без об'єктивно виправданих причин різний підхід до різних суб'єктів господарювання. Статтею 19 Закону встановлено й інші заборони неправомірного використання суб'єктами господарювання ринкового становища.

Суб'єктам господарювання, що мають значно більший ринковий вплив порівняно з малими або середніми підприємцями, які є їх конкурентами, забороняється створення перешкод у господарській діяльності малим або середнім підприємцям (дискримінація конкурентів суб'єктами господарювання), зокрема вчинення дій, заборонених згідно із частинами 1 та 3 ст. 19 Закону.

Статтею 21 Закону «Про захист економічної конкуренції» не допускається обмежувальна діяльність об'єднань (об'єднань юридичних та (або) фізичних осіб, у тому числі об'єднань підприємств, а також громадських організацій) шляхом відмови суб'єктові господарювання у прийнятті до такого об'єднання, яка ставить його у невігідне становище в конкуренції, якщо така відмова є необґрунтованою і невинуватою.

Значної шкоди розвитку конкуренції в економіці України завдає *недобросовісна конкуренція* — будь-які дії у конкуренції, що суперечать правилам, торговим та іншим чесним звичаям у підприємницькій діяльності (ч. 1 ст. 1 Закону «Про захист від недобросовісної конкуренції»).

Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» визнає недобросовісною конкуренцією, зокрема, такі дії:

- неправомірне використання позначень;
- неправомірне використання товару іншого виробника;
- копіювання зовнішнього виду виробу;
- порівняльна реклама;
- дискредитація суб'єкта господарювання;
- схилення до бойкоту суб'єкта господарювання;
- схилення постачальника до дискримінації покупця (замовника);
- підкуп працівника, посадової особи постачальника;
- підкуп працівника, посадової особи покупця (замовника);
- досягнення неправомірних переваг у конкуренції;
- поширення інформації, що вводить в оману;
- неправомірне збирання комерційної таємниці;
- розголошення комерційної таємниці;
- схилення до розголошення комерційної таємниці;
- неправомірне використання комерційної таємниці (статті 4–19

Закону).

§ 2. Правове становище Антимонопольного комітету

Державна політика у сфері розвитку економічної конкуренції та обмеження монополізму в господарській діяльності, здійснення заходів щодо демонополізації економіки, фінансової, матеріально-технічної, інформаційної, консультативної та іншої підтримки суб'єктів господарювання, які сприяють розвитку конкуренції, здійснюється органами державної влади, органами місцевого самоврядування та органами адміністративно-господарського управління та контролю. З метою забезпечення державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції, захисту інтересів суб'єктів

господарювання та споживачів від його порушень утворено спеціальний державний орган — Антимонопольний комітет України.

Основним завданням Антимонопольного комітету України є участь у формуванні та реалізації конкурентної політики в частині:

- здійснення державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції на засадах рівності суб'єктів господарювання перед законом та пріоритету прав споживачів, запобігання, виявлення і припинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції;

- контролю за концентрацією, узгодженими діями суб'єктів господарювання та дотриманням вимог законодавства про захист економічної конкуренції під час регулювання цін (тарифів) на товари, що виробляються (реалізуються) суб'єктами природних монополій;

- сприяння розвитку добросовісної конкуренції;

- методичного забезпечення застосування законодавства про захист економічної конкуренції;

- здійснення контролю щодо створення конкурентного середовища та захисту конкуренції у сфері державних закупівель.

Правове становище Антимонопольного комітету України визначене Законом «Про Антимонопольний комітет України», а його діяльність щодо контролю за концентрацією суб'єктів господарювання, розгляду заяв та справ про надання дозволу на узгоджені дії, концентрацію суб'єктів господарювання, розгляду справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції та про недобросовісну конкуренцію регламентується законами «Про захист економічної конкуренції» та «Про захист від недобросовісної конкуренції».

Антимонопольний комітет і його територіальні відділення (в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі) становлять систему органів Антимонопольного комітету України, яку очолює Голова Комітету.

У сфері здійснення контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції Антимонопольний комітет України має такі повноваження:

- 1) розглядати заяви і справи про порушення законодавства про захист економічної конкуренції та проводити розслідування за цими заявами і справами;

- 2) приймати передбачені законодавством про захист економічної конкуренції розпорядження та рішення за заявами і справами, перевіряти та переглядати рішення у справах, надавати висновки щодо кваліфікації дій відповідно до законодавства про захист економічної конкуренції;

3) розглядати справи про адміністративні правопорушення, приймати постанови та перевіряти їх законність та обґрунтованість;

4) перевіряти суб'єкти господарювання, об'єднання, органи влади, органи місцевого самоврядування, органи адміністративно-господарського управління та контролю щодо дотримання ними вимог законодавства про захист економічної конкуренції та під час проведення розслідувань за заявами і справами про порушення законодавства про захист економічної конкуренції;

5) при розгляді заяв і справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції, проведенні перевірки та в інших передбачених законом випадках вимагати від суб'єктів господарювання, об'єднань, органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю, їх посадових осіб і працівників, інших фізичних та юридичних осіб інформацію, в тому числі з обмеженим доступом;

6) призначати експертизу та експерта з числа осіб, які володіють необхідними знаннями для надання експертного висновку;

7) у випадках та порядку, передбачених законом, проводити огляд службових приміщень та транспортних засобів суб'єктів господарювання — юридичних осіб, вилучати або накладати арешт на предмети, документи чи інші носії інформації, які можуть бути доказами або джерелом доказів у справі незалежно від їх місцезнаходження;

8) у разі перешкоджання працівникам Антимонопольного комітету України у виконанні ними повноважень, передбачених законом, залучати працівників органів внутрішніх справ для застосування заходів, передбачених законом, для подолання перешкод;

9) залучати працівників органів внутрішніх справ, митних та інших правоохоронних органів для забезпечення проведення розгляду справи про порушення законодавства про захист економічної конкуренції, зокрема в разі проведення розслідування;

10) залучати до проведення перевірок спеціалістів органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій за погодженням з їх керівниками, депутатів місцевих рад за їх згодою;

11) проводити дослідження ринку, визначати межі товарного ринку, а також становище, в тому числі монопольне (домінуюче), суб'єктів господарювання на цьому ринку та приймати відповідні рішення (розпорядження);

12) визначати наявність або відсутність контролю між суб'єктами господарювання або їх частинами та склад групи суб'єктів господарювання, що є єдиним суб'єктом господарювання;

13) вносити до органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування обов'язкові для розгляду подання щодо анулювання ліцензій, припинення операцій, пов'язаних із зовнішньоекономічною діяльністю суб'єктів господарювання, у разі порушення ними законодавства про захист економічної конкуренції;

14) надавати обов'язкові для розгляду рекомендації органам влади, органам місцевого самоврядування, органам адміністративно-господарського управління та контролю, суб'єктам господарювання, об'єднанням щодо припинення дій або бездіяльності, які містять ознаки порушень законодавства про захист економічної конкуренції, та усунення причин виникнення цих порушень і умов, що їм сприяють;

15) звертатися до суду з позовами, заявами і скаргами у зв'язку із застосуванням законодавства про захист економічної конкуренції, а також із запитамися щодо надання інформації про судові справи, що розглядаються цими судами відповідно до законодавства про захист економічної конкуренції;

16) звертатись та одержувати від компетентних органів інших держав необхідну інформацію для здійснення своїх повноважень;

17) надавати компетентним органам інших держав інформацію у випадках та порядку, передбачених законом;

17¹) здійснювати повноваження, передбачені Законом України «Про здійснення державних закупівель»;

18) здійснювати інші повноваження, передбачені законодавством про захист економічної конкуренції та Законом України «Про здійснення державних закупівель».

У сфері здійснення контролю за узгодженими діями, концентрацією Антимонопольний комітет України має такі повноваження:

1) розглядати заяви і справи про надання дозволу, надання висновків, попередніх висновків стосовно узгоджених дій, концентрації, проводити дослідження за цими заявами і справами;

2) приймати передбачені законодавством про захист економічної конкуренції розпорядження та рішення за заявами і справами про надання дозволу на узгоджені дії, концентрацію, надавати висновки, попередні висновки стосовно узгоджених дій, концентрації, висновки щодо кваліфікації дій відповідно до законодавства про захист економічної конкуренції;

3) переглядати, перевіряти рішення, прийняті органами Антимонопольного комітету України в межах компетенції;

4) дозволяти або забороняти узгоджені дії, концентрацію;

5) при розгляді заяв і справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції, проведенні перевірки та в інших перед-

бачених законом випадках вимагати від суб'єктів господарювання, об'єднань, органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю, їх посадових осіб і працівників, інших фізичних та юридичних осіб інформацію, в тому числі з обмеженим доступом;

6) здійснювати повноваження, передбачені пунктами 6, 11, 12, 15 і 16 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про Антимонопольний комітет України»;

7) здійснювати інші повноваження, передбачені законодавством про захист економічної конкуренції.

У сфері формування та реалізації конкурентної політики, сприяння розвитку конкуренції, нормативного і методичного забезпечення діяльності Антимонопольного комітету України та застосування законодавства про захист економічної конкуренції Антимонопольний комітет України має такі повноваження:

1) вимагати від суб'єктів господарювання, об'єднань, органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю, їх посадових осіб інформацію, у тому числі з обмеженим доступом, необхідну для дослідження ринків, а також інформацію про реалізацію конкурентної політики;

2) узагальнювати та аналізувати інформацію про реалізацію актів законодавства про захист економічної конкуренції щодо пріоритетів і напрямів конкурентної політики;

3) брати участь у розробленні та вносити в установленому порядку Президенту України та Кабінету Міністрів України пропозиції щодо законів та інших нормативно-правових актів, які регулюють питання розвитку конкуренції, конкурентної політики та демонополізації економіки, погоджувати проекти нормативно-правових актів Президента України, Кабінету Міністрів України, центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю, що можуть вплинути на конкуренцію;

4) здійснювати повноваження, передбачені пунктами 6, 11, 12 і 15 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про Антимонопольний комітет України»;

5) надавати обов'язкові для розгляду рекомендації та вносити до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, установ, організацій, суб'єктів господарювання, об'єднань пропозиції щодо здійснення заходів, спрямованих на обмеження монополізму, розвиток підприємництва і конкуренції, запобігання порушенням законодавства про захист економічної конкуренції, а також щодо припинення дій або бездіяльності, які можуть мати негативний вплив на конкуренцію;

6) взаємодіяти з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, органами адміністративно-господарського управління та контролю, підприємствами, установами та організаціями з питань розвитку, підтримки, захисту економічної конкуренції та демонополізації економіки;

7) узагальнювати практику застосування законодавства про захист економічної конкуренції, вносити до відповідних органів державної влади пропозиції щодо його удосконалення;

8) розробляти та організовувати здійснення заходів, спрямованих на запобігання порушенням законодавства про захист економічної конкуренції;

9) брати участь у розробленні та внесенні Президенту України та Кабінету Міністрів України пропозицій щодо проектів нормативно-правових актів з питань конкурентної політики, розвитку і захисту конкуренції та демонополізації економіки;

10) розробляти та затверджувати разом з іншими заінтересованими органами державної влади міжвідомчі нормативно-правові акти з питань розвитку і захисту економічної конкуренції та демонополізації економіки;

11) приймати власні нормативно-правові акти у формі розпоряджень з питань, що належать до його компетенції, зокрема щодо контролю за узгодженими діями, концентрацією, підвідомчості та розгляду заяв і справ про узгоджені дії, концентрацію, порушення законодавства про захист економічної конкуренції, організації діяльності органів Антимонопольного комітету України;

12) здійснювати офіційне тлумачення власних нормативно-правових актів;

13) надавати рекомендаційні роз'яснення з питань застосування законодавства про захист економічної конкуренції;

14) вносити пропозиції Президенту України, Кабінету Міністрів України, Національному банку України, приписи органам влади, органам місцевого самоврядування щодо зміни прийнятих ними нормативно-правових актів, які не відповідають законодавству про захист економічної конкуренції або внаслідок неоднозначного розуміння яких створюються перешкоди для розвитку конкуренції;

15) утворювати адміністративні колегії Антимонопольного комітету України;

16) утворювати територіальні відділення та дорадчі органи Антимонопольного комітету України;

17) брати участь у розробленні та реалізації міжнародних проектів і програм, а також здійснювати співробітництво з міжнародними орга-

нізаціями, державними органами і неурядовими організаціями інших держав з питань, що належать до компетенції Антимонопольного комітету України;

18) видавати свої друковані органи, офіційні видання (збірники) актів законодавства про захист економічної конкуренції, вести електронну сторінку в мережі Інтернет;

19) здійснювати інші повноваження, передбачені законодавством про захист економічної конкуренції та Законом України «Про здійснення державних закупівель».

Антимонопольний комітет України утворюється у складі Голови та десяти державних уповноважених.

З числа державних уповноважених призначаються перший заступники і заступник Голови Антимонопольного комітету України, порядок призначення на посади та звільнення з посад, а також повноваження визначені ст. 10 Закону України «Про Антимонопольний комітет України».

Державні уповноважені Антимонопольного комітету України призначаються на посади за поданням Прем'єр-міністра України, яке вноситься на підставі пропозицій Голови Антимонопольного комітету України, та звільняються з посад Президентом України.

Строк повноважень державного уповноваженого Антимонопольного комітету України становить сім років.

Після закінчення строку повноважень державний уповноважений Антимонопольного комітету України продовжує виконувати свої обов'язки до призначення на цю посаду нового державного уповноваженого.

Державним уповноваженим може бути призначено громадянина України, який досяг тридцяти років, має вищу, як правило, юридичну чи економічну освіту, стаж роботи за фахом не менше п'яти років протягом останніх десяти років.

Державні уповноважені є членами Антимонопольного комітету України як вищого колегіального органу.

Державні уповноважені очолюють або входять до складу адміністративних колегій Антимонопольного комітету України, виконують інші обов'язки за дорученням Голови Антимонопольного комітету України.

Територіальне відділення Антимонопольного комітету України є органом Антимонопольного комітету України, утвореним для реалізації завдань, покладених на Комітет Законом України «Про Антимонопольний комітет України», іншими актами законодавства про Антимонопольний комітет України.

Положення про територіальне відділення Антимонопольного комітету України затверджене розпорядженням Антимонопольного комітету України 23 лютого 2001 р.¹.

Відділення утворюється Комітетом в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві і Севастополі, інших адміністративно-територіальних одиницях, йому підпорядковане і підзвітне.

Відділення є юридичною особою, має самостійний баланс, реєстраційні рахунки в Державному казначействі України, печатку із зображенням Державного Герба України і своїм найменуванням.

Основним завданням відділення є участь у формуванні та реалізації конкурентної політики в частині:

здійснення державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції на засадах рівності суб'єктів господарювання перед законом та пріоритету прав споживачів, запобігання, виявлення і припинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції;

контролю за узгодженими діями суб'єктів господарювання та регулюванням цін (тарифів) на товари, що виробляються (реалізуються) суб'єктами природних монополій;

сприяння розвитку добросовісної конкуренції.

Свої завдання відділення здійснює у відповідному регіоні, а у випадках, передбачених законодавством, та за дорученням Голови Комітету — за межами регіону.

У сфері здійснення контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції відділення має такі повноваження:

розглядати заяви і справи про порушення законодавства про захист економічної конкуренції та проводити розслідування за цими заявами і справами;

приймати передбачені законодавством про захист економічної конкуренції розпорядження та рішення за заявами і справами, переглядати рішення у справах, надавати висновки щодо кваліфікації дій відповідно до законодавства про захист економічної конкуренції;

перевіряти суб'єкти господарювання, об'єднання, органи влади, органи місцевого самоврядування, органи адміністративно-господарського управління та контролю щодо дотримання ними вимог законодавства про захист економічної конкуренції та під час проведення розслідувань за заявами і справами про порушення законодавства про захист економічної конкуренції;

¹ Офіційний вісник України. — 2001. — № 14. — Ст. 622.

при розгляді заяв і справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції, проведенні перевірки та в інших передбачених законом випадках вимагати від суб'єктів господарювання, об'єднань, органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю, їх посадових осіб і працівників, інших фізичних та юридичних осіб інформацію, у тому числі з обмеженим доступом;

призначати експертизу та експерта із числа осіб, які володіють необхідними знаннями для надання експертного висновку;

у випадках та порядку, передбачених законом, проводити огляд службових приміщень та транспортних засобів суб'єктів господарювання — юридичних осіб, вилучати або накладати арешт на предмети, документи чи інші носії інформації, які можуть бути доказами або джерелом доказів у справі незалежно від їх місцезнаходження;

у разі перешкодження працівникам відділення у виконанні ними повноважень, залучати працівників органів внутрішніх справ для застосування заходів, передбачених законом, для подолання перешкод;

залучати працівників органів внутрішніх справ, митних та інших правоохоронних органів для забезпечення проведення розгляду справи про порушення законодавства про захист економічної конкуренції, зокрема в разі проведення розслідування;

залучати до проведення перевірок спеціалістів органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій за погодженням з їх керівниками, депутатів місцевих рад за їх згодою;

проводити дослідження ринку, визначати межі товарного ринку, а також становище, у тому числі монополльне (домінуюче), суб'єктів господарювання на цьому ринку та приймати відповідні рішення (розпорядження);

визначати наявність або відсутність контролю між суб'єктами господарювання або їх частинами та склад групи суб'єктів господарювання, що є єдиним суб'єктом господарювання;

вносити до органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування обов'язкові для розгляду подання щодо анулювання ліцензій, припинення операцій, пов'язаних із зовнішньоекономічною діяльністю суб'єктів господарювання, у разі порушення ними законодавства про захист економічної конкуренції;

надавати обов'язкові для розгляду рекомендації органам влади, органам місцевого самоврядування, органам адміністративно-господарського управління та контролю, суб'єктам господарювання, об'єд-

нанням щодо припинення дій або бездіяльності, які містять ознаки порушень законодавства про захист економічної конкуренції, та усунення причин виникнення цих порушень і умов, що їм сприяють;

звертатися до суду із позовами, заявами і скаргами у зв'язку із застосуванням законодавства про захист економічної конкуренції, а також із запитами щодо надання інформації про судові справи, що розглядаються цими судами відповідно до законодавства про захист економічної конкуренції;

вживати заходів, спрямованих на запобігання порушенням законодавства про захист економічної конкуренції;

здійснювати інші повноваження, передбачені законодавством про захист економічної конкуренції.

У сфері здійснення контролю за узгодженими діями відділення має такі повноваження:

розглядати заяви і справи про надання дозволу, надання висновків, попередніх висновків стосовно узгоджених дій, проводити дослідження за цими заявами і справами;

приймати передбачені законодавством про захист економічної конкуренції розпорядження та рішення за заявами і справами про надання дозволу на узгоджені дії, надавати висновки, попередні висновки стосовно узгоджених дій, висновки щодо кваліфікації дій відповідно до законодавства про захист економічної конкуренції;

переглядати рішення, прийняті ними в межах компетенції;

дозволяти або забороняти узгоджені дії;

при розгляді заяв і справ про узгоджені дії, проведенні перевірки та в інших передбачених законом випадках вимагати від суб'єктів господарювання, об'єднань, органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю, їх посадових осіб і працівників, інших фізичних та юридичних осіб інформацію, у тому числі з обмеженим доступом;

здійснювати інші повноваження, передбачені законодавством про захист економічної конкуренції.

У сфері формування та реалізації конкурентної політики, сприяння розвитку добросовісної конкуренції відділення має такі повноваження:

вимагати від суб'єктів господарювання, об'єднань, органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю, їх посадових осіб інформацію, у тому числі з обмеженим доступом, необхідну для дослідження ринків, а також інформацію про реалізацію конкурентної політики;

узагальнювати та аналізувати інформацію про реалізацію актів законодавства про захист економічної конкуренції щодо пріоритетів і напрямів конкурентної політики;

погоджувати проекти нормативно-правових актів та інших рішень місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю, що можуть вплинути на конкуренцію;

надавати обов'язкові для розгляду рекомендації та вносити до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, установ, організацій, суб'єктів господарювання, об'єднань пропозиції щодо здійснення заходів, спрямованих на обмеження монополізму, розвиток підприємництва і конкуренції, запобігання порушенням законодавства про захист економічної конкуренції, а також щодо припинення дій або бездіяльності, які можуть мати негативний вплив на конкуренцію;

взаємодіяти з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, органами адміністративно-господарського управління та контролю, підприємствами, установами та організаціями з питань розвитку, підтримки, захисту економічної конкуренції та демонополізації економіки;

розробляти та організовувати здійснення заходів, спрямованих на запобігання порушенням законодавства про захист економічної конкуренції;

вносити пропозиції, приписи органам влади, органам місцевого самоврядування щодо зміни прийнятих ними нормативно-правових актів, які не відповідають законодавству про захист економічної конкуренції або внаслідок неоднозначного розуміння яких створюються перешкоди для розвитку конкуренції;

взаємодіяти із засобами масової інформації та громадськими організаціями у роботі із запобігання порушенням законодавства про захист економічної конкуренції, систематично інформувати населення про свою діяльність;

сприяти іншим відділенням у реалізації їхніх повноважень;

здійснювати інші повноваження, передбачені законодавством про захист економічної конкуренції.

Відділення за дорученням Голови Комітету чи органів Комітету проводить розслідування за заявами і справами про порушення законодавства про захист економічної конкуренції, дослідження за заявами і справами про надання дозволу на узгоджені дії, концентрацію, що підвідомчі цим органам.

§ 3. Контроль за концентрацією суб'єктів господарювання

З метою запобігання монополізації¹ товарних ринків, зловживання монополієм (домінуючим) становищем, обмеження конкуренції органи Антимонопольного комітету України здійснюють державний контроль за концентрацією суб'єктів господарювання.

Відповідно до ч. 2 ст. 22 Закону «Про захист економічної конкуренції» концентрацією визнається:

1) злиття суб'єктів господарювання або приєднання одного суб'єкта господарювання до іншого;

2) набуття безпосередньо або через інших осіб контролю одним або кількома суб'єктами господарювання над одним або кількома суб'єктами господарювання чи частинами суб'єктів господарювання, зокрема, шляхом:

а) безпосереднього або опосередкованого придбання, набуття у власність іншим способом активів у вигляді цілісного майнового комплексу або структурного підрозділу суб'єкта господарювання, одержання в управління, оренду, лізинг, концесію чи набуття в інший спосіб права користування активами у вигляді цілісного майнового комплексу або структурного підрозділу суб'єкта господарювання, в тому числі придбання активів суб'єкта господарювання, що ліквідується;

б) призначення або обрання на посаду керівника, заступника керівника спостережної ради, правління, іншого наглядового чи виконавчого органу суб'єкта господарювання особи, яка вже обіймає одну чи кілька з перелічених посад в інших суб'єктах господарювання, або створення ситуації, при якій більше половини посад членів спостережної ради, правління, інших наглядових чи виконавчих органів двох чи більше суб'єктів господарювання обіймають одні й ті самі особи;

3) створення суб'єкта господарювання двома і більше суб'єктами господарювання, який протягом тривалого періоду буде самостійно здійснювати господарську діяльність, але при цьому таке створення не призводить до координації конкурентної поведінки між суб'єктами господарювання, що створили цей суб'єкт господарювання, або між ними та новоствореним суб'єктом господарювання;

4) безпосереднє або опосередковане придбання, набуття у власність іншим способом чи одержання в управління часток (акцій, паїв),

¹ Монополізацією визнається досягнення суб'єктом господарювання монополічного (домінуючого) становища на ринку товару, підтримання або посилення цього становища.

що забезпечує досягнення чи перевищення 25 або 50 відсотків голосів у вищому органі управління відповідного суб'єкта господарювання.

Така концентрація може бути здійснена лише за умови попереднього отримання дозволу Антимонопольного комітету України чи його адміністративної колегії:

1) у випадках, передбачених ч. 2 ст. 22 Закону та іншими нормативно-правовими актами, коли сукупна вартість активів або сукупний обсяг реалізації товарів учасників концентрації, з урахуванням відносин контролю, за останній фінансовий рік, у тому числі за кордоном, перевищує суму, еквівалентну 12 мільйонам євро, визначену за офіційним валютним курсом, встановленим Національним банком України, що діяв в останній день фінансового року, і при цьому:

вартість (сукупна вартість) активів або обсяг (сукупний обсяг) реалізації товарів, у тому числі за кордоном, не менш як у двох учасників концентрації, з урахуванням відносин контролю, перевищує суму, еквівалентну 1 мільйону євро, визначену за курсом Національного банку України, що діяв в останній день фінансового року у кожного, та вартість (сукупна вартість) активів або обсяг (сукупний обсяг) реалізації товарів в Україні хоча б одного учасника концентрації, з урахуванням відносин контролю, перевищує суму, еквівалентну 1 мільйону євро, визначену за курсом Національного банку України, що діяв в останній день фінансового року;

2) у випадках, передбачених ч. 2 ст. 22 Закону та іншими нормативно-правовими актами, незалежно від сукупної вартості активів або сукупного обсягу реалізації товарів учасників концентрації, коли:

частка на певному ринку товару будь-якого учасника концентрації або сукупна частка учасників концентрації, з урахуванням відносин контролю, перевищує 35 відсотків, та концентрація відбувається на цьому чи суміжному з ним ринку товару.

Концентрація, яка потребує дозволу, забороняється до надання дозволу на її здійснення. До надання такого дозволу учасники концентрації зобов'язані утримуватися від дій, які можуть призвести до обмеження конкуренції та неможливості відновлення початкового стану.

Відповідно до ст. 26 Закону «Про захист економічної конкуренції» учасники узгоджених дій, учасники концентрації, органи влади, органи місцевого самоврядування, органи адміністративно-господарського управління та контролю у порядку, встановленому Антимонопольним комітетом України, звертаються: із заявою про надання дозволу на узгоджені дії — до Антимонопольного комітету України чи його територіальних відділень; із заявою про надання дозволу на концентрацію — до Антимонопольного комітету України.

За подання заяв про надання дозволу на узгоджені дії або концентрацію справляється плата в розмірах, передбачених ч. 2 ст. 34 Закону «Про захист економічної конкуренції».

Заява вважається прийнятою до розгляду після 15 днів з дня її надходження, якщо протягом цього часу державний уповноважений Антимонопольного комітету України, голова його територіального відділення не повернули заявнику заяву із повідомленням, що вона та інші документи не відповідають встановленим Антимонопольним комітетом України вимогам і це перешкоджає її розгляду.

Якщо дозвіл на узгоджені дії було надано органами Антимонопольного комітету України на конкретно визначений строк, суб'єкти господарювання мають право звернутися до органів Антимонопольного комітету України із заявою про продовження дії дозволу. Така заява подається за три місяці до закінчення строку дії дозволу.

Органи Антимонопольного комітету України розглядають заяву про надання дозволу на узгоджені дії протягом трьох місяців, а заяву про надання дозволу на концентрацію — протягом тридцяти днів з дня прийняття її до розгляду відповідним органом Антимонопольного комітету України.

Якщо протягом строку розгляду заяви органи Антимонопольного комітету України не розпочали розгляду справи про узгоджені дії чи концентрацію, рішення про надання дозволу на узгоджені дії чи концентрацію вважається прийнятим.

У разі виявлення підстав для заборони узгоджених дій, концентрації, а також у разі необхідності проведення складного поглибленого дослідження чи експертизи відповідні органи Антимонопольного комітету України розпочинають розгляд справи про узгоджені дії чи концентрацію, про що приймається розпорядження та письмово повідомляється особа, яка подала заяву. Разом із повідомленням про початок розгляду справи надсилається перелік інформації, яку заявник повинен надати для прийняття органами Антимонопольного комітету України рішення у справі.

Строк розгляду справи про узгоджені дії чи концентрацію не повинен перевищувати трьох місяців. Якщо протягом строку розгляду справи рішення не прийнято, вважається, що на узгоджені дії чи концентрацію надано дозвіл.

Рішення органів Антимонопольного комітету України про надання дозволу на узгоджені дії, концентрацію може бути обумовлено виконанням учасниками узгоджених дій, концентрації певних вимог і зобов'язань, які усувають або пом'якшують негативний вплив узгоджених дій, концентрації на конкуренцію. Такі умови і зобов'язання можуть

стосуватися, зокрема, обмеження стосовно управління, користування чи розпорядження майном, а також зобов'язання суб'єкта господарювання здійснити відчуження майна.

Рішення про надання дозволу на узгоджені дії може бути надано на невизначений або конкретно визначений строк, який, як правило, не повинен перевищувати п'яти років.

Інформація про прийняті рішення за результатами розгляду заяв, справ про узгоджені дії, концентрацію може бути опублікована в «Офіційному віснику України», інших друкованих чи електронних засобах масової інформації або оприлюднена в інший спосіб.

У тридцятиденний строк від дня прийняття рішення Антимонопольним комітетом України про заборону узгоджених дій чи концентрації учасники узгоджених дій, учасники концентрації, органи влади, органи місцевого самоврядування, органи адміністративно-господарського управління та контролю можуть звернутися до Кабінету Міністрів України із заявою про надання дозволу на відповідні узгоджені дії чи концентрацію. Кабінет Міністрів України приймає мотивоване рішення про надання дозволу на узгоджені дії, концентрацію або про відмову у наданні такого дозволу.

Процедура надання Кабінетом Міністрів України такого дозволу визначається Порядком надання Кабінетом Міністрів України дозволу на узгоджені дії, концентрацію суб'єктів господарювання, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2002 р. № 219¹.

§ 4. Відповідальність за порушення законодавства про захист економічної конкуренції

Питанням відповідальності за порушення законодавства про захист економічної конкуренції присвячений розділ VIII Закону «Про захист економічної конкуренції».

Згідно зі ст. 50 Закону порушеннями законодавства про захист економічної конкуренції є:

- 1) антиконкурентні узгоджені дії;
- 2) зловживання монопольним (домінуючим) становищем;
- 3) антиконкурентні дії органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю;

¹ Офіційний вісник України. — 2002. — № 9. — Ст. 405.

- 4) невиконання рішення, попереднього рішення органів Антимонопольного комітету України або їх виконання не в повному обсязі;
- 5) здійснення учасниками узгоджених дій — суб'єктами господарювання дій, заборонених згідно з ч. 5 ст. 10 Закону;
- 6) делегування повноважень органів влади чи органів місцевого самоврядування у випадках, заборонених згідно із ст. 16 Закону;
- 7) вчинення дій, заборонених згідно із ст. 17 Закону;
- 8) обмежувальна та дискримінаційна діяльність, заборонена згідно із ч. 2 ст. 18, ст. 19 і 20 Закону;
- 9) обмежувальна діяльність, заборонена згідно із ч. 1 ст. 18 Закону;
- 10) недотримання умов, передбачених п. 2 ч. 3 ст. 22 Закону;
- 11) порушення положень погоджених з органами Антимонопольного комітету України установчих документів суб'єкта господарювання, створеного в результаті концентрації, якщо це призводить до обмеження конкуренції;
- 12) концентрація без отримання відповідного дозволу органів Антимонопольного комітету України, у разі якщо наявність такого дозволу необхідна;
- 13) неподання інформації Антимонопольному комітету України, його територіальному відділенню у встановлені органами Антимонопольного комітету України, головою його територіального відділення чи нормативно-правовими актами строки;
- 14) подання інформації в неповному обсязі Антимонопольному комітету України, його територіальному відділенню у встановлені органами Антимонопольного комітету України, головою його територіального відділення чи нормативно-правовими актами строки;
- 15) подання недостовірної інформації Антимонопольному комітету України, його територіальному відділенню;
- 16) створення перешкод працівникам Антимонопольного комітету України, його територіального відділення у проведенні перевірок, огляду, вилученні чи накладенні арешту на майно, документи, предмети чи інші носії інформації;
- 17) надання рекомендацій суб'єктами господарювання, об'єднаннями, органами влади, органами місцевого самоврядування, органами адміністративно-господарського управління та контролю, що схиляють до вчинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції чи сприяють вчиненню таких порушень;
- 18) обмеження в господарській діяльності суб'єкта господарювання у відповідь на те, що він звернувся до Антимонопольного комітету України, його територіального відділення із заявою про порушення законодавства про захист економічної конкуренції;

19) невиконання учасниками узгоджених дій, концентрації вимог і зобов'язань, якими було обумовлене рішення про надання дозволу на узгоджені дії, концентрацію;

20) обмежувальна діяльність об'єднань, заборонена згідно зі ст. 21 Закону.

За порушення законодавства про захист економічної конкуренції до суб'єктів господарювання застосовуються такі види санкцій:

1. *Штрафи* відповідно до ст. 52 Закону «Про захист економічної конкуренції» накладаються органами Антимонопольного комітету на об'єднання, суб'єктів господарювання за такі порушення:

а) антиконкурентні узгоджені дії; зловживання монопольним (домінуючим) становищем; невиконання рішення, попереднього рішення органів Антимонопольного комітету або їх виконання не в повному обсязі — у розмірі до десяти відсотків доходу (виручки) суб'єкта господарювання від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за останній звітний рік, що передував року, за який накладається штраф. У разі наявності незаконно одержаного прибутку, який перевищує десять відсотків зазначеного доходу (виручки), штраф накладається у розмірі, що не перевищує потрібного розміру незаконно одержаного прибутку. Якщо доходу (виручки) немає або відповідач на вимогу органів Антимонопольного комітету України, голови його територіального відділення не надав розмір доходу (виручки), штраф накладається у розмірі до двадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

б) здійснення учасниками узгоджених дій — суб'єктами господарювання дій, заборонених згідно з ч. 5 ст. 10 Закону; обмежувальну та дискримінаційну діяльність, заборонену згідно із ч. 2 ст. 18, статей 19 і 20 Закону; недотримання умов, передбачених п. 2 ч. 3 ст. 22 Закону; порушення положень погоджених з органами Антимонопольного комітету України установчих документів суб'єкта господарювання, створеного в результаті концентрації, якщо це призводить до обмеження конкуренції; концентрація без отримання відповідного дозволу органів Антимонопольного комітету України, у разі якщо наявність такого дозволу необхідна; невиконання учасниками узгоджених дій, концентрації вимог і зобов'язань, якими було обумовлене рішення про надання дозволу на узгоджені дії, концентрацію — у розмірі до п'яти відсотків доходу (виручки) суб'єкта господарювання від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за останній звітний рік, що передував року, за який накладається штраф, а якщо доходу (виручки) немає або відповідач на вимогу органів Антимонопольного комітету України, голови його територіального відділення не надав розмір доходу (вируч-

ки), штраф накладається у розмірі до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

в) обмежувальну діяльність, заборонену згідно із ч. 1 ст. 18 Закону; неподання інформації Антимонопольному комітету України, його територіальному відділенню у встановлені органами Антимонопольного комітету України, головою його територіального відділення чи нормативно-правовими актами строки; подання інформації в неповному обсязі Антимонопольному комітету України, його територіальному відділенню у встановлені органами Антимонопольного комітету України, головою його територіального відділення чи нормативно-правовими актами строки; подання недостовірної інформації Антимонопольному комітету України, його територіальному відділенню; створення перешкод працівникам Антимонопольного комітету України, його територіального відділення у проведенні перевірок, огляду, вилученні чи накладенні арешту на майно, документи, предмети чи інші носії інформації; обмеження в господарській діяльності суб'єкта господарювання у відповідь на те, що він звернувся до Антимонопольного комітету України, його територіального відділення із заявою про порушення законодавства про захист економічної конкуренції — у розмірі до одного відсотка доходу (виручки) суб'єкта господарювання від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за останній звітний рік, що передував року, за який накладається штраф, а якщо доходу (виручки) немає або відповідач на вимогу органів Антимонопольного комітету України, голови його територіального відділення не надав розмір доходу (виручки), штраф накладається у розмірі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Рішення про накладення штрафів у розмірах понад чотири тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян приймаються виключно Антимонопольним комітетом України, адміністративною колегією Антимонопольного комітету України на їх засіданнях.

Відповідно до Закону «Про захист від недобросовісної конкуренції» вчинення господарюючими суб'єктами — юридичними особами та їх об'єднаннями дій, визначених цим законом як недобросовісна конкуренція, тягне за собою накладання на них Антимонопольним комітетом України, його територіальними відділеннями штрафів у розмірі до трьох відсотків виручки від реалізації товарів, виконання робіт, надання послуг господарюючого суб'єкта за останній звітний рік, що передував року, в якому накладається штраф. У разі якщо обчислення виручки господарюючого суб'єкта неможливе або виручка відсутня, зазначені штрафи накладаються у розмірі до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Вчинення дій, визначених цим законом як недобросовісна конкуренція, юридичними особами, їх об'єднаннями та об'єднаннями громадян, що не є господарюючими суб'єктами, тягне за собою накладання на них Антимонопольним комітетом України, його територіальними відділеннями штрафів у розмірі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

2. *Примусовий поділ*, як вид господарсько-організаційних санкцій за порушення законодавства про захист економічної конкуренції, застосовується Антимонопольним комітетом у випадках, коли суб'єкт господарювання, що займає монопольне (домінуюче) становище на ринку, зловживає ним.

Примусовий поділ не застосовується у таких випадках:

при неможливості організаційного або територіального відокремлення підприємств, структурних підрозділів чи структурних одиниць; за наявності тісного технологічного зв'язку підприємств, структурних підрозділів чи структурних одиниць (якщо обсяг продукції, яка вживається суб'єктом господарювання, перевищує тридцять відсотків валового обсягу продукції підприємства, структурного підрозділу чи структурної одиниці).

Рішення органів Антимонопольного комітету України про примусовий поділ суб'єкта господарювання підлягає виконанню у встановлений строк, який не може бути меншим шести місяців.

3. *Відшкодування шкоди*. Особи, яким заподіяно шкоду внаслідок порушення законодавства про захист економічної конкуренції, можуть звернутися до господарського суду із заявою про її відшкодування.

Шкода, заподіяна порушеннями законодавства про захист економічної конкуренції, передбаченими пунктами 1, 2, 5, 10, 12, 18, 19 ст. 50 Закону «Про захист економічної конкуренції», відшкодовується особою, що вчинила порушення, у подвійному розмірі завданої шкоди.

Збитки, заподіяні внаслідок вчинення дій, визначених Законом «Про захист від недобросовісної конкуренції» як недобросовісна конкуренція, підлягають відшкодуванню за позовами заінтересованих осіб у порядку, визначеному цивільним законодавством України.

4. *Вилучення товарів*. У разі визнання вчинення порушень, передбачених статтями 4 і 6 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції», органи Антимонопольного комітету України або особи, права яких порушені, мають право звернутися до суду із позовом про вилучення відповідних товарів з неправомірно використаним позначенням, копій виробів іншого суб'єкта господарювання і у виробника, і у продавця.

Порядок використання вилучених товарів визначається Кабінетом Міністрів України.

Рішення про вилучення товарів з неправомірно використаним позначенням та копій виробів іншого суб'єкта господарювання приймається у разі, якщо можливість змішування з діяльністю іншого суб'єкта господарювання не може бути усунена в інший спосіб.

Слід мати на увазі, що суб'єкт господарювання не може бути притягнений до відповідальності за порушення законодавства про захист економічної конкуренції, якщо минув строк давності притягнення до відповідальності.

Строк давності притягнення до відповідальності за порушення законодавства про захист економічної конкуренції становить п'ять років з дня вчинення порушення, а в разі триваючого порушення — з дня закінчення вчинення порушення.

Строк давності притягнення до відповідальності за порушення законодавства про захист економічної конкуренції, передбачені пунктами 13—16 ст. 50 Закону «Про захист економічної конкуренції», становить три роки з дня вчинення порушення, а в разі триваючого порушення — з дня закінчення вчинення порушення.

Перебіг строку давності зупиняється на час розгляду органами Антимонопольного комітету України справи про порушення законодавства про захист економічної конкуренції.

§ 5. Розгляд справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції

Однією з основних функцій органів, що здійснюють державний контроль за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції, є розгляд справ про його порушення. Ця діяльність Антимонопольного комітету здійснюється відповідно до Закону «Про захист економічної конкуренції» та Правил розгляду заяв і справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції (Правила розгляду справ), які визначають окремі особливості порядку розгляду заяв, справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції, у тому числі про захист від недобросовісної конкуренції органами Антимонопольного комітету України відповідно до Закону України «Про захист економічної конкуренції», Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції», Закону України «Про Антимонопольний комітет України», та встановлюють порядок перевірки та перегляду рішень органів Комітету в цих справах.

Справи про порушення законодавства про захист економічної конкуренції у межах компетенції розглядаються органами Комітету:

- Комітетом;
- Постійно діючою адміністративною колегією Комітету;
- тимчасовою адміністративною колегією Комітету;
- державним уповноваженим Комітету;
- адміністративною колегією територіального відділення Комітету.

Органи Антимонопольного комітету України розпочинають розгляд справи про порушення законодавства про захист економічної конкуренції за:

заявами суб'єктів господарювання, громадян, об'єднань, установ, організацій про порушення їх прав внаслідок дій чи бездіяльності, визначених законом як порушення законодавства про захист економічної конкуренції;

поданнями органів державної влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю про порушення законодавства про захист економічної конкуренції;

власною ініціативою органів Антимонопольного комітету України.

У випадках, коли порушення законодавства про захист економічної конкуренції не має відчутного впливу на умови конкуренції на ринку, заявнику може бути відмовлено у розгляді справи.

У разі виявлення ознак порушення законодавства про захист економічної конкуренції органи Антимонопольного комітету України приймають розпорядження про початок розгляду справи, яке надсилається відповідачу протягом трьох робочих днів з дня його прийняття. Заявнику та третім особам надсилається повідомлення про початок розгляду справи.

Особами, які беруть участь у справі, визнаються: сторони, треті особи, їх представники.

Сторонами у справі є відповідач і заявник (у разі якщо справу розпочато за відповідною заявою).

Відповідачем є особа, щодо якої здійснюється розгляд справи про порушення законодавства про захист економічної конкуренції.

Третьою особою є особа, залучена до участі у справі у зв'язку з тим, що рішення може суттєво зачепити її права та інтереси, охоронювані законом. Про визнання третьою особою органами Антимонопольного комітету України приймається розпорядження, про що повідомляються особи, які беруть участь у справі.

Особи, які беруть (брали) участь у справі, мають право:

ознайомлюватися з матеріалами справи (крім інформації з обмеженим доступом, а також інформації, розголошення якої може завдати

шкоди інтересам інших осіб, які беруть (брали) участь у справі, або перешкодити подальшому розгляду справи);

наводити докази, подавати клопотання, усні й письмові пояснення (заперечення), пропозиції щодо питань, які виносяться на експертизу;

одержувати копії рішень у справі (витяги з них, крім інформації з обмеженим доступом, а також інформації, розголошення якої може завдати шкоди інтересам інших осіб, які брали участь у справі);

оскаржувати рішення в порядку, визначеному законом.

Особи, які беруть участь у справі, зобов'язані добросовісно користуватися належними їм правами.

У процесі розгляду справи органи Антимонопольного комітету України за поданою суб'єктом господарювання заявою про вжиття заходів для відвернення негативних та неоправних наслідків для суб'єктів господарювання внаслідок порушення законодавства про захист економічної конкуренції можуть прийняти попереднє рішення про:

заборону особі (відповідачу), в діях якої вбачаються ознаки порушення, вчиняти певні дії, в тому числі про блокування цінних паперів;

обов'язкове вчинення певних дій, якщо невідкладне вчинення цих дій є необхідним виходячи із законних прав та інтересів інших осіб.

Попереднє рішення може бути оскаржене в порядку, визначеному ст. 60 Закону «Про захист економічної конкуренції», у п'ятнадцятиденний строк з дня його одержання.

Попереднє рішення, якщо в ньому не зазначено коротший строк, втрачає чинність з дня отримання відповідачем рішення, прийнятого за результатами розгляду справи.

За результатами розгляду справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції органи Антимонопольного комітету України приймають рішення, в тому числі про:

визнання вчинення порушення законодавства про захист економічної конкуренції;

припинення порушення законодавства про захист економічної конкуренції;

зобов'язання органу влади, органу місцевого самоврядування, органу адміністративно-господарського управління та контролю скасувати або змінити прийняте ним рішення чи розірвати угоди, визнані антиконкурентними діями органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю;

визнання суб'єкта господарювання таким, що займає монопольне (домінуюче) становище на ринку;

примусовий поділ суб'єкта господарювання, що займає монопольне (домінуюче) становище на ринку;

накладення штрафу;

блокування цінних паперів;

усунення наслідків порушень законодавства про захист економічної конкуренції, зокрема усунення чи пом'якшення негативного впливу узгоджених дій, концентрації суб'єктів господарювання на конкуренцію;

скасування дозволу на узгоджені дії у разі вчинення дій, заборонених згідно із ст. 19 Закону;

оприлюднення відповідачем за власні кошти офіційної інформації Антимонопольного комітету України чи його територіального відділення стосовно рішення, прийнятого у справі про порушення, в тому числі опублікування рішень у повному обсязі (за вилученням інформації з обмеженим доступом, а також визначеної відповідним державним уповноваженим, головою територіального відділення інформації, розголошення якої може завдати шкоди інтересам інших осіб, які брали участь у справі), у строк і спосіб, визначені цим рішенням або законодавством;

закриття провадження у справі.

Розгляд справи про порушення законодавства про захист економічної конкуренції підлягає закриттю без прийняття рішення по суті, якщо:

справа не підлягає розгляду в Антимонопольному комітеті України, його територіальному відділенні;

не встановлено відповідача або його місцезнаходження;

відповідача — юридичну особу ліквідовано;

вже розглянуто чи розглядається органами Антимонопольного комітету України справа з тих же підстав щодо того самого відповідача;

не доведено вчинення порушення;

є інші підстави, передбачені законом.

Рішення (витяг з нього), розпорядження органів Антимонопольного комітету України, голів його територіальних відділень надається для виконання шляхом надсилання або вручення під розписку чи доведення до відома в інший спосіб.

Рішення та розпорядження органів Антимонопольного комітету України, голів його територіальних відділень є обов'язковими до виконання.

Рішення, прийняті адміністративною колегією територіального відділення Антимонопольного комітету України, державним уповноваженим Антимонопольного комітету України, адміністративною колегією Антимонопольного комітету України у справах про порушення зако-

нодавства про захист економічної конкуренції, у заявах, справах про узгоджені дії, можуть бути перевірені за заявою осіб, які брали участь у справі, або за власною ініціативою у порядку, встановленому Антимонопольним комітетом України.

Заява про перевірку рішення може бути подана до Антимонопольного комітету України у двомісячний строк з дня одержання рішення. Цей строк не може бути відновлено.

Рішення адміністративної колегії територіального відділення Антимонопольного комітету України перевіряються адміністративною колегією Антимонопольного комітету України чи Антимонопольним комітетом України, рішення державного уповноваженого Антимонопольного комітету України, адміністративної колегії Антимонопольного комітету України — Антимонопольним комітетом України.

Органи Антимонопольного комітету України, які здійснюють перевірку рішення, можуть зупинити виконання рішення до закінчення його перевірки, про що письмово повідомляються особи, які беруть участь у справі.

За результатами перевірки рішення органи Антимонопольного комітету України мають право:

залишити рішення без змін;

змінити рішення;

скасувати рішення частково і направити справу на новий розгляд у цій частині;

скасувати рішення і прийняти нове рішення або передати справу на новий розгляд чи припинити провадження у справі.

Підставами для зміни, скасування чи визнання недійсними рішень органів Антимонопольного комітету України є:

неповне з'ясування обставин, які мають значення для справи;

недоведення обставин, які мають значення для справи і які визнано встановленими;

невідповідність висновків, викладених у рішенні, обставинам справи;

порушення або неправильне застосування норм матеріального чи процесуального права.

Порушення або неправильне застосування норм процесуального права може бути підставою для зміни, скасування чи визнання недійсним рішення тільки за умови, якщо це порушення призвело до прийняття неправильного рішення.

Заявник, відповідач, третя особа мають право оскаржити рішення органів Антимонопольного комітету України повністю або частково до суду у двомісячний строк з дня одержання рішення. Цей строк не може бути відновлено.

Заявник, відповідач, третя особа мають право оскаржити рішення органів Антимонопольного комітету України повністю або частково до господарського суду у двомісячний строк з дня одержання рішення. Цей строк не може бути відновлено.

Рішення Антимонопольного комітету України, адміністративної колегії Антимонопольного комітету України та державного уповноваженого Антимонопольного комітету України оскаржуються до господарського суду міста Києва. Рішення адміністративної колегії територіального відділення Антимонопольного комітету України оскаржуються до господарських судів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя.

Прийняття судом, господарським судом до розгляду заяви про визнання недійсним рішення органу Антимонопольного комітету України не зупиняє його виконання, крім випадків порушення судом, господарським судом провадження у справі про визнання недійсним рішення органу Антимонопольного комітету України, прийнятого:

згідно з ч. 1 ст. 48, ч. 1 ст. 30 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції»;

за результатами перевірки відповідно до ч. 5 ст. 57 Закону;

за результатами перегляду відповідно до ч. 3 ст. 58 Закону.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Назвіть основні акти законодавства про захист економічної конкуренції.
2. Які дії визнаються антиконкурентними узгодженими діями?
3. Дайте визначення поняття монопольного становища.
4. Які дії (бездіяльність) визнаються зловживанням монопольним становищем?
5. Що таке недобросовісна конкуренція?
6. Що таке економічна концентрація?
7. Назвіть основні види порушень законодавства про захист економічної конкуренції.
8. Які види санкцій застосовуються до суб'єктів господарювання за порушення законодавства про захист економічної конкуренції?
9. Якими органами розглядаються справи про порушення законодавства про захист економічної конкуренції?

Глава 4

ГОСПОДАРСЬКЕ ЗАКОНОДАВСТВО

§ 1. Поняття, ознаки та особливості господарського законодавства

Норми господарського права як загальні правила поведінки суб'єктів господарських відносин функціонують завдяки своїй нормативній формі — формі нормативних актів. Саме у формі нормативних актів норми господарського права приймаються, вивчаються і застосовуються, тобто функціонують як загальні обов'язкові правила господарювання. Відповідно господарське законодавство загалом можна визначити як систему нормативних актів, які згідно із законом є інституційними джерелами господарського права. Основними джерелами господарського права є саме закони та інші нормативні акти. Такі форми права, як звичай, судовий прецедент, у цій сфері застосовуються рідко.

Система господарського законодавства загалом обумовлена предметом регулювання. Офіційно межі цього предмета сьогодні визначені у кодифікованому нормативному акті — Господарському кодексі України.

Згідно зі ст. 1 ГК цей Кодекс визначає основні засади господарювання в Україні і регулює господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання.

Отже, предметом господарського законодавства є господарські відносини, тобто відносини між організаціями щодо виробництва і реалізації (поставки, купівлі-продажу, міни) продукції, відносини у капітальному будівництві, відносини у закупівлі сільськогосподарської продукції в аграрних товаровиробників (агropідприємств та фермерських господарств), відносини організацій всіх видів транспорту з клієнтами та між собою, відносини у державному страхуванні, зовнішньоекономічній діяльності тощо. Це точка зору представників теорії господарського права. Згідно з нею господарське законодавство являє собою самостійну галузь — систему нормативних актів, правила яких регулюють господарські відносини щодо організації та здійснення господарської діяльності в галузі суспільного виробництва і обігу.

Теорія господарського права виходить з того, що як галузь господарське законодавство окреслене лише господарськими відносинами і не включає всіх нормативних актів (фінансового, адміністративно-го, трудового права тощо), які теж регулюють відносини у сфері економіки. У такому спеціальному значенні господарське законодавство кодифіковане шляхом прийняття Господарського кодексу.

Друге визначення предмета господарського законодавства тривалий час формулювалося не за предметом регулювання («господарські правовідносини»), а за «критерієм адресата» — за відношенням нормативних актів до народного господарства, адресуванням їх цьому об'єктові. Згідно з цим визначенням господарське законодавство є сукупністю нормативних актів, які регулюють усі, а не тільки господарські відносини у економіці. Таке визначення терміна «господарське законодавство» узагальнювало адресоване економіці цивільне (насправді господарське), трудове, фінансове, земельне, екологічне та інші окремі системи законодавства. Тобто це безмежно широка «суперсистема» законодавства («безмежний нормативний масив»). Прихильники цієї теорії називають господарське законодавство не галуззю, а «нормативним масивом» — терміном, змістовно-понятійні межі якого з'ясувати важко. Він охоплює всі нормативні акти, котрі так чи інакше стосуються народного господарства. З урахуванням того, що і суто господарсько-правових актів у нас дуже багато, наукова цінність цієї теорії досить сумнівна.

Ознаки та особливості господарського законодавства, однією з яких є *комплексний зміст* основних нормативних актів, більш повно характеризують цю галузь законодавства. Більшість нормативних актів господарського законодавства включає норми двох і більше галузей права.

Як приклад можна навести транспортні кодекси і статuti.

Другою ознакою і особливістю господарського законодавства є те, що воно *включає в себе одногалузеві акти господарського законодавства*. Такими, зокрема, слід вважати Положення про поставки продукції виробничо-технічного призначення та Положення про поставки товарів народного споживання. Вони одногалузеві, бо регулюють відносини щодо укладання та виконання відповідних господарських договорів.

Об'єктивною ознакою господарського законодавства є *множинність актів*, зумовлена тим, що:

1) це законодавство регулює різні види господарської діяльності (промислово, будівельну, транспортну, інноваційну тощо), кожен з яких має суттєві особливості, які враховуються у спеціальних актах;

2) в економіці наявні різні форми власності (приватна, колективна, державна, комунальна), що теж відповідним чином диференціює акти господарського законодавства;

3) на території України до цього часу застосовуються окремі акти законодавства Союзу РСР з питань, які не врегульовані законодавством України (в тому числі і стосовно законодавчого регулювання господарських відносин), за умови, що вони не суперечать Конституції і законам України;

4) тривалий час був відсутній кодифікований акт господарського законодавства, натомість, діяла значна кількість актів, прийнятих вищим та центральними органами державної виконавчої влади.

З названих об'єктивних факторів і суб'єктивних причин напрошується висновок про те, що кодифікувати господарське законодавство навіть у великому акті (Господарському кодексі) буде дуже важко. Сьогодні ми це бачимо вже після прийняття Господарського кодексу, який, на нашу думку, так і не виконав до кінця завдання кодифікації.

Наступною ознакою господарського законодавства України є його *поєднання з комерційним правом інших країн та міжнародними договорами* з господарських питань. Воно здійснюється згідно з певними принципами, зазначеними нижче.

Принцип пріоритету спеціальних норм міжнародного договірної права над загальними нормами господарського права України. Цей принцип сформульований, зокрема, у ст. 50 ГК: «у разі якщо чинним міжнародним договором, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України, встановлено інші правила щодо підприємництва, ніж ті, що передбачено законодавством України, застосовуються правила міжнародного договору. Правила міжнародних договорів України, чинних на момент прийняття Конституції України, застосовуються відповідно до Конституції України в порядку, визначеному цими міжнародними договорами».

Принцип надання нормам міжнародних економічних договорів статусу національного законодавства України. Законом України від 29 червня 2004 р. «Про міжнародні договори України»¹ чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства.

Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передба-

¹ Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 50. — Ст. 540.

чені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору (ст. 19 Закону). Якщо такого порядку не встановлено, пріоритет, згідно з нормами міжнародного права, мають норми міжнародних договорів.

Третім принципом поєднання господарського законодавства України з комерційним правом інших країн є *право сторін зовнішньоекономічних договорів обирати (погоджувати вибір) право країни*, яким визначаються права та обов'язки сторін договорів. Водночас законодавством України встановлено, що у разі відсутності згоди сторін договору про вибір права, що підлягає застосуванню до цього договору, застосовується право відповідно до частин 2, 3 ст. 32 Закону України «Про міжнародне приватне право», при цьому стороною, що повинна здійснити виконання, яке має вирішальне значення для змісту договору, є: продавець, дарувальник, одержувач ренти, наймодавець, позикодавець, підрядник тощо (ст. 44 Закону України від 23 червня 2005 р. «Про міжнародне приватне право»¹).

Завершуючи розгляд цього питання, слід зазначити, що поняття «господарське законодавство» охоплює як господарські закони у власному значенні, так й інші нормативні акти з питань господарської життєдіяльності. Це законодавство включає в себе і так зване відомче господарське законодавство. До відомчих нормативних актів належать у такому разі ті, що мають нормативну силу стосовно прав і обов'язків суб'єктів господарських відносин. Це нормативні акти центральних органів виконавчої влади, що здійснюють державне регулювання економіки.

Незважаючи на те, що стосовно господарських відносин впроваджено принципи прямої дії законів і сфера дій відомчого господарського законодавства, таким чином, обмежується, його питома вага у складі господарського законодавства ще досить значна. З метою забезпечення законності актів відомчого законодавства, їх відповідності законам та підзаконним нормативним актам Указом Президента України від 3 жовтня 1992 р. «Про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади»² в Україні введено державну реєстрацію відомчих нормативних актів. Її здійснюють: Міністерство юстиції України — щодо нормативно-правових актів міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, органів господарського управління та контролю; Головне управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим — щодо

¹ Офіційний вісник України. — 2005. — № 29. — Ст. 1694.

² Голос України. — 1992. — 8 жовтня.

нормативно-правових актів міністерств і республіканських комітетів Автономної Республіки Крим; обласні, Київське та Севастопольське міські управління юстиції — щодо нормативно-правових актів обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, їх управлінь, відділів, інших підрозділів, а також місцевих органів господарського управління та контролю; районні, районні у містах Києві та Севастополі управління юстиції — щодо нормативно-правових актів районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, їх управлінь, відділів, інших підрозділів.

До господарського законодавства належать також нормативні акти, які в теорії права називають локальними, або статутними. Це статuti і засновницькі договори підприємств, господарських товариств, господарських об'єднань, положення про структурні підрозділи господарських організацій, у тому числі відособлені (філії, представництва, відділення). Сукупність цих нормативних актів є, з юридичної точки зору, своєрідним елементом господарського законодавства.

По-перше, зазначені акти приймаються (затверджуються), як правило, тими суб'єктами, статутні процедури функціонування яких вони регулюють, тобто підприємствами (щодо державних підприємств діє порядок затвердження їхніх статутів уповноваженими на це органами), товариствами, концернами, корпораціями, асоціаціями тощо. Звідси джерелом юридичної сили статутів, установчих договорів тощо є нормотворчі повноваження саме цих осіб як заснованих на законі соціальних інститутів. Межі таких повноважень визначені законом, тобто статутне право ґрунтується на законі. По-друге, за колом осіб такі акти є «суб'єктними», тобто поширюються лише на тих суб'єктів, що їх прийняли. Звідси визначення *локальні*.

§ 2. Нормативні акти господарського законодавства: поняття і види

Визначення нормативного акта господарського законодавства ґрунтується на загальнотеоретичному понятті «нормативний акт».

Нормативний акт господарського законодавства являє собою офіційний письмовий документ компетентного органу держави, який є джерелом норм господарського права, тобто встановлює (змінює) або припиняє норми господарського права.

Норма господарського права — це елемент системи комплексної галузі господарського права. Нормативний акт діє як елемент зовнішньої форми господарського права, елемент комплексної галузі господарського законодавства.

З цього визначення випливають дві основні ознаки нормативного акта господарського законодавства.

Перша стосується змісту, за яким нормативний акт є офіційним джерелом правової інформації про чинні норми права у сфері господарської діяльності.

Друга ознака стосується форми. Нормативний акт — це юридично-технічна форма встановлення, опублікування і застосування норм господарського права.

Як форма, господарське законодавство є основним видом правової інформації, визначення якої дає Закон України від 2 жовтня 1992 р. «Про інформацію»¹. Згідно зі ст. 22 цього Закону господарське законодавство є «сукупністю документованих або публічно оголошених відомостей про право, його систему, джерела, реалізацію, юридичні факти, правовідносини, правопорядок, правопорушення і боротьбу з ними та їх профілактику тощо».

З метою забезпечення доступу до законодавчих та інших нормативних актів всім громадянам держава забезпечує видання цих актів масовими тиражами у найкоротші строки після набрання ними чинності. Ця норма Закону, на жаль, виконується неналежним чином, особливо щодо підзаконних актів господарського законодавства.

Поняття нормативного акта господарського законодавства багатозначне. Воно визначає різноманітні щодо юридичної сили, форми і сфер дії нормативні акти. Тому вони класифікуються на види шляхом визначення актів господарського законодавства за двома основними критеріями: юридичною силою актів та змістом норм господарського права, які вони встановлюють.

Згідно з *юридичною силою* господарське законодавство функціонує як вертикальна ієрархічна система нормативних актів. Структура цієї системи обумовлена структурою органів законодавчої і державної виконавчої влади, які мають законодавчі і нормотворчі повноваження щодо регулювання господарської діяльності. В ній можна виділити декілька блоків, *головним* з яких є господарське законодавство, що ґрунтується на статтях і нормах Конституції України про власність, про підприємництво, про компетенцію вищих органів державної влади (Верховної Ради, Президента, Кабінету Міністрів) у нормативному регулюванні господарської діяльності.

Згідно зі ст. 5 ГК «Конституційні основи правопорядку у сфері господарювання» правовий господарський порядок в Україні формується на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання еконо-

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 48. — Ст. 650.

мічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів, виходячи з конституційної вимоги відповідальності держави перед людиною за свою діяльність та визначення України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави (ч. 1 ст. 5 ГК).

Конституційні основи правового господарського порядку в Україні становлять: право власності Українського народу на землю, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони, що здійснюється від імені Українського народу органами державної влади і органами місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією України; право кожного громадянина користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону; забезпечення державою захисту прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальної спрямованості економіки, недопущення використання власності на шкоду людині і суспільству; право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності; визнання усіх суб'єктів права власності рівними перед законом, непорушності права приватної власності, недопущення протиправного позбавлення власності; економічна багатоманітність, право кожного на підприємницьку діяльність, не заборонену законом, визначення виключно законом правових засад і гарантій підприємництва; забезпечення державою захисту конкуренції у підприємницькій діяльності, недопущення зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірного обмеження конкуренції та недобросовісної конкуренції, визначення правил конкуренції та норм антимонопольного регулювання виключно законом; забезпечення державою екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на території України; забезпечення державою належних, безпечних і здорових умов праці, захист прав споживачів; взаємовигідне співробітництво з іншими країнами; визнання і дія в Україні принципу верховенства права (ч. 2 ст. 5 ГК).

Суб'єкти господарювання та інші учасники відносин у сфері господарювання здійснюють свою діяльність у межах встановленого правового господарського порядку, додержуючись вимог законодавства (ч. 3 ст. 5 ГК).

Другий блок становлять господарські закони. Їх можна класифікувати як:

загальні (Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р., Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р., який регулює окремі види господарських відносин і договорів);

закони про види і правовий статус суб'єктів господарювання (закони «Про господарські товариства», «Про акціонерні товариства», «Про колективне сільськогосподарське підприємство», «Про морські порти України» тощо), а також закони, норми яких визначають види та організаційно-господарські повноваження інших учасників господарських відносин (закони «Про Кабінет Міністрів України», «Про центральні органи виконавчої влади», «Про Фонд державного майна України» тощо);

закони про окремі види господарської діяльності (закони «Про зв'язок», «Про поштовий зв'язок», «Про транспорт», «Про залізничний транспорт», «Про автомобільний транспорт», «Про регулювання містобудівної діяльності», Кодекс торговельного мореплавства, Повітряний кодекс України тощо);

Третій блок нормативних актів господарського законодавства становлять так звані законодавчі акти:

а) постанови Верховної Ради України з господарських питань, які були прийняті як акти поточного законодавства;

б) Декрети Кабінету Міністрів з господарських питань, які приймалися Кабінетом Міністрів України на підставі тимчасових повноважень, делегованих йому Верховною Радою України.

Великий за обсягом *блок* господарського законодавства становлять підзаконні нормативні акти:

а) укази Президента України з господарських питань (наприклад, «Про інвестиційні фонди та інвестиційні компанії» від 19 лютого 1994 р., «Про додаткові заходи щодо вдосконалення діяльності Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку» від 25 вересня 2002 р., «Про державну комісію з цінних паперів та фондового ринку» від 11 грудня 2002 р.);

б) розпорядження Президента України з окремих господарських питань, які видаються як оперативні господарські акти (наприклад, «Про заходи щодо майна загальносоюзних громадських організацій колишнього Союзу РСР» від 24 травня 1994 р., «Про заходи щодо врегулювання відносин заборгованості підприємств» від 14 травня 1997 р.);

в) постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України з господарських питань, які приймаються відповідно до статті 117 Конституції України;

г) господарські нормативні акти міністерств та інших центральних органів виконавчої влади. Ці акти приймаються у вигляді положень, інструкцій, правил тощо, затверджуваних наказами відповідних міністрів. До цієї групи відомчого законодавства належать також акти, прий-

няті господарськими об'єднаннями (асоціаціями, корпораціями, концернами тощо), та локальні нормативні акти суб'єктів господарювання;

д) нормативні акти господарського законодавства місцевих рад та місцевих держадміністрацій (нормативні господарські акти територіальної дії).

Важливою як у теоретичному, так і в практичному аспекті є загальна класифікація нормативних актів господарського законодавства на види *за змістом тих норм* господарського права, які офіційно встановлюють ці акти. Залежно від змісту доктрина господарського права розрізняє чотири види актів:

— акти, норми яких є загальними правилами функціонування господарських відносин. Такі норми містяться у кодексах (передусім, в Господарському кодексі), які кодифікують окремі інститути господарського права. Зокрема, Цивільний кодекс кодифікує норми про договірні господарсько-правові інститути: купівлю-продаж, поставку та інші форми обміну; загальний і будівельний підряди; перевезення вантажів; інститут майнової відповідальності господарюючих суб'єктів і т. ін. Щодо окремих видів правовідносин діють спеціальні кодифіковані акти господарського законодавства. Це, зокрема, транспортні кодекси та статuti, загальні правила перевезення вантажів;

— компетенційні акти, які визначають види суб'єктів господарювання та інших учасників господарських відносин, а також їхні права і обов'язки щодо господарювання, тобто господарську компетенцію;

— нормативні документи, що регулюють технічні параметри виробництва та його результати, зокрема технологічні процеси, якість продукції (робіт, послуг), витрати (норми витрат матеріальних і трудових ресурсів, норми виробітку тощо). Формами нормативних документів є, зокрема, стандарти, технічні умови, а також державні будівельні норми і правила;

— нормативні акти, що виражають норми-завдання, тобто визначають своїм адресатам конкретні результати, яких мають досягти суб'єкти господарських відносин при належній правомірній поведінці, а не загальні правила поведінки. Юридично-технічною формою актів цього виду є акти планування, програми (технічна форма) і закони та постанови про їх затвердження (юридична форма).

§ 3. Система господарського законодавства

Крім вертикальної (згідно з юридичною силою актів) системи, господарське законодавство має так звану горизонтальну систему. Вона визначається предметом регулювання у широкому розумінні, тоб-

то видами господарської (продукція, роботи, послуги) і функціональної (управління, фінансування, ціноутворення, стандартизація) діяльності, галузями народного господарства, видами господарських відносин. Отже, основою системи господарського законодавства у такому розумінні є матеріальний критерій, зміст предмета регулювання.

Оскільки на сьогодні господарське законодавство України до певної міри кодифіковане, його система визначається структурою Господарського кодексу.

Господарський кодекс України (ГК) складається з дев'яти розділів:
Розділ I «Основні засади господарської діяльності»

Глава 1. Загальні положення

Глава 2. Основні напрями та форми участі держави і місцевого самоврядування у сфері господарювання

Глава 3. Обмеження монополізму та захист суб'єктів господарювання і споживачів від недобросовісної конкуренції

Глава 4. Господарська комерційна діяльність (підприємництво)

Глава 5. Некомерційна господарська діяльність

Розділ II «Суб'єкти господарювання»

Глава 6. Загальні положення

Глава 7. Підприємство

Глава 8. Державні та комунальні унітарні підприємства

Глава 9. Господарські товариства

Глава 10. Підприємства колективної власності

Глава 11. Приватні підприємства. Інші види підприємств

Глава 12. Об'єднання підприємств

Глава 13. Громадянин як суб'єкт господарювання. Особливості статусу інших суб'єктів господарювання

Розділ III «Майнова основа господарювання»

Глава 14. Майно суб'єктів господарювання

Глава 15. Використання природних ресурсів у сфері господарювання

Глава 16. Використання у господарській діяльності прав інтелектуальної власності

Глава 17. Цінні папери у господарській діяльності

Глава 18. Корпоративні права

Розділ IV «Господарські зобов'язання»

Глава 19. Загальні положення про господарські зобов'язання

Глава 20. Господарські договори

Глава 21. Ціни і ціноутворення у сфері господарювання

Глава 22. Виконання господарських зобов'язань. Припинення зобов'язань

Глава 23. Визнання суб'єкта підприємництва банкрутом

Розділ V «Відповідальність за порушення у сфері господарювання»

Глава 24. Загальні засади відповідальності учасників господарських правовідносин

Глава 25. Відшкодування збитків у сфері господарювання

Глава 26. Штрафні та оперативно-господарські санкції

Глава 27. Адміністративно-господарські санкції

Глава 28. Відповідальність суб'єктів господарювання за порушення антимонопольно-конкурентного законодавства

Розділ VI «Особливості правового регулювання в окремих галузях господарювання»

Глава 29. Галузі та види господарської діяльності

Глава 30. Особливості правового регулювання господарсько-торговельної діяльності (поставка, контракція сільськогосподарської продукції, енергопостачання, біржова торгівля, оренда майна та лізинг, інші види господарсько-торговельної діяльності)

Глава 31. Комерційне посередництво (агентські відносини) у сфері господарювання

Глава 32. Правове регулювання перевезення вантажів

Глава 33. Капітальне будівництво

Глава 34. Правове регулювання інноваційної діяльності

Глава 35. Особливості правового регулювання фінансової діяльності (фінанси і банківська діяльність, страхування, посередництво у здійсненні операцій з цінними паперами, фондова біржа, аудит)

Глава 36. Використання у підприємницькій діяльності прав інших суб'єктів господарювання (комерційна концесія)

Розділ VII «Зовнішньоекономічна діяльність»

Глава 37. Загальні положення

Глава 38. Іноземні інвестиції

Розділ VIII «Спеціальні режими господарювання»

Глава 39. Спеціальні (вільні) економічні зони

Глава 40. Концесії

Глава 41. Інші види спеціальних режимів господарської діяльності

Розділ IX «Прикінцеві положення».

Дискусійним в юридичній науці є питання щодо співвідношення норм ЦК України і ГК України. Домінуючим серед представників науки господарського права є концептуальний підхід, згідно з яким норми ЦК України носять загальний характер, а норми ГК України регулюють **особливості** майнових відносин у сфері господарювання (регулюючи, крім того, організаційно-господарські і внутрішньогосподарські відносини, які взагалі ЦК України не регулюються).

Як встановлено ч. 2 ст. 9 ЦК України, законом можуть бути передбачені особливості регулювання майнових відносин у сфері господарювання.

Більше того, майнові та особисті немайнові відносини, що регулюються ЦК України, не є предметом регулювання ГК України (абз. 2 ч. 1 ст. 4 ГК України).

Ці положення повністю узгоджуються із закріпленою в ч. 1 ст. 175 ГК України нормою, що, по-суті, кокретизує положення ч. 2 ст. 9 ЦК України, відповідно до якої майнові зобов'язання, які виникають між учасниками господарських відносин, регулюються Цивільним кодексом України з урахуванням особливостей, передбачених цим Кодексом.

Це означає, що суперечності між нормами ГК України і нормами ЦК України немає, оскільки предмети регулювання ЦК України і ГК України різні.

Таким чином, при застосуванні зазначених двох кодексів для регулювання господарських відносин щодо певних конкретних відносин, передусім, мають застосовуватися положення ГК України, а за їх відсутності — положення ЦК України.

Значну групу нормативно-правових актів господарського законодавства становить *система статусних, або компетенційних, законів*, тобто таких, які визначають правове становище суб'єктів господарювання (законодавчий інститут суб'єктів господарювання). Ці закони класифікуються залежно від кола осіб, на які вони поширюються.

Зокрема, це Закон України від 19 вересня 1991 р. «Про господарські товариства», яким визначаються поняття, види, умови створення і діяльності господарських товариств, тобто підприємств, які утворюються і діють на договірних умовах шляхом об'єднання майна і підприємницької діяльності їх учасників. Закон України від 17 липня 1997 р. «Про сільськогосподарську кооперацію»¹ враховує особливості правового становища кооперативів у сільському господарстві та їх об'єднань. Ще один приклад — Закон України від 19 березня 1996 р. «Про режим іноземного інвестування»², в якому розділ IV «Підприємства з іноземними інвестиціями» врегульовує особливості правового становища підприємства з іноземною інвестицією. Аналогічно регулюється правове становище інших окремих видів підприємств: виробничих кооперативів, колективних сільськогосподарських підприємств та ін.

Іншим інститутом господарського законодавства є група нормативних актів, які регулюють *правове становище об'єднань підприємств*: асоціацій, корпорацій, концернів, консорціумів тощо.

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 39. — Ст. 261.

² Там само. — 1996. — № 19. — Ст. 80.

Загальний порядок створення і державної реєстрації об'єднань підприємств регулюється ГК (об'єднань кооперативів у сільському господарстві — Законом «Про сільськогосподарську кооперацію»). До цього правового інституту входять також Декрети Кабінету Міністрів України та укази Президента України про об'єднання підприємств окремих галузей (вугільної промисловості; зв'язку; транспорту та дорожнього господарства; електроенергетичних підприємств; нафтової, газової, нафтопереробної промисловості та нафтопродуктозабезпечення). Сюди відносять і відповідні локальні акти: засновницькі договори, статuti об'єднань.

Об'єднання підприємств створюються відповідно до вимог антимонопольного законодавства України, зокрема Закону від 11 січня 2001 р. «Про захист економічної конкуренції».

Фундаментальним інститутом господарського законодавства є система нормативних актів, які на основі ГК України та ЦК України регулюють відносини щодо *управління (володіння, користування) нерухомим майном* у економіці. До цього інституту (крім ГК) входять нормативні акти:

про управління державною власністю. Це, зокрема, закони України від 7 жовтня 2010 р. «Про Кабінет Міністрів України», від 21 вересня 2006 р. «Про управління об'єктами державної власності», від 16 червня 2011 р. «Про особливості управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі»¹, від 9 грудня 2011 р. «Про Фонд державного майна України»² тощо;

про оренду державного та комунального майна (Закон України від 8 липня 2011 р. «Про особливості оренди чи концесії об'єктів паливно-енергетичного комплексу, що перебувають у державній власності»³ тощо;

про приватизацію державного майна (закони України від 4 березня 1992 р. «Про приватизацію державного майна»⁴, від 6 березня 1992 р. «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)»⁵, від 13 січня 2012 р. «Про Державну програму приватизації»⁶, від 12 квітня 2012 р. «Про особливості приватизації вугледобувних підприємств»⁷ тощо.

¹ Там само. — 2012. — № 4. — Ст. 23.

² Там само. — 2012. — № 28. — Ст. 311.

³ Там само. — 2012. — № 18. — Ст. 157.

⁴ Там само. — 1992. — № 24. — Ст. 348.

⁵ Там само. — 1992. — № 24. — Ст. 350.

⁶ Офіційний вісник України. — 2012. — № 10. — Ст. 359.

⁷ Там само. — 2012. — № 34. — Ст. 1253.

Окремим важливим інститутом господарського законодавства є *інститут господарського договірної (контрактного) права*. Значення його обумовлене тим, що інститут господарського зобов'язання і господарського договору є фундаментальним для всіх видів господарських відносин. Діюча система законодавства про договірне господарське право ґрунтується на кодифікованих законах і нормативних актах про окремі види договорів. Кодифіковані акти — це: Господарський та Цивільний кодекси України, що містять норми про зобов'язальне право, окремі види зобов'язань, господарські договори. До цього інституту належать також кодифіковані закони і підзаконні акти України і Союзу РСР, якими регулюються окремі види договорів (поставки — Положенням про поставки продукції виробничо-технічного призначення та Положенням про поставки товарів народного споживання; підряду на капітальне будівництво — Законом України від 18 вересня 1991 р. «Про інвестиційну діяльність»¹; концесії — Законом України від 16 липня 1999 р. «Про концесії»²).

Законодавство про регулювання ринків капіталу охоплює такі основні закони і декрети:

Закон України від 20 травня 1999 р. «Про Національний банк України»³, яким визначено юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації Національного банку України;

Закон України від 7 грудня 2000 р. «Про банки і банківську діяльність»⁴, який визначає структуру банківської системи, економічні, організаційні і правові засади створення, діяльності, реорганізації і ліквідації банків;

Закон України від 12 липня 2001 р. «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг»⁵;

Закон України від 30 жовтня 1996 р. «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні»⁶, який визначає правові засади здійснення державного регулювання ринку цінних паперів та державного контролю за випуском і обігом цінних паперів та їх похідних в Україні;

Закон від 10 грудня 1997 р. «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні»⁷, який

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 47. — Ст. 646.

² Там само. — 1999. — № 41. — Ст. 372.

³ Там само. — 1999. — № 29. — Ст. 238.

⁴ Там само. — 2001. — № 5—6. — Ст. 30.

⁵ Там само. — 2002. — № 1. — Ст. 1.

⁶ Там само. — 1996. — № 51. — Ст. 292.

⁷ Там само. — 1998. — № 15. — Ст. 67.

визначає правові основи обігу цінних паперів у Національній депозитарній системі та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні;

Закон України від 23 лютого 2006 р. «Про цінні папери та фондовий ринок»¹, який регулює відносини щодо розміщення, обігу цінних паперів і провадження професійної діяльності на фондовому ринку;

Декрет Кабінету Міністрів України від 17 травня 1993 р. «Про довірчі товариства»², яким визначено поняття довірчого товариства, особливості його створення та діяльності;

Декрет Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993 р. «Про систему валютного регулювання і валютного контролю»³. Він установлює режим здійснення валютних операцій на території України, визначає загальні принципи валютного регулювання, повноваження державних органів і функцій банків та інших кредитно-фінансових установ України в регулюванні валютних операцій, права й обов'язки суб'єктів валютних відносин, порядок здійснення валютного контролю, відповідальність за порушення валютного законодавства;

Указ Президента України від 19 лютого 1994 р. «Про інвестиційні фонди та інвестиційні компанії»⁴. Затверджене цим Указом Положення про інвестиційні фонди та інвестиційні компанії визначає поняття інвестиційних фондів та інвестиційних компаній, порядок створення та умови їхньої діяльності, здійснення державного контролю, а також заходи щодо захисту інтересів їхніх учасників;

Закон України від 5 липня 2012 р. «Про інститути спільного інвестування»⁵ (набирає чинності з 1 січня 2015 р.).

Законодавство про страхування (зокрема, Закон України від 7 березня 1996 р. «Про страхування»⁶) регулює відносини між страховиками (страховими компаніями, створеними у формі акціонерних, повних, командитних товариств або товариств з додатковою відповідальністю) і страхувальниками (юридичними особами та дієздатними громадянами) щодо захисту майнових інтересів громадян та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків) за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхувальниками страхових платежів (страхових внесків, страхових премій). Дія цього законодавства не поширюється на державне соціальне страхування.

¹ Урядовий кур'єр. — 2006. — 19 квітня.

² Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 19. — Ст. 207.

³ Там само. — 1993. — № 17. — Ст. 184.

⁴ Урядовий кур'єр. — 1994. — 19 березня.

⁵ Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 21. — Ст. 103.

⁶ Там само. — 1996. — № 18. — Ст. 78.

Законодавство про захист економічної конкуренції, як атрибут правової системи ринкового спрямування, представлене в першу чергу Законом України від 11 січня 2001 р. «Про захист економічної конкуренції», який визначає правові засади підтримки та захисту економічної конкуренції, обмеження монополізму в господарській діяльності і спрямований на забезпечення ефективного функціонування економіки України на основі розвитку конкурентних відносин.

До нього відносяться також Закон України від 26 листопада 1993 р. «Про Антимонопольний комітет України», Закон України від 7 червня 1996 р. «Про захист від недобросовісної конкуренції», який визначає правові засади захисту суб'єктів господарювання і споживачів від недобросовісної конкуренції, та інші нормативні акти.

Законодавство про зовнішньоекономічну діяльність. Основним нормативним актом тут є Закон України від 16 квітня 1991 р. «Про зовнішньоекономічну діяльність», який регулює такі види зовнішньоекономічної діяльності: зовнішню торгівлю; економічне і науково-технічне співробітництво; спеціалізацію та кооперацію виробництва, науки і техніки; економічні зв'язки в галузі будівництва; транспортні відносини; експедиторські операції; надання різноманітних послуг; банківські (кредитні, розрахункові та ін.) операції. Окремі види зовнішньоекономічних операцій можуть регулюватися спеціальними законами (наприклад, Закон України від 23 грудня 1998 р. «Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності»¹). Важливу роль в регулюванні господарських відносин у сфері зовнішньоекономічної діяльності відіграють норми Закону України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 р.

Законодавство про нормативні документи (технічні норми) та умови їх застосування. Воно в основному представлене Декретом Кабінету Міністрів від 10 травня 1993 р. «Про стандартизацію і сертифікацію»², а також Законом України від 18 листопада 1997 р. «Про державне регулювання видобутку і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними»³, Законом України від 11 лютого 1998 р. «Про метрологію та метрологічну діяльність»⁴, Законом України від 17 травня 2001 р. «Про стандартизацію» та Законом України від 1 грудня 2005 р. «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності».

¹ Там само. — 1999. — № 5—6. — Ст. 44.

² Там само. — 1993. — № 27. — Ст. 289.

³ Там само. — 1998. — № 9. — Ст. 34.

⁴ Там само. — 1998. — № 30—31. — Ст. 194.

Зазначене законодавство:

встановлює правові основи державного нагляду за додержанням стандартів, норм і правил суб'єктами підприємницької діяльності (підприємцями), визначає їхню відповідальність за порушення цих стандартів, норм і правил;

спрямоване на захист інтересів народного господарства і громадян України, має на меті сприяння науково-технічному і економічному прогресу на основі використання результатів вимірювань гарантованої точності, виражених у тих одиницях, що допускаються до застосування, і створення сприятливих умов для розвитку міждержавних зв'язків;

визначає правові та економічні основи систем стандартизації та сертифікації, встановлює організаційні форми їхнього функціонування на території України;

встановлює правові основи державного контролю за видобуванням, виробництвом, використанням, обігом, обліком і зберіганням дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контролю за операціями з ними;

визначає правові та організаційні засади розроблення і застосування національних стандартів, технічних регламентів та процедур оцінки відповідності, а також основоположні принципи державної політики у сфері стандартизації, технічного регулювання та оцінки відповідності.

§ 4. Проблеми удосконалення господарського законодавства

З прийняттям нового Цивільного кодексу України і Господарського кодексу України загострилася дискусія щодо доцільності існування двох кодексів, внаслідок чого висловлювалися найрізноманітніші пропозиції щодо їх співіснування, найбільш радикальною з яких є пропозиція взагалі скасувати Господарський кодекс.

При цьому аргументи і висловлювання, до яких вдаються окремі представники цивілістичної науки, які висувають або підтримують ідею скасування ГК України, а також висновки, яких вони доходять, спираючись на наведені ними аргументи, не завжди характеризуються науковою коректністю.

Так, на наш погляд, безпідставно стверджується, що Господарський кодекс України створено нібито для опосередкування певного виду діяльності, внаслідок чого робиться висновок, що «з кожного виду діяльності потрібен кодекс, без якого неможливо визначити, що і як

регулювати. Стає очевидною безглуздість прийняття й існування Господарського кодексу України»¹.

З цього приводу слід зазначити, що ГК України регулює не діяльність, а «господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності...». Так само Водний кодекс України регулює водні відносини з метою забезпечення збереження, науково обґрунтованого, раціонального використання вод для потреб населення і галузей економіки, відтворення водних ресурсів, охорони вод від забруднення, засмічення та вичерпання, запобігання шкідливим діям вод та ліквідації їх наслідків, поліпшення стану водних об'єктів, а також охорони прав підприємств, установ, організацій і громадян на водокористування; Земельний кодекс України — земельні (під ними ст. 2 ЗК України розуміє суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею); Лісовий кодекс України — лісові відносини, тобто суспільні відносини, які стосуються володіння, користування та розпоряджання лісами і спрямовуються на забезпечення охорони, відтворення та сталого використання лісових ресурсів з урахуванням екологічних, економічних, соціальних та інших інтересів суспільства (ст. 2 Лісового кодексу України) тощо. Проте ні в кого існування зазначених кодексів, як актів кодифікації природоресурсного законодавства, що, втім, до певної міри регулюють майнові відносини, які є предметом регулювання Цивільного кодексу України, не викликає заперечень.

Можна навести й інші приклади — Повітряний кодекс України, який регулює «діяльність користувачів повітряного простору України з метою задоволення інтересів України та її громадян і забезпечення безпеки авіації» (ст. 2 Повітряного кодексу України) і Кодекс торговельного мореплавства, що регулює відносини, що виникають з торговельного мореплавства (під торговельним мореплавством у Кодексі розуміється діяльність, пов'язана з використанням суден для перевезення вантажів, пасажирів, багажу та пошти, рибних та інших морських промислів, розвідки та видобування корисних копалин, виконання буксирних, криголамних і рятувальних операцій, прокладання кабелю, також для інших господарських, наукових і культурних цілей).

¹ Шевченко Я. М. Поняття приватного права як ядра правопорядку, заснованого на ринковій організації економіки / Я. М. Шевченко // *Методологія приватного права: сучасний стан та перспективи розвитку* (м. Київ, 22–23 травня 2009 р.) : зб. матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. «Методология частного права: современное состояние и перспективы развития» / ред. кол. О. Д. Крупчан (гол.), Н. С. Кузнецова, Я. М. Шевченко [та ін.]. — К. : НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, 2009. — С. 31.

І знову-таки, незважаючи на те, що зазначені нормативно-правові акти не меншою мірою, ніж природоресурсні кодекси, «зазіхають» на предмет правового регулювання ЦК України, їх існування поряд з ЦК України сприймається цілком спокійно.

Отже, в несприйнятті Господарського кодексу лежать, на нашу думку, скоріше суб'єктивні, аніж об'єктивні мотиви.

Потреба в існуванні Господарського кодексу як кодифікованого акта господарського законодавства викликана перехідним періодом розвитку економіки, яка від планової, з централізованою системою керівництва, економіки радянських часів поступово трансформується в ринкову економіку, побудовану на різних формах власності, засновану на принципі свободи підприємницької діяльності, здійснюваної в умовах конкурентного середовища.

На жаль, у силу деяких об'єктивних і, головним чином, суб'єктивних причин здійснити кодифікацію господарського законодавства так, як вона планувалася розробниками проекту Господарського кодексу, не вдалося. Основне, що не вдалося зробити, це чітко розмежувати предмети правового регулювання двох кодексів (на причини цього вказав академік НАН України В. К. Мамутов¹), у зв'язку з чим значна частина норм господарського законодавства (переважно тих, що регулюють окремі види господарських договорів — поставки, енергопостачання, контрактації сільськогосподарської продукції, оренди, лізингу, будівельного підряду, перевезення вантажів, експедиції, факторингу, комерційної концесії тощо) нині включена до Цивільного кодексу. Натомість Господарський кодекс містить частину норм, що багато в чому повторюють положення Цивільного кодексу, але не відображають особливостей правового регулювання господарської діяльності.

Викладене зумовлює необхідність подальшого вдосконалення господарського законодавства, яке б адекватно відображало явища, що відбуваються в процесі розвитку ринкових відносин в економіці. При цьому може йтися, на наш погляд, про два головних напрями вдосконалення господарського законодавства:

1) удосконалення норм ГК України шляхом:

— уникнення невиправданого дублювання в ГК положень ЦК України, якщо це не викликано особливостями правового регулювання певних господарських відносин;

— розширення сфери правового регулювання господарських відносин нормами ГК України (у тому числі — за рахунок вилучення норм «господарсько-правового спрямування» з чинного ЦК України і вклю-

¹ Мамутов В. К. Развитие хозяйственного законодательства и хозяйственно-правовой мысли в суверенной Украине / В. К. Мамутов. — Донецк, 2004.

чення їх до ГК), як акта прямої дії, і за рахунок цього — максимально можливе скорочення кількості актів поточного законодавства;

2) удосконалення норм актів поточного господарського законодавства шляхом:

- приведення їх у відповідність до положень ГК;
- врахування норм ГК при розробці і прийнятті нових законопроектів.

Науковцями Інституту економіко-правових досліджень НАН України (м. Донецьк) розроблений проект «Концепції модернізації господарського законодавства на основі Господарського кодексу України», який містить мету, задачі, способи вирішення і основні напрями подальшої кодифікації господарського законодавства на базі Господарського кодексу України.

Проект Концепції загалом передбачає зазначені напрями, деталізуючи їх і виділяючи, як першочергові, завдання удосконалення законодавства щодо окремих галузей і сфер господарювання.

Зміст проекту Концепції свідчить про те, що розробникам вдалося окреслити практично всі аспекти подальшої роботи над удосконаленням господарського законодавства України, коло яких може змінюватися (з акцентом на ті або інші пріоритети) залежно від конкретних економічних, соціальних та політичних умов, тому зазначений проект міг би бути покладений в основу законодавчої діяльності Верховної Ради України з удосконалення і кодифікації господарського законодавства.

Що стосується пропозицій стосовно декодифікації господарського законодавства шляхом скасування Господарського кодексу, а також пропозицій прийняти так званий Економічний кодекс (предмет регулювання якого окреслити неможливо, оскільки він мусив би регулювати всі суспільні відносини у сфері економіки, в тому числі — адміністративні, трудові, фінансові, податкові, земельні, екологічні тощо) чи Конкуренційний процесуальний кодекс (його прийняття не має відношення до регулювання відносин, що нині регулюються Господарським кодексом, і зможе забезпечити лише регулювання процедури розгляду справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції), а також пропозиції щодо прийняття Інвестиційного кодексу, Інноваційного кодексу тощо, то жоден з цих кодексів не зможе повноцінно замінити вже існуючу, хоч і дещо неповну, кодифікацію у вигляді Господарського кодексу, оскільки не регулюватиме комплекс відносин, що складаються у сфері господарювання — відносини з безпосереднього здійснення господарської діяльності і організації цієї діяльності. Будь-яке відступлення від такого комплексного правового регулювання господарських відносин у їх єдності, закладеного в Господарському кодек-

сі, призведе до того, що єдиний господарський механізм функціонуватиме як людське тіло, від якого відділено голову, — мозок окремо, тулуб окремо.

Із зазначених мотивів не можна погодитися з пропозицією щодо прийняття Закону України «Про основні засади господарської діяльності» від 19 серпня 2008 р., проект якого 11 березня 2010 р. відкликано з Верховної Ради.

Водночас слід вказати на безпідставні, а іноді й відверто спекулятивні гіперболізації так званих «неузгодженостей і суперечностей», що існують між Цивільним і Господарським кодексами, оскільки автори таких висловлювань не беруть до уваги положення ч. 2 ст. 9 ЦК України, згідно з якою законом можуть бути передбачені **особливості регулювання майнових відносин у сфері господарювання**, тобто тих відносин, що є предметом регулювання Господарського кодексу.

Це застереження є важливим, оскільки в багатьох випадках невідповідність положень ЦК і ГК України якраз і обумовлена особливостями правового регулювання відносин у сфері господарювання.

З іншого боку, в ряді випадків спостерігається встановлення невинуватих і необґрунтованих відмінностей у регулюванні тотожних відносин Цивільним і Господарським кодексами.

Прикладами таких відмінностей можуть слугувати:

— норми, що встановлюють способи захисту цивільних прав та інтересів (ч. 2 ст. 16 ЦК), і норми щодо захисту прав суб'єктів господарювання та споживачів (ч. 2 ст. 20 ГК);

— норми, що встановлюють порядок *припинення юридичної особи* (статті 104, 105, 106, 107, 108 ЦК), і *припинення діяльності суб'єкта господарювання* (ст. 59 ГК);

— норми, якими визначено склад збитків, що підлягають відшкодуванню особі у разі порушення її цивільного права (частини 2, 3 ст. 22 ЦК), і збитків, що підлягають відшкодуванню особою, яка припустилася господарського правопорушення (ч. 1 ст. 225 ГК);

— норми, що встановлюють поняття командитного товариства (ч. 1 ст. 133 ЦК і ч. 6 ст. 80 ГК), товариства з обмеженою відповідальністю (ч. 1 ст. 140 ЦК і ч. 3 ст. 80 ГК) і товариства з додатковою відповідальністю (ч. 1 ст. 151 ЦК і ч. 4 ст. 80 ГК) тощо.

Без сумніву, ці та подібні їм норми ГК України мають бути узгоджені з положеннями ЦК України та інших законів.

Під час модернізації ГК України вбачається за доцільне розкрити зміст таких вживаних у ГК конструкцій, як «внутрішньогосподарські відносини», «організація господарської діяльності», «організаційно-господарські повноваження» тощо, що є виключно господарсько-пра-

вовими категоріями, які ніколи не регулювалися і не будуть регулюватися нормами ЦК України.

На наш погляд, ГК України потребує не лише змістовних, а й структурних змін. Наприклад, глава 21 «Ціни і ціноутворення у сфері господарювання» навряд чи повинна бути в розділі IV «Господарські зобов'язання», а глава 28 «Відповідальність суб'єктів господарювання за порушення антимонопольно-конкурентного законодавства» — у розділі V «Відповідальність за правопорушення у сфері господарювання» тощо.

Взагалі варто чітко поділити всі норми ГК України (і, відповідно, його статті) на дві частини — Загальну і Особливу. Норми останньої мають регулювати особливості здійснення господарської діяльності в окремих галузях і сферах господарювання (з урахуванням відмінності між галузями і сферами господарювання), а також спеціальні режими господарювання. Так, невиправданим видається розміщення норм щодо фінансової і банківської діяльності, страхування, біржової діяльності, аудиту в розділі VI, де йдеться про особливості правового регулювання в окремих галузях господарювання.

Звідси є очевидним, що особливості правового регулювання господарської діяльності в окремих сферах господарювання мають регулюватися нормами окремого розділу ГК України.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Які відносини є предметом регулювання господарського законодавства?
2. У чому полягають особливості господарського законодавства?
3. На яких принципах здійснюється поєднання господарського законодавства з комерційним правом інших країн та міжнародними договорами з господарських питань?
4. Назвіть види нормативних актів господарського законодавства.
5. Яким чином визначається система господарського законодавства?
6. На які види (блоки) поділяється господарське законодавство за юридичною силою?
7. Як класифікуються господарсько-правові нормативні акти залежно від змісту їх норм?
8. Дайте загальну характеристику системи статусних (компетенційних) законів.
9. Назвіть основні нормативні акти, що регулюють відносини щодо управління майном.
10. Назвіть основні акти регулювання ринків капіталу.
11. Назвіть основні напрями вдосконалення господарського законодавства.

Розділ II

СУБ'ЄКТИ ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВОВІДНОСИН

Глава 5

СУБ'ЄКТИ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА. СУБ'ЄКТИ ГОСПОДАРЮВАННЯ

§ 1. Поняття та види суб'єктів господарського права

Поняття суб'єкта господарського права обґрунтоване теорією господарського права, яка виходить з того, що суб'єктами господарського права є учасники господарських відносин.

Згідно зі ст. 2 ГК учасниками відносин у сфері господарювання є:

а) суб'єкти господарювання;

б) споживачі;

в) органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією;

г) громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності.

Таким чином, усіх вищезазначених суб'єктів можна розглядати як суб'єктів господарського права.

Найбільшу і найважливішу для господарської діяльності групу суб'єктів господарського права складають суб'єкти господарювання. Тому саме їх правовому статусу приділяється головна увага у цій темі.

Частина 1 ст. 55 ГК визнає *суб'єктами господарювання* учасників господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством. Наведене визначення дає підстави виділити наступні ознаки суб'єкта господарювання:

— по-перше, цей суб'єкт є учасником господарських відносин;
— по-друге, він безпосередньо здійснює господарську діяльність;
— по-третє, він наділений господарською компетенцією (сукупністю господарських прав і обов'язків), яку реалізує при здійсненні господарської діяльності, набуваючи при цьому нових прав і обов'язків. Цю ознаку суб'єкта господарського права в літературі ще називають *господарською правосуб'єктністю*. Суб'єкт господарського права має засновану на законі можливість набувати від свого імені майнові та особисті немайнові права, вступати в зобов'язання, виступати у судових органах. Правосуб'єктність суб'єкта господарювання доктринально визначається як господарська компетенція, тобто сукупність встановлених законодавством і набутих у господарських правовідносинах прав і обов'язків;

— по-четверте, він має відокремлене від інших суб'єктів (у тому числі і від власника) майно;

— по-п'яте, він несе відповідальність за своїми зобов'язаннями у межах закріпленого за ним майна.

Суб'єктами господарювання згідно з ч. 2 ст. 55 ГК є:

1) *господарські організації* — юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до Господарського кодексу, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку;

2) *громадяни* України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

У теорії господарського права обґрунтована точка зору, що до суб'єктів господарювання відносяться також філії, представництва та інші відокремлені підрозділи господарських організацій (структурні одиниці), утворені ними для здійснення господарської діяльності. Це положення було закріплене в ч. 2 ст. 55 ГК України, проте Законом України від 4 лютого 2005 р. структурні одиниці без належних для того підстав і наукового обґрунтування були виключені з числа суб'єктів господарювання¹.

Суб'єкти господарювання реалізують свою господарську компетенцію на основі права власності, права господарського відання та права оперативного управління відповідно до визначення цієї компетенції у ГК та інших законах.

¹ Щербина В. С. Хотіли як краще... а вийшло як завжди / В. С. Щербина, О. І. Ющик // Юридичний вісник України. — 2005. — № 45.

Суб'єкти господарювання — господарські організації, які діють на основі права власності, права господарського відання чи оперативного управління, мають статус юридичної особи, що визначається цивільним законодавством та Господарським кодексом.

Вони мають право відкривати свої філії, представництва, інші відокремлені підрозділи без створення юридичної особи.

§ 2. Утворення суб'єктів господарювання, їх державна реєстрація

Термін «утворення» — це правове поняття господарського права. Це поняття включає врегульовані нормами господарського права умови фактичного виникнення та легітимації суб'єкта господарювання, суб'єкта права.

Виходячи з того, що в економіці України створюються і функціонують суб'єкти господарювання різних організаційно-правових форм, господарське законодавство визначає загальний і спеціальний порядок їх створення. Так, згідно з ч. 1 ст. 56 ГК суб'єкт господарювання може бути утворений:

а) за рішенням власника (власників) майна або уповноваженого ним (ними) органу (*загальний порядок*). Уповноважені органи, які можуть бути засновниками підприємств, визначає власник. Наприклад, щодо державних унітарних підприємств — це підвідомчі Кабінету Міністрів України органи державної виконавчої влади: міністерства, державні комітети, інші центральні органи державної виконавчої влади. Вони приймають рішення про створення державних підприємств, затверджують статuti і контролюють їх дотримання, укладають та розривають контракти з керівниками підприємств, контролюють ефективність використання закріпленого за підприємствами майна, його збереження (закони України «Про управління об'єктами державної власності», «Про Кабінет Міністрів України»).

Щодо підприємств комунальної власності уповноваженими органами із засновницькими правами є сільські, селищні та міські ради (п. 30 ст. 26 Закону України від 21 травня 1997 р. «Про місцеве самоврядування в Україні»¹), а також місцеві державні адміністрації (п. 1 ст. 19 Закону України від 9 квітня 1999 р. «Про місцеві державні адміністрації»²).

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 24. — Ст. 170.

² Там само. — 1999. — № 21–22. — Ст. 190.

Засновники реалізують засновницькі права шляхом:
обрання організаційної форми суб'єкта господарювання; визначення цілей і предмета його діяльності;
прийняття рішення про його створення; затвердження в установленому порядку статуту;
передачі безоплатно на баланс суб'єкта господарювання основних фондів та обігових коштів;
формування органів управління, визначення у статуті меж їхніх повноважень тощо.

Утворення суб'єкта господарювання в юридичному розумінні — це затвердження та одержання передбачених законом документів: рішення власника (власників) або уповноваженого органу про створення суб'єкта господарювання, статуту (якщо цього вимагає організаційна форма), виписки з Єдиного державного реєстру. При необхідності виділення для новостворюваного суб'єкта господарювання земельної ділянки сюди входять також документи на землекористування (землеволодіння), визначені земельним законодавством України. Дозвіл на користування утворюваним суб'єктом господарювання земельною ділянкою, а також іншими природними ресурсами видається за рішенням місцевої ради за місцезнаходженням суб'єкта господарювання в порядку, встановленому Земельним кодексом України (статті 19, 21, 23, 32, 34 та ін.);

б) у випадках, спеціально передбачених законодавством, — за рішенням інших органів, організацій і громадян (*спеціальний порядок*). Так, в окремих випадках (наприклад, щодо підприємств будівельного комплексу) функції і повноваження щодо утворення державних унітарних підприємств Кабінет Міністрів України делегує господарським об'єднанням: корпораціям, концернам тощо.

Стаття 56 ГК визначає також *способи утворення суб'єкта господарювання*:

- шляхом заснування нового суб'єкта господарювання;
- шляхом реорганізації (злиття, приєднання, виділення, поділу, перетворення) діючого (діючих) суб'єкта господарювання;
- шляхом примусового поділу (виділення) діючого суб'єкта господарювання за розпорядженням антимонопольних органів відповідно до антимонопольно-конкурентного законодавства. Так, примусовий поділ суб'єкта господарювання здійснюється згідно з рішенням Антимонопольного комітету України, його територіальних управлінь. Рішення про поділ підприємства-монополіста є обов'язковим для власника (власників) або уповноваженого органу. Рішенням про примусовий поділ визначається строк утворення нових підприємств, який не може бути менше шести місяців.

Закон вимагає, щоб створення суб'єктів господарювання здійснювалося з додержанням вимог антимонопольно-конкурентного законодавства.

Суб'єкт господарювання може створюватися та діяти на підставі модельного статуту, затвердженого Кабінетом Міністрів України, що після його прийняття учасниками стає установчим документом.

Модельний статут — це типовий установчий документ, затверджений Кабінетом Міністрів України, який використовується для створення та провадження діяльності юридичних осіб відповідних організаційно-правових форм, містить встановлені законом правила, що регулюють правовий статус, права, обов'язки та відносини, які пов'язані із створенням, управлінням та провадженням господарської діяльності відповідних юридичних осіб.

Так, постановою Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2011 р. № 1182 затверджено Модельний статут товариства з обмеженою відповідальністю¹.

Якщо суб'єкт господарювання створюється та діє на підставі модельного статуту в рішенні про його створення, яке підписується усіма засновниками, зазначаються відомості про його найменування, мету і предмет господарської діяльності, а також інформація про провадження діяльності на основі модельного статуту.

Державна реєстрація суб'єктів господарювання — це засвідчення факту створення або припинення юридичної особи, засвідчення факту набуття або позбавлення статусу підприємця фізичною особою, а також вчинення інших реєстраційних дій, які передбачені законом, шляхом внесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру.

15 травня 2003 р. прийнято Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців»², який набрав чинності з 1 липня 2004 р., тому розглядати порядок державної реєстрації суб'єктів господарювання слід, виходячи із загальних положень ГК, закріплених в ст. 57 та 58, а також з положень зазначеного Закону.

Згідно з Законом порядок проведення державної реєстрації суб'єктів господарювання (юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців) включає, зокрема:

перевірку комплектності документів, які подаються державному реєстратору, та повноти відомостей, що вказані в реєстраційній картці;

перевірку документів, які подаються державному реєстратору, на відсутність підстав для відмови у проведенні державної реєстрації;

¹ Офіційний вісник України. — 2011. — № 90. — Ст. 3268.

² Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 31–32. — Ст. 283.

внесення відомостей про юридичну особу або фізичну особу — підприємця до Єдиного державного реєстру;

оформлення і видачу виписки з Єдиного державного реєстру.

Державна реєстрація суб'єктів господарювання проводиться державним реєстратором виключно у виконавчому комітеті міської ради міста обласного значення або у районній, районній у містах Києві та Севастополі державній адміністрації за місцезнаходженням юридичної особи або за місцем проживання фізичної особи — підприємця.

Державний реєстратор на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці:

проводить державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців;

проводить резервування найменувань юридичних осіб;

передає органам статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України та фондів соціального страхування повідомлення та відомості з реєстраційних карток про вчинення реєстраційних дій, які передбачені цим Законом, у тому числі щодо створення або ліквідації відокремлених підрозділів юридичних осіб;

формує, веде та забезпечує зберігання реєстраційних справ;

оформлює та видає виписки, довідки з Єдиного державного реєстру;

проводить державну реєстрацію змін до установчих документів юридичних осіб та державну реєстрацію зміни імені або місця проживання фізичних осіб — підприємців;

проводить державну реєстрацію припинення юридичних осіб та державну реєстрацію припинення підприємницької діяльності фізичними особами — підприємцями;

звертається до суду із заявою про зміну мети установи у встановленому законом порядку;

здійснює оформлення, видачу та засвідчення юридичним особам дублікатів оригіналів їх установчих документів та змін до них;

вносить до Єдиного державного реєстру відомості про державну реєстрацію особи на підставі рішення суду;

здійснює облік одержаного ним від заявника електронного документа та направляє заявнику підтвердження факту одержання електронного документа, проводить необхідні реєстраційні дії у випадках, передбачених цим Законом, та надсилає заявнику відповідний документ у вигляді електронного документа і на паперовому носії. У разі наявності підстави для відмови у проведенні державної реєстрації заявникові надсилається відповідне повідомлення в електронній формі;

проводить у випадках, передбачених цим Законом, спрощену процедуру державної реєстрації припинення юридичної особи шляхом її

ліквідації та припинення підприємницької діяльності фізичної особи — підприємця;

здійснює інші дії, передбачені цим Законом.

Для проведення державної реєстрації юридичної особи засновник (засновники) або уповноважена ними особа повинні особисто подати державному реєстратору (надіслати рекомендованим листом з описом вкладення або в разі подання електронних документів подати опис, що містить відомості про надіслані електронні документи, в електронній формі) такі документи:

заповнену реєстраційну картку на проведення державної реєстрації юридичної особи;

примірник оригіналу (ксерокопію, нотаріально засвідчену копію) рішення засновників або уповноваженого ними органу про створення юридичної особи у випадках, передбачених законом;

два примірники установчих документів (у разі подання електронних документів — один примірник). Установчими документами суб'єкта господарювання є рішення про його утворення або засновницький договір, а у випадках, передбачених законом, статут (положення) суб'єкта господарювання.

В установчих документах повинні бути зазначені найменування суб'єкта господарювання, мета і предмет господарської діяльності, склад і компетенція його органів управління, порядок прийняття ними рішень, порядок формування майна, розподілу прибутків та збитків, умови його реорганізації та ліквідації, якщо інше не передбачено законом.

У засновницькому договорі засновники зобов'язуються утворити суб'єкт господарювання, визначають порядок спільної діяльності щодо його утворення, умови передачі йому свого майна, порядок розподілу прибутків і збитків, управління діяльністю суб'єкта господарювання та участі в ньому засновників, порядок вибуття та входження нових засновників, інші умови діяльності суб'єкта господарювання, які передбачені законом, а також порядок його реорганізації та ліквідації відповідно до закону.

Статут суб'єкта господарювання повинен містити відомості про його найменування, мету і предмет діяльності, розмір і порядок утворення статутного капіталу та інших фондів, порядок розподілу прибутків і збитків, про органи управління і контролю, їх компетенцію, про умови реорганізації та ліквідації суб'єкта господарювання, а також інші відомості, пов'язані з особливостями організаційної форми суб'єкта господарювання, передбачені законодавством. Статут може містити й інші відомості, що не суперечать законодавству.

Положенням визначається господарська компетенція органів державної влади, органів місцевого самоврядування чи інших суб'єктів у випадках, визначених законом;

документ, що засвідчує внесення реєстраційного збору за проведення державної реєстрації юридичної особи. У разі подання електронних документів для проведення державної реєстрації юридичної особи підтвердженням внесення плати за проведення державної реєстрації юридичної особи є примірник електронного розрахункового документа, засвідченого електронним цифровим підписом.

За проведення *державної реєстрації* справляється реєстраційний збір у такому розмірі:

десять неоподатковуваних мінімумів доходів громадян — за проведення державної реєстрації юридичної особи;

два неоподатковувані мінімуми доходів громадян — за проведення державної реєстрації фізичної особи — підприємця.

За проведення *державної реєстрації змін* до установчих документів юридичної особи, державної реєстрації зміни імені або місця проживання фізичної особи — підприємця справляється реєстраційний збір у розмірі тридцяти відсотків реєстраційного збору, встановленого за проведення державної реєстрації.

За *видачу дубліката оригіналу* установчих документів, та змін до них, засвідчених державним реєстратором, справляється реєстраційний збір у розмірі одного неоподаткованого мінімуму доходів громадян.

Кошти, одержані відповідно до цього Закону як реєстраційний збір, зараховуються до місцевого бюджету за місцезнаходженням юридичної особи або місцем проживання фізичної особи — підприємця.

Документом, що підтверджує внесення реєстраційного збору, є копія квитанції, виданої банком, або копія платіжного доручення з відміткою банку;

інформацію з документами, що підтверджують структуру власності засновників — юридичних осіб, яка дає змогу встановити фізичних осіб — власників істотної участі цих юридичних осіб.

У разі утворення юридичної особи на підставі модельного статуту в реєстраційній картці на проведення державної реєстрації юридичної особи проставляється відповідна відмітка з посиланням на типовий установчий документ.

У випадках, що передбачені законом, крім документів, які передбачені ч. 1 ст. 24 Закону, додатково подається (надсилається) копія рішення органів Антимонопольного комітету України або Кабінету Міністрів України про надання дозволу на узгоджені дії або на концентрацію суб'єктів господарювання.

У разі державної реєстрації *фермерського господарства* крім документів, які передбачені частиною першою цієї статті, додатково подається копія Державного акта на право приватної власності засновника на землю або копія Державного акта на право постійного користування землею засновником, або нотаріально посвідчена копія договору про право користування землею засновником, зокрема на умовах оренди.

У разі державної реєстрації юридичної особи, засновником (засновниками) якої є *іноземна юридична особа*, крім документів, які передбачені частиною першою цієї статті, додатково подається документ про підтвердження реєстрації іноземної особи в країні її місцезнаходження, зокрема витяг із торговельного, банківського або судового реєстру, який відповідає вимогам частини шостої статті 8 цього Закону.

Державному реєстратору забороняється вимагати додаткові документи для проведення державної реєстрації юридичної особи, якщо вони не передбачені законом.

Якщо документи для проведення державної реєстрації юридичної особи подаються засновником юридичної особи, державному реєстратору додатково пред'являється його паспорт.

Якщо документи для проведення державної реєстрації юридичної особи подаються особою, уповноваженою засновником (засновниками) юридичної особи, державному реєстратору додатково пред'являється її паспорт та надається документ, що засвідчує її повноваження або в разі подання електронних документів документ, що засвідчує повноваження цієї особи, в електронній формі залучається до документів, передбачених частинами першою—сьомою цієї статті.

Документи, які подані для проведення державної реєстрації юридичної особи, приймаються за описом, копія якого в день надходження документів видається (надсилається рекомендованим листом) засновнику або уповноваженій ним особі з відміткою про дату надходження документів.

Дата надходження документів для проведення державної реєстрації юридичної особи вноситься до журналу обліку реєстраційних дій.

Державний реєстратор зобов'язаний залишити без розгляду документи, які подані для проведення державної реєстрації юридичної особи, якщо:

документи подані за неналежним місцем проведення державної реєстрації;

документи не відповідають вимогам, які встановлені законом;

до державного реєстратора надійшло рішення суду щодо заборони у проведенні реєстраційних дій;

документи подані не в повному обсязі;
документи подано особою, яка не має на це повноважень.

Про залишення документів, які подані для проведення державної реєстрації юридичної особи, без розгляду засновнику або уповноваженій ним особі не пізніше наступного робочого дня з дати їх надходження державним реєстратором видаються (надсилається рекомендованим листом з описом вкладення) відповідне повідомлення із зазначенням підстав залишення документів без розгляду та документи, що подавалися для проведення державної реєстрації юридичної особи, відповідно до опису.

Залишення документів, які подавалися для проведення державної реєстрації юридичної особи, без розгляду не перешкоджає повторному зверненню засновника або уповноваженої ним особи до державного реєстратора в загальному порядку після усунення причин, що були підставою для залишення цих документів без розгляду.

Подання електронних документів для проведення державної реєстрації юридичної особи державному реєстратору засновником (засновниками) або уповноваженою ним (ними) особою здійснюється виключно для засвідчення державним реєстратором факту створення юридичної особи.

Подання засновником (засновниками) або уповноваженою ним (ними) особою документів державному реєстратору для проведення державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи здійснюється виключно на паперових носіях без подання електронних документів.

У разі державної реєстрації фермерського господарства крім документів, які передбачені ч. 1 ст. 24 Закону, додатково подається копія Державного акта на право приватної власності засновника на землю або копія Державного акта на право постійного користування землею засновником, або нотаріально посвідчена копія договору про право користування землею засновником, зокрема на умовах оренди.

У разі державної реєстрації юридичної особи, засновником (засновниками) якої є іноземна юридична особа, крім документів, які передбачені ч. 1 цієї статті, додатково подається документ про підтвердження реєстрації іноземної особи в країні її місцезнаходження, зокрема витяг із торговельного, банківського або судового реєстру, який відповідає вимогам ч. 6 ст. 8 Закону.

Державному реєстратору забороняється вимагати додаткові документи для проведення державної реєстрації юридичної особи, якщо вони не передбачені законодавством.

Якщо документи для проведення державної реєстрації подаються засновником або уповноваженою ним особою особисто, державному реєстратору додатково пред'являються паспорт та документ, що засвідчує його (її) повноваження.

Документи, які подані для проведення державної реєстрації юридичної особи, приймаються за описом, копія якого в день надходження документів видається (надсилається рекомендованим листом) засновнику або уповноваженій ним особі з відміткою про дату надходження документів.

Дата надходження документів для проведення державної реєстрації юридичної особи вноситься до журналу обліку реєстраційних дій.

За відсутності підстав для відмови у проведенні державної реєстрації юридичної особи державний реєстратор повинен внести до реєстраційної картки на проведення державної реєстрації юридичної особи ідентифікаційний код заявника відповідно до вимог Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України та внести до Єдиного державного реєстру запис про проведення державної реєстрації юридичної особи на підставі відомостей цієї реєстраційної картки.

Дата внесення до Єдиного державного реєстру запису про проведення державної реєстрації юридичної особи є датою державної реєстрації юридичної особи.

Строк державної реєстрації юридичної особи не повинен перевищувати три робочих дні з дати надходження документів для проведення державної реєстрації юридичної особи.

Не пізніше наступного робочого дня з дати державної реєстрації юридичної особи державним реєстратором видається (надсилається рекомендованим листом) засновнику або уповноваженій ним особі один примірник оригіналу установчих документів з відміткою державного реєстратора про проведення державної реєстрації юридичної особи та виписка з Єдиного державного реєстру.

Для проведення державної реєстрації *фізична особа*, яка має намір стати підприємцем та має реєстраційний номер облікової картки платника податків, або уповноважена нею особа (далі — заявник) повинна подати особисто (надіслати рекомендованим листом з описом вкладення або в разі подання електронних документів подати опис, що містить відомості про надіслані електронні документи, в електронній формі) або через уповноважену особу державному реєстратору за місцем проживання такі документи:

заповнену реєстраційну картку на проведення державної реєстрації фізичної особи — підприємця;

копію документа, що засвідчує реєстрацію у Державному реєстрі фізичних осіб — платників податків;

документ, що підтверджує внесення реєстраційного збору за проведення державної реєстрації фізичної особи — підприємця;

нотаріально посвідчену письмову згоду батьків (усиновлювачів) або піклувальника, або органу опіки та піклування, якщо заявником є фізична особа, яка досягла шістнадцяти років і має бажання займатися підприємницькою діяльністю.

У разі подання електронних документів нотаріально посвідчена письмова згода батьків (усиновлювачів) або піклувальника, або органу опіки та піклування, якщо заявником є фізична особа, яка досягла шістнадцяти років і має бажання провадити підприємницьку діяльність, надсилається державному реєстратору рекомендованим листом. При цьому державному реєстратору електронним документом надсилаються відомості про реквізити рекомендованого листа та подається опис, що містить відомості про надіслані електронні документи, в електронній формі.

У разі подання державному реєстратору електронних документів фізичної особи до них додається електронний документ, що засвідчує повноваження особи, пов'язані з підготовкою електронних документів фізичної особи.

Для проведення державної реєстрації фізична особа, яка через свої релігійні або інші переконання відмовилася від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків, офіційно повідомила про це відповідні державні органи, має відмітку у паспорті та намір стати підприємцем, повинна подати виключно особисто:

заповнену реєстраційну картку на проведення державної реєстрації фізичної особи — підприємця;

документ, що підтверджує внесення реєстраційного збору за проведення державної реєстрації фізичної особи — підприємця.

У разі подання електронних документів підтвердженням внесення реєстраційного збору за проведення державної реєстрації фізичної особи — підприємця є примірник електронного розрахункового документа, засвідченого електронним цифровим підписом.

Державному реєстратору забороняється вимагати додаткові документи для проведення державної реєстрації фізичної особи — підприємця, якщо вони не передбачені законом.

Якщо документи для проведення державної реєстрації подаються заявником особисто, державному реєстратору додатково пред'являється паспорт.

Фізична особа, яка через свої релігійні або інші переконання відмовилася від прийняття реєстраційного номера облікової картки платни-

ка податків, офіційно повідомила про це відповідні органи державної влади, повинна особисто пред'явити державному реєстратору паспорт із відповідною відміткою. Уповноважена особа повинна пред'явити свій паспорт та документ, що засвідчує її повноваження.

У разі якщо для проведення державної реєстрації фізичної особи — підприємця, яка через свої релігійні або інші переконання відмовилася від присвоєння ідентифікаційного номера та офіційно повідомила про це відповідним органам державної влади, подаються електронні документи, до документів, передбачених частинами першою і другою цієї статті, додається копія сторінки паспорта з відповідною відміткою.

Документи, які подаються для проведення державної реєстрації фізичної особи — підприємця, приймаються за описом, копія якого в день надходження документів видається (надсилається рекомендованим листом) заявнику з відміткою про дату надходження документів.

Дата надходження документів на проведення державної реєстрації фізичної особи — підприємця вноситься до журналу обліку реєстраційних дій.

Державний реєстратор має право залишити без розгляду документи, які подані для проведення державної реєстрації фізичної особи — підприємця, якщо:

документи подані за неналежним місцем проведення державної реєстрації фізичної особи — підприємця;

документи не відповідають вимогам ч. 1 та ч. 2 ст. 8 та ч. 5 ст. 10 Закону;

документи подані не у повному обсязі.

Про залишення документів, які подавалися для проведення державної реєстрації фізичної особи — підприємця, без розгляду заявнику не пізніше наступного робочого дня з дати надходження документів державним реєстратором видаються (надсилається рекомендованим листом з описом вкладення) відповідне повідомлення із зазначенням підстав залишення документів, які подавалися для проведення державної реєстрації фізичної особи — підприємця, без розгляду та документи, що подавалися для проведення державної реєстрації фізичної особи — підприємця, відповідно до опису.

Залишення документів, які подавалися для проведення державної реєстрації фізичної особи — підприємця, без розгляду не перешкоджає повторному зверненню заявника до державного реєстратора в загальному порядку після усунення причин, що були підставою для залишення цих документів без розгляду.

Державний реєстратор за відсутності підстав для залишення документів, які подані для проведення державної реєстрації фізичної осо-

би — підприємця, без розгляду зобов'язаний перевірити ці документи на відсутність підстав для відмови у проведенні державної реєстрації фізичної особи — підприємця. Перевірка на відсутність підстав для відмови у проведенні державної реєстрації здійснюється з використанням відомостей Єдиного державного реєстру.

За відсутності підстав для відмови у проведенні державної реєстрації фізичної особи — підприємця державний реєстратор повинен внести до Єдиного державного реєстру запис про проведення державної реєстрації фізичної особи — підприємця на підставі відомостей реєстраційної картки на проведення державної реєстрації фізичної особи — підприємця.

Дата внесення до Єдиного державного реєстру запису про проведення державної реєстрації фізичної особи — підприємця є датою державної реєстрації фізичної особи — підприємця.

Строк державної реєстрації фізичної особи — підприємця не повинен перевищувати два робочих дні з дати надходження документів для проведення державної реєстрації фізичної особи — підприємця.

Не пізніше наступного робочого дня з дати державної реєстрації фізичної особи — підприємця державним реєстратором видається (надсилається рекомендованим листом) заявнику виписка з Єдиного державного реєстру.

Державний реєстратор не пізніше наступного робочого дня з дати державної реєстрації фізичної особи — підприємця зобов'язаний передати відповідним органам статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України повідомлення про проведення державної реєстрації фізичної особи — підприємця із зазначенням номера та дати внесення відповідного запису до Єдиного державного реєстру та відомості з реєстраційної картки на проведення державної реєстрації фізичної особи — підприємця для взяття фізичної особи — підприємця на облік.

Відомості про юридичну особу або фізичну особу — підприємця включаються до Єдиного державного реєстру шляхом внесення записів на підставі відомостей з відповідних реєстраційних карток та відомостей, що надаються юридичними особами державному реєстратору за місцезнаходженням реєстраційної справи згідно із законодавством України.

В Єдиному державному реєстрі містяться такі відомості щодо *юридичної особи*:

повне найменування юридичної особи та скорочене у разі його наявності;

ідентифікаційний код юридичної особи;

- організаційно-правова форма;
- центральный чи місцевий орган виконавчої влади, до сфери управління якого належить державне підприємство або частка держави у статутному капіталі юридичної особи, якщо ця частка становить не менше 25 відсотків;
- місцезнаходження юридичної особи;
- перелік засновників (учасників) юридичної особи, у тому числі ім'я, місце проживання, реєстраційний номер облікової картки платника податків, якщо засновник — фізична особа; найменування, місцезнаходження та ідентифікаційний код, якщо засновник — юридична особа;
- види діяльності;
- відомості про органи управління юридичної особи;
- прізвище, ім'я, по батькові, дата обрання (призначення) та реєстраційні номери облікових карток платників податків, які обираються (призначаються) до органу управління юридичної особи, уповноважених представляти юридичну особу у правовідносинах з третіми особами, або осіб, які мають право вчиняти дії від імені юридичної особи без довіреності, у тому числі підписувати договори;
- дані про наявність обмежень щодо представництва від імені юридичної особи;
- дані про розмір статутного капіталу (статутного або складеного капіталу), у тому числі частки кожного із засновників (учасників) та про дату закінчення його формування;
- дата та номер запису про проведення державної реєстрації юридичної особи, дати та номери записів про внесення змін до нього;
- підстави для відмови у проведенні державної реєстрації;
- дані про установчі документи, дати та номери записів про внесення змін до них;
- дані про наявність відмітки про те, що юридична особа створюється та діє на підставі модельного статуту;
- підстави для відмови у проведенні державної реєстрації змін до установчих документів;
- дата та номер запису про скасування державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи;
- дата та номер запису про втрату оригіналів установчих документів;
- дані про дату постановки на облік та дату зняття з обліку в органах статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України;
- дані про відокремлені підрозділи юридичної особи;
- дані про перебування юридичної особи в процесі провадження у справі про банкрутство, санації, зокрема відомості про розпорядника майна, санатора;

дата та номер запису про початок процесу проведення спрощеної процедури державної реєстрації припинення юридичної особи шляхом її ліквідації;

дата та номер запису про зупинення процесу проведення спрощеної процедури державної реєстрації припинення юридичної особи у зв'язку з початком процесу проведення заходів з припинення юридичної особи шляхом її ліквідації в загальному порядку або у зв'язку з наявністю заперечень заінтересованих осіб (органів) щодо проведення спрощеної процедури державної реєстрації припинення юридичної особи;

дата та номер запису про проведення державної реєстрації припинення юридичної особи за спрощеною процедурою шляхом її ліквідації та про втрату чинності установчими документами юридичної особи;

дані про перебування юридичної особи в процесі припинення, зокрема дата реєстрації рішення засновників (учасників) або уповноважених ними органів про припинення юридичної особи, відомості про комісію з припинення (ліквідатора, ліквідаційну комісію тощо);

дата затвердження передавального акта або розподільчого балансу;

дані про юридичних осіб, правонаступником яких є зареєстрована юридична особа;

дані про юридичних осіб — правонаступників;

дата прийняття, дата набрання законної сили та номер судового рішення щодо припинення юридичної особи, що не пов'язане з банкрутством, щодо порушення (припинення) провадження у справі про банкрутство, щодо санації, щодо визнання її банкрутом, щодо скасування державної реєстрації припинення;

дата та номер запису про державну реєстрацію припинення юридичної особи, підстава для його внесення;

дата та номер запису про відміну державної реєстрації припинення юридичної особи, підстава для його внесення;

номер та дата розпорядження про скасування реєстрації випуску акцій, винесеного уповноваженою особою Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку;

місце проведення державної реєстрації, а також місце проведення інших реєстраційних дій, передбачених цим Законом;

місцезнаходження реєстраційної справи;

дані про видачу виписок, витягів, довідок з Єдиного державного реєстру;

прізвище, ім'я та по батькові посадової особи, що внесла до Єдиного державного реєстру запис про державну реєстрацію юридичної особи, внесла зміни до цього запису або внесла запис про державну реєстрацію припинення юридичної особи;

фінансова звітність про господарську діяльність юридичної особи (крім бюджетних установ) у складі балансу і звіту про річні фінансові результати;

дані, що отримані в порядку взаємообміну інформацією з відомчих реєстрів органів статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України: дати та номери записів про взяття на облік в органах статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України, дати та номери записів про зняття з обліку в органах статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України, дані про види діяльності, в тому числі про основний вид діяльності;

інша додаткова інформація про здійснення зв'язку з юридичною особою;

відомості про відкриття та закриття рахунків юридичних осіб;

відомості про накладення та зняття арештів на рахунки юридичних осіб та їх майно (у тому числі на закріплене за відокремленими підрозділами);

відомості про відкриття виконавчого провадження щодо юридичних осіб.

В Єдиному державному реєстрі повинні міститися такі відомості щодо *фізичної особи — підприємця*:

ім'я фізичної особи;

реєстраційний номер облікової картки платника податків або номер та серія паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні або інші переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків, офіційно повідомили про це відповідні органи державної влади і мають відмітку у паспорті);

місце проживання;

види діяльності;

дата та номер запису про проведення державної реєстрації фізичної особи — підприємця, дати та номери записів про внесення змін до нього;

підстави для відмови у проведенні державної реєстрації;

підстави для відмови у проведенні державної реєстрації змін до відомостей про фізичну особу — підприємця;

дані про дату постановки на облік та дату зняття з обліку в органах статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України;

дані про перебування фізичної особи — підприємця в процесі припинення підприємницької діяльності, зокрема дата прийняття, дата набрання законної сили та номер судового рішення про оголошення фізичної особи — підприємця померлою або визнання безвісно відсутньою, щодо припинення підприємницької діяльності, що не пов'язане

з банкрутством, щодо порушення (припинення) провадження у справі про банкрутство, щодо визнання банкрутом, щодо скасування державної реєстрації припинення підприємницької діяльності; дата і номер запису про початок проведення спрощеної процедури державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичної особи — підприємця; дата і номер запису про зупинення процесу проведення спрощеної процедури державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичної особи — підприємця у зв'язку з початком процесу проведення заходів з припинення такої діяльності фізичної особи — підприємця в загальному порядку або у зв'язку з наявністю заперечень заінтересованих осіб (органів), щодо проведення спрощеної процедури державної реєстрації припинення зазначеної діяльності фізичної особи — підприємця; дата і номер запису про закінчення спрощеної процедури державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичної особи — підприємця;

прізвище, ім'я та по батькові, реєстраційний номер облікової картки платника податків особи, яка призначена управителем майна фізичної особи — підприємця;

дата та номер запису про державну реєстрацію припинення підприємницької діяльності фізичною особою — підприємцем, а також підстава для його внесення;

дата та номер запису про відміну державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичною особою — підприємцем, а також підстава для його внесення;

місце проведення державної реєстрації, а також місце проведення інших реєстраційних дій, передбачених цим Законом;

місцезнаходження реєстраційної справи;

прізвище, ім'я та по батькові посадової особи, що внесла до Єдиного державного реєстру запис про державну реєстрацію фізичної особи — підприємця, внесла зміни до цього запису або внесла запис про державну реєстрацію припинення підприємницької діяльності фізичною особою — підприємцем;

дані, що отримані в порядку взаємообміну інформацією з відомих реєстрів органів статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України: дати та номери записів про взяття на облік в органах статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України, дати та номери записів про зняття з обліку в органах статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України, дані про види діяльності, у тому числі про основний вид діяльності;

відомості про відкриття та закриття рахунків фізичних осіб — підприємців у банках та інших фінансових установах;

відомості про накладення та зняття арештів на рахунки та майно фізичних осіб — підприємців;

відомості про відкриття виконавчого провадження щодо фізичних осіб — підприємців;

інша додаткова інформація про здійснення зв'язку з фізичною особою — підприємцем.

В Єдиному державному реєстрі містяться також відомості про відсутність юридичної особи за її місцезнаходженням, про відсутність підтвердження відомостей про юридичну особу, а також відомості про зарезервовані найменування юридичних осіб.

Порушення встановленого законом порядку створення суб'єкта господарювання або недостовірність чи невідповідність вимогам законодавства документів, що подаються для його реєстрації, є підставою для відмови в державній реєстрації суб'єкта господарювання. Переліки підстав для відмови у проведенні державної реєстрації суб'єктів господарювання — юридичних та фізичних осіб встановлено відповідно до статей 27 та 44 Закону «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців». Відмова у реєстрації суб'єкта господарювання з інших підстав не допускається.

Відмову в державній реєстрації суб'єкта господарювання може бути оскаржено в судовому порядку.

Діяльність незареєстрованого суб'єкта господарювання, який підлягає державній реєстрації, забороняється. Доходи, одержані таким суб'єктом, стягуються до Державного бюджету України у встановленому законом порядку.

Стаття 29 Закону визначає порядок державної реєстрації змін до установчих документів, що проводиться у таких випадках:

- у разі зменшення статутного капіталу (статутного або складеного капіталу) суб'єкта господарювання — юридичної особи,
- у разі зміни складу засновників (учасників) суб'єкта господарювання — юридичної особи,
- у разі зміни найменування юридичної особи — суб'єкта господарювання.

Суб'єкт господарювання — юридична особа припиняється в результаті передання всього свого майна, прав та обов'язків іншим юридичним особам — правонаступникам у результаті злиття, приєднання, поділу, перетворення (реорганізації) або в результаті ліквідації за рішенням, прийнятим засновниками (учасниками) юридичної особи або уповноваженим ними органом, за судовим рішенням або за рішенням органу державної влади, прийнятим у випадках, передбачених законом.

Порядок проведення державної реєстрації суб'єкта господарювання — юридичної особи із зазначених підстав регламентується статтями 34—39 Закону.

Суб'єкт господарювання — юридична особа є таким, що припинився, з дати внесення до Єдиного державного реєстру запису про державну реєстрацію припинення юридичної особи.

Законодавством України можуть бути встановлені спеціальні правила державної реєстрації окремих організаційних форм господарювання. Наприклад, такі спеціальні правила встановлені сьогодні для банків і деяких інших фінансових установ, товарних і фондових бірж, промислово-фінансових груп.

§ 3. Припинення суб'єкта господарювання

Припинення суб'єкта господарювання — одне з юридичних понять господарського права. Це специфічна правова робота. До змісту поняття «припинення» входять юридичні підстави («умови»), акти та процесуально-правові дії щодо припинення суб'єкта господарювання як суб'єкта права. Ці підстави, акти та дії передбачені господарським законодавством. Загальні підстави і форми припинення діяльності¹ суб'єктів господарювання усіх видів визначені Господарським кодексом (ст. 59). ГК (ст. 60) встановлює також загальний процесуальний (процедурний) порядок ліквідації суб'єкта господарювання. У разі банкрутства суб'єкта підприємництва відносини припинення регулюються Законом України від 14 травня 1992 р. (в редакції від 30 червня 1999 р.) «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

Особливі підстави і форми припинення суб'єктів господарювання окремих видів встановлені також законами про цих суб'єктів (наприклад, статті 19—22 Закону України «Про господарські товариства», статті 87—98 Закону України «Про банки і банківську діяльність» тощо) та іншими нормативними актами (зокрема, про корпоратизацію, приватизацію та ін.).

¹ На нашу думку, більш правильним є термін «припинення суб'єкта господарювання», оскільки суб'єкт господарювання, що припинив свою господарську діяльність (наприклад, якщо його виключний вид діяльності здійснюється на підставі ліцензії, строк якої закінчився), залишається суб'єктом права. Водночас, припинення суб'єкта господарювання як суб'єкта права означає і припинення його господарської діяльності.

Суб'єкт господарювання припиняється за рішенням власника (власників) чи уповноважених ним органів), за рішенням інших осіб-засновників суб'єкта господарювання чи їх правонаступників, а у випадках, передбачених ГК та іншими законами, — за рішенням суду.

Припинення за юридичними підставами може бути двох видів: добровільним і примусовим.

Юридичними підставами *добровільного* припинення суб'єкта господарювання є ініціатива власника цього суб'єкта чи уповноважених ним органів або передбачені законом чи установчими документами обставини (наприклад, у зв'язку із закінченням строку, на який він створювався, чи у разі досягнення мети, заради якої його було створено). Мотиви ініціативи суб'єкта господарювання закон не визначає. Це можуть бути: зміна профілю діяльності, конкуренція, затоварення тощо.

Види юридичних підстав *примусового* припинення суб'єкта господарювання визначені в законодавстві у вигляді примірного переліку (наприклад, ч. 2 ст. 38 Закону «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців»).

Примусово суб'єкт господарювання припиняється відповідно до судового рішення, постановленого на підставі:

- визнання судом недійсною державної реєстрації юридичної особи через допущені при її створенні порушення, які не можна усунути, а також в інших випадках, встановлених законом;

- провадження суб'єктом господарювання діяльності, що суперечить установчим документам або такої, що заборонена законом;

- невідповідності мінімального розміру статутного капіталу суб'єкта господарювання — юридичної особи вимогам закону;

неподання протягом року органам державної податкової служби податкових декларацій, документів фінансової звітності відповідно до закону;

наявності в Єдиному державному реєстрі запису про відсутність суб'єкта господарювання — юридичної особи за вказаним її місцезнаходженням.

Крім того, згідно з Законом «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» суб'єкт господарювання припиняється на підставі рішення господарського суду про визнання його банкрутом. Порядок такого припинення визначає Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

Частина 1 ст. 59 ГК передбачає дві правові форми припинення суб'єкта господарювання: реорганізацію і ліквідацію.

Реорганізація передбачає виникнення на основі діючого суб'єкта господарювання одного або більше нових суб'єктів господарювання. У разі реорганізації суб'єкта господарювання усі його права та обов'язки переходять до правонаступника (правонаступників). Загалом законодавство визначає чотири правових способи реорганізації суб'єкта господарювання: злиття, приєднання, поділ та перетворення (ч. 1 ст. 59 ГК). З юридичної точки зору ці способи розрізняються залежно від того, до якого суб'єкта права переходять всі майнові права та обов'язки підприємства, що реорганізується.

Злиття двох і більше суб'єктів господарювання в один означає перехід прав і обов'язків кожного з них до суб'єкта господарювання, що виник внаслідок правового акта злиття. У цьому випадку виникає новий суб'єкт господарювання, а суб'єкти господарювання, що злилися, припиняються.

Приєднання одного суб'єкта господарювання до іншого означає, що до останнього переходять права і обов'язки приєданого суб'єкта господарювання. Новий суб'єкт господарювання внаслідок такої реорганізації не виникає, проте суб'єкт господарювання, який приєднався, припиняється.

Поділ суб'єкта господарювання є створенням на базі одного існуючого суб'єкта господарювання двох і більше суб'єктів господарювання як суб'єктів права. За таких умов відбувається поділ усього майна суб'єкта господарювання. Такий спосіб реорганізації передбачає затвердження власником (уповноваженим органом) роздільного акта (балансу). Згідно з цим актом частини майна та відповідні права і обов'язки реорганізованого суб'єкта господарювання переходять до суб'єктів господарювання, створених внаслідок поділу.

Перетворення суб'єкта господарювання як спосіб реорганізації означає перетворення однієї форми власності в іншу (наприклад, державної або комунальної в колективну або приватну) і, відповідно, зміну організаційно-правової форми суб'єкта господарювання. Такий спосіб реорганізації масово застосовувався в процесах корпоратизації і приватизації майна державних підприємств. При перетворенні до суб'єкта господарювання, який щойно виник, переходять права і обов'язки колишнього суб'єкта господарювання.

У випадку *ліквідації* суб'єкт господарювання припиняється як суб'єкт права без правонаступництва. Згідно з ч. 6 ст. 59 ГК суб'єкт господарювання *ліквідується*:

за ініціативою осіб, зазначених у частині першій ст. 59 ГК (за рішенням власника чи уповноважених ним органів, за рішенням інших

осіб—засновників суб'єкта господарювання чи їх правонаступників, а у випадках, передбачених законом, — за рішенням суду);

у зв'язку із закінченням строку, на який він створювався, чи у разі досягнення мети, заради якої його було створено;

у разі визнання його в установленому порядку банкрутом, крім випадків, передбачених законом;

у разі скасування його державної реєстрації у випадках, передбачених законом¹.

Слід зазначити, що ЦК встановлює обов'язок учасників юридичної особи, суду або органу, що прийняв рішення про припинення юридичної особи протягом трьох робочих днів з дати прийняття рішення, письмово повідомити про це орган, що здійснює державну реєстрацію (ч. 1 ст. 105 ЦК). Для внесення до Єдиного державного реєстру запису про рішення щодо припинення юридичної особи заявник повинен подати (надіслати рекомендованим листом з описом вкладення) державному реєстраторові оригінал або нотаріально посвідчену копію рішення засновників (учасників) або уповноваженого ними органу щодо припинення юридичної особи (ч. 1 ст. 34 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців»).

Державний реєстратор не пізніше наступного робочого дня з дати проведення державної реєстрації припинення юридичної особи повинен видати (надіслати рекомендованим листом) голові ліквідаційної комісії (ліквідатору) або уповноваженій ним особі повідомлення про проведення державної реєстрації припинення юридичної особи, другий примірник якого залучається до реєстраційної справи такої юридичної особи.

Порядок надання відомостей про державну реєстрацію припинення юридичної особи органам статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України встановлюється ст. 40 Закону.

Дата внесення до Єдиного державного реєстру запису про проведення державної реєстрації припинення суб'єкта господарювання — юридичної особи є датою його припинення.

Частина 8 ст. 59 ГК містить норму, згідно з якою оголошення про реорганізацію чи ліквідацію господарської організації або припинення

¹ Ця норма ГК України не узгоджується з положенням ч. 1 ст. 36 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб—підприємців», згідно з якою ліквідація передус державній реєстрації припинення юридичної особи. Незважаючи на внесені в 2010 році зміни до ст. 59 ГК України, ця суперечність так і залишилася.

підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця протягом десяти робочих днів з дня внесення відповідного запису до зазначеного реєстру підлягає опублікуванню у виданні спеціально уповноваженого органу з питань державної реєстрації, в якому зазначаються відомості з єдиного державного реєстру.

Загальний порядок ліквідації суб'єкта господарювання (ліквідаційний процес) встановлено ст. 111 ЦК та ст. 60 ГК, відповідно до якої ліквідація суб'єкта господарювання здійснюється *ліквідаційною комісією*, яка утворюється власником (власниками) майна суб'єкта господарювання чи його (їх) представниками (органами) або іншим органом, визначеним законом, якщо інший порядок її утворення не передбачений ГК. Ліквідацію суб'єкта господарювання може бути також покладено на орган управління суб'єкта, що ліквідується. Частина 2 ст. 105 ЦК передбачає, що комісія з припинення юридичної особи (ліквідаційна комісія, ліквідатор тощо) призначаються за погодженням з органом, який здійснює державну реєстрацію.

Ліквідаційний процес передбачає здійснення щодо суб'єкта господарювання наступних заходів:

1) Орган (особа), який прийняв рішення про ліквідацію суб'єкта господарювання, встановлює порядок та визначає строки проведення ліквідації, а також строк для заяви претензій кредиторами, що не може бути меншим, ніж два місяці з дня оголошення про ліквідацію.

2) Ліквідаційна комісія або інший орган, який проводить ліквідацію суб'єкта господарювання, вміщує в тих же друкованих органах, в яких публікувалося оголошення про реорганізацію чи ліквідацію господарської організації або припинення діяльності індивідуального підприємця, повідомлення про його ліквідацію та про порядок і строки заяви кредиторами претензій, а явних (відомих) кредиторів повідомляє персонально у письмовій формі у встановлені ГК чи спеціальним законом строки.

3) Одночасно ліквідаційна комісія вживає необхідних заходів щодо стягнення дебіторської заборгованості суб'єкта господарювання, який ліквідується, та виявлення вимог кредиторів, з письмовим повідомленням кожного з них про ліквідацію суб'єкта господарювання.

4) Ліквідаційна комісія оцінює наявне майно суб'єкта господарювання, який ліквідується, і розраховується з кредиторами, складає ліквідаційний баланс та подає його власнику або органу, який призначив ліквідаційну комісію. Достовірність та повнота ліквідаційного балансу повинні бути перевірені у встановленому законодавством порядку з обов'язковою перевіркою органом державної податкової служби, у якому перебуває на обліку суб'єкт господарювання.

Майнові претензії кредиторів до суб'єкта господарювання, що ліквідується, задовольняються з майна цього суб'єкта, якщо інше не передбачено ГК та іншими законами. При цьому законодавець припускає, що відповідного майна для задоволення претензій всіх кредиторів для задоволення претензій може не вистачити (презумпція недостатності майна). Тому черговість та порядок задоволення вимог кредиторів визначаються відповідно до закону.

Так, залежно від підстав ліквідації суб'єкта господарювання встановлено два види черговості. Наприклад, якщо суб'єкт господарювання ліквідується у звичайному порядку, діє черговість, встановлена ст. 112 Цивільного кодексу.

Якщо суб'єкт господарювання оголошений банкрутом, діє черговість, визначена ст. 31 Закону «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

Звичайна черговість — це першочергові та інші борги підприємства-боржника. Згідно з ч. 1 ст. 112 ЦК у разі ліквідації платоспроможної юридичної особи вимоги її кредиторів задовольняються у такій черговості:

1) у першу чергу задовольняються вимоги щодо відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, та вимоги кредиторів, забезпечені заставою чи іншим способом;

2) у другу чергу задовольняються вимоги працівників, пов'язані з трудовими відносинами, вимоги автора про плату за використання результату його інтелектуальної, творчої діяльності;

3) у третю чергу задовольняються вимоги щодо податків, зборів (обов'язкових платежів);

4) у четверту чергу задовольняються всі інші вимоги.

Вимоги однієї черги задовольняються пропорційно сумі вимог, що належать кожному кредитору цієї черги.

Суть черговості полягає у тому, що вимоги кожної наступної черги виконуються після повного задоволення вимог попередньої черги. Якщо в межах однієї черги майна для повного погашення боргів не вистачає, воно розподіляється між кредиторами пропорційно до заявлених ними і визначених ліквідаційною комісією сум.

У разі відмови ліквідаційної комісії у задоволенні вимог кредитора або ухилення від їх розгляду кредитор має право до затвердження ліквідаційного балансу юридичної особи звернутися до суду із позовом до ліквідаційної комісії. За рішенням суду вимоги кредитора можуть бути задоволені за рахунок майна, що залишилося після ліквідації юридичної особи (ч. 3 ст. 112 ЦК).

Вимоги кредитора, заявлені після спливу строку, встановленого ліквідаційною комісією для їх пред'явлення, задовольняються з майна

юридичної особи, яку ліквідовують, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, заявлених своєчасно (ч. 4 ст. 112 ЦК)

При ліквідації суб'єкта господарювання застосовується категорія так званих *погашених вимог* (ч. 5 ст. 112 ЦК). Погашеними згідно із законом визнаються:

а) вимоги, які не визнані ліквідаційною комісією, якщо кредитор у місячний строк після одержання повідомлення про повну або часткову відмову у визнанні його вимог не звертався до суду з позовом;

б) вимоги, у задоволенні яких за рішенням суду кредиторіві відмовлено;

в) вимоги, які не задоволені через відсутність майна юридичної особи, що ліквідується.

Майно, що залишилося після задоволення претензій кредиторів, використовується за вказівкою власника.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття «суб'єкти господарювання».
2. Хто належить до суб'єктів господарювання?
3. Якими способами можуть утворюватися суб'єкти господарювання?
4. Які дії включає порядок державної реєстрації суб'єктів господарювання?
5. Які документи подаються для державної реєстрації суб'єкта господарювання — юридичної особи?
6. Які відомості щодо суб'єкта господарювання — юридичної особи містяться в Єдиному державному реєстрі?
7. Які відомості щодо фізичної особи — підприємця містяться в Єдиному державному реєстрі?
8. Які відомості щодо відокремленого підрозділу юридичної особи містяться в Єдиному державному реєстрі?
9. В яких випадках проводиться державна реєстрація змін до установчих документів?
10. Назвіть підстави примусового припинення суб'єкта господарювання.
11. Назвіть підстави ліквідації суб'єкта господарювання.
12. Які заходи включає в себе ліквідаційний процес?
13. У якій черговості задовольняються вимоги кредиторів у разі ліквідації платоспроможного суб'єкта господарювання — юридичної особи?

Глава 6 ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ПІДПРИЄМСТВ

§ 1. Поняття підприємства як організаційної форми господарювання

Домінуюче місце серед суб'єктів господарювання належить підприємствам. Це зумовлено особливими економічними і соціальними функціями підприємства в економічній системі, а саме функціями товаровиробника, який задовольняє суспільні потреби у продукції, роботах, послугах. Тому законодавчий інститут підприємства як суб'єкта господарювання є центральною частиною системи господарського права України, його правовою основою.

Усі основні закони та інші нормативні акти господарського законодавства приймаються, виходячи з економічного та правового становища підприємства.

Поняття «підприємство» є узагальнюючим, або збірним. Воно, по-перше, визначає підприємства як суб'єкти господарського права стосовно всіх форм і видів власності в Україні (організаційні форми і види підприємств). По-друге, це поняття є загальногалузевим, тобто взагалі визначає промислові (фабрики, заводи, шахти), будівельні, транспортні, сільськогосподарські, торговельні та інші підприємства.

Підприємство як соціально-економічний і правовий інститут має певну сукупність економічних, організаційних і юридичних ознак, за якими кваліфікується як суб'єкт господарювання і суб'єкт права. За допомогою цих ознак, систематизованих ч. 1 ст. 62 ГК, уніфіковано визначається правове становище підприємств усіх форм власності і галузей народного господарства.

Згідно з ч. 1 ст. 62 ГК *підприємство* — це самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому ГК та іншими законами.

Отже, по-перше, підприємство є *самостійним* суб'єктом. Самостійність у прийнятті господарських рішень є однією з основних і необхідних умов діяльності підприємства як товаровиробника. Юридичний аспект такого визначення полягає в тому, що підприємство при здійсненні своєї господарської діяльності має право з власної ініціативи приймати будь-які рішення, що не суперечать законодавству України.

По-друге, закон визначає, що підприємство — це *суб'єкт господарювання*. Суть визначення «суб'єкт господарювання» полягає в тому, що підприємство є товаровиробником, трудовий колектив якого на професійній основі (промисел) виробляє і реалізує свій товар з метою одержання прибутку. Як суб'єкт господарювання підприємство здійснює виробничу, науково-дослідну торговельну та іншу господарську діяльність. Як правило, підприємства належать до комерційних, спрямованих на прибуток, організацій (на відміну від неприбуткових організацій — релігійних, об'єднань громадян тощо), хоч можуть створюватися і для некомерційної діяльності (ч. 2 ст. 62 ГК).

Підприємство — це статутний суб'єкт господарювання. Статут (модельний статут) підприємства як локальний акт господарського законодавства нормативно визначає цілі і предмет діяльності окремого підприємства, відхилитися від яких без зміни статуту підприємству заборонено. Статут також визначає межі спеціальної правоздатності підприємства як юридичної особи. Це один із найважливіших правових актів підприємства.

Підприємство має необхідне для суб'єкта господарювання майно — основні і оборотні кошти, інші цінності, якими воно володіє, користується і розпоряджається на певному правовому титулі (на праві власності, господарського відання чи оперативного управління). Це майно юридично відмежоване, як правило, від майна власника підприємства і закріплене за підприємством як суб'єктом права. Основні і оборотні кошти знаходяться на самостійному балансі, гроші — на поточному рахунку підприємства в банку.

Підприємство має печатку із своїм найменуванням та ідентифікаційним кодом.

Підприємство є самостійним суб'єктом права. З одного боку, закон визначає його компетенцію (права та обов'язки) як суб'єкта господарювання, з другого, — зазначає, що підприємство є юридичною особою, яка не має у своєму складі інших юридичних осіб (ч. 4, 5 ст. 62 ГК). Цим підприємство суттєво відрізняється від об'єднань підприємств, до складу яких входять юридичні особи.

§ 2. Види та організаційно-правові форми підприємств

Законодавство України про підприємства оперує такими поняттями, як *види* та *організаційні форми* підприємств. Кожне з них вживається для класифікації підприємств за певними ознаками.

Вид передбачає класифікацію підприємств залежно від форм власності, визначених Конституцією України та Господарським кодексом, і від способів розмежування в підприємствах окремих форм власності й управління майном. Юридичне значення цієї класифікації полягає в урахуванні в законодавстві (в першу чергу, в ГК і у спеціальних законах) особливостей правового становища підприємств окремих видів.

Загалом вид і організаційна форма визначають суб'єкта, який має право присвоювати результати діяльності підприємства.

Залежно від *форм власності* ч. 1 ст. 63 ГК виділяє такі види підприємств:

- приватне підприємство, що діє на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи);
- підприємство, що діє на основі колективної власності (підприємство колективної власності);
- комунальне підприємство, що діє на основі комунальної власності територіальної громади;
- державне (в тому числі казенне) підприємство, що діє на основі державної власності;
- підприємство, засноване на змішаній формі власності (на базі об'єднання майна різних форм власності).

У разі якщо в статутному капіталі підприємства іноземна інвестиція становить не менш як десять відсотків, воно визнається *підприємством з іноземними інвестиціями*. Підприємство, у статутному капіталі якого іноземна інвестиція становить сто відсотків, вважається іноземним підприємством. Ця назва є умовною, оскільки таке підприємство створюється і діє на території України відповідно до її законодавства¹.

Слід мати на увазі, що відповідно до чинного на момент створення підприємств законодавства в Україні були створені і діють до цього часу й інші види підприємств: індивідуальні, сімейні, спільні (в тому числі з іноземними інвестиціями) підприємства .

¹ З метою уникнення непорозумінь і узгодження норм ГК з нормами Законів України «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про режим іноземного інвестування» та «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців» уявляється за доцільне виключити з ч. 2 ст. 63 ГК друге речення.

Залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного капіталу ч. 3 ст. 63 ГК поділяє підприємства на унітарні і корпоративні.

Унітарне підприємство створюється одним засновником, який виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний капітал, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства. Унітарними є підприємства державні, комунальні, підприємства, засновані на власності об'єднання громадян, релігійної організації або на приватній власності засновника (ч. 4 ст. 63 ГК).

Корпоративне підприємство утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства. Корпоративними є кооперативні підприємства, підприємства, що створюються у формі господарського товариства, а також інші підприємства, в тому числі засновані на приватній власності двох або більше осіб (ч. 5 ст. 63 ГК).

У випадках існування залежності від іншого підприємства, передбачених ст. 126 ГК, підприємство визнається *доцірнім* (ч. 8 ст. 63 ГК).

Юридичне значення виділення видів і організаційних форм підприємств полягає в тому, що для них законом можуть встановлюватися особливості господарювання.

§ 3. Організаційна структура та управління підприємством

У господарському законодавстві (ст. 64 ГК) вперше закріплено організаційну структуру підприємства.

Підприємство може складатися з *виробничих* структурних підрозділів (виробництв, цехів, відділень, дільниць, бригад, бюро, лабораторій тощо), а також *функціональних* структурних підрозділів апарату управління (управлінь, відділів, бюро, служб тощо).

Функції, права та обов'язки структурних підрозділів підприємства визначаються положеннями про них, які затверджуються в порядку, визначеному статутом підприємства або іншими установчими документами.

Підприємство самостійно визначає свою організаційну структуру, встановлює чисельність працівників і штатний розпис.

Підприємство має право створювати філії, представництва, відділення та інші відокремлені підрозділи, погоджуючи питання про розміщення таких підрозділів підприємства з відповідними органами місцевого самоврядування в установленому законодавством порядку. Такі відокремлені підрозділи не мають статусу юридичної особи і діють на основі положення про них, затвердженого підприємством. Вони можуть відкривати рахунки в установах банків відповідно до закону.

Діяльність розташованих на території України відокремлених підрозділів підприємств, що знаходяться за її межами, регулюється цим Кодексом та іншими законами.

Згідно зі ст. 65 ГК *управління підприємством* здійснюється відповідно до його установчих документів на основі поєднання прав власника щодо господарського використання свого майна і участі в управлінні трудового колективу.

Власник здійснює свої права щодо управління підприємством безпосередньо або через уповноважені ним органи відповідно до статуту підприємства чи інших установчих документів.

Для керівництва господарською діяльністю підприємства власник (власники) або уповноважений ним орган призначає (обирає) керівника підприємства, з яким укладається договір (контракт).

Керівник підприємства без доручення діє від імені підприємства, представляє його інтереси в органах державної влади і органах місцевого самоврядування, інших організаціях, у відносинах з юридичними особами та громадянами, формує адміністрацію підприємства і вирішує питання діяльності підприємства в межах та порядку, визначених установчими документами.

Керівника підприємства може бути звільнено з посади достроково на підставах, передбачених договором (контрактом) відповідно до закону.

На всіх підприємствах, які використовують найману працю, між власником або уповноваженим ним органом і трудовим колективом або уповноваженим ним органом повинен укладатися *колективний договір*, яким регулюються виробничі, трудові та соціальні відносини трудового колективу з адміністрацією підприємства. Вимоги до змісту і порядок укладення колективних договорів визначаються законодавством про колективні договори (Закон України від 1 липня 1993 р. «Про колективні договори і угоди»¹).

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 36. — Ст. 361.

Трудовий колектив підприємства становлять усі громадяни, які своєю працею беруть участь у його діяльності на основі трудового договору (контракту, угоди) або інших форм, що регулюють трудові відносини працівника з підприємством. Повноваження трудового колективу щодо його участі в управлінні підприємством встановлюються статутом або іншими установчими документами відповідно до вимог цього Кодексу, законодавства про окремі види підприємств, закону про трудові колективи.

Рішення з соціально-економічних питань, що стосуються діяльності підприємства, виробляються і приймаються його органами управління за участі трудового колективу і уповноважених ним органів.

Особливості управління підприємствами окремих видів (організаційних форм підприємств) встановлюються ГК та законами про такі підприємства.

§ 4. Правове становище державних підприємств

Одним із видів підприємств є державне унітарне підприємство, яке утворюється компетентним органом державної влади в розпорядчому порядку на базі відокремленої частини державної власності, як правило, без поділу її на частки, і входить до сфери його управління.

Орган державної влади, до сфери управління якого входить підприємство (міністерства, державні комітети, інші підпорядковані Кабінету Міністрів України центральні органи виконавчої влади), є представником власника і виконує його функції у межах, визначених ГК та іншими законодавчими актами.

Майно державного унітарного підприємства перебуває у державній власності і закріплюється за таким підприємством на праві господарського відання чи праві оперативного управління (поняття і зміст категорій «право господарського відання» і «право оперативного управління» ми розглянемо у відповідній темі).

Найменування державного унітарного підприємства повинно містити слова «державне підприємство».

Державне унітарне підприємство не несе відповідальності за зобов'язаннями власника і органу влади, до сфери управління якого воно входить.

Органом управління державного унітарного підприємства є керівник підприємства, який призначається органом, до сфери управління якого входить підприємство, і є підзвітним цьому органу.

Законом можуть бути визначені особливості статусу керівника державного унітарного підприємства, в тому числі встановлено підвищену відповідальність керівника за результати роботи підприємства.

Державні унітарні підприємства діють як *державні комерційні підприємства* або *казенні підприємства* (ч. 8 ст. 73 ГК).

Розглянемо їх правовий статус детальніше, і почнемо з державного комерційного підприємства.

Як встановлено ч. 1 ст. 74 ГК, *державне комерційне підприємство* є суб'єктом *підприємницької* діяльності. Цей суб'єкт діє на основі статуту або модельного статуту і несе відповідальність за наслідки своєї діяльності усім належним йому на праві господарського відання майном згідно з ГК та іншими законами, прийнятими відповідно до нього.

Отже, майно державного комерційного підприємства закріплюється за ним, як за суб'єктом права, на *праві господарського* відання. Саме ж державне підприємство як майновий комплекс є *об'єктом* права державної власності, і може бути об'єктом купівлі-продажу, застави, оренди та інших правочинів (ч. 4 ст. 190 ЦК).

Статутний капітал державного комерційного підприємства утворюється уповноваженим органом, до сфери управління якого воно належить. Розмір статутного капіталу державного комерційного підприємства встановлюється зазначеним уповноваженим органом.

Статутний капітал державного комерційного підприємства підлягає сплаті до закінчення першого року з дня державної реєстрації такого підприємства.

Держава та орган, до сфери управління якого входить державне комерційне підприємство, не несуть відповідальності за його зобов'язаннями, крім випадків, передбачених ГК та іншими законами.

Збитки, завдані державному комерційному підприємству внаслідок виконання рішень органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, які було визнано судом неконституційними або недійсними, підлягають відшкодуванню зазначеними органами добровільно або за рішенням суду.

Державне унітарне комерційне підприємство може бути перетворено у випадках та порядку, передбачених законом, у *корпоратизоване підприємство* (державне акціонерне товариство). Так, механізм перетворення державних унітарних підприємств в акціонерні товариства, 100 відсотків акцій яких належить державі, визначено Порядком перетворення державного унітарного комерційного підприємства в акціонерне товариство, затвердженим постановою Кабінету Міністрів Украї-

ни від 29 серпня 2012 р. № 802¹. Особливості діяльності корпоратизованих підприємств визначаються ГК та іншими законами.

Особливості господарської діяльності державних комерційних підприємств визначені ст. 75 ГК.

Перша з них полягає у тому, що державне комерційне підприємство зобов'язане приймати та виконувати доведені до нього в установленому законодавством порядку державні замовлення, враховувати їх при формуванні виробничої програми, визначенні перспектив свого економічного і соціального розвитку та виборі контрагентів. Для закупівель матеріально-технічних ресурсів державне комерційне підприємство застосовує процедури закупівель, визначені Законом України «Про здійснення державних закупівель».

Друга особливість діяльності державного комерційного підприємства полягає в тому, що таке підприємство зобов'язане складати і виконувати річний та з поквартальною розбивкою фінансовий план на кожен наступний рік.

Фінансовий план підлягає затвердженню до 1 вересня року, що передує плановому:

підприємств, що є суб'єктами природних монополій, та підприємств, плановий розрахунковий обсяг чистого прибутку яких перевищує 50 мільйонів гривень, — Кабінетом Міністрів України;

інших підприємств — органами, до сфери управління яких вони входять.

Органи, до сфери управління яких входять державні комерційні підприємства, надають центральному органу виконавчої влади з питань економіки до 1 вересня року, що передує планованому, зведені показники фінансових планів та фінансові плани у розрізі окремих державних комерційних підприємств, які входять до сфери їх управління.

Форма та методичні рекомендації по розробці фінансового плану затверджуються центральним органом виконавчої влади з питань економіки.

Третя особливість: державне комерційне підприємство не має права безоплатно передавати належне йому майно іншим юридичним особам чи громадянам, крім випадків, передбачених законом. Відчужувати, віддавати в заставу майнові об'єкти, що належать до основних фондів, здавати в оренду цілісні майнові комплекси структурних одиниць та підрозділів державне комерційне підприємство має право лише за попередньою згодою органу, до сфери управління якого воно нале-

¹ Офіційний вісник України. — 2012. — № 65 (частина 1). — Ст. 2663.

жить, і лише на конкурентних засадах, якщо інше не встановлено законом. Розпоряджатися в інший спосіб майном, що належить до основних фондів, державне комерційне підприємство має право лише у межах повноважень та у спосіб, що передбачені цим Кодексом та іншими законами.

Четверта особливість: кошти, одержані від продажу майнових об'єктів, що належать до основних фондів державного комерційного підприємства, використовуються відповідно до затвердженого фінансового плану.

П'ята особливість: списання з балансу не повністю амортизованих основних фондів, а також прискорена амортизація основних фондів державного комерційного підприємства можуть проводитися *лише за згодою органу*, до сфери управління якого входить дане підприємство.

Шоста особливість — це встановлення в імперативному порядку переліку фондів, утворення яких є обов'язковим для державних комерційних підприємств. Вони утворюють за рахунок прибутку (доходу) *спеціальні (цільові) фонди*, призначені для покриття витрат, пов'язаних з їх діяльністю:

- амортизаційний фонд;
- фонд розвитку виробництва;
- фонд споживання (оплати праці);
- резервний фонд;
- інші фонди, передбачені статутом підприємства.

Порядок використання цих фондів визначається відповідно до затвердженого фінансового плану.

Сьома особливість полягає в тому, що розподіл прибутку (доходу) державних комерційних підприємств здійснюється відповідно до затвердженого фінансового плану з урахуванням вимог цього Кодексу та інших законів. У фінансовому плані затверджуються суми коштів, які направляються державі як власнику і зараховуються до Державного бюджету України. Органи, до сфери управління яких відносяться державні комерційні підприємства, до 15 липня року, що передує плановому, надають Кабінету Міністрів України інформацію про обсяги перерахування прибутку державних комерційних підприємств для їх врахування при формуванні державного бюджету.

Восьма особливість — це обов'язкове проведення ревізії фінансово-господарської діяльності підприємства в порядку, передбаченому законом, у разі зміни керівника державного комерційного підприємства.

Законом визначаються й інші особливості господарської та соціальної діяльності державних комерційних підприємств.

Особливим видом підприємства, заснованого на державній власності, є *казенне підприємство*.

Згідно з ч. 1 ст. 76 ГК казенні підприємства створюються у галузях народного господарства, в яких:

законом дозволено здійснення господарської діяльності лише державним підприємствам;

основним (понад п'ятдесят відсотків) споживачем продукції (робіт, послуг) виступає держава;

за умовами господарювання неможлива вільна конкуренція товаровиробників чи споживачів;

переважаючим (понад п'ятдесят відсотків) є виробництво суспільно необхідної продукції (робіт, послуг), яке за своїми умовами і характером потреб, що ним задовольняються, як правило, не може бути рентабельним;

приватизацію майнових комплексів державних підприємств заборонено законом.

На відміну від державних комерційних підприємств, які утворюються органами державної влади, підпорядкованими Кабінету Міністрів, казенні підприємства створюються за рішенням Кабінету Міністрів. У рішенні про створення казенного підприємства визначаються обсяг і характер основної діяльності підприємства, а також орган, до сфери управління якого входить підприємство, що створюється. Реорганізація і ліквідація казенного підприємства проводяться відповідно до вимог ГК за рішенням органу, до компетенції якого належить створення даного підприємства.

Майно казенного підприємства закріплюється за ним на праві оперативного управління.

Казенне підприємство є юридичною особою, має відповідні рахунки в установах державного банку, печатку із своїм найменуванням.

Орган, до сфери управління якого входить казенне підприємство, затверджує статут підприємства, призначає його керівника, дає дозвіл на здійснення казенним підприємством господарської діяльності, визначає види продукції (робіт, послуг), на виробництво та реалізацію якої поширюється зазначений дозвіл.

Важливе значення для правового регулювання діяльності казенних підприємств мають постанови Кабінету Міністрів України від 30 червня 1998 р. № 987 «Про перетворення державних підприємств у казенні»¹, якою визначено перелік державних підприємств, що мають бути перетворені в казенні; від 16 червня 1998 р. № 914 «Про типовий

¹ Офіційний вісник України. — 1998. — № 26. — Ст. 953.

статут казенного підприємства»¹, якою затверджено Типовий статут казенного підприємства, та від 22 липня 1998 р. № 1129 «Про деякі питання управління казенними підприємствами»², якою, зокрема, затверджено Положення про складання плану розвитку казенного підприємства та Положення про складання фінансового плану казенного підприємства.

Особливості господарської діяльності казенних підприємств встановлені ст. 77 ГК.

Казенне підприємство здійснює господарську діяльність відповідно до виробничих завдань органу, до сфери управління якого воно входить.

Казенне підприємство самостійно організовує виробництво продукції (робіт, послуг) і реалізує її за цінами (тарифами), що визначаються в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, якщо інше не передбачено законом.

Для закупівель матеріально-технічних ресурсів казенне комерційне підприємство застосовує процедури закупівель, визначені Законом України «Про здійснення державних закупівель».

Орган, до сфери управління якого входить казенне підприємство, здійснює контроль за використанням та збереженням належного підприємству майна, і має право вилучити у казенного підприємства майно, яке не використовується або використовується не за призначенням, та розпорядитися ним у межах своїх повноважень.

Казенне підприємство не має права відчужувати або іншим способом розпоряджатися закріпленням за ним майном, що належить до основних фондів, без попередньої згоди органу, до сфери управління якого воно входить.

Відчуження нерухомого майна, а також повітряних і морських суден, суден внутрішнього плавання та рухомого складу залізничного транспорту здійснюється за умови додаткового погодження в установленому порядку з Фондом державного майна України.

Джерелами формування майна казенного підприємства є:

державне майно, передане підприємству відповідно до рішення про його створення;

кошти та інше майно, одержані від реалізації продукції (робіт, послуг) підприємства;

цільові кошти, виділені з Державного бюджету України;

кредити банків;

¹ Там само. — 1998. — № 24. — Ст. 891.

² Там само. — 1998. — № 30. — Ст. 1120.

частина доходів підприємства, одержаних ним за результатами господарської діяльності, передбачена статутом;
інші джерела, не заборонені законом.

Казенне підприємство одержує кредити для виконання статутних завдань під гарантію органу, до сфери управління якого входить підприємство.

Казенне підприємство відповідає за своїми зобов'язаннями лише коштами, що перебувають у його розпорядженні. У разі недостатності зазначених коштів держава, в особі органу, до сфери управління якого входить підприємство, несе повну субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями казенного підприємства.

Порядок розподілу та використання прибутку (доходу) казенного підприємства визначається фінансовим планом, який затверджується у порядку, встановленому ст. 75 ГК для державних комерційних підприємств.

Інші особливості господарської та соціальної діяльності казенних підприємств визначаються ГК, законом про державні підприємства та іншими законодавчими актами.

§ 5. Правове становище комунального унітарного підприємства

Правовому статусу комунального унітарного підприємства присвячено ст. 78 ГК, згідно з якою комунальне унітарне підприємство утворюється компетентним органом місцевого самоврядування в розпорядчому порядку на базі відокремленої частини комунальної власності і входить до сфери його управління.

Відповідно до п. 30 ст. 26 Закону України від 21 травня 1997 р. «Про місцеве самоврядування в Україні» питання про створення, ліквідацію, реорганізацію та перепрофілювання підприємств, установ та організацій комунальної власності відповідної територіальної громади вирішується виключно на пленарних засіданнях сільської, селищної, міської ради.

Орган, до сфери управління якого входить комунальне унітарне підприємство, є представником власника — відповідної територіальної громади і виконує його функції у межах, визначених ГК та іншими законодавчими актами.

Майно комунального унітарного підприємства перебуває у комунальній власності і закріплюється за таким підприємством на праві господарського відання (комунальне комерційне підприємство) або на праві оперативного управління (комунальне некомерційне підприємство).

Статутний капітал комунального унітарного підприємства утворюється органом, до сфери управління якого воно належить. Розмір статутного капіталу комунального унітарного підприємства визначається відповідною місцевою радою.

Статутний капітал комунального унітарного підприємства підлягає сплаті до закінчення першого року з дня державної реєстрації такого підприємства.

Найменування комунального унітарного підприємства повинно містити слова «комунальне підприємство» та вказівку на орган місцевого самоврядування, до сфери управління якого входить дане підприємство.

Комунальне унітарне підприємство не несе відповідальності за зобов'язаннями власника та органу місцевого самоврядування, до сфери управління якого воно входить.

Комунальне унітарне підприємство очолює керівник підприємства, що призначається органом, до сфери управління якого входить підприємство, і є підзвітним цьому органу.

Збитки, завдані комунальному унітарному підприємству внаслідок виконання рішень органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, підлягають відшкодуванню зазначеними органами добровільно або за рішенням суду.

Особливості господарської діяльності комунальних унітарних підприємств визначаються відповідно до вимог, встановлених ГК щодо діяльності державних комерційних або казенних підприємств, а також інших вимог, передбачених законом.

Для закупівель товарів, робіт чи послуг комунальне унітарне підприємство застосовує процедури закупівель, визначені Законом України «Про здійснення державних закупівель».

§ 6. Поняття, види та правове становище підприємств колективної власності

Поняття підприємства колективної власності вміщене в ч. 1 ст. 93 ГК, згідно з якою *підприємством колективної власності* визнається корпоративне або унітарне підприємство, що діє на основі колективної власності засновника (засновників).

Частина 2 зазначеної статті відносить до підприємств колективної власності:

- виробничі кооперативи,
- підприємства споживчої кооперації,
- підприємства громадських та релігійних організацій,
- інші підприємства, передбачені законом.

а) Одним з найпоширеніших видів підприємств колективної власності є *виробничий кооператив*.

Виробничий кооператив є одним із типів кооперативів (іншими типами кооперативів є обслуговуючі та споживчі кооперативи). Його правове становище визначається положеннями Цивільного кодексу (§ 2 глави 8 ЦК — статті 163—166), статті 94—110 ГК, а також Законом України від 10 липня 2003 р. «Про кооперацію»¹.

Згідно з ч. 1 ст. 95 ГК *виробничим кооперативом* визнається добровільне об'єднання громадян на засадах членства з метою спільної виробничої або іншої господарської діяльності, що базується на їх особистій трудовій участі та об'єднанні майнових пайових внесків, участі в управлінні підприємством та розподілі доходу між членами кооперативу відповідно до їх участі у його діяльності.

Аналогічне визначення містить і ч. 1 ст. 163 ЦК. Обидва ці визначення називають серед ознак виробничого кооперативу таку ознаку як особиста трудова участь громадян — членів кооперативу. Тому не можна погодитися з визначенням поняття виробничого кооперативу, що наведене в Законі «Про кооперацію» (ст. 2, 6 Закону), за яким кооператив — це юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами. Знехтувавши такою ознакою як особиста трудова участь членів кооперативу і передбачивши участь у кооперативі юридичних осіб, законодавець, по суті, ототожнив виробничий кооператив з господарським товариством.

Виробничі кооперативи можуть здійснювати виробничу, переробну, заготівельно-збутову, постачальницьку, сервісну і будь-яку іншу підприємницьку діяльність, не заборонену законом (ч. 2 ст. 95 ГК).

Виробничі кооперативи створюються та здійснюють свою діяльність за такими *принципами*, закріпленими у ст. 96 ГК:

добровільність членства громадян у кооперативі та вільний вихід з нього;

особиста трудова участь членів кооперативу у діяльності підприємства;

відкритість і доступність членства для тих, хто визнає статут кооперативу, бажає брати участь у його діяльності на умовах, встановлених статутом кооперативу;

демократичний характер управління кооперативом, рівні права членів кооперативу при прийнятті рішень;

розподіл доходу між членами кооперативу відповідно до їх трудової та майнової участі в діяльності кооперативу;

¹ Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 5. — Ст. 35.

контроль членів кооперативу за його роботою в порядку, визначеному статутом.

б) *Інші підприємства колективної власності:*

— *підприємства споживчої кооперації.* Вся господарська діяльність споживчої кооперації можлива лише завдяки функціонуванню підприємств і організацій, що входять до її складу. Саме результати їх діяльності і є тим фінансовим джерелом, з якого «черпають воду» всі члени кооперації.

Виходячи з цього ч. 7 ст. 111 ГК встановлює, що споживчі товариства, їх спілки (об'єднання) можуть утворювати для здійснення своїх статутних цілей підприємства, установи та інші суб'єкти господарювання відповідно до вимог ГК та інших законів.

Що ж це за підприємства?

Згідно з ч. 2 ст. 93 ГК та ч. 8 ст. 111 ГК вони називаються *підприємствами споживчої кооперації*. Ними визнаються *унітарні* або *корпоративні* підприємства, утворені споживчим товариством (товариствами) або спілкою (об'єднанням) споживчих товариств відповідно до вимог ГК та інших законодавчих актів з метою здійснення статутних цілей цих товариств, спілок (об'єднань);

— правове становище *підприємств об'єднань громадян, релігійних організацій* визначається ст. 112 ГК, згідно з якою підприємством об'єднання громадян, релігійної організації є унітарне підприємство, засноване на власності об'єднання громадян (громадської організації, політичної партії) або власності релігійної організації для здійснення господарської діяльності з метою виконання їх статутних завдань.

Право власності об'єднань громадян реалізують їх вищі статутні органи управління в порядку, передбаченому законом та статутними документами. Право власності релігійних організацій реалізується їх органами управління відповідно до закону.

Засновником підприємства об'єднання громадян є відповідне об'єднання громадян, що має статус юридичної особи, а також об'єднання (спілка) громадських організацій у разі, якщо його статутом передбачено право заснування підприємств. Політичним партіям та юридичним особам, що ними створюються, забороняється засновувати підприємства, за винятком засобів масової інформації, підприємств, що здійснюють продаж суспільно-політичної літератури, інших пропагандистсько-агітаційних матеріалів, виробів з власною символікою, проведення виставок, лекцій, фестивалів та інших суспільно-політичних заходів.

Релігійні організації мають право засновувати видавничі, поліграфічні, виробничі, реставраційно-будівельні, сільськогосподарські та інші підприємства, необхідні для забезпечення діяльності цих організацій.

Підприємство об'єднання громадян, релігійної організації діє на основі статуту і є юридичною особою, здійснюючи свою діяльність на праві оперативного управління або господарського відання відповідно до вимог ГК.

Обмеження щодо створення та діяльності окремих видів підприємств об'єднання громадян, релігійної організації встановлюються законами.

§ 7. Правове становище приватних та інших підприємств

1. Приватне підприємство. Згідно зі ст. 113 ГК *приватним* підприємством визнається підприємство, що діє на основі приватної власності одного або кількох громадян, іноземців, осіб без громадянства та його (їх) праці чи з використанням найманої праці. Приватним є також підприємство, що діє на основі приватної власності суб'єкта господарювання — юридичної особи.

Порядок організації та діяльності приватних підприємств визначається ГК та іншими законами.

2. Фермерське господарство. Як встановлено ст. 114 ГК, фермерське господарство є формою підприємництва громадян з метою виробництва, переробки та реалізації товарної сільськогосподарської продукції.

Членами фермерського господарства можуть бути подружжя, їх батьки, діти, які досягли 14-річного віку, інші члени сім'ї, родичі, які об'єдналися для спільного ведення фермерського господарства, визнають і дотримуються положень Статуту фермерського господарства. Членами фермерського господарства не можуть бути особи, які працюють у ньому за трудовим договором (контрактом).

Відносини, пов'язані із створенням та діяльністю фермерських господарств, регулюються ГК, а також Законом України від 19 червня 2003 р. «Про фермерське господарство»¹, іншими законами.

Закон «Про фермерське господарство» (з його прийняттям втратив чинність Закон України від 20 грудня 1991 р. «Про селянське (фермерське) господарство») визначає правові, економічні та соціальні засади створення та діяльності фермерських господарств як прогресивної форми підприємницької діяльності громадян у галузі сільського господарства України.

¹ Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 45. — Ст. 363.

Відповідно до ч. 1 ст. 1 цього закону *фермерське господарство* є формою підприємницької діяльності громадян із створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства, відповідно до закону.

Цей Закон не поширюється на громадян, які ведуть особисте селянське господарство або які використовують земельні ділянки для будівництва та обслуговування житлового будинку, господарських будівель і споруд (присадибні ділянки), садівництва, городництва, сінокошіння та випасання худоби. Правові, організаційні, економічні та соціальні засади ведення особистого селянського господарства встановлені Законом України від 15 травня 2003 р. «Про особисте селянське господарство»¹, який визначає особисте селянське господарство як господарську діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму;

3. Підприємство з іноземними інвестиціями — це підприємство, створене відповідно до вимог ГК, у статутному капіталі якого не менш як десять відсотків становить іноземна інвестиція (ч. 1 ст. 116 ГК). Підприємство набуває статусу підприємства з іноземними інвестиціями з дня зарахування іноземної інвестиції на його баланс.

Іноземною інвестицією є цінності, що вкладаються іноземними інвесторами в об'єкти інвестиційної діяльності відповідно до законодавства України з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту. Іноземні інвестиції можуть вкладатися в об'єкти, інвестування в які не заборонено законами України.

Підприємства з іноземними інвестиціями мають право бути засновниками дочірніх підприємств, створювати філії і представництва на території України і за її межами з додержанням вимог законодавства України та законодавства відповідних держав.

Законом можуть бути визначені галузі господарювання та/ або території, в яких встановлюється загальний розмір участі іноземного інвестора, а також території, на яких діяльність підприємств з іноземни-

¹ Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 29. — Ст. 232.

ми інвестиціями обмежується або забороняється, виходячи з вимог забезпечення національної безпеки.

Правовий статус і порядок діяльності підприємств з іноземними інвестиціями визначаються, крім ГК, Законом України від 19 березня 1996 р. «Про режим іноземного інвестування»¹, Законом України від 16 квітня 1991 р. «Про зовнішньоекономічну діяльність» та іншими законодавчими актами;

4. Іноземне підприємство. Частина 1 ст. 117 ГК визначає *іноземне підприємство* як унітарне або корпоративне підприємство, створене за законодавством України, що діє виключно на основі власності іноземців або іноземних юридичних осіб, або діюче підприємство, придбане повністю у власність цих осіб².

Іноземні підприємства не можуть створюватися в галузях, визначених законом, що мають стратегічне значення для безпеки держави.

Діяльність філій, представництв та інших відокремлених підрозділів підприємств, утворених за законодавством інших держав, здійснюється на території України відповідно до законодавства України.

Умови і порядок створення, вимоги до організації та діяльності іноземних підприємств визначаються ГК, Законом України «Про режим іноземного інвестування», іншими законами.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття підприємства.
2. Назвіть види підприємств залежно від форм власності.
3. Які види державних підприємств ви знаєте?
4. Що таке унітарне підприємство?
5. Що таке корпоративне підприємство?
6. З яких структурних підрозділів складається підприємство?
7. Назвіть особливості господарської діяльності державних комерційних підприємств.
8. В яких галузях народного господарства створюються казенні підприємства?
9. Які підприємства належать до підприємств колективної власності?

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 19. — Ст. 80.

² На некоректність такого формулювання ми вказували в § 2 глави 6 підручника.

Глава 7

ПРАВОВИЙ СТАТУС ГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ

§ 1. Поняття господарського товариства

Одним із найпоширеніших видів суб'єктів господарювання є господарські товариства. Їх правовий статус визначається положеннями § 1 «Господарські товариства» глави 8 ЦК, глави 9 «Господарські товариства» ГК та Законом України від 19 вересня 1991 р. «Про господарські товариства»¹. Правовий статус акціонерних товариств визначає Закон України від 17 вересня 2008 р. «Про акціонерні товариства»², який набрав чинності з 30 квітня 2009 р.

Частина 1 ст. 113 ЦК містить досить вузьке визначення поняття господарського товариства, відзначаючи, разом з тим, його головні ознаки: наявність статусу юридичної особи і наявність статутного (складеного) капіталу, поділеного на частки між учасниками.

З інших статей ЦК впливають такі ознаки господарського товариства, як підприємницький характер його діяльності (ст. 84 ЦК), створення фізичними або юридичними особами.

Більш широке визначення поняття господарського товариства встановлене ч. 2 ст. 1 Закону України «Про господарські товариства» та ГК. Згідно з ч. 1 ст. 79 ГК *господарськими товариствами* визнаються підприємства або інші суб'єкти господарювання, створені юридичними особами та/або громадянами шляхом об'єднання їх майна і участі в підприємницькій діяльності товариства з метою одержання прибутку.

З наведеного визначення впливають наступні *ознаки* господарського товариства:

- а) це підприємство або інший суб'єкт господарювання;
- б) його засновниками є юридичні особи та/або громадяни;
- в) товариство утворюється шляхом об'єднання майна засновників;

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 49. — Ст. 682.

² Урядовий кур'єр. — 2008. — 29 жовтня.

г) учасники товариства беруть участь у підприємницькій діяльності товариства;

д) товариство створюється з метою одержання прибутку.

У випадках, передбачених законом, господарське товариство може діяти у складі одного учасника. Це положення не поширюється на повні та командитні товариства (ч. 2 ст. 114 ЦК).

Засновниками і учасниками товариства можуть бути суб'єкти господарювання, інші учасники господарських відносин, зазначені у ст. 2 ГК, а також громадяни, які не є суб'єктами господарювання. У той самий час, учасниками повного товариства та повними учасниками (товаришами) командитного товариства можуть бути згідно з ч. 7 ст. 80 ГК лише особи, зареєстровані як суб'єкти підприємництва.

Обмеження щодо заснування та участі в господарських товариствах суб'єктів господарювання або інших осіб встановлюються ГК та іншими законами.

Господарські товариства є юридичними особами. Суб'єкти господарювання — юридичні особи, які стали засновниками або учасниками господарського товариства, зберігають статус юридичної особи, тобто вони продовжують діяти як суб'єкти права.

Господарські товариства можуть здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, якщо інше не передбачено законом.

Для закупівель товарів, робіт чи послуг господарське товариство, державна частка у статутному капіталі якого перевищує 50 відсотків, застосовує процедури закупівель, визначені Законом України «Про здійснення державних закупівель».

Відповідно до ст. 82 ГК *установчим документом* повного товариства і командитного товариства є засновницький договір. Установчим документом акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю і товариства з додатковою відповідальністю є статут.

Установчі документи господарського товариства відповідно до ст. 4 Закону «Про господарські товариства» повинні містити відомості про вид товариства, предмет і цілі його діяльності, склад засновників та учасників, найменування та місцезнаходження, розмір та порядок утворення статутного капіталу, порядок розподілу прибутків та збитків, склад і компетенцію органів товариства та порядок прийняття ними рішень, включаючи перелік питань, з яких необхідна одностайність або кваліфікована більшість голосів, порядок внесення змін до установчих документів та порядок ліквідації і реорганізації товариства.

Статут *акціонерного товариства* повинен містити відомості про повне та скорочене найменування товариства, тип товариства, розмір статутного капіталу, розмір резервного капіталу, номінальну вартість і

загальну кількість акцій, порядок скликання та проведення загальних зборів, склад органів товариства та їх компетенцію, а також інші відомості, зазначені в ст. 13 Закону України «Про акціонерні товариства».

Статут *товариства з обмеженою відповідальністю*, крім відомостей, зазначених у ст. 4 Закону «Про господарські товариства», повинен містити відомості про розмір часток кожного з учасників, розмір, склад та порядок внесення ними вкладів.

Статутом може бути встановлено порядок визначення розміру часток учасників залежно від зміни вартості майна, внесеного як вклад, та додаткових внесків учасників.

Господарське товариство може створюватися та діяти на підставі модельного статуту в порядку, визначеному законом.

Якщо господарське товариство створюється та діє на підставі модельного статуту, в рішенні про його створення, яке підписується усіма засновниками, зазначаються відомості про вид товариства, його найменування, місцезнаходження, предмет і цілі діяльності, склад засновників та учасників, розмір статутного (складеного) капіталу, розмір часток кожного з учасників, порядок внесення ними вкладів, а також інформація про провадження діяльності на основі модельного статуту.

Засновницький договір *повного товариства і командитного товариства*, крім відомостей, зазначених у ст. 4 Закону «Про господарські товариства», повинні визначати розмір частки кожного з учасників, форму їх участі у справах товариства, розмір, склад і порядок внесення ними вкладів. Стосовно вкладників командитного товариства в засновницькому договорі вказуються тільки сукупний розмір їх часток у майні товариства та розмір, склад і порядок внесення ними вкладів.

Найменування господарського товариства повинно містити зазначення виду товариства, для повних товариств і командитних товариств — прізвища (найменування) учасників товариства, які несуть додаткову відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном, а також інші необхідні відомості. Найменування господарського товариства не може вказувати на належність товариства до органів державної влади чи органів місцевого самоврядування.

До установчих документів можуть бути включені також відомості щодо інших умов діяльності господарського товариства, які не суперечать закону. Якщо в установчих документах не вказано строк діяльності господарського товариства, воно вважається створеним на невизначений строк.

Установчі документи господарського товариства у передбачених законом випадках погоджуються з Антимонопольним комітетом України.

Порушення встановлених ст. 82 ГК вимог щодо змісту установчих документів господарського товариства є підставою для відмови у його державній реєстрації.

§ 2. Види господарських товариств

Види господарських товариств узагальнено названо у ст. 80 ГК (слід зазначити, що в назві ст. 113 ЦК вжито термін «види», а в ч. 2 цієї ж статті йдеться про «форми» господарських товариств — такі самі, як і види за ст. 80 ГК).

Згідно з ч. 1 ст. 80 ГК і ч. 2 ст. 1 Закону «Про господарські товариства» до господарських товариств належать:

- акціонерні товариства,
- товариства з обмеженою відповідальністю,
- товариства з додатковою відповідальністю,
- повні товариства,
- командитні товариства.

1. Акціонерне товариство — це так зване товариство капіталів. Особливості його правового статусу обумовлені способом формування і функціонування статутного капіталу товариства.

Акціонерним товариством є господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями.

Акціонерне товариство не відповідає за зобов'язаннями акціонерів. До товариства та його органів не можуть застосовуватися будь-які санкції, що обмежують їх права, у разі вчинення акціонерами протиправних дій.

Акціонери не відповідають за зобов'язаннями товариства і несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, тільки в межах належних їм акцій. До акціонерів не можуть застосовуватися будь-які санкції, що обмежують їх права, у разі вчинення протиправних дій товариством або іншими акціонерами (ст. 3 Закону України «Про акціонерні товариства»).

Правовий статус акціонерного товариства має певні особливості, зумовлені тим, що:

по-перше, статутний капітал акціонерного товариства має акціонерну природу, тобто утворюється з суми номінальної вартості всіх розміщених акцій товариства. Мінімальний розмір статутного капіталу акціонерного товариства становить 1250 мінімальних заробітних плат виходячи зі ставки мінімальної заробітної плати, що діє на момент створення (реєстрації) акціонерного товариства. Статутний капітал то-

вариства визначає мінімальний розмір майна товариства, який гарантує інтереси його кредиторів;

по-друге, лише акціонерне товариство має публічний статус емітента таких цінних паперів, як акції. Акція товариства посвідчує корпоративні права акціонера щодо цього акціонерного товариства. Шляхом емісії і розміщення акцій акціонерне товариство формує статутний капітал, а шляхом розміщення додаткових акцій — збільшує його, якщо це необхідно. Акції публічного акціонерного товариства продаються і купуються виключно на фондовій біржі, на якій акціонерне товариство пройшло процедуру лістингу (включення цінних паперів до реєстру організатора торгівлі та здійснення контролю за відповідністю цінних паперів і емітента умовам та вимогам, установленим у правилах організатора торгівлі), а акції приватного акціонерного товариства не можуть купуватися та/або продаватися на фондовій біржі, за винятком продажу шляхом проведення на біржі аукціону;

по-третє, фізичні і юридичні особи, а також держава в особі органу, уповноваженого управляти державним майном, або територіальна громада в особі органу, уповноваженого управляти комунальним майном, які є власниками акцій товариства, набувають статусу акціонерів. Права та обов'язки акціонерів визначені статтями 25—29 Закону України «Про акціонерні товариства». При цьому зазначений закон розмежує права акціонерів — власників простих і привілейованих акцій;

по-четверте, акціонерне товариство має більш складну структуру органів, порівняно з іншими господарськими товариствами, повноваження та форми роботи яких досить повно закріплені в законі. Так, в акціонерному товаристві створюється наглядова рада, яка може утворювати постійні чи тимчасові комітети з числа її членів, а також обрати корпоративного секретаря.

Акціонерні товариства за типом поділяються на *публічні* акціонерні товариства та *приватні* акціонерні товариства. Кількісний склад акціонерів приватного акціонерного товариства не може перевищувати 100 акціонерів.

Публічне акціонерне товариство може здійснювати публічне та приватне розміщення акцій, а приватне — тільки приватне розміщення. У разі прийняття загальними зборами приватного акціонерного товариства рішення про здійснення публічного розміщення акцій до статуту товариства вносяться відповідні зміни, у тому числі — про зміну типу товариства — з приватного на публічне. Зміна типу товариства з приватного на публічне або з публічного на приватне не є його перетворенням.

Акціонерне товариство може бути створене однією особою чи може складатися з однієї особи у разі придбання одним акціонером усіх акцій товариства.

2. Одним із найпоширеніших видів господарських товариств у сфері господарювання України є *товариства з обмеженою відповідальністю*.

Відповідно до ч. 3 ст. 80 ГК товариством з обмеженою відповідальністю є господарське товариство, що має статутний капітал, поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами, і несе відповідальність за своїми зобов'язаннями тільки своїм майном. Учасники товариства, які повністю сплатили свої вклади, несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, у межах своїх вкладів.

Отже, називаючи цей вид товариства товариством «з обмеженою відповідальністю», законодавець не має на увазі обмеження відповідальності товариства як суб'єкта господарського права (юридичної особи) якимись певними розмірами майна або грошових коштів (наприклад, лише розміром статутного капіталу). Насправді йдеться про обмеження відповідальності учасників товариства, які несуть ризик збитків у межах своїх вкладів до статутного капіталу (у разі фінансового краху товариства його учасники лише понесуть збитки у розмірі їх вкладів до статутного капіталу товариства).

Слід зазначити, що внаслідок змін до ст. 52 Закону України «Про господарські товариства», внесених Законом України від 21 квітня 2011 р., було виключено ч. 1 цієї статті в редакції Закону України від 15 вересня 2009 р., яка встановлювала, що розмір статутного капіталу товариства з обмеженою відповідальністю повинен становити не менше суми, еквівалентної одній мінімальній заробітній платі, діючій на момент створення товариства. Відтак, на сьогодні мінімальний розмір статутного капіталу зазначеного товариства законом не визначено.

Статутний капітал товариства з обмеженою відповідальністю підлягає сплаті учасниками товариства до закінчення першого року з дня державної реєстрації товариства.

Якщо учасники до закінчення першого року з дня державної реєстрації товариства не внесли (не повністю внесли) свої вклади, загальні збори учасників приймають одне з таких рішень:

про виключення зі складу товариства тих учасників, які не внесли (не повністю внесли) свої вклади, та про визначення порядку перерозподілу часток у статутному капіталі;

про зменшення статутного капіталу та про визначення порядку перерозподілу часток у статутному капіталі;

про ліквідацію товариства.

Учасник товариства з обмеженою відповідальністю має право продати чи іншим чином відступити свою частку (її частину) у статутному капіталі одному або кільком учасникам цього товариства (ч. 1 ст. 147 ЦК).

Відчуження учасником товариства з обмеженою відповідальністю своєї частки (її частини) третім особам допускається, якщо інше встановлено статутом товариства.

Учасники товариства користуються переважним правом купівлі частки учасника, який її відступив, пропорційно їхнім часткам у статутному капіталі товариства, якщо статутом товариства чи домовленістю між учасниками не встановлений інший порядок здійснення цього права. Якщо учасники товариства не скористаються своїм переважним правом протягом місяця з дня повідомлення про намір учасника продати частку (її частину) або протягом іншого строку, встановленого статутом товариства чи домовленістю між його учасниками, частка (її частина) учасника може бути відчужена третій особі (ч. 2 ст. 147 ЦК).

У разі передачі частки (її частини) третій особі відбувається одночасний перехід до неї всіх прав та обов'язків, що належали учаснику, який відступив її повністю або частково.

Частка учасника товариства може бути придбана самим товариством, яке протягом одного року зобов'язане реалізувати її іншим учасникам або третім особам у порядку, встановленому статутом і законом, або зменшити свій статутний капітал відповідно до ст. 144 ЦК.

Будь-який з учасників товариства з обмеженою відповідальністю має право вийти з товариства зі сплатою йому вартості частини майна товариства, пропорційної його частці у статутному капіталі. За домовленістю між учасником та товариством виплата вартості частини майна товариства може бути замінена переданням майна в натурі (ч. 2 ст. 148 ЦК).

3. Правовий статус, аналогічний статусу товариства з обмеженою відповідальністю, має *товариство з додатковою відповідальністю*.

Товариством з додатковою відповідальністю є господарське товариство, статутний капітал якого поділений на частки визначених установчими документами розмірів і яке несе відповідальність за своїми зобов'язаннями власним майном, а в разі його недостатності учасники цього товариства несуть додаткову солідарну відповідальність у визначеному установчими документами однаково кратному розмірі до вкладу кожного з учасників (ч. 4 ст. 80 ГК).

Граничний розмір відповідальності учасників передбачається в установчих документах.

До товариства з додатковою відповідальністю застосовуються положення ЦК про товариства з обмеженою відповідальністю, якщо інше не встановлено статутом товариства і законом.

4. *Повним товариством* згідно з ч. 5 ст. 80 ГК визнається таке товариство, всі учасники якого відповідно до укладеного між ними договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і несуть додаткову солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном.

Повне товариство створюється і діє на підставі засновницького договору (статуту цей вид товариства не має). Засновницький договір повного товариства, крім відомостей, загальних для всіх видів товариств, повинні визначати розмір частки кожного з учасників, форму їх участі у справах товариства, розмір, склад і порядок внесення ними вкладів.

Такі вимоги випливають з особливого характеру товариства, зокрема, з ведення його справ, яке здійснюється в порядку, встановленому ст. 122 ЦК, а саме: кожний учасник повного товариства має право діяти від імені товариства, якщо засновницьким договором не визначено, що всі учасники ведуть справи спільно або що ведення справ доручено окремим учасникам.

У разі спільного ведення учасниками справ товариства для вчинення кожного правочину є необхідною згода всіх учасників товариства. Якщо ведення справ доручено окремим учасникам повного товариства, інші учасники можуть вчиняти правочини від імені товариства за наявності у них довіреності, виданої учасниками, яким доручено ведення справ товариства.

У відносинах із третіми особами повне товариство не може посила-тися на положення засновницького договору, які обмежують повноваження учасників повного товариства щодо права діяти від імені товариства, крім випадків, коли буде доведено, що третя особа у момент вчинення правочину знала чи могла знати про відсутність в учасника товариства права діяти від імені товариства.

Учасник повного товариства, що діяв у спільних інтересах, але не мав на це повноважень, має право у разі, якщо його дії не були схвалені іншими учасниками, вимагати від товариства відшкодування здійснених ним витрат, якщо він доведе, що у зв'язку з його діями товариство зберегло чи набуло майно, яке за вартістю перевищує ці витрати.

Статтею 125 ЦК встановлено, що зміни у складі учасників повного товариства можуть бути у зв'язку з:

- 1) виходом учасника повного товариства з його складу з власної ініціативи;
- 2) виключенням із складу учасників;
- 3) вибуттям із складу учасників з причин, що не залежать від учасника.

Порядок і особливості виходу, виключення та вибуття учасників зі складу повного товариства визначаються відповідно статтями 126, 128 та 129 ЦК, іншим законом та засновницьким договором.

Як уже зазначалося, учасники повного товариства несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном, на яке може бути звернене стягнення. Механізм такої відповідальності конкретизовано у ст. 124 ЦК. Важливим є те, що учасник товариства відповідає за борги останнього незалежно від того, чи виникли вони після або до його вступу до товариства.

Якщо борги товариства повністю сплатить один з учасників, він має право звернутися з регресною вимогою у відповідній частині до інших учасників, які несуть перед ним відповідальність пропорційно своїм часткам у складеному капіталі товариства.

5. Командитним товариством є господарське товариство, в якому один або декілька учасників здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і несуть за його зобов'язаннями додаткову солідарну відповідальність усім своїм майном, на яке за законом може бути звернено стягнення (повні учасники), а інші учасники присутні в діяльності товариства лише своїми вкладками (вкладники).

Якщо у командитному товаристві беруть участь два або більше повних учасників, вони несуть солідарну відповідальність щодо боргів товариства.

Згідно з ч. 1 ст. 134 ЦК командитне товариство створюється і діє на підставі *засновницького договору*. Засновницький договір підписується усіма повними учасниками.

Якщо внаслідок виходу, виключення чи вибуття у командитному товаристві залишився один повний учасник, засновницький договір переоформляється в *одноособову заяву*, підписану повним учасником. Якщо командитне товариство створюється одним повним учасником, то установчим документом є одноособова заява (*меморандум*), яка містить усі відомості, встановлені законом для командитного товариства (ч. 3 ст. 134 ЦК).

Правовий статус командитного товариства визначається нормами статей 133–139 ЦК, статей 67–74 Закону «Про господарські товариства» (ці статті закону стосуються правового статусу повних товариств) з урахуванням особливостей, передбачених у спеціальних статтях (статей 78–83) Закону «Про господарські товариства», безпосередньо присвячених командитним товариствам.

Оскільки правовий статус повних учасників було розглянуто раніше, тут доцільно зупинитися на особливостях участі вкладників у командитному товаристві.

Вкладник може вступати до командитного товариства шляхом внесення грошових або матеріальних вкладів.

Згідно зі ст. 137 ЦК вкладник командитного товариства має право:

1) одержувати частину прибутку товариства відповідно до його частки у складеному капіталі товариства в порядку, встановленому засновницьким договором (меморандумом);

2) діяти від імені товариства у разі видачі йому довіреності та відповідно до неї;

3) переважно перед третіми особами набувати відчужувану частку (її частину) в складеному капіталі товариства відповідно до положень ст. 147 ЦК.

Якщо бажання викупити частку (її частину) виявили декілька вкладників, зазначена частка розподіляється між ними відповідно до їхніх часток у складеному капіталі товариства;

4) вимагати першочергового повернення вкладу у разі ліквідації товариства;

5) ознайомлюватися з річними звітами та балансами товариства;

6) після закінчення фінансового року вийти з товариства та одержати свій вклад у порядку, встановленому засновницьким договором (меморандумом);

7) передати свою частку (її частину) у складеному капіталі іншому вкладнику або третій особі, повідомивши про це товариство.

Передання вкладником усієї своєї частки іншій особі припиняє його участь у командитному товаристві.

Вкладники командитного товариства повинні вносити вклади й додаткові внески у розмірі, способами й порядком, передбаченим засновницьким договором, проте сукупний розмір їхніх часток не повинен перевищувати 50 відсотків майна товариства, зазначеного в засновницькому договорі.

Таким чином, вкладники беруть участь у діяльності командитного товариства лише своїми вкладками, розмір яких визначає суму отриманого ними прибутку. Будь-якої участі в управлінні товариством вони не беруть.

Управління справами командитного товариства здійснюється тільки повними учасниками. Якщо в товаристві є тільки один такий учасник, управління справами здійснюється ним самостійно.

Вкладники не мають права перешкоджати діям повних учасників з управління справами товариства.

Незважаючи на те, що за загальним правилом відповідальність вкладника обмежується вкладом у майні товариства, в окремих випадках, передбачених законом, він також несе повну відповідальність. При-

міром, якщо вкладник вчиняє правочин від імені та в інтересах товариства без відповідних повноважень, і схвалення його дій командитним товариством не буде отримано, він відповідає перед третіми особами за вчиненим ним правочином усім своїм майном, на яке відповідно до законодавства може бути звернено стягнення (ч. 1 ст. 138 ЦК).

Крім загальних підстав припинення діяльності господарських товариств командитне товариство припиняється також у разі вибуття усіх вкладників. Повні учасники мають право у разі вибуття всіх вкладників замість ліквідації командитного товариства перетворити його у повне товариство.

§ 3. Майно та майнові права у господарському товаристві

Господарське товариство як суб'єкт і об'єкт права власності (майновий комплекс) характеризується складною майновою і фінансовою структурою.

Ця структура різна для статутних (акціонерні товариства, товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю) і нестатутних (повні та командитні товариства) товариств. Так, найскладнішою є майнова і фінансова структура акціонерного товариства, яка становить собою врегульовані правом відносини щодо об'єднання вкладів засновників та учасників у статутний капітал товариства, щодо випуску та обігу акцій, щодо розподілу майна у фонди товариства та виплати дивідендів на акції.

Поняття майна товариства використовується, зокрема, у ст. 115 ЦК, а також у ст. 80 ГК, відповідно до якої товариство «несе відповідальність за зобов'язаннями тільки майном товариства».

Поняття «майно товариства» узагальнює всі види майна і майнових прав цього суб'єкта права. Зміст його необхідно визначати згідно з правилами ст. 190 ЦК, за якою майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки.

Відповідно до ч. 1 ст. 139 ГК майном визнається сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів.

Залежно від економічної форми, якої набуває майно товариства у процесі здійснення господарської діяльності, воно належить до основних фондів, оборотних засобів, коштів, товарів (ч. 2 ст. 139 ГК).

Майно товариства юридично відособлене від майна власників товариства (акціонерів, учасників). Це майно є власністю саме товариства як юридичної особи. Товариство в статусі суб'єкта права володіє, користується і розпоряджається майном товариства, відособлення якого здійснюється на праві колективної власності.

Юридично-технічною формою, яка постійно відображає майновий стан товариства, є його самостійний бухгалтерський баланс, тобто документ про його активи і пасиви. Грошові кошти товариства відображені на його поточному та інших рахунках в установах банків.

Джерела формування майна товариства, що є його власністю, визначені ч. 1 ст. 12 Закону «Про господарські товариства», згідно з якою товариство є власником: а) майна, переданого йому учасниками у власність як вклад до статутного (складеного) капіталу; б) продукції, виробленої товариством в результаті господарської діяльності; в) одержаних доходів; г) іншого майна, набутого на підставах, не заборонених законом.

Об'єкти права власності господарського товариства різні.

а) Згідно зі ст. 85 ГК господарське товариство є власником майна, переданого йому у власність засновниками і учасниками як внески. Це майно називається вкладом засновників та учасників до статутного (складеного) капіталу (ч. 1 ст. 115 ЦК). З економічної точки зору вклади — це фіксовані частки майнової участі цих осіб у статутному (складеному) капіталі товариства.

Згідно з ч. 1 ст. 86 ГК вкладом учасників та засновників господарського товариства можуть бути будинки, споруди, обладнання та інші матеріальні цінності, цінні папери, права користування землею, водою та іншими природними ресурсами, будинками, спорудами, а також інші майнові права (включаючи майнові права на об'єкти інтелектуальної власності), кошти, в тому числі в іноземній валюті.

За загальним правилом, порядок оцінки вкладів визначається установчими документами товариства, якщо інше не передбачено законом. Так, оцінку вкладів у статутний капітал товариства, внесених у натуральній формі, затверджують установчі збори товариства. Ці правила безпосередньо стосуються вкладів фізичних і недержавних юридичних осіб.

Вклади, які є майном державної власності, визначаються в нормативно врегульованому порядку — згідно з Методикою оцінки вартості майна, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 10 грудня 2003 р. № 1891¹. Це означає, що при створенні акціонерних товариств у процесі корпоратизації й інших випадках, діють загальні

¹ Офіційний вісник України. — 2003. — № 51. — Ст. 2669.

правила оцінки вкладів. Сума випуску акцій товариства, яке створюється на базі державного підприємства, повинна відповідати сумі статутного капіталу підприємства, яка в даному разі визначається відповідно до зазначеної Методики.

Закон (ч. 3 ст. 86 ГК) забороняє використовувати для формування статутного (складеного) капіталу товариства бюджетні кошти, кошти, одержані в кредит та під заставу, векселі, майно державних (комунальних) підприємств, яке відповідно до закону (рішення органу місцевого самоврядування) не підлягає приватизації, та майно, що перебуває в оперативному управлінні бюджетних установ, якщо інше не передбачено законом. Фінансовий стан засновників — юридичних осіб щодо їх спроможності здійснити відповідні внески до статутного капіталу господарського товариства у випадках, передбачених законом, має бути перевірений незалежним аудитором (аудиторською організацією) у встановленому порядку, а майновий стан засновників — громадян має бути підтверджений довідкою органу державної податкової служби про подану декларацію про майновий стан і доходи (податкову декларацію), завіреною відповідним податковим органом.

б) Крім вкладів, товариство виступає власником й іншого майна, яке, на відміну від статутного капіталу, називається *власним капіталом* товариства. Це продукція, вироблена в результаті господарської діяльності товариства; доходи, одержані від господарської діяльності товариства; інше майно, набуте товариством на підставах, не заборонених законом (доходи від продажу акцій, облігацій; кредити банків, інвестиції під державні контракти, надходження від пожертвувань тощо).

Майно господарського товариства поділяється на фонди — передбачені нормами права види або частини майна товариства відповідно до їхнього цільового призначення. Кожен фонд має певний правовий режим.

Статутний капітал. Законодавство (ч. 1 ст. 87 ГК) визначає статутний капітал господарського товариства як суму вкладів засновників та учасників товариства.

Статутний капітал є однією з майнових гарантій стабільності товариства як ділового партнера. З цією метою законодавством встановлено *загальний* для всіх акціонерних товариств мінімальний розмір статутного капіталу в сумі, еквівалентній 1250 мінімальним заробітним платам (виходячи зі ставки мінімальної заробітної плати, діючої на момент створення товариства) та мінімальні розміри статутних капіталів для окремих видів суб'єктів господарювання, створених у формі господарських товариств — банків, страхових компаній. Статутний капітал товариства поділений на визначену установчими документами кількість акцій рівної номінальної вартості (в акціонерних товариствах)

або на частки, розмір яких встановлюється статутом (в товариствах з обмеженою та додатковою відповідальністю).

Статутний капітал у певному розумінні є неподільним майном господарського товариства, тому закон імперативно регулює порядок його зміни — збільшення або зменшення. При цьому в ГК лише зазначається на право товариства змінювати (збільшувати або зменшувати) розмір статутного капіталу, а сам порядок зміни встановлено нормами ЦК та актами Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку України (раніше — ДКЦПФР).

Так, згідно зі ст. 156 ЦК *акціонерне товариство* має право за рішенням загальних зборів акціонерів *збільшити* статутний капітал шляхом збільшення номінальної вартості акцій або додаткового випуску акцій.

Збільшення статутного капіталу АТ здійснюється відповідно до Положення про порядок збільшення (зменшення) розміру статутного капіталу акціонерного товариства, затвердженого рішенням ДКЦПФР від 22 лютого 2007 р. № 387¹.

Збільшення статутного капіталу акціонерного товариства допускається після його повної сплати. Збільшення статутного капіталу товариства для покриття збитків не допускається.

У випадках, встановлених статутом товариства і законом, може бути встановлене переважне право акціонерів на придбання акцій, що додатково випускаються товариством.

Порядок *зменшення* статутного капіталу АТ встановлений ст. 157 ЦК, згідно з якою акціонерне товариство має право за рішенням загальних зборів акціонерів зменшити статутний капітал шляхом зменшення номінальної вартості акцій або шляхом купівлі товариством частини випущених акцій з метою зменшення їх загальної кількості.

Зменшення статутного капіталу акціонерного товариства допускається після повідомлення про це всіх його кредиторів у порядку, встановленому законом. При цьому кредитори товариства мають право вимагати дострокового припинення або виконання товариством відповідних зобов'язань та відшкодування збитків.

Зменшення статутного капіталу акціонерного товариства шляхом купівлі та погашення частини акцій допускається, якщо така можливість передбачена у статуті товариства.

Зменшення акціонерним товариством статутного капіталу нижче від встановленого законом розміру має наслідком ліквідацію товариства.

¹ Офіційний вісник України. — 2007. — № 23. — Ст. 356.

Стаття 144 ЦК встановлює порядок зміни статутного капіталу товариства з обмеженою (з додатковою) відповідальністю. *Зменшення* статутного капіталу *товариства з обмеженою відповідальністю* допускається після повідомлення в порядку, встановленому законом, усіх його кредиторів. У цьому разі кредитори мають право вимагати дострокового припинення або виконання відповідних зобов'язань товариства та відшкодування їм збитків.

Збільшення статутного капіталу товариства з обмеженою відповідальністю допускається після внесення усіма його учасниками вкладів у повному обсязі. Порядок внесення додаткових вкладів встановлюється законом і статутом товариства.

Рішення товариства про зміни розміру статутного капіталу набирає чинності з дня внесення цих змін до державного реєстру (ч. 3 ст. 87 ГК).

Для покриття витрат, пов'язаних з відшкодуванням збитків, позаплановими видатками товариства, останнє створює *резервний (страховий) фонд*. Це фонд визначеного установчими документами розміру, але не менш як 15 відсотків статутного капіталу товариства. Формується резервний (страховий) фонд за рахунок щорічних відрахувань, розмір яких визначається установчими документами, але не може бути меншим 5 відсотків суми прибутку товариства. Кошти фонду зараховуються на спеціальний рахунок в банку. Рішення про використання фонду приймає вищий орган управління товариства. Резервний (страховий) фонд має цільове призначення, тому його кошти на інші цілі не використовуються.

Товариство має право створювати й інші фонди, одним з яких є *фонд сплати дивідендів*. Це майновий фонд, який теж формується з чистого прибутку товариства.

Інші фонди створюються, якщо це передбачено законодавством або установчими документами товариства (наприклад, житловий фонд, валютний фонд тощо).

Господарське товариство, у статутному капіталі якого більше 50 відсотків акцій (часток, паїв) належить державі, зобов'язане на кожний наступний рік складати і виконувати річний фінансовий план відповідно до ст. 75 ГК.

Право участі в господарському товаристві за змістом є комплексним. До нього входять як майнові права та обов'язки учасника товариства (акціонера), так і членські (управлінські) права та обов'язки.

До *майнових прав* учасника товариства належать такі права:

брати участь у розподілі прибутків товариства;

одержувати частину прибутку товариства (в акціонерному товаристві — дивіденди);

отримувати частину вартості майна товариства у разі його ліквідації. Ця частина має бути пропорційною вартості частки (акцій), що належать учаснику;

розпоряджатися часткою (акціями): продавати, передавати, відчужувати іншим способом у порядку, визначеному чинним законодавством та установчими документами товариства;

купувати частку (її частину) у разі відступлення учасником товариства (додатково випущені акції — в акціонерному товаристві).

Учасник господарського товариства зобов'язаний вносити вклади (сплачувати акції) у розмірі, порядку та коштами (засобами), що передбачені установчими документами відповідно до закону;

§ 4. Права і обов'язки учасників господарського товариства

Учасники господарського товариства — це суб'єкти господарювання, інші учасники господарських відносин (споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації), які виступають засновниками (учасниками) товариства. Це можуть бути як юридичні особи, так і громадяни.

Їх права і обов'язки як учасників господарського товариства (незалежно від виду товариства) встановлені ст. 88 ГК, згідно з якою учасники господарського товариства *мають право*:

брати участь у управлінні справами товариства у порядку, визначеному в установчих документах, за винятком випадків, передбачених цим Кодексом та іншими законами;

брати участь у розподілі прибутку товариства та одержувати його частку (дивіденди);

одержувати інформацію про товариство. На вимогу учасника товариство зобов'язане надати йому для ознайомлення річні баланси, звіти про фінансово-господарську діяльність товариства, протоколи ревізійної комісії, протоколи зборів органів управління товариства тощо;

вийти в передбаченому установчими документами порядку зі складу товариства.

Учасники товариства мають також інші права, передбачені ГК, іншими законами та установчими документами товариства. Так, згідно з п. 4) ч. 1 ст. 116 ЦК учасники товариства, крім перелічених прав, мають також право здійснити відчуження часток у статутному (складеному) капіталі товариства, цінних паперів, що засвідчують участь у товаристві, у порядку, встановленому законом.

Частина 3 ст. 88 ГК покладає на учасників господарського товариства наступні *обов'язки*:

додержуватися вимог установчих документів товариства, виконувати рішення його органів управління;

вносити вклади (оплачувати акції) у розмірі, порядку та коштами (засобами), що передбачені установчими документами, відповідно до ГК та закону про господарські товариства;

нести інші обов'язки, передбачені ГК, іншими законами та установчими документами товариства (наприклад, не розголошувати комерційну таємницю та конфіденційну інформацію про діяльність товариства (п. 3 ч. 1 ст. 117 ЦК).

§ 5. Управління господарським товариством

Загальні положення щодо управління господарським товариством містить ст. 89 ГК, згідно з якою управління діяльністю господарського товариства здійснюють його *органи* та *посадові особи*, склад і порядок обрання (призначення) яких визначається залежно від виду товариства, а у визначених законом випадках — *учасники товариства*.

Посадовими особами товариства визнаються голова та члени виконавчого органу, голова ревізійної комісії (ревізор), а у разі створення ради товариства (наглядової ради) — голова і члени цієї ради. Обмеження щодо поєднання однією особою зазначених посад встановлюються законом.

Посадовими особами господарського товариства не можуть бути особи, службову або іншу діяльність яких визнано Конституцією України та законом несумісною з перебуванням на цих посадах, а також особи, яким перебування на відповідних посадах заборонено рішенням суду.

Посадові особи відповідають за шкоду, заподіяну ними господарському товариству, в межах і порядку, передбачених законом та установчими документами товариства.

Особливості управління діяльністю окремих видів господарських товариств, обумовлені порядком формування статутного (складеного) капіталу і характером взаємовідносин між учасниками товариства, встановлені в ЦК.

Так, управління діяльністю *повного товариства* здійснюється за спільною згодою всіх учасників. Засновницьким договором товариства можуть бути передбачені випадки, коли рішення приймається більшістю голосів учасників.

Кожний учасник повного товариства має один голос, якщо засновницьким договором не передбачений інший порядок визначення кількості голосів.

Кожний учасник повного товариства незалежно від того, чи уповноважений він вести справи товариства, має право ознайомлюватися з усією документацією щодо ведення справ товариства. Відмова від цього права чи його обмеження, зокрема за домовленістю учасників товариства, є нікчемною (ст. 121 ЦК).

Управління діяльністю *командитного товариства* здійснюється повними учасниками у порядку, встановленому ЦК для повного товариства.

Вкладники не мають права брати участі в управлінні діяльністю командитного товариства та заперечувати проти дій повних учасників щодо управління діяльністю товариства. Вкладники командитного товариства можуть діяти від імені товариства тільки за довіреністю.

Особливості управління *товариством з обмеженою відповідальністю* встановлені ст. 145 ЦК.

Вищим органом товариства з обмеженою відповідальністю є загальні збори його учасників.

У товаристві з обмеженою відповідальністю створюється *виконавчий орган* — колегіальний (дирекція, очолювана генеральним директором) або одноособовий (директор), який здійснює поточне керівництво його діяльністю і є підзвітним загальним зборам його учасників. Виконавчий орган товариства може бути обраний також і не зі складу учасників товариства.

Компетенція виконавчого органу товариства з обмеженою відповідальністю, порядок ухвалення ним рішень і порядок вчинення дій від імені товариства встановлюються ЦК, іншим законом і статутом товариства.

До *виключної компетенції* загальних зборів учасників товариства з обмеженою відповідальністю належить:

- 1) визначення основних напрямів діяльності товариства, затвердження його планів і звітів про їх виконання;
- 2) внесення змін до статуту товариства, зміна розміру його статутного капіталу;
- 3) створення та відкликання виконавчого органу товариства;
- 4) визначення форм контролю за діяльністю виконавчого органу, створення та визначення повноважень відповідних контрольних органів;
- 5) затвердження річних звітів та бухгалтерських балансів, розподіл прибутку та збитків товариства;

- 6) вирішення питання про придбання товариством частки учасника;
- 7) виключення учасника із товариства;
- 8) прийняття рішення про ліквідацію товариства, призначення ліквідаційної комісії, затвердження ліквідаційного балансу.

Статутом товариства і законом до виключної компетенції загальних зборів може бути також віднесене вирішення інших питань.

Питання, віднесені до виключної компетенції загальних зборів учасників товариства, не можуть бути передані ними для вирішення виконавчому органу товариства.

Черговість та порядок скликання загальних зборів встановлюються статутом товариства і законом.

Так, згідно із Законом «Про господарські товариства» загальні збори учасників товариства з обмеженою відповідальністю скликаються не рідше двох разів на рік, якщо інше не передбачено установчими документами. Такі збори вважаються повноважними, якщо на них присутні учасники (представники учасників), що володіють у сукупності більш як 60 відсотками голосів.

Контроль за діяльністю виконавчого органу товариства з обмеженою відповідальністю здійснює ревізійна комісія (ревізор), що утворюється зборами учасників товариства.

Вищим органом акціонерного товариства є *загальні збори* акціонерного товариства.

Акціонерне товариство зобов'язане щороку скликати загальні збори (річні загальні збори), які проводяться не пізніше 30 квітня наступного за звітним року.

Усі інші загальні збори, крім річних, вважаються позачерговими.

У загальних зборах акціонерного товариства можуть брати участь особи, включені до переліку акціонерів, які мають право на таку участь, або їх представники. На загальних зборах за запрошенням особи, яка скликає загальні збори, також можуть бути присутні представник аудитора товариства та посадові особи товариства незалежно від володіння ними акціями цього товариства, представник органу, який відповідно до статуту представляє права та інтереси трудового колективу.

Перелік акціонерів, які мають право на участь у загальних зборах, складається в порядку, встановленому законодавством про депозитарну систему України.

Письмове повідомлення про проведення загальних зборів та їх порядок денний надсилається акціонерам персонально особою, яка скликає загальні збори, у спосіб, передбачений статутом акціонерного товариства, у строк не пізніше ніж за 30 днів до дати їх проведення. Повідомлення розсилає особа, яка скликає загальні збори, або особа, яка

веде облік прав власності на акції товариства у разі скликання загальних зборів акціонерами.

Згідно зі ст. 33 Закону України «Про акціонерні товариства» загальні збори можуть вирішувати будь-які питання діяльності акціонерного товариства.

До виключної компетенції загальних зборів належить:

- 1) визначення основних напрямів діяльності акціонерного товариства;
- 2) внесення змін до статуту товариства;
- 3) прийняття рішення про анулювання викуплених акцій;
- 4) прийняття рішення про зміну типу товариства;
- 5) прийняття рішення про розміщення акцій;
- 6) прийняття рішення про збільшення статутного капіталу товариства;
- 7) прийняття рішення про зменшення статутного капіталу товариства;
- 8) прийняття рішення про дроблення або консолідацію акцій;
- 9) затвердження положень про загальні збори, наглядову раду, виконавчий орган та ревізійну комісію (ревізора) товариства, а також внесення змін до них;
- 10) затвердження інших внутрішніх документів товариства, якщо це передбачено статутом товариства;
- 11) затвердження річного звіту товариства;
- 12) розподіл прибутку і збитків товариства з урахуванням вимог, передбачених законом;
- 13) прийняття рішення про викуп товариством розміщених ним акцій, крім випадків обов'язкового викупу акцій, визначених ст. 68 Закону України «Про акціонерні товариства»;
- 14) прийняття рішення про форму існування акцій;
- 15) затвердження розміру річних дивідендів з урахуванням вимог, передбачених законом;
- 16) прийняття рішень з питань порядку проведення загальних зборів;
- 17) обрання членів наглядової ради, затвердження умов цивільно-правових договорів, трудових договорів (контрактів), що укладатимуться з ними, встановлення розміру їх винагороди, обрання особи, яка уповноважується на підписання договорів (контрактів) з членами наглядової ради;
- 18) прийняття рішення про припинення повноважень членів наглядової ради, за винятком випадків, встановлених Законом України «Про акціонерні товариства»;

19) обрання членів ревізійної комісії (ревізора), прийняття рішення про дострокове припинення їх повноважень;

20) затвердження висновків ревізійної комісії (ревізора);

21) обрання членів лічильної комісії, прийняття рішення про припинення їх повноважень;

22) прийняття рішення про вчинення значного правочину, якщо ринкова вартість майна, робіт або послуг, що є предметом такого правочину, перевищує 25 відсотків вартості активів за даними останньої річної фінансової звітності товариства;

23) прийняття рішення про виділ та припинення товариства, крім випадку, передбаченого ч. 4 ст. 84 Закону України «Про акціонерні товариства», про ліквідацію товариства, обрання ліквідаційної комісії, затвердження порядку та строків ліквідації, порядку розподілу між акціонерами майна, що залишається після задоволення вимог кредиторів, і затвердження ліквідаційного балансу;

24) прийняття рішення за наслідками розгляду звіту наглядової ради, звіту виконавчого органу, звіту ревізійної комісії (ревізора);

25) затвердження принципів (кодексу) корпоративного управління товариства;

26) обрання комісії з припинення акціонерного товариства;

27) вирішення інших питань, що належать до виключної компетенції загальних зборів згідно із статутом товариства.

Повноваження з вирішення питань, що належать до виключної компетенції загальних зборів, не можуть бути передані іншим органам товариства.

Наглядова рада акціонерного товариства є органом, що здійснює захист прав акціонерів товариства і в межах компетенції, визначеної статутом та цим Законом, контролює та регулює діяльність виконавчого органу.

В акціонерних товариствах із кількістю акціонерів — власників простих акцій 10 і більше створення наглядової ради є обов'язковим. У товаристві з кількістю акціонерів — власників простих акцій 9 і менше у разі відсутності наглядової ради її повноваження здійснюються загальними зборами.

До компетенції наглядової ради належить вирішення питань, передбачених Законом, статутом, а також переданих на вирішення наглядової ради загальними зборами.

До виключної компетенції наглядової ради належать:

1) затвердження в межах своєї компетенції положень, якими регулюються питання, пов'язані з діяльністю товариства;

2) підготовка порядку денного загальних зборів, прийняття рішення про дату їх проведення та про включення пропозицій до порядку денного, крім скликання акціонерами позачергових загальних зборів;

3) прийняття рішення про проведення чергових або позачергових загальних зборів відповідно до статуту товариства та у випадках, встановлених Законом України «Про акціонерні товариства»;

4) прийняття рішення про продаж раніше викуплених товариством акцій;

5) прийняття рішення про розміщення товариством інших цінних паперів, крім акцій;

6) прийняття рішення про викуп розміщених товариством інших, крім акцій, цінних паперів;

7) затвердження ринкової вартості майна у випадках, передбачених Законом;

8) обрання та припинення повноважень голови і членів виконавчого органу;

9) затвердження умов контрактів, які укладатимуться з членами виконавчого органу, встановлення розміру їх винагороди;

10) прийняття рішення про відсторонення голови або члена виконавчого органу від здійснення повноважень та обрання особи, яка тимчасово здійснюватиме повноваження голови виконавчого органу;

11) обрання та припинення повноважень голови і членів інших органів товариства;

12) обрання реєстраційної комісії, за винятком випадків, встановлених цим законом;

13) обрання аудитора товариства та визначення умов договору, що укладатиметься з ним, встановлення розміру оплати його послуг. У разі, якщо наглядова рада відсутня це питання належить до компетенції виконавчого органу, якщо інше не встановлено статутом;

14) визначення дати складення переліку осіб, які мають право на отримання дивідендів, порядку та строків виплати дивідендів у межах граничного строку, визначеного частиною другою ст. 30 Закону;

15) визначення дати складення переліку акціонерів, які мають бути повідомлені про проведення загальних зборів відповідно до ч. 1 ст. 34 Закону та мають право на участь у загальних зборах відповідно до ст. 33 Закону;

16) вирішення питань про участь товариства у промислово-фінансових групах та інших об'єднаннях, про заснування інших юридичних осіб;

17) вирішення питань, віднесених до компетенції наглядової ради розділом XVI Закону України «Про акціонерні товариства», у разі злиття, приєднання, поділу, виділу або перетворення товариства;

18) прийняття рішення про вчинення значних правочинів у випадках, передбачених ч. 1 ст. 68 Закону;

19) визначення ймовірності визнання товариства неплатоспроможним унаслідок прийняття ним на себе зобов'язань або їх виконання, у тому числі внаслідок виплати дивідендів або викупу акцій;

20) прийняття рішення про обрання оцінювача майна товариства та затвердження умов договору, що укладатиметься з ним, встановлення розміру оплати його послуг;

21) прийняття рішення про обрання (заміну) реєстратора власників іменних цінних паперів товариства або депозитарія цінних паперів та затвердження умов договору, що укладатиметься з ним, встановлення розміру оплати його послуг;

22) надсилання пропозиції акціонерам про придбання належних їм простих акцій особою (особами, що діють спільно), яка придбала контрольний пакет акцій, відповідно до ст. 65 Закону України «Про акціонерні товариства»;

23) вирішення інших питань, що належать до виключної компетенції наглядової ради згідно із статутом акціонерного товариства, в тому числі прийняття рішення про переведення випуску акцій документарної форми існування у бездокументарну форму існування.

Питання, що належать до виключної компетенції наглядової ради акціонерного товариства, не можуть вирішуватися іншими органами товариства, крім загальних зборів, за винятком випадків, встановлених Законом.

Виконавчий орган акціонерного товариства здійснює управління поточною діяльністю товариства.

До компетенції виконавчого органу належить вирішення всіх питань, пов'язаних з керівництвом поточною діяльністю товариства, крім питань, що належать до виключної компетенції загальних зборів та наглядової ради.

Виконавчий орган акціонерного товариства підзвітний загальним зборам і наглядовій раді, організовує виконання їх рішень. Виконавчий орган діє від імені акціонерного товариства у межах, встановлених статутом акціонерного товариства і законом.

Виконавчий орган акціонерного товариства може бути *колегіальним* (правління, дирекція) або *одноосібним* (директор, генеральний директор).

Для проведення перевірки фінансово-господарської діяльності акціонерного товариства загальні збори можуть обирати *ревізійну комісію* (ревізора).

В акціонерних товариствах з кількістю акціонерів — власників простих акцій товариства до 100 осіб може запроваджуватися посада ревізора (або обиратися ревізійна комісія), а в товариствах із кількістю акціонерів — власників простих акцій товариства більш як 100 осіб може обиратися лише ревізійна комісія.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття господарського товариства.
2. Які відомості повинні містити установчі документи господарських товариств?
3. Назвіть види господарських товариств.
4. У чому полягають особливості акціонерного товариства?
5. В якому порядку збільшується/зменшується статутний капітал акціонерного товариства?
6. В якому порядку скликаються чергові і позачергові загальні збори акціонерів?
7. Вирішення яких питань належить до компетенції зборів учасників товариства з обмеженою відповідальністю?
8. Яким чином здійснюється ведення справ повного товариства?
9. У чому полягає особливість відповідальності учасників повного товариства?
10. Дайте визначення поняття командитного товариства.
11. Назвіть основні права та обов'язки учасників господарського товариства.

Глава 8

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ОБ'ЄДНАНЬ ПІДПРИЄМСТВ

§ 1. Поняття об'єднання підприємств

Для того, щоб успішно працювати в умовах ринкової конкуренції, підприємства прагнуть об'єднуватись у промислові, промислово-фінансові та інші групи. Ще Закон «Про підприємства в Україні» (ст. 3) надав підприємствам право об'єднуватись у групи підприємств за галузевим, територіальним чи іншим принципом, якщо це не суперечить антимонопольному законодавству України.

Такі групи (об'єднання) підприємств визначаються в теорії господарського права як господарські об'єднання, які слід відрізняти від господарських товариств, що є підприємствами, а не їх об'єднаннями. Наведене визначення з юридичної точки зору означає, що господарське об'єднання — це один з видів суб'єктів господарювання.

Згідно з ч. 1 ст. 118 ГК *об'єднанням підприємств* є господарська організація, утворена у складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних та соціальних завдань.

Об'єднання підприємств утворюються підприємствами на добровільних засадах або за рішенням органів, які відповідно до ГК та інших законів мають право утворювати об'єднання підприємств. В об'єднання підприємств можуть входити підприємства, утворені за законодавством інших держав, а підприємства України можуть входити в об'єднання підприємств, утворені на території інших держав.

Об'єднання підприємств можуть утворюватися на невизначений строк або як тимчасові об'єднання (на визначений строк).

Об'єднання підприємств є юридичною особою.

Державна реєстрація об'єднання підприємств здійснюється відповідно до ст. 58 ГК та Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців».

Як суб'єкт права об'єднання має свої економічні, організаційні та юридичні ознаки, які відрізняють його від підприємства.

По-перше, підприємства консолідуються в групи — об'єднання на основі певних матеріальних (економічних) інтересів (спільність інте-

ресів). Частина 1 ст. 118 ГК визначає їх відкритим переліком. Це об'єднання виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних та соціальних завдань.

Матеріальні інтереси як основа об'єднання визначаються засновниками у договорі або статуті як мета, завдання та функції об'єднання. Установчий договір укладають між собою підприємства-засновники об'єднання. Засновники об'єднання затверджують і його статут. Єдність матеріальних інтересів членів як основа об'єднання — це його економічна ознака.

По-друге, об'єднання як суб'єкт господарювання і суб'єкт господарського права має майно, юридично відособлене від майна членів об'єднання. Майном об'єднання є: а) основні фонди і оборотні кошти, передані членами об'єднання на його баланс згідно з договором чи статутом; б) майно, набуте об'єднанням в результаті господарської діяльності; в) майно створених об'єднанням підприємств.

Учасники об'єднання підприємств можуть вносити на умовах і в порядку, передбачених його установчими документами, майнові внески (вступні, членські, цільові тощо).

Майно передається об'єднанню його учасниками у господарське відання або в оперативне управління на основі установчого договору чи рішення про утворення об'єднання. Вартість майна об'єднання відображається у його балансі.

Майно учасників об'єднання не входить до складу майна об'єднання. З урахуванням цього розмежовується відповідальність об'єднання і його учасників як суб'єктів права: об'єднання підприємств не відповідає за зобов'язаннями його учасників, а підприємства-учасники не відповідають за зобов'язаннями об'єднання. Установчим договором або статутом об'єднання можуть бути передбачені винятки з цього правила.

Господарське об'єднання має право утворювати за рішенням його вищого органу управління унітарні підприємства, філії, представництва, а також бути учасником (засновником) господарських товариств. Утворені господарським об'єднанням підприємства діють відповідно до положень ГК, інших законів та статуту підприємства, затвердженого об'єднанням.

Після припинення діяльності об'єднання майно, яке залишилося після задоволення вимог кредиторів, розподіляється між його колишніми учасниками. Порядок розподілу (як правило, відповідно до часткової участі) визначається договором або статутом. Цю ознаку об'єднання можна вважати економіко-юридичною ознакою.

Третьою ознакою об'єднання є централізація в руках об'єднання як суб'єкта права функцій і повноважень його учасників. Це організа-

ційно-правова ознака. Склад функцій, які централізує об'єднання, визначають його засновники у договорі або статуті. Це можуть бути виробничо-господарські, науково-технічні, комерційні, правозастосовчі (захисні) та інші функції. Юридичним вираженням їх централізації є делегування учасниками об'єднанню у відповідних частинах належних їм повноважень з метою централізованого керівництва їхньою діяльністю з боку органів об'єднання. Правовою формою делегування таких повноважень є договір або статут об'єднання.

Четвертою ознакою об'єднання є особлива (складна) правосуб'єктність. Її особливість обумовлена організаційною структурою об'єднання. Учасниками об'єднання можуть бути лише підприємства (організації) — юридичні особи, кожне з яких при входженні до об'єднання зберігає статус юридичної особи незалежно від організаційно-правової форми об'єднання, і на них поширюються положення ГК та інших законів щодо регулювання діяльності підприємств.

Цим об'єднання відрізняється від підприємства, яке не має в своєму складі інших юридичних осіб. Тобто підприємства як учасники об'єднання залишаються самостійними суб'єктами господарського права. Разом з тим об'єднання підприємств також є самостійним суб'єктом права. Об'єднання створюється і реєструється як суб'єкт права; діє на основі договору та/або статуту; володіє майном, яке юридично відособлене від майна учасників об'єднання; має самостійний (власний) і зведений (спільний для членів) баланси, поточний та інші рахунки в установах банків, печатку зі своєю назвою, і є юридичною особою.

Згідно з ч. 2 ст. 121 ГК підприємство — учасник господарського об'єднання має право:

добровільно вийти з об'єднання на умовах і в порядку, визначених установчим договором про його утворення чи статутом господарського об'єднання;

бути членом інших об'єднань підприємств, якщо законом, засновницьким договором чи статутом господарського об'єднання не встановлено інше;

одержувати від господарського об'єднання в установленому порядку інформацію, пов'язану з інтересами підприємства;

одержувати частину прибутку від діяльності господарського об'єднання відповідно до його статуту. Підприємство може мати також інші права, передбачені засновницьким договором чи статутом господарського об'єднання відповідно до законодавства.

Дещо вужчі права мають підприємства, які входять до складу державного або комунального господарського об'єднання. Такі підприємства не мають права без згоди об'єднання виходити з його складу, а також

об'єднувати на добровільних засадах свою діяльність з іншими суб'єктами господарювання та приймати рішення про припинення своєї діяльності (ч. 3 ст. 121 ГК).

Отже, з точки зору правосуб'єктності об'єднання становить собою сукупність самостійних суб'єктів права, спільні майнові права та інтереси яких реалізує об'єднання. В теорії господарського права такі організаційні структури визначаються як господарські системи, в теорії цивільного та адміністративного права — як складні юридичні особи.

§ 2. Види та організаційно-правові форми об'єднань підприємств

Господарський кодекс вперше провів поділ об'єднань підприємств на види та організаційно-правові форми, хоч у практиці господарювання такі об'єднання існували і до прийняття ГК.

Залежно від порядку заснування об'єднання підприємств можуть утворюватися як:

- господарські об'єднання,
- державні господарські об'єднання,
- комунальні господарські об'єднання (ч. 1 ст. 119 ГК).

Господарське об'єднання — це об'єднання підприємств, утворене за ініціативою підприємств, незалежно від їх виду, які на добровільних засадах об'єднали свою господарську діяльність. Господарські об'єднання діють на основі установчого договору та/або статуту, який затверджується їх засновниками. Господарські об'єднання — це *договірні* об'єднання.

Державне (комунальне) господарське об'єднання — це об'єднання підприємств, утворене державними (комунальними) підприємствами за рішенням Кабінету Міністрів України або, у визначених законом випадках, рішенням міністерств (інших органів, до сфери управління яких входять підприємства, що утворюють об'єднання), або рішенням компетентних органів місцевого самоврядування.

Державне (комунальне) господарське об'єднання діє на основі рішення про його утворення та статуту, який затверджується органом, що прийняв рішення про утворення об'єднання. Державні (комунальні) об'єднання — це *статутні* об'єднання.

Особливості правового становища державних (комунальних) господарських об'єднань полягають у тому, що:

— засновниками їх є власники і уповноважені органи, а не самі підприємства. Зокрема, це стосується державних концернів і корпорацій. Так, українські корпорації та концерни державної власності створю-

ються, реорганізуються та ліквідуються рішеннями Кабінету Міністрів України (декретами, постановами). Склад учасників і статuti цих об'єднань затверджують відповідні галузеві міністерства і держкомітети (безпосередньо або за погодженням з Антимонопольним комітетом, Мінекономіки, Мінфіном України). Державні господарські об'єднання галузевого масштабу створюють безпосередньо галузеві міністерства і держкомітети (Мінтранс, Мінпаливенерго тощо). Комунальні господарські об'єднання створюються, реорганізуються і ліквідуються відповідними радами чи держадміністраціями;

— державні (комунальні) господарські об'єднання діють на підставі затверджених засновниками статутів, тобто не мають установчих (засновницьких) договорів. Отже, предмет і цілі їхньої діяльності визначають власники (уповноважені органи), а не самі учасники об'єднань;

— особливістю правового становища державних (комунальних) господарських об'єднань є, як зазначалося вище, обмежене право виходу підприємств із них.

Частина 1 ст. 120 ГК встановлює такі організаційно-правові форми об'єднань підприємств:

асоціації,
корпорації,
консорціуми,
концерни,

інші форми об'єднання інтересів підприємств, передбачені законом (союзи, спілки, асоціації підприємців тощо).

Асоціація — це *договірне* об'єднання, створене з метою постійної координації господарської діяльності підприємств, що об'єдналися, шляхом централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій, розвитку спеціалізації і кооперації виробництва, організації спільних виробництв на основі об'єднання учасниками фінансових та матеріальних ресурсів для задоволення переважно господарських потреб учасників асоціації. У статуті асоціації повинно бути зазначено, що вона є господарською асоціацією. Асоціація не має права втручатися у господарську діяльність підприємств — учасників асоціації. За рішенням учасників асоціація може бути уповноважена представляти їх інтереси у відносинах з органами влади, іншими підприємствами та організаціями.

На наш погляд, визначення асоціації як об'єднання, створеного з метою постійної координації господарської діяльності підприємств, що об'єдналися, *шляхом централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій*, є не зовсім вдалим, оскільки в такому вигляді

асоціація мало чим відрізняється від корпорації. Якщо асоціація не має права втручатися у господарську діяльність підприємств — учасників асоціації, то навряд чи доцільно централізувати виробничі та управлінські функції.

Корпорація — це *договірне* об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації.

Консорціум — це *тимчасове статутне* об'єднання підприємств для досягнення його учасниками певної спільної господарської мети (реалізації цільових програм, науково-технічних, будівельних проектів тощо). Консорціум використовує кошти, якими його наділяють учасники, централізовані ресурси, виділені на фінансування відповідної програми, а також кошти, що надходять з інших джерел, у порядку, визначеному його статутом. У разі досягнення мети його створення консорціум припиняє свою діяльність.

Концерн — це *статутне* об'єднання підприємств, а також інших організацій, на основі їх *фінансової залежності від одного або групи учасників* об'єднання, з централізацією функцій науково-технічного і виробничого розвитку, інвестиційної, фінансової, зовнішньоекономічної та іншої діяльності. Учасники концерну наділяють його частиною своїх повноважень, у тому числі правом представляти їх інтереси у відносинах з органами влади, іншими підприємствами та організаціями. Учасники концерну не можуть бути одночасно учасниками іншого концерну.

§ 3. Функції та компетенція об'єднання підприємств.

Управління об'єднанням підприємств

Функції та компетенція об'єднання підприємств за загальним правилом визначаються в індивідуальному порядку — тими актами, якими створюється об'єднання.

Об'єднанню підприємств, як правило, притаманні такі функції:

виконання завдань, визначених договором, статутом, актом про створення об'єднання (промислова діяльність, будівництво, транспортна діяльність та ін.);

вирішення спільних для групи підприємств питань, зокрема, питань соціально-економічного розвитку;

проведення спільної для галузі науково-технічної політики (поліпшення якості продукції, підвищення технічного рівня виробництва,

ефективне використання потужностей, зовнішньоекономічна діяльність тощо);

виконання при необхідності планових функцій, якщо це передбачено статутом або засновницьким договором;

координаційні;

захист прав та інтересів підприємств об'єднання тощо.

Існує також практика делегування Кабінетом Міністрів України окремим об'єднанням підприємств функцій і повноважень центральних органів виконавчої влади. Зокрема, це здійснено Декретом Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993 р. «Про управління майном, що є у загальнодержавній власності, в будівництві та промисловості будівельних матеріалів»¹. Цим декретом державним корпораціям, створеним у будівництві та промисловості будівельних матеріалів, надано статус центральних органів виконавчої влади, тобто вони є вищестоящими органами щодо підприємств, які входять до об'єднання.

Делегування функцій і відповідних повноважень означає, що об'єднання діють у відносинах з підприємствами, які до них входять, як вищестоящий орган. Це означає, що вони виконують такі функції і реалізують такі повноваження:

приймають рішення про створення, реорганізацію і ліквідацію підприємств і організацій;

затверджують статuti цих суб'єктів;

контролюють дотримання підприємствами статутів;

живають заходів до керівників підприємств у випадках порушення статутів;

здійснюють контроль за ефективним використанням і збереженням майна, закріпленого за підприємствами;

укладають і розривають контракти з керівниками підприємств;

дають згоду Фонду державного майна України на створення спільних підприємств, у статутні капітали яких передається майно, що є державною власністю, тощо.

Корпораціям як центральним органам державного управління заборонено безпосереднє втручання в господарську діяльність підприємств, вищестоящими органами щодо яких вони є.

Основні положення щодо управління об'єднанням підприємств встановлені ст. 122 ГК, згідно з якою господарські об'єднання мають *вищі органи управління* (загальні збори учасників) та утворюють *виконавчі органи*, передбачені статутом господарського об'єднання.

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 7. — Ст. 188.

Вищий орган господарського об'єднання:

затверджує статут господарського об'єднання та вносить зміни до нього;

вирішує питання про прийняття в господарське об'єднання нових учасників та виключення учасників з його складу;

утворює виконавчий орган господарського об'єднання відповідно до його статуту чи договору;

вирішує фінансові та інші питання відповідно до установчих документів господарського об'єднання.

Виконавчий орган господарського об'єднання (колегіальний чи одноособовий) вирішує питання поточної діяльності, які відповідно до статуту або договору віднесені до його компетенції.

Певні особливості встановлені ГК щодо управління державним (комунальним) господарським об'єднанням. Управління цими суб'єктами здійснюють *правління об'єднання* і *генеральний директор об'єднання*, який призначається на посаду та звільняється з посади органом, що прийняв рішення про утворення об'єднання. Склад правління визначається статутом об'єднання. Порядок управління державним (комунальним) господарським об'єднанням визначається статутом об'єднання відповідно до закону.

Як встановлено абз. 2 ч. 4 ст. 122 ГК, законом може бути передбачений інший порядок управління державним (комунальним) об'єднанням в оборонно-промисловому комплексі.

Наприклад, ст. 5 Закону України від 16 червня 2011 р. «Про особливості управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі»¹ визначено такі органи управління Державного концерну «Укроборонпром»: Наглядова рада, Рада директорів, генеральний директор, а також визначено їх склад та строк повноважень. Стаття 6 зазначеного Закону визначає, зокрема, виключні повноваження Наглядової ради як вищого органу управління Концерну.

Здійснення управління поточною діяльністю об'єднання підприємств може бути доручено адміністрації одного з підприємств (головного підприємства об'єднання) на умовах, передбачених установчими документами відповідного об'єднання.

Особливості та правові основи управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі визначені Законом України від 16 червня 2011 р. «Про особливості управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі».

¹ Офіційний вісник України. — 2011. — № 53. — Ст. 2091.

§ 4. Асоційовані підприємства та холдингові компанії

Відповідно до ч. 1 ст. 126 ГК *асоційовані підприємства* (господарські організації) — це група суб'єктів господарювання — юридичних осіб, пов'язаних між собою відносинами економічної та/або організаційної залежності у формі участі в статутному капіталі та/або управлінні. Залежність між асоційованими підприємствами може бути простою і вирішальною.

Проста залежність між асоційованими підприємствами виникає, у разі якщо одне з них має можливість блокувати прийняття рішень іншим (*залежним*) підприємством, які повинні прийматися відповідно до закону та/або установчих документів цього підприємства кваліфікованою більшістю голосів.

Вирішальна залежність між асоційованими підприємствами виникає, у разі якщо між підприємствами встановлюються відносини контролю-підпорядкування за рахунок переважної участі контролюючого підприємства у статутному капіталі та/або загальних зборах чи інших органах управління іншого (*дочірнього*) підприємства, зокрема володіння контрольним пакетом акцій. Відносини вирішальної залежності можуть встановлюватися за умови отримання згоди відповідних органів Антимонопольного комітету України.

Про наявність простої та вирішальної залежності має бути зазначено у відомостях державної реєстрації залежного (дочірнього) підприємства та опубліковано відповідно до закону.

Суб'єкт господарювання, що володіє контрольним пакетом акцій дочірнього підприємства (підприємств), визнається *холдинговою компанією*. Між холдинговою компанією та її дочірніми підприємствами встановлюються відносини контролю-підпорядкування відповідно до вимог ст. 126 ГК та інших законів. Зокрема, загальні засади функціонування холдингових компаній в Україні, а також особливості їх утворення, діяльності та ліквідації визначені Законом України від 15 березня 2006 р. «Про холдингові компанії в Україні»¹.

Відповідно до цього Закону холдингова компанія — це публічне акціонерне товариство, яке володіє, користується, а також розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних підприємств (крім пакетів акцій, що перебувають у державній власності).

Якщо корпоративне підприємство через дії або бездіяльність холдингової компанії виявиться неплатоспроможним та визнається бан-

¹ Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 34. — Ст. 291.

крутом, то холдингова компанія несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями корпоративного підприємства.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття об'єднання підприємств.
2. Назвіть ознаки об'єднання підприємств.
3. Які види та організаційно-правові форми об'єднань підприємств можуть створюватися за законодавством України?
4. Дайте визначення понять асоціації, корпорації.
5. Які функції притаманні об'єднанню підприємств?
6. Назвіть органи управління об'єднанням підприємств.
7. Які особливості встановлені ГК України щодо управління державними (комунальними) об'єднаннями?
8. В чому полягають особливості управління державним господарським об'єднанням в оборонно-промисловому комплексі?
9. Яка залежність може існувати між асоційованими підприємствами?

Глава 9

ПРАВОВИЙ СТАТУС ГРОМАДЯНИНА ЯК СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРЮВАННЯ. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ІНШИХ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

§ 1. Правовий статус громадянина-підприємця

Правовому становищу громадянина як суб'єкта господарювання присвячена ст. 128 ГК, що називається «Громадянин у сфері господарювання».

Згідно з ч. 1 цієї статті громадянин визнається суб'єктом господарювання у разі здійснення ним підприємницької діяльності за умови державної реєстрації його як підприємця без статусу юридичної особи відповідно до ст. 58 ГК.

Громадянин-підприємець відповідає за своїми зобов'язаннями усім своїм майном, на яке відповідно до закону може бути звернено стягнення (ч. 2 ст. 128 ГК).

Підприємницька діяльність громадянина може здійснюватися у різних варіантах:

— безпосередньо як *підприємець* або через *приватне підприємство*, що ним створюється (щоправда, в останньому випадку виникає питання: а хто ж є суб'єктом підприємництва (господарювання) — приватне підприємство, створене громадянином, чи він сам? На нашу думку, громадянин, який є засновником створеного ним унітарного приватного підприємства, не є суб'єктом підприємництва, хоч і є згідно з ч. 1 ст. 2 ГК учасником відносин у сфері господарювання);

— із залученням або без залучення найманої праці (наприклад, громадянин може здійснювати управління заснованим ним приватним підприємством безпосередньо або через керівника, який наймається за контрактом; так само він може залучати найману працю інших осіб (працівників приватного підприємства);

— самостійно або спільно з іншими особами. У разі здійснення підприємницької діяльності спільно з іншими громадянами або юридичними особами громадянин має права та обов'язки відповідно:

а) засновника та/або учасника господарського товариства;

б) члена кооперативу тощо;

в) або права і обов'язки, визначені укладеним за його участі договором про спільну діяльність без створення юридичної особи.

Громадянин-підприємець здійснює свою діяльність на засадах свободи підприємництва та відповідно до принципів, передбачених у ст. 44 ГК.

Здійснюючи підприємницьку діяльність, громадянин-підприємець зобов'язаний:

у передбачених законом випадках і порядку одержати ліцензію на здійснення певних видів господарської діяльності;

повідомляти органи державної реєстрації про зміну його адреси, зазначеної в реєстраційних документах, предмета діяльності, інших суттєвих умов своєї підприємницької діяльності, що підлягають відображенню у реєстраційних документах;

додержуватися прав і законних інтересів споживачів, забезпечувати належну якість товарів (робіт, послуг), що ним виготовляються, додержуватися правил обов'язкової сертифікації продукції, встановлених законодавством;

не допускати недобросовісної конкуренції, інших порушень антимонопольно-конкурентного законодавства;

вести облік результатів своєї підприємницької діяльності відповідно до вимог законодавства;

своєчасно надавати податковим органам декларацію про майновий стан і доходи (податкову декларацію), інші необхідні відомості для нарахування податків та інших обов'язкових платежів; сплачувати податки та інші обов'язкові платежі в порядку і в розмірах, встановлених законом.

Громадянин-підприємець зобов'язаний також додержуватися вимог, передбачених ст. 46 (щодо забезпечення соціальних гарантій найманих працівників) і ст. 49 (не завдавати шкоди довкіллю, не порушувати права й інтереси громадян тощо) ГК, а також іншими законодавчими актами, і несе майнову та іншу встановлену законом відповідальність за завдані ним шкоду і збитки.

Громадянин-підприємець може бути визнаний судом банкрутом відповідно до положень ГК та Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

§ 2. Особливості правового статусу кредитних спілок у сфері господарювання

Відповідно до ч. 1 ст. 130 ГК громадяни, які постійно проживають на території України, можуть об'єднуватися у кредитні спілки. Слід проте мати на увазі, що згідно зі ст. 1 Закону України від 20 грудня

2001 р. «Про кредитні спілки»¹ кредитна спілка може бути заснована не лише громадянами, а й професійними спілками та їх об'єднаннями.

Отже, кредитною спілкою є неприбуткова організація, заснована фізичними особами, професійними спілками, їх об'єднаннями на кооперативних засадах з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок об'єднаних грошових внесків членів кредитної спілки.

Відповідно до ч. 1 ст. 6 Закону «Про кредитні спілки» кредитна спілка створюється на підставі рішення установчих зборів (це рішення оформляється протоколом установчих зборів, який підписують голова та секретар зборів). Чисельність засновників (членів) кредитної спілки не може бути менше ніж 50 осіб, які відповідно до закону можуть бути членами кредитної спілки та об'єднані хоча б за однією з таких ознак: мають спільне місце роботи чи навчання або належать до однієї професійної спілки, об'єднання професійних спілок, іншої громадської чи релігійної організації або проживають в одному селі, селищі, місті, районі, області.

Кредитна спілка є юридичною особою. Статусу юридичної особи вона набуває з дня її державної реєстрації.

Згідно з ч. 3 ст. 130 ГК кредитна спілка діє на основі статуту, який затверджується загальними зборами членів кредитної спілки (згідно із Законом «Про кредитні спілки» — установчими зборами, що є правильним).

У статуті кредитної спілки обов'язково зазначаються:

- найменування кредитної спілки та її юридична адреса;
- мета створення і завдання кредитної спілки;
- ознака членства у кредитній спілці;
- порядок утворення та діяльності органів управління кредитної спілки, порядок утворення філій та відділень, їх повноваження;
- права та обов'язки членів кредитної спілки;
- умови і порядок вступу до кредитної спілки, порядок припинення членства;
- порядок сплати вступних та інших внесків;
- джерела надходження і порядок використання коштів та іншого майна кредитної спілки, в тому числі порядок і умови надання кредитів членам кредитної спілки, порядок формування та використання фондів, утворюваних спілкою;
- порядок звітності та здійснення контролю за діяльністю органів управління кредитної спілки;

¹ Відомості Верховної Ради України. — № 15. — Ст. 101.

порядок внесення змін і доповнень до статуту кредитної спілки;
порядок припинення діяльності кредитної спілки та вирішення майнових питань у зв'язку з її ліквідацією (реорганізацією);
порядок покриття можливих збитків кредитної спілки;
порядок розподілу доходів кредитної спілки.

Статут кредитної спілки може містити й інші положення щодо організаційних, господарських та інших питань її діяльності.

Майно кредитної спілки є її власністю і складається з фондів кредитної спілки, коштів доходу та іншого майна.

Майно кредитної спілки формується за рахунок:

вступних, обов'язкових пайових та інших внесків членів кредитної спілки (крім внесків (вкладів) на депозитні рахунки);

плати за надання своїм членам кредитів та інших послуг, а також доходів від провадження інших видів статутної діяльності;

доходів від придбаних кредитною спілкою державних цінних паперів;

грошових та інших майнових пожертвувань, благодійних внесків, грантів, безоплатної технічної допомоги як юридичних, так і фізичних осіб, у тому числі іноземних;

інших надходжень, не заборонених законодавством.

Державна реєстрація кредитних спілок здійснюється національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, відповідно до вимог Закону України «Про кредитні спілки» та нормативно-правових актів національної комісії.

Частиною 5 ст. 130 ГК кредитній спілці заборонено бути засновником або учасником суб'єктів підприємницької діяльності.

Разом з тим, ч. 4 ст. 3 Закону України «Про кредитні спілки» встановлено, що кредитна спілка може бути засновником, співзасновником або учасником місцевого кооперативного банку. Кредитна спілка може бути також засновником (учасником) юридичної особи, що здійснює збір, оброблення, зберігання, захист та використання інформації про юридичну або фізичну особу щодо виконання нею кредитного правочину.

Статус, порядок організації та здійснення господарської діяльності кредитної спілки визначаються, крім ГК, вже названим Законом України «Про кредитні спілки» та іншими законами.

§ 3. Особливості правового статусу благодійних та інших неприбуткових організацій у сфері господарювання

Певні особливості правового статусу у сфері господарювання мають благодійні та інші неприбуткові організації.

Юридичні особи, незалежно від форм власності, а також повнолітні громадяни можуть утворювати благодійні організації (благодійні фонди, членські благодійні організації, благодійні установи тощо).

Відповідно до ст. 6 Закону України від 16 вересня 1997 р. «Про благодійництво та благодійні організації»¹ благодійні організації можуть утворюватися у таких організаційно-правових формах:

- членська благодійна організація;
- благодійний фонд;
- благодійна установа;
- інші благодійні організації (фондації, місії, ліги тощо).

Конкретна організаційно-правова форма благодійних організацій визначається засновниками (засновником).

Як зазначено в ч. 1 ст. 5 Закону «Про благодійництво та благодійні організації», засновниками (засновником) благодійної організації можуть бути громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства, які досягли 18 років, а також юридичні особи незалежно від форм власності.

Благодійною організацією визнається недержавна організація, яка здійснює благодійну діяльність в інтересах суспільства або окремих категорій осіб без мети одержання прибутків від цієї діяльності. Благодійні організації утворюються і діють за територіальним принципом і поділяються за своїм статусом на всеукраїнські, місцеві та міжнародні.

Державні органи та органи місцевого самоврядування, а також державні та комунальні підприємства, установи, організації, що фінансуються з бюджету, не можуть бути засновниками (засновником) та/або членами благодійної організації.

Благодійна організація діє на основі статуту (положення), що затверджується вищим органом управління благодійної організації, і є юридичною особою.

У статуті (положенні) згідно зі ст. 12 Закону «Про благодійництво та благодійні організації» зазначаються:

- назва, місцезнаходження, статус та організаційно-правова форма благодійної організації;
- предмет, цілі, завдання та основні форми благодійної діяльності;
- порядок утворення і діяльності органів управління благодійної організації;
- джерела фінансування та порядок використання майна і коштів благодійної організації;

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 46. — Ст. 292.

порядок внесення змін до статуту (положення) благодійної організації;

порядок реорганізації або ліквідації благодійної організації, використання її майна і коштів у разі припинення діяльності;

умови і порядок прийняття в члени благодійної організації та вибуття з неї;

права і обов'язки членів благодійної організації.

До статуту (положення) можуть включатися інші положення, пов'язані з особливостями діяльності благодійної організації.

Статут (положення) благодійної організації не повинен суперечити законодавству України.

Благодійна організація *має право здійснювати неприбуткову* господарську діяльність, спрямовану на виконання її статутних цілей та завдань. Здійснення благодійними організаціями діяльності у вигляді надання певних послуг (виконання робіт), що підлягають обов'язковій сертифікації або ліцензуванню, допускається після такої сертифікації або ліцензування в установленому законом порядку.

Додаткові вимоги щодо створення, державної реєстрації, здійснення господарської діяльності та інших питань діяльності благодійних організацій встановлюються, крім ГК, Законом «Про благодійництво та благодійні організації», іншими законами.

Особливості статусу інших юридичних осіб, що здійснюють неприбуткову господарську діяльність, визначаються відповідними законами, якими регулюється порядок діяльності цих суб'єктів.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. В яких варіантах може здійснюватися підприємницька діяльність громадянина?
2. У чому полягають особливості правового статусу кредитних спілок?
3. Які відомості зазначаються у статуті кредитної спілки?
4. В яких організаційно-правових формах можуть утворюватися благодійні організації?
5. Які відомості зазначаються у статуті (положенні) благодійної організації?

Розділ III

МАЙНОВА ОСНОВА ГОСПОДАРЮВАННЯ

Глава 10

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ МАЙНОВИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

§ 1. Правовий режим майна суб'єктів господарювання

Під *правовим режимом майна* суб'єктів господарювання в теорії господарського права розуміють встановлені правовими нормами: а) структуру цього майна; б) порядок його придбання (формування), використання і вибуття; в) порядок звернення на нього стягнення кредиторів.

Основою правового режиму майна суб'єктів господарювання, на якій базується їх господарська діяльність, відповідно до ч. 1 ст. 133 ГК є право власності, а також речові права осіб, які не є власниками, — право господарського відання і право оперативного управління. Зміст кожного з цих прав розкривають подальші статті ГК.

Крім зазначених, господарська діяльність може здійснюватися також на основі інших речових прав (у розділі II книги третьої Цивільного кодексу України вони називаються речовими правами на чуже майно), до яких відносяться, зокрема, права володіння, права користування.

Право володіння чужим майном виникає на підставі договору із власником або особою, якій майно було передане власником, а також на інших підставах, встановлених законом (ст. 398 ЦК).

Право користування чужим майном (сервітут) може бути встановлене щодо земельної ділянки, інших природних ресурсів (земельний сервітут) або іншого нерухомого майна для задоволення потреб суб'єктів господарювання, які не можуть бути задоволені іншим спосо-

бом (ч. 1 ст. 401 ЦК). Право користування чужою земельною ділянкою або іншим нерухомим майном полягає у можливості проходу, проїзду через чужу земельну ділянку, прокладання та експлуатації ліній електропередачі, зв'язку і трубопроводів, забезпечення водопостачання, меліорації тощо (ч. 1 ст. 404 ЦК).

Майно суб'єктів господарювання може бути закріплено на іншому, крім зазначених у ч. 1 ст. 133 ГК, праві відповідно до умов договору із власником майна. Отже, ч. 2 ст. 133 ГК передбачає можливість визначення інших прав, які належать не до речових, а до зобов'язальних прав. Одним із них є, на нашу думку, право оренди цілісного майнового комплексу державного (комунального) підприємства або його структурного підрозділу. Це право виникає на підставі договору суб'єкта господарювання із власником майна про здійснення на його (майна) основі цим суб'єктом самостійного господарювання.

До прав, щодо яких ідеться в ч. 2 ст. 133 ГК, можна віднести іпотеку (заставу).

Як встановлено в ч. 3 ст. 13 Конституції України, держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання. Це положення знайшло свій розвиток у ч. 4 ст. 133 ГК, згідно з якою держава забезпечує рівний захист майнових прав усіх суб'єктів господарювання. Такий захист забезпечується незалежно від того, про яке право йде мова, — чи то про право власності, чи про інші речові права.

§ 2. Види майна суб'єктів господарювання та джерела його формування

Стаття 139 ГК визнає майном сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів.

Поняття речі вміщене у ст. 179 ЦК, яка під річчю розуміє предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права й обов'язки. З урахуванням положень ст. 190 ЦК майном вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права і обов'язки, проте для визнання цих об'єктів речами в розумінні Господарського кодексу необхідно, щоб вони відповідали ознакам, зазначеним у ч. 1 ст. 139 ГК, а саме: а) мали вартісне визначення; б) вироблялися чи використовувалися у діяльності суб'єктів господарювання; в) відображалися в балансі цих суб'єктів або враховувалися в інших встановлених законом формах обліку майна цих суб'єктів.

Відповідно до Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи», затвердженого наказом Мінфіну України від 18 жовтня 1999 р. № 242, *нематеріальний актив* — це немонетарний актив, який не має матеріальної форми, може бути ідентифікований та утримується підприємством з метою використання протягом періоду більше одного року (або одного операційного циклу, якщо він перевищує один рік) для виробництва, торгівлі, в адміністративних цілях чи надання в оренду іншим особам.

Майнові цінності в залежності від економічної форми, якої набуває майно у процесі здійснення господарської діяльності, можуть належати до основних фондів, оборотних засобів, коштів, товарів. Зміст цих понять та перелік об'єктів, що належать до тієї або іншої економічної форми, встановлені у ст. 139 ГК, в законах та підзаконних нормативно-правових актах з питань бухгалтерського обліку і фінансової звітності.

Визначення поняття «основні фонди» (основні засоби) міститься в Положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби», затвердженому наказом Мінфіну України від 27 квітня 2000 р. № 92, згідно з яким *основні засоби* — це матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких більше одного року (або операційного циклу, якщо він довший за рік).

До основних фондів виробничого і невиробничого призначення згідно з ч. 3 ст. 139 ГК належать будинки, споруди, машини та устаткування, обладнання, інструмент, виробничий інвентар і приладдя, господарський інвентар та інше майно тривалого використання, що віднесено законодавством до основних фондів.

Для цілей бухгалтерського обліку основні засоби класифікуються, зокрема, на *основні засоби* (земельні ділянки, капітальні витрати на поліпшення земель, будинки, споруди та передавальні пристрої, машини та обладнання, транспортні засоби, інструменти, прилади, інвентар (меблі), робоча і продуктивна худоба, багаторічні насадження тощо), *інші необоротні матеріальні активи* (бібліотечні фонди, малоцінні необоротні матеріальні активи, тимчасові (нетитульні) споруди, природні ресурси, інвентарна тара, предмети прокату тощо), *незавершені капітальні інвестиції*.

Оборотні засоби (оборотні активи) — це грошові кошти та їх еквіваленти, що не обмежені у використанні, а також інші активи, призначені для реалізації чи споживання протягом операційного циклу чи протягом дванадцяти місяців з дати балансу (п. 4 Положення (стандар-

ту) бухгалтерського обліку 2 «Баланс», затвердженого наказом Міністерства України від 31 березня 1999 р. № 87).

Оборотними засобами відповідно до ч. 4 ст. 139 ГК є сировина, паливо, матеріали, малоцінні предмети та предмети, що швидко зношуються, інше майно виробничого і невиробничого призначення, що віднесено законодавством до оборотних засобів.

Частина 5 ст. 139 ГК у складі майна суб'єктів господарювання виділяє *кошти*, під якими розуміє гроші у національній та іноземній валюті, призначені для здійснення товарних відносин цих суб'єктів з іншими суб'єктами, а також фінансових відносин відповідно до законодавства.

Під *товарами* у складі майна суб'єктів господарювання ч. 6 ст. 139 ГК визнає вироблену продукцію (товарні запаси), виконані роботи та послуги.

Існують і інші визначення цього поняття. Так, вужче визначення поняття «товари» наведено в Положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 2 «Баланс», яке під товарами розуміє товари, які придбані підприємством для наступного продажу (п. 25).

Вироблена (готова) продукція — це запаси виробів на складі, обробка яких закінчена та які пройшли випробування, приймання, укомплектовані згідно з умовами договорів із замовниками і відповідають технічним умовам і стандартам. Продукція, яка не відповідає наведеним вимогам (крім браку), та роботи, які не прийняті замовником, показуються у складі незавершеного виробництва (п. 24 Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 2 «Баланс»).

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про здійснення державних закупівель» *виконані роботи (роботи)* — це проектування, будівництво нових, розширення, реконструкція, капітальний ремонт та реставрація існуючих об'єктів і споруд виробничого і невиробничого призначення, роботи із нормування у будівництві, геологорозвідувальні роботи, технічне переоснащення діючих підприємств та супровідні роботам послуги, у тому числі геодезичні роботи, буріння, сейсмічні дослідження, аеро- і супутникова фотозйомка та інші послуги, які включаються до кошторисної вартості робіт, якщо вартість таких послуг не перевищує вартості самих робіт.

Під *послугами* зазначений закон розуміє будь-яку закупівлю (крім товарів і робіт), включаючи транспортні послуги, освоєння технологій, наукові дослідження, медичне та побутове обслуговування, поточний ремонт, лізинг, найм (оренда), а також фінансові, банківські послуги.

Цінні папери, як зазначено в ч. 7 ст. 139 ГК, є особливим видом майна суб'єктів господарювання. Види і правовий режим цінних паперів,

що належать до майна суб'єктів господарювання, встановлені положеннями глави 17 ГК.

Загальні, найпоширеніші джерела, з яких формується майно суб'єктів господарювання, встановлює ст. 140 ГК.

Грошові та матеріальні внески засновників, як правило, є джерелом формування статутного капіталу господарських товариств (ст. 86 ГК), майна виробничого кооперативу (ст. 100 ГК) на стадії заснування цих суб'єктів. За рахунок майнових внесків (вступних, членських, цільових тощо) учасників формується майно об'єднання підприємств (ст. 123 ГК). При утворенні державного унітарного підприємства компетентним органом державної влади останній наділяє таке підприємство майном — відокремленою частиною державної власності (ч. 1 ст. 73 ГК). Так само комунальне унітарне підприємство утворюється компетентним органом місцевого самоврядування на базі відокремленої частини комунальної власності (ч. 1 ст. 78 ГК).

Зміст *доходів* з джерелом їх походження з України визначений пп. 14.1.54 Податкового кодексу України, згідно з яким це будь-який дохід, отриманий резидентами або нерезидентами, у тому числі від будь-яких видів їх діяльності на території України (включаючи виплату (нарахування) винагороди іноземними роботодавцями), її континентальному шельфі, у виключній (морській) економічній зоні, у тому числі, але не виключно, доходи у вигляді: а) процентів, дивідендів, роялті та будь-яких інших пасивних (інвестиційних) доходів, сплачених резидентами України; б) доходів від надання резидентам або нерезидентам в оренду (користування) майна, розташованого в Україні, включаючи рухомий склад транспорту, приписаного до розташованих в Україні портів; в) доходів від продажу рухомого та нерухомого майна, доходів від відчуження корпоративних прав, цінних паперів, у тому числі акцій українських емітентів; г) доходів, отриманих у вигляді внесків та премій на страхування і перестраховання ризиків на території України; г) доходів страховиків — резидентів від страхування ризиків страхувальників — резидентів за межами України; д) інших доходів від діяльності, у тому числі пов'язаних з повною або частковою переуступкою прав та обов'язків за угодами про розподіл продукції на митній території України або на територіях, що перебувають під контролем митних органів (у зонах митного контролю, на спеціалізованих ліцензійних митних складах тощо); е) спадщини, подарунків, вигащів, призів; є) заробітної плати, інших виплат та винагород, виплачених відповідно до умов трудового та цивільно-правового договору; ж) доходів від зайняття підприємницькою та незалежною професійною діяльністю.

На відміну від коментованої статті ГК, в якій вжито конструкцію «доходи від цінних паперів», у Податковому кодексі України (пп. 14.1.58) вживається термін «емісійний дохід», під яким розуміється сума перевищення надходжень, отриманих емітентом від емісії (випуску) власних акцій (інших корпоративних прав) та інвестиційних сертифікатів, над номінальною вартістю таких акцій (інших корпоративних прав) та інвестиційних сертифікатів (під час їх первинного розміщення), або над ціною зворотного викупу під час наступних розміщень інвестиційних сертифікатів та акцій інвестиційних фондів.

Дивіденди як один із видів доходів від цінних паперів — це платіж, що здійснюється юридичною особою — емітентом корпоративних прав чи інвестиційних сертифікатів на користь власника таких корпоративних прав, інвестиційних сертифікатів та інших цінних паперів, що засвідчують право власності інвестора на частку (пай) у майні (активах) емітента, у зв'язку з розподілом частини його прибутку, розрахованого за правилами бухгалтерського обліку.

До дивідендів прирівнюється також платіж, що здійснюється державним унітарним, комерційним, казенним чи комунальним підприємством на користь відповідно держави або органу місцевого самоврядування у зв'язку з розподілом частини прибутку такого підприємства, платіж, який виплачується власнику сертифіката фонду операцій з нерухомістю в результаті розподілу доходу фонду операцій з нерухомістю.

Капітальні вкладення як джерело формування майна суб'єкта господарювання — це інвестиції, спрямовані на створення і відновлення основних фондів. При цьому розрізняють *державні* і *недержавні* капітальні вкладення. *Державні капітальні вкладення* — це інвестиції, спрямовані на створення і відновлення основних фондів, джерелом фінансування яких є кошти державного бюджету, державних підприємств та організацій, а також місцевих бюджетів. У їх складі виділяють *державні централізовані капітальні вкладення* — інвестиції, що спрямовані на створення і відновлення основних фондів і фінансуються за рахунок коштів державного бюджету та бюджетних позичок.

Недержавні капітальні вкладення — це інвестиції, що фінансуються за рахунок коштів інвесторів із недержавними формами власності, а саме:

власних фінансових ресурсів інвестора (прибуток, амортизаційні відрахування, відшкодування збитків від аварій, стихійного лиха, грошові нагромадження і заощадження громадян, юридичних осіб тощо);
позичкових фінансових коштів інвестора;

залучених фінансових коштів інвестора (кошти, одержані від продажу акцій, облігацій, пайові та інші внески громадян і юридичних осіб);

безоплатних та благодійних внесків, пожертвувань організацій, підприємств і громадян;

коштів іноземних інвесторів (іноземні інвестиції, як прямі, так і портфельні, капітальні трансферти, кредити).

Дотації можуть надаватися з державного або місцевого бюджетів неприбутковим організаціям відповідно до умов міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також на регулювання цін на платні послуги, які надаються таким неприбутковим організаціям або через них їх отримувачам згідно із законодавством, з метою зниження рівня таких цін.

Надходження від продажу (здачі в оренду) *майнових об'єктів* (комплексів), що належать суб'єктам господарювання, придбання майна інших суб'єктів — одне з джерел формування майна, що поділяється на кілька складових: 1) виручка від продажу майнових об'єктів; 2) надходження у вигляді орендної плати як платежу за користування об'єктом оренди; 3) придбання майна інших суб'єктів (у власність, господарське відання або оперативне управління) відповідно до укладених договорів.

Кредити банків та інших кредиторів — це кошти та матеріальні цінності, які надаються резидентами або нерезидентами у користування юридичним або фізичним особам на визначений строк та під процент. Кредит розподіляється на фінансовий кредит, товарний кредит, інвестиційний податковий кредит та кредит під цінні папери, що засвідчують відносини позики.

Безоплатні та благодійні внески, пожертвування організацій та громадян складають незначне за розміром джерело формування майна суб'єктів господарювання.

Майно суб'єктів господарювання може формуватися також за рахунок інших джерел, не заборонених законом.

Правовий режим майна суб'єктів господарювання встановлюється Господарським кодексом та іншими законами з урахуванням видів майна, зазначених у ст. 139 ГК (основні фонди, оборотні засоби, кошти, товари, цінні папери тощо).

Частина 1 ст. 141 ГК узагальнено встановлює перелік *об'єктів, що належать до державного майна* у сфері господарювання.

Цілісні майнові комплекси державних підприємств, їх структурних підрозділів — це господарські об'єкти із завершеним циклом виробництва продукції (робіт, послуг), відокремленою земельною ділянкою, на

якій розміщений об'єкт, та автономними інженерними комунікаціями і системою енергопостачання (ч. 3 ст. 283 ГК). Оскільки таке визначення цілісних майнових комплексів державних підприємств стосується об'єктів оренди, для загальних цілей (у тому числі для визначення складу майна підприємства як єдиного майнового комплексу) можна керуватися положеннями ч. 2 ст. 191 ЦК, згідно з якою до складу підприємства як єдиного майнового комплексу входять усі види майна, призначені для його діяльності, включаючи земельні ділянки, будівлі, споруди, устаткування, інвентар, сировину, продукцію, права вимоги, борги, а також право на торговельну марку або інше позначення та інші права, якщо інше не встановлено договором або законом.

Цілісний майновий комплекс підприємства визнається нерухомістю і може бути об'єктом купівлі-продажу та інших угод, на умовах і в порядку, визначених Господарським кодексом та законами, прийнятими відповідно до нього (ч. 3 ст. 66 ГК).

Нерухоме майно державних підприємств (у ч. 1 ст. 181 ЦК ще вжито терміни «нерухомі речі», «нерухомість») — це земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення.

Режим нерухомої речі може бути поширено законом на повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти, а також інші речі, права на які підлягають державній реєстрації (ч. 2 ст. 181 ЦК).

Інше окреме індивідуально визначене майно державних підприємств — це майно (річ), яке наділене тільки йому властивими ознаками, що вирізняють його з-поміж інших однорідних речей, індивідуалізуючи його.

Акції (частки, паї) держави у майні суб'єктів господарювання різних форм власності (наприклад, 50% + 1 акція, 25% + 1 акція або інша кількість акцій у статутних капіталах відкритих акціонерних товариств, створених у процесі корпоратизації і приватизації; будь-яка кількість акцій, часток, паїв у статутних капіталах (майні) інших суб'єктів господарювання).

Стаття 141 ГК називає серед державного майна суб'єктів господарювання також майно, закріплене за державними установами і організаціями з метою здійснення необхідної господарської діяльності, та майно, передане в безоплатне користування самоврядним установам і організаціям або в оренду для використання його у господарській діяльності. На нашу думку, тут ідеться не про якісь окремі види майна, а швидше за все, про певних суб'єктів, які здійснюють господарську діяльність без мети одержання прибутку (некомерційну господарську

діяльність), використовуючи при цьому державне майно, закріплене за ними на певному правовому титулі.

Держава через уповноважені органи державної влади здійснює права власника не лише стосовно майна, вказаного в ч. 1 ст. 141 ГК, але також і щодо об'єктів права власності Українського народу, зазначених у ч. 1 ст. 148 ГК — землі, її надр, атмосферного повітря, водних та інших природних ресурсів, що знаходяться в межах території України, природних ресурсів її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони.

Відповідно до п. 5 ст. 116 Конституції України Кабінет Міністрів України забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності, здійснює управління об'єктами державної власності відповідно до закону. Так, відповідно до ст. 4 Закону «Про управління об'єктами державної власності» суб'єктами управління об'єктами державної власності є:

Кабінет Міністрів України;

Фонд державного майна України;

міністерства та інші органи виконавчої влади (далі — уповноважені органи управління);

органи, які здійснюють управління державним майном відповідно до повноважень, визначених окремими законами;

державні господарські об'єднання, державні холдингові компанії, інші державні господарські організації (далі — господарські структури);

юридичні та фізичні особи, які виконують функції з управління корпоративними правами держави (далі — уповноважені особи);

Національна академія наук України, галузеві академії наук.

Повноваження цих органів і господарських організацій щодо управління об'єктами державної власності встановлені, зокрема, у статтях 5—11 Закону «Про управління об'єктами державної власності», статтях 20, 24 Закону «Про Кабінет Міністрів України».

Частина 6 ст. 141 ГК встановлене обмеження щодо розпорядження державним майном, яке належить до основних фондів, яке полягає в тому, що відчуження суб'єктом господарювання такого майна здійснюється у порядку, що встановлюється Кабінетом Міністрів України. При цьому за загальним правилом продаж суб'єктом господарювання державного майна, яке належить до основних фондів, здійснюється лише на конкурентних засадах.

Згідно з Порядком відчуження об'єктів державної власності, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 6 червня 2007 р. № 803, відчуження майна здійснюється безпосередньо суб'єктом господарювання, на балансі якого перебуває таке майно, лише після надання на це згоди або дозволу відповідного суб'єкта управління майном,

який є представником власника і виконує його функції у межах, визначених законодавчими актами.

Рішення про надання згоди на відчуження нерухомого майна, а також повітряних та морських суден, суден внутрішнього плавання та рухомого складу залізничного транспорту приймається суб'єктами управління лише за погодженням із Фондом державного майна.

Незалежна оцінка майна, що пропонується до відчуження, проводиться відповідно до законодавства про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність.

Відчуження майна шляхом його продажу здійснюється на конкурентних засадах — через біржі, на аукціоні. Продаж нерухомого майна, а також повітряних та морських суден, суден внутрішнього плавання та рухомого складу залізничного транспорту здійснюється на аукціоні.

Під час здійснення продажу через біржі, на аукціоні суб'єкт господарювання після надання згоди суб'єктом управління на відчуження майна забезпечує укладення договору з юридичною особою, яка визначається на конкурентних засадах в установленому Фондом державного майна порядку.

Кошти, що надійшли від продажу державного майна, спрямовуються відповідно до вимог законодавства, за наявності у підприємства заборгованості з виплати заробітної плати — в першу чергу на цільове погашення такої заборгованості, а також на погашення заборгованості за податками і зборами (обов'язковими платежами) до бюджетів та державних цільових фондів, пов'язаних із заробітною платою, та інших. Суб'єкти господарювання зобов'язані подати суб'єкту управління, Фонду державного майна протягом 30 календарних днів з моменту реалізації майна, звіт за результатами відчуження та використання зазначених коштів.

Ще одне обмеження щодо розпорядження державним майном, про яке йдеться в ч. 5 ст. 141 ГК, встановлено ч. 7 зазначеної статті. Воно спрямоване на недопущення зміни власника майна об'єктів державної власності, що не підлягають приватизації, у разі внесення такого майна у спільну власність. Тому законодавець установив, що не може бути вкладом у спільну діяльність майно об'єктів державної власності, що не підлягають приватизації.

Як виняток із загального правила, встановленого нормами глави 26 ЦК України, що визначають правовий режим майна, що є спільною власністю, ч. 7 ст. 141 ГК передбачає, що у разі внесення державними підприємствами, установами та організаціями майна у спільну власність право державної власності на таке майно не припиняється і право спільної власності учасників не виникає.

Згідно зі ст. 19 Закону України від 9 квітня 1999 р. «Про місцеві державні адміністрації» місцева державна адміністрація здійснює на відповідній території управління об'єктами, що перебувають у державній власності та передані до сфери її управління.

Крім центральних та місцевих органів виконавчої влади у випадках, передбачених законом, управління державним майном здійснюють також інші суб'єкти. Наприклад, як виняток, функції з управління майном, що є у державній власності й закріплене за підприємствами і організаціями, що входять до складу корпорацій «Укрбуд», «Укראгропромбуд», «Укрмонтажспецбуд», «Укрбудматеріали», «Укртрансбуд», «Укрметротунельбуд» та концерну «Укрцемент», було делеговано цим корпораціям і концерну (див.: Декрет Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993 р. № 19—93 «Про управління майном, що є у загальнодержавній власності, в будівництві та промисловості будівельних матеріалів»).

Кабінет Міністрів України встановлює перелік державного майна, яке безоплатно передається у власність відповідних територіальних громад (комунальну власність). Передача об'єктів господарського призначення з державної у комунальну власність здійснюється в порядку, встановленому законом.

Передача майна у зазначених випадках здійснюється у порядку, передбаченому Законом України від 3 березня 1998 р. «Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності»¹, що регулює відносини, пов'язані з передачею об'єктів права державної власності у комунальну власність територіальних громад сіл, селищ, міст або у їх спільну власність, а також об'єктів права комунальної власності у державну власність. Детально порядок безоплатної передачі об'єктів права державної власності врегульовано Положенням про порядок передачі об'єктів права державної та комунальної власності, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 21 вересня 1998 р. № 1482².

Об'єктами передачі згідно з цими актами є:

а) цілісні майнові комплекси підприємств, установ, організацій, їх структурних підрозділів (далі — підприємства). Структурний підрозділ підприємства може бути об'єктом передачі після виділення його в установленому порядку в цілісний майновий комплекс на підставі розподільного балансу;

б) нерухоме майно (будівлі, споруди, у тому числі об'єкти незавершеного будівництва, а також нежитлові приміщення після виділення

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 34. — Ст. 228.

² Офіційний вісник України. — 1998. — № 38. — Ст. 1405.

їх в окрему облікову одиницю (інвентарний об'єкт) на підставі складання в установленому порядку розподільного балансу за умови обов'язкового наступного укладення з іншими балансоутримувачами будинку, в якому розташовані ці приміщення, угоди про спільне користування та утримання будинку і прибудинкової території);

в) інше окреме індивідуально визначене майно підприємств (крім нерухомого);

г) акції (частки, паї), що належать державі у майні господарських товариств (крім передачі акцій державним органам приватизації засновниками відкритих акціонерних товариств, створених у процесі корпоратизації);

д) житловий фонд та інші об'єкти соціальної інфраструктури (далі — об'єкти соціальної інфраструктури), які перебувають у повному господарському віданні чи оперативному управлінні державних підприємств, установ, організацій (далі — підприємств) або не увійшли до статутних капіталів господарських товариств, створених у процесі приватизації (корпоратизації), у тому числі не завершені будівництвом.

Передача об'єктів права державної власності здійснюється за рішенням Кабінету Міністрів України та органів, уповноважених управляти державним майном, або самоврядних організацій залежно від видів об'єктів.

Передача об'єктів права державної власності від одного підприємства іншому, що належать до сфери управління одного і того ж органу, уповноваженого управляти державним майном, або самоврядної організації, здійснюється на підставі рішення цього органу або самоврядної організації.

Не можуть бути об'єктами передачі з державної у комунальну власність:

підприємства, що провадять діяльність, передбачену частинами 1—3 ст. 4 Закону України «Про підприємництво»;

казенні підприємства.

§ 3. Право власності та похідні права (право господарського відання, право оперативного управління) у сфері господарювання

Право власності, як зазначено у назві ст. 134 ГК, є основним речовим правом у сфері господарювання.

В економічному аспекті власність — це присвоєння матеріальних благ, суть якого полягає в належності наявних засобів виробництва і

одержуваних продуктів праці державі, територіальній громаді, окремому колективу чи індивіду. Це матеріально-речовий аспект процесу присвоєння, який характеризує ставлення людей до речі. Інший аспект присвоєння матеріальних благ — це суспільні відносини власності, які характеризують відносини між людьми, що ґрунтуються на розмежуванні «мого» і «чужого». Суть його полягає в пануванні власника над річчю й усуненні всіх інших суб'єктів від речі або, інакше кажучи, в недопущенні будь-яких перешкод власнику в здійсненні панування над річчю з боку невласника.

Економічні відносини власності дістають юридичне закріплення у праві власності, яке виникає внаслідок правового регулювання зазначених економічних відносин. Правове регулювання відносин власності є одним з найважливіших напрямів нормотворчої діяльності держави. За допомогою права держава регулює належність тих чи інших об'єктів власності певному суб'єктові (громадянину, колективу, державі); обсяг і зміст суб'єктивних повноважень власника, порядок і форми їх реалізації стосовно різних об'єктів; засоби і способи правової охорони відносин власності тощо.

Сукупність зазначених правових норм, що регулюють відносини власності, становить право власності в об'єктивному розумінні.

Право власності в суб'єктивному розумінні є основним речовим правом у сфері господарювання, зміст якого складають повноваження (права) власника щодо володіння, користування і розпорядження належним йому майном при здійсненні господарської діяльності.

Володіння — це закріплення матеріальних благ за конкретними власниками — індивідами і колективами, фактичне утримання речі у сфері господарювання цих осіб.

Користування — це вилучення з речей їхніх корисних властивостей, які дають можливість задовольнити відповідні потреби індивіда чи колективу.

Розпорядження — це визначення власником юридичної або фактичної долі речі.

Зазначені повноваження власник реалізує на свій розсуд (тобто за своїм інтересом, незалежно від волі і бажання інших осіб), одноосібно або спільно з іншими суб'єктами. Реалізуючи свої повноваження, власник у тому числі має право надати майно іншим суб'єктам для використання його на праві власності, праві господарського відання чи праві оперативного управління, або на основі інших форм правового режиму майна, передбачених, зокрема, ст. 133 ГК.

Господарське законодавство (ч. 2 ст. 134 ГК) закріплює можливість використання в господарській діяльності майна, що перебуває у

спільній власності двох або більше осіб (співвласників), тобто спільного майна, яке може належати особам на праві спільної часткової або на праві спільної сумісної власності (частини 1, 2 ст. 355 ЦК). Правовий режим майна, що перебуває у спільній власності, права і обов'язки співвласників такого майна встановлені, крім норм ГК, також положеннями глави 26 «Право спільної власності» ЦК України (статті 355—372).

У Господарському кодексі (ч. 3 ст. 134) знайшло відображення положення п. 7 ст. 92 Конституції України, згідно з яким правовий режим власності визначається виключно законами України. До таких законів, зокрема, належать Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, закони України від 21 вересня 2006 р. «Про управління об'єктами державної власності», від 21 травня 1997 р. «Про місцеве самоврядування», від 3 березня 1998 р. «Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності», від 9 квітня 1999 р. «Про місцеві державні адміністрації» тощо.

Велике значення для забезпечення майнових прав суб'єктів господарювання має також положення щодо визначення правових форм реалізації права власності у сфері господарювання виключно на рівні закону. Така вказівка Кодексу покликана захищати суб'єктів господарювання від проявів втручання державних та інших органів в регулювання майнових відносин шляхом прийняття ними актів так званого відомчого законодавства.

Серед повноважень власника ГК виділяє такий вид, як *організаційно-установчі повноваження*, що безпосередньо стосуються здійснення господарської діяльності.

Одним з основних організаційно-установчих повноважень власника майна ч. 1 ст. 135 ГК називає його засновницькі повноваження:

По-перше, власник має *право засновувати господарські організації*: одноосібно (унітарні підприємства) або спільно з іншими власниками (корпоративні підприємства) на основі належного йому (їм) майна або здійснювати господарську діяльність в інших формах господарювання, не заборонених законом. Господарські організації, щодо заснування яких ідеться в ч. 1 ст. 135 ГК, можуть створюватись різних видів і організаційних форм, встановлених ст. 63 ГК.

По-друге, якщо власником є громадянин, він може обрати таку організаційну форму підприємництва, як *підприємець без статусу юридичної особи* (ч. 1 ст. 128 ГК).

По-третє, власник на свій розсуд визначає мету і предмет господарської діяльності утвореного ним суб'єкта господарювання. *Метою* господарської діяльності є задоволення суспільних і особистих

потреб, а *предметом* — систематичне здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної та іншої господарської діяльності (ч. 1 ст. 62 ГК).

По-четверте, власник на свій розсуд визначає також структуру утвореного ним суб'єкта господарювання (види і назву виробничих структурних підрозділів, а також види і назву функціональних структурних підрозділів апарату управління), *склад і компетенцію його органів управління, порядок використання майна, інші питання управління* діяльністю суб'єкта господарювання.

По-п'яте, власник приймає рішення *про припинення* відповідно до законодавства господарської діяльності заснованих ним суб'єктів господарювання.

Власник має право здійснювати організаційно-установчі повноваження також *на основі належних йому корпоративних прав* відповідно до ГК та інших нормативно-правових актів.

Державні та комунальні підприємства можуть бути об'єднані за рішенням власника (уповноваженого ним органу) у державні (комунальні) господарські об'єднання.

Однією із форм правового режиму майна, закріпленого за суб'єктом підприємництва, є *право господарського відання*. Термін «право господарського відання» прийшов на заміну терміну «право повного господарського відання», що ним у Законах України від 7 лютого 1991 р. «Про власність» (ч. 1 ст. 10) та від 27 березня 1991 р. «Про підприємства в Україні» (ч. 3 ст. 10) позначалося право, на якому майно закріплювалося за державними підприємствами.

Право господарського відання — правова форма, що згідно з ч. 1 ст. 136 ГК застосовується для встановлення правового режиму майна, закріпленого *лише за суб'єктом підприємництва*. При цьому, як випливає зі змісту ч. 2 зазначеної статті, такий суб'єкт підприємництва має бути заснований в організаційно-правовій формі підприємства.

За суб'єктами господарювання, які не належать до суб'єктів підприємництва, майно не може закріплюватися на праві господарського відання. Щодо них застосовуються інші форми правового режиму (право оперативного управління, право користування тощо). Для порівняння варто відзначити, що за законодавством Російської Федерації майно на праві господарського відання належить лише державному або муніципальному унітарному підприємству (ст. 294 ЦК РФ), а за законодавством Республіки Казахстан — державному підприємству (ст. 196 ЦК РК), яке може бути республіканським або комунальним.

Право господарського відання — це речове право суб'єкта підприємництва, який, так само як і власник, володіє, користується і розпоряджається закріпленим за ним майном. Проте, якщо зазначені повноваження власника носять абсолютний характер, то суб'єкт підприємництва, за яким майно закріплене власником (уповноваженим власником органом) на праві господарського відання, обмежений у здійсненні повноваження розпоряджатися окремими видами майна, яке (повноваження) він може реалізувати лише за згодою власника. Випадки одержання такої згоди передбачені ГК та іншими законами.

Право господарського відання, крім обмеження суб'єкта підприємництва у розпорядженні окремими видами майна згодою власника (уповноваженого органу), характеризується і тим, що власник майна, закріпленого за суб'єктом господарювання, здійснює контроль за використанням та збереженням належного йому майна. Такий контроль може здійснюватись власником як безпосередньо, так і через уповноважений ним орган. Проте в будь-якому випадку такий контроль не повинен призводити до втручання в оперативно-господарську діяльність підприємства.

Згідно з ч. 3 ст. 136 ГК право господарського відання захищається за допомогою тих же положень закону, що і право власності. Важливе значення для захисту права господарського відання має вказівка закону (ч. 2 ст. 136 ГК) на те, що суб'єкт підприємництва, який здійснює господарювання на основі права господарського відання, є підприємством. Статус юридичної особи, яким наділене підприємство, дозволяє такому суб'єкту підприємництва не лише закріпити за ним майно засобами бухгалтерського обліку і тим самим відокремити його від майна інших суб'єктів господарювання, власника тощо, але і нести відповідальність за своїми зобов'язаннями закріпленим за ним майном, звертатися до суду за захистом порушених майнових прав у тому числі і в тому випадку, коли таке порушення мало місце з боку власника.

Таким чином, підбиваючи підсумок, *право господарського відання* можна визначити як право юридичних осіб, що здійснюють підприємницьку господарську діяльність, тобто є суб'єктами підприємництва, похідне від права власності, з обмеженням повноваження розпорядження окремими видами майна згодою власника (уповноваженого органу).

Право оперативного управління, як правовий інститут, вперше було запроваджено в законодавство Основами цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік 1961 р. спочатку лише для позначення

майнових прав державних організацій, а згодом (1981 р.) було поширене і на кооперативні, державно-кооперативні, міжколгоспні підприємства — юридичні особи.

Право оперативного управління — це речове право суб'єкта господарювання, який здійснює *некомерційну діяльність*, тобто самостійну систематичну господарську діяльність, спрямовану на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети одержання прибутку (ч. 1 ст. 52 ГК). Змістом права оперативного управління є повноваження володіння, користування і розпорядження майном, закріпленим за суб'єктом господарювання власником (уповноваженим ним органом). Проте реалізація зазначених повноважень здійснюється у межах, встановлених ГК та іншими законами, а також власником майна (уповноваженим ним органом).

Так, відповідно до ч. 3 ст. 76 ГК майно казенного підприємства закріплюється за ним на праві оперативного управління. Казенне підприємство не має права відчужувати або іншим способом розпоряджатися закріпленим за ним майном без попередньої згоди органу, до сфери управління якого воно входить (ч. 4 ст. 77 ГК).

На прикладі казенного підприємства можна бачити, що право оперативного управління відрізняється від права господарського відання за такими ознаками:

а) казенне підприємство або інший суб'єкт господарювання, який здійснює некомерційну господарську діяльність, постійно фінансується власником. Суб'єкт господарювання на праві господарського відання здійснює підприємницьку діяльність за рахунок отриманих від неї доходів, тобто на основі самофінансування;

б) як і при праві господарського відання, власник майна, закріпленого на праві оперативного управління за суб'єктом господарювання, здійснює контроль за використанням і збереженням переданого в оперативне управління майна безпосередньо або через уповноважений ним орган. Проте межі управління зазначеним майном з боку власника ширші, ніж при праві господарського відання. Власник має право вилучати у суб'єкта господарювання надлишкове майно, майно, що ним не використовується, а також майно, що використовується суб'єктом господарювання не за призначенням.

Так, відповідно до ч. 3 ст. 77 ГК орган, до сфери управління якого входить казенне підприємство, здійснює контроль за використанням та збереженням належного підприємству майна, і має право вилучити у казенного підприємства майно, яке не використовується або використовується не за призначенням, та розпорядитися ним у межах своїх повноважень.

Право оперативного управління захищається законом відповідно до положень, встановлених для захисту права власності.

Новим для правового інституту майнової основи господарювання стало встановлення титулу стосовно майна відокремленого підрозділу (структурної одиниці) господарської організації. Оскільки Господарський кодекс визнав відокремлені підрозділи (структурні одиниці) господарських організацій суб'єктами господарювання (ст. 55 ГК) і встановив особливості їх правового статусу (ст. 132 ГК), необхідно було і визначити правовий титул, на якому господарська організація надає майно такому суб'єкту.

Таким титулом ст. 138 ГК (в редакції до 4 лютого 2005 р.) визначала *оперативне використання майна*. На нашу думку, оперативне використання майна могло бути похідним титулом від права власності, права господарського відання або права оперативного управління тощо, залежно від того, на якому з цих речових прав майно належить (закріплене) суб'єкту господарювання — господарській організації.

Законом України від 4 лютого 2004 р. ст. 138 була виключена з ГК, а тому титул, на якому майно закріплюється за відокремленим підрозділом господарської організації, сьогодні законом не встановлений. На нашу думку, це не перешкоджає господарським організаціям (підприємствам, господарським товариствам), які діють згідно з принципом «дозволено все, що не заборонено законом», закріплювати за структурними одиницями майно на праві оперативного використання.

§ 4. Корпоративні права

Визначення поняття «корпоративні права» містить ч. 1 ст. 167 ГК, згідно з якою корпоративні права — це права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами.

Аналогічне визначення поняття корпоративних прав міститься в Податковому кодексі України (п. 14.1.90), хоч і потребує заміни терміна «фонд» терміном «капітал». Крім того, в обох визначеннях (і в ГК, і в Податковому кодексі) термін «статутними документами» доцільно замінити терміном «установчими документами».

Слід також зазначити, що термін «корпоративні права» відсутній в ЦК України, що опосередковано підтверджує виключно господар-

сько-правову (а не цивільно-правову) природу корпоративних прав і корпоративних відносин.

Законом можуть бути встановлені обмеження певним особам щодо володіння корпоративними правами та/або їх здійснення.

Особи, яким належать корпоративні права, здійснюють їх відповідно до законодавства про господарські (у тому числі акціонерні) товариства та згідно з установчими документами господарських товариств.

Механізм реалізації корпоративних прав, що належать державі, встановлено Законом України «Про управління об'єктами державної власності», відповідно до якого корпоративні права держави здійснюються, зокрема:

- Кабінетом Міністрів України;
- центральним органом виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері управління об'єктами державної власності. Таким органом є Державне агентство України з управління державними корпоративними правами та майном (Агентство держмайна України), положення про яке затверджене Указом Президента України від 13 квітня 2011 р. № 451/2011;
- центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері економічного розвитку. Таким органом є Міністерство економічного розвитку і торгівлі України (Мінекономрозвитку), положення про яке затверджене Указом Президента України від 31 травня 2011 р. № 634/2011;
- міністерствами та іншими органами виконавчої влади (далі — уповноважені органи управління);
- Фондом державного майна України;
- органами, що забезпечують діяльність Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України;
- органами, які здійснюють управління державним майном відповідно до повноважень, визначених окремими законами (наприклад, Державний концерн «Укроборонпром»);
- державними господарськими об'єднаннями, державними холдинговими компаніями, іншими державними господарськими організаціями (далі — господарські структури), у тому числі — Державною керуючою холдинговою компанією.

Повноваження зазначених суб'єктів управління об'єктами державної власності щодо здійснення корпоративних прав держави визначені статтями 5, 5¹, 5², 6, 7 і 9 Закону України «Про управління об'єктами державної власності».

Корпоративні права держави та активи суб'єктів господарювання, у статутному капіталі яких визначено частку держави, підлягають оцін-

ці за Методикою оцінки державних корпоративних прав, затвердженою постановою Кабінету Міністрів від 2 серпня 1999 р. № 1406¹.

Як встановлено п. 3 ст. 5 Закону України «Про Фонд державного майна України» Фонд державного майна України організовує ведення реєстру корпоративних прав держави відповідно до Закону України «Про управління об'єктами державної власності».

Підпунктом а) п. 3 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про управління об'єктами державної власності» передбачено, що Фонд державного майна України створює і веде реєстр корпоративних прав держави, який є складовою Єдиного реєстру об'єктів державної власності, відповідно до законодавства.

Положення про Реєстр корпоративних прав держави затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 29 жовтня 2003 р. № 1679 «Про формування і ведення Реєстру корпоративних прав держави»².

Відповідно до цього Положення формування і ведення Реєстру — це здійснення комплексу заходів, які забезпечують збирання, накопичення і облік відомостей, а також розроблення його програмного забезпечення та відповідних інструктивних документів.

Інформація Реєстру є державною власністю.

Реєстр утворюється і ведеться Фондом державного майна за участю міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій. Розпорядником Реєстру є Фонд державного майна.

До Реєстру включаються відомості про акції, паї, частки, що належать державі у статутних капіталах господарських товариств — резидентів та нерезидентів.

Важливу роль у вдосконаленні системи управління корпоративними правами держави має відіграти реалізація Основних концептуальних підходів до підвищення ефективності управління корпоративними правами держави, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2004 р. № 115³.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Які елементи включає правовий режим майна суб'єктів господарювання?

¹ Офіційний вісник України. — 1999. — № 31. — Ст. 1618.

² Там само. — 2003. — № 44. — Ст. 2303.

³ Офіційний вісник України. — 2004. — № 6. — Ст. 327.

2. Назвіть види майна суб'єктів господарювання.
3. Які об'єкти належать до державного майна у сфері господарювання?
4. Назвіть повноваження органів управління майном державної власності.
5. У чому полягають організаційно-установчі повноваження власника?
6. Що таке право господарського відання?
7. Що таке право оперативного управління?
8. Дайте визначення поняття корпоративних прав.
9. Яким чином здійснюється управління корпоративними правами держави?
10. Що являє собою Реєстр корпоративних прав держави?

Глава 11

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРИВАТИЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО ТА КОМУНАЛЬНОГО МАЙНА

§ 1. Поняття і головні цілі приватизації. Законодавство про приватизацію

Поняття приватизації вживається в економічному і формально-юридичному розумінні.

В економічному аспекті приватизація означає перетворення (трансформацію) державних засобів виробництва та іншого майна у недержавні, тобто у приватну чи колективну власність. Отже, в економічному значенні сутність приватизації полягає у зміні економічних відносин державної власності на відносини приватної чи колективної власності на засоби виробництва.

Визначення приватизації у формально-юридичному значенні цього поняття дає Закон України від 4 березня 1992 р. (в редакції від 19 лютого 1997 р.) «Про приватизацію державного майна»¹.

Згідно із зазначеним Законом приватизація державного майна (далі — приватизація) — це платне відчуження майна, що перебуває у державній власності, у тому числі разом із земельною ділянкою державної власності, на якій розташований об'єкт, що підлягає приватизації, на користь фізичних та юридичних осіб, які можуть бути покупцями відповідно до цього Закону, з метою підвищення соціально-економічної ефективності виробництва та залучення коштів для здійснення структурної перебудови національної економіки (ст. 1 у редакції Закону України від 13 січня 2012 р.).

Головні цілі приватизації є одним із засобів досягнення результатів цього суспільно-економічного процесу. Вони залежать від економічних і суспільно-політичних обставин, що складаються у країні. В силу своєї динамічності головні цілі приватизації регулюються Державною програмою приватизації.

Варто згадати, що на самому початку свого формування законодавство, яким визначався порядок зміни форми державної влас-

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 17. — Ст. 122.

ності на недержавну, не називалося приватизаційним, оскільки і процес зміни власності не визнавався приватизацією в нинішньому розумінні.

Так, п. 1 ст. 10 Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про оренду, прийнятих 23 листопада 1989 р., передбачалося, що орендар може повністю або частково викупити орендоване майно. Умови, порядок і строки викупу визначалися договором оренди.

Після викупу орендованого майна орендне підприємство за рішенням його трудового колективу могло бути перетворено в колективне підприємство, кооператив, акціонерне товариство або інший вид підприємства, яке діє на основі колективної власності (отже, за відсутності приватної власності мова йшла не про приватизацію, а про роздержавлення власності).

Згодом Закон СРСР від 6 березня 1990 р. «Про власність» розширив підстави виникнення колективної власності: згідно з п. 1 ст. 12 цього Закону власність колективного підприємства виникала у разі переходу всього майна державного підприємства у власність трудового колективу, викупу орендованого майна або придбання майна іншими передбаченими законом способами.

Цим самим законом, хоча і в дещо спрощеному вигляді, визначався механізм перетворення державного підприємства в акціонерне товариство (тобто, якщо оцінювати з сучасних позицій, — визначався механізм роздержавлення власності): державне підприємство за спільним рішенням трудового колективу і уповноваженого на те державного органу могло бути перетворено в акціонерне товариство шляхом випуску акцій на всю вартість майна підприємства. Кошти, одержані від продажу акцій, після покриття боргів державного підприємства надходили до відповідного бюджету.

Ще за часів існування Союзу РСР Верховна Рада УРСР у постанові від 3 серпня 1990 р. «Про реалізацію Закону «Про економічну самостійність Української РСР»¹ доручила Раді Міністрів Української РСР у двомісячний строк підготувати серед іншого і проект законодавчого акта про роздержавлення власності.

Фактично початок формуванню приватизаційного (у вузькому, спеціальному розумінні) законодавства в Україні було покладено з прийняттям Закону від 4 березня 1992 р. «Про приватизацію майна державних підприємств», який встановлював правові, економічні та організаційні основи приватизації підприємств загальнодержавної, республіканської (Республіка Крим) та комунальної власності з метою

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1990. — № 34. — Ст. 500.

створення багатокладної соціально орієнтованої ринкової економіки України.

6 березня 1992 р. приймаються: Закон «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)», яким встановлювався правовий механізм приватизації цілісних майнових комплексів невеликих державних підприємств шляхом їх відчуження на користь одного покупця одним актом купівлі-продажу, а також Закон «Про приватизаційні папери»¹, який визначав поняття і види приватизаційних паперів, умови та порядок їх випуску, розміщення серед громадян України, обліку, використання та погашення.

З цього часу законодавство України про приватизацію почало формуватися як певна локальна система законів та інших актів. Системотворчими критеріями у даному разі стали: а) об'єкти приватизації; б) суб'єкти приватизації; в) порядок, способи та умови приватизації.

Основним актом у цій системі є вже згадуваний Закон України від 4 березня 1992 р. «Про приватизацію державного майна» (в редакції від 19 лютого 1997 р.).

Визначаючи систему законодавства про приватизацію, ст. 3 цього акта зазначає, що законодавство України про приватизацію складається з цього закону, інших законів України з питань приватизації. Із зазначеною нормою важко погодитися, оскільки вона, по-перше, не відображає реального стану речей. Як буде показано нижче, системі законодавства складають не тільки власне закони, але й підзаконні нормативні акти. По-друге, зазначена норма вступає в суперечність з іншими нормами цього ж Закону, які допускають регулювання відносин приватизації в інших формах нормативних актів. Як приклад, можна назвати п. 2 ст. 9 Закону, в якому йдеться про те, що порядок створення і діяльності довірчих товариств, інвестиційних фондів та інвестиційних компаній визначається законодавчими актами України; п. 3 ст. 13 Закону, в якому зазначається, що діяльність комісії з приватизації об'єкта регулюється Положенням, яке затверджується Фондом державного майна; ст. 16 Закону про те, що продаж об'єктів приватизації на аукціоні, за конкурсом тощо здійснюється в порядку, що затверджується Фондом державного майна України, Антимонопольним комітетом України та Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Можна назвати й інші подібні посилання в Законі, які свідчать про те, що віднесення до законодавства про приватизацію лише нормативних актів у формі власне законів є дещо поспішним і, щонайменше, некоректним.

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 24. — Ст. 352.

Таким чином, законодавство України про приватизацію з точки зору форми нормативних актів складається із сукупності не тільки законів, але й інших нормативних актів, що регулюють майново-правові та організаційні відносини щодо приватизації державного майна.

За своїм характером законодавство про приватизацію — це комплексне законодавство, яке об'єднує норми господарського, цивільного, адміністративного, фінансового та інших галузей права.

Важливою ознакою і особливістю приватизаційного законодавства є поєднання в ньому двох видів норм: публічно-правових та приватно-правових із значною перевагою норм публічно-правового характеру, що можна пояснити тим, що методологічні основи приватно-правової концепції, які спираються на принципи диспозитивності, приватної ініціативи, еквівалентності тощо, не в змозі охопити регулюванням так звані «вертикальні» відносини. Публічно-правовий сегмент регулювання господарських процесів спрямовує орієнтованість ринкової економіки на обслуговування потреб всього суспільства. Доцільно у зв'язку з цим нагадати, що відповідно до ст. 13 Конституції України «держава забезпечує... соціальну спрямованість економіки». Тут важливо відзначити ще одну, чи не найголовнішу, причину домінування саме публічно-правових норм у приватизаційному законодавстві: держава, визначаючи правила поведінки суб'єктів приватизаційного процесу і забезпечуючи реалізацію проголошених нею принципів приватизації, діє при цьому не лише як носій політичної влади, але і як власник основних засобів виробництва, що виступають об'єктами приватизації. Саме як власник держава встановлює механізм відчуження державної власності на користь недержавних суб'єктів.

Закон України «Про приватизацію державного майна» регулює правові, економічні та організаційні основи приватизації майна будь-яких державних об'єктів приватизації незалежно від їх розмірів, тобто поширюється на всі об'єкти, що підлягають приватизації. Разом з тим у Законі спеціально передбачено, що він не поширюється на:

приватизацію об'єктів державного земельного та житлового фондів, а також об'єктів соціально-культурного призначення, що фінансуються з державного бюджету, в тому числі об'єктів сфери охорони здоров'я, за винятком тих, які належать підприємствам, що приватизуються;

зміну організаційно-правових форм власності колгоспів, підприємств споживчої кооперації.

Таким чином, вже з самого початку приватизаційних процесів законодавець, надаючи величезного значення трансформації державної власності і вигляді основних засобів виробництва, враховуючи відмінності її від приватизації житлового фонду, земельних ділянок, виокре-

мив законодавство про приватизацію державного майна в окрему систему нормативно-правових актів.

У статтях 3 та 7 Закону «Про приватизацію державного майна» вміщено норми про те, що положення Закону поширюються на відчуження майна, що є у комунальній власності. Це стало підставою для звернення Президента України з конституційним поданням щодо відповідності Конституції України згаданих положень Закону. Зокрема, суб'єкт права на конституційне подання вважав, що поширення положень Закону «Про приватизацію державного майна» на відчуження майна, що є комунальною власністю, автоматично включає останню до складу державної власності. Разом з тим, виходячи з назви Закону, в ньому мають бути врегульовані питання приватизації лише об'єктів державного майна.

Розглядаючи справу за цим поданням, Конституційний Суд України виходив з низки законів, що регулюють відносини власності, в тому числі із Закону України від 21 травня 1997 р. «Про місцеве самоврядування в Україні», в якому, зокрема, визначено поняття та зміст права комунальної власності як матеріальної та фінансової основи місцевого самоврядування, закріплені повноваження сільських, селищних, міських рад щодо відчуження комунального майна, в тому числі шляхом приватизації. Конституційний суд дійшов висновку, що цим положенням, які підкреслюють особливість правового режиму об'єктів комунальної власності порівняно з об'єктами державної власності, не суперечать норми Закону України «Про приватизацію державного майна», оскільки у статтях 3, 7 Закону є посилання на відповідну компетенцію органів місцевого самоврядування у питаннях відчуження комунальної власності. В інших положеннях Закону теж враховані особливості механізму приватизації комунального майна.

Рішенням від 1 липня 1998 р. Конституційний Суд визнав, що за умови відсутності окремого законодавчого акта про приватизацію об'єктів комунальної власності включення цих питань до закону, що регулює приватизацію державного майна, не є підставою для визнання його відповідних положень неконституційними, оскільки право суб'єктів комунальної власності не порушено.

До законодавства про приватизацію також належать:

— вже згадуваний Закон України від 6 березня 1992 р. «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)» (в редакції Закону від 15 травня 1996 р.), що діє не як самостійний, а як допоміжний щодо Закону «Про приватизацію державного майна». Він встановлює правовий механізм приватизації єдиних майнових комплексів невеликих державних підприємств;

— також згадуваний вже Закон України від 6 березня 1992 р. «Про приватизаційні папери», який визначає поняття і види приватизаційних паперів (приватизаційних майнових сертифікатів), умови та порядок їх випуску, обігу, розміщення серед громадян України, використання та погашення;

— Закон України від 10 липня 1996 р. «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі»¹;

— Закон України від 18 травня 2000 р. «Про особливості приватизації підприємств, що належать до сфери управління Міністерства оборони України»²;

— Закон України від 14 вересня 2000 р. «Про особливості приватизації об'єктів незавершеного будівництва»³;

— Закон України від 9 квітня 2004 р. «Про особливості приватизації підприємств Державної акціонерної компанії «Укррудпром»⁴;

— Закон України від 12 квітня 2012 р. «Про особливості приватизації вугледобувних підприємств»⁵.

— Державна програма приватизації, що розробляється Фондом державного майна України і затверджується Верховною Радою України законом України один раз на три роки не пізніше як за місяць до затвердження Державного бюджету України на відповідний рік, але до початку наступного бюджетного року та діє до затвердження чергової Державної програми приватизації. Державна програма приватизації вноситься на розгляд Верховної Ради України одночасно з проектом Державного бюджету України на відповідний рік. Нині діє Державна програма приватизації на 2012—2014 роки, затверджена Законом України від 13 січня 2012 р.⁶, у якій визначаються мета, шляхи, способи, заходи і завдання приватизації державного майна.

Саме ці закони складають фундамент приватизаційного законодавства, на якому базується велика кількість нормативно-правових документів різної юридичної сили.

У законодавстві про приватизацію окремо можна виділити нормативні акти, які регулюють порядок створення і діяльності фінансових посередників.

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 41. — Ст. 188.

² Там само. — 2000. — № 35. — Ст. 279.

³ Там само. — 2000. — № 45. — Ст. 375.

⁴ Там само. — 2004. — № 29. — Ст. 376.

⁵ Офіційний вісник України. — 2012. — № 34. — Ст. 1253.

⁶ Там само. — 2012. — № 10. — Ст. 359.

Крім зазначених документів, законодавство про приватизацію охоплює постанови Кабінету Міністрів України, а також відомчі нормативні акти про приватизацію, прийняті Фондом державного майна України самостійно чи разом з іншими органами. Перелік цих актів досить значний.

Ряд статей, покликаних регулювати відносини приватизації державних та комунальних підприємств, є і в ГК. Вміщені в них норми містять ряд новел, серед яких можна виділити: виключення з переліку об'єктів приватизації законсервованих об'єктів, а з переліку об'єктів малої приватизації — окремого індивідуально визначеного майна (ч. 1 ст. 146 ГК); обмеження особливостей правового регулювання приватизації майна державних підприємств лише окремими галузями (ч. 6 ст. 146 ГК), тоді як чинні закони регулюють особливості приватизації груп об'єктів (незавершене будівництво) або окремих об'єктів.

Уявляється, що далеко не всі із зазначених положень ГК відповідають реаліям сьогоденних процесів приватизації, а тому мають бути уточнені при подальшому вдосконаленні приватизаційного законодавства.

§ 2. Об'єкти приватизації

Правовою основою регулювання об'єктів приватизації є ст. 5 Закону України «Про приватизацію державного майна», ст. 2 Закону України «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)», Державна програма приватизації на відповідні роки, нормативні акти Кабінету Міністрів України, що регулюють приватизацію окремих категорій об'єктів.

Завдяки правовому регулюванню об'єктів вирішуються принципи питання приватизації:

визначається, яке саме державне майно — засоби виробництва — підлягає приватизації, у якій послідовності (пріоритети приватизації), за яких умов, якими способами приватизуються різні групи об'єктів;

визначаються групи і види об'єктів, приватизація яких здійснюється за погодженням з Кабінетом Міністрів України;

встановлюються переліки груп і видів об'єктів (у тому числі конкретні об'єкти), що не підлягають приватизації;

затверджуються переліки підприємств, приватизацію майна яких доцільно здійснити із залученням іноземних інвестицій.

Об'єкт приватизації з точки зору права власності — це майно підприємств, що перебуває в державній власності, та майно, що належить Автономній Республіці Крим.

Класифікація об'єктів приватизації встановлена ст. 5¹ Закону України «Про приватизацію державного майна».

Правова класифікація об'єктів на групи здійснюється для того, щоб залежно від групи об'єкта визначати способи його приватизації.

Так, до об'єктів державної власності, що підлягають приватизації, згідно з Законом «Про приватизацію державного майна», належать:

підприємства (цехи, виробництва, дільниці, інші підрозділи, якщо в разі їх виділення у самостійні підприємства не порушується технологічна єдність виробництва з основної спеціалізації підприємства, із структури якого вони виділяються) як єдині майнові комплекси, до складу яких входять усі види майна, призначені для їх діяльності, що визначені Цивільним кодексом України, у тому числі разом із земельними ділянками державної власності, на яких вони розташовані (далі — єдиний майновий комплекс підприємства);

об'єкти незавершеного будівництва та законсервовані об'єкти, у тому числі разом із земельними ділянками державної власності, на яких вони розташовані;

окреме індивідуально визначене майно, у тому числі разом із земельними ділянками державної власності, на яких це майно розташовано;

акції (частки, паї), що належать державі у статутному капіталі господарських товариств, інших господарських організацій та підприємств, заснованих на базі об'єднання майна різних форм власності;

об'єкти соціально-культурного призначення, у тому числі разом із земельними ділянками державної власності, на яких вони розташовані, крім тих, що не підлягають приватизації.

Разом із тим, зазначений Закон встановлює, що приватизації не підлягають об'єкти, що мають загальнодержавне значення, а також казенні підприємства.

Зокрема загальнодержавне значення мають:

а) об'єкти та майно, які забезпечують виконання державою своїх функцій, забезпечують обороноздатність держави, її економічну незалежність, та об'єкти права власності Українського народу, майно, що становить матеріальну основу суверенітету України;

майно органів державної влади та органів місцевого самоврядування, майно Збройних Сил України (крім майна, щодо якого законом встановлено особливості приватизації), Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, сил цивільної оборони, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, правоохоронних і митних органів, що безпосередньо забезпечує виконання цими органами встановлених законодавством завдань;

надра, корисні копалини загальнодержавного значення, території та об'єкти природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, водні ресурси, лісові ресурси, інші природні ресурси, які є об'єктами права власності Українського народу;

системи створення та збереження золотовалютних резервів;

емісійна система, майнові комплекси підприємств і установ, що забезпечують випуск та зберігання грошових знаків і цінних паперів;

радіотелевізійні передавальні центри, а також об'єкти, що забезпечують зв'язком органи законодавчої та виконавчої влади;

державні радіоканали та телевізійні канали;

засоби урядового, фельд'єгерського та спеціального зв'язку;

державні реєстри, інші інформаційні системи, що створені та утримуються за рахунок коштів державного бюджету;

б) об'єкти, діяльність яких забезпечує соціальний розвиток, збереження та підвищення культурного, наукового потенціалу, духовних цінностей:

Національний архівний фонд, архіви (архівні установи), документи з них, архівні підрозділи, архівні відділи та бібліотеки, об'єкти культури, мистецтва, у тому числі виняткової історичної, художньої, наукової чи іншої культурної цінності, що занесені чи підлягають занесенню до Державного реєстру національного культурного надбання, а також об'єкти архітектури, меморіальні комплекси, заповідники, парки загальнонаціонального значення;

пам'ятки, включені до переліку пам'яток, що не підлягають приватизації;

пам'ятки археології;

пам'ятки державної частини Музейного фонду України (музейні предмети, музейні колекції та музейні зібрання);

документи Державного бібліотечного фонду України;

вихідні матеріали та фільмокопії, що зберігаються у фільмофонді;

заклади культури, що забезпечують державні соціальні нормативи у сфері обслуговування населення закладами культури;

об'єкти культури, що належать до майнових комплексів установ Національної академії наук України;

майно підприємств, установ та організацій Національної академії наук України, галузевих академій наук, що використовується для виконання фундаментальних і прикладних досліджень, акції (частки, паї) господарських товариств, утворених на основі майнових комплексів Національної академії наук України, галузевих академій наук;

об'єкти освіти, крім навчальних закладів, майно яких вноситься до статутного капіталу публічного акціонерного товариства залізничного

транспорту загального користування відповідно до Закону України «Про особливості утворення публічного акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування», фізичної культури, спорту і науки, що фінансуються з державного бюджету;

в) об'єкти, контроль за діяльністю яких з боку держави гарантує захист громадян від наслідків впливу неконтрольованого виготовлення, використання або розповсюдження небезпечних речовин:

ядерні матеріали, ядерні установки і об'єкти, призначені для поводження з радіоактивними відходами, які мають загальнодержавне значення;

полігони, будови, споруди та устаткування для захоронення твердих промислових та побутових відходів, скотомогильники;

г) об'єкти, які забезпечують життєдіяльність держави в цілому:

запаси державного резерву незалежно від його місцезнаходження, підприємства, установи і організації та інші об'єкти, що входять до системи державного резерву;

майно Державної кримінально-виконавчої служби України;

майно підприємств, установ і організацій національної гідрометорологічної служби;

матеріали Державного інформаційного геологічного фонду України;

матеріали та дані Державного картографо-геодезичного фонду України, топографо-геодезичні і картографічні матеріали, створені за кошти державного бюджету;

державні еталони, інші об'єкти, що забезпечують функціонування Державної метрологічної служби;

автомобільні дороги, крім тих, що належать підприємствам (до першого розгалуження їх за межами території цих підприємств);

магістральні залізничні лінії загального користування та розміщені на них технологічні споруди, передавальні пристрої, що безпосередньо використовуються для забезпечення процесу перевезень, а саме: залізничні станції та колії загального користування, тягові підстанції, контактна мережа та інші пристрої технологічного електропостачання, системи сигналізації, централізації, блокування та управління рухом поїздів, об'єкти і майно, призначені безпосередньо для виконання аварійно-відновлювальних робіт;

метрополітен, міський електротранспорт;

майно, що забезпечує цілісність об'єднаної енергетичної системи України та диспетчерське (оперативно-технологічне) управління, магістральні та міждержавні електричні мережі;

атомні електростанції, гідроелектростанції з греблями, що забезпечують водопостачання споживачам та проведення гідромеліоративних робіт;

магістральні нафто- і газопроводи та магістральний трубопровідний транспорт, що обслуговують потреби держави в цілому, підземні нафто- та газосховища;

майнові комплекси підрозділів пожежної охорони (пожежні депо, пости, адміністративні приміщення), транспортні засоби спеціального призначення, що забезпечують виконання робіт, пов'язаних з ліквідацією пожеж, наслідків стихійного лиха;

об'єкти інженерної інфраструктури та благоустрою міст, інших населених пунктів, включаючи мережі, споруди, устаткування, які пов'язані з постачанням споживачам води, газу, тепла, а також відведенням і очищенням стічних вод;

акваторії портів, причали і пірси всіх категорій та призначень, огорожувальні та захисні гідротехнічні споруди, засоби навігаційного обладнання, системи сигналізації, портові системи інженерної інфраструктури та споруди зв'язку, енерговодопостачання та водовідведення, автомобільні дороги та залізничні колії (до першого розгалуження за межами території порту);

аеродроми та аеродромні об'єкти (злітно-посадкові смуги, руліжні доріжки, перони, системи посадки, наземні засоби зв'язку, навігації, спостереження, інші елементи аеродромів, що забезпечують безпеку польотів);

водосховища і водогосподарські канали комплексного призначення, міжгосподарські меліоративні системи, гідротехнічні захисні споруди; місця поховання.

З метою технічного переозброєння та відновлення виробництва, поліпшення фінансово-економічного стану підприємств Збройних Сил України майно таких підприємств, яке є єдиним майновим комплексом, може корпоратизуватись. Приватизація таких підприємств здійснюється із збереженням у державній власності 51 відсотка акцій. Окремими законами України визначається порядок корпоратизації та приватизації зазначених підприємств.

Перелік державних підприємств, що не підлягають приватизації, та акціонерних товариств, державні пакети акцій яких не підлягають приватизації, затверджується Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України.

Не підлягають приватизації державні підприємства та корпоративні права держави в акціонерних товариствах, які:

а) забезпечують національну безпеку України або приватизація яких створює істотні ризики для безпеки держави:

підприємства з виготовлення та ремонту всіх видів зброї, що перебуває на озброєнні Збройних Сил України, інших утворених відповідно до закону військових формувань, Служби безпеки України;

підприємства атомної енергетики та підприємства, що працюють у сфері поводження з радіоактивними відходами;

спеціальні об'єкти зв'язку;

підприємства пробірного контролю;

підприємства з виготовлення цінних паперів;

підприємства, що забезпечують безпеку руху в повітряному просторі та навігації водними шляхами України;

підприємства, що здійснюють топографо-геодезичні та картографічні роботи загальнодержавного призначення, зберігають матеріали Державного картографо-геодезичного фонду України та Державного інформаційного геологічного фонду;

б) забезпечують задоволення соціальних потреб суспільства, які не можуть бути повністю задоволені підприємствами, що перебувають у приватній власності:

підприємства з виготовлення та ремонту засобів реабілітації для інвалідів;

національні заклади культури;

в) є високотехнологічними експортоорієнтованими підприємствами, що формують конкурентні переваги України на міжнародному ринку та створюють мультиплікативний ефект для розвитку суміжних галузей, — підприємства, які здійснюють виробництво об'єктів космічної діяльності;

г) є інфраструктурними підприємствами-монополістами, збереження яких у державній власності необхідне для забезпечення рівного доступу до споживачів послуг на загальнодержавному ринку:

національний оператор поштового зв'язку;

міжнародні аеропорти.

Не підлягають приватизації інші державні підприємства, за якими на праві господарського відання закріплено майно, визначене у ч. 2 цієї статті, та акціонерні товариства, до статутного капіталу яких передано майно, визначене у ч. 2 цієї статті, якщо ці підприємства не зможуть продовжувати господарську діяльність у разі передачі відповідного майна іншим суб'єктам господарювання державного сектору економіки.

Кабінет Міністрів України затверджує перелік об'єктів державної власності, рішення про приватизацію яких приймаються в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. До цього переліку включаються:

підприємства, частка державного замовлення у продукції яких за останні три роки становить у середньому не менш як 70 відсотків обсягу виробництва;

підприємства, що є конкурентоспроможними на світовому ринку високотехнологічної продукції (більше 50 відсотків обсягу виробництва цієї продукції за останні три роки становить продукція, що експортується);

підприємства, що є виробниками продукції згідно з міждержавними угодами;

науково-дослідні та проектно-конструкторські установи, що виконують розробки для державних потреб (державне замовлення за останні три роки становить не менш як 50 відсотків розробок);

державні радіо- і телекомпанії;

спеціалізовані видавництва, що випускають дитячу літературу, підручники та навчальні посібники, наукову літературу;

майнові комплекси підприємств авіаційної промисловості;

майнові комплекси підприємств з лісовідновлення, лісорозведення та охорони лісу, лісництва, їх підрозділи;

майнові комплекси підприємств геодезії, картографії та кадастру; науково-дослідні та проектні інститути землеустрою;

майнові комплекси підприємств стандартизації, метрології і сертифікації, інші підприємства, що здійснюють сертифікацію продукції та перевірку її безпечності та відповідності встановленим вимогам;

майнові комплекси хлібоприймальних і хлібозаготівельних підприємств, що забезпечують зберігання продукції державного резерву та державного інтервенційного фонду;

майнові комплекси підприємств соляної промисловості;

майнові комплекси підприємств, що виготовляють спирт.

Уповноважені органи управління систематично переглядають наведений вище перелік об'єктів державної власності та щороку подають у разі потреби до центрального органу виконавчої влади з питань економіки пропозиції з обґрунтуванням щодо кожного об'єкта для прийняття Кабінетом Міністрів України рішення про внесення змін до переліку.

Будівлі (споруди, приміщення) за бажанням покупця приватизуються разом з об'єктами приватизації, що в них розташовані, якщо на це немає прямої заборони відповідно Фонду державного майна України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим. За наявності такої заборони зазначені будівлі (споруди, приміщення) передаються власникам приватизованих об'єктів за їх бажанням в оренду на строк не менш як 10 років.

Якщо в нежилых приміщеннях будинку, що є державною власністю, розміщується два чи більше державних або заснованих на оренді державного майна підприємств, то в разі прийняття рішення про привати-

зацію одного чи кількох із них займані ними приміщення, за відсутності заборони на приватизацію цього будинку, приватизуються разом з іншим майном підприємства після закріплення за названими співкористувачами займаних ними приміщень на праві повного господарського відання, оперативного управління або на договірних засадах.

§ 3. Суб'єкти приватизації

Коло суб'єктів приватизації визначається ст. 6 Закону «Про приватизацію майна державних підприємств» у формі вичерпного переліку, до якого входять: державні органи приватизації, покупці (їх представники), посередники.

Систему державних органів приватизації визначено в законодавчому порядку.

Державну політику у сфері приватизації здійснюють Фонд державного майна України, його регіональні відділення та представництва у районах і містах, органи приватизації в Автономній Республіці Крим, що становлять єдину систему державних органів приватизації в Україні.

Відповідно до ст. 7 Закону «Про приватизацію державного майна» Фонд державного майна України, його регіональні відділення та представництва у районах і містах, органи приватизації в Автономній Республіці Крим діють на підставі Закону України «Про Фонд державного майна України»¹ та інших законів України з питань приватизації.

Фонд державного майна України є центральним органом виконавчої влади із спеціальним статусом, що реалізує державну політику у сфері приватизації, оренди, використання та відчуження державного майна, управління об'єктами державної власності, у тому числі корпоративними правами держави щодо об'єктів державної власності, що належать до сфери його управління, а також у сфері державного регулювання оцінки майна, майнових прав та професійної оціночної діяльності.

Фонд державного майна України відповідальний перед Президентом України.

Діяльність Фонду державного майна України спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України.

Особливості спеціального статусу Фонду державного майна України визначаються Конституцією та законами України, актами Пре-

¹ Закон України від 9 грудня 2011 р. «Про Фонд державного майна України» // Офіційний вісник України. — 2012. — № 2. — Ст. 50.

зидента України і полягають в особливому порядку призначення на посаду та звільнення з посади Голови Фонду державного майна України.

Державні органи приватизації у межах своєї компетенції здійснюють такі основні повноваження:

змінюють у процесі приватизації організаційну форму підприємств, що перебувають у державній власності;

здійснюють повноваження власника державного майна у процесі приватизації;

виступають орендодавцем майна, що перебуває у державній власності, згідно із законодавством;

продають майно, що перебуває у державній власності, у процесі його приватизації, включаючи майно ліквідованих підприємств, об'єктів незавершеного будівництва та колишнє військове майно, що набуло статусу цивільного, а також акції (частки, паї), що належать державі у майні господарських товариств;

створюють комісії з приватизації;

затверджують плани приватизації майна, що перебуває у державній власності, плани розміщення акцій акціонерних товариств у процесі приватизації;

розробляють проекти державних програм приватизації і подають їх на затвердження Верховній Раді України;

укладають угоди щодо проведення підготовки об'єктів до приватизації та їх продажу;

укладають угоди щодо проведення незалежної оцінки вартості об'єктів приватизації;

укладають договори про проведення оцінки об'єктів приватизації та земельних ділянок державної власності, на яких такі об'єкти розташовані;

укладають договори про проведення експертної грошової оцінки земельних ділянок з метою внесення таких земельних ділянок до статутного капіталу господарських товариств;

укладають договори про розроблення документації із землеустрою;

укладають у випадках, передбачених законодавством, угоди щодо проведення екологічного аудиту об'єктів приватизації;

вносять земельні ділянки державної власності до статутного капіталу господарських товариств відповідно до законодавства;

виступають з боку держави засновником підприємств, заснованих на базі об'єднання майна різних форм власності;

беруть участь у розробці міжнародних договорів України з питань державної власності та її використання;

здійснюють захист майнових прав державних підприємств, організацій, установ, а також акцій (часток, паїв), що належать державі, на території України та за її кордоном;

контролюють виконання умов договорів купівлі-продажу державного майна;

здійснюють продаж земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти, які підлягають приватизації.

Державні органи приватизації здійснюють інші повноваження, передбачені Законом «Про приватизацію державного майна», іншими законами України з питань приватизації.

Державні органи приватизації не мають права втручатися в діяльність підприємств, за винятком випадків, передбачених законодавством України й установчими документами цих підприємств.

Органи приватизації в Автономній Республіці Крим діють у межах повноважень, визначених Фондом державного майна України, і повноважень, делегованих Верховною Радою Автономної Республіки Крим щодо розпорядження майном, що належить Автономній Республіці Крим.

Органи приватизації в Автономній Республіці Крим у питаннях приватизації майна, що належить Автономній Республіці Крим, є підзвітними та підконтрольними Верховній Раді Автономної Республіки Крим.

Продаж майна, що є у комунальній власності, здійснюють органи, створювані відповідними місцевими радами. Зазначені органи діють у межах повноважень, визначених відповідними місцевими радами, та є їм підпорядкованими, підзвітними і підконтрольними.

Регіональні відділення Фонду державного майна України та представництва Фонду державного майна України в районах та містах діють на підставі положень, затверджених наказом Фонду державного майна України від 15 травня 2012 р. № 678¹.

Державні засоби виробництва, що підлягають приватизації, є особливим товаром, покликаним забезпечувати не лише потреби приватизації, а й суспільні потреби в продукції, роботах, послугах. Тому законодавець спеціально регулює коло осіб, які можуть виступати покупцями в угодах приватизації, та деталізує ряд елементів правового становища покупця як суб'єкта приватизації.

Визначено загальне коло осіб, які можуть бути покупцями. Це: громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства; юридичні особи, зареєстровані на території України; юридичні особи інших держав.

¹ Офіційний вісник України. — 2012. — № 47. — Ст. 1867.

Також визначено вичерпний перелік осіб, які не можуть бути покупцями.

Стосовно фізичних осіб йдеться про працівників державних органів приватизації.

Стосовно юридичних осіб діють такі обмеження:

не можуть бути покупцями юридичні особи, у майні яких частка державної власності перевищує 25 відсотків;

не можуть бути покупцями органи державної влади, державні господарські об'єднання, державні холдингові компанії, державні акціонерні товариства (компанії), їх дочірні компанії та підприємства.

Також не можуть бути покупцями особи, зареєстровані в офшорній зоні (перелік таких зон визначає Кабінет Міністрів України) чи країнах, включених FATF до списку країн, що не співпрацюють у сфері протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом.

Для спільної участі в приватизації громадяни можуть створювати господарські товариства, в тому числі із членів трудового колективу, в порядку, встановленому законодавством України.

Господарське товариство членів трудового колективу підприємства, що приватизується, засновується на підставі рішення загальних зборів, у яких брало участь більше 50 відсотків працівників підприємства або їх уповноважених представників.

Стаття 6 Закону «Про приватизацію державного майна» відносить до суб'єктів приватизації представників і посередників. Тут йдеться про різних щодо юридичної природи та організаційно-правових форм суб'єктів права, що входять до інфраструктури приватизації. Інфраструктура — це, насамперед, спеціалізовані організації, які обслуговують продавців і покупців з метою зменшення їх ризиків при розміщенні вкладів покупців в об'єкти приватизації, при укладанні і виконанні угод приватизації. Зазначена діяльність здійснюється організаціями інфраструктури на договірних засадах. Це означає, що звернення покупців до послуг посередницьких організацій при придбанні державного майна не є обов'язковим.

§ 4. Передприватизаційна підготовка та приватизаційний процес

Прийняття рішення про приватизацію може передувати передприватизаційна підготовка.

Передприватизаційна підготовка державних підприємств, а також акціонерних товариств, створених у процесі корпоратизації, проводиться уповноваженими органами управління у порядку, встановленому

Кабінетом Міністрів України, з урахуванням вимог законодавства про захист економічної конкуренції у період до їх передачі Фонду державного майна України для приватизації.

Передприватизаційна підготовка державних підприємств може включати процес створення акціонерних товариств на базі державного майна або майна державного підприємства (корпоратизація).

Проведення передприватизаційної підготовки здійснюється відповідно до проектів передприватизаційної підготовки підприємств.

Під час проведення передприватизаційної підготовки підприємств: забороняється передача в оренду майнових комплексів або структурних підрозділів таких підприємств;

уповноважені органи управління обов'язково виявляють державне майно, що не підлягає приватизації, виокремлюють його та визначають умови його подальшого використання.

Підготовка до приватизації акцій (часток, паїв), що належать державі у статутному капіталі господарських товариств, інших господарських організацій та підприємств, заснованих на базі об'єднання майна різних форм власності, включає визначення в установчих документах таких суб'єктів розміру акцій (часток, паїв), що належать державі, в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. З цією метою державні органи приватизації відповідно до Порядку визначення розміру частки, що належить державі у статутному капіталі господарських організацій, заснованих за участю держави на базі об'єднання майна різних форм власності, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25 липня 2012 р. № 686, та установчих документів підприємств:

ініціюють визначення розміру акцій (часток, паїв) засновників підприємств, у майні яких є державна частка;

визначають розмір акцій (часток, паїв), що належать державі у статутному капіталі таких підприємств;

погоджують з іншими засновниками (учасниками) внесення відповідних змін до установчих документів.

Під час передприватизаційної підготовки об'єктів, право державної власності на які визнано відповідно до чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, державним органом приватизації здійснюється в установленому законодавством порядку оформлення такого права власності.

Порядок приватизації державного майна передбачає:

опублікування списку об'єктів, які підлягають приватизації, в офіційних друкованих виданнях державних органів приватизації та місцевій пресі;

прийняття рішення про приватизацію;
опублікування інформації про прийняття рішення про приватизацію об'єкта;
проведення аудиторської перевірки фінансової звітності підприємства, що приватизується;
проведення у випадках, передбачених законодавством, екологічно-го аудиту об'єкта приватизації;
затвердження плану приватизації або плану розміщення акцій акціонерних товариств, створених у процесі приватизації та корпоратизації, та їх реалізацію.

Ініціювати приватизацію об'єктів можуть державні органи приватизації, уповноважені органи управління або покупці.

Уповноважені органи управління за результатами аналізу господарської діяльності суб'єктів господарювання, управління майном або корпоративними правами яких вони здійснюють, та з урахуванням ефективності використання майна таких суб'єктів господарювання подають щороку державним органам приватизації пропозиції стосовно включення об'єктів права державної власності до переліку об'єктів, що підлягають приватизації, в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Уповноважені органи управління проводять аналіз можливих соціально-економічних результатів приватизації підприємств, що мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави, підприємств, які мають ознаки домінування на загальнодержавному ринку товарів (робіт, послуг), науково-дослідних (науково-технічних) установ, містоутворюючих підприємств.

Пропозиції стосовно включення об'єктів права державної власності до переліків об'єктів, що підлягають приватизації, подаються разом з висновками щодо прогнозованої суми надходження коштів від приватизації запропонованих до переліків об'єктів та прогнозом соціально-економічних наслідків приватизації.

Покупці єдиного майнового комплексу або контрольного пакета акцій разом із заявою подають бізнес-план або техніко-економічне обґрунтування післяприватизаційного розвитку об'єкта, а також довідку органу державної податкової служби про подану декларацію про майновий стан і доходи (податкову декларацію) для покупців — фізичних осіб.

Заяви про приватизацію подаються до державних органів приватизації за місцезнаходженням об'єкта, що приватизується, у письмовій формі в порядку, що встановлюється Фондом державного майна України.

Державні органи приватизації протягом 20 днів розглядають заяви та приймають рішення щодо приватизації об'єкта і в п'ятиденний строк письмово повідомляють про це заявника, адміністрацію та трудовий колектив підприємства, що приватизується, а також відповідний уповноважений орган управління.

У разі відмови в приватизації відповідний орган приватизації повідомляє заявників про причину відмови.

Відмова в приватизації можлива тільки у випадках, коли:

підприємство, що пропонується приватизувати, перебуває у процесі ліквідації;

законодавством встановлено обмеження щодо приватизації цього підприємства;

відсутні необхідні документи, що подаються разом із пропозиціями стосовно включення об'єкта до переліку;

об'єкт приватизації знаходиться в заповідній зоні, або розташований у прибережних захисних смугах морів, річок, озер на відстані ближче ніж 100 метрів від них.

У місячний строк з моменту прийняття рішення про приватизацію майна державного підприємства орган, що здійснює управління майном цього підприємства, передає у встановленому порядку державним органам приватизації функції з управління цим майном, крім майна, що не підлягає приватизації, в тому числі матеріальних носіїв секретної інформації.

З моменту прийняття рішення про приватизацію об'єкта стосовно його майна (нерухомого майна, інших необоротних активів) та земельної ділянки державної власності, на якій розташований такий об'єкт, забороняється:

здійснення операцій (дій), внаслідок яких може відбутися відчуження зазначеного майна чи зменшення його вартості або зменшення розміру земельної ділянки державної власності;

обмін, іпотека або застава майна; списання основних засобів, що мають залишкову вартість; безоплатна передача та реалізація майна для погашення заборгованості; передача майна в оренду; внесення майна до статутного капіталу інших суб'єктів господарювання, передача майна в управління та здійснення операцій з борговими вимогами і зобов'язаннями (факторинг), якщо за період з моменту прийняття такого рішення сума вартості майна, що відчужується, або зобов'язань перевищує 5 відсотків підсумку балансу підприємства за останній звітний період, але не більш як 250 мінімальних заробітних плат протягом одного календарного року;

вчинення дій, які можуть призвести до обмеження (обтяження) прав на земельну ділянку державної власності, на якій розташований такий об'єкт;

зміна номінальної вартості або кількості акцій без зміни розміру статутного капіталу акціонерного товариства;

прийняття рішень про збільшення або зменшення статутного капіталу, крім випадків збільшення статутного капіталу на суму збільшення вартості власного капіталу товариства;

прийняття рішень про припинення господарської організації шляхом злиття, приєднання, поділу, виділення, перетворення.

У разі необхідності для забезпечення ефективного функціонування господарської організації, що приватизується, зазначені дії здійснюються за погодженням з державним органом приватизації.

Зазначені обмеження не поширюються на підприємства, які перебувають у процесі приватизації і щодо яких прийнято рішення про реструктуризацію.

Зазначені обмеження діють до завершення приватизації об'єкта.

Строк проведення приватизації об'єкта не повинен перевищувати двох років з моменту прийняття рішення про його приватизацію.

Приватизація об'єкта вважається завершеною з моменту його продажу або завершення розміщення всіх акцій, передбачених до продажу планом приватизації (розміщення акцій), і оформляється рішенням відповідного державного органу приватизації.

Державний орган приватизації протягом місяця з дня прийняття рішення про приватизацію об'єкта затверджує склад комісії з приватизації об'єкта і встановлює строк подання проекту плану приватизації. Цей строк не повинен перевищувати двох місяців з дня затвердження складу комісії.

За рішенням державного органу приватизації можуть створюватися постійно діючі комісії з приватизації об'єктів окремих галузей, до складу яких включаються представники уповноважених центральних органів виконавчої влади (галузеві комісії). Під час приватизації окремих об'єктів до участі у роботі галузевої комісії залучаються інші заінтересовані особи, визначені законом.

За рішенням зазначеної комісії до її роботи можуть залучатися експерти (у тому числі державний експерт з питань таємниць), консультанти, оцінювачі та інші спеціалісти, які мають право дорадчого голосу на її засіданні.

З метою забезпечення гласності та прозорості приватизації у роботі комісії з приватизації можуть брати участь з правом дорадчого голосу народні депутати України.

Діяльність комісії регулюється Положенням про комісію з приватизації, затвердженим наказом Фонду державного майна України від 15 липня 1997 р. № 743.

Слід мати на увазі, що при приватизації законсервованих об'єктів, об'єктів незавершеного будівництва, майна ліквідованих підприємств або об'єктів, які підлягають приватизації у порядку, визначеному Законом України «Про приватизацію майна невеликих державних підприємств (малу приватизацію)», окремого індивідуально визначеного майна, акцій (часток, паїв), що належать державі у майні підприємств із змішаною формою власності, комісія з приватизації не створюється і план приватизації не складається.

Основними завданнями комісії є:

контроль за проведенням інвентаризації майна об'єкта приватизації;

розробка проекту плану приватизації об'єкта та подання його на затвердження державному органу приватизації;

у випадках, передбачених законодавством, визначення розміру статутного капіталу господарського товариства та розробка акта оцінки;

розробка, при необхідності, рекомендацій щодо реорганізації об'єктів.

Діяльність комісії припиняється після видання наказу про затвердження плану приватизації.

У разі звернення керівництва підприємства, що є в процесі приватизації, до державного органу приватизації стосовно відчуження майна та інших дій, необхідних для ефективного функціонування підприємства згідно з вимогами Закону України «Про приватизацію державного майна», комісія розглядає представлені документи та надає державному органу приватизації відповідні пропозиції.

Для виконання поставлених завдань комісія має право:

зобов'язати адміністрацію підприємства, що приватизується, здійснити у встановлені строки інвентаризацію державного майна;

давати розпорядження, обов'язкові для адміністрації об'єкта приватизації, що пов'язані з розробкою проекту плану приватизації;

залучати до роботи експертів (у тому числі державних експертів з питань таємниць), консультантів, оцінювачів та інших спеціалістів, які мають право дорадчого голосу на засіданнях комісії.

Діяльність комісії припиняється після видання наказу про затвердження плану приватизації.

Зміст плану приватизації та правовий режим його затвердження врегульовано ст. 14 Закону «Про приватизацію державного майна» та Положенням про план приватизації державного майна, затвердженим

наказом Фонду державного майна України від 1 жовтня 1997 р. (в редакції від 28 липня 2000 р.)¹.

Комісія з приватизації складає проект плану приватизації об'єкта, в якому враховуються пропозиції:

господарського товариства, створеного працівниками підприємства, що приватизується, та інших покупців;

місцевих рад за місцезнаходженням об'єкта приватизації;

державних органів приватизації;

Антимонопольного комітету України, його територіальних відділень;

центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів України або його територіальних органів;

уповноваженого органу управління, який здійснював управління державним майном до прийняття рішення про приватизацію.

Проект плану приватизації повинен передбачати строки та способи приватизації, початкову ціну об'єкта приватизації (розмір статутного капіталу господарського товариства), рекомендовані форми платежу, розміри пакетів акцій за напрямками їх реалізації, а також забезпечення технологічної єдності виробництва, недопущення руйнування єдиних майнових комплексів, циклів, технологій, порядок використання майна, що не увійшло до статутного капіталу господарських товариств.

Проект плану приватизації державного майна складається на основі Типового плану приватизації державного майна, що додається до зазначеного Положення.

За рішенням комісії до розробки проекту плану приватизації може бути включено проект реорганізації об'єкта, в якому передбачено створення на основі його структурних підрозділів юридичних осіб.

Рішення про необхідність реорганізації приймається в порядку, що встановлюється Фондом державного майна України та Антимонопольним комітетом України.

До проекту плану приватизації додається акт оцінки вартості об'єкта приватизації, який складається відповідно до законодавства і затверджується органом приватизації, або звіт про оцінку об'єкта приватизації із затвердженим висновком про його вартість.

У разі якщо проектом плану приватизації передбачено продаж єдиного майнового комплексу підприємства, що приватизується, або контрольного пакета акцій, до проекту плану приватизації додаються документи, зазначені в ч. 1 ст. 12 Закону «Про приватизацію державного майна».

¹ Офіційний вісник України. — 1997. — № 43. — Ст. 237.

Якщо трудовий колектив підприємства, майно якого приватизується, або інші покупці не погоджуються з проектом плану приватизації, розробленим комісією, вони можуть підготувати альтернативний варіант плану.

Проект плану приватизації та альтернативний проект плану трудового колективу чи інших покупців (у разі наявності) подаються на розгляд відповідного державного органу приватизації, який протягом 10 днів зобов'язаний його (їх) розглянути і в разі відповідності одного з них вимогам цього Закону затвердити і довести до відома органів, що делегували своїх представників для включення до складу комісії з приватизації.

Рішення про затвердження плану може бути оскаржено у десятиденний строк у Фонд державного майна України, Верховну Раду Автономної Республіки Крим.

§ 5. Способи приватизації

Під способом приватизації розуміють встановлені законом для кожної кваліфікаційної групи об'єктів приватизації юридичну підставу і договірну угоду щодо відчуження майна державного підприємства суб'єктом приватизації — продавцем (державним органом приватизації) суб'єктові приватизації — покупцеві (недержавній юридичній або фізичній особі).

Відповідно до ст. 15 Закону «Про приватизацію державного майна», яка називається «Способи приватизації», приватизація майна державних підприємств може здійснюватися шляхом:

- продажу об'єктів приватизації на аукціоні (у тому числі за методом зниження ціни, без оголошення ціни);
- продажу об'єктів приватизації за конкурсом з відкритістю пропонування ціни за принципом аукціону (далі — конкурс);
- продажу акцій (часток, паїв), що належать державі у господарських товариствах, на аукціоні, за конкурсом, на фондових біржах та іншими способами, що передбачають загальнодоступність та конкуренцію покупців.

Продаж об'єктів приватизації на аукціоні, за конкурсом та на фондових біржах здійснюється у порядку, що затверджується Фондом державного майна України, Антимонопольним комітетом України, Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

У разі якщо єдиний майновий комплекс, що пропонувався для продажу на аукціоні, конкурсі, не продано, державний орган приватизації

може прийняти рішення про його реструктуризацію (в тому числі шляхом створення акціонерного товариства).

У разі якщо для участі в аукціоні, конкурсі з продажу об'єкта приватизації подано заяву від одного покупця, зазначений об'єкт може бути проданий безпосередньо такому покупцеві за запропонованою ним ціною, але не нижче початкової ціни.

У разі якщо об'єкт, що пропонувався для продажу на аукціоні, конкурсі, не продано, державний орган приватизації може прийняти рішення про продаж такого об'єкта на аукціоні за методом зниження ціни (крім контрольного пакета акцій об'єктів групи Г), під час проведення якого можливе зменшення початкової ціни об'єкта.

Ціна продажу об'єкта на аукціоні за методом зниження ціни може знижуватися до рівня фактичного попиту без обмеження мінімальної ціни продажу.

У разі якщо пакет акцій, що пропонувався для продажу на аукціоні, конкурсі, не продано, державний орган приватизації може прийняти рішення про продаж такого об'єкта на фондовій біржі, в тому числі шляхом його дроблення (крім контрольного пакета акцій об'єктів групи Г).

Об'єкти, не продані на аукціоні за методом зниження ціни на фондовій біржі, в тому числі шляхом дроблення, пропонуються для продажу на аукціоні без оголошення ціни.

Аукціон без оголошення ціни проводиться до остаточного продажу об'єкта.

У разі проведення аукціону без оголошення ціни вартість об'єкта продажу не визначається, відомості про початкову ціну не включаються до інформаційного повідомлення, яке за змістом має відповідати вимогам ст. 19 Закону України «Про приватизацію державного майна». Переможцем аукціону визнається учасник, який запропонував найвищу ціну.

Для продажу на аукціоні без оголошення ціни можуть бути запропоновані державні пакети акцій акціонерних товариств, перелік яких затверджує Кабінет Міністрів України за поданням Фонду державного майна України, у разі якщо акціонерне товариство протягом трьох років не провадить господарську діяльність;

— продажу на конкурсній основі єдиного майнового комплексу державного підприємства, що приватизується, або контрольного пакета акцій акціонерного товариства при поданні покупцем документів, передбачених ч. 1 ст. 12 Закону України «Про приватизацію державного майна»;

— викупу об'єктів приватизації.

Викуп акцій (часток, паїв), що належать державі в статутному капіталі господарських товариств, інших господарських організацій та підприємств, заснованих на базі об'єднання майна різних форм власності, здійснюється відповідно до законодавства з питань приватизації та з урахуванням установчих документів таких товариств.

Викуп об'єктів малої приватизації здійснюється відповідно до Закону України «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)»;

— продажу акцій на міжнародних фондових ринках, у тому числі у вигляді депозитарних розписок.

Продаж акцій на міжнародних фондових ринках здійснюється відповідно до законодавства і правил функціонування зазначених ринків з урахуванням вимог законодавства про депозитарну систему в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Рішення про продаж акцій на міжнародних фондових ринках приймає Кабінет Міністрів України;

— іншими способами, які встановлюються спеціальними законами, що регулюють особливості приватизації об'єктів окремих галузей.

Приватизація законсервованих об'єктів та об'єктів незавершеного будівництва, підприємств торгівлі, громадського харчування, побутового обслуговування населення, готельного господарства, туристичного комплексу здійснюється шляхом:

продажу на аукціоні (у тому числі за методом зниження ціни, без оголошення ціни);

продажу за конкурсом з відкритістю пропонування ціни за принципом аукціону;

викупу.

Приватизація об'єктів незавершеного будівництва може здійснюватися також шляхом:

внесення об'єкта незавершеного будівництва до статутного капіталу господарського товариства як внеску держави з наступною приватизацією акцій (часток, паїв) у порядку, визначеному установчими документами товариства та законодавством України, після завершення будівництва відповідного об'єкта;

продажу під розбирання.

Приватизація об'єктів незавершеного будівництва здійснюється з урахуванням вимог Закону України «Про особливості приватизації об'єктів незавершеного будівництва».

Приватизація об'єктів малої приватизації здійснюється відповідно до Закону України «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)».

§ 6. Договірні відносини приватизації

З юридичної точки зору приватизація — це майнова угода між суб'єктами приватизації, змістом якої є оплатне, частково оплатне або безоплатне відчуження державного майна. Закон регулює даний вид угод як особливі угоди (звідси спеціальні закони про приватизацію). Як окрема юридична категорія угод вони мають власну назву: «угоди приватизації» (ст. 27 Закону «Про приватизацію державного майна»). Оплатні і частково оплатні угоди згідно із законодавством про приватизацію є особливими договорами купівлі-продажу державного майна. Тому зміст, порядок укладання та виконання цих договорів регулюються головним чином законодавчими актами про приватизацію, а також (додатково) — Цивільним кодексом та Господарським кодексом України.

Так, відповідно до ст. 27 Закону «Про приватизацію державного майна» при приватизації об'єкта державної власності шляхом його викупу, продажу на аукціоні, за конкурсом між продавцем і покупцем укладається відповідний договір купівлі-продажу.

Укладення та внесення змін до договорів купівлі-продажу здійснюється відповідно до вимог законодавства.

Зміни, що вносяться до договорів купівлі-продажу, укладених у процесі приватизації, здійснюються в порядку, що затверджується Фондом державного майна України, та не можуть передбачати:

зменшення відповідальності покупця за невиконання ним зобов'язань;

зменшення загального обсягу інвестицій, визначених договором купівлі-продажу.

До договору купівлі-продажу повинні включатися передбачені бізнес-планом чи планом приватизації зобов'язання або зобов'язання сторін, які були визначені умовами аукціону, конкурсу чи викупу, щодо: збереження основних видів діяльності підприємства; технічного переозброєння, модернізації виробництва; виконання встановлених мобілізаційних завдань;

погашення боргів із заробітної плати та перед бюджетом, прострошеної кредиторської заборгованості підприємства;

забезпечення соціальних гарантій працівникам згідно з вимогами трудового законодавства;

вимоги та додаткові обмеження природоохоронного законодавства до користування об'єктом.

У разі укладення договорів купівлі-продажу під інвестиційні зобов'язання такі договори можуть містити умови щодо недопущення ви-

никнення податкового боргу до виконання зобов'язань у визначені договором строки. Умови щодо недопущення податкового боргу обов'язково включаються до договорів купівлі-продажу під інвестиційні зобов'язання у випадках наявності у покупця чи отримання ним у результаті приватизації вирішального впливу на управління чи діяльність юридичної особи.

До договору купівлі-продажу об'єктів групи Г включаються виключні умови та зобов'язання покупця щодо їх виконання, у разі невиконання яких договір купівлі-продажу підлягає розірванню.

Виключними умовами для розірвання договору купівлі-продажу об'єкта приватизації в порядку, передбаченому законодавством, є:

- 1) несплата коштів, визначених договором купівлі-продажу, протягом 60 днів з дня нотаріального посвідчення договору;
- 2) невиконання або неналежне виконання умов продажу об'єкта і зобов'язань покупця щодо основних напрямів розвитку і функціонування приватизованого об'єкта;
- 3) невиконання умов договору купівлі-продажу у зв'язку з банкрутством приватизованого підприємства або підприємства, до якого було передано приватизований об'єкт.

У договорі купівлі-продажу чітко визначаються критичні значення неналежного виконання виключних умов (строк, відсоток виконання).

До виключних умов не можуть включатися вимоги щодо обсягів і строків внесення інвестицій на розвиток об'єкта приватизації, крім випадків, передбачених законодавством про особливості приватизації окремих видів об'єктів державної власності.

Договір купівлі-продажу має містити положення щодо відповідальності (звільнення від відповідальності) у разі виникнення форс-мажорних обставин (стихійне лихо, обставини непереборної сили тощо).

Включення до договору інших зобов'язань покупця допускається за згодою сторін.

Строк виконання зобов'язань, визначених у договорі купівлі-продажу, крім мобілізаційних завдань, не повинен перевищувати п'яти років. Для об'єктів групи Г та інших підприємств і установ, приватизація яких здійснюється на підставі рішень Кабінету Міністрів України, Кабінет Міністрів України визначає строк виконання зобов'язань та затверджує порядок здійснення контролю за їх виконанням.

Зазначені зобов'язання зберігають свою дію для осіб, які придбавають об'єкт у разі його подальшого відчуження протягом строку дії цих зобов'язань. Відчуження майна (акцій), обтяжених зобов'язаннями, можливо виключно за згодою державного органу приватизації, який здійснює контроль за їх виконанням. Порядок надання згоди держав-

ними органами приватизації встановлюється Фондом державного майна України. У разі подальшого відчуження приватизованого об'єкта новий власник у двотижневий строк з дня переходу до нього права власності на цей об'єкт зобов'язаний подати до державного органу приватизації копії документів, що підтверджують перехід до нього права власності. Державний орган приватизації зобов'язаний вимагати від нового власника виконання зобов'язань, визначених договором купівлі-продажу об'єкта приватизації і застосовувати до нього у разі їх невиконання санкції згідно із законом. Емітент або реєстратор, який веде реєстр власників іменних цінних паперів, зобов'язаний подати органу приватизації відомості про нового власника приватизованого об'єкта на письмову вимогу державного органу приватизації. Договори про подальше відчуження майна (акцій), обтяжених зобов'язаннями, підлягають нотаріальному посвідченню та у випадках, передбачених законодавством, державній реєстрації.

Контроль за виконанням умов договору купівлі-продажу здійснює державний орган приватизації.

Державний орган приватизації має право залучати органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування (за їх згодою) до здійснення контролю за виконанням умов договору купівлі-продажу.

За результатами перевірки виконання умов договору купівлі-продажу складається акт за формою, встановленою Фондом державного майна України.

Власники приватизованих об'єктів мають пріоритетне право на довгострокову оренду (на строк не менше десяти років) займаних ними земельних ділянок з наступним викупом цих ділянок відповідно до законодавства України, якщо на це немає прямої заборони Кабінету Міністрів України або відповідної місцевої ради.

Місцева рада зобов'язана у місячний строк з моменту реєстрації приватизованого об'єкта переоформити договір оренди на користування землею.

Договір купівлі-продажу підлягає нотаріальному посвідченню та у випадках, передбачених законом, державній реєстрації.

Право власності на об'єкт переходить до покупця після сплати в повному обсязі ціни продажу об'єкта.

У разі якщо об'єктом є нерухоме майно (нерухомість), право власності на нього переходить до покупця після державної реєстрації права власності на придбаний об'єкт в установленому законом порядку, яка здійснюється після сплати у повному обсязі ціни продажу об'єкта.

На вимогу однієї із сторін договір купівлі-продажу може бути розірвано або визнано недійсним за рішенням суду в разі невиконання ін-

шою стороною зобов'язань, передбачених договором купівлі-продажу, у визначені строки.

Передача приватизованого об'єкта в заставу або внесення такого об'єкта до статутного капіталу господарського товариства в період дії умов договору купівлі-продажу здійснюється за згодою державного органу приватизації, який є стороною цього договору, в установленому Фондом державного майна України порядку.

Проведення додаткової емісії акцій акціонерним товариством—емітентом до повного виконання покупцем пакета акцій цього товариства зобов'язань відповідно до укладеного договору купівлі-продажу може здійснюватися виключно за попередньою згодою Фонду державного майна України.

Забораються подальше відчуження окремих частин пакета акцій до повного виконання покупцем умов договору купівлі-продажу об'єкта приватизації, а також подальше відчуження приватизованого об'єкта без збереження для нового власника зобов'язань, визначених умовами конкурсу, аукціону, викупу.

При подальшому відчуженні приватизованого об'єкта до нового власника переходять невиконані зобов'язання, що були передбачені договором купівлі-продажу об'єкта приватизації.

У разі розірвання в судовому порядку договору купівлі-продажу у зв'язку з невиконанням покупцем договірних зобов'язань приватизований об'єкт підлягає поверненню у державну власність, включаючи земельну ділянку.

Порядок повернення в державну власність об'єктів приватизації в разі розірвання або визнання недійсними договорів купівлі-продажу таких об'єктів затверджується Кабінетом Міністрів України.

Повторний продаж такого об'єкта проводиться протягом одного року після повернення його у державну власність.

Щодо договорів купівлі-продажу об'єктів приватизації використовуються примірні договори.

Так, наказами Фонду державного майна України від 22 червня 2012 р. № 3020 затверджено Примірний договір купівлі-продажу пакета акцій акціонерного товариства за конкурсом; від 27 червня 2012 р. № 3046 — Примірний договір купівлі-продажу об'єкта державної власності (груп А, Д, Ж), що підлягає продажу на аукціоні (в тому числі за методом зниження ціни, без оголошення ціни), за конкурсом з відкритістю пропонування ціни за принципом аукціону, в тому числі разом із земельною ділянкою державної власності, на якій він розташований, та Примірний договір купівлі-продажу об'єкта державної власності (груп А, Д, Ж), що підлягає продажу шляхом викупу, в тому числі

разом із земельною ділянкою державної власності, на якій він розташований; від 6 липня 2012 р. № 3083 — примірний договір купівлі-продажу єдиного майнового комплексу (груп В, Г), що підлягає продажу на аукціоні (в тому числі за методом зниження ціни, без оголошення ціни), за конкурсом з відкритістю пропонування ціни за принципом аукціону, в тому числі разом із земельною ділянкою державної власності, на якій він розташований.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Назвіть основні нормативно-правові акти законодавства про приватизацію.
2. Які об'єкти державної власності підлягають приватизації?
3. Назвіть основні повноваження державних органів приватизації.
4. Які особи можуть бути покупцями у процесі приватизації державного майна?
5. Наявність яких стадій передбачає процес приватизації державного майна?
6. Якими способами може здійснюватися приватизація державного майна?

Глава 12

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ЦІННИХ ПАПЕРІВ У ГОСПОДАРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

§ 1. Поняття та види цінних паперів

Цінні папери є особливим видом майна суб'єктів господарювання (ч. 7 ст. 139 ГК). Їх правовому режиму присвячені, зокрема, положення глави 17 ГК (статті 163—166), а також норми глави 14 (статті 194—198) ЦК України. Відносини, що виникають під час розміщення та обігу цінних паперів, регулюються Законом України від 23 лютого 2006 р. «Про цінні папери та фондовий ринок».

Суб'єкти господарювання, якщо це входить до їх компетенції, мають право випускати (емітувати) цінні папери, реалізовувати їх, а також придбавати цінні папери, випущені іншими суб'єктами господарювання.

Цінним папером є документ встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право і визначає взаємовідносини між особою, яка його розмістила (видала), і власником та передбачає виконання зобов'язань згідно з умовами його розміщення, а також можливість передачі прав, що впливають з цього документа іншим особам (ч. 1 ст. 194 ЦК).

Цінний папір відрізняється від інших документів тим, що він завжди є документом майнового характеру. Але на відміну від інших документів, що фіксують певні майнові права (боргових розписок, страхових полісів, заповітів тощо), цінний папір може бути реалізований лише шляхом його пред'явлення. Інакше кажучи, цінний папір — це такий документ, пред'явлення якого потрібне для здійснення засвідченого ним майнового права.

Цінний папір має бути складений у визначеній законом формі й мати всі необхідні реквізити, перелік яких щодо конкретних видів цінних паперів встановлюється законодавством.

Однією з головних ознак цінного паперу є те, що в ньому мають бути чітко засвідчені права володіння або відносини позики чи визначені ті юридичні можливості, на здійснення яких має право законний

володілець цінного паперу (одержання доходу у вигляді дивідендів або процентів чи певного майна).

Цінні папери характеризуються також можливістю передачі грошових та інших прав, що випливають з цих документів, іншим особам. Способи передачі та можливі обмеження щодо передачі залежать від виду цінного паперу і можуть бути різними — від вільного обігу до повного індосаменту або до заборони передачі іншим особам.

Як зазначалося вище, здійснення суб'єктивного права, засвідченого або передбаченого цінним папером, можливе лише шляхом пред'явлення цінного паперу. Тому втрата цінного паперу, за загальним правилом, тягне за собою неможливість реалізувати втілене в ньому право. Разом з тим закон передбачає можливість відновлення іменних цінних паперів, яке провадиться державними органами, підприємствами, установами і організаціями, що випустили ці папери. Що стосується особи, яка втратила цінний папір на пред'явника або вексель, то вона може в порядку, встановленому главою 7 розділу IV Цивільного процесуального кодексу України від 18 березня 2004 р., просити суд про визнання папера недійсним і про відновлення її прав на втрачений цінний папір.

Види цінних паперів закріплені у ст. 3 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок», згідно з якою цінні папери поділяються:

а) за порядком їх розміщення (видачі) на:

- емісійні;
- неемісійні.

Емісійні цінні папери — цінні папери, що посвідчують однакові права їх власників у межах одного випуску стосовно особи, яка бере на себе відповідні зобов'язання (емітент). До емісійних цінних паперів належать акції; облігації підприємств; облігації місцевих позик; державні облігації України; іпотечні сертифікати; іпотечні облігації; сертифікати фондів операцій з нерухомістю (сертифікати ФОН); інвестиційні сертифікати; казначейські зобов'язання України;

б) за формою існування на:

- документарні;
- бездокументарні;

в) за формою випуску:

— на пред'явника (права, посвідчені цим цінним папером, належать його пред'явникові);

— іменні (права, посвідчені цим цінним папером, належать особі, зазначеній у цінному папері);

— ордерні (права, посвідчені цим цінним папером, належать особі, зазначеній у цінному папері, яка може сама здійснити ці права або призначити своїм розпорядженням (наказом) іншу уповноважену особу.

Як зазначено в ч. 2 ст. 163 ГК, в Україні можуть випускатися і перебувати в обігу *пайові, боргові та інші* цінні папери. Ширший, хоч теж неповний, перелік груп цінних паперів, що можуть бути в обігу в Україні, встановлює ч. 1 ст. 195 ЦК. Це, зокрема, такі групи¹:

1) *пайові цінні папери* — цінні папери, які посвідчують участь їх власника у статутному капіталі (крім інвестиційних сертифікатів та сертифікатів ФОН), надають власнику право на участь в управлінні емітентом (крім сертифікатів ФОН) і отримання частини прибутку, зокрема у вигляді дивідендів, та частини майна у разі ліквідації емітента (крім сертифікатів ФОН). До цієї групи належать акції, інвестиційні сертифікати, сертифікати ФОН.

Акція — це іменний цінний папір, який посвідчує майнові права його власника (акціонера), що стосуються акціонерного товариства, включаючи право на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів та право на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації, право на управління акціонерним товариством, а також немайнові права, передбачені Цивільним кодексом України та законом, що регулює питання створення, діяльності та припинення акціонерних товариств і законодавством про інститути спільного інвестування (ч. 1 ст. 6 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок»).

Емітентом акцій є тільки акціонерне товариство. Порядок прийняття відповідним органом акціонерного товариства рішення про розміщення акцій визначається законом, що регулює питання утворення, діяльності та припинення акціонерних товариств.

Акції існують виключно в бездокументарній формі.

Акція має номінальну вартість, установлену в національній валюті. Мінімальна номінальна вартість акції не може бути меншою, ніж одна копійка.

Акціонерне товариство розміщує тільки іменні акції. Режим іменних акцій має на увазі спеціальні правила їх відчуження. Власники іменних акцій взагалі вільно розпоряджаються ними (продають, передають, відчужують іншим способом), але з дотриманням цих правил.

Обіг іменних акцій фіксується або товариством (емітентом), яке зобов'язане вести реєстр власників іменних цінних паперів, або реєстратором (юридичною особою — суб'єктом підприємницької діяльності, який одержав у встановленому порядку дозвіл на ведення реєстрів влас-

¹ Ми розглядаємо тут лише ті види цінних паперів, що можуть емітуватися, розміщуватися або придбаватися суб'єктами господарювання.

ників іменних цінних паперів), якому емітент доручає ведення реєстру шляхом укладення відповідного договору (п. 1 ст. 9 Закону України від 10 грудня 1997 р. «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні»¹).

Реєстр власників іменних цінних паперів, зокрема, містить інформацію про емітента; інформацію про реєстратора; інформацію про випуск цінних паперів, щодо якого складено реєстр; інформацію про власників іменних цінних паперів, зареєстрованих у системі реєстру; інформацію про номінальних утримувачів; інформацію про власників іменних цінних паперів — клієнтів номінальних утримувачів; інформацію про іменні цінні папери, які обліковуються на особовому рахунку емітента (п. 5 Положення про порядок ведення реєстрів власників іменних цінних паперів, затвердженого рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 17 жовтня 2006 р. № 1000).

Реєстрації підлягає і передача (трансферт) акцій іншим особам, тобто перехід прав участі. Права на участь в управлінні, одержання дивідендів тощо, які випливають з іменних акцій, можуть бути реалізовані з моменту внесення змін до реєстру власників іменних цінних паперів (п. 1 ст. 5 Закону «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні»).

Якщо умовами емісії спеціально не зазначено, що іменні акції, випущені в документарній формі, не підлягають передачі, передача новому власнику здійснюється у порядку, встановленому для відступлення права вимоги (цесії).

У сертифікаті акції зазначаються вид цінного паперу, найменування та місцезнаходження акціонерного товариства, серія і номер сертифіката, номер і дата випуску, міжнародний ідентифікаційний номер цінного паперу, тип і номінальна вартість акції, ім'я власника, кількість акцій, що випускаються.

Акціонерне товариство розміщує акції двох типів — прості та привілейовані.

Прості акції надають їх власникам право на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів, на участь в управлінні акціонерним товариством, на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації та інші права, передбачені законом, що регулює питання створення, діяльності та припинення акціонерних товариств. Прості акції надають їх власникам однакові права.

Прості акції не підлягають конвертації у привілейовані акції або інші цінні папери акціонерного товариства.

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 15. — Ст. 67.

Привілейовані акції надають їх власникам переважні, стосовно власників простих акцій, права на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів та на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації, а також надають права на участь в управлінні акціонерним товариством у випадках, передбачених статутом і законом, який регулює питання створення, діяльності та припинення акціонерних товариств.

Акціонерне товариство розміщує привілейовані акції різних класів (з різним обсягом прав), якщо така можливість передбачена його статутом. У такому разі умовою їх розміщення є черговість отримання дивідендів і виплат з майна ліквідованого товариства для кожного класу привілейованих акцій, розміщених акціонерним товариством, яка встановлюється статутом товариства. Залежно від умов розміщення привілейовані акції певних класів можуть бути конвертовані у прості акції або у привілейовані акції інших класів.

Частка привілейованих акцій у статутному капіталі акціонерного товариства не може перевищувати 25 відсотків.

Реєстрацію випуску акцій здійснює Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку в установленому нею порядку. Обіг акцій дозволяється після реєстрації Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати розміщення акцій та видачі свідоцтва про реєстрацію випуску акцій.

Особливості емісії, обігу, обліку та викупу акцій корпоративних інвестиційних фондів визначаються законодавством.

Інвестиційний сертифікат — цінний папір, який розміщується інвестиційним фондом, інвестиційною компанією, компанією з управління активами пайового інвестиційного фонду та посвідчує право власності інвестора на частку в інвестиційному фонді, взаємному фонді інвестиційної компанії та пайовому інвестиційному фонді.

Емітентом інвестиційних сертифікатів виступає інвестиційний фонд, інвестиційна компанія або компанія з управління активами пайового інвестиційного фонду.

Кількість проголошених інвестиційних сертифікатів пайового інвестиційного фонду зазначається у проспекті емісії.

Строк розміщення інвестиційних сертифікатів відкритого та інтервального пайових інвестиційних фондів не обмежується.

Інвестиційні сертифікати можуть надавати його власнику право на отримання доходу у вигляді дивідендів. Дивіденди за інвестиційними сертифікатами відкритого та інтервального пайового інвестиційних фондів не нараховуються і не сплачуються.

Розміщення похідних (деривативів) цінних паперів, базовим активом яких є право на отримання інвестиційних сертифікатів, не допускається.

Особливості емісії, розміщення, обігу, обліку та погашення інвестиційних сертифікатів визначаються відповідним законодавством¹. У літературі справедливо зазначається на відсутність у інвестиційного сертифіката таких ознак пайового цінного паперу як засвідчення участі у статутному капіталі, права власника такого цінного паперу на участь в управлінні емітентом та на одержання частини прибутку, а також частини майна при ліквідації емітента².

Сертифікат фонду операцій з нерухомістю (сертифікат ФОН) — це цінний папір, що засвідчує право його власника на отримання доходу від інвестування в операції з нерухомістю. Правовий режим сертифікатів ФОН (у тому числі умови їх випуску і обігу) встановлено Законом України від 19 червня 2003 р. «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю».

У господарському обігу багатьох країн знаходиться такий вид цінного паперу, як *депозитарне свідоцтво (розписка)* — документ, який випускається іноземною депозитарною установою згідно із законодавством відповідної держави на акції товариства;

2) *боргові цінні папери* — цінні папери, що посвідчують відносини позики і передбачають зобов'язання емітента сплатити у визначений строк кошти, передати товари або надати послуги відповідно до зобов'язання. До боргових цінних паперів відносяться: а) облігації підприємств; б) державні облігації України; в) облігації місцевих позик; г) казначейські зобов'язання України; г) ощадні (депозитні) сертифікати; д) векселі.

Облігація — це цінний папір, що посвідчує внесення його першим власником грошей, визначає відносини позики між власником облігації та емітентом, підтверджує зобов'язання емітента повернути власникові облігації її номінальну вартість у передбаченій умовами розміщення облігацій строк та виплатити дохід за облігацією, якщо інше не передбачено умовами розміщення.

Облігації можуть існувати виключно в *бездокументарній* формі.

¹ Див., напр.: Закон України від 15 березня 2001 р. «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)» // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 21. — Ст. 103.

² Трофімова О. В. Критерії класифікації цінних паперів за законодавством України // Вісник господарського судочинства. — 2006. — № 1. — С. 151.

Емітент, у порядку, встановленому Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, може розміщувати відсоткові, цільові та дисконтні облигації.

Відсоткові облигації — облигації, за якими передбачається виплата відсоткових доходів.

Цільові облигації — облигації, виконання зобов'язань за якими здійснюється шляхом передачі товарів та/або надання послуг відповідно до вимог, встановлених умовами розміщення таких облигацій, а також шляхом сплати коштів власнику таких облигацій у випадках та порядку, передбачених проспектом емісії облигацій.

Дисконтні облигації — облигації, що розміщуються за ціною, нижчою, ніж їх номінальна вартість. Різниця між ціною придбання та номінальною вартістю облигації виплачується власнику облигації під час її погашення і становить доход (дисконт) за облигацією.

Облигації можуть розміщуватися з фіксованим строком погашення, єдиним для всього випуску. Дострокове погашення облигацій за вимогою їх власників дозволяється у разі, коли така можливість передбачена проспектом емісії або умовами розміщення облигацій, якими визначені порядок встановлення ціни дострокового погашення облигацій і строк, у який облигації можуть бути пред'явлені для дострокового погашення.

Погашення відсоткових та дисконтних облигацій здійснюється виключно грошима. Погашення цільових облигацій здійснюється шляхом передачі товарів та/або надання послуг, а також сплати коштів власнику таких облигацій у випадках та порядку, передбачених проспектом емісії облигацій або умовами їх розміщення.

Облигація має номінальну вартість, визначену в національній валюті, а якщо це передбачено умовами розміщення облигацій — в іноземній валюті. Мінімальна номінальна вартість облигації не може бути меншою, ніж одна копійка.

Емітент може розміщувати *іменні* облигації та облигації *на пред'явника*. Обіг облигацій дозволяється після реєстрації Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати розміщення облигацій та видачі свідоцтва про реєстрацію випуску облигацій.

Продаж облигацій здійснюється в національній валюті, а якщо це передбачено законодавством та проспектом емісії відповідного випуску облигацій чи умовами їх розміщення, — в іноземній валюті.

Відповідно до ст. 8 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» *облигації підприємств* розміщуються юридичними особами тільки після повної сплати свого статутного капіталу.

Облігації підприємств підтверджують зобов'язання емітента за ними та не дають права на участь в управлінні емітентом.

Не допускається розміщення облігацій підприємств для формування і поповнення статутного капіталу емітента, а також покриття збитків від господарської діяльності шляхом зарахування доходу від продажу облігацій як результату поточної господарської діяльності.

Юридична особа має право розміщувати відсоткові та/або дисконтні облігації на суму, яка не перевищує трикратного розміру власного капіталу або розміру забезпечення, що надається їй з цією метою третіми особами.

Перспектив емісії облігацій, емісія яких здійснюється акціонерним товариством, може передбачати можливість їх конвертації в акції акціонерного товариства (конвертовані облігації).

Рішення про розміщення облігацій підприємств приймається відповідним органом управління емітента згідно з нормами законів, що регулюють порядок створення, діяльності та припинення юридичних осіб відповідної організаційно-правової форми.

Реєстрацію випуску облігацій підприємств здійснює Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку в установленому нею порядку.

Стаття 9 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» відносить до облігацій місцевих позик *облігації внутрішніх та зовнішніх місцевих позик*.

Рішення про розміщення облігацій місцевих позик приймає Верховна Рада Автономної Республіки Крим або міська рада відповідно до вимог, установлених бюджетним законодавством.

Реєстрацію випуску облігацій місцевих позик здійснює Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку в установленому нею порядку.

Особливості погашення та реалізації прав за облігаціями місцевих позик визначаються проспектом емісії облігацій відповідного випуску.

Державні облігації України можуть бути:

довгострокові — понад п'ять років;

середньострокові — від одного до п'яти років;

короткострокові — до одного року (ч. 1 ст. 10 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок»).

Державні облігації України поділяються на облігації внутрішніх державних позик України, облігації зовнішніх державних позик України та цільові облігації внутрішніх державних позик України.

Облігації внутрішніх державних позик України — державні цінні папери, що розміщуються виключно на внутрішньому фондовому ринку

і підтверджують зобов'язання України щодо відшкодування пред'явникам цих облігацій їх номінальної вартості з виплатою доходу відповідно до умов розміщення облігацій.

Цільові облігації внутрішніх державних позик України — облігації внутрішніх державних позик, емісія яких є джерелом фінансування дефіциту державного бюджету в обсягах, передбачених на цю мету законом про Державний бюджет України на відповідний рік, та в межах граничного розміру державного боргу.

Основним реквізитом цільових облігацій внутрішніх державних позик України є зазначення передбаченого законом про Державний бюджет України на відповідний рік напряму використання залучених від розміщення таких облігацій коштів.

Кошти, залучені до Державного бюджету України від розміщення цільових облігацій внутрішніх державних позик України, використовуються виключно для фінансування державних або регіональних програм і проєктів на умовах їх повернення в обсягах, передбачених на цю мету законом про Державний бюджет України на відповідний рік. Фінансування здійснюється відповідно до кредитних договорів, що укладаються між державою в особі Міністерства фінансів України та отримувачем коштів. Умови кредитних договорів повинні відповідати умовам розміщення цільових облігацій внутрішніх державних позик України з обов'язковим установленням дати обслуговування та погашення кредиту за п'ять днів до дати обслуговування та погашення цільових облігацій внутрішніх державних позик України.

Облігації зовнішніх державних позик України — державні боргові цінні папери, що розміщуються на міжнародних фондових ринках і підтверджують зобов'язання України відшкодувати пред'явникам цих облігацій їх номінальну вартість з виплатою доходу відповідно до умов розміщення облігацій.

Емісія державних облігацій України є частиною бюджетного процесу і не підлягає регулюванню Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Емісія державних облігацій України регулюється законом України про Державний бюджет України на відповідний рік, яким встановлюються граничні розміри державного зовнішнього та внутрішнього боргу.

Рішення про розміщення облігацій зовнішніх та внутрішніх державних позик України та умови їх розміщення приймається згідно з Бюджетним кодексом України.

Розміщення державних облігацій України здійснюється у разі дотримання на кінець року граничних розмірів державного зовнішнього

та внутрішнього боргу, передбачених Верховною Радою України в законі про Державний бюджет України на відповідний рік.

Умови розміщення та погашення облігацій внутрішніх державних позик України і цільових облігацій внутрішніх державних позик України, не визначені умовами розміщення, встановлюються Міністерством фінансів України відповідно до законодавства.

Національний банк України виконує операції з обслуговування державного боргу, пов'язані з розміщенням облігацій внутрішніх державних позик та цільових облігацій внутрішніх державних позик України, їх погашенням і виплатою доходів за ними, а також провадить депозитарну діяльність щодо цих цінних паперів. Порядок проведення операцій, пов'язаних з розміщенням цих облігацій, встановлюється Національним банком України за погодженням з Міністерством фінансів України. Особливості провадження депозитарної діяльності з державними облігаціями України визначаються Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку разом з Національним банком України.

Розміщення, обслуговування та погашення облігацій зовнішніх державних позик України здійснює Міністерство фінансів України, яке може залучати для цього банки, інвестиційні компанії тощо. Відносини між Міністерством фінансів України і цими організаціями регулюються відповідними договорами.

Витрати на підготовку розміщення, а також на розміщення, погашення державних облігацій України, виплату доходів здійснюються відповідно до умов розміщення державних облігацій України за рахунок коштів, передбачених на такі цілі у Державному бюджеті України.

Державні облігації України можуть бути іменними або на пред'явника.

Державні облігації України можуть існувати виключно в бездокументарній формі.

Продаж облігацій внутрішніх державних позик здійснюється в національній або іноземній валюті, а облігацій зовнішніх державних позик України — у валюті запозичення.

Виплата доходів і погашення державних облігацій України здійснюються грошима або державними облігаціями України інших видів за згодою сторін.

Ощадний (депозитний) сертифікат — цінний папір, який підтверджує суму вкладу, внесеного у банк, і права вкладника (власника сертифіката) на одержання зі спливом встановленого строку суми вкладу та процентів, встановлених сертифікатом, у банку, який його видав.

Ощадний (депозитний) сертифікат є неемісійним цінним папером, що видається на певний строк (під відсотки, передбачені умовами його видачі).

Ощадні (депозитні) сертифікати можуть бути іменними або на пред'явника та існують виключно у документарній формі.

В ощадному (депозитному) сертифікаті зазначаються вид цінного паперу, найменування і місцезнаходження банку, що випустив сертифікат, серія і номер сертифіката, дата випуску, сума депозиту, процентна ставка, строк отримання вкладу, підпис керівника банку або іншої уповноваженої особи, засвідчений печаткою банку.

Права за іменним ощадним (депозитним) сертифікатом передаються в порядку, встановленому для відступлення права вимоги. Передача прав за ощадним (депозитним) сертифікатом на пред'явника здійснюється шляхом передачі ощадного (депозитного) сертифіката.

Дохід за ощадними (депозитними) сертифікатами виплачується під час пред'явлення їх для оплати в банк, що розмістив ці сертифікати.

У разі дострокового пред'явлення ощадного (депозитного) сертифіката до оплати банк виплачує суму вкладу та відсотки (за вкладами на вимогу), якщо умовами випуску сертифіката не передбачено інший розмір відсотків.

Вексель — цінний папір, який посвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця або його наказ третій особі сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя (векселедержателю).

Векселі можуть бути *прості* або *переказні* та існують виключно у документарній формі.

Особливості видачі та обігу векселів, здійснення операцій з векселями, погашення вексельних зобов'язань та стягнення за векселями визначаються законом;

3) *іпотечні цінні папери* — цінні папери, випуск яких забезпечено іпотечним покриттям (іпотечним пулом) та які посвідчують право власників на отримання від емітента належних їм коштів. До іпотечних цінних паперів належать: а) іпотечні облігації; б) іпотечні сертифікати; в) заставні.

Заставна, як зазначено у ст. 20 Закону України від 5 червня 2003 р. «Про іпотеку»¹, — це борговий цінний папір, який засвідчує безумовне право його власника на отримання від боржника виконання за основним зобов'язанням, за умови, що воно підлягає виконанню в грошовій формі, а в разі невиконання основного зобов'язання — право звернути

¹ Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 38. — Ст. 313.

стягнення на предмет іпотеки. Заставна оформлюється, якщо її видача передбачена іпотечним договором.

Заставна може передаватися її власником будь-якій особі шляхом вчинення індосаменту відповідно до Закону «Про іпотеку». Наступний власник заставної має ті ж права, що мав іпотекодержатель згідно з договором, яким обумовлене основне зобов'язання, та іпотечним договором, на підставі якого була оформлена заставна.

Після видачі заставної виконання основного зобов'язання та звернення стягнення на предмет іпотеки може бути здійснено лише на підставі вимоги власника заставної. Звернення стягнення на предмет іпотеки власником заставної здійснюється у порядку, встановленому розділом V цього Закону.

Анулювання заставної і видача нової заставної здійснюються за згодою між іпотекодавцем, боржником, якщо він є відмінним від іпотекодавця, та власником заставної. Відомості про видачу заставної, анулювання заставної, видачу нової заставної підлягають внесенню до відповідного державного реєстру за місцем державної реєстрації іпотеки у встановленому законодавством порядку.

Заставна не може видаватися, якщо іпотекою забезпечене грошове зобов'язання, суму боргу за яким на момент укладення іпотечного договору не визначено і яке не містить критеріїв, що дозволяють визначити цю суму на конкретний момент.

Облік заставних у банках здійснюється у порядку, встановленому Національним банком України, за правилами, що застосовуються для обліку забезпечених іпотекою кредитів.

Відповідно до ст. 21 Закону «Про іпотеку» заставна складається в письмовій формі в одному примірнику на бланку стандартної форми, яка встановлюється Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку. На всіх оригінальних примірниках іпотечного договору робиться відмітка про оформлення заставної.

У заставній обов'язково мають міститися такі реквізити:

1) слово «Заставна» як складова частина назви документа та визначення про зобов'язання боржника виконати перед іпотекодержателем у встановлений строк основне зобов'язання;

2) для іпотекодавця, боржника (якщо він є відмінним від іпотекодавця) та іпотекодержателя — юридичних осіб:

резидентів — найменування, місцезнаходження та ідентифікаційний код в Єдиному державному реєстрі підприємств та організацій України;

нерезидентів — найменування, юридична адреса та держава, де зареєстрована особа;

для іпотекодавця, боржника (якщо він є відмінним від іпотекодавця) та іпотекодержателя — фізичних осіб:

громадян України — прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання із зазначенням адреси та індивідуальний ідентифікаційний номер у Державному реєстрі фізичних осіб — платників податків та інших обов'язкових платежів;

іноземців, осіб без громадянства — прізвище, ім'я, по батькові (за наявності), адреса їх постійного місця проживання за межами України;

3) посилання на реквізити іпотечного договору та договору, що обумовлює основне зобов'язання;

4) опис предмета іпотеки, достатній для його ідентифікації, та/або його реєстраційні дані;

5) зміст та розмір основного зобов'язання, строк і порядок його виконання;

6) спосіб звернення стягнення на предмет іпотеки, якщо він передбачений іпотечним договором;

7) відмітка про реєстраційний номер, дату та місце державної реєстрації обтяження нерухомого майна іпотекою (цей реквізит вноситься відповідно до законодавства).

За згодою між іпотекодавцем та іпотекодержателем заставна може містити інші положення, які відтворюють зміст основного зобов'язання та іпотеки. Якщо зміст заставної не відповідає положенням іпотечного договору чи договору, який обумовлює основне зобов'язання, положення заставної мають перевагу.

Заставна підписується іпотекодавцем та боржником, якщо він є відмінним від іпотекодавця. Іпотекодавець, боржник, якщо вони — юридичні особи, засвідчують підпис уповноваженої особи печаткою.

Відповідно до ст. 31 Закону України «Про іпотеку» заставні можуть забезпечувати випуск *іпотечних цінних паперів — іпотечних облигацій і іпотечних сертифікатів*. Емітентом іпотечних цінних паперів можуть бути банки та інші фінансові установи, які мають право на провадження такого виду діяльності відповідно до закону.

Порядок випуску та обігу іпотечних облигацій цінних паперів встановлюється Законом України від 22 грудня 2005 р. «Про іпотечні облигації»¹. Відповідно до цього Закону *іпотечними облигаціями* є облигації, виконання зобов'язань емітента за якими забезпечене іпотечним покриттям у порядку, встановленому цим Законом. Іпотечні облигації є іменними цінними паперами. Іпотечна облигація засвідчує внесення

¹ Офіційний вісник України. — 2006. — № 3. — Ст. 81.

грошових коштів її власником і підтверджує зобов'язання емітента відшкодувати йому номінальну вартість цієї облигації та грошового доходу в порядку, встановленому цим Законом та проспектом емісії, а в разі невиконання емітентом зобов'язань за іпотечною облигацією надає її власнику право задовольнити свою вимогу за рахунок іпотечного покриття.

Згідно із Законом можуть випускатися такі види іпотечних облигацій:

- 1) звичайні іпотечні облигації;
- 2) структуровані іпотечні облигації.

Емітентом звичайних іпотечних облигацій є іпотечний кредитор, що несе відповідальність за виконання зобов'язань за такими іпотечними облигаціями іпотечним покриттям та всім іншим своїм майном, на яке відповідно до законодавства може бути звернено стягнення.

Емітентом структурованих іпотечних облигацій є спеціалізована іпотечна установа, яка несе відповідальність за виконання зобов'язань за такими іпотечними облигаціями лише іпотечним покриттям.

Іпотечний сертифікат — це іпотечний цінний папір, забезпечений іпотечними активами або іпотеками. Іпотечні сертифікати мають строк обігу, сертифікати з фіксованою дохідністю — номінальну вартість, сертифікати участі — частку консолідованого іпотечного боргу, що припадає на один сертифікат. Номінальна вартість та строк обігу сертифікатів одного випуску мають бути однаковими. Номінальна вартість може бути встановлена в національній валюті з урахуванням інфляційного застереження.

Процедура емісії та обігу іпотечних сертифікатів встановлена статтями 16—25 Закону України від 19 червня 2003 р. «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати»¹;

4) *похідні цінні папери*, механізм випуску та обігу яких пов'язаний з правом на придбання чи продаж протягом строку, встановленого договором, цінних паперів, інших фінансових та (або) товарних речей.

Одним із видів похідних цінних паперів є *дериватив*, поняття якого містить Податковий кодекс України.

Дериватив — це стандартний документ, що засвідчує право та/або зобов'язання придбати чи продати у майбутньому цінні папери, матеріальні або нематеріальні активи, а також кошти на визначених ним умовах. Стандартна (типова) форма деривативів і порядок їх випуску

¹ Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 1. — Ст. 1.

та обігу встановлюються законодавством. Зокрема, постановою Кабінету Міністрів України від 19 квітня 1999 р. № 632 затверджено Положення про вимоги до стандартної (типової) форми деривативів¹.

До деривативів належать:

а) *своп* — цивільно-правова угода про здійснення обміну потоками платежів (готівкових або безготівкових) чи іншими активами, розрахованими на підставі ціни (котирування) базового активу в межах суми, визначеної договором на конкретну дату платежів (дату проведення розрахунків) протягом дії контракту;

б) *опціон* — цивільно-правовий договір, згідно з яким одна сторона контракту одержує право на придбання (продаж) базового активу, а інша сторона бере на себе безумовне зобов'язання продати (придбати) базовий актив у майбутньому протягом строку дії опціону чи на встановлену дату (дату виконання) за визначеною під час укладання такого контракту ціною базового активу. За умовами опціону покупець виплачує продавцю премію опціону;

в) *форвардний контракт* — цивільно-правовий договір, за яким продавець зобов'язується у майбутньому в установлений строк передати базовий актив у власність покупця на визначених умовах, а покупець зобов'язується прийняти в установлений строк базовий актив і сплатити за нього ціну, визначену таким договором.

Усі умови форварду визначаються сторонами контракту під час його укладення.

Укладення форвардів та їх обіг здійснюються поза організатором торгівлі стандартизованими строковими контрактами;

г) *ф'ючерсний контракт* (ф'ючерс) — стандартизований строковий контракт, за яким продавець зобов'язується у майбутньому в установлений строк (дата виконання зобов'язань за ф'ючерсним контрактом) передати базовий актив у власність покупця на визначених специфікацією умовах, а покупець зобов'язується прийняти базовий актив і сплатити за нього ціну, визначену сторонами контракту на дату його укладення.

Ф'ючерсний контракт виконується відповідно до його специфікації шляхом постачання базового активу та його оплати коштами або проведення між сторонами контракту грошових розрахунків без постачання базового активу.

Виконання зобов'язань за ф'ючерсом забезпечується шляхом створення відповідних умов організатором торгівлі стандартизованими строковими контрактами;

¹ Офіційний вісник України. — 1999. — № 16. — Ст. 648.

Відповідно до виду цінностей деривативи розподіляються на:

а) *фондовий дериватив* — стандартний документ, який засвідчує право продати та/або купити цінний папір на обумовлених умовах у майбутньому. Правила випуску та обігу фондових деривативів затверджені рішенням НКЦПФР від 24 червня 1997 р. № 13¹;

б) *валютний дериватив* — стандартний документ, який засвідчує право продати та/або купити валютну цінність на обумовлених умовах у майбутньому. Правила випуску та обігу валютних деривативів затверджені постановою Національного банку України від 7 липня 1997 р. № 216²;

в) *товарний дериватив* — стандартний документ, який засвідчує право продати та/або купити біржовий товар (крім цінних паперів) на обумовлених стандартних умовах у майбутньому. Правила випуску та обігу товарних деривативів встановлюються органом, на який покладаються функції регулювання товарного біржового ринку. Так, наказом Міністерства аграрної політики України від 10 липня 2002 р. № 186 затверджено пілотний проект «Правила випуску та обігу товарних деривативів на Придніпровській товарній біржі»;

5) *товаророзпорядчі цінні папери*, які надають їх держателю право розпоряджатися майном, вказаним у цих документах. Товаророзпорядчими документами є коносамент і складське свідоцтво.

Коносамент є товаророзпорядчим документом, що посвідчує право його утримувача розпоряджатися зазначеним в коносаменті вантажем і отримати вантаж після завершення перевезення. Коносамент головним чином застосовується при здійсненні морських перевезень і є доказом прийому перевізником вантажу, зазначеного в коносаменті. Реквізити коносамента визначені ст. 138 Кодексу торговельного мореплавства України. Передача коносамента здійснюється з дотриманням таких правил: 1) іменний коносамент може передаватися за іменними передаточними написами або в іншій формі з дотриманням правил, встановлених для передачі боргової вимоги; 2) ордерний коносамент може передаватися за іменними або бланковими передаточними написами; 3) коносамент на пред'явника може передаватися шляхом простого вручення (ст. 140 КТМ України).

Складські свідоцтва — це товаророзпорядчі складські документи на пред'явника або іменні, що посвідчують право власності на товар, який зберігається на сертифікованому складі. Складські свідоцтва бувають двох видів — прості складські свідоцтва і подвійні складські свідоцтва.

¹ Урядовий кур'єр. — 1997. — 7 серпня.

² Офіційний вісник України. — 1997. — № 38. — С. 45.

Просте складське свідоцтво видається на пред'явника. У простому складському свідоцтві зазначаються відомості згідно із ст. 962 ЦК.

Подвійне складське свідоцтво складається з двох частин — складського свідоцтва та заставного свідоцтва (варанта), які можуть бути відокремлені одне від одного.

Подвійне складське свідоцтво є іменним. У подвійному складському свідоцтві зазначаються відомості згідно із ст. 962 ЦК, а саме: у кожній з двох частин подвійного складського свідоцтва мають бути зазначені:

- 1) найменування та місцезнаходження товарного складу, що прийняв товар на зберігання;
- 2) номер свідоцтва за реєстром товарного складу;
- 3) найменування юридичної особи або ім'я фізичної особи, від якої прийнято товар на зберігання, її місцезнаходження або місце проживання;
- 4) найменування і кількість прийнятого на зберігання товару — число одиниць та (або) товарних місць та (або) міра (вага, об'єм) товару;
- 5) строк, на який прийнято товар на зберігання, або вказівка на те, що товар прийнято на зберігання до запитання;
- 6) розмір плати за зберігання або тарифи, на підставі яких вона обчислюється, та порядок її сплати;
- 7) дата видачі свідоцтва.

Кожна з двох частин подвійного складського свідоцтва повинна також містити підпис уповноваженої особи та печатку товарного складу (ч. 2 ст. 962 ЦК).

Відносини, пов'язані з оформленням, видачею, погашенням простих і подвійних складських свідоцтв, порядок їх реєстрації, правові, економічні та організаційні умови функціонування цих документів під час зберігання товарів на товарних складах, регулюються Законом України від 23 грудня 2004 р. «Про сертифіковані товарні склади та прості і подвійні складські свідоцтва»¹.

Законом можуть визначатися також інші групи цінних паперів (ч. 1 ст. 195 ЦК).

Цінні папери можуть бути використані суб'єктом господарювання для здійснення розрахунків, а також як застава для забезпечення платежів і кредитів.

Суб'єкт господарювання може використовувати цінні папери для здійснення розрахунків. Порядок застосування форм розрахунків ви-

¹ Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 6. — Ст. 136.

значається Законом України від 5 квітня 2001 р. «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні»¹ та нормативно-правовими актами Національного банку України.

Цінні папери можуть бути використані також як застава для забезпечення платежів і кредитів. Особливості застави цінних паперів встановлені, зокрема, положеннями розділу VI Закону України від 2 жовтня 1992 р. «Про заставу»².

Крім цього, ч. 1 ст. 86 ГК та інші норми чинного законодавства (наприклад, ч. 1 ст. 13 Закону України «Про господарські товариства», ч. 1 ст. 10 Закону України «Про інститути спільного інвестування (паїові та корпоративні інвестиційні фонди)», Закон України від 7 березня 1996 р. «Про страхування») встановлюють можливість використання (іноді з певними обмеженнями) цінних паперів для формування статутних капіталів господарських товариств.

§ 2. Умови і порядок емісії і розміщення цінних паперів

Як зазначалося раніше, цінні папери залежно від порядку їх розміщення поділяються на емісійні і неемісійні. Емісійні цінні папери — цінні папери, що посвідчують однакові права їх власників у межах одного випуску стосовно особи, яка бере на себе відповідні зобов'язання (емітент).

Під *емісією цінних паперів* розуміється встановлена законодавством сукупність дій емітента (юридичної особи, Автономної Республіки Крим або міських рад, а також держави в особі уповноважених нею органів державної влади, яка від свого імені розміщує емісійні цінні папери та бере на себе зобов'язання щодо них перед їх власниками), що проводяться в установленій законодавством послідовності і спрямовані на розміщення емісійних цінних паперів серед їх перших власників.

Розміщення цінних паперів — це відчуження цінних паперів у визначений перспектом емісії цінних паперів спосіб.

Емісія цінних паперів здійснюється за певними етапами, кількість і зміст яких залежить від виду їх розміщення — публічного чи приватного.

Публічне розміщення цінних паперів — спосіб емісії цінних паперів, що передбачає їх відчуження на підставі опублікування в засобах масової інформації або оприлюднення в будь-який інший спосіб пові-

¹ Там само. — 2001. — № 29. — Ст. 137.

² Там само. — 1992. — № 47. — Ст. 642.

домлення про продаж цінних паперів, зверненого до заздалегідь не визначеної кількості осіб. Емісія цінних паперів шляхом їх публічного розміщення здійснюється за такими етапами:

1) прийняття рішення про публічне розміщення цінних паперів органом емітента, уповноваженим приймати таке рішення;

2) укладення у разі потреби попереднього договору з андеррайтером;

3) укладення попереднього договору з депозитарієм про обслуговування емісії цінних паперів або з реєстратором про ведення реєстру власників іменних цінних паперів (у разі відсутності такого договору), крім випадку здійснення емісії цінних паперів на пред'явника;

4) подання НКЦПФР заяви і всіх необхідних документів для реєстрації випуску цінних паперів та проспекту їх емісії;

5) реєстрація НКЦПФР випуску цінних паперів, проспекту їх емісії та видача тимчасового свідоцтва про реєстрацію випуску цінних паперів;

6) присвоєння цінним паперам міжнародного ідентифікаційного номера;

7) укладення у разі потреби договору з андеррайтером;

8) укладення з депозитарієм договору про обслуговування емісії цінних паперів або з реєстратором про ведення реєстру власників іменних цінних паперів (у разі відсутності такого договору), крім випадку здійснення емісії цінних паперів на пред'явника;

9) розкриття інформації, що міститься у проспекті емісії цінних паперів;

10) укладення договорів з першими власниками;

11) затвердження результатів публічного розміщення цінних паперів органом емітента, уповноваженим приймати таке рішення;

12) виготовлення сертифікатів цінних паперів у разі публічного розміщення цінних паперів у документарній формі;

13) внесення змін до статуту публічного акціонерного товариства, пов'язаних зі збільшенням статутного капіталу товариства з урахуванням результатів публічного розміщення акцій;

14) реєстрація змін до статуту публічного акціонерного товариства в органах державної реєстрації;

15) подання НКЦПФР звіту про результати публічного розміщення цінних паперів;

16) реєстрація НКЦПФР звіту про результати публічного розміщення цінних паперів;

17) отримання свідоцтва про реєстрацію випуску цінних паперів;

18) розкриття інформації, що міститься у звіті про результати публічного розміщення цінних паперів.

Приватне розміщення цінних паперів — спосіб емісії цінних паперів, що передбачає їх відчуження шляхом безпосередньої письмової пропозиції цінних паперів заздалегідь визначеному колу осіб, кількість яких не перевищує 100 (для акцій публічного акціонерного товариства — акціонерам такого товариства, а також заздалегідь визначеному колу осіб, кількість яких не перевищує 100). Емісія цінних паперів шляхом їх приватного розміщення здійснюється за такими етапами:

1) прийняття рішення про приватне розміщення цінних паперів органом емітента, уповноваженим приймати таке рішення;

2) укладення у разі потреби попереднього договору з андеррайтером;

3) укладення попереднього договору з депозитарієм про обслуговування емісії цінних паперів або з реєстратором про ведення реєстру власників іменних цінних паперів (у разі відсутності такого договору), крім випадку здійснення емісії цінних паперів на пред'явника;

4) подання НКЦПФР заяви і всіх необхідних документів для реєстрації випуску та проспекту емісії цінних паперів;

5) реєстрація НКЦПФР випуску цінних паперів, проспекту їх емісії та видача тимчасового свідоцтва про реєстрацію випуску цінних паперів;

6) присвоєння цінним паперам міжнародного ідентифікаційного номера;

7) укладення у разі потреби договору з андеррайтером;

8) укладення з депозитарієм договору про обслуговування емісії цінних паперів або з реєстратором про ведення реєстру власників іменних цінних паперів (у разі відсутності такого договору), крім випадку здійснення емісії цінних паперів на пред'явника;

9) реалізація власником акцій свого переважного права на придбання акцій у порядку, встановленому НКЦПФР;

10) укладення договорів з першими власниками;

11) затвердження результатів розміщення цінних паперів органом емітента, уповноваженим приймати таке рішення;

12) виготовлення сертифікатів цінних паперів у разі розміщення цінних паперів у документарній формі;

13) внесення змін до статуту акціонерного товариства, пов'язаних із збільшенням статутного капіталу товариства з урахуванням результатів розміщення акцій;

14) реєстрація змін до статуту акціонерного товариства в органах державної реєстрації;

15) подання НКЦПФР звіту про результати приватного розміщення цінних паперів;

16) реєстрація НКЦПФР звіту про результати приватного розміщення цінних паперів;

17) отримання свідоцтва про реєстрацію випуску цінних паперів.

Стосовно кожного розміщення цінних паперів уповноваженим органом емітента приймається відповідне рішення, яке оформляється протоколом. Вимоги до змісту рішення встановлюються Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Уповноважений орган емітента не має права змінювати прийняте рішення про розміщення цінних паперів у частині обсягу прав за цінними паперами, умов розміщення та кількості цінних паперів одного випуску, крім випадків, передбачених законами і нормативно-правовими актами НКЦПФР.

Забороняється обмежувати доступ власників цінних паперів до оригіналу рішення про розміщення цінних паперів, який зберігається в емітента.

Перше розміщення акцій акціонерного товариства є виключно приватним серед засновників.

Реквізити тимчасового свідоцтва про реєстрацію випуску цінних паперів та свідоцтва про реєстрацію випуску цінних паперів встановлюються Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Емітент подає НКЦПФР заяву і документи, необхідні для реєстрації випуску та проспекту емісії цінних паперів, не пізніше як протягом 60 днів після прийняття рішення про розміщення цінних паперів органом емітента, уповноваженим приймати відповідне рішення.

НКЦПФР:

1) після надходження заяви і документів, необхідних для реєстрації випуску та проспекту емісії цінних паперів, здійснює одночасно реєстрацію випуску та проспекту емісії цінних паперів або відмовляє у реєстрації протягом:

10 робочих днів — у разі наявності зареєстрованого базового проспекту емісії та перебування цінних паперів емітента в біржовому реєстрі фондової біржі;

20 робочих днів — у разі наявності зареєстрованого базового проспекту емісії та відсутності цінних паперів емітента в біржовому реєстрі фондової біржі;

25 робочих днів — у разі відсутності зареєстрованого базового проспекту емісії;

2) повертає у встановлені строки документи емітентові без розгляду в разі їх подання не в повному обсязі або з порушенням встановлених НКЦПФР вимог до їх оформлення.

Реєстрація випуску та проспекту емісії цінних паперів не може розглядатися як гарантія їх вартості. НКЦПФР відповідає лише за повноту інформації, що міститься у зареєстрованих нею документах, та за її відповідність вимогам законодавства. Відповідальність за достовірність відомостей, наведених у документах, що подаються для реєстрації випуску та проспекту емісії цінних паперів, несуть особи, які підписали ці документи.

Перелік документів, необхідних для реєстрації випуску та проспекту емісії цінних паперів, а також порядок їх реєстрації встановлюються НКЦПФР, а додаткові вимоги до реєстрації випуску та проспекту емісії цінних паперів банків встановлюються нею за погодженням з Національним банком України.

Вимоги до проспекту емісії цінних паперів встановлені ст. 30 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок», відповідно до якої у проспекті емісії цінних паперів повинна міститися інформація про емітента, його фінансово-господарський стан, цінні папери, щодо яких прийнято рішення про розміщення.

Вимоги до розкриття інформації про емітента та його фінансово-господарський стан встановлює НКЦПФР.

До інформації про цінні папери належить інформація про:

1) цінні папери, щодо яких прийнято рішення про розміщення, в тому числі:

вид, форму випуску та існування, тип (для акцій), кількість та номінальну вартість;

обсяг прав за цінними паперами;

умови розміщення, обігу (в тому числі викупу та дій емітента, пов'язаних із викупленими цінними паперами) та погашення (для цінних паперів, що мають строк обігу);

2) дату прийняття рішення про розміщення цінних паперів;

3) дати початку та закінчення укладення договорів з першими власниками;

4) порядок і форму виплати доходу за цінними паперами.

У проспекті емісії цінних паперів мають міститися інші відомості, передбачені цим та іншими законами, що визначають особливості розміщення певних видів цінних паперів, та/або нормативно-правовими актами Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку.

Проспект емісії цінних паперів підписується керівником емітента (головою виконавчого органу), аудитором та засвідчується печаткою емітента. Особи, що підписали проспект емісії, тим самим підтверджують достовірність відомостей, які в ньому містяться, а аудитор — достовірність перевірених ним відомостей.

У разі коли емітент користується послугами андеррайтера щодо розміщення випуску цінних паперів, проспект емісії погоджується з андеррайтером.

Особи, винні в поданні недостовірних відомостей у проспекті емісії цінних паперів, несуть відповідальність згідно із законами України.

Проспект емісії цінних паперів реєструється НКЦПФР одночасно з реєстрацією випуску цінних паперів.

При публічному розміщенні після реєстрації проспекту емісії цінних паперів емітент не менш як за 10 днів до дати початку укладення договорів з першими власниками, визначеної проспектом емісії цінних паперів:

публікує проспект в офіційному друкованому виданні НКЦПФР в установленому нею обсязі;

розміщує проспект у загальнодоступній інформаційній базі даних НКЦПФР про ринок цінних паперів у повному обсязі.

У строки, встановлені НКЦПФР, емітент:

у разі публічного розміщення цінних паперів розміщує зареєстрований проспект емісії цінних паперів на власному веб-сайті та веб-сайті фондової біржі, через яку планується здійснити розміщення цінних паперів відповідного випуску;

у разі приватного розміщення цінних паперів не оприлюднює зареєстрований проспект емісії цінних паперів, а надає його особам, які є учасниками такого розміщення згідно з відповідним рішенням емітента.

Зміни до проспекту емісії цінних паперів підлягають реєстрації Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку в установленому нею порядку.

У разі зміни інформації, що міститься у проспекті емісії цінних паперів, емітент протягом 20 робочих днів з дня внесення таких змін зобов'язаний у встановленому НКЦПФР порядку подати зазначені зміни для реєстрації.

У разі внесення змін до проспекту емісії цінних паперів, щодо яких прийнято рішення про:

публічне розміщення — емітент здійснює їх реєстрацію та опубліковує відповідну інформацію протягом 30 днів з дня опублікування проспекту емісії, але не пізніше як за 10 днів до дати початку укладення договорів з першими власниками;

приватне розміщення — емітент здійснює їх реєстрацію до початку розміщення та подає особам, які відповідно до рішення про приватне розміщення цінних паперів є учасниками такого розміщення.

Стаття 31 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» покладає на НКЦПФР обов'язок щодо ведення Державного реєстру

випусків цінних паперів у встановленому нею порядку. НКЦПФР також встановлює порядок та забезпечує відкритий і безоплатний доступ учасників ринку цінних паперів до інформації, що міститься в реєстрі.

Законодавством встановлені певні особливості як щодо приватного, так і щодо публічного розміщення цінних паперів.

Укладення договорів з першими власниками під час *приватного розміщення* цінних паперів здійснюється емітентом самостійно або через андеррайтера, що уклав з емітентом договір про андеррайтинг. Особливості приватного розміщення акцій визначаються законом, який регулює питання утворення, діяльності та припинення акціонерних товариств, і законодавством про інститути спільного інвестування.

Договір про андеррайтинг повинен відповідати вимогам типового договору, затвердженого НКЦПФР.

Під час приватного розміщення цінних паперів договори з першими власниками укладаються до дати, визначеної проспектом емісії цінних паперів, але не довше двох місяців з дати початку їх укладення.

Під час приватного розміщення пайові цінні папери не можуть продаватися за ціною меншою ніж їх номінальна вартість.

Установлення переважного права на придбання цінних паперів одними інвесторами стосовно інших забороняється, крім випадків, передбачених законодавством.

Фактична кількість розміщених цінних паперів зазначається у звіті про результати приватного розміщення цінних паперів, який затверджується органом емітента, уповноваженим приймати таке рішення, та подається НКЦПФР.

Протягом 60 днів з дня закінчення строку укладення договорів з першими власниками, зазначеного у проспекті емісії таких цінних паперів, орган емітента, уповноважений приймати відповідне рішення, повинен затвердити результати їх укладення, а в разі емісії акцій — також внести відповідні зміни до статуту.

Кількість розміщених шляхом приватного розміщення цінних паперів не може перевищувати кількості цінних паперів, визначеної у проспекті їх емісії, але може бути меншою, ніж кількість цінних паперів, визначена у проспекті їх емісії.

Укладення договорів з першими власниками у процесі *публічного розміщення* цінних паперів здійснюється емітентом самостійно або через андеррайтера, що уклав з емітентом договір про андеррайтинг.

Договір про андеррайтинг повинен відповідати вимогам типового договору, затвердженого НКЦПФР.

Публічне акціонерне товариство зобов'язане здійснювати публічне розміщення акцій додаткових емісій лише на фондовій біржі.

Забороняється укладати договори з першими власниками у разі публічного розміщення цінних паперів раніше ніж через 10 днів після опублікування проспекту їх емісії відповідно до Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок».

У разі публічного розміщення цінних паперів договори з першими власниками укладаються до дати, визначеної проспектом їх емісії, але не пізніше одного року з дати початку укладення таких договорів.

Кожен інвестор у цінні папери має сплатити вартість цінних паперів у повному обсязі до затвердження результатів розміщення відповідного випуску цінних паперів.

Під час публічного розміщення пайові цінні папери не можуть продаватися за ціною, меншою ніж їх номінальна вартість.

Установлення переважного права на придбання цінних паперів одними інвесторами стосовно інших забороняється, крім випадків, передбачених законодавством.

Кількість публічно розміщених цінних паперів не повинна перевищувати кількості цінних паперів, визначеної у проспекті емісії цінних паперів. Фактично розміщених цінних паперів може бути менше, ніж кількість цінних паперів, визначена у проспекті їх емісії.

Кількість фактично розміщених цінних паперів зазначається у звіті про результати публічного розміщення цінних паперів, який затверджується органом емітента, уповноваженим приймати таке рішення, та подається НКЦПФР.

Протягом 60 днів з дня закінчення строку укладення договорів з першими власниками, зазначеного у проспекті емісії таких цінних паперів, орган емітента, уповноважений приймати відповідне рішення, повинен затвердити результати їх укладення, а у разі емісії акцій — також внести відповідні зміни до статуту.

Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок» визначено поняття *недобросовісної емісії цінних паперів* як дій, що порушують процедуру емісії, встановлену цим Законом, і є підставою для прийняття рішення про відмову в реєстрації проспекту емісії та випуску цінних паперів, зупинення розміщення цінних паперів.

Підставами для визнання емісії цінних паперів недобросовісною згідно з ч. 2 ст. 36 зазначеного Закону є:

порушення емітентом вимог цього Закону, невідповідність поданих емітентом документів або відомостей, що в них містяться, вимогам законодавства та/або переліку, визначеному НКЦПФР;

порушення порядку прийняття рішення про розміщення цінних паперів;

внесення недостовірних відомостей до проспекту емісії цінних паперів та документів, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів і проспекту їх емісії;

систематичне або грубе порушення емітентом прав інвесторів.

Порядок прийняття рішення про відмову в реєстрації проспекту емісії та випуску цінних паперів, зупинення їх розміщення встановлюється НКЦПФР.

Зупинене розміщення цінних паперів поновлюється за рішенням НКЦПФР лише до закінчення строку розміщення цінних паперів, установленого проспектом їх емісії, за умови усунення порушень, що стали підставою для зупинення відкритого (публічного) розміщення.

У разі коли порушення, що стали підставою для зупинення розміщення цінних паперів, не усунені протягом 15 днів після прийняття НКЦПФР відповідного рішення або до НКЦПФР не надіслані документи, що підтверджують усунення порушень, вона приймає рішення про визнання емісії цінних паперів недійсною.

Українські емітенти можуть розміщувати цінні папери за межами України виключно на підставі дозволу НКЦПФР, крім облігацій зовнішніх державних позик України.

Дозвіл на розміщення за межами України цінних паперів українських емітентів видається за умови виконання таких вимог:

проведення реєстрації випуску цінних паперів;

допущення цінних паперів до біржових торгів на одній з українських фондових бірж;

відповідність кількості цінних паперів, які розміщуються за межами України, нормативу, встановленому НКЦПФР.

Особливості емісії, обігу та викупу цінних паперів інститутів спільного інвестування у разі публічного та приватного їх розміщення визначаються законодавством.

Так, порядок розміщення та обігу інвестиційних сертифікатів пайових інвестиційних фондів встановлюється нормами розділу VI (статті 38–47) Закону України «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)», а також нормативно-правовими актами НКЦПФР. Зокрема, рішенням НКЦПФР від 24 листопада 2009 р. № 1478 затверджено Положення про порядок реєстрації випуску інвестиційних сертифікатів пайового інвестиційного фонду.

Обіг цінних паперів — це вчинення правочинів, пов'язаних з переходом прав на цінні папери і прав за цінними паперами, крім договорів, що укладаються у процесі емісії, при викупі цінних паперів їх емітентом та купівлі-продажу емітентом викуплених цінних паперів.

Велике значення у забезпеченні обігу цінних паперів має професійна діяльність з торгівлі цінними паперами на фондовому ринку, що провадиться торговцями цінними паперами — господарськими товариствами, для яких операції з цінними паперами є виключним видом діяльності, а також банками.

Професійна діяльність на фондовому ринку — діяльність акціонерних товариств і товариств з обмеженою відповідальністю з надання фінансових та інших послуг у сфері розміщення та обігу цінних паперів, обліку прав за цінними паперами, управління активами інституційних інвесторів, що відповідає вимогам, установленим до такої діяльності цим Законом та законодавством.

Поєднання професійної діяльності на фондовому ринку з іншими видами діяльності забороняється, крім:

провадження банком діяльності з торгівлі цінними паперами, депозитарної діяльності зберігача цінних паперів та діяльності з ведення реєстру власників іменних цінних паперів;

надання професійним учасником фондового ринку консультаційних послуг щодо емісії, обігу та обліку цінних паперів, щодо прав та обов'язків емітента, інвестора та/або особи, яка видала неемісійний цінний папір, щодо обігу та обліку інших фінансових інструментів, а також щодо здійснення фінансових інвестицій у зазначені цінні папери та інші фінансові інструменти;

здійснення компанією з управління активами діяльності з адміністрування пенсійних фондів та/або діяльності з управління іпотечним покриттям.

На фондовому ринку здійснюються такі види професійної діяльності:

діяльність з торгівлі цінними паперами;

діяльність з управління активами інституційних інвесторів;

депозитарна діяльність;

діяльність з організації торгівлі на фондовому ринку.

Професійна діяльність на фондовому ринку здійснюється виключно на підставі ліцензії, що видається НКЦПФР (крім професійної діяльності Центрального депозитарію цінних паперів та депозитарної діяльності Національного банку України). Перелік документів, необхідних для отримання ліцензії, порядок її видачі та анулювання встановлюються НКЦПФР.

Професійна діяльність Центрального депозитарію цінних паперів провадиться на підставі правил Центрального депозитарію цінних паперів, зареєстрованих НКЦПФР в установленому законодавством порядку.

Депозитарна діяльність Національного банку України провадиться з урахуванням особливостей депозитарної та клірингової діяльності з цінними паперами відповідно до компетенції, встановленої Законом України «Про депозитарну систему України».

Професійна діяльність учасників фондового ринку, крім фондових бірж та депозитаріїв, здійснюється за умови членства щонайменше в одному об'єднанні професійних учасників ринку цінних паперів та/або саморегулювній організації, що об'єднує професійних учасників ринку цінних паперів за відповідним видом професійної діяльності.

Професійні учасники фондового ринку можуть утворювати відокремлені підрозділи за межами України за погодженням з НКЦПФР та у встановленому нею порядку.

Професійні учасники фондового ринку та їх відокремлені підрозділи, у тому числі ті, що утворені та діють в іноземних державах, повинні дотримуватися вимог щодо організації фінансового моніторингу, встановлених законодавством України у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму.

У разі якщо вимоги щодо організації фінансового моніторингу суперечать законодавству іноземної держави, на території якої утворено відокремлений підрозділ, професійний учасник фондового ринку зобов'язаний повідомити спеціально уповноважений орган з питань фінансового моніторингу і НКЦПФР про неможливість дотримання його відокремленим підрозділом зазначених вимог.

Професійний учасник фондового ринку в установленому законодавством порядку вживає заходів щодо обмеження ділових відносин або фінансових операцій з особами, що діють на території держав, які не виконують або неналежним чином виконують рекомендації міжнародних, міжурядових організацій, задіяних у сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму.

§ 3. Регулювання ринку цінних паперів

Державне регулювання ринку цінних паперів — це здійснення державою комплексних заходів щодо упорядкування, контролю, нагляду за ринком цінних паперів та їх похідних та запобігання зловживанням і порушенням у цій сфері (ст. 1 Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні»).

Державне регулювання ринку цінних паперів здійснюється з метою: реалізації єдиної державної політики у сфері випуску та обігу цінних паперів та їх похідних;

створення умов для ефективної мобілізації та розміщення учасниками ринку цінних паперів фінансових ресурсів з урахуванням інтересів суспільства;

одержання учасниками ринку цінних паперів інформації про умови випуску та обігу цінних паперів, результати фінансово-господарської діяльності емітентів, обсяги і характер угод з цінними паперами та іншої інформації, що впливає на формування цін на ринку цінних паперів;

забезпечення рівних можливостей для доступу емітентів, інвесторів і посередників на ринок цінних паперів;

гарантування прав власності на цінні папери;

захисту прав учасників фондового ринку;

інтеграція в європейський та світовий фондові ринки;

дотримання учасниками ринку цінних паперів вимог актів законодавства;

запобігання монополізації та створення умов розвитку добросовісної конкуренції на ринку цінних паперів;

контролю за прозорістю та відкритістю ринку цінних паперів (ст. 2 Закону).

Державне регулювання ринку цінних паперів здійснює Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. Інші державні органи здійснюють контроль за діяльністю учасників ринку цінних паперів у межах своїх повноважень, визначених чинним законодавством.

НКЦПФР є державним колегіальним органом, підпорядкованим Президенту України, підзвітним Верховній Раді України.

НКЦПФР складається з Комісії як колегіального органу та центрального апарату.

НКЦПФР може утворювати територіальні органи у випадках, передбачених у положенні про НКЦПФР.

НКЦПФР як колегіальний орган утворюється у складі Голови Комісії та шести членів Комісії.

Основною формою роботи НКЦПФР як колегіального органу є засідання. Засідання НКЦПФР є правомочним, якщо на ньому присутні більше половини її загального кількісного складу.

Рішення НКЦПФР вважається прийнятим, якщо за нього проголосувала більшість від загального кількісного складу. Голова та члени Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку мають по одному голосу кожен.

При Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку створюються Консультаційно-експертна рада, інші органи та установи.

Консультаційно-експертна рада розробляє рекомендації щодо політики на ринку цінних паперів та бере участь у підготовці й обговоренні проектів нормативно-правових актів, які розробляються і розглядаються Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Склад Консультаційно-експертної ради та положення про неї затверджуються Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Основними завданнями Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку є:

1) формування та забезпечення реалізації єдиної державної політики щодо розвитку і функціонування ринку цінних паперів та їх похідних в Україні, сприяння адаптації національного ринку цінних паперів до міжнародних стандартів;

2) координація діяльності державних органів з питань функціонування в Україні ринку цінних паперів та їх похідних;

3) здійснення державного регулювання та контролю за випуском і обігом цінних паперів та їх похідних на території України, а також у сфері спільного інвестування;

4) захист прав інвесторів шляхом здійснення заходів щодо запобігання і припинення порушень законодавства на ринку цінних паперів, застосування санкцій за порушення законодавства у межах своїх повноважень;

5) сприяння розвитку ринку цінних паперів;

6) узагальнення практики застосування законодавства України з питань випуску та обігу цінних паперів в Україні, розроблення пропозицій щодо його вдосконалення.

Повноваження Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку визначені ст. 8 Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів».

Форми державного регулювання ринку цінних паперів встановлені ст. 3 Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів». До них належать:

прийняття актів законодавства з питань діяльності учасників ринку цінних паперів;

регулювання випуску та обігу цінних паперів, прав та обов'язків учасників ринку цінних паперів;

видача ліцензій на здійснення професійної діяльності на ринку цінних паперів та забезпечення контролю за такою діяльністю;

заборона та зупинення на певний термін (до одного року) професійної діяльності на ринку цінних паперів у разі відсутності ліцензії на цю діяльність та притягнення до відповідальності за здійснення такої діяльності згідно з чинним законодавством;

реєстрація випусків (емісій) цінних паперів та інформації про випуск (емісію) цінних паперів;

контроль за дотриманням емітентами порядку реєстрації випуску цінних паперів та інформації про випуск цінних паперів, умов продажу (розміщення) цінних паперів, передбачених такою інформацією;

створення системи захисту прав інвесторів і контролю за дотриманням цих прав емітентами цінних паперів та особами, які здійснюють професійну діяльність на ринку цінних паперів;

контроль за достовірністю інформації, що надається емітентами та особами, які здійснюють професійну діяльність на ринку цінних паперів, контролюючим органам;

встановлення правил і стандартів здійснення операцій на ринку цінних паперів та контролю за їх дотриманням;

контроль за системами ціноутворення на ринку цінних паперів;

контроль за діяльністю осіб, які обслуговують випуск та обіг цінних паперів;

проведення інших заходів щодо державного регулювання і контролю за випуском та обігом цінних паперів.

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку у встановленому нею порядку видає ліцензії на такі види професійної діяльності на ринку цінних паперів:

1) брокерська діяльність — укладення торговцем цінними паперами цивільно-правових договорів (зокрема договорів комісії, доручення) щодо цінних паперів від свого імені (від імені іншої особи), за дорученням і за рахунок іншої особи;

2) дилерська діяльність — укладення торговцем цінними паперами цивільно-правових договорів щодо цінних паперів від свого імені та за свій рахунок з метою перепродажу, крім випадків, передбачених законом;

3) андеррайтинг — розміщення (підписка, продаж) цінних паперів торговцем цінними паперами за дорученням, від імені та за рахунок емітента;

4) діяльність з управління цінними паперами — діяльність, яка провадиться торговцем цінними паперами від свого імені за винагороду протягом визначеного строку на підставі договору про управління переданими йому цінними паперами та грошовими коштами, призначеними для інвестування в цінні папери, а також отриманими в процесі

цього управління цінними паперами та грошовими коштами, які належать на праві власності установнику управління, в його інтересах або в інтересах визначених ним третіх осіб;

5) діяльність з управління активами — професійна діяльність учасника фондового ринку — компанії з управління активами, що провадиться нею за винагороду від власного імені або на підставі відповідного договору про управління активами, які належать інституційним інвесторам на праві власності;

6) діяльність з управління іпотечним покриттям — діяльність, що провадиться управителем іпотечного покриття від свого імені за винагороду протягом визначеного строку на підставі договору про управління іпотечним покриттям та передбачає представництво інтересів власників іпотечних облігацій, здійснення контролю за додержанням умов заміни іпотечних активів чи включення нових іпотечних активів до складу іпотечного покриття, здійснення контролю за своєчасністю та повнотою здійснення емітентом платежів за звичайними іпотечними облігаціями, забезпечення відповідності іпотечного покриття вимогам законодавства, виконання інших функцій, визначених законодавством;

7) депозитарна діяльність депозитарної установи — діяльність з депозитарного обліку та обслуговування розміщення, обігу цінних паперів та операцій емітента щодо розміщених ним цінних паперів на рахунках у цінних паперах її депонентів;

8) діяльність із зберігання активів інститутів спільного інвестування — діяльність із зберігання активів інститутів спільного інвестування (документів, що підтверджують право власності на активи інститутів спільного інвестування), обслуговування операцій інститутів спільного інвестування та здійснення контролю за їх діяльністю у випадках та порядку, що визначені законом;

9) діяльність із зберігання активів пенсійних фондів — діяльність з обслуговування пенсійного фонду відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення»;

10) діяльність з організації торгівлі на фондовому ринку — діяльність професійного учасника фондового ринку (організатора торгівлі) із створення організаційних, технологічних, інформаційних, правових та інших умов для збирання та поширення інформації стосовно попиту і пропозицій, проведення регулярних торгів фінансовими інструментами за встановленими правилами, централізованого укладання і виконання договорів щодо фінансових інструментів, у тому числі здійснення клірингу та розрахунків за ними, та розв'язання спорів між членами організатора торгівлі;

11) клірингова діяльність — діяльність з визначення зобов'язань, що підлягають виконанню за правочинами щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів, підготовка документів (інформації) для проведення розрахунків, а також створення системи гарантій з виконання зобов'язань за правочинами щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів.

Відповідальність суб'єктів господарювання за правопорушення на ринку цінних паперів встановлена ст. 11 Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів», відповідно до якої Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку застосовує до юридичних осіб фінансові санкції (адміністративно-господарські штрафи. — **В. Щ.**) за:

1) розміщення цінних паперів без реєстрації їх випуску в установленому законом порядку —

у розмірі від десяти до п'ятдесяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або в розмірі до ста п'ятдесяти відсотків прибутку (надходжень), одержаних в результаті цих дій;

2) здійснення діяльності на ринку цінних паперів без спеціального дозволу (ліцензії), якщо законом передбачено одержання спеціального дозволу (ліцензії) для здійснення такої діяльності, —

у розмірі від п'яти до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

3) ненадання інвестору в цінні папери (у тому числі акціонеру) на його письмовий запит інформації про діяльність емітента в межах, передбачених законом, або надання йому недостовірної інформації —

у розмірі до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

За ті самі дії, вчинені повторно протягом року, —

у розмірі від тисячі до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

4) несвоєчасне надання інформації інвесторам в цінні папери на їх письмовий запит —

у розмірі до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

За ті самі дії, вчинені повторно протягом року, —

у розмірі від ста до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

5) неопублікування, опублікування не в повному обсязі інформації та/або опублікування недостовірної інформації —

у розмірі до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

За ті самі дії, вчинені повторно протягом року, —

у розмірі від тисячі до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

б) нерозміщення, розміщення не в повному обсязі інформації та/або розміщення недостовірної інформації у загальнодоступній інформаційній базі даних Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку про ринок цінних паперів —

у розмірі до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

За ті самі дії, вчинені повторно протягом року, —

у розмірі від тисячі до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

7) неподання, подання не в повному обсязі інформації та/або подання недостовірної інформації до Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку —

у розмірі до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

За ті самі дії, вчинені повторно протягом року, —

у розмірі від тисячі до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

8) невиконання або несвоєчасне виконання рішень Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку або розпоряджень, постанов або рішень уповноважених осіб Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку щодо усунення порушень законодавства на ринку цінних паперів —

у розмірі від тисячі до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

За ті самі дії, вчинені повторно протягом року, —

у розмірі від п'яти до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

9) порушення емітентом чи професійним учасником ринку цінних паперів порядку ведення системи реєстру власників іменних цінних паперів, що призвело до втрати системи реєстру (її частини), а також ухилення від внесення змін або внесення завідомо недостовірних змін до системи реєстру або до системи депозитарного обліку —

у розмірі від п'яти до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

10) порушення емітентом порядку прийняття рішення про передачу ведення реєстру власників іменних цінних паперів та/або порядку передачі ведення реєстру власників іменних цінних паперів —

у розмірі від п'яти до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян із зупиненням перереєстрації прав власності на цінні папери такого емітента;

11) умисні дії, що мають ознаки маніпулювання на фондовому ринку, визначені цим Законом, —

у розмірі від десяти до п'ятдесяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або в розмірі до ста п'ятдесяти відсотків прибутку (надходжень), одержаних в результаті цих дій;

12) умисне незаконне розголошення, передачу або надання доступу до інсайдерської інформації (крім розкриття інсайдерської інформації в межах виконання професійних, трудових або службових обов'язків та в інших випадках, передбачених законом), а так само надання з використанням такої інформації рекомендацій стосовно придбання або відчуження цінних паперів чи похідних (деривативів), а також вчинення з використанням інсайдерської інформації на власну користь або на користь інших осіб правочинів, спрямованих на придбання або відчуження цінних паперів чи похідних (деривативів), яких стосується інсайдерська інформація, —

у розмірі від десяти до п'ятдесяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або в розмірі до ста п'ятдесяти відсотків прибутку (надходжень), одержаних в результаті цих дій.

За ті самі дії, вчинені повторно протягом року, —

у розмірі від п'ятдесяти до ста тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або в розмірі від ста п'ятдесяти до трьохсот відсотків до прибутку (надходжень), одержаних в результаті цих дій;

13) невиконання умов проспекту емісії цінних паперів, зареєстрованого у встановленому порядку, —

у розмірі до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

За ті самі дії, вчинені повторно протягом року, —

у розмірі від однієї тисячі до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

14) розповсюдження реклами (внесення змін до реклами) цінних паперів та фондового ринку без її попереднього подання НКЦПФР —

у розмірі від п'ятдесяти до ста п'ятдесяти відсотків вартості розміщеної реклами.

За ті самі дії, вчинені повторно протягом року, —

у розмірі від ста п'ятдесяти до трьохсот відсотків вартості розміщеної реклами;

15) неприпинення розповсюдження реклами цінних паперів у разі визнання емісії таких цінних паперів відповідного випуску недобросовісною або недійсною, або визнання в установленому порядку випуску цінних паперів таким, що не відбувся, —

у розмірі від ста до двохсот відсотків вартості розміщеної реклами.

За ті самі дії, вчинені повторно протягом року, —

у розмірі від двохсот до чотирьохсот відсотків вартості розміщеної реклами;

16) розповсюдження реклами після зупинення в установленому порядку такого розповсюдження НКЦПФР —

у розмірі від ста п'ятдесяти до трьохсот відсотків вартості розміщеної реклами.

За ті самі дії, вчинені повторно протягом року, —

у розмірі від трьохсот до шестисот відсотків вартості розміщеної реклами.

Крім застосування фінансових санкцій за правопорушення, зазначені у цій статті, НКЦПФР може зупиняти або анулювати ліцензію на право провадження професійної діяльності на фондовому ринку, яку було видано такому професійному учаснику фондового ринку.

Крім застосування фінансових санкцій за правопорушення, зазначені у ст. 11 Закону, НКЦПФР може анулювати свідоцтво про реєстрацію об'єднання як саморегульованої організації фондового ринку, яке було видано такому об'єднанню.

Рішення НКЦПФР про накладення штрафу може бути оскаржено в суді.

Штрафи, накладені НКЦПФР, стягуються у судовому порядку.

Про накладення штрафів на комерційні банки НКЦПФР інформує Національний банк України у триденний термін.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття цінного паперу.
2. Які цінні папери належать до пайових цінних паперів?
3. Які цінні папери належать до боргових цінних паперів?
4. Які цінні папери належать до товаророзпорядчих цінних паперів?
5. Які цінні папери належать до похідних цінних паперів?
6. В якому порядку здійснюється емісія акцій ВАТ?
7. Назвіть форми державного регулювання ринку цінних паперів.
8. Яка діяльність належить до професійної діяльності на ринку цінних паперів?
9. Яку відповідальність несуть суб'єкти господарювання за порушення правил професійної діяльності на ринку цінних паперів?

Розділ IV

ГОСПОДАРСЬКІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

Глава 13

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

ЩОДО ГОСПОДАРСЬКИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

§ 1. Поняття, види та підстави виникнення господарських зобов'язань

Категорія господарського зобов'язання своєму виникненню зобов'язана науці господарського права, яка розглядає господарські зобов'язання як одну з фундаментальних господарсько-правових категорій, що відображає зміст особливої правової форми господарських відносин. Сформульоване спочатку доктринально в юридичній літературі, а тепер закріплене (з деякими модифікаціями, викликаними змінами в економічній системі) у ст. 173 ГК, визначення поняття господарського зобов'язання дозволяє з'ясувати його основні ознаки, за якими воно відрізняється від зобов'язання цивільно-правового.

Згідно з ч. 1 ст. 173 ГК *господарське зобов'язання* — це зобов'язання, що виникає між суб'єктом господарювання та іншим учасником (учасниками) відносин у сфері господарювання з підстав, передбачених Кодексом, в силу якого один суб'єкт (зобов'язана сторона, у тому числі боржник) зобов'язаний вчинити певну дію *господарського* чи *управлінсько-господарського* характеру на користь іншого суб'єкта (виконати роботу, передати майно, сплатити гроші, надати інформацію тощо), або утриматися від певних дій, а інший суб'єкт (управнена сторона, у тому числі кредитор) має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку.

З цього визначення випливають наступні ознаки господарського зобов'язання:

а) *особливий суб'єктний склад* учасників господарського зобов'язання. Господарське зобов'язання виникає між суб'єктом господарю-

вання й іншим учасником (учасниками) відносин у сфері господарювання. Суб'єкти господарського зобов'язання — *зобов'язана сторона* й *управнена сторона* — це не лише боржник і кредитор, які традиційно характерні для цивільно-правових (майново-господарських — за ГК) зобов'язань, але й суб'єкти організаційно-господарських повноважень;

б) *особлива сфера суспільних відносин*, в якій виникають господарські зобов'язання — сфера господарювання;

в) *особливі підстави* виникнення господарських зобов'язань. Господарське зобов'язання виникає з підстав, передбачених ст. 174 ГК;

г) *особливий характер дій*, що їх зобов'язаний вчинити (або утриматися від певних дій) один суб'єкт на користь іншого. Це дії господарського чи управлінсько-господарського характеру.

Господарські зобов'язання поділяються на два види:

майново-господарські зобов'язання;

організаційно-господарські зобов'язання.

Майново-господарські зобов'язання — це цивільно-правові зобов'язання, що виникають між учасниками господарських відносин *при здійсненні господарської діяльності*, в силу яких зобов'язана сторона повинна вчинити певну господарську дію на користь другої сторони або утриматися від певної дії, а управнена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку.

Майнові зобов'язання, які виникають між учасниками господарських відносин, регулюються Цивільним кодексом України з урахуванням особливостей, передбачених Господарським кодексом.

Суб'єктами майново-господарських зобов'язань можуть бути:

а) суб'єкти господарювання, зазначені у ст. 55 ГК;

б) негосподарюючі суб'єкти — юридичні особи;

в) органи державної влади і органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією.

Якщо майново-господарське зобов'язання виникає між суб'єктами господарювання або між суб'єктами господарювання і негосподарюючими суб'єктами — юридичними особами, зобов'язаною та управненою сторонами зобов'язання є відповідно боржник і кредитор.

Частина 3 ст. 175 ГК містить застереження, згідно з яким зобов'язання майнового характеру, що виникають між суб'єктами господарювання та негосподарюючими суб'єктами — громадянами, *не є господарськими* і регулюються іншими актами законодавства (ЦК тощо).

Суб'єкти господарювання у випадках, передбачених ГК та іншими законами, можуть добровільно брати на себе зобов'язання майнового характеру на користь інших учасників господарських відносин (благо-

дійництво тощо). Такі зобов'язання не є підставою для вимог щодо їх обов'язкового виконання.

Організаційно-господарські зобов'язання — це господарські зобов'язання, що виникають *у процесі управління господарською діяльністю* між суб'єктом господарювання та суб'єктом організаційно-господарських повноважень, в силу яких зобов'язана сторона повинна здійснити на користь другої сторони певну *управлінсько-господарську (організаційну)* дію або утриматися від певної дії, а управнена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку (ч. 1 ст. 176 ГК).

Організаційно-господарські зобов'язання можуть виникати:

— між суб'єктом господарювання та власником, який є засновником даного суб'єкта, або органом державної влади, органом місцевого самоврядування, наділеним господарською компетенцією щодо цього суб'єкта;

— між суб'єктами господарювання, які разом організують об'єднання підприємств чи господарське товариство, та органами управління цих об'єднань чи товариств;

— між суб'єктами господарювання, у разі якщо один з них є щодо іншого дочірнім підприємством;

— в інших випадках, передбачених ГК, іншими законодавчими актами або установчими документами суб'єкта господарювання.

Організаційно-господарські зобов'язання суб'єктів можуть виникати з договору та набувати форми договору (наприклад, засновницького договору про створення об'єднання підприємств, в якому визначаються взаємовідносини між учасниками об'єднання та органом управління об'єднання).

Суб'єкти господарювання мають право разом здійснювати господарську діяльність для досягнення спільної мети, без утворення єдиного суб'єкта господарювання, на умовах, визначених договором про спільну діяльність. У разі якщо учасники договору про спільну діяльність доручають керівництво спільною діяльністю одному з учасників, на нього може бути покладено обов'язок ведення спільних справ. Такий учасник здійснює організаційно-управлінські повноваження на підставі доручення, підписаного іншими учасниками.

Однією з особливостей господарських зобов'язань є *підстави їх виникнення*, примірний перелік яких встановлено у ст. 174 ГК.

Так, господарські зобов'язання можуть виникати:

а) безпосередньо із закону або іншого нормативно-правового акта, що регулює господарську діяльність;

б) з акту управління господарською діяльністю;

в) з господарського договору та інших угод, передбачених законом, а також з угод, не передбачених законом, але таких, які йому не суперечать;

г) внаслідок заподіяння шкоди суб'єкту або суб'єктом господарювання, придбання або збереження майна суб'єкта або суб'єктом господарювання за рахунок іншої особи без достатніх на те підстав;

д) у результаті створення об'єктів інтелектуальної власності;

е) у результаті інших дій суб'єктів, а також внаслідок подій, з якими закон пов'язує настання правових наслідків у сфері господарювання (з конкурсу, тендеру, іншого публічного торгу).

§ 2. Виконання господарських зобов'язань, забезпечення виконання господарських зобов'язань

Загальні принципи і умови виконання господарських зобов'язань, а також господарських договорів врегульовані главою 22 ГК (статті 193—198). Щодо господарських договорів застосовуються відповідні положення ЦК з урахуванням особливостей, передбачених ГК. Зокрема, на господарські договори поширюються такі інститути і категорії загального зобов'язального права, як загальні умови виконання зобов'язань (статті 526—545 ЦК) та забезпечення виконання зобов'язань (статті 546—597 ЦК). Особливість виконання господарських договорів полягає лише в тому, що ці категорії та інститути певною мірою деталізуються ще й господарським законодавством про окремі види договорів.

Основним принципом виконання господарського зобов'язання є *принцип належного виконання*. Він закріплений у ч. 1 ст. 193 ГК, згідно з якою суб'єкти господарювання та інші учасники господарських відносин повинні виконувати господарські зобов'язання *належним чином відповідно до закону, інших правових актів, договору*, а за відсутності конкретних вимог щодо виконання зобов'язання — *відповідно до вимог*, що у певних умовах звичайно ставляться.

Важливе значення для належного виконання господарських зобов'язань має вказівка закону на те, що кожна сторона повинна вжити усіх заходів, необхідних для належного виконання нею зобов'язання, враховуючи інтереси другої сторони та забезпечення загальногосподарського інтересу. Порушення зобов'язань є підставою для застосування господарських санкцій, передбачених Кодексом, іншими законами або договором (ч. 2 ст. 193 ГК).

Як встановлено ч. 3 ст. 193 ГК, застосування господарських санкцій до суб'єкта, який порушив зобов'язання, *не звільняє цього суб'єкта*

від обов'язку виконати зобов'язання в натурі, крім випадків, коли інше передбачено законом або договором, або управнена сторона відмовилася від прийняття виконання зобов'язання. По-суті, в цій нормі закріплено один із принципів господарсько-правової відповідальності, встановлених ч. 3 ст. 216 ГК.

Управнена сторона має право не приймати виконання зобов'язання *частинами*, якщо інше не передбачено законом, іншими нормативно-правовими актами або договором, або не впливає зі змісту зобов'язання.

Зобов'язана сторона має право виконати зобов'язання *достроково*, якщо інше не передбачено законом, іншим нормативно-правовим актом або договором або не впливає зі змісту зобов'язання.

Зобов'язана сторона *має право відмовитися від виконання зобов'язання* у разі *неналежного виконання другою стороною* обов'язків, що є необхідною умовою виконання.

Проте за загальним правилом, встановленим ч. 6 ст. 193 ГК, не допускаються одностороння відмова від виконання зобов'язань, крім випадків, передбачених законом, а також відмова від виконання або відстрочка виконання з мотиву, що зобов'язання другої сторони за іншим договором не було виконано належним чином.

Управнена сторона, приймаючи виконання господарського зобов'язання, на вимогу зобов'язаної сторони повинна видати письмове посвідчення виконання зобов'язання повністю або його частини. Таким письмовим посвідченням є згідно з ч. 1 ст. 545 ЦК розписка. Наявність боргового документа у боржника підтверджує виконання ним свого обов'язку.

Одним з *елементів належного виконання зобов'язання* є виконання його *належною особою*. Частина 1 ст. 194 ГК передбачає можливість покладення виконання господарського зобов'язання (в цілому або в частині) на третю особу, яка не є стороною в зобов'язанні. При цьому управнена сторона зобов'язана прийняти виконання, запропоноване третьою особою — безпосереднім виконавцем, якщо із закону, господарського договору або характеру зобов'язання не впливає обов'язок сторони виконати зобов'язання особисто.

Заміна сторони в господарському зобов'язанні можлива не лише щодо зобов'язаного суб'єкта (ч. 1 ст. 194 ГК), але і щодо управненого суб'єкта господарського зобов'язання, який, якщо інше не передбачено законом, може передати другій стороні, за її згодою, належні йому за законом, статутом чи договором права на одержання майна від третьої особи з метою вирішення певних питань щодо управління майном або делегувати права для здійснення господарсько-управлінських повно-

важень. Передача (делегування) таких прав може бути здійснена на певний строк.

Передача (делегування) прав тягне за собою обов'язок суб'єкта, який одержав у результаті такої передачі (делегування) додаткові повноваження, вирішувати відповідне до цих повноважень коло господарських питань та нести відповідальність за наслідки рішень, що ним приймаються.

В господарському зобов'язанні, так само як і в цивільно-правовому, може мати місце множинність осіб на стороні управненого або зобов'язаного суб'єкта (ст. 196 ГК).

У разі якщо в господарському зобов'язанні беруть участь кілька управнених або кілька зобов'язаних суб'єктів, кожний з управнених суб'єктів має право вимагати виконання, а кожний із зобов'язаних суб'єктів повинен виконати зобов'язання відповідно до частки цього суб'єкта, визначеної зобов'язанням.

У випадках, передбачених законодавством або договором, зобов'язання повинно виконуватися солідарно. При солідарному виконанні господарських зобов'язань застосовуються відповідні положення ЦК, якщо інше не передбачено законом.

Наступним елементом належного виконання господарського зобов'язання є *місце його виконання*.

Зі змісту ч. 1 ст. 197 ГК випливає, що господарське зобов'язання підлягає виконанню за місцем: а) визначеним законом, б) визначеним господарським договором, в) місцем, яке визначено змістом зобов'язання.

У разі якщо місце виконання зобов'язання не визначено одним із зазначених способів, зобов'язання повинно бути виконано:

за зобов'язаннями, змістом яких є *передача прав* на будівлю або земельну ділянку, іншого нерухомого майна — за місцезнаходженням будівлі чи земельної ділянки, іншого нерухомого майна;

за *грошовими* зобов'язаннями — за місцезнаходженням (місцем проживання) управненої сторони на момент виникнення зобов'язання, або за її новим місцезнаходженням (місцем проживання) за умови, що управнена сторона своєчасно повідомила про нього зобов'язану сторону;

за *іншими* зобов'язаннями — за місцезнаходженням (місцем проживання) зобов'язаної сторони, якщо інше не передбачено законом.

Певні особливості встановлені господарським законодавством стосовно виконання грошових зобов'язань.

За загальним правилом (ч. 1 ст. 198 ГК) платежі за грошовими зобов'язаннями, що виникають у господарських відносинах, здійсню-

ються у безготівковій формі або готівкою через установи банків (інше може бути встановлено законом).

Грошові зобов'язання учасників господарських відносин мають бути виражені і підлягають оплаті у гривнях, що є національною валютою України.

В іноземній валюті грошові зобов'язання можуть бути виражені лише у випадках, якщо суб'єкти господарювання мають право проводити розрахунки між собою в іноземній валюті відповідно до законодавства. Виконання зобов'язань, виражених в іноземній валюті, здійснюється відповідно до закону (ч. 2 ст. 198 ГК).

У разі відсутності управленої сторони, ухилення її від прийняття виконання або іншого прострочення нею виконання зобов'язана сторона за грошовим зобов'язанням має право внести належні з неї гроші або передати за зобов'язанням цінні папери до депозиту нотаріальної контори або приватного нотаріуса, які повідомляють про це управлену сторону. Внесення грошей (цінних паперів) до депозиту нотаріальної контори або приватного нотаріуса вважається виконанням зобов'язання (ч. 3 ст. 197 ГК).

Виконання господарських зобов'язань забезпечується заходами захисту прав та відповідальності учасників господарських відносин, передбаченими ГК та іншими законами (в першу чергу ЦК). Сторони можуть погодити застосування передбачених законом або таких, що йому не суперечать, видів забезпечення виконання зобов'язань, які звичайно застосовуються у господарському (діловому) обігу (ч. 1 ст. 199 ГК).

Зобов'язання суб'єктів господарювання, які належать до державного сектора економіки, можуть бути забезпечені державною гарантією у випадках та у спосіб, передбачених законом.

Як доповнення до видів забезпечення виконання господарських зобов'язань, передбачених нормами ЦК, ГК встановлює ще один вид — *загальногосподарські (публічні) гарантії виконання зобов'язань* (ст. 201 ГК).

Сутність цього виду забезпечення полягає в тому, що законом може бути передбачено обов'язок комерційних банків, страховиків, акціонерних товариств та інших суб'єктів господарювання, які залучають кошти або цінні папери громадян і юридичних осіб, передавати частину своїх коштів для формування *єдиного страхового фонду публічної застави*.

Загальногосподарські (публічні) гарантії виконання зобов'язання встановлюються з метою нейтралізації несприятливих наслідків від економічних злочинів.

§ 3. Припинення господарських зобов'язань

Відносини щодо припинення господарських зобов'язань регулюються відповідними положеннями ЦК (глава 50, статті 598—609 ЦК) з урахуванням особливостей, встановлених ГК.

Загальні умови припинення господарських зобов'язань встановлені частинами 1, 2 ст. 202 ГК, згідно з якою господарське зобов'язання припиняється:

- виконанням, проведеним належним чином;
- зарахуванням зустрічної однорідної вимоги або страхового зобов'язання;
- у разі поєднання управненої та зобов'язаної сторін в одній особі;
- за згодою сторін;
- через неможливість виконання;
- в інших випадках, передбачених ГК або іншими законами.

Найпоширенішою підставою припинення господарського зобов'язання є його *виконання*, проведене належним чином (здійснене належним суб'єктом, належному суб'єкту, належним способом, в належному місці, належним предметом і в належний строк).

Господарське зобов'язання припиняється виконанням і в тому випадку, коли зобов'язана сторона належним чином виконала одне з двох або кількох зобов'язань, щодо яких вона мала право вибору (альтернативне зобов'язання).

Господарське зобов'язання припиняється *зарахуванням зустрічної однорідної* вимоги, строк якої настав або строк якої не зазначений чи визначений моментом витребування. Для зарахування достатньо заяви однієї сторони.

Господарське зобов'язання може бути припинено *зарахуванням страхового зобов'язання*, якщо інше не впливає із закону або змісту основного чи страхового зобов'язання.

Частина 5 ст. 203 ГК встановлює заборону зарахування вимог, щодо яких за заявою другої сторони належить застосувати строк позовної давності і строк цей минув, а також в інших випадках, передбачених законом (наприклад, не допускається звільнення учасника товариства з обмеженою відповідальністю від обов'язку внесення вкладу до статутного капіталу товариства, у тому числі шляхом зарахування вимог до товариства — ч. 2 ст. 144 ЦК).

Згідно з ч. 1 ст. 204 ГК господарське зобов'язання може бути припинено *за згодою сторін*, зокрема угодою про заміну одного зобов'язання іншим між тими самими сторонами (новація), якщо така заміна не суперечить обов'язковому акту, на підставі якого виникло попереднє зобов'язання.

Господарське зобов'язання припиняється у разі *поєднання управленої та зобов'язаної сторін* в одній особі (наприклад, у разі реорганізації суб'єкта господарювання — юридичної особи у вигляді злиття або приєднання). Зобов'язання виникає знову, якщо це поєднання припиняється (ч. 2 ст. 204 ГК).

Неможливість виконання як підстава припинення господарського зобов'язання регулюється ст. 205 ГК, згідно з якою господарське зобов'язання припиняється неможливістю виконання у разі виникнення обставин, за які жодна з його сторін не відповідає, якщо інше не передбачено законом.

У разі неможливості виконання зобов'язання повністю або частково зобов'язана сторона з метою запобігання невідповідним для сторін майновим та іншим наслідкам повинна негайно повідомити про це управлену сторону, яка має вжити необхідних заходів щодо зменшення зазначених наслідків. Таке повідомлення не звільняє зобов'язану сторону від відповідальності за невиконання зобов'язання відповідно до вимог закону (ч. 2 ст. 205 ГК).

Господарське зобов'язання припиняється неможливістю виконання у разі ліквідації суб'єкта господарювання, якщо не допускається правонаступництво за цим зобов'язанням. Так само підставою припинення зобов'язання суб'єкта господарювання — банкрута є його ліквідація.

§ 4. Розірвання господарських зобов'язань.

Недійсність господарського зобов'язання

Господарське зобов'язання може бути розірвано сторонами відповідно до правил, встановлених ст. 188 ГК стосовно розірвання господарських договорів.

Як зазначено в ч. 2 ст. 206 ГК, державний контракт підлягає розірванню у разі зміни або скасування державного замовлення, яким передбачено припинення дії контракту (тут слід було б записати «на підставі якого було укладено державний контракт»), з моменту, коли про це стало відомо сторонам зобов'язання. Наслідки розірвання державного контракту для його сторін визначаються відповідно до закону.

Частина 1 ст. 207 ГК встановлює три підстави, з яких господарське зобов'язання може бути визнане недійсним:

- а) якщо господарське зобов'язання не відповідає вимогам закону;
- б) якщо господарське зобов'язання вчинено з метою, яка завідомо суперечить інтересам держави і суспільства;

в) якщо господарське зобов'язання укладено учасниками господарських відносин з порушенням хоча б одним з них господарської компетенції (спеціальної правосуб'єктності).

Визнання господарського зобов'язання недійсним здійснюється судом на вимогу однієї зі сторін зобов'язання або відповідного органу державної влади. Господарське зобов'язання може бути визнано недійсним повністю або в частині.

Крім визнання недійсним зобов'язання, ГК передбачає визнання недійсною також нікчемної умови господарського зобов'язання, яка самотійно або в поєднанні з іншими умовами зобов'язання порушує права та законні інтереси другої сторони або третіх осіб.

Нікчемними, згідно з ч. 2 ст. 207 ГК, визнаються, зокрема, такі умови типових договорів і договорів приєднання, що:

виключають або обмежують відповідальність виробника продукції, виконавця робіт (послуг) або взагалі не покладають на зобов'язану сторону певних обов'язків;

допускають односторонню відмову від зобов'язання з боку виконавця або односторонню зміну виконавцем його умов;

вимагають від одержувача товару (послуги) сплати непропорційно великого розміру санкцій у разі відмови його від договору і не встановлюють аналогічної санкції для виконавця.

Виконання господарського зобов'язання, визнаного судом недійсним повністю або в частині, припиняється повністю або в частині з дня набрання рішенням суду законної сили як таке, що вважається недійсним з моменту його виникнення. У разі якщо за змістом зобов'язання воно може бути припинено лише на майбутнє, таке зобов'язання визнається недійсним і припиняється на майбутнє (ч. 3 ст. 207 ГК).

Відповідно до ГК наслідки визнання господарського зобов'язання недійсним поділяються на дві групи залежно від того, з яких підстав зобов'язання було визнано недійсним:

1) якщо господарське зобов'язання визнано недійсним як таке, що *вчинено з метою, яка завідомо суперечить інтересам держави і суспільства*, то:

а) за наявності наміру *в обох сторін* — у разі виконання зобов'язання обома сторонами — в доход держави за рішенням суду стягується все одержане ними за зобов'язанням, а у разі виконання зобов'язання однією стороною з другої сторони стягується в доход держави все одержане нею, а також все належне з неї першій стороні на відшкодування одержаного;

б) за наявності наміру лише *у однієї зі сторін* усе одержане нею повинно бути повернено другій стороні, а одержане останньою або на-

лежне їй на відшкодування виконаного стягується за рішенням суду в доход держави (ч. 1 ст. 208 ГК);

2) у разі визнання недійсним зобов'язання з *інших підстав* кожна зі сторін зобов'язана повернути другій стороні все одержане за зобов'язанням, а за неможливості повернути одержане в натурі — відшкодувати його вартість грошима, якщо інші наслідки недійсності зобов'язання не передбачені законом (ч. 2 ст. 208 ГК).

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття господарського зобов'язання.
2. Що таке майново-господарські зобов'язання?
3. Що таке організаційно-господарські зобов'язання і між ким вони можуть виникати?
4. Назвіть основні підстави виникнення господарських зобов'язань.
5. Назвіть основні елементи виконання господарського зобов'язання.
6. Назвіть загальні умови припинення господарських зобов'язань.
7. З яких підстав господарське зобов'язання може бути визнане недійсним?
8. Назвіть правові наслідки визнання господарського зобов'язання недійсним.

Глава 14

ГОСПОДАРСЬКІ ДОГОВОРИ

§ 1. Поняття та ознаки господарського договору

Право України регулює майново-господарські та інші відносини суб'єктів господарювання з іншими учасниками відносин у сфері господарювання завдяки застосуванню двох основних нормативно-правових категорій: договір та господарський договір.

Перша категорія — майновий договір — є загальною. Законодавчо майнові договори усіх видів врегульовано ЦК (статті 626—654).

У господарському праві категорія «договір» використовується у загальному і спеціальному значеннях. Договір, який регулює ст. 626 ЦК, у господарському праві означає будь-яку майнову угоду між двома або більше суб'єктами господарського права. Але з точки зору статутної діяльності суб'єкта господарювання майнові договори є різні. Наприклад, договір поставки підприємством продукції чи договір підряду на капітальне будівництво — з одного боку; договір купівлі-продажу підприємством меблів для офісу, канцелярських товарів тощо — з іншого. Ці договори різні, оскільки одні регулюють основну статутну діяльність суб'єктів господарювання, інші — обслуговуючу. Тому законодавець визначає і регулює договори про основну господарську діяльність суб'єктів окремою юридичною категорією — категорією господарського договору.

Термін «господарський договір» у право України було введено Арбітражним процесуальним кодексом України (зараз носить назву Господарський процесуальний кодекс), який регулює порядок розгляду і вирішення господарських спорів, тобто спорів між підприємствами, установами та організаціями, які виникають при укладенні та виконанні господарських договорів (ст. 1 ГПК).

Отже, категорії «договір» і «господарський договір» співвідносяться як загальне і особливе. Як особлива категорія господарського законодавства і права України господарський договір має певну правову основу.

Господарські договори в Україні з прийняттям Господарського кодексу регулюються:

а) загальними (про зобов'язання, договір, зобов'язання, що випливають з договорів) і спеціальними (купівля-продаж, поставка, контракція сільськогосподарської продукції, постачання енергетичними та іншими ресурсами, лізинг, підряд, будівельний підряд, виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт, перевезення, транспортне експедирування, зберігання на товарному складі, позика, кредит, банківський вклад, банківський рахунок, факторинг, комерційна концесія тощо) статтями Цивільного кодексу;

б) нормативно-правовими актами господарського законодавства: Господарським кодексом, законами України про окремі види господарської діяльності (інвестиційну, зовнішньоекономічну, транспортну тощо).

Певну групу становлять нормативні акти колишнього Союзу РСР, які регулюють ті господарські договори, які повністю або частково не врегульовані законодавством України. Зокрема, це договори поставки продукції виробничо-технічного призначення та товарів народного споживання; договори перевезення вантажів внутрішнім водним транспортом.

Господарський процесуальний кодекс України містить загальне правило про те, що спори, що виникають при укладенні господарських договорів, можуть бути подані на вирішення господарського суду (ст. 10), визначає процедуру досудового врегулювання спорів, що виникають у разі зміни та розірвання певної категорії господарських договорів (ст. 11), а також регулює процесуальні відносини щодо порушення позовного провадження з господарських спорів та їх вирішення.

Отже, у визначенні поняття господарського договору слід враховувати і загальні ознаки категорії майнового договору, і особливі його ознаки, відображені у господарському законодавстві.

Із загальноправової точки зору господарський договір становить собою господарське правовідношення між двома або більше суб'єктами, змістом якого є їхні договірні зобов'язання діяти певним чином: передати і прийняти майно, виконати роботу, надати послуги і т. ін. Господарський договір — це регулятор конкретних (одиничних) господарських відносин (зв'язків) між суб'єктами господарської діяльності, умови дії якого визначають самі суб'єкти.

Як спеціальна правова категорія господарський договір має особливі ознаки.

По-перше, господарське законодавство регулює цей договір як таку угоду, яка має визначену економічну і правову мету. Господарський

договір завжди укладається з господарською (комерційною) метою для досягнення необхідних господарських і комерційних результатів. Це виробництво і реалізація за плату продукції, виконання робіт і оплата їхніх результатів, надання платних послуг. Звідси господарські договори — це, як правило, майнові договори, що обслуговують безпосередньо виробництво та господарський (комерційний) обіг. За критерієм мети господарські договори відмежовуються від інших договорів суб'єктів господарювання, які не обслуговують виробництво і обіг, і є допоміжними.

По-друге, стосовно господарських договорів діють окремі правила щодо підстав їх укладання і змісту господарських договірних зобов'язань. Законодавством про господарські договори встановлено, що ті з них, які спрямовані на забезпечення пріоритетних потреб України в продукції, роботах та послугах, укладаються на підставі відповідних державних замовлень. Юридичною особливістю в такому разі є те, що зміст господарського договору, який укладається на підставі державного замовлення (державний контракт), повинен відповідати цьому замовленню (ч. 5 ст. 179 ГК). У теорії такі договори визначаються як плановані.

Однак не всі господарські договори укладаються на підставі державного замовлення. Отже, ця ознака господарського договору не є абсолютною.

Зміст господарських договорів, які укладаються без державного замовлення, має відповідати господарським намірам і юридично вираженій згоді сторін. У теорії такі договори називаються регульованими, тобто такими, що регулюються самими сторонами.

По-третє, закон обмежує коло суб'єктів, які можуть бути суб'єктами господарських договорів (про цю ознаку йшлося при розгляді суб'єктного складу господарських зобов'язань).

Оскільки ГК, неодноразово вживаючи термін господарський договір, не містить визначення його поняття (так само, як і визначення загального поняття «договір»), це визначення може бути сформульовано, виходячи з загального визначення поняття «договір», встановленого ст. 626 ЦК, з урахуванням особливостей, властивих господарському договору.

Отже, *господарський договір* — це домовленість суб'єкта господарювання з іншим учасником (учасниками) відносин у сфері господарювання, спрямована на встановлення, зміну або припинення їх прав та обов'язків у сфері господарювання.

Господарський договір згідно із законом співвідноситься з юридичною категорією господарського зобов'язання. Так, майново-госпо-

дарські зобов'язання, які виникають між суб'єктами господарювання або між суб'єктами господарювання і негосподарюючими суб'єктами — юридичними особами на підставі господарських договорів, є господарсько-договірними зобов'язаннями (ч. 1 ст. 179 ГК).

Категорія господарського зобов'язання водночас є і загальною (широкою), і частковою (вужчою) стосовно господарського договору. Загальною вона є тому, що господарські зобов'язання виникають з ряду підстав, наведених у ст. 174 ГК, однією з яких є господарський договір. Таким чином, з одного боку, господарський договір є лише частковою підставою виникнення господарських зобов'язань. У цьому розумінні категорія господарського зобов'язання узагальнює договірні господарські зобов'язання, засновані на договорі. З іншого боку, зміст господарського договору — це сукупність господарських зобов'язань сторін, тобто їх взаємних прав і обов'язків, що виникають саме з такого договору. Тобто категорія господарського договору є узагальненою щодо договірних господарських зобов'язань. Господарський договір — це юридичне джерело договірних господарських зобов'язань.

§ 2. Види господарських договорів

Різноманітність господарської діяльності обумовлює існування широкого кола господарських договорів. Кожному господарському договору властиві і загальні риси цієї правової категорії, і ознаки, притаманні саме цьому виду господарських договорів. Тому для їхнього (договорів) розмежування застосовуються доктринальна і нормативна класифікації господарських договорів, основою яких є їхні юридичні (внутрішні) властивості.

Теорія зобов'язального права класифікує господарські договори за кількома критеріями.

За *суб'єктним складом* розрізняються *дво- і багатосторонні* договори. Прикладом першого є поставка продукції (сторони — поставальник і покупець — ст. 265 ГК). Прикладом другого договору є перевезення вантажів: у ньому беруть участь перевізник, вантажовідправник і вантажоодержувач — особа, уповноважена на одержання вантажу (ст. 307 ГК).

Залежно від *юридичної підстави* укладення договору розрізняють два різновиди господарських договорів:

господарські договори, які укладаються на підставі державних замовлень і зміст яких повинен відповідати цим замовленням (*плановані*

договори). Ці господарські договори визначені і регулюються як державні контракти. Це договори поставки продукції, виконання робіт, надання послуг тим споживачам, потреби яких фінансуються за рахунок держави і замовниками у яких виступають центральні державні органи (міністерства, відомства). Держконтракти поєднують у собі юридичні властивості держзамовлень (актів централізованого планування) і власне господарських договорів. Особливою їхньою ознакою є те, що держава гарантує оплату продукції, робіт, послуг за державними контрактами, а також те, що держава може надавати економічні пільги виконавцям цих договорів. Виконавці державного контракту забезпечують себе матеріально-технічними ресурсами самостійно шляхом укладання прямих договорів з підприємствами-постачальниками, державними постачальницько-збутовими та іншими посередницькими організаціями. Виняток становлять окремі види ресурсів, виробництво і споживання яких контролюється і централізовано розподіляється державою (див. Закон України від 22 грудня 1995 р. «Про державне замовлення для задоволення пріоритетних державних потреб»);

господарські договори, які укладаються на поставку продукції, виконання робіт, надання послуг на підставі господарських намірів сторін (на основі вільного волевиявлення сторін), юридично виражених істотними умовами договорів (*регульовані договори*).

Залежно від способу виникнення розрізняють *формальні, реальні і консенсуальні* господарські договори. Для укладання *формального* господарського договору необхідні два моменти: узгодження волевиявлення сторін (консенсус) та вираження волі у певній (загалом визначеній законом) формі. Форма господарських договорів письмова, причому здебільшого регулюється імперативними нормами. Це їх істотна ознака. Для укладання *реального* господарського договору необхідні не тільки узгодження волі сторін, а й передача речі — об'єкта договору. *Консенсуальні* договори — це такі господарські договори, які виникають у момент реальних намірів сторін, недвозначно виражених словами або конклюдентними діями. Консенсуальні господарські договори повинні мати письмову форму.

За способом *оферти і визначення змісту* розрізняють:

договори приєднання. Це господарські договори, в яких одна сторона наперед встановлює умови майбутнього договору у формулярах або інших стандартних формах. Другій стороні залишається або прийняти їх у цілому, або не вступати в договір (перевезення вантажів, страхування тощо). Друга сторона не може запропонувати свої умови договору;

договори, зміст яких сторони визначають при їх укладанні. За змістом істотних умов розрізняють *прості* й *складні* господарські договори. Прості договори мають у своєму тексті майнові елементи лише одного виду договору: поставки, міни, перевезення і т. ін. У складних господарських договорах поєднуються майнові елементи двох і більше договорів (у ч. 2 ст. 628 ЦК такі договори названі *змішаними*). Наприклад, у договорі підряду на капітальне будівництво — поставка, підряд, майновий найм.

За *регулятивними функціями* розрізняють:

попередні й *основні* господарські договори. Попередній договір визначає умови, на яких сторони зобов'язуються у певний строк, але не пізніше одного року з моменту укладення попереднього договору, укласти основний господарський договір («договір про договір») на умовах, передбачених попереднім договором. Такий договір є необхідним щодо тих господарських відносин, в яких для укладання основного договору треба здійснити ряд дій, без яких його неможливо укласти (підряд на капітальне будівництво складного об'єкта). Попередній договір містить умови, що дозволяють визначити предмет, а також інші істотні умови основного договору;

генеральні й *поточні* господарські договори. Перший укладається на весь період діяльності, яка регулюється. Генеральний договір визначає істотні умови співробітництва сторін протягом усього періоду здійснення відповідної діяльності. Поточні (разові) договори укладаються на підставі генерального договору як такі, що розраховані на певні (короткі) проміжки часу. Поточні договори, як правило, не включають умов, не передбачених генеральним договором, інакше це був би новий (окремий) договір.

Нормативна класифікація господарських договорів здійснюється за предметною ознакою, тобто залежно від видів майнових відносин, які є предметом відповідних договорів.

Їх систему дає Господарський кодекс як основний закон про господарські договори (розділ VI «Особливості правового регулювання в окремих галузях господарювання» — глави 30—33). Слід мати на увазі, що деякі види господарських договорів не увійшли до ГК, а регулюються нормами Цивільного кодексу, який систематизує господарські договори разом із цивільними.

За *предметною ознакою* закон розрізняє господарські договори на передачу майна у власність (господарське відання, оперативне управління), на передачу майна у строкове оплатне користування, на виконання робіт, на перевезення вантажів (транспортні господарські договори) та надання інших господарських послуг.

§ 3. Функції господарського договору

Господарський договір, як і будь-який інший, виконує в економіці ряд функцій.

Функції господарського договору — це передбачені або санкціоновані законом регулятивні властивості його як юридичного акта, завдяки яким врегульовуються відповідні господарські відносини.

Господарському договору властиві загальні договірні і специфічні, тобто господарсько-договірні, функції.

Загальними функціями договору є:

ініціативна (договір як акт вияву ініціативи і узгодженої волі сторін врегулювати певні відносини);

програмно-координаційна (договір як програма поведінки сторін щодо здійснення господарських відносин і засіб узгодження, координації їхніх дій відповідно до економічних інтересів і намірів);

інформаційна (договір завдяки формальній визначеності його умов включає в себе інформацію про правове становище сторін у договорі, яка необхідна сторонам, а у відповідних випадках — юрисдикційним органам, третім особам);

гарантійна (лише завдяки договору включаються в дію такі правові гарантії виконання договірних зобов'язань, як неустойка, завдаток, застава тощо);

правозахисна (договір є правовою формою відносин, тобто формою, в межах якої забезпечується примусове виконання зобов'язань сторін шляхом використання майнових санкцій, засобів оперативного впливу).

Специфічними, властивими господарському договору, є такі функції:

правового забезпечення економічних потреб стосовно тих споживачів, потреби яких централізовано враховуються державою і фінансуються за рахунок державного бюджету. Цю функцію виконує такий особливий господарський договір, як державний контракт;

правового засобу реалізації державних замовлень. Державні замовлення — це обов'язкові для виконавців юридичні акти централізованого планування виробництва. У формі держзамовлень планується: виробництво дефіцитної продукції; заходи щодо розвитку пріоритетних галузей народного господарства; виконання міждержавних економічних угод; експортно-імпортна діяльність; вирішення соціальних проблем тощо. Державне замовлення реалізується шляхом укладання господарських договорів (державних контрактів) між його виконавцями і споживачами продукції, послуг, замовниками робіт. Інакше кажучи, господарський договір у цьому разі є функціональним правовим засобом реалізації державного замовлення;

правового інструмента (засобу) децентралізованого планування господарської діяльності. Ця функція полягає в тому, що:

а) юридичними актами планування діяльності суб'єктів господарювання є їхні плани виробничого і соціального розвитку (затверджуються як локальні правові акти). Плани на перспективу розробляються суб'єктами господарювання, виходячи з попиту на продукцію, роботи, послуги;

б) попит визначається двома правовими формами: державним замовленням та господарськими договорами, які суб'єкти господарювання укладають зі споживачами та постачальниками матеріально-технічних ресурсів.

Таким чином, істотні умови господарських договорів є обов'язковою економічною інформацією для складання планів підприємств.

§ 4. Зміст і форма господарського договору

Відповідно до ч. 1 ст. 180 ГК *зміст господарського договору* становлять умови договору, визначені угодою його сторін, спрямованою на встановлення, зміну або припинення господарських зобов'язань. При цьому закон розрізняє два види умов: а) умови, погоджені сторонами; б) умови, що приймаються ними як обов'язкові умови договору відповідно до законодавства.

Господарський договір вважається укладеним, якщо між сторонами у передбачених законом порядку та формі досягнуто згоди щодо усіх його *істотних* умов. Істотними є умови, *визнані такими за законом чи необхідні для договорів даного виду*, а також умови, *щодо яких на вимогу однієї зі сторін повинна бути досягнута згода*.

Так, згідно з ч. 3 ст. 180 ГК при укладенні господарського договору сторони зобов'язані у будь-якому разі погодити *предмет, ціну та строк дії* договору. Отже, предмет, ціна і строк дії договору визнані законом як *істотні умови* будь-якого господарського договору.

Умови про *предмет* у господарському договорі повинні визначати найменування (номенклатуру, асортимент) та кількість продукції (робіт, послуг), а також вимоги до їх якості. Вимоги щодо якості предмета договору визначаються відповідно до обов'язкових для сторін нормативних документів, зазначених у ст. 15 ГК, а у разі їх відсутності — в договірному порядку, з додержанням умов, що забезпечують захист інтересів кінцевих споживачів товарів і послуг (ч. 4 ст. 180 ГК).

Ціна у господарському договорі визначається в порядку, встановленому ГК, іншими законами, актами Кабінету Міністрів України. За

згодою сторін у господарському договорі може бути передбачено доплати до встановленої ціни за продукцію (роботи, послуги) вищої якості або виконання робіт у скорочені строки порівняно з нормативними (ч. 5 ст. 180 ГК).

У разі визнання погодженої сторонами в договорі ціни такою, що порушує вимоги антимонопольно-конкурентного законодавства, антимонопольний орган має право вимагати від сторін зміни умови договору щодо ціни.

Строком дії господарського договору визнається час, впродовж якого існують господарські зобов'язання сторін, що виникли на основі цього договору. На зобов'язання, що виникли у сторін до укладення ними господарського договору, не поширюються умови укладеного договору, якщо договором не передбачено інше. Закінчення строку дії господарського договору не звільняє сторони від відповідальності за його порушення, що мало місце під час дії договору.

Частина 1 ст. 639 ЦК встановлює, що договір може бути укладений у будь-якій формі, якщо вимоги щодо форми договору не встановлені законом.

Відповідно до ст. 208 ЦК у *письмовій формі* належить, зокрема, вчиняти: а) правочини між юридичними особами; б) правочини між фізичною та юридичною особою, крім правочинів, які повністю виконуються сторонами у момент їх вчинення, за винятком правочинів, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, а також правочинів, для яких недодержання письмової форми має наслідком їх недійсність.

Таким чином, господарські договори мають укладатися в *письмовій формі*.

Аналіз положень ч. 1 ст. 181 ГК дає підстави для висновку, що стосовно господарського договору діє загальне правило, за яким він має бути укладений у формі єдиного документа, підписаного сторонами та скріпленого печатками, тобто — у *письмовій формі* (повна письмова форма).

Разом з тим, ч. 1 ст. 181 ГК дає змогу сторонам обирати певну письмову форму господарського договору. Крім повної письмової форми допускається укладення господарських договорів у спрощений спосіб — шляхом обміну листами, факсограмами, телеграмами, телефонограмами, радіограмами, телетайпограмами тощо. Письмовою формою договору визнається також підтвердження прийняття до виконання замовлень. Останні два способи можуть бути застосовані, якщо законом не встановлено спеціальні вимоги до форми та порядку укладення даного виду договорів.

Кабінет Міністрів України, уповноважені Президентом України міністерства, інші центральні органи виконавчої влади можуть рекомендувати суб'єктам господарювання орієнтовні умови господарських договорів (*примірні договори*), а у визначених законом випадках — затверджувати *типові договори* (ч. 2 ст. 179 ГК). Прикладом можуть бути Типовий договір на постачання природного газу, Типовий договір на транспортування природного газу, Типовий договір оренди державного майна тощо.

При укладанні ряду господарських договорів застосовуються не довільні, а уніфіковані (стандартні) форми договірних документів, щодо яких діють спеціальні правила їх складання і які мають точно визначені офіційні назви. Зокрема, це стосується форми договорів перевезення вантажів.

Так, згідно зі ст. 6 Статуту залізниць України накладна є основним перевізним документом встановленої форми, оформленим відповідно до Статуту та Правил перевезення вантажів і наданим залізниці відправником разом з вантажем. Накладна є обов'язковою двосторонньою письмовою формою угоди на перевезення вантажу, яка укладається між відправником та залізницею на користь третьої сторони — одержувача. Накладна одночасно є договором на заставу вантажу для забезпечення гарантії внесення належної провізної плати та інших платежів за перевезення. Накладна супроводжує вантаж на всьому шляху перевезення до станції призначення.

Виконання повітряних перевезень вантажу здійснюється на підставі договору повітряного перевезення. Форми документів, які посвідчують цей договір, та правила їх застосування затверджує Міністерство інфраструктури України.

Аналогічно регулюють форму договору перевезення вантажів й інші транспортні кодекси і статuti. Так, на автомобільному транспорті формою договору є товарно-транспортна накладна, на внутрішньому водному — накладна. На морському транспорті накладною оформляються малокаботажні перевезення вантажів. Для інших договорів морських перевезень вантажів застосовуються такі форми, як рейсовий чартер і коносамент (ст. 134 Кодексу торговельного мореплавства).

Зі змісту статей 203, 205, 215 та 639 ЦК випливає, що недотримання встановленої законом форми договору (правочину) не тягне за собою його недійсності. Оскільки згідно з ч. 1 ст. 638 ЦК договір є укладеним, якщо сторони *в належній формі* досягли згоди з усіх істотних умов договору, то недотримання встановленої законом форми договору є підставою для того, щоб вважати господарський договір *неукладеним*.

§ 5. Порядок укладання, зміни та розірвання господарських договорів

Укладання господарського договору — це зустрічні договірно-процедурні дії двох або більше суб'єктів господарювання щодо вироблення умов договору, які відповідають їх реальним намірам та економічним інтересам, а також юридичне оформлення договору (надання цим умовам певної форми) як правового акта.

Особливістю господарських договорів є те, що при їх укладанні застосовуються певні техніко-юридичні процедури, тобто порядок висловлення пропозиції укласти договір (оферти) та прийняття її (акцепту) значною мірою формалізований.

У ГК вперше в нормативному порядку узагальнено і сформульовано загальні умови укладання договорів, що породжують господарські зобов'язання.

Зокрема, ч. 3 ст. 179 ГК встановлено, що укладення господарського договору є обов'язковим для сторін, якщо він заснований на державному замовленні, виконання якого є обов'язком для суб'єкта господарювання у випадках, передбачених законом, або існує пряма вказівка закону щодо обов'язковості укладення договору для певних категорій суб'єктів господарювання чи органів державної влади або органів місцевого самоврядування. Так, для виконавців державного замовлення, заснованих повністю або частково на державній власності (державних підприємств, установ та організацій, акціонерних товариств, у статутному капіталі яких контрольний пакет акцій належить державі, орендних підприємств, заснованих на державній власності), а також для суб'єктів господарської діяльності України всіх форм власності-монополістів на відповідному ринку продукції державні замовлення на поставку продукції є обов'язковими, якщо виконання державного замовлення не спричиняє збитків зазначеним виконавцям державного замовлення (ч. 8 ст. 2 Закону України «Про державне замовлення для задоволення пріоритетних державних потреб»).

При укладенні господарських договорів сторони можуть визначати зміст договору на основі:

а) *вільного волевиявлення*, коли сторони мають право погоджувати на свій розсуд будь-які умови договору, що не суперечать законодавству;

б) *примірного договору*, рекомендованого органом управління суб'єктам господарювання для використання при укладенні ними договорів, коли сторони мають право за взаємною згодою *змінювати окре-*

може бути запропонований будь-якою зі сторін (ч. 2 ст. 181 ГК). ГК не випадково зазначає саме на проект договору, оскільки згідно з ч. 2 ст. 641 ЦК реклама або інші пропозиції, адресовані невизначеному колу осіб, є *запрошенням робити пропозиції* укласти договір, якщо інше не вказано у рекламі або інших пропозиціях.

У разі якщо проект договору викладено як єдиний документ, він надається другій стороні у двох примірниках.

Пропозиція укласти договір має містити істотні умови договору і виражати намір особи, яка її зробила, вважати себе зобов'язаною у разі її прийняття.

2-га стадія — прийняття пропозиції укласти договір (акцепт). Сторона, яка одержала проект договору, у разі згоди з його умовами оформляє договір відповідно до вимог ч. 1 ст. 181 ГК (вчиняє підпис і скріплює його печаткою) і повертає один примірник договору другій стороні або надсилає відповідь на лист, факсограму тощо у двадцятиденний строк після одержання договору.

Особливістю процедури укладання господарських договорів є наявність у ній *проміжної стадії — оформлення і врегулювання розбіжностей*, що виникли між сторонами майбутнього договору.

Так, за наявності заперечень щодо окремих умов договору сторона, яка одержала проект договору, складає *протокол розбіжностей*, про що робиться застереження у договорі, та у *двадцятиденний строк* надсилає другій стороні два примірники протоколу розбіжностей разом з підписаним договором (ч. 4 ст. 181 ГК).

Сторона, яка одержала *протокол розбіжностей* до договору, зобов'язана *протягом двадцяти днів*:

- а) розглянути його;
- б) вжити заходів для врегулювання розбіжностей з другою стороною та включити до договору всі прийняті пропозиції;
- в) ті розбіжності, що залишилися неврегульованими, передати в *цей самий строк до суду*, якщо на це є *згода другої сторони* (ч. 5 ст. 181 ГК).

У разі досягнення сторонами згоди щодо всіх або окремих умов, зазначених у протоколі розбіжностей, така згода повинна бути підтверджена у письмовій формі (протоколом узгодження розбіжностей, листами, телеграмами, телетайпограмами тощо).

Частина 7 ст. 181 ГК встановлює три випадки, коли пропозиції другої сторони вважаються прийнятими, навіть якщо сторона, яка одержала протокол розбіжностей, не передасть у зазначений двадцятиденний строк до суду розбіжності, що залишилися неврегульованими. Це стосується:

а) договору, *заснованого на державному замовленні*;

б) договору, укладення якого є *обов'язковим для сторін на підставі закону*;

в) договору, в якому сторона-виконавець за договором в установленому порядку *визнаний монополістом* на певному ринку товарів (робіт, послуг).

У разі якщо сторони не досягли згоди з усіх істотних умов господарського договору, такий *договір вважається неукладеним* (таким, що не відбувся). Якщо одна зі сторін здійснила фактичні дії щодо його виконання, правові наслідки таких дій визначаються нормами ЦК, а саме ч. 2 ст. 642 ЦК, згідно з якою, якщо особа, яка одержала пропозицію укласти договір, у межах строку для відповіді *вчинила дію відповідно до вказаних у пропозиції умов договору* (відвантажила товари, надала послуги, виконала роботи, сплатила відповідну суму грошей тощо), яка засвідчує її бажання укласти договір, *ця дія є прийняттям пропозиції*, якщо інше не вказане в пропозиції укласти договір або не встановлено законом.

Як зазначалося, ГК, крім загального для всіх господарських договорів порядку укладання господарських договорів, містить і певні особливості їх укладання:

а) *залежно від виду договору*:

— попередні договори (ст. 182 ГК). За попереднім договором суб'єкт господарювання зобов'язується у певний строк, але не пізніше одного року з моменту укладення попереднього договору, укласти основний господарський договір на умовах, передбачених попереднім договором.

Попередній договір повинен містити умови, що дозволяють визначити предмет, а також інші істотні умови основного договору. До укладення попередніх договорів не застосовується загальний порядок укладення господарських договорів.

У разі якщо сторона, яка уклала попередній договір, одержавши проект договору від іншої сторони, ухиляється від укладення основного договору, друга сторона має право вимагати укладення такого договору в судовому порядку.

Зобов'язання укласти основний договір, передбачене попереднім договором, припиняється, якщо до закінчення строку, в який сторони мають укласти основний договір, одна зі сторін не надішле проект такого договору другій стороні.

Відносини щодо укладення попередніх договорів регулюються ЦК з урахуванням особливостей, передбачених ГК.

Угода сторін про наміри (протокол про наміри тощо) не визнається попереднім договором і не породжує юридичних наслідків;

— організаційно-господарські договори (ст. 186 ГК). Договірне оформлення організаційно-господарських зобов'язань може здійснюватися учасниками господарських відносин як на основі вільного волевиявлення сторін, так і на основі примірних договорів, якщо укладання таких договорів передбачено відповідними нормативно-правовими актами. Спрощений спосіб укладання організаційно-господарських договорів не допускається;

б) *залежно від підстав укладання:*

— державні контракти (ст. 183 ГК). Договори за державним замовленням укладаються між визначеними законом суб'єктами господарювання — виконавцями державного замовлення та державними замовниками, що уповноважені від імені держави укладати договори (державні контракти), в яких визначаються господарські зобов'язання сторін та регулюються відносини замовника з виконавцем щодо виконання державного замовлення.

Укладення сторонами договору за державним замовленням (державного контракту) здійснюється в порядку, передбаченому ст. 181 ГК, з урахуванням особливостей, передбачених законодавством. Державний контракт укладається шляхом підписання сторонами єдиного документа.

Ухилення від укладення договору за державним замовленням є порушенням господарського законодавства і тягне за собою відповідальність, передбачену ГК та іншими законами. Спори, пов'язані з укладенням договору за державним замовленням, в тому числі при ухиленні від укладення договору однієї або обох сторін, вирішуються в судовому порядку.

Виконавець державного замовлення звільняється від обов'язку укладення державного контракту на умовах, визначених державним замовленням, у разі визнання в судовому порядку державного замовлення недійсним;

— договори, що укладаються на основі вільного волевиявлення сторін, примірних і типових договорів (ст. 184 ГК). При укладенні такого господарського договору проект договору може бути розроблений за ініціативою будь-якої зі сторін у строки, погоджені самими сторонами.

Укладення договору на основі вільного волевиявлення сторін може відбуватися у спрощений спосіб або у формі єдиного документа, з додержанням загального порядку укладення договорів, встановленого ст. 181 ГК.

Укладення господарських договорів *на основі примірних і типових договорів* повинно здійснюватися з додержанням умов, передбачених ст. 179 ГК, не інакше як шляхом викладення договору у вигляді єдиного документа, оформленого згідно з вимогами ст. 181 ГК та відповідно до правил, встановлених нормативно-правовими актами щодо застосування примірного або типового договору;

— договори, що укладаються за рішенням суду (ст. 187 ГК). Спори, що виникають при укладанні господарських договорів за державним замовленням, або договорів, укладення яких є обов'язковим на підставі закону та в інших випадках, встановлених законом, розглядаються судом. Інші переддоговірні спори можуть бути предметом розгляду суду, у разі якщо це передбачено угодою сторін або якщо сторони зобов'язані укласти певний господарський договір на підставі укладеного між ними попереднього договору.

День набрання чинності рішенням суду, яким вирішено питання щодо переддоговірного спору, вважається днем укладення відповідного господарського договору, якщо рішенням суду не визначено інше;

в) залежно від місяця укладання договору (ст. 185 ГК).

До укладення господарських договорів *на біржах, оптових ярмарках, публічних торгах* застосовуються загальні правила укладення договорів на основі вільного волевиявлення, з урахуванням нормативно-правових актів, якими регулюється діяльність відповідних бірж, ярмарків та публічних торгів.

За загальним правилом, встановленим ст. 188 ГК, зміна та розірвання господарських договорів в односторонньому порядку не допускаються, якщо інше не передбачено законом або договором.

Виходячи з цього, сторона договору, яка вважає за необхідне змінити або розірвати договір, повинна надіслати пропозиції про це другій стороні за договором.

Сторона договору, яка одержала пропозицію про зміну чи розірвання договору, у двадцятиденний строк після одержання пропозиції повідомляє другу сторону про результати її розгляду.

У разі якщо сторони не досягли згоди щодо зміни (розірвання) договору або у разі недержання відповіді у встановлений строк з урахуванням часу поштового обігу, заінтересована сторона має право передати спір на вирішення суду.

Якщо судовим рішенням договір змінено або розірвано, договір вважається зміненим або розірваним з дня набрання чинності даним рішенням, якщо іншого строку набрання чинності не встановлено за рішенням суду.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Назвіть особливі ознаки господарського договору.
2. Яким чином класифікуються господарські договори?
3. Назвіть функції господарського договору.
4. Які умови є істотними для будь-якого господарського договору?
5. В якому порядку укладається господарський договір?
6. Щодо яких господарських договорів законом встановлено особливості їх укладення?
7. В якому порядку відбувається зміна і розірвання господарського договору?

Розділ V

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИНАХ

Глава 15

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

§ 1. Поняття, ознаки та принципи господарсько-правової відповідальності

Відповідальність у господарському праві — це комплексний правовий інститут, який має свій особливий предмет регулювання — правопорушення у сфері господарювання (господарські правопорушення).

Господарське правопорушення — це протиправна дія або бездіяльність учасника господарських відносин, яка не відповідає вимогам норм господарського права, не узгоджується з юридичними обов'язками зазначеного учасника, порушує суб'єктивні права іншого учасника господарських відносин або третіх осіб. Як встановлено ст. 610 ЦК, порушенням зобов'язання є його *невиконання* або *виконання з порушенням умов*, визначених змістом зобов'язання (неналежне виконання).

Господарські правопорушення можна класифікувати за видами і систематизувати в окремі групи за певними критеріями.

Так, залежно від юридичної підстави (тобто, які юридичні норми порушені) розрізняються *договірні* та *позадоговірні* правопорушення. У свою чергу, договірні правопорушення поділяються на:

правопорушення на стадії виникнення зобов'язань: порушення порядку, змісту та строків укладання договорів (статті 179, 180 ГК); процедури врегулювання розбіжностей, що виникають при їх укладанні

(ст. 181 ГК); вчинення зобов'язання з метою, яка завідомо суперечить інтересам держави і суспільства (ст. 207 ГК);

порушення строків виконання договірних та інших господарських зобов'язань щодо поставки продукції та товарів (найпоширеніші в господарській практиці), перевезення вантажів, виконання робіт та ін. Прострочення виконання зобов'язання загалом тягне за собою обов'язок зобов'язаного суб'єкта відшкодувати завдані простроченням збитки (статті 220, 221, 224 ГК), сплату боржником визначеної законом чи договором неустойки, штрафу, пені (статті 230, 231 ГК), застосування оперативного-господарських санкцій (ст. 236 ГК);

порушення господарських зобов'язань щодо якості поставленої продукції (товарів), виконаних робіт, наданих послуг (правові наслідки таких порушень встановлені, зокрема, статтями 224, 231, 268 ГК);

порушення державної дисципліни цін, пов'язані з виконанням договорів. Закон України від 21 червня 2012 р. «Про ціни і ціноутворення»¹ визначає види порушень законодавства про ціни і ціноутворення та встановлює адміністративно-господарські санкції за них;

порушення у сфері кредитних та розрахункових відносин, пов'язані з виконанням господарських договорів (як правило, це порушення виконання грошових зобов'язань, штрафні санкції за які встановлюються відповідно до ч. 6 ст. 231 ГК);

порушення господарських зобов'язань щодо перевезень вантажів: зобов'язань з планів перевезень (неподача перевізних засобів, неперед'явлення вантажів до перевезення); простій транспортних засобів під навантаженням і розвантаженням понад встановлені терміни; втрата, нестача, пошкодження вантажу; прострочення доставки вантажу тощо. Відповідальність за ці правопорушення встановлена, крім статей 313 і 314 ГК, також транспортними кодексами і статутами;

Предметом господарсько-правової відповідальності є також позадоговірні правопорушення:

порушення законодавства про захист економічної конкуренції (антиконкурентні узгоджені дії; зловживання монополюним (домінуючим) становищем; антиконкурентні дії органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю), відповідальність за які встановлена нормами глави 28 ГК, а також нормативно-правовими актами антимонопольно-конкурентного законодавства;

порушення прав власника як поєднаних, так і не поєднаних з позбавленням прав володіння тощо.

¹ Офіційний вісник України. — 2012. — № 58. — Ст. 2309.

Вчинення учасником господарських відносин правопорушення тягне за собою застосування до правопорушника передбачених або санкціонованих нормами господарського законодавства заходів відповідальності. Оскільки це відповідальність за господарські правопорушення (правопорушення, вчинені у сфері господарської діяльності), санкції за них визначені господарським законом. Такий вид відповідальності в теорії господарського права визначається як господарсько-правова відповідальність.

Господарсько-правовій відповідальності властиві особливі ознаки.

З точки зору форми ця відповідальність є юридичною, тобто являє собою дію (вплив) кредитора (потерпілого) на правопорушника безпосередньо або за допомогою суду. Юридична природа такої відповідальності полягає у негативній оцінці поведінки правопорушника з боку держави і в прямій вимозі або санкції закону застосувати до нього заходи майнового впливу у вигляді відшкодування збитків, сплати неустойки, штрафу, пені або інші несприятливі для правопорушника правові наслідки. Загальним принципом цієї відповідальності є державна забезпеченість щодо застосування передбачених договором чи законом майнових та інших господарських санкцій. Держава гарантує застосування їх завдяки системі спеціальних і загальних правозахисних державних органів, функцією яких є саме застосування господарських санкцій.

За змістом господарсько-правова відповідальність загалом є матеріальною і застосовується у формі певної системи майнових (економічних) санкцій, передбачених або дозволених нормами господарського законодавства. Суб'єкти господарювання (як господарські організації, так і громадяни-підприємці) можуть нести лише матеріальні витрати як відповідальність (примусові виплати, неодержання належних сум, зменшення майна внаслідок відшкодування збитків і т. ін.). Господарське законодавство закріплює принцип повної майнової відповідальності суб'єктів господарювання аж до оголошення банкрутом (ч. 4 ст. 205 ГК). Таким чином, найвищою економічною санкцією згідно із законодавством можна вважати процесуальне (судове) оголошення суб'єкта-боржника банкрутом.

Господарсько-правова відповідальність застосовується лише у разі правопорушення, тобто на такій юридичній підставі, як об'єктивні протиправні дії чи бездіяльність правопорушника, і загалом базується на презумпції його вини.

Як встановлено ч. 2 ст. 216 ГК, застосування господарських санкцій повинно гарантувати захист прав і законних інтересів громадян, організацій та держави, в тому числі відшкодування збитків учасникам

господарських відносин, завданих внаслідок правопорушення, та забезпечувати правопорядок у сфері господарювання.

Таким чином, у функціональному відношенні господарсько-правова відповідальність покликана стимулювати належне виконання учасниками господарських відносин господарських зобов'язань. Її головною метою є забезпечення правопорядку у сфері економіки (в господарських відносинах).

Реалізації цієї мети покликані сприяти принципи, на яких базується господарсько-правова відповідальність. Згідно з цими принципами, закріпленими в ч. 3 ст. 216 ГК:

потерпіла сторона має право на відшкодування збитків незалежно від того, чи є застереження про це в договорі;

передбачена законом відповідальність виробника (продавця) за недоброякісність продукції застосовується також незалежно від того, чи є застереження про це в договорі;

сплата штрафних санкцій за порушення зобов'язання, а також відшкодування збитків не звільняють правопорушника без згоди другої сторони від виконання прийнятих зобов'язань у натурі;

у господарському договорі неприпустимі застереження щодо виключення або обмеження відповідальності виробника (продавця) продукції.

Правовим засобом відповідальності (формою реалізації відповідальності і одночасно мірою відповідальності) у сфері господарювання є господарські санкції.

Господарські санкції — це заходи впливу на правопорушника у сфері господарювання, в результаті застосування яких для нього настають несприятливі економічні та/або правові наслідки.

Відповідальністю є застосування до правопорушника встановлених законом або договором санкцій, внаслідок чого він зазнає майнових втрат. Отже, поняття господарсько-правової відповідальності включає в себе і майнові наслідки застосування санкцій. У свою чергу, господарсько-правова санкція становить собою визначену безпосередньо законом або договором міру (масштаб, величину) відповідальності правопорушника. Це гранична величина майново-примусового впливу на правопорушника, який може застосувати до нього кредитор або відповідний орган (господарський суд, уповноважений державний орган тощо).

Господарсько-правові санкції у своїй сутності є переважно економічно-юридичними. Тому в законодавстві визначення «економічні» і «майнові» можуть вживатися як тотожні. Термін «економічні санкції» означає, що за змістом господарсько-правова відповідальність є еконо-

мічною. Це негативний економічний вплив на правопорушника з метою стимулювання виконання ним зобов'язання.

Термін «майнові санкції» є юридичним еквівалентом попереднього терміну і означає, що з точки зору форми господарсько-правова відповідальність є юридичною відповідальністю. Ця відповідальність застосовується лише у правовій формі, якою є передбачені законом або договором майнові (економічні за змістом) санкції.

Відповідно до ч. 2 ст. 217 ГК у сфері господарювання застосовуються три види *господарських санкцій*:

- відшкодування збитків;
- штрафні санкції;
- оперативно-господарські санкції.

Крім того до суб'єктів господарювання за порушення ними правил здійснення господарської діяльності застосовуються *адміністративно-господарські санкції* (ч. 3 ст. 217 ГК).

Господарські санкції застосовуються у встановленому законом порядку за ініціативою учасників господарських відносин, а адміністративно-господарські санкції — уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування.

§ 2. Підстави та межі господарсько-правової відповідальності

Як і будь-яка інша юридична відповідальність, господарсько-правова відповідальність ґрунтується на певних правових підставах. Це, по-перше, нормативні підстави, тобто сукупність норм права про відповідальність учасників господарських відносин. Другою правовою підставою є господарська правосуб'єктність правопорушника (боржника) і потерпілого (кредитора). Сторонами правовідносин щодо застосування відповідальності цього виду можуть бути суб'єкти господарювання, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також інші учасники господарських відносин (ч. 1 ст. 2; ч. 1 ст. 216 ГК). Третя підстава називається юридико-фактичною. Вона встановлена ч. 1 ст. 218 ГК, згідно з якою підставою господарсько-правової відповідальності учасника господарських відносин є вчинене ним правопорушення у сфері господарювання. Це можуть бути протиправні дії або бездіяльність особи — господарського правопорушника, що порушують права і законні інтереси потерпілої особи (кредитора) чи заважають їх реалізації.

Ця підстава складається з чотирьох елементів, які в теорії права називаються умовами господарсько-правової відповідальності:

факт господарського порушення, тобто порушення норми закону, умови договору, державного контракту тощо, внаслідок чого завдаються збитки або інша шкода майновим правам та інтересам потерпілого (кредитора). Господарське порушення є наслідком протиправної поведінки господарського порушника. Така умова визначається у господарському праві в широкому розумінні. Це може бути як дія, так і бездіяльність, що порушують правову норму, планове завдання, умови договору тощо;

збитки, завдані порушенням господарського зобов'язання або установлених вимог щодо здійснення господарської діяльності;

причинний зв'язок між протиправною поведінкою порушника і завданими потерпілому збитками. Йдеться про так званій причинно-необхідний зв'язок, коли протиправна дія чи бездіяльність є об'єктивною причиною такого наслідку, як збитки або інша шкода, завдані потерпілому (кредиторові). Цей зв'язок необхідно доводити відповідними доказами;

вина правопорушника — учасника господарських відносин. Це негативне суб'єктивне ставлення правопорушника до прав і законних інтересів потерпілого. При цьому слід мати на увазі застереження закону, згідно з яким учасник господарських відносин відповідає за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання чи порушення правил здійснення господарської діяльності, якщо не доведе, що ним вжито усіх залежних від нього заходів для недопущення господарського правопорушення. У разі якщо інше не передбачено законом або договором, суб'єкт господарювання за порушення господарського зобов'язання несе господарсько-правову відповідальність, якщо не доведе, що належне виконання зобов'язання виявилось неможливим внаслідок дії непереборної сили, тобто надзвичайних і невідворотних обставин за даних умов здійснення господарської діяльності. Не вважаються такими обставинами, зокрема, порушення зобов'язань контрагентами правопорушника, відсутність на ринку потрібних для виконання зобов'язання товарів, відсутність у боржника необхідних коштів (ч. 2 ст. 218 ГК).

Сукупність (склад) чотирьох названих умов утворює юридично-фактичні підстави господарсько-правової відповідальності.

Для застосування майнової відповідальності у вигляді відшкодування збитків необхідна наявність усіх чотирьох умов, тоді як для застосування неустойки (штрафу, пені), оперативно-господарських та адміністративно-господарських санкцій досить лише одного з них: факту господарського правопорушення.

Стаття 219 ГК встановила межі господарсько-правової відповідальності, а також випадки, в яких розмір відповідальності учасника

господарських відносин може бути зменшено або такий суб'єкт може бути звільнений від відповідальності.

За загальним правилом (ч. 1 ст. 219 ГК) за невиконання або неналежне виконання господарських зобов'язань чи порушення правил здійснення господарської діяльності правопорушник відповідає належним йому на праві власності або закріпленім за ним на праві господарського відання чи оперативного управління майном, якщо інше не передбачено ГК та іншими законами.

Засновники суб'єкта господарювання не відповідають за зобов'язаннями цього суб'єкта, крім випадків, передбачених законом або установчими документами про створення даного суб'єкта. Наприклад, учасники товариства з додатковою відповідальністю у разі недостатності майна товариства несуть додаткову солідарну відповідальність у визначеному установчими документами однаково кратному розмірі до вкладу кожного з учасників (ч. 4 ст. 80 ГК); учасники повного товариства несуть додаткову солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном (ч. 5 ст. 80 ГК); таку ж відповідальність несуть і повні учасники командитного товариства (ч. 6 ст. 80 ГК). Інший приклад: об'єднання підприємств не відповідає за зобов'язаннями його учасників, а підприємства-учасники не відповідають за зобов'язаннями об'єднання, якщо інше не передбачено установчим договором або статутом об'єднання (ч. 4 ст. 123 ГК).

Згідно з ч. 3 ст. 219 ГК суд має право зменшити розмір відповідальності або звільнити відповідача від відповідальності, якщо правопорушенню сприяли неправомірні дії (бездіяльність) другої сторони зобов'язання.

Частиною 4 ст. 219 ГК встановлено, що сторони зобов'язання можуть передбачити певні обставини, які через надзвичайний характер цих обставин є підставою для звільнення їх від господарської відповідальності у випадку порушення зобов'язання через дані обставини, а також порядок засвідчення факту виникнення таких обставин. Очевидно, що тут йдеться про обставини непереборної сили (форс-мажорні обставини).

Крім того, відповідно до ст. 617 ЦК особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності, якщо вона доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку. Проте згідно з ЦК не вважається випадком, зокрема, недодержання своїх обов'язків контрагентом боржника, відсутність на ринку товарів, потрібних для виконання зобов'язання, відсутність у боржника необхідних коштів.

Статті 220 і 221 ГК передбачають окремі випадки відповідальності боржника і кредитора за неналежне виконання зобов'язань (у вигляді відшкодування збитків), що полягає в порушенні строку виконання, та

інші правові наслідки такого прострочення (відмова кредитора від прийняття виконання, що втратило для нього інтерес; відстрочення виконання на строк прострочення кредитора).

§ 3. Досудовий порядок реалізації господарсько-правової відповідальності

Поняття досудового порядку реалізації господарсько-правової відповідальності вперше введено в обіг ст. 222 ГК. Метою досудового порядку реалізації господарсько-правової відповідальності є безпосереднє врегулювання спору з порушником, яке передує зверненню потерпілої сторони до суду.

Згідно з ч. 2 ст. 222 ГК суб'єкт господарювання чи інша юридична особа — учасник господарських відносин, чії права або законні інтереси порушено, має право звернутися до порушника з письмовою претензією, якщо інше не встановлено законом.

Претензія, що пред'являється до порушника в письмовій формі, має містити:

- повне найменування і поштові реквізити заявника претензії та особи (осіб), якій претензія пред'являється;
- дату пред'явлення і номер претензії;
- обставини, на підставі яких пред'явлено претензію;
- докази, що підтверджують ці обставини;
- вимоги заявника з посиланням на нормативні акти;
- суму претензії та її розрахунок, якщо претензія підлягає грошовій оцінці;

- платіжні реквізити заявника претензії;
- перелік документів, що додаються до претензії.

Документи, що підтверджують вимоги заявника, додаються в оригіналах чи належним чином засвідчених копіях. Документи, які є у другій сторони, можуть не додаватися до претензії.

Претензія підписується повноважною особою заявника претензії або його представником та надсилається адресатові рекомендованим або цінним листом або вручається адресатові під розписку.

Претензія розглядається в місячний строк з дня її одержання, якщо інший строк не встановлено ГК або іншими законодавчими актами. Так, відповідно до ч. 2 ст. 7 ГПК в тих випадках, коли обов'язковими для обох сторін правилами або договором передбачено право перепроверки забракованої продукції (товарів) підприємством-виготовлювачем, претензії, пов'язані з якістю та комплектністю продукції (товарів), розглядаються *протягом двох місяців*.

Якщо до претензії не додано всі документи, необхідні для її розгляду, вони витребуються у заявника із зазначенням строку їх подання, який не може бути менше п'яти днів, не враховуючи часу поштового обігу. При цьому перебіг строку розгляду претензії зупиняється до одержання витребуваних документів чи закінчення строку їх подання. Якщо витребувані документи у встановлений строк не надійшли, претензія розглядається за наявними документами (ч. 3 ст. 7 ГПК).

Обґрунтовані вимоги заявника одержувач претензії зобов'язаний задовольнити.

При розгляді претензії сторони у разі необхідності повинні звірити розрахунки, провести експертизу або вчинити інші дії для забезпечення досудового врегулювання спору.

Про результати розгляду претензії заявник має бути повідомлений письмово. Відповідь на претензію підписується повноважною особою або представником одержувача претензії та надсилається заявникові рекомендованим або цінним листом або вручається йому під розписку.

§ 4. Відшкодування збитків у сфері господарювання

Відшкодування збитків як вид відповідальності різнобічно врегульоване законом.

По-перше, визначено юридичні підстави застосування цього виду відповідальності: «Учасник господарських відносин, який порушив господарське зобов'язання або установлені вимоги щодо здійснення господарської діяльності, повинен відшкодувати завдані цим збитки суб'єкту, права або законні інтереси якого порушено» (ч. 1 ст. 224 ГК).

По-друге, визначено види втрат управненої сторони, які визначаються як збитки. Це: а) витрати, зроблені управненою стороною; б) втрата або пошкодження її майна; в) не одержані нею доходи, які управнена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною (ч. 2 ст. 224 ГК).

Згідно з ч. 1 ст. 225 ГК до складу збитків, що підлягають відшкодуванню особою, яка допустила господарське правопорушення, включаються:

- вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законодавства;
- додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), по-

несені стороною, яка зазнала збитків внаслідок порушення зобов'язання другою стороною;

— неодержаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, яка зазнала збитків, мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання другою стороною;

— матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом.

По-третє, встановлено певні вимоги щодо визначення розміру збитків: при визначенні розміру збитків, якщо інше не передбачено законом або договором, враховуються ціни, що існували за місцем виконання зобов'язання на день задоволення боржником у добровільному порядку вимоги сторони, яка зазнала збитків, а у разі якщо вимогу не задоволено у добровільному порядку, — на день подання до суду відповідного позову про стягнення збитків.

Виходячи з конкретних обставин, суд може задовольнити вимогу про відшкодування збитків, беручи до уваги ціни на день винесення рішення суду.

Як правило, збитки не є майновою санкцією заздалегідь визначеного розміру. Саме в цьому полягає універсальність їхнього застосування. Проте труднощі в обрахуванні їхнього розміру зумовлюють складність застосування зазначеної санкції. Ось чому сторони господарського зобов'язання мають право за взаємною згодою *заздалегідь визначити погоджений розмір збитків*, що підлягають відшкодуванню, у твердій сумі або у вигляді відсоткових ставок залежно від обсягу невиконання зобов'язання чи строків порушення зобов'язання сторонами. В той самий час не допускається погодження між сторонами зобов'язання щодо обмеження їх відповідальності, якщо розмір відповідальності для певного виду зобов'язань визначений законом (ч. 5 ст. 225 ГК).

Кабінетом Міністрів України можуть затверджуватися методики визначення розміру відшкодування збитків у сфері господарювання.

Умови і порядок відшкодування збитків встановлені ст. 226 ГК, відповідно до якої учасник господарських відносин, який вчинив господарське правопорушення, зобов'язаний вжити необхідних заходів щодо запобігання збиткам у господарській сфері інших учасників господарських відносин або щодо зменшення їх розміру, а у разі якщо збитків завдано іншим суб'єктам, — зобов'язаний відшкодувати на вимогу цих суб'єктів збитки у добровільному порядку в повному обсязі, якщо законом або договором сторін не передбачено відшкодування збитків в іншому обсязі.

Сторона, яка порушила своє зобов'язання або напевно знає, що порушить його при настанні строку виконання, повинна невідкладно по-

відомити про це другу сторону. У протилежному випадку ця сторона позбавляється права посилається на невжиття другою стороною заходів щодо запобігання збиткам та вимагати відповідного зменшення розміру збитків.

Сторона господарського зобов'язання позбавляється права на відшкодування збитків, у разі якщо вона була своєчасно попереджена другою стороною про можливе невиконання нею зобов'язання і могла запобігти виникненню збитків своїми діями, але не зробила цього, крім випадків, якщо законом або договором не передбачено інше.

Не підлягають відшкодуванню збитки, завдані правомірною відмовою зобов'язаної сторони від подальшого виконання зобов'язання.

У разі невиконання зобов'язання про передачу їй індивідуально визначеної речі (речей, визначених родовими ознаками) управнена сторона має право вимагати відібрання цієї речі (речей) у зобов'язаної сторони або вимагати відшкодування останньою збитків.

У разі невиконання зобов'язання виконати певну роботу (надати послугу) управнена сторона має право виконати цю роботу самостійно або доручити її виконання (надання послуги) третім особам, якщо інше не передбачено законом або зобов'язанням, та вимагати відшкодування збитків, завданих невиконанням зобов'язання.

Відшкодування збитків, завданих неналежним виконанням зобов'язання, не звільняє зобов'язану сторону від виконання зобов'язання в натурі, крім випадків, зазначених у ч. 3 ст. 193 ГК (тобто, коли інше не передбачено законом або договором, або управнена сторона відмовилася від прийняття виконання зобов'язання).

Відшкодування збитків застосовується як майнова санкція, виходячи з аналізу відповідних статей ГК та інших нормативно-правових актів:

у відносинах купівлі-продажу між суб'єктами господарювання. Так, згідно зі ст. 659 ЦК продавець зобов'язаний повідомити покупця про всі права третіх осіб на товар, що продається (права наймача, право застави, право довірчого користування тощо). У разі вилучення за рішенням суду товару у покупця на користь третьої особи на підставах, що виникли до продажу товару, продавець має відшкодувати покупцеві завдані збитки, якщо покупець не знав або не міг знати про наявність цих підстав (ч. 1 ст. 661 ЦК). Якщо проданий товар неналежної якості, покупець як один з альтернативних варіантів може вимагати відшкодування витрат на усунення недоліків товару (ч. 1 ст. 678 ЦК);

у відносинах комерційного посередництва (агентської діяльності). У разі порушення агентського договору суб'єктом, якого представляє комерційний агент, останній має право на одержання винагороди у роз-

мірах, передбачених агентським договором, а також на відшкодування збитків, понесених ним внаслідок невиконання або неналежного виконання договору другою стороною (ч. 3 ст. 303 ГК);

за невиконання або неналежне виконання зобов'язань за договором підряду на капітальне будівництво винна сторона сплачує штрафні санкції, а також відшкодовує другій стороні збитки (зроблені другою стороною витрати, втрату або пошкодження її майна, неодержані доходи) в сумі, не покритій штрафними санкціями, якщо інший порядок не встановлено законом (ч. 1 ст. 322 ГК).

Чинним господарським законодавством передбачаються й інші випадки відшкодування збитків суб'єктами господарювання.

§ 5. Штрафні та оперативно-господарські санкції

ГК розуміє під штрафними санкціями господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання.

Таким чином, штрафні санкції:

а) завжди застосовуються у вигляді грошової суми;

б) підставою застосування штрафних санкцій є:

— порушення учасником господарських відносин правил здійснення господарської діяльності (на нашу думку, законодавець не врахував тут ту обставину, що порушення правил здійснення господарської діяльності — це самостійний вид господарського правопорушення, за який згідно з ч. 1 ст. 238 ГК до порушника застосовуються адміністративно-господарські санкції. Тим більше, що в подальших статтях, присвячених штрафним санкціям, про порушення правил здійснення господарської діяльності як підставу застосування штрафних санкцій мова не йде);

— невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання;

в) суб'єктами права застосування штрафних санкцій є учасники відносин у сфері господарювання, зазначені у ст. 2 ГК;

г) законом щодо окремих видів зобов'язань може бути визначений розмір штрафних санкцій, зміна якого за погодженням сторін не допускається.

За загальним правилом розмір штрафних санкцій передбачається законом чи договором. Пріоритет у визначенні розміру санкцій надається закону. І лише в тих випадках, коли розмір штрафних санкцій

законом не визначено, санкції застосовуються в розмірі, передбаченому договором (ч. 4 ст. 231 ГК).

ГК передбачає різні способи встановлення розміру санкцій договором:

- у відсотковому відношенні до суми невиконаної частини зобов'язання;
- у певній, визначеній грошовій сумі;
- у відсотковому відношенні до суми зобов'язання незалежно від ступеня його виконання;
- у кратному розмірі до вартості товарів (робіт, послуг).

Певні особливості має встановлення санкцій за порушення господарського зобов'язання, в якому хоча б одна сторона є суб'єктом господарювання, що належить до *державного сектора* економіки, або порушення пов'язане з виконанням *державного контракту*, або виконання зобов'язання фінансується за рахунок *Державного бюджету* України чи за рахунок *державного кредиту*. За такі порушення штрафні санкції застосовуються (якщо інше не передбачено законом чи договором) у таких розмірах:

за порушення умов зобов'язання щодо якості (комплектності) товарів (робіт, послуг) стягується штраф у розмірі двадцяти відсотків вартості неякісних (некомплектних) товарів (робіт, послуг);

за порушення строків виконання зобов'язання стягується пеня у розмірі 0,1 відсотка вартості товарів (робіт, послуг), з яких допущено прострочення виконання за кожний день прострочення, а за прострочення понад тридцять днів додатково стягується штраф у розмірі семи відсотків вказаної вартості.

Законом може бути визначений розмір штрафних санкцій також за інші порушення окремих видів господарських зобов'язань, зазначених вище.

У разі недосягнення згоди між сторонами щодо встановлення та розміру штрафних санкцій за порушення зобов'язання переддоговірний спір може бути вирішений в судовому порядку за заявою заінтересованої сторони відповідно до вимог ГК і ГПК.

Штрафні санкції за порушення *грошових зобов'язань* встановлюються у відсотках, розмір яких визначається обліковою ставкою Національного банку України, за увесь час користування чужими коштами, якщо інший розмір відсотків не передбачено законом або договором.

Розмір штрафних санкцій, що застосовуються у *внутрішньогосподарських відносинах* за порушення зобов'язань, визначається відповідним суб'єктом господарювання — господарською організацією.

Порядок застосування штрафних санкцій (співвідношення між збитками і неустойкою) встановлено ст. 232 ГК. Цей порядок дещо відрізняється від співвідношення стягнення збитків і неустойки, встановленого ст. 624 ЦК.

За загальним правилом господарського законодавства, якщо за невиконання або неналежне виконання зобов'язання встановлено штрафні санкції, то збитки відшкодовуються в частині, не покритій цими санкціями (*залікова неустойка*).

Законом або договором можуть бути передбачені випадки, коли: допускається стягнення тільки штрафних санкцій (*виключна неустойка*);

збитки можуть бути стягнуті у повній сумі понад штрафні санкції (*штрафна неустойка*);

за вибором кредитора можуть бути стягнуті або збитки, або штрафні санкції (*альтернативна неустойка*).

Вимогу щодо сплати штрафних санкцій за господарське правопорушення може заявити учасник господарських відносин, права чи законні інтереси якого порушено, а у випадках, передбачених законом, — уповноважений орган, наділений господарською компетенцією.

Відсотки за неправомірне користування чужими коштами справляються по день сплати суми цих коштів кредитору, якщо законом або договором не встановлено для нарахування відсотків інший строк. За грошовим зобов'язанням боржник не повинен платити відсотки за час прострочення кредитора.

Нарахування штрафних санкцій за прострочення виконання зобов'язання, якщо інше не встановлено законом або договором, припиняється через шість місяців від дня, коли зобов'язання мало бути виконано.

У випадках, передбачених законом, штрафні санкції за порушення господарських зобов'язань стягуються судом у дохід держави.

ГК (ст. 233) вперше в господарському законодавстві передбачив можливість і підстави зменшення розміру штрафних санкцій: у разі якщо належні до сплати штрафні санкції надмірно великі порівняно із збитками кредитора, суд має право зменшити розмір санкцій. При цьому повинно бути взято до уваги: ступінь виконання зобов'язання боржником; майновий стан сторін, які беруть участь у зобов'язанні; не лише майнові, але й інші інтереси сторін, що заслуговують на увагу.

Якщо порушення зобов'язання не завдало збитків іншим учасникам господарських відносин, суд може з урахуванням інтересів боржника зменшити розмір належних до сплати штрафних санкцій.

Одним з видів санкцій, що традиційно застосовуються за порушення господарських зобов'язань, є *оперативно-господарські санкції*, правові засади застосування яких значно зміцнилися з прийняттям ГК.

Як встановлено ч. 1 ст. 235 ГК, за порушення господарських зобов'язань до суб'єктів господарювання та інших учасників господарських відносин можуть застосовуватися оперативно-господарські санкції — заходи оперативного впливу на правопорушника з метою припинення або попередження повторення порушень зобов'язання, що використовуються самими сторонами зобов'язання в односторонньому порядку.

Отже, головна особливість застосування оперативно-господарських санкцій полягає у застосуванні їх самими сторонами без звернення до судових або інших уповноважених органів, і без згоди іншої сторони зобов'язання. Щоправда, слід мати на увазі, що до суб'єкта, який порушив господарське зобов'язання, можуть бути застосовані лише ті оперативно-господарські санкції, *застосування яких передбачено договором*.

Друга особливість полягає в тому, що оперативно-господарські санкції застосовуються *незалежно від вини суб'єкта*, який порушив господарське зобов'язання.

Відповідно до ч. 1 ст. 236 ГК сторони можуть передбачати у господарських договорах використання таких видів оперативно-господарських санкцій:

1) одностороння *відмова від виконання свого зобов'язання* управненою стороною, із звільненням її від відповідальності за це — у разі порушення зобов'язання другою стороною. Це може бути:

відмова від оплати за зобов'язанням, яке виконано неналежним чином або достроково виконано боржником без згоди другої сторони;

відстрочення відвантаження продукції чи виконання робіт внаслідок прострочення виставлення акредитива платником, припинення видачі банківських позичок тощо;

2) *відмова управненої сторони зобов'язання від прийняття подальшого виконання* зобов'язання, порушеного другою стороною, або повернення в односторонньому порядку виконаного кредитором за зобов'язанням (списання з рахунку боржника в безакцентному порядку коштів, сплачених за неякісну продукцію, тощо);

3) *встановлення* в односторонньому порядку на майбутнє додаткових гарантій належного виконання зобов'язань стороною, яка порушила зобов'язання: зміна порядку оплати продукції (робіт, послуг), переведення платника на попередню оплату продукції (робіт, послуг) або на оплату після перевірки їх якості тощо;

4) *відмова від встановлення на майбутнє господарських відносин* із стороною, яка порушує зобов'язання.

Перелік оперативно-господарських санкцій, встановлений у ч. 1 ст. 236 ГК, не є вичерпним. Сторони можуть передбачити у договорі також інші оперативно-господарські санкції.

Підставою для застосування оперативно-господарських санкцій є факт порушення господарського зобов'язання другою стороною. Оперативно-господарські санкції застосовуються стороною, яка потерпіла від правопорушення, у позасудовому порядку та без попереднього пред'явлення претензії порушнику зобов'язання.

Порядок застосування сторонами конкретних оперативно-господарських санкцій визначається договором. У разі незгоди з застосуванням оперативно-господарської санкції заінтересована сторона може звернутися до суду з заявою про скасування такої санкції та відшкодування збитків, завданих її застосуванням.

Оперативно-господарські санкції можуть застосовуватися одночасно з відшкодуванням збитків та стягненням штрафних санкцій.

§ 6. Адміністративно-господарські санкції

Адміністративно-господарські санкції вперше, системно, під такою назвою встановлені ГК, хоч вони вже певний час застосовуються у сфері господарювання.

Особливості застосування цих санкцій, як випливає зі змісту ст. 238 ГК, полягають у тому, що:

а) підставою їх застосування є порушення встановлених законодавчими актами *правил здійснення господарської діяльності*;

б) ці санкції застосовуються лише до *суб'єктів господарювання* (а не до всіх учасників господарських відносин);

в) ці санкції можуть бути застосовані *уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування*;

г) ці санкції є *заходами організаційно-правового або майнового характеру*;

д) ці санкції спрямовані на *припинення правопорушення суб'єкта господарювання та ліквідацію його наслідків*;

е) ці санкції можуть бути встановлені *виключно законами*;

є) ці санкції можуть бути застосовані до суб'єкта господарювання *протягом шести місяців з дня виявлення порушення, але не пізніше як через один рік з дня порушення* цим суб'єктом встановлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності, крім випадків, передбачених законом.

Відповідно до законодавства до суб'єктів господарювання можуть бути застосовані *такі адміністративно-господарські санкції*:

а) *вилучення прибутку (доходу)*. Прибуток (доход), одержаний суб'єктом господарювання внаслідок порушення встановлених законодавством правил здійснення господарської діяльності, а також суми прихованого (заниженого) прибутку (доходу) чи суми податку, несплаченого за прихований об'єкт оподаткування, підлягають вилученню в доход відповідного бюджету в порядку, встановленому законом.

Крім того, з суб'єкта господарювання стягується у випадках і порядку, передбачених законом, штраф, але не більш як у двократному розмірі вилученої суми, а у разі повторного порушення протягом року після застосування цієї санкції — у трикратному розмірі вилученої суми.

Перелік порушень, за які до суб'єкта господарювання застосовуються зазначені санкції, а також порядок їх застосування визначаються законами;

б) *адміністративно-господарський штраф* (ст. 241 ГК). Адміністративно-господарський штраф — це грошова сума, що сплачується суб'єктом господарювання до відповідного бюджету у разі порушення ним встановлених правил здійснення господарської діяльності.

Перелік порушень, за які з суб'єкта господарювання стягується штраф, розмір і порядок його стягнення визначаються законами, що регулюють податкові та інші відносини, в яких допущено правопорушення.

Адміністративно-господарський штраф може застосовуватися у визначених законом випадках одночасно з іншими адміністративно-господарськими санкціями, передбаченими ст. 239 ГК;

в) *Вилучення майна* безпосередньо не названо в переліку адміністративно-господарських санкцій, встановлених ч. 1 ст. 239 ГК України. Разом з тим, застосування цієї санкції можливе, оскільки в зазначеній статті йдеться і про «інші адміністративно-господарські санкції, встановлені цим Кодексом та іншими законами».

У чинних законах вилучення майна, як адміністративно-господарська санкція, застосовується, як правило, щодо продукції (товарів), які неправомірно виготовлені або неправомірно використовуються (Закони України «Про захист від недобросовісної конкуренції», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про безпечність та якість харчових продуктів» тощо);

г) Незважаючи на виключення з ГК України ст. 243 (згідно із Законом України від 15 березня 2006 р.), чинне законодавство містить низку норм, що встановлюють підстави і визначають порядок застосування такої санкції, як *зупинення операцій за рахунками суб'єктів господарювання*. Так, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 117 Бюджетного кодексу України від 8 липня 2010 р. за порушення певних положень бюджетного законо-

давства застосовується така санкція, як зупинення операцій з бюджетними коштами. Порушенням бюджетного законодавства відповідно до ч. 1 ст. 116 Бюджетного кодексу визнається порушення учасником бюджетного процесу встановлених бюджетним законодавством норм щодо складання, розгляду, затвердження, внесення змін, виконання бюджету і звіту щодо його виконання.

Зупинення операцій з бюджетними коштами полягає у зупиненні будь-яких операцій щодо здійснення платежів з рахунку порушника бюджетного законодавства (ч. 1 ст. 120 Бюджетного кодексу). Механізм зупинення операцій визначається Кабінетом Міністрів України.

Зупинення видаткових операцій, як санкція за порушення податкового законодавства, передбачено пп. 20.1.15, а також пунктами 89.4 і 91.4 Податкового кодексу України;

д) *застосування антидемпінгових, компенсаційних чи спеціальних заходів* може мати місце у разі здійснення окремими учасниками господарських відносин зовнішньоекономічної діяльності, пов'язаної з одержанням незаконної переваги на ринку України (здійснення демпінгового імпорту, субсидованого імпорту, а також інших дій, які визнаються законом як недобросовісна конкуренція), що завдало шкоди економіці України або спричинило загрозу виникнення такої шкоди;

е) *припинення експортно-імпортних операцій* (ч. 1 ст. 245 ГК) як санкція застосовується у випадках недобросовісної конкуренції, розміщення валютних цінностей з порушенням встановленого законодавством порядку на рахунках та вкладах за межами України, а також в інших випадках, якщо дії учасників зовнішньоекономічної діяльності завдають шкоди економіці України;

є) *застосування індивідуального режиму ліцензування* — це санкція, що застосовується за порушення суб'єктами господарювання правил здійснення зовнішньоекономічної діяльності щодо антимонопольних заходів, заборони недобросовісної конкуренції та інших правил, якими встановлюються певні обмеження чи заборони у здійсненні зовнішньоекономічної діяльності;

ж) *зупинення дії ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання певних видів господарської діяльності; анулювання ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання окремих видів господарської діяльності; обмеження або зупинення діяльності суб'єкта господарювання*. Ці три види санкцій тісно пов'язані між собою підставами застосування.

Як встановлено ст. 246 ГК, здійснення будь-якої господарської діяльності, що загрожує життю і здоров'ю людей або становить підвищену небезпеку для довкілля, забороняється.

У разі здійснення господарської діяльності з порушенням екологічних вимог діяльність суб'єкта господарювання може бути обмежена або зупинена Кабінетом Міністрів України, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, а також іншими уповноваженими органами в порядку, встановленому законом.

До підприємств торгівлі, громадського харчування і сфери послуг, що неодноразово допустили реалізацію недоброякісних товарів або систематично порушують встановлені законодавством правила торгівлі та надання послуг або умови зберігання і транспортування товарів, крім господарських та адміністративно-господарських санкцій, передбачених ГК, можуть застосовуватися також спеціально передбачені законом про захист прав споживачів адміністративно-господарські санкції, включаючи вилучення недоброякісних товарів та зупинення діяльності зазначених суб'єктів у встановленому законом порядку. Органи державної влади з питань захисту прав споживачів мають право у випадках і порядку, передбачених законом, приймати обов'язкові рішення про припинення суб'єктом господарювання виробництва продукції (виконання робіт, послуг), відвантаження і реалізації товарів, що не відповідають вимогам нормативних актів;

з) *скасування державної реєстрації та ліквідація суб'єкта господарювання* може мати місце у разі здійснення суб'єктом господарювання діяльності, що суперечить закону чи установчим документам. Скасування державної реєстрації суб'єкта господарювання провадиться за рішенням суду, що є підставою для ліквідації даного суб'єкта господарювання відповідно до ст. 59 ГК¹. Ліквідація суб'єкта господарювання у зв'язку зі скасуванням його державної реєстрації за порушення закону здійснюється в порядку, встановленому ст. 60, 61 ГК.

До суб'єктів господарювання можуть застосовуватися й інші адміністративно-господарські санкції, встановлені ГК та іншими законами.

Суб'єкт господарювання має право оскаржити до суду рішення будь-якого органу державної влади або органу місцевого самоврядування щодо застосування до нього адміністративно-господарських санкцій (ч. 1 ст. 249 ГК).

У разі прийняття органом державної влади або органом місцевого самоврядування акта, що не відповідає законодавству, і порушує права чи законні інтереси суб'єкта господарювання, останній відповідно до

¹ Раніше (§ 3 Глави 5 підручника) ми зазначали на те, що це положення ГК України не узгоджується з нормами Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців».

ст. 20 ГК має право звернутися до суду із заявою про визнання такого акта недійсним.

Збитки, завдані суб'єкту господарювання у зв'язку з неправомірним застосуванням до нього адміністративно-господарських санкцій, підлягають відшкодуванню в порядку, встановленому ГК та іншими законами.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Назвіть особливі ознаки господарсько-правової відповідальності.
2. На яких принципах базується господарсько-правова відповідальність?
3. Назвіть умови господарсько-правової відповідальності.
4. Назвіть склад збитків, що підлягають відшкодуванню у разі порушення господарського зобов'язання.
4. Який досудовий порядок реалізації господарсько-правової відповідальності встановлено законом?
5. Назвіть способи встановлення штрафних санкцій у договорі.
6. У чому полягають особливості застосування оперативно-господарських санкцій?
7. Які адміністративно-господарські санкції є заходами майнового характеру?
8. Які адміністративно-господарські санкції належать до заходів організаційно-правового характеру?

Глава 16

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКРУТСТВА

§ 1. Поняття банкрутства.

Суб'єкти у відносинах банкрутства

Порядок та умови визнання суб'єктів підприємництва банкрутами з метою задоволення претензій кредиторів врегульовані положеннями глави 23 ГК «Визнання суб'єкта підприємництва банкрутом», а також Законом України від 14 травня 1992 р. (в редакції Закону від 22 грудня 2011 р.) «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»¹.

Цей Закон встановлює умови та порядок відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом та застосування ліквідаційної процедури з метою повного або часткового задоволення вимог кредиторів.

Окремі відносини щодо провадження у справах про банкрутство регулюються, крім цього Закону, також Господарським процесуальним кодексом України, іншими законодавчими актами України.

Проте Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» має пріоритет перед іншими законодавчими актами України у регулюванні відносин, пов'язаних з банкрутством суб'єктів підприємницької діяльності, за винятком випадків, передбачених цим Законом.

Законодавство про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом при розгляді судом справи про визнання неплатоспроможним (банкрутом) банку застосовується з урахуванням норм законодавства про банки і банківську діяльність.

Провадження у справі про визнання емітента іпотечних облігацій неплатоспроможним (банкрутом) здійснюється у порядку, передбаченому цим Законом, з урахуванням норм Закону України «Про іпотечні облігації».

¹ Відомості Верховної Ради України. — 2012. — № 32–33. — Ст. 413.

Провадження у справах про банкрутство окремих категорій суб'єктів підприємницької діяльності регулюється з урахуванням особливостей, передбачених цим Законом.

Положення цього Закону не застосовуються до юридичних осіб — казенних підприємств.

Провадження у справах про банкрутство суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснюють діяльність, пов'язану з державною таємницею, регулюється з урахуванням особливостей, передбачених законодавством про державну таємницю.

Провадження у справах про банкрутство за участю кредиторів-нерезидентів регулюється цим Законом, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Порядок виконання в Україні рішень судів іноземних держав у справах про банкрутство визначається міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

У разі відсутності міжнародних договорів України рішення судів іноземних держав у справах про банкрутство визнаються на території України взаємно, якщо інше не передбачено законом.

Стаття 1 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» визначає поняття банкрутства, згідно з яким *банкрутство* — це визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність за допомогою процедур санації та мирової угоди і погасити встановлені у порядку, визначеному цим Законом, грошові вимоги кредиторів не інакше як через застосування ліквідаційної процедури.

У зв'язку з цим відповідні зміни мають бути внесені і до ч. 2 ст. 209 ГК, яка інакше визначає поняття банкрутства.

Банкрутство має економічний і правовий характер.

З економічної точки зору банкрутство є неспроможністю продовження суб'єктом своєї підприємницької діяльності внаслідок її економічної нерентабельності, безприбутковості. Суб'єкт підприємництва має стільки боргів перед кредиторами і зобов'язань перед бюджетом, що коли їхні вимоги будуть пред'явлені у визначені для цього строки, то майна суб'єкта — активів у ліквідній формі — не вистачить для їх задоволення.

Юридичний аспект банкрутства полягає насамперед у тому, що у суб'єкта є кредитори, тобто особи, що мають підтверджені документами майнові вимоги до нього як до боржника. Це майнові правовідносини банкрутства, здійснення яких у встановленому законом порядку може призвести до ліквідації суб'єкта підприємництва.

Особливістю Закону «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» є те, що цей Закон регулює дві великі групи суспільних відносин — матеріальні (організаційно-правові та частково процедурні), що пов'язані з відновленням платоспроможності боржника, та процесуальні — пов'язані з визнанням боржника банкрутом.

Матеріальні відносини складаються, як правило, при здійсненні заходів щодо запобігання банкрутству боржника (надання фінансової допомоги, досудова санація). Окремі матеріальні відносини виникають і функціонують також при застосуванні судових процедур (розпорядження майном боржника, вжиття заходів щодо відновлення платоспроможності боржника, передбачених планом санації, тощо).

Внаслідок порушення справи про банкрутство виникає комплекс процесуальних правовідносин щодо: порушення провадження у справі, забезпечення грошових вимог кредиторів, попереднього засідання господарського суду, судової санації, визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури, мирової угоди, припинення провадження у справі про банкрутство тощо.

Зідно з Законом учасниками (суб'єктами) у справі про банкрутство є: сторони, забезпечені кредитори, арбітражний керуючий (розпорядник майна, керуючий санацією, ліквідатор), власник майна (орган, уповноважений управляти майном) боржника, державний орган з питань банкрутства, Фонд державного майна України, представник органу місцевого самоврядування, представник працівників боржника, уповноважена особа засновників (учасників, акціонерів) суб'єкта підприємницької діяльності — боржника, а також у випадках, передбачених цим Законом, інші особи, які беруть участь у провадженні у справі про банкрутство.

Сторони у справі про банкрутство — конкурсні кредитори (представник комітету кредиторів), боржник (банкрут).

Кредитор — юридична або фізична особа, а також органи державної податкової служби та інші державні органи, які мають підтверджені у встановленому порядку документами вимоги щодо грошових зобов'язань до боржника. Закон виділяє три види кредиторів: *конкурсні кредитори* — кредитори за вимогами до боржника, які виникли до порушення провадження у справі про банкрутство і виконання яких не забезпечено заставою майна боржника; *поточні кредитори* — кредитори за вимогами до боржника, які виникли після порушення провадження у справі про банкрутство; *забезпечені кредитори* — кредитори, вимоги яких забезпечені заставою майна боржника (майнового поручителя).

Боржник — суб'єкт підприємницької діяльності (юридична особа або фізична особа—підприємець), неспроможний виконати протягом трьох місяців свої грошові зобов'язання після настання встановленого строку їх виконання, які підтверджені судовим рішенням, що набрало законної сили, та постановою про відкриття виконавчого провадження, якщо інше не передбачено цим Законом. Фізична особа—підприємець є боржником лише за зобов'язаннями, які виникли у неї у зв'язку зі здійсненням підприємницької діяльності. Боржником не можуть бути відокремлені структурні підрозділи юридичної особи (філії, представництва, відділення тощо). Боржником відповідний суб'єкт вважається на всіх стадіях провадження у справі про банкрутство, банкрутом — після того, як господарський суд прийме постанову про визнання боржника банкрутом.

Арбітражний керуючий — фізична особа, призначена господарським судом у встановленому порядку в справі про банкрутство як розпорядник майна, керуючий санацією або ліквідатор з числа осіб, які отримали відповідне свідоцтво і внесені до Єдиного реєстру арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів) України.

Представник працівників боржника — особа, уповноважена загальними зборами (конференцією), на яких присутні не менш як дві третини штатної чисельності працівників боржника, або відповідним рішенням первинної профспілкової організації боржника (а за наявності кількох первинних організацій — їх спільним рішенням) представляти їх інтереси під час провадження у справі про банкрутство з правом дорадчого голосу.

Уповноважена особа засновників (учасників, акціонерів) суб'єкта підприємницької діяльності—боржника — особа, уповноважена загальними зборами учасників (акціонерів), що володіють більш як половиною статутного капіталу боржника, представляти їхні інтереси під час провадження у справі про банкрутство з правом дорадчого голосу.

§ 2. Організаційно-правові питання запобігання банкрутству

На відміну від попередніх редакцій Закону, чинний з 19 січня 2013 р. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» містить значну кількість норм, спрямованих на запобігання банкрутству, що підтверджує зміну орієнтирів держави стосовно такого важливого ринкового інструменту, яким є банкрутство.

Відповідно до ч. 1 ст. 214 ГК державну політику щодо запобігання банкрутству, забезпечення умов реалізації процедур відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом щодо державних підприємств та підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує двадцять п'ять відсотків, а також суб'єктів підприємницької діяльності інших форм власності у випадках, передбачених Законом, здійснює державний орган з питань банкрутства, який діє на підставі положення, затвердженого у встановленому порядку.

Згідно зі ст. 3 Закону державний орган з питань банкрутства:

сприяє створенню організаційних, економічних, інших умов, необхідних для реалізації процедур відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом, у тому числі процедур банкрутства державних підприємств та підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує п'ятдесят відсотків;

організовує систему підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів);

установлює вимоги для отримання свідоцтва на право здійснення діяльності арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора);

формує Єдиний реєстр арбітражних керуючих (розпорядників майном, керуючих санацією, ліквідаторів) України;

здійснює ведення Єдиного реєстру підприємств, щодо яких порушено провадження у справі про банкрутство, встановлює форму подання арбітражним керуючим (розпорядником майна, керуючим санацією, ліквідатором) інформації, необхідної для ведення зазначеної бази даних;

установлює порядок проведення аналізу фінансово-господарського стану суб'єктів господарювання щодо наявності ознак фіктивного банкрутства, доведення до банкрутства, приховування стійкої фінансової неспроможності, незаконних дій у разі банкрутства і організовує проведення такого аналізу при порушенні проваджень у справах про банкрутство державних підприємств і підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує п'ятдесят відсотків;

установлює типові форми плану санації і мирової угоди, перелік майна, яке включається до ліквідаційної маси у справах про банкрутство;

готує на запити суду, прокуратури або іншого уповноваженого органу висновки про наявність ознак фіктивного банкрутства, доведення до банкрутства, приховування стійкої фінансової неспроможності, незаконних дій у разі банкрутства;

готує та затверджує типові документи щодо проведення процедур банкрутства, методичні рекомендації; здійснює інші передбачені законодавством повноваження.

Для забезпечення виконання повноважень державний орган з питань банкрутства може залучати відповідні організації та спеціалістів у порядку і на умовах, що встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Відповідно до Положення про Міністерство юстиції України, затвердженого Указом Президента України від 6 квітня 2011 р., Мін'юст України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації політики з питань банкрутства.

Обов'язок вживати своєчасні заходи щодо запобігання банкрутству підприємства-боржника, крім уповноваженого органу, ч. 1 ст. 211 ГК та ч. 1 ст. 5 Закону покладається також на засновників (учасників) боржника — юридичної особи, власника майна, центральні органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, в межах їх повноважень.

У разі виникнення ознак банкрутства керівник боржника зобов'язаний надіслати засновникам (учасникам, акціонерам) боржника, власнику майна (органу, уповноваженому управляти майном) боржника відомості щодо наявності ознак банкрутства.

Засновниками (учасниками, акціонерами) боржника, власником майна (органом, уповноваженим управляти майном) боржника, кредиторами боржника, іншими особами в межах заходів щодо запобігання банкрутству боржника може бути надана *фінансова допомога* в розмірі, достатньому для погашення грошових зобов'язань боржника перед кредиторами, у тому числі зобов'язань щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне та інше соціальне страхування і відновлення платоспроможності боржника (санация боржника до порушення провадження у справі про банкрутство).

У разі надання боржнику фінансової допомоги він бере на себе відповідні зобов'язання перед особами, які надали таку допомогу, в порядку, встановленому законом.

Санация боржника до порушення справи про банкрутство — це система заходів щодо відновлення платоспроможності боржника, які може здійснювати засновник (учасник, акціонер) боржника, власник майна (орган, уповноважений управляти майном) боржника, кредитор боржника, інші особи з метою запобігання банкрутству боржника шляхом вжиття організаційно-господарських, управлінських, інвестицій-

них, технічних, фінансово-економічних, правових заходів відповідно до законодавства до порушення провадження у справі про банкрутство.

Санація державних підприємств до порушення справи про банкрутство провадиться за рахунок коштів Державного бюджету України, державних підприємств та інших джерел фінансування. Обсяг коштів для проведення санації державних підприємств за рахунок коштів Державного бюджету України щороку встановлюється законом про Державний бюджет України.

Умови та порядок проведення санації державних підприємств до порушення справи про банкрутство за рахунок інших джерел фінансування погоджуються із суб'єктом управління об'єктами державної власності у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Ініціювати процедуру санації боржника до порушення провадження у справі про банкрутство мають право боржник або кредитор.

Згода між боржником і кредитором (кредиторами) щодо проведення санації боржника до порушення провадження у справі про банкрутство може бути досягнута як до, так і після виникнення заборгованості боржника.

Санацію боржника до порушення провадження у справі про банкрутство може бути передбачено правочином (договором), на підставі якого виникло грошове зобов'язання боржника.

Процедуру санації боржника до порушення провадження у справі про банкрутство може бути введено за наявності:

відповідної письмової згоди власника майна (органу, уповноваженого управляти майном) боржника;

відповідної письмової згоди кредиторів, загальна сума вимог яких перевищує п'ятдесят відсотків кредиторської заборгованості боржника згідно з даними його бухгалтерського обліку;

плану санації, який повинен бути письмово погоджений усіма забезпеченими кредиторами та схвалений загальними зборами кредиторів боржника.

Умови плану санації, а також мораторій на задоволення вимог кредиторів поширюються на вимоги всіх кредиторів, що виникли до затвердження плану санації боржника до порушення провадження у справі про банкрутство.

План санації може передбачати призначення керуючого санацією. Порядок призначення, повноваження керуючого санацією визначаються у плані санації.

Строк дії процедури санації боржника до порушення провадження у справі про банкрутство не може перевищувати 12 місяців з дня затвердження судом відповідного плану санації.

Протягом дії цієї процедури не може бути порушено справу про банкрутство боржника за його заявою або за заявою будь-кого з кредиторів.

Протягом процедури санації боржника до порушення провадження у справі про банкрутство діє мораторій на задоволення вимог кредиторів.

Положення про порядок проведення санації до порушення провадження у справі про банкрутство затверджується Вищим господарським судом України.

Санація боржника може застосовуватися не тільки як досудова, але і як судова процедура (у разі порушення провадження у справі про банкрутство). Оскільки порядок її проведення регламентується процесуальними нормами, це питання доцільно розглянути у відповідному параграфі цієї теми.

§ 3. Підстави для застосування банкрутства

Підставою для застосування банкрутства до суб'єкта підприємництва є економічний фактор, визначений ст. 1 Закону «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», — неспроможність суб'єкта підприємницької діяльності виконати після настання встановленого строку їх сплати грошові зобов'язання перед кредиторами.

Закон «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» досить детально визначає поняття та склад *грошового зобов'язання*, під яким розуміється зобов'язання боржника сплатити кредитору певну грошову суму відповідно до цивільно-правового правочину (договору) та на інших підставах, передбачених законодавством України. До грошових зобов'язань належать також зобов'язання щодо сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне та інше соціальне страхування; зобов'язання, що виникають внаслідок неможливості виконання зобов'язань за договорами зберігання, підряду, найму (оренди), ренти тощо та які мають бути виражені у грошових одиницях.

До складу грошових зобов'язань боржника, в тому числі зобов'язань щодо сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне та інше соціальне страхування, не включаються неустойка (штраф, пеня) та інші фінансові санкції, визначені на дату подання заяви до господарського суду, а також зобов'язання, які виникли внаслідок заподіяння шкоди життю і здоров'ю громадян, зобов'язання з виплати авторської винагороди,

зобов'язання перед засновниками (учасниками) боржника—юридичної особи, що виникли з такої участі.

Склад і розмір грошових зобов'язань, у тому числі розмір заборгованості за передані товари, виконані роботи і надані послуги, сума кредитів з урахуванням відсотків, які зобов'язаний сплатити боржник, визначаються на день подання до господарського суду заяви про порушення справи про банкрутство, якщо інше не встановлено цим Законом.

Фактично підставою для порушення справи про банкрутство може бути лише письмова заява до господарського суду, яка називається «Заява про порушення справи про банкрутство» (ст. 11 Закону). З такою заявою до господарського суду може звернутися кредитор або боржник.

Боржник реалізує таке право за наявності майна, достатнього для покриття судових витрат, якщо інше не передбачено Законом.

Разом із тим, боржник *зобов'язаний* звернутися в місячний строк до господарського суду із заявою про порушення справи про банкрутство у разі виникнення таких обставин:

- задоволення вимог одного або кількох кредиторів призведе до неможливості виконання грошових зобов'язань боржника в повному обсязі перед іншими кредиторами (загроза неплатоспроможності);

- під час ліквідації боржника не у зв'язку з процедурою банкрутства встановлено неможливість боржника задовольнити вимоги кредиторів у повному обсязі;

- в інших випадках, передбачених Законом (ч. 5 ст. 11).

Справа про банкрутство порушується господарським судом, якщо безспірні вимоги кредитора (кредиторів) до боржника сукупно становлять не менше *трьохсот мінімальних розмірів заробітної плати*, які не були задоволені боржником *протягом трьох місяців* після встановленого для їх погашення строку, якщо інше не передбачено цим Законом.

Тут слід враховувати, що:

- по-перше*, безспірні вимоги кредиторів — грошові вимоги кредиторів, підтверджені судовим рішенням, що набрало законної сили, і постановою про відкриття виконавчого провадження, згідно з яким відповідно до законодавства здійснюється списання коштів з рахунків боржника. До складу цих вимог, у тому числі щодо сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), не включаються неустойка (штраф, пеня) та інші фінансові санкції;

- по-друге*, мінімальний розмір заробітної плати періодично змінюється, а тому змінюється і розмір безспірних вимог¹.

¹ Так, у 2013 р. встановлено мінімальну заробітну плату: з 1 січня — 1147 грн, з 1 грудня — 1218 грн.

Законом встановлені особливості щодо строку непогашення безспірних вимог фермерським господарством. Підставою для визнання фермерського господарства банкрутом є його неспроможність задовольнити *протягом шести місяців після закінчення відповідного періоду сільськогосподарських робіт* вимоги кредиторів за грошовими зобов'язаннями та/або зобов'язання щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне та інше соціальне страхування, повернення невикористаних коштів Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності (ст. 93).

§ 4. Провадження у справах про банкрутство

Провадження за цією категорією справ здійснюють органи правосуддя в господарських відносинах — господарські суди. Підвідомчість цих справ господарським судам встановлює ч. 1 ст. 10 Закону «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», згідно з якою справи про банкрутство підвідомчі господарським судам і розглядаються ними за місцезнаходженням боржника — юридичної особи, або за місцем проживання фізичної особи — підприємця, а також ст. 12 Господарського процесуального кодексу.

Провадження у справах про банкрутство можна поділити на кілька стадій:

- порушення провадження у справі (ст. 16 Закону);
- виявлення кредиторів та інвесторів (ст. 23 Закону);
- попереднє засідання господарського суду (ст. 25 Закону);
- проведення зборів кредиторів і утворення комітету кредиторів (ст. 26 Закону);
- визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури (ст. 37 Закону);
- припинення провадження у справі про банкрутство (ст. 83 Закону).

Розглянемо зазначені стадії детальніше.

На стадії *порушення провадження у справі* господарський суд розглядає заяву на предмет того, чи підлягає вона прийняттю, а справа — порушенню.

У разі відсутності підстав для відмови у прийнятті або для повернення заяви про порушення справи про банкрутство господарський суд приймає заяву до розгляду, про що не пізніше п'яти днів з дня її надходження виносить ухвалу, в якій зазначаються:

дата проведення підготовчого засідання суду;

прізвище, ім'я та по батькові арбітражного керуючого, визначеного автоматизованою системою з числа осіб, внесених до Єдиного реєстру арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів) України.

Ухвалою про прийняття заяви про порушення провадження у справі про банкрутство господарський суд має право вирішити питання про: зобов'язання заявника, боржника та інших осіб надати суду додаткові відомості, необхідні для вирішення питання про порушення провадження у справі про банкрутство;

вжиття заходів щодо забезпечення вимог кредиторів шляхом заборони власнику майна (органу, уповноваженому управляти майном) боржника та боржнику приймати рішення щодо ліквідації, реорганізації боржника, а також відчужувати основні засоби.

Підготовче засідання суду проводиться не пізніше чотирнадцятого дня з дня винесення ухвали про прийняття заяви про порушення справи про банкрутство, а за наявності поважних причин (здійснення сплати грошових зобов'язань кредиторам тощо) — не пізніше тридцятого дня.

Ухвала про прийняття заяви про порушення справи про банкрутство надсилається сторонам та органу державної виконавчої служби за місцезнаходженням (місцем проживання) боржника, державному реєстратору за місцезнаходженням (місцем проживання) боржника, органу, уповноваженому управляти державним майном боржника, у статутному капіталі якого частка державної власності перевищує п'ятдесят відсотків, арбітражному керуючому, визначеному автоматизованою системою з числа осіб, внесених до Єдиного реєстру арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів) України.

Боржник до дати проведення підготовчого засідання надає до господарського суду та заявнику відзив на заяву про порушення справи про банкрутство. До відзиву боржника мають бути додані докази відправлення заявнику копії відзиву.

Господарський суд не пізніше п'яти днів з дня надходження заяви про порушення справи про банкрутство відмовляє у її прийнятті, якщо: провадження у справі про банкрутство боржника не допускається згідно із законом;

справа не підсудна даному господарському суду;

стосовно боржника — юридичної особи або фізичної особи — підприємця вже порушено справу про банкрутство;

юридичну особу — боржника припинено в установленому законодавством порядку;

підприємницька діяльність фізичної особи — підприємця, яка є боржником, припинена в установленому законодавством порядку;
до боржника заявлено вимоги, які не є безспірними;
вимоги кредитора повністю забезпечені заставою майна боржника;

господарським судом затверджено план санації боржника до порушення провадження у справі про банкрутство згідно зі ст. 6 Закону «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»;

з інших підстав, передбачених ст. 62 Господарського процесуального кодексу України, з урахуванням вимог цього Закону.

Про відмову у прийнятті заяви виноситься ухвала, яка надсилається заявнику разом із заявою та доданими до неї документами.

Господарський суд не пізніше п'яти днів з дня надходження до господарського суду заяви про порушення справи про банкрутство повертає її та додані до неї документи без розгляду, якщо:

заяву підписано особою, яка не має права її підписувати, або особою, посаду якої у заяві не зазначено;

заява не відповідає змісту вимог, зазначених у цьому Законі;

не подано доказів щодо сплати судового збору у встановлених порядку та розмірі;

заявник-кредитор не подав доказів неспроможності боржника виконати свої грошові зобов'язання перед кредиторами в розмірі, визначеному ч. 3 ст. 10 цього Закону, протягом трьох місяців після відкриття виконавчого провадження, якщо інше не передбачено цим Законом;

заявник-кредитор не надав доказів надсилання боржнику копії заяви і доданих до неї документів;

з інших підстав, передбачених ст. 63 Господарського процесуального кодексу України, з урахуванням вимог цього Закону.

Повернення заяви про порушення провадження у справі про банкрутство не перешкоджає повторному зверненню з такою заявою до господарського суду у встановленому порядку.

Якщо про порушення справи про банкрутство подано кілька заяв і одна з них повертається без розгляду, суддя розглядає інші заяви про порушення провадження у справі про банкрутство.

Про повернення заяви про порушення провадження у справі про банкрутство без розгляду суд виносить ухвалу.

Заява про порушення справи про банкрутство може бути відкликана заявником (заявниками) до дати проведення підготовчого засідання суду.

Виявлення кредиторів та інвесторів. Конкурсні кредитори за вимогами, які виникли до дня порушення провадження у справі про банкрутство, зобов'язані подати до господарського суду письмові заяви з вимогами до боржника, а також документи, що їх підтверджують, протягом тридцяти днів від дня офіційного оприлюднення оголошення про порушення провадження у справі про банкрутство.

Відлік строку на заявлення грошових вимог кредиторів до боржника починається з дня офіційного оприлюднення оголошення про порушення провадження у справі про банкрутство.

Зазначений строк є граничним і поновленню не підлягає.

Кредитор, за заявою якого порушено провадження у справі, має право заявити додаткові грошові вимоги до боржника у межах встановленого строку.

Забезпечені кредитори зобов'язані подати заяву з грошовими вимогами до боржника під час провадження у справі про банкрутство лише в частині вимог, що є незабезпеченими, або за умови відмови від забезпечення.

Склад і розмір грошових вимог кредиторів визначаються в національній валюті України. Якщо зобов'язання боржника визначені в іноземній валюті, то склад і розмір грошових вимог кредиторів визначаються в національній валюті за курсом, встановленим Національним банком України на дату подання кредитором заяви з грошовими вимогами до боржника.

Майнові вимоги кредиторів до боржника мають бути виражені в грошових одиницях і заявлені до господарського суду в порядку, встановленому цією статтею.

Кредитори за вимогами щодо виплати заробітної плати, авторської винагороди, аліментів, а також за вимогами щодо відшкодування шкоди, заподіяної життю та здоров'ю громадян, сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне та інше соціальне страхування мають право протягом тридцяти днів від дня офіційного оприлюднення оголошення про порушення провадження у справі про банкрутство подати до господарського суду письмові заяви з вимогами до боржника, а також документи, що їх підтверджують.

Копії відповідних заяв та доданих до них документів кредитори надсилають боржнику та розпоряднику майна.

Заява кредитора має містити:

найменування господарського суду, до якого подається заява;

ім'я або найменування боржника, його місцезнаходження або місце проживання, ідентифікаційний код юридичної особи та реєстраційний номер облікової картки платника податків (за наявності);

ім'я або найменування кредитора, його місцезнаходження або місце проживання, ідентифікаційний код юридичної особи та реєстраційний номер облікової картки платника податків (за наявності);

розмір вимог кредитора до боржника з окремим зазначенням суми неустойки (штрафу, пені);

виклад обставин, які підтверджують вимоги до боржника, та їх обґрунтування;

відомості про наявність заставного майна боржника, яке є забезпеченням вимог;

перелік документів, які додаються до заяви.

До заяви в обов'язковому порядку додаються докази сплати судового збору, докази надсилання копії заяви боржнику і розпоряднику майна, а також документи, які підтверджують грошові вимоги до боржника.

Заява підписується кредитором або його уповноваженим представником.

Господарський суд зобов'язаний прийняти заяву кредитора, подану з дотриманням вимог Закону «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» та Господарського процесуального кодексу України, про що виноситься ухвала, в якій зазначається дата розгляду заяви.

Особи, вимоги яких заявлені після закінчення строку, встановленого для їх подання, або не заявлені взагалі, не є конкурсними кредиторами, а їх вимоги погашаються в шосту чергу в ліквідаційній процедурі.

Відповідне правило не поширюється на вимоги кредиторів щодо виплати заробітної плати, авторської винагороди, аліментів, а також на вимоги щодо відшкодування шкоди, заподіяної життю та здоров'ю громадян, сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне та інше соціальне страхування.

Розпорядник майна боржника не пізніше ніж на десятий день з дня, наступного після закінчення встановленого ч. 1 ст. 23 строку, з урахуванням результатів розгляду вимог кредиторів боржником повністю або частково визнає їх або відхиляє з обґрунтуванням підстав визнання чи відхилення, про що письмово повідомляє заявників і господарський суд, а також подає до суду письмовий звіт про надіслані всім кредиторам боржника повідомлення про результати розгляду грошових вимог та їх отримання кредиторами разом з копіями повідомлень про вручення поштового відправлення та описів вкладення в поштове відправлення або інших документів, що підтверджують надсилання повідомлення кредиторами.

Кредитор, вимоги якого визнані боржником чи господарським судом, має право отримувати від розпорядника майна інформацію щодо вимог інших кредиторів, визнаних боржником та розпорядником майна. Такий кредитор може подати розпоряднику майна, боржнику та суду заперечення щодо визнання вимог інших кредиторів.

Заяви з вимогами конкурсних кредиторів або забезпечених кредиторів, у тому числі щодо яких є заперечення боржника чи інших кредиторів, розглядаються господарським судом у попередньому засіданні суду.

За наслідками розгляду зазначених заяв господарський суд ухвалою визнає чи відхиляє (повністю або частково) вимоги таких кредиторів.

Заяви кредиторів за вимогами щодо виплати заробітної плати, авторської винагороди, аліментів, а також за вимогами щодо відшкодування шкоди, заподіяної життю та здоров'ю громадян, щодо яких є заперечення боржника, розглядаються згідно з цим Законом.

Вимоги конкурсних кредиторів, визнані боржником або господарським судом, вносяться розпорядником майна до реєстру вимог кредиторів.

Розпорядник майна зобов'язаний окремо внести до реєстру вимоги кредиторів, які забезпечені заставою майна боржника, згідно з їхніми заявами, а за їх відсутності — згідно з даними обліку боржника, а також внести окремо до реєстру відомості про майно боржника, яке є предметом застави згідно з державним реєстром застав.

Розпорядник майна зобов'язаний окремо внести до реєстру відомості про вимоги щодо виплати заробітної плати, авторської винагороди, аліментів, а також про вимоги щодо відшкодування шкоди, заподіяної життю та здоров'ю громадян, згідно із заявами таких кредиторів та/або даними обліку боржника,

Поточні кредитори з вимогами до боржника, які виникли після порушення провадження у справі про банкрутство, можуть пред'явити такі вимоги після прийняття господарським судом постанови про визнання боржника банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури. До визнання боржника банкрутом спори боржника з кредиторами, які мають поточні вимоги до боржника, вирішуються шляхом їх розгляду у позовному провадженні господарським судом, у провадженні якого перебуває справа про банкрутство.

У процедурі розпорядження майном боржник має право на підставі ухвали господарського суду задовольнити всі вимоги конкурсних кредиторів за умови їх задоволення одночасно та в повному обсязі відповідно до реєстру вимог кредиторів.

Фізичні особи та/або юридичні особи, які бажають взяти участь у санації боржника (далі — інвестори), можуть подати розпоряднику майна заяву про участь у санації боржника та свої пропозиції щодо санації боржника (план санації тощо).

У процедурі розпорядження майном боржник за участю розпорядника майна готує план санації боржника відповідно до вимог ст. 29 Закону «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» та подає його на розгляд зборів кредиторів.

Попереднє засідання господарського суду проводиться не пізніше двох місяців та десяти днів, а у разі великої кількості кредиторів — не пізніше трьох місяців після проведення підготовчого засідання суду. Про попереднє засідання суду повідомляються сторони, а також інші учасники провадження у справі про банкрутство, визнані такими відповідно до цього Закону. Обов'язок щодо такого повідомлення суд може покласти на розпорядника майна або боржника.

У попередньому засіданні господарський суд розглядає всі вимоги кредиторів, у тому числі щодо яких були заперечення боржника і які не були внесені розпорядником майна до реєстру вимог кредиторів, а також ті, що визнані боржником та внесені розпорядником майна до реєстру вимог кредиторів, і вирішує питання про його затвердження.

За результатами розгляду вимог кредиторів господарський суд виносить ухвалу, в якій зазначаються:

розмір та перелік усіх визнаних судом вимог кредиторів, які вносяться розпорядником майна до реєстру вимог кредиторів;

розмір та перелік не визнаних судом вимог кредиторів;

дата проведення зборів кредиторів та комітету кредиторів;

дата підсумкового засідання суду, на якому буде винесено ухвалу про санацію боржника чи постанову про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури, чи ухвалу про припинення провадження у справі про банкрутство або ухвалу про продовження строку процедури розпорядження майном та відкладення підсумкового засідання суду, яке має відбутися у строки, встановлені ч. 2 ст. 22 цього Закону.

У реєстрі вимог кредиторів повинні міститися відомості про кожного кредитора, розмір його вимог за грошовими зобов'язаннями, черговість задоволення кожної вимоги.

Неустойка (штраф, пеня) враховується в реєстрі вимог кредиторів окремо від основних зобов'язань у шосту чергу та може бути предметом мирової угоди.

Погашення неустойки (штрафу, пені) у справі про банкрутство можливе лише в ліквідаційній процедурі при спрощеному порядку розгляду справи про банкрутство.

Ухвала є підставою для визначення кількості голосів, які належать кожному конкурсному кредитору під час прийняття рішення на зборах (комітеті) кредиторів. Для визначення кількості голосів для участі у представницьких органах кредиторів зі складу вимог конкурсних кредиторів виключається неустойка (штраф, пеня).

Внесення змін до затвердженого господарським судом реєстру вимог кредиторів здійснюється виключно за наслідками перегляду ухвали господарського суду в апеляційному та касаційному порядку або за нововиявленими обставинами, а також у разі правонаступництва.

Проведення зборів кредиторів і утворення комітету кредиторів. Протягом десяти днів після винесення ухвали за результатами попереднього засідання господарського суду розпорядник майна письмово повідомляє кредиторів згідно з реєстром вимог кредиторів, уповноважену особу працівників боржника та уповноважену особу засновників (учасників, акціонерів) боржника про місце і час проведення зборів кредиторів та організовує їх проведення.

Учасниками зборів кредиторів боржника з правом вирішального голосу є конкурсні кредитори, визнані господарським судом та внесені до реєстру вимог кредиторів.

У зборах кредиторів боржника можуть брати участь із правом до-радчого голосу:

кредитори, вимоги яких увійшли до реєстру вимог кредиторів окремо;

представник працівників боржника;

уповноважена особа засновників (учасників, акціонерів) боржника;

представник органу, уповноваженого управляти державним майном; арбітражний керуючий.

Перші збори кредиторів вважаються повноважними, якщо на них присутні кредитори, що мають не менше ніж дві третини голосів. Наступні збори вважаються повноважними у разі присутності на них кредиторів, що мають більше половини голосів.

Кількість голосів кредиторів на зборах визначається відповідно до ч. 4 ст. 26 Закону.

Збори кредиторів у провадженні у справі про банкрутство скликаються арбітражним керуючим за його ініціативою, за ініціативою комітету кредиторів чи інших кредиторів, сума вимог яких становить не менше ніж третину всіх вимог, внесених до реєстру вимог кредиторів, або за ініціативою однієї третини кількості голосів кредиторів.

Збори кредиторів на вимогу комітету кредиторів або окремих кредиторів скликаються арбітражним керуючим (розпорядником майна,

керуючим санацією, ліквідатором) та проводяться протягом двох тижнів з дня надходження письмової вимоги про їх скликання.

Збори кредиторів проводяться за місцезнаходженням боржника.

Конкурсні кредитори мають на зборах кредиторів кількість голосів, пропорційну сумі вимог кредиторів, включених до реєстру вимог кредиторів, та кратну одній тисячі гривень.

Під час визначення кількості голосів кредиторів з правом вирішального голосу не враховуються суми неустойки (штрафу, пені), інші фінансові санкції, моральна шкода, судовий збір у справі про банкрутство, заявлені або сплачені кредиторами в провадженні у справі про банкрутство.

До компетенції *зборів кредиторів* належить прийняття рішення про: визначення кількісного складу та обрання членів комітету кредиторів;

дострокове припинення повноважень комітету кредиторів або окремих його членів;

схвалення плану санації боржника в процедурі розпорядження майном;

інші питання, передбачені цим Законом.

На час дії процедур банкрутства збори кредиторів обирають комітет кредиторів у складі не більше семи осіб.

Вибори комітету кредиторів проводяться відкритим голосуванням більшістю голосів присутніх на зборах кредиторів, визначених відповідно до ч. 4 цієї статті.

Кредитор, що має двадцять п'ять і більше відсотків голосів, автоматично включається до складу комітету кредиторів.

Під час проведення процедур банкрутства інтереси всіх кредиторів представляє комітет кредиторів, утворений відповідно до цього Закону.

Протокольне рішення зборів кредиторів про утворення та склад комітету кредиторів подається до господарського суду.

До компетенції *комітету кредиторів* належить прийняття рішення про:

обрання голови комітету;

скликання зборів кредиторів;

звернення до господарського суду з клопотанням про відкриття процедури санації, визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури у випадках, передбачених цим Законом;

звернення до господарського суду з вимогою про визнання правочинів (договорів) боржника недійсними на будь-якій стадії процедури банкрутства;

звернення до господарського суду з клопотанням про призначення арбітражного керуючого (керуючого санацією, ліквідатора), припинення повноважень арбітражного керуючого (керуючого санацією, ліквідатора) та про призначення іншого арбітражного керуючого (керуючого санацією, ліквідатора);

підготовку та укладення мирової угоди;

схвалення плану санації боржника, змін та доповнень до нього у випадках, передбачених цим Законом;

визначення складу майна в разі продажу частини майна у процедурі санації боржника або ліквідації банкрута;

внесення пропозицій господарському суду щодо продовження або скорочення строку процедур розпорядження майном боржника чи санації боржника;

інші питання, передбачені цим Законом.

У роботі комітету мають право брати участь з правом дорадчого голосу арбітражний керуючий, представник працівників боржника, уповноважена особа засновників (учасників, акціонерів) боржника, забезпечений кредитор та в разі необхідності представник органу, уповноваженого управляти державним майном, і представник органу місцевого самоврядування.

Рішення зборів (комітету) кредиторів вважається прийнятим більшістю голосів кредиторів, якщо за нього проголосували присутні на зборах (комітеті) кредитори, кількість голосів яких визначається відповідно до ч. 4 цієї статті.

Проведення зборів кредиторів у зв'язку із зміною реєстру вимог кредиторів або обрання (переобрання) комітету кредиторів у зміненому чи новому складі не можуть бути самостійною підставою для зміни або перегляду попередньо прийнятих зборами або комітетом кредиторів рішень.

Засідання комітету кредиторів з питання введення наступної судової процедури, крім першого, повинно відбутися не пізніше п'яти днів до судового засідання.

Припинення провадження у справі про банкрутство. Відповідно до ст. 83 Закону «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» господарський суд припиняє провадження у справі про банкрутство, якщо:

1) боржник не внесений до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців;

2) юридичну особу, яка є боржником, припинено в установленому законодавством порядку, про що є відповідний запис в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців;

3) у провадженні господарського суду є справа про банкрутство того ж боржника;

4) затверджений звіт керуючого санацією боржника в порядку, передбаченому цим Законом;

5) затверджена мирова угода в порядку, передбаченому цим Законом;

6) затверджений звіт ліквідатора в порядку, передбаченому цим Законом;

7) боржник виконав усі зобов'язання перед кредиторами;

8) до боржника після офіційного оприлюднення оголошення про порушення провадження у справі про його банкрутство не висунуто вимог;

9) згідно із законом справа не підлягає розгляду в господарських судах України;

10) підприємницька діяльність фізичної особи — підприємця, яка є боржником, припинена в установленому законодавством порядку, про що зроблено відповідний запис в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців;

11) господарським судом не встановлені ознаки неплатоспроможності боржника;

12) в інших випадках, передбачених законом.

Провадження у справі про банкрутство може бути припинено у випадках, передбачених пунктами 1, 2, 5, 9 і 10 ст. 83, на всіх стадіях провадження у справі про банкрутство (до та після визнання боржника банкрутом); у випадках, передбачених пунктами 3, 4, 7, 8 і 11 ст. 83 — лише до визнання боржника банкрутом, а у випадку, передбаченому п. 6 ч. 1 цієї статті, — лише після визнання боржника банкрутом.

Про припинення провадження у справі про банкрутство виноситься ухвала.

У випадках, передбачених пунктами 4—7 ст. 83, господарський суд в ухвалі про припинення провадження у справі зазначає, що вимоги конкурсних кредиторів, які не були заявлені в установленій цим Законом строк або відхилені господарським судом, вважаються погашеними, а виконавчі документи за відповідними вимогами визнаються такими, що не підлягають виконанню.

§ 5. Судові процедури, які застосовуються щодо боржника

Відповідно до ч. 1 ст. 212 ГК та ч. 1 ст. 7 Закону «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» щодо боржника застосовуються такі судові процедури банкрутства:

розпорядження майном боржника;
мирова угода;
санація (відновлення платоспроможності) боржника;
ліквідація банкрута.

Санація боржника або ліквідація банкрута здійснюється з дотриманням вимог законодавства про захист економічної конкуренції.

Залежно від категорії боржника, виду його діяльності та наявності у нього майна господарський суд застосовує загальний, спеціальний або спрощений порядок провадження у справі про банкрутство.

Загальний порядок передбачає застосування процедури розпорядження майном з подальшим переходом до процедур санації, ліквідації або мирової угоди.

Спеціальний порядок передбачає залучення до участі у справі додаткових учасників, продовження строків санації, збігу процедур розпорядження майном та санації.

Спрощений порядок застосовується під час ліквідації банкрута без застосування процедур розпорядження майном та санації.

Боржник, щодо якого були застосовані судові процедури банкрутства, вважається особою, що не має неврегульованих грошових зобов'язань.

Розпорядження майном боржника. Під розпорядженням майном розуміється система заходів щодо нагляду та контролю за управлінням і розпорядженням майном боржника з метою забезпечення збереження, ефективного використання майнових активів боржника, проведення аналізу його фінансового становища, а також визначення наступної оптимальної процедури (санації, мирової угоди чи ліквідації) для задоволення в повному обсязі або частково вимог кредиторів.

Розпорядник майна — фізична особа, яка відповідно до судового рішення господарського суду забезпечує здійснення процедури розпорядження майном.

Про призначення розпорядника майна виноситься ухвала.

Процедура розпорядження майном боржника вводиться строком на сто п'ятнадцять календарних днів і може бути продовжена господарським судом за вмотивованим клопотанням розпорядника майна, комітету кредиторів або боржника не більше ніж на два місяці.

Розпорядник майна зобов'язаний:

розглядати заяви кредиторів про грошові вимоги до боржника, які надійшли в установленому цим Законом порядку;
вести реєстр вимог кредиторів;
повідомляти кредиторів про результати розгляду їхніх вимог;
вживати заходів для захисту майна боржника;

аналізувати фінансово-господарську діяльність, інвестиційне становище боржника та його становище на ринках;

виявляти (за наявності) ознаки фіктивного банкрутства, доведення до банкрутства, приховування стійкої фінансової неспроможності, незаконних дій у разі банкрутства;

скликати збори кредиторів та організувати їх проведення;

надавати державному органу з питань банкрутства відомості, необхідні для ведення Єдиного реєстру підприємств, щодо яких порушено справу про банкрутство;

надавати господарському суду та комітету кредиторів звіт про свою діяльність, відомості про фінансове становище боржника, пропозиції щодо можливості відновлення платоспроможності боржника;

не пізніше двох місяців від дня порушення провадження у справі про банкрутство разом з боржником організувати та забезпечити проведення інвентаризації майна боржника та визначити його вартість;

брати участь у розробці плану санації у випадках, передбачених цим Законом, та за можливості проведення санації боржника розробити разом з боржником не пізніше двох місяців від дня порушення провадження у справі про банкрутство план санації боржника та подати його на розгляд комітету кредиторів;

виконувати інші повноваження, що передбачені цим Законом.

Розпорядник майна несе відповідальність за невиконання або неналежне виконання своїх повноважень відповідно до законодавства України.

Повноваження розпорядника майна припиняються з дня припинення провадження у справі про банкрутство, а також у разі затвердження господарським судом мирової угоди, призначення керуючого санацією або ліквідатора, якщо інше не передбачено цим Законом.

Після призначення розпорядника майна і до припинення процедури розпорядження майном органи управління боржника не мають права без згоди розпорядника майна приймати рішення про:

реорганізацію (злиття, приєднання, поділ, виділення, перетворення) і ліквідацію боржника;

створення юридичних осіб або про участь в інших юридичних особах; створення філій та представництв;

виплату дивідендів;

проведення боржником емісії цінних паперів;

вихід зі складу учасників боржника юридичної особи, придбання в акціонерів раніше випущених акцій боржника.

Рішення про участь боржника в об'єднаннях, асоціаціях, спілках, холдингових компаніях, промислово-фінансових групах чи інших об'єд-

наньх юридичних осіб приймається органами управління боржника за згодою розпорядника майна.

Господарський суд за заявою розпорядника майна скасовує арешти з майна боржника чи інші обмеження щодо розпорядження його майном у разі, якщо такі арешти чи обмеження перешкоджають господарській діяльності боржника та відновленню його платоспроможності.

Керівник або орган управління боржника виключно за погодженням з розпорядником майна вчиняють правочини (укладають договори) щодо:

відчуження, або обтяження нерухомого майна боржника, в тому числі його передачі в оренду, заставу, внесення зазначеного майна до статутного капіталу іншого підприємства або господарського товариства, розпорядження нерухомим майном боржника у будь-який інший спосіб;

одержання та видачі позик (кредитів), надання поруки, гарантій, уступки вимоги, переведення боргу, а також передачі в довірче управління майна боржника;

розпорядження у будь-який спосіб іншим майном боржника, балансова вартість якого становить понад один відсоток балансової вартості активів боржника, та укладання інших значних правочинів (договорів).

Розпорядник майна має право на подання до господарського суду позову щодо визнання недійсними правочинів (договорів), укладених боржником з порушенням порядку, встановленого цим Законом, а також позовів щодо визнання недійсними актів, прийнятих у процедурі розпорядження майном стосовно зміни організаційно-правової форми боржника.

Розпорядник майна не має права втручатися в оперативно-господарську діяльність боржника, крім випадків, передбачених цим Законом.

Призначення розпорядника майна не є підставою для припинення повноважень керівника чи органу управління боржника.

Повноваження керівника боржника та виконавчих органів його управління, покладені на них відповідно до законодавства чи установчих документів, можуть бути припинені в разі, якщо ними не вживаються заходи щодо забезпечення збереження майна боржника, створюються перешкоди діям розпорядника майна чи допускаються інші порушення законодавства.

У разі виявлення зазначених обставин за клопотанням кредиторів або інших учасників справи про банкрутство ухвалою господарського

суду повноваження керівника та виконавчих органів управління боржника припиняються, а виконання відповідних обов'язків тимчасово покладається на розпорядника майна до призначення в порядку, визначеному законодавством та установчими документами, нового керівника боржника та виконавчих органів управління боржника.

З дня винесення господарським судом ухвали про припинення повноважень керівника боржника або органів управління боржника керівник, повноваження якого припинені ухвалою господарського суду, зобов'язаний протягом трьох днів передати розпоряднику майна, а розпорядник майна прийняти бухгалтерську та іншу документацію боржника, його печатки і штампи, матеріальні та інші цінності.

Господарський суд за клопотанням комітету кредиторів у строк, що не перевищує строку дії процедури розпорядження майном, установленого відповідно до Закону, має право *винести ухвалу про проведення санації боржника* та призначення керуючого санацією.

Санація вводиться на строк не більше дванадцяти місяців, який може бути продовжений ще до шести місяців або скорочений.

З дня винесення ухвали про санацію:

керівник боржника відсторонюється від посади у порядку, визначеному законодавством про працю, управління боржником переходить до керуючого санацією, крім випадку, передбаченого ст. 53 Закону;

припиняються повноваження органів управління боржника — юридичної особи, повноваження органів управління передаються керуючому санацією. Органи управління боржника протягом трьох днів з дня прийняття рішення про санацію та призначення керуючого санацією зобов'язані забезпечити передачу керуючому санацією бухгалтерської та іншої документації боржника, печаток і штампів, матеріальних та інших цінностей;

арешт на майно боржника та інші обмеження дій боржника щодо розпорядження його майном можуть бути накладені лише в межах процедури санації, у разі якщо вони не перешкоджають виконанню плану санації та не суперечать інтересам конкурсних кредиторів.

Здійснення санації боржника організовує керуючий санацією, правовий статус якого визначено положеннями ст. 17 Закону. Зокрема керуючий санацією має право:

розпоряджатися майном боржника з урахуванням обмежень, передбачених Законом;

укладати від імені боржника мирову угоду, цивільно-правові, трудові та інші угоди;

подавати заяви про визнання угод, укладених боржником, недійсними.

Керуючий санацією у тримісячний строк з дня прийняття рішення про санацію має право відмовитися від виконання договорів боржника, укладених до порушення провадження у справі про банкрутство, не виконаних повністю або частково, якщо:

виконання договору завдає збитків боржнику;

договір є довгостроковим (понад один рік) або розрахованим на одержання позитивних результатів для боржника в довгостроковій перспективі, крім випадків випуску продукції з технологічним циклом, більшим за строки санації боржника;

виконання договору створює умови, що перешкоджають відновленню платоспроможності боржника.

Крім цього, за заявою керуючого санацією господарський суд може визнати недійсною угоду боржника, що укладена або виконана боржником з окремим кредитором чи іншою особою після порушення провадження у справі про банкрутство або протягом шести місяців, що передували дню порушення провадження у справі про банкрутство, якщо:

відповідно до такої угоди кредитору чи на його користь здійснено оплату його вимог, які виникли до укладення зазначеної угоди, або в рахунок оплати зазначених вимог передано (відчужено) майно боржника, за умови, якщо угоду укладено на день, коли сума вимог кредиторів до боржника перевищувала вартість його майна, та якщо внаслідок реалізації угоди кредитор отримав більше, ніж він отримав би у разі ліквідації боржника, якби реалізація такої угоди не відбулася;

відповідно до такої угоди боржником відчужено або придбано майно за цінами, що є відповідно нижчими або вищими за ринкові, за умови, якщо до дня укладення угоди або внаслідок її виконання майно боржника було (стало) недостатньо для задоволення вимог кредиторів.

За угодою, що визнана господарським судом недійсною з вищезазначених підстав, кожна зі сторін зобов'язана повернути іншій стороні все, що отримано за угодою, а у разі неможливості повернути отримане в натурі — відшкодувати його вартість у грошовій формі за ринковими цінами, що існували на день укладення угоди.

У разі оспорювання зазначених угод господарський суд має виходити з презумпції недостатності майна боржника для задоволення вимог кредиторів. Обов'язок доказування платоспроможності (достатності майна для задоволення вимог кредиторів) покладається на боржника.

Угода боржника, що укладена або виконана боржником — юридичною особою після порушення провадження у справі про банкрутство або протягом шести місяців, що передували дню порушення прова-

дження у справі, що пов'язана з виплатою (виділенням) долі (частки) в майні боржника учасникові боржника у зв'язку з його виходом зі складу учасників боржника, за заявою арбітражного керуючого або кредитора визнається господарським судом недійсною, а все отримане за цією угодою повертається боржникові.

Одним з основних обов'язків керуючого санацією є підготовка і подання комітету кредиторів для схвалення плану санації боржника. Якщо у майні підприємства-боржника частка державної власності перевищує п'ятдесят відсотків, керуючий санацією зобов'язаний попередньо погодити план санації боржника з органом, уповноваженим управляти державним майном.

План санації повинен містити:

заходи щодо відновлення платоспроможності боржника (перелік таких можливих заходів містить ч. 2 ст. 18 Закону «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»);

умови участі інвесторів, за їх наявності, у повному або частковому задоволенні вимог кредиторів, зокрема шляхом переведення боргу (частини боргу) на інвестора;

строк та черговість виплати боржником або інвестором боргу кредиторам;

умови відповідальності інвестора за невиконання взятих згідно з планом санації зобов'язань.

План санації повинен передбачати строк відновлення платоспроможності боржника, яка вважається відновленою за відсутності ознак банкрутства, визначених Законом.

План санації *може містити умови* про:

виконання зобов'язань боржника третіми особами;

обмін вимог кредиторів на активи боржника та (або) його корпоративні права;

задоволення вимог кредиторів іншим способом, що не суперечить закону.

План санації розглядається комітетом кредиторів, який скликається керуючим санацією в чотиримісячний строк з дня винесення господарським судом ухвали про санацію, і вважається схваленим, якщо за нього таке рішення було підтримано більшістю голосів кредиторів — членів комітету кредиторів.

Комітет кредиторів може відхилити план санації і звернутися до господарського суду з клопотанням: а) про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури або б) про звільнення керуючого санацією від виконання ним обов'язків і призначення нового керуючого санацією.

Якщо протягом шести місяців з дня винесення ухвали про санацію до господарського суду не буде поданий план санації боржника, господарський суд має право прийняти рішення про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури.

За п'ятнадцять днів до закінчення санації, а також за наявності підстав для дострокового припинення санації керуючий санацією зобов'язаний надати комітету кредиторів письмовий звіт і повідомити членів комітету кредиторів про час і місце проведення засідання комітету кредиторів.

Звіт керуючого санацією має бути розглянутий комітетом кредиторів не пізніше десяти днів від дати його надходження.

За наслідками розгляду звіту керуючого санацією комітет кредиторів приймає рішення про звернення до господарського суду з клопотанням щодо:

- припинення процедури санації у зв'язку з виконанням плану санації і відновленням платоспроможності боржника;
- продовження встановленого строку процедури санації;
- припинення процедури санації, визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури;
- припинення процедури санації і укладення мирової угоди.

У разі виникнення обставин, що є підставою для припинення процедури санації, комітет кредиторів може прийняти відповідне рішення за відсутності звіту керуючого санацією.

Якщо комітетом кредиторів не прийнято жодне з цих рішень або таке рішення не подано до господарського суду протягом п'ятнадцяти днів з дня закінчення санації чи виникнення підстав для її дострокового припинення, господарський суд розглядає питання про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури в порядку, передбаченому Законом.

Санація (відновлення платоспроможності) боржника. Господарський суд за клопотанням комітету кредиторів виносить ухвалу про введення процедури санації строком на шість місяців.

За вмотивованим клопотанням керівника санації чи комітету кредиторів цей строк може бути продовжено господарським судом, але не більше ніж на дванадцять місяців.

Під *санацією* розуміється система заходів, що здійснюються під час провадження у справі про банкрутство з метою запобігання визнанню боржника банкрутом та його ліквідації, спрямована на оздоровлення фінансово-господарського становища боржника, а також задоволення в повному обсязі або частково вимог кредиторів шляхом реструктури-

зації підприємства, боргів і активів та/або зміни організаційно-правової та виробничої структури боржника.

Керуючий санацією боржника призначається господарським судом у порядку, встановленому цим Законом, з числа арбітражних керуючих, якщо інше не передбачено цим Законом.

Керуючий санацією — фізична особа, яка відповідно до рішення господарського суду організовує здійснення процедури санації боржника.

Ухвала господарського суду про введення процедури санації та призначення керуючого санацією набирає чинності з дня її винесення.

З моменту винесення ухвали про введення процедури санації: керівник боржника звільняється з посади у порядку, визначеному законодавством;

управління боржником переходить до керуючого санацією;

зупиняються повноваження органів управління боржника — юридичної особи щодо управління та розпорядження майном боржника, повноваження органів управління передаються керуючому санацією, за винятком повноважень, передбачених планом санації.

Органи управління боржника протягом трьох днів з дня прийняття рішення про введення процедури санації та призначення керуючого санацією зобов'язані здійснити передачу керуючому санацією бухгалтерської та іншої документації боржника, його печаток, штампів, матеріальних та інших цінностей.

Арешт на майно боржника та інші обмеження його дій щодо розпорядження майном можуть бути накладені виключно у межах процедури санації та у разі, якщо вони не перешкоджають виконанню плану санації та не суперечать інтересам конкурсних кредиторів.

Господарський суд за заявою керуючого санацією знімає арешт з майна боржника чи інші обмеження щодо розпорядження його майном у разі, якщо такі арешти чи обмеження перешкоджають виконанню плану санації, господарській діяльності боржника та відновленню його платоспроможності.

Офіційне оприлюднення повідомлення про введення процедури санації здійснюється на офіційному веб-сайті Вищого господарського суду України в мережі Інтернет.

Таке повідомлення містить характеристики і тип виробництва боржника, суми кредиторської заборгованості, строк подачі заявок інвесторами, який не може перевищувати двох місяців, тощо.

Керуючий санацією має право:

звертатися до господарського суду в передбачених цим Законом та Господарським процесуальним кодексом України випадках;

розпоряджатися майном боржника відповідно до плану санації та з урахуванням обмежень, передбачених законодавством;

укладати від імені боржника мирову угоду, цивільно-правові, трудові та інші правочини (договори);

подавати заяви про визнання правочинів (договорів), укладених боржником, недійсними.

Керуючий санацією зобов'язаний:

прийняти до господарського відання майно боржника та організувати проведення його інвентаризації;

відкрити спеціальний рахунок для проведення санації та розрахунків з кредиторами;

розробити та подати до суду у випадках, передбачених цим Законом, план санації, погоджений з комітетом кредиторів;

забезпечити ведення боржником бухгалтерського і статистичного звіту та фінансової звітності;

здійснювати заходи щодо стягнення на користь боржника дебіторської заборгованості, а також стягнення заборгованості з осіб, які несуть з боржником відповідно до закону або договору субсидіарну чи солідарну відповідальність;

розглядати вимоги кредиторів щодо зобов'язань боржника, які виникли після порушення справи про банкрутство в процедурі розпорядження майном боржника та санації;

заявляти в установленому порядку заперечення щодо заявлених до боржника вимог кредиторів за зобов'язаннями, які виникли після порушення справи про банкрутство;

повідомляти у десятиденний строк з дня винесення господарським судом відповідної ухвали орган, уповноважений управляти державним майном, про своє призначення, затвердження мирової угоди, закінчення виконання плану санації, звільнення від обов'язків;

забезпечувати визначення початкової вартості майна шляхом проведення незалежної оцінки в разі відчуження майна у процедурі санації в порядку, установленому законодавством про оцінку майна, майнові права та професійну оціночну діяльність;

повідомляти орган, уповноважений управляти державним майном, про реалізацію плану санації щодо боржника — державного підприємства або господарського товариства, у статутному капіталі якого частка державної власності складає п'ятдесят і більше відсотків;

надавати господарському суду на його вимогу інформацію про здійснення плану санації;

на період санації виступати представником сторони (власника) у колективному договорі;

здійснювати інші передбачені законодавством повноваження.

Затвердження звіту керуючого санацією або дострокове припинення процедури санації тягне за собою припинення повноважень арбітражного керуючого як керуючого санацією, про що зазначається у відповідній ухвалі суду, якщо інше не встановлено цим Законом.

У разі дострокового припинення процедури санації через укладення мирової угоди або погашення вимог кредиторів керуючий санацією протягом п'яти днів з дня прийняття господарським судом відповідного рішення повідомляє про це орган або посадову особу органу, до компетенції яких належить призначення керівника (органів управління) боржника, та у разі необхідності забезпечує проведення зборів чи засідання відповідного органу й продовжує виконувати повноваження керівника (органів управління) боржника до їх призначення в установленому порядку.

Керуючий санацією може бути звільнений господарським судом від виконання повноважень керуючого санацією, про що виноситься ухвала, у таких випадках:

за заявою керуючого санацією;

на підставі рішення комітету кредиторів або ініціативою господарського суду в разі невиконання чи неналежного виконання керуючим санацією своїх повноважень;

анулювання отриманого ним свідоцтва про право на здійснення діяльності арбітражного керуючого;

в інших випадках, передбачених цим Законом.

Власник майна (орган, уповноважений управляти майном) боржника не може обмежувати повноваження керуючого санацією щодо розпорядження майном боржника.

Значні правочини (договори) та правочини (договори), щодо яких є заінтересованість, укладаються керуючим санацією за згодою комітету кредиторів, якщо інше не передбачено Законом «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» або планом санації боржника.

Керуючий санацією у тримісячний строк з дня прийняття рішення про санацію має право відмовитися від правочинів (договорів) боржника, вчинених до порушення провадження у справі про банкрутство, не виконаних повністю або частково, якщо:

виконання правочину (договору) завдає збитків боржнику;

правочин (договір) є довгостроковим (понад один рік) або розрахованим на одержання позитивних результатів для боржника в довгостроковій перспективі, крім випадків випуску продукції з технологічним циклом, більшим за строки санації боржника;

виконання правочину (договору) створює умови, що перешкоджають відновленню платоспроможності боржника.

Сторона правочину (договору), щодо якого прийнято рішення керуючим санацією про відмову від його виконання, має право в тридцятиденний строк з дня прийняття рішення керуючим санацією вимагати в установленому порядку відшкодування збитків, які виникли через відмову від виконання договору, в процедурі провадження у справі про банкрутство.

У разі порушення сторонами умов правочинів (договорів), вчинених згідно з планом санації, під час проведення процедури санації захист порушеного права, що виникло через проведення процедури санації, здійснюється в процедурі провадження у справі про банкрутство.

Процедура санації боржника припиняється достроково в разі невиконання умов плану санації та/або в разі невиконання поточних зобов'язань боржника, у зв'язку з чим господарський суд визнає боржника банкрутом і відкриває ліквідаційну процедуру.

У разі визнання господарським судом боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури керуючий санацією продовжує виконувати свої обов'язки до моменту передачі справ ліквідатору або призначення його ліквідатором у встановленому цим Законом порядку.

Керуючий санацією щоквартально звітує перед комітетом кредиторів та судом про виконання плану санації.

Дії (бездіяльність) керуючого санацією можуть бути оскаржені до господарського суду учасниками справи про банкрутство, права яких порушені такими діями (бездіяльністю).

Протягом трьох місяців з дня винесення ухвали про санацію боржника керуючий санацією у випадках, передбачених цим Законом, зобов'язаний подати до суду розроблений та схвалений комітетом кредиторів *план санації* боржника.

Керуючий санацією зобов'язаний попередньо погоджувати план санації державних підприємств або підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує п'ятдесят відсотків, з органом, уповноваженим управляти державним майном. Цей орган у десятиденний строк з дня одержання проекту плану санації зобов'язаний його розглянути та надати свій висновок про погодження або відмову у погодженні плану санації.

Дії (бездіяльність) уповноважених державних органів щодо погодження плану санації можуть бути оскаржені керуючим санацією до господарського суду у межах провадження справи про банкрутство.

У разі наявності інвесторів план санації розробляється за участю інвесторів та підписується інвесторами. Інвестор — особа, яка приймає

рішення щодо внесення власних, позичених та залучених майнових і інтелектуальних цінностей в об'єкти інвестування та несе відповідальність за невиконання своїх зобов'язань.

Інвестор має право:

брати участь в обговоренні плану санації;

брати участь у судових засіданнях під час процедури санації;

знайомитися з матеріалами справи про банкрутство, бухгалтерськими, статистичними документами боржника;

оскаржувати судові рішення, прийняті під час процедури санації.

План санації має містити заходи щодо відновлення платоспроможності боржника.

План санації має передбачати строк відновлення платоспроможності боржника. Платоспроможність вважається відновленою за відсутності ознак неплатоспроможності, визначених цим Законом.

План санації може містити умови про:

виконання зобов'язань боржника третіми особами;

задоволення вимог кредиторів іншим способом, що не суперечить законодавству;

відшкодування коштів, витрачених на проведення зборів акціонерів та (або) засідань органів управління боржника відповідно до цього Закону.

План санації обов'язково повинен передбачати забезпечення погашення заборгованості боржника з виплати заробітної плати.

Заходами щодо відновлення платоспроможності боржника, які містить план санації, можуть бути:

реструктуризація підприємства;

перепрофілювання виробництва;

закриття нерентабельних виробництв;

відстрочення та/або розстрочення платежів або прощення (списання) частини боргів, про що укладається мирова угода;

ліквідація дебіторської заборгованості;

реструктуризація активів боржника відповідно до вимог цього Закону;

продаж частини майна боржника;

виконання зобов'язань боржника власником майна боржника та його відповідальність за невиконання взятих на себе зобов'язань;

відчуження майна та погашення зобов'язань боржника шляхом заміщення активів;

звільнення працівників боржника, які не можуть бути задіяні в процесі виконання плану санації;

одержання кредиту для виплати вихідної допомоги працівникам боржника, які звільняються згідно з планом санації, що відшкодовується відповідно до вимог цього Закону позачергово за рахунок продажу майна боржника;

інші способи відновлення платоспроможності боржника.

Під реструктуризацією підприємства розуміється здійснення організаційно-господарських, фінансово-економічних, правових, технічних заходів, спрямованих на реорганізацію підприємства, зокрема шляхом його поділу з переходом боргових зобов'язань до юридичної особи, що не підлягає санації, на зміну форми власності, управління, організаційно-правової форми, що сприятиме фінансовому оздоровленню підприємства, підвищенню ефективності виробництва, збільшенню обсягів випуску конкурентоспроможної продукції та повному або частковому задоволенню вимог кредиторів.

У разі якщо планом санації передбачено звільнення працівників, праця яких не може бути задіяною під час його виконання, керуючий санацією до передбачуваного звільнення має подати первинній профспілковій організації відповідну інформацію, а також провести консультації з профспілками щодо вжиття заходів для запобігання звільненню, зведення кількості звільнених працівників до мінімальної або пом'якшення наслідків будь-якого звільнення. Вихідна допомога в такому разі виплачується за рахунок боржника або коштів від продажу майна боржника, або кредиту, одержаного для цієї мети.

У разі провадження боржником діяльності, пов'язаної з державною таємницею, план санації має містити заходи щодо забезпечення охорони державної таємниці.

У разі якщо боржник є балансоутримувачем державного майна, яке не увійшло до статутного капіталу господарського товариства у процесі приватизації (корпоратизації), таке майно не підлягає відчуженню у процедурі санації.

План санації боржника повинен передбачати погашення вимог кредиторів з урахуванням черговості, встановленої цим Законом.

План санації вважається схваленим, якщо він підтриманий на засіданні комітету кредиторів більш як половиною голосів кредиторів — членів комітету кредиторів.

Комітет кредиторів може прийняти одне з таких рішень:

схвалити план санації та подати його до господарського суду;

відхилити план санації і звернутися до господарського суду з клопотанням про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури;

відхилити план санації, звернутися до господарського суду з клопотанням про усунення арбітражного керуючого від виконання ним обов'язків керуючого санацією та про призначення нового керуючого санацією в порядку, встановленому цим Законом. Зазначене рішення має містити дату скликання чергового засідання комітету кредиторів для розгляду нового плану санації.

Схвалений комітетом кредиторів план санації (зміни до нього) та протокол засідання комітету кредиторів про введення процедури санації подаються арбітражним керуючим до господарського суду.

Рішення комітету кредиторів мають бути обґрунтованими, містити викладення обставин та підстав, якими керувалися кредитори під час їх прийняття.

У разі схвалення комітетом кредиторів плану санації, який передбачає більший строк санації боржника, ніж початково встановлений, господарський суд продовжує строк санації в межах строку, встановленого ч. 1 ст. 28 Закону «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», якщо є підстави вважати, що продовження строку санації і виконання плану санації приведе до відновлення платоспроможності боржника.

Господарський суд затверджує схвалений та погоджений план санації боржника і виносить ухвалу про затвердження плану санації.

Якщо протягом шести місяців з дня винесення ухвали про санацію до господарського суду не буде поданий план санації боржника, господарський суд має право прийняти рішення про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури відповідно до цього Закону.

План санації протягом семи днів від дня прийняття комітетом кредиторів рішення про його схвалення затверджується всіма забезпеченими кредиторами.

Якщо будь-хто із забезпечених кредиторів заперечує проти погодження плану санації, інші забезпечені кредитори можуть прийняти одне з таких рішень:

про виділ забезпечених речей із майна боржника, їх продаж на аукціоні в порядку, встановленому цим Законом, та задоволення вимог такого кредитора за рахунок отриманих від продажу коштів;

про викуп боргу відповідно до відомостей реєстру вимог кредиторів.

Якщо всі забезпечені кредитори заперечують проти погодження плану санації, інші кредитори можуть прийняти одне з таких рішень:

про виділ забезпечених речей із майна боржника, їх продаж на аукціоні в порядку, встановленому цим Законом, та задоволення вимог забезпечених кредиторів за рахунок отриманих від продажу коштів;

про викуп боргу відповідно до відомостей реєстру вимог кредиторів.

У разі якщо забезпечені кредитори не погодили план санації і комітет кредиторів не прийняв жодного із запропонованих ч. 3 ст. 28 рішень, господарський суд у судовому засіданні розглядає схвалений комітетом кредиторів план санації, заслуховує заперечення забезпечених кредиторів та вирішує питання щодо доцільності затвердження плану санації.

Власник майна (орган, уповноважений управляти майном) боржника протягом усієї процедури санації з метою припинення провадження у справі про банкрутство має право задовольнити всі вимоги конкурсних кредиторів, внесені до реєстру вимог кредиторів, або надати боржнику кошти, достатні для задоволення всіх вимог конкурсних кредиторів відповідно до реєстру вимог кредиторів, за винятком неустойки (штрафу, пені).

Після закінчення виконання зобов'язань боржника власником майна боржника керуючий санацією протягом десяти днів зобов'язаний подати до господарського суду письмовий звіт.

Затвердження звіту керуючого санацією проводиться господарським судом у порядку та на умовах, передбачених ст. 36 цього Закону.

Ліквідація банкрута. У випадках, передбачених цим Законом, господарський суд у судовому засіданні за участю сторін приймає постанову про визнання боржника банкрутом і відкриває ліквідаційну процедуру строком на дванадцять місяців.

Банкрут — боржник, неспроможність якого виконати свої грошові зобов'язання встановлена господарським судом.

Під ліквідацією розуміється припинення суб'єкта підприємницької діяльності, визнаного господарським судом банкрутом, з метою здійснення заходів щодо задоволення в порядку цього Закону вимог кредиторів шляхом продажу його майна.

Неявка у судові засідання осіб, які були належним чином повідомлені про час і місце такого засідання, не перешкоджає провадженню у справі.

За клопотанням комітету кредиторів, або інвесторів, або власника майна (органу, уповноваженого управляти майном) банкрута чи з власної ініціативи господарський суд може прийняти рішення про введення процедури санації й після визнання боржника банкрутом у разі наявності плану санації та до початку продажу майна банкрута.

З дня прийняття господарським судом постанови про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури:

господарська діяльність банкрута завершується закінченням технологічного циклу з виготовлення продукції у разі можливості її продажу за виключенням укладення та виконання договорів, що мають на меті захист майна банкрута або забезпечення його збереження (підтримання) у належному стані, договорів оренди майна, яке тимчасово не використовується, на період до його продажу в процедурі ліквідації тощо;

строк виконання всіх грошових зобов'язань банкрута вважається таким, що настав;

у банкрута не виникає жодних додаткових зобов'язань (у тому числі зі сплати податків і зборів (обов'язкових платежів)), крім витрат, безпосередньо пов'язаних із здійсненням ліквідаційної процедури;

припиняється нарахування неустойки (штрафу, пені), процентів та інших економічних санкцій за всіма видами заборгованості банкрута;

відомості про фінансове становище банкрута перестають бути конфіденційними чи становити комерційну таємницю;

продаж майна банкрута допускається в порядку, передбаченому цим Законом;

скасовується арешт, накладений на майно боржника, визнаного банкрутом, чи інші обмеження щодо розпорядження майном такого боржника. Накладення нових арештів або інших обмежень щодо розпорядження майном банкрута не допускається;

вимоги за зобов'язаннями боржника, визнаного банкрутом, що виникли під час проведення процедур банкрутства, можуть пред'являтися тільки в межах ліквідаційної процедури протягом двох місяців з дня офіційного оприлюднення повідомлення про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури. Зазначений строк є граничним і поновленню не підлягає. Кредитори, вимоги яких заявлені після закінчення строку, встановленого для їх подання, або не заявлені взагалі, не є конкурсними, а їх вимоги погашаються в шосту чергу в ліквідаційній процедурі;

виконання зобов'язань боржника, визнаного банкрутом, здійснюється у випадках і порядку, передбачених розділом III Закону.

З дня прийняття господарським судом постанови про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури припиняються повноваження органів управління банкрута щодо управління банкрутом та, розпорядження його майном, якщо цього не було зроблено раніше, керівник банкрута звільняється з роботи у зв'язку з банкрутством підприємства, а також припиняються повноваження власника (власників) майна банкрута.

З метою виявлення кредиторів з вимогами за зобов'язаннями боржника, визнаного банкрутом, що виникли під час проведення процедур банкрутства, здійснюється офіційне оприлюднення повідомлення про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури на офіційному веб-сайті Вищого господарського суду України в мережі Інтернет.

Повідомлення про визнання боржника банкрутом і про відкриття ліквідаційної процедури мають містити:

найменування та інші реквізити боржника, визнаного банкрутом; найменування господарського суду, в провадженні якого знаходиться справа про банкрутство;

дату прийняття господарським судом постанови про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури;

відомості про ліквідатора (ліквідаційну комісію).

У постанові про визнання боржника банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури господарський суд призначає ліквідатора банкрута з урахуванням вимог, установлених цим Законом, з числа арбітражних керуючих, якщо інше не передбачено цим Законом.

За клопотанням ліквідатора, погодженим з комітетом кредиторів, господарський суд призначає членів ліквідаційної комісії. У разі ліквідації державного підприємства або підприємства, у статутному капіталі якого державна частка складає більш ніж п'ятдесят відсотків, господарський суд призначає членами ліквідаційної комісії представника органу, уповноваженого управляти державним майном, та за необхідності — представника органу місцевого самоврядування.

До складу ліквідаційної комісії банкрута включаються представники кредиторів, уповноважена особа засновників (учасників, акціонерів) боржника, фінансових органів та профспілки, а в разі необхідності — також представники спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у справах нагляду за страховою діяльністю, Антимонопольного комітету України, органу, уповноваженого управляти державним майном, та представник органів місцевого самоврядування.

Ліквідатор (ліквідаційна комісія) виконує свої повноваження до завершення ліквідаційної процедури в порядку, встановленому цим Законом та іншими нормативно-правовими актами.

У ліквідаційній процедурі господарський суд розглядає скарги на дії (бездіяльність) учасників ліквідаційної процедури та здійснює інші повноваження, передбачені цим Законом.

Ліквідатор — фізична особа, яка відповідно до судового рішення господарського суду організовує здійснення ліквідаційної процедури

боржника, визнаного банкрутом, та забезпечує задоволення вимог кредиторів у встановленому цим Законом порядку.

Ліквідатор з дня свого призначення здійснює такі повноваження: приймає до свого відання майно боржника, забезпечує його збереження;

виконує функції з управління та розпорядження майном банкрута; проводить інвентаризацію та оцінку майна банкрута;

аналізує фінансове становище банкрута;

виконує повноваження керівника (органів управління) банкрута; очолює ліквідаційну комісію та формує ліквідаційну масу;

пред'являє до третіх осіб вимоги щодо повернення банкруту сум дебіторської заборгованості;

має право отримувати кредит для виплати вихідної допомоги працівникам, що звільняються внаслідок ліквідації банкрута, який відшкодовується згідно з цим Законом позачергово за рахунок коштів, одержаних від продажу майна банкрута;

з дня визнання боржника банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури повідомляє працівників банкрута про звільнення та здійснює його відповідно до законодавства України про працю. Виплата вихідної допомоги звільненим працівникам банкрута провадиться ліквідатором у першу чергу за рахунок коштів, одержаних від продажу майна банкрута, або отриманого для цієї мети кредиту;

заявляє в установленому порядку заперечення щодо заявлених до боржника вимог поточних кредиторів за зобов'язаннями, які виникли під час провадження у справі про банкрутство і є неоплаченими;

подає до суду заяви про визнання недійсними правочинів (договорів) боржника;

вживає заходів, спрямованих на пошук, виявлення та повернення майна банкрута, що знаходиться у третіх осіб;

передає в установленому порядку на зберігання документи банкрута, які відповідно до нормативно-правових документів підлягають обов'язковому зберігання;

продає майно банкрута для задоволення вимог, внесених до реєстру вимог кредиторів, у порядку, передбаченому цим Законом;

повідомляє про своє призначення державний орган з питань банкрутства в десятиденний строк з дня прийняття рішення господарським судом та надає державному органу з питань банкрутства відповідну інформацію для ведення Єдиного реєстру підприємств, щодо яких порушено провадження у справі про банкрутство;

у разі провадження банкрутом діяльності, пов'язаної з державною таємницею, вживає заходів з ліквідації режимно-секретного органу.

Для цього за погодженням із Службою безпеки України визначає склад ліквідаційної комісії режимно-секретного органу, яка формується в установленому законодавством порядку;

веде реєстр вимог кредиторів;

здійснює інші повноваження, передбачені цим Законом.

З дня призначення ліквідатора до нього переходять права керівника (органів управління) юридичної особи — банкрута.

Ліквідатор (арбітражний керуючий) має право замовити виготовлення дублікатів печатки та штампів у разі їх втрати.

Під час здійснення своїх повноважень ліквідатор має право заявити вимоги до третіх осіб, які відповідно до законодавства несуть субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями боржника у зв'язку з доведенням його до банкрутства. Розмір зазначених вимог визначається з різниці між сумою вимог кредиторів і ліквідаційною масою.

У разі банкрутства боржника з вини його засновників (учасників, акціонерів) або інших осіб, у тому числі з вини керівника боржника, які мають право давати обов'язкові для боржника вказівки чи мають можливість іншим чином визначати його дії, на засновників (учасників, акціонерів) боржника — юридичної особи або інших осіб у разі недостатності майна боржника може бути покладена субсидіарна відповідальність за його зобов'язаннями.

Стягнені суми включаються до складу ліквідаційної маси і можуть бути використані тільки для задоволення вимог кредиторів у порядку черговості, встановленому Законом «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

Протягом п'ятнадцяти днів з дня призначення ліквідатора відповідні посадові особи банкрута зобов'язані передати бухгалтерську та іншу документацію банкрута, печатки і штампи, матеріальні та інші цінності банкрута ліквідатору. У разі ухилення від виконання зазначених обов'язків відповідні посадові особи банкрута несуть відповідальність відповідно до законів України.

Під час проведення ліквідаційної процедури ліквідатор зобов'язаний використовувати тільки один рахунок боржника в банківській установі. Інші рахунки, виявлені при проведенні ліквідаційної процедури, підлягають закриттю ліквідатором. Залишки коштів на цих рахунках перераховуються на основний рахунок боржника.

Кошти, які надходять при проведенні ліквідаційної процедури, зараховуються на основний рахунок боржника. З основного рахунка здійснюються виплати кредиторам у порядку черговості, визначеному цим Законом.

З основного рахунка банкрута проводяться виплати кредиторам, виплати поточних платежів та витрат, пов'язаних із здійсненням ліквідаційної процедури.

Ліквідатор не рідше ніж один раз на місяць надає комітету кредиторів звіт про свою діяльність, інформацію про фінансове становище і майно боржника на день відкриття ліквідаційної процедури та при проведенні ліквідаційної процедури, використання коштів боржника, а також іншу інформацію на вимогу комітету кредиторів.

Ліквідатор зобов'язаний на вимогу господарського суду та державного органу з питань банкрутства надавати необхідні відомості щодо проведення ліквідаційної процедури.

Дії (бездіяльність) ліквідатора (ліквідаційної комісії) можуть бути оскаржені до господарського суду учасниками справи про банкрутство, права яких порушено такими діями (бездіяльністю).

У разі невиконання або неналежного виконання ліквідатором своїх обов'язків господарський суд за клопотанням комітету кредиторів або з власної ініціативи може припинити повноваження ліквідатора і призначити нового ліквідатора в порядку, встановленому цим Законом.

У разі ліквідації підприємства-банкрута, зобов'язаного згідно із законодавством передати територіальній громаді об'єкти житлового фонду, в тому числі гуртожитки, дитячі дошкільні заклади та об'єкти комунальної інфраструктури, арбітражний керуючий (ліквідатор) передає, а орган місцевого самоврядування приймає такі об'єкти без додаткових умов у порядку, встановленому законодавством.

Усі види майнових активів (майно та майнові права) банкрута, які належать йому на праві власності або господарського відання на дату відкриття ліквідаційної процедури та виявлені в ході ліквідаційної процедури, включаються до складу ліквідаційної маси, за винятком об'єктів житлового фонду, в тому числі гуртожитків, дитячих дошкільних закладів та об'єктів комунальної інфраструктури, що належать юридичній особі — банкруту, які передаються в порядку, встановленому законодавством, до комунальної власності відповідних територіальних громад без додаткових умов і фінансуються в установленому порядку.

Майно, яке підлягає реалізації у ліквідаційній процедурі, оцінюється ліквідатором. Початковою вартістю цілісного майнового комплексу є сукупність визнаних у встановленому цим Законом порядку вимог кредиторів.

Під час продажу майна банкрута на аукціоні вартість майна, що визначається ліквідатором, є початковою вартістю.

Оцінка майна державних підприємств та підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує 50 відсотків,

здійснюється обов'язково із залученням суб'єктів оціночної діяльності у порядку, визначеному Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні».

Після проведення інвентаризації та оцінки майна ліквідатор здійснює продаж майна банкрута такими способами:

проведення аукціону;

продаж безпосередньо юридичній або фізичній особі.

Вибір способів продажу активів здійснюється ліквідатором з метою забезпечення його відчуження за найвищою ціною.

Ліквідатор організовує проведення аукціону з продажу активів банкрута з урахуванням вимог цього Закону.

На аукціоні можуть продаватися:

основні засоби (нерухомість, незавершене будівництво, транспортні засоби, будівельні матеріали тощо);

відокремлений структурний підрозділ банкрута як частина цілісного майнового комплексу;

необоротні активи банкрута;

дебіторська заборгованість на умовах договору про відступлення права вимоги банкрута.

Ліквідатор має право самостійно проводити торги на аукціоні відповідно до законодавства або залучити на підставі договору організатора аукціону — юридичну особу, яка відповідно до установчих документів має право проводити торги. Організатор аукціону не може бути заінтересованою особою стосовно кредитора чи боржника.

Майно банкрута, щодо обігу якого встановлено обмеження, продається на закритих торгах за ціною, не нижче звичайної. У закритих торгах беруть участь особи, які відповідно до законодавства можуть мати зазначене майно у власності чи на підставі іншого речового права.

Ліквідатор здійснює продаж цінних паперів та похідних фінансових активів через професійного учасника фондового ринку в порядку, визначеному законодавством України, згідно з договором, укладеним між ліквідатором і торговцем цінними паперами.

Ліквідатор здійснює продаж майна боржника у вигляді цілісного майнового комплексу. У разі якщо продати майно боржника у вигляді цілісного майнового комплексу не вдалося, ліквідатор здійснює продаж майна боржника частинами.

Ліквідатор може здійснювати безпосередній продаж таких активів: основних засобів, балансова залишкова вартість яких не перевищує одну тисячу гривень, а також інших необоротних матеріальних активів, господарських матеріалів, малоцінних та швидкозношуваних предметів, обсяги або вартість яких є недостатніми для проведення

аукціону. Ці матеріальні активи реалізуються безпосередньо ліквідатором або на комісійних умовах через організацію роздрібною торгівлі;

не проданих на аукціоні. У цьому випадку безпосередній продаж може здійснюватися за ціною останніх торгів на аукціоні;

не проданих на біржових торгах через товарну біржу;

стосовно яких після опублікування оголошення про проведення повторного аукціону є лише одна пропозиція від покупця. Безпосередній продаж може здійснюватися за ціною, що була визначена як ціна продажу на аукціоні, покупцеві, який подав пропозицію про участь в аукціоні;

акцій приватного акціонерного товариства або часток товариства з обмеженою відповідальністю, які належать боржнику і викуповуються цим товариством або учасниками (акціонерами) цього товариства.

Умови договорів, укладених на реалізацію майна банкрута, не можуть передбачати розстрочку або відстрочку платежів за придбане майно.

Спори, які виникають при проведенні та виконанні результатів аукціонів, у тому числі про визнання недійсними договорів купівлі-продажу майна, розглядаються в межах провадження у справі про банкрутство.

Кошти, одержані від продажу майна банкрута, спрямовуються на задоволення вимог кредиторів у порядку, встановленому ст. 45 Закону «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». При цьому:

у першу чергу задовольняються:

вимоги щодо виплати заборгованості із заробітної плати перед працюючими та звільненими працівниками банкрута, грошові компенсації за всі невикористані дні щорічної відпустки та додаткової відпустки працівникам, які мають дітей, інші кошти, належні працівникам у зв'язку з оплачуваною відсутністю на роботі (оплата часу простою не з вини працівника, гарантії на час виконання державних або громадських обов'язків, гарантії і компенсації при службових відрядженнях, гарантії для працівників, що направляються для підвищення кваліфікації, гарантії для донорів, гарантії для працівників, що направляються на обстеження до медичного закладу, соціальні виплати у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності за рахунок коштів підприємства тощо), а також вихідної допомоги, належної працівникам у зв'язку з припиненням трудових відносин та нарахованих на ці суми страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та інше соціальне страхування, у тому числі відшкодування кредиту, отриманого на ці цілі;

вимоги кредиторів за договорами страхування;
витрати, пов'язані з провадженням у справі про банкрутство в господарському суді та роботою ліквідаційної комісії, у тому числі:

витрати на оплату судового збору;

витрати кредиторів на проведення аудиту, якщо аудит проводився за рішенням господарського суду за рахунок їхніх коштів;

витрати заявника на публікацію оголошення про порушення справи про банкрутство, введення процедури санації, визнання боржника банкрутом;

витрати на публікацію в офіційних друкованих органах інформації про порядок продажу майна банкрута;

витрати на публікацію в засобах масової інформації про поновлення провадження у справі про банкрутство у зв'язку з визнанням мирової угоди недійсною;

вимоги щодо виплати основної грошової винагороди арбітражному керуючому;

вимоги щодо відшкодування витрат арбітражного керуючого, пов'язаних з виконанням ним повноважень розпорядника майна, керуючого санацією боржника або ліквідатора банкрута;

витрати арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора), пов'язані з утриманням і збереженням майнових активів банкрута;

у другу чергу задовольняються:

вимоги із зобов'язань, що виникли внаслідок заподіяння шкоди життю та здоров'ю громадян, шляхом капіталізації у ліквідаційній процедурі відповідних платежів, у тому числі до Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України за громадян, які застраховані в цьому фонді, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, зобов'язань із сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та інше соціальне страхування, крім вимог, задоволених позачергово, з повернення невикористаних коштів Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, а також вимоги громадян-довірителів (вкладників) довірчих товариств або інших суб'єктів підприємницької діяльності, які залучали майно (кошти) довірителів (вкладників);

у третю чергу задовольняються:

вимоги щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів);

вимоги центрального органу виконавчої влади, що здійснює управління державним резервом;

у четверту чергу задовольняються:

вимоги кредиторів, не забезпечені заставою, у тому числі і вимоги кредиторів, що виникли із зобов'язань у процедурі розпорядження майном боржника чи в процедурі санації боржника;

у п'яту чергу задовольняються:

вимоги щодо повернення внесків членів трудового колективу до статутного капіталу підприємства;

вимоги щодо виплати додаткової грошової винагороди керуючому санацією або ліквідатору у частині 5 відсотків обсягу стягнутих на користь боржника активів (повернення грошових коштів, майна, майнових прав), які на дату порушення провадження у справі про банкрутство перебували у третіх осіб;

вимоги щодо виплати додаткової грошової винагороди керуючому санацією або ліквідатору у частині 3 відсотків обсягу погашених вимог конкурсних кредиторів, які підлягають позачерговому задоволенню та віднесені до конкурсних;

у шосту чергу задовольняються інші вимоги.

Вимоги кожної наступної черги задовольняються у міру надходження на рахунок коштів від продажу майна банкрута після повного задоволення вимог попередньої черги, крім випадків, установлених Законом «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

У разі недостатності коштів, одержаних від продажу майна банкрута, для повного задоволення всіх вимог однієї черги вимоги задовольняються пропорційно сумі вимог, що належить кожному кредиторові однієї черги.

У разі відмови кредитора від задоволення визнаної в установленому порядку вимоги ліквідатор (ліквідаційна комісія) не враховує суму грошових вимог цього кредитора.

Вимоги, не задоволені за недостатністю майна, вважаються погашеними.

У разі якщо на момент закінчення строку ліквідації залишилися непроданими активи боржника і негайний продаж матиме наслідком істотну втрату їх вартості, ліквідатор передає такі активи в управління визначеній господарським судом юридичній особі, яка зобов'язана вжити заходів щодо продовження погашення заборгованості кредиторів боржника за рахунок отриманих активів.

Ліквідатор у разі потреби передавання активів боржника, які залишаються непроданими на час закінчення процедури ліквідації, в управління іншій юридичній особі погоджує кандидатуру такої особи з комітетом кредиторів та звертається до господарського суду з відповідним клопотанням.

Таке клопотання ліквідатор надає господарському суду не пізніше ніж за два місяці до завершення процедури ліквідації і зазначає в ньому обсяг активів, що продавалися і не були продані, причини нездійснення продажу, а також загальну суму незадоволених вимог кредиторів.

Одночасно з клопотанням ліквідатор подає:

перелік непроданих активів боржника;

інформацію про кожний актив (його вартість (залишкову, ринкову та ліквідаційну, якщо така визначалася), ціну та порядок продажу, згідно з яким він продавався і не був проданий);

висновки про оцінку кожного активу, здійснену відповідно до законодавства України під час ліквідаційної процедури.

Управителем майна боржника не може бути юридична особа, яка є кредитором, пов'язаною особою або акціонером/учасником боржника;

не виконала зобов'язань перед боржником;

є стороною у судовій справі за участю боржника.

У разі якщо господарським судом винесено ухвалу про ліквідацію юридичної особи — банкрута, майно, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, передається власникові або уповноваженому ним органу, а майно державних підприємств — органу приватизації для прийняття рішень щодо подальшого розпорядження таким майном. У разі відмови власника або уповноваженого ним органу, а також органу приватизації прийняти таке майно або у випадку неможливості встановити місцезнаходження власника або уповноваженого ним органу, майно, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, передається безоплатно міністерствам та іншим центральним органам виконавчої влади, закладам охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення, закладам, в яких виховуються діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, дитячим будинкам сімейного типу, прийомним сім'ям, будинкам дитини при установах виконання покарань, установах виконання покарань, слідчим ізоляторам, військовим формуванням чи знищується (утилізується).

Погашення вимог кредиторів шляхом заліку зустрічних однорідних вимог проводиться за згодою кредитора (кредиторів) у випадках, якщо це не порушує майнові права інших кредиторів.

Погашення вимог забезпечених кредиторів за рахунок майна банкрута, що є предметом забезпечення, здійснюється в позачерговому порядку.

Після завершення всіх розрахунків з кредиторами ліквідатор подає до господарського суду *звіт* та ліквідаційний баланс, до якого додаються:

відомості за результатами інвентаризації майна боржника та перелік ліквідаційної маси;

відомості про реалізацію об'єктів ліквідаційної маси з посиланням на укладені договори купівлі-продажу;

копії договорів купівлі-продажу та акти приймання-передачі майна;

реєстр вимог кредиторів з даними про розміри погашених вимог кредиторів;

документи, які підтверджують погашення вимог кредиторів;

довідка архівної установи про прийняття документів, які відповідно до закону підлягають довгостроковому зберіганню;

для акціонерних товариств — копія розпорядження про скасування реєстрації випуску акцій, засвідчена Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку;

для емітентів цінних паперів — копія звіту про наслідки погашення цінних паперів, засвідчена Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Звіт ліквідатора має бути схвалений комітетом кредиторів, власником майна (органом, уповноваженим управляти майном) боржника (для державних підприємств або підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує 50 відсотків).

Про час і місце судового засідання, у якому має розглядатися звіт і ліквідаційний баланс, господарський суд повідомляє ліквідатора та членів комітету кредиторів.

Господарський суд після заслуховування звіту ліквідатора та думки членів комітету кредиторів або окремих кредиторів виносить ухвалу про затвердження звіту ліквідатора та ліквідаційного балансу.

Якщо за результатами ліквідаційної процедури після задоволення вимог кредиторів не залишилося майна, господарський суд виносить ухвалу про ліквідацію юридичної особи — банкрута. Копія цієї ухвали надсилається органу, який здійснив державну реєстрацію юридичної особи — банкрута, та органам державної статистики для виключення юридичної особи з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців, а також власнику майна та органам державної податкової служби за місцезнаходженням банкрута.

Якщо ліквідатор не виявив майнових активів, що підлягають включенню до складу ліквідаційної маси, він зобов'язаний подати господарському суду ліквідаційний баланс, який засвідчує відсутність у банкрута майна.

У разі якщо господарський суд дійшов висновку, що ліквідатор не виявив або не реалізував майнові активи банкрута у повному обсязі, суд виносить ухвалу про призначення нового ліквідатора в поряд-

ку, встановленому цим Законом, якщо інше не передбачено цим Законом.

Новий ліквідатор очолює ліквідаційну комісію і діє згідно з вимогами цього Закону.

Якщо майна банкрута вистачило для задоволення вимог кредиторів у повному обсязі, він вважається таким, що не має боргів і може продовжувати свою підприємницьку діяльність. У такому разі ліквідатор протягом п'яти днів з дня прийняття господарським судом відповідного рішення повідомляє про це орган або посадову особу органу, до компетенції якого належить призначення керівника (органів управління) боржника, у разі необхідності забезпечує проведення зборів чи засідання таких органів та продовжує виконувати повноваження керівника (органів управління) до їх призначення у встановленому порядку.

Господарський суд може винести ухвалу про ліквідацію юридичної особи, що звільнилася від боргів, лише у разі, якщо залишок її майнових активів менший, ніж вимагається для продовження нею господарської діяльності згідно із законодавством.

Якщо організаційно-правовою формою юридичної особи — банкрута є акціонерне товариство, то ліквідатор здійснює дії щодо припинення обігу акцій, передбачені законодавством.

Ліквідатор виконує свої повноваження до внесення до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців запису про припинення юридичної особи — банкрута.

Мирова угода. Під мировою угодою у справі про банкрутство розуміється домовленість між боржником і кредиторами стосовно відстрочки та/або розстрочки, а також прощення (списання) кредиторами боргів боржника, яка оформляється шляхом укладення угоди між сторонами.

Мирова угода може бути укладена на будь-якій стадії провадження у справі про банкрутство. У процедурі розпорядження майном боржника мирову угоду може бути укладено лише після виявлення всіх кредиторів і затвердження господарським судом реєстру вимог кредиторів.

Рішення про укладення мирової угоди від імені кредиторів приймається комітетом кредиторів більшістю голосів кредиторів — членів комітету та вважається прийнятим за умови, що всі кредитори, вимоги яких забезпечені заставою майна боржника, висловили письмову згоду на укладення мирової угоди.

Рішення про укладення мирової угоди приймається від імені боржника керівником боржника чи арбітражним керуючим (керуючим санацією, ліквідатором), які виконують повноваження органів управління та керівника боржника і підписують її.

Від імені кредиторів мирову угоду підписує голова комітету кредиторів.

Власник майна (орган, уповноважений управляти майном) боржника має право брати участь в обговоренні умов мирової угоди в процедурах санації та ліквідації.

Арбітражний керуючий зобов'язаний попередньо погоджувати мирову угоду з органом, уповноваженим управляти державним майном, стосовно державних підприємств або підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує 50 відсотків. Цей орган у десятиденний строк з дня одержання проекту мирової угоди зобов'язаний його розглянути та надати свій висновок про погодження або відмову у погодженні мирової угоди.

Дії (бездіяльність) уповноважених державних органів щодо погодження мирової угоди можуть бути оскаржені арбітражним керуючим до господарського суду у межах провадження справи про банкрутство.

З прийняттям рішення про укладення мирової угоди припиняється дія процедур розпорядження майном боржника, санації та ліквідації.

Якщо мирова угода містить умови про виконання зобов'язань боржника третьою особою, то така мирова угода має бути підписана керівником третьої особи (якщо нею є юридична особа) чи суб'єктом підприємницької діяльності — фізичною особою.

Як встановлено ст. 78 Закону «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» мирова угода може бути укладена тільки щодо вимог, забезпечених заставою, вимог другої та наступних черг задоволення вимог кредиторів, визначених цим Законом.

У разі якщо умови мирової угоди передбачають розстрочку чи відстрочку або прощення (списання) боргів чи їх частини, орган стягнення зобов'язаний погодитися із задоволенням частини вимог з податків, зборів (обов'язкових платежів) на умовах такої мирової угоди з метою забезпечення відновлення платоспроможності підприємства. При цьому податковий борг, який виник у строк, що передував трьом повним календарним рокам до дня подання заяви про порушення справи про банкрутство до господарського суду, визнається безнадійним та списується, а податкові зобов'язання чи податковий борг, які виникли у строк протягом трьох останніх перед днем подання заяви про порушення справи про банкрутство до господарського суду календарних років, розстрочується (відстрочується) або списується на умовах мирової угоди. Зазначену мирову угоду підписує керівник відповідного органу державної податкової служби за місцезнаходженням боржника.

Не підлягає прощенню (списанню), відстрочці та/або розстрочці за умовами мирової угоди заборгованість із заробітної плати перед працюючими та звільненими працівниками банкрута, грошові компенсації за невикористані дні щорічної відпустки та додаткової відпустки працівникам, які мають дітей, інші кошти, належні працівникам у зв'язку з оплачуваною відсутністю на роботі (оплата часу простою не з вини працівника, гарантії на час виконання державних або громадських обов'язків, гарантії і компенсації при службових відрядженнях, гарантії для працівників, що направляються для підвищення кваліфікації, гарантії для донорів, гарантії для працівників, що направляються на обстеження до медичного закладу, соціальні виплати у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності за рахунок коштів підприємства тощо), а також вихідної допомоги, належної працівникам у зв'язку з припиненням трудових відносин.

Не підлягає прощенню (списанню) за умовами мирової угоди заборгованість із сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та інше соціальне страхування, не використаних та своєчасно не повернутих коштів Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності.

Погашення вимог кредиторів за умовами мирової угоди здійснюється з дотриманням черговості, встановленої цим Законом.

Для кредиторів, які не брали участі в голосуванні або проголосували проти укладення мирової угоди, не можуть бути встановлені умови гірші, ніж для кредиторів, які висловили згоду на укладення мирової угоди, вимоги яких віднесені до однієї черги.

Згідно зі ст. 79 Закону мирова угода укладається у письмовій формі та підлягає затвердженню господарським судом, про що зазначається в ухвалі господарського суду про припинення провадження у справі про банкрутство.

Мирова угода набирає чинності з дня її затвердження господарським судом і є обов'язковою для боржника (банкрута), кредиторів, вимоги яких забезпечені заставою, кредиторів другої та наступних черг.

Одностороння відмова від мирової угоди не допускається.

Мирова угода повинна містити положення про:

розміри, порядок і строки виконання зобов'язань боржника;

відстрочку чи розстрочку або прощення (списання) боргів чи їх частини.

Крім того, мирова угода може містити умови щодо:

виконання зобов'язань боржника третіми особами;

задоволення вимог кредиторів іншими способами, що не суперечать закону.

Мирова угода протягом семи днів від дня прийняття комітетом кредиторів рішення про її укладення схвалюється забезпеченими кредиторами. Для схвалення мирової угоди потрібна згода всіх забезпечених кредиторів.

Якщо будь-хто із забезпечених кредиторів заперечує проти схвалення мирової угоди, інші забезпечені кредитори можуть прийняти одне з таких рішень:

- про виділ забезпечених речей із майна боржника, їх продаж на аукціоні в порядку, встановленому цим Законом, та задоволення вимог такого кредитора за рахунок отриманих від продажу коштів;

- про викуп боргу відповідно до відомостей реєстру вимог кредиторів.

Якщо всі забезпечені кредитори заперечують проти схвалення мирової угоди, інші кредитори можуть прийняти одне з таких рішень:

- про виділ забезпечених речей з майна боржника, їх продаж на аукціоні в порядку, встановленому цим Законом, та задоволення вимог забезпечених кредиторів за рахунок отриманих від продажу коштів;

- про викуп боргу відповідно до відомостей реєстру вимог кредиторів.

У разі якщо забезпечені кредитори не схвалили мирової угоди і комітет кредиторів не прийняв жодного із запропонованих ч. 3 ст. 80 рішень, господарський суд у судовому засіданні розглядає запропоновану комітетом кредиторів мирову угоду, заслуховує заперечення заставних кредиторів щодо її схвалення та вирішує питання щодо затвердження мирової угоди.

Сторона мирової угоди протягом п'яти днів з дня укладення мирової угоди повинна подати до господарського суду заяву про її затвердження.

До заяви про затвердження мирової угоди додаються:

- текст мирової угоди;

- протокол засідання комітету кредиторів, на якому було прийнято рішення про укладення мирової угоди;

- список кредиторів із зазначенням поштової адреси, номера (коду), що ідентифікує платника податків, та суми заборгованості;

- зобов'язання боржника щодо погашення заборгованості із заробітної плати перед працюючими та звільненими працівниками банкрута, грошові компенсації за всі невикористані дні щорічної відпустки та додаткової відпустки працівникам, які мають дітей, інші кошти, належні працівникам у зв'язку з оплачуваною відсутністю на роботі (оплата часу простою не з вини працівника, гарантії на час виконання державних або громадських обов'язків, гарантії і компенсації при службових від-

рядженнях, гарантії для працівників, що направляються для підвищення кваліфікації, гарантії для донорів, гарантії для працівників, що направляються на обстеження до медичного закладу, соціальні виплати у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності за рахунок коштів підприємства тощо), а також вихідної допомоги, належної працівникам у зв'язку з припиненням трудових відносин;

зобов'язання боржника щодо відшкодування всіх витрат, відшкодування яких передбачено у першу чергу, крім вимог кредиторів, забезпечених заставою;

письмові заперечення кредиторів, які не брали участі в голосуванні про укладення мирової угоди чи проголосували проти укладення мирової угоди, за їх наявності;

попереднє погодження мирової угоди органом, уповноваженим управляти державним майном, стосовно державних підприємств або підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує 50 відсотків.

Про дату розгляду мирової угоди господарський суд повідомляє сторони мирової угоди. Неявка цих осіб не перешкоджає розгляду справи.

Господарський суд зобов'язаний заслухати кожного присутнього на засіданні кредитора, у якого виникли заперечення щодо укладення мирової угоди, навіть якщо на засіданні комітету кредиторів він голосував за укладення мирової угоди.

Господарський суд відмовляє в затвердженні мирової угоди у разі:

порушення порядку укладення мирової угоди, встановленого цим Законом;

якщо умови мирової угоди суперечать законодавству.

Про відмову в затвердженні мирової угоди господарський суд виносить ухвалу.

У разі винесення господарським судом ухвали про відмову в затвердженні мирової угоди мирова угода вважається неукладеною.

З дня затвердження мирової угоди боржник приступає до погашення вимог кредиторів згідно з умовами цієї мирової угоди.

Затвердження господарським судом мирової угоди є підставою для припинення провадження у справі про банкрутство.

Протягом п'яти днів з дня затвердження господарським судом мирової угоди керуючий санацією або ліквідатор повідомляє про це орган або посадову особу органу, до компетенції якого належить призначення керівника (органів управління) боржника, у разі потреби забезпечує проведення зборів чи засідання відповідного органу та продовжує

виконувати повноваження керівника (органів управління) боржника до призначення в установленому порядку керівника (органів управління) боржника.

Винесення господарським судом ухвали про відмову в затвердженні мирової угоди не перешкоджає укладенню нової мирової угоди з іншими умовами.

Відповідно до ст. 82 Закону «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» учасники провадження у справі про банкрутство, а також інші особи, права і законні інтереси яких порушені або можуть бути порушені мировою угодою, мають право оскаржити ухвалу про припинення провадження у справі у зв'язку із затвердженням мирової угоди.

За заявою будь-кого із конкурсних кредиторів мирова угода може бути визнана господарським судом недійсною в межах провадження у справі про банкрутство з підстав, передбачених цивільним законодавством.

Із таких заяв справляється судовий збір у порядку, передбаченому законом.

Визнання мирової угоди недійсною чи розірвання мирової угоди є підставою для поновлення провадження у справі про банкрутство, про що господарським судом виноситься ухвала.

Вимоги кредиторів, за якими зроблено розрахунки згідно з умовами мирової угоди, вважаються погашеними.

Повідомлення про поновлення провадження у справі про банкрутство боржника офіційно оприлюднюється в порядку, встановленому цим Законом.

Мирова угода може бути розірвана в разі невиконання боржником умов мирової угоди щодо не менш як третини вимог кредиторів у межах провадження справи про банкрутство.

Розірвання мирової угоди господарським судом щодо окремого кредитора не тягне її розірвання щодо інших кредиторів.

У разі визнання мирової угоди недійсною або її розірвання вимоги кредиторів, щодо яких були надані відстрочка та/або розстрочка платежів або прощення (списання) боргів, відновлюються в повному розмірі у незадоволеній частині.

У разі невиконання мирової угоди кредитори можуть пред'явити свої вимоги до боржника в обсязі, передбаченому цією мировою угодою. У разі порушення провадження у справі про банкрутство цього ж боржника обсяг вимог кредиторів, щодо яких було укладено мирову угоду, визначається в межах, передбачених зазначеною мировою угодою.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття банкрутства.
2. Хто може бути визнаний банкрутом?
3. Який орган здійснює державну політику щодо запобігання банкрутству? Назвіть його повноваження.
4. Які види позасудових процедур можуть провадитися з метою запобігання банкрутству?
5. З яких стадій складається провадження у справах про банкрутство?
6. Які питання належать до компетенції зборів кредиторів?
7. У яких випадках господарський суд припиняє провадження у справах про банкрутство?
8. Яким чином здійснюється розпорядження майном боржника?
9. Що таке санація?
10. Який зміст плану санації?
11. У яких випадках господарський суд приймає постанову про визнання боржника банкрутом і відкриває ліквідаційну процедуру?
12. Які наслідки визнання боржника банкрутом?
13. Які повноваження здійснює ліквідатор?
14. Яка черговість задоволення претензій кредиторів встановлена у разі ліквідації банкрута?
15. Що таке мирова угода і який порядок її укладання?
16. У яких випадках мирова угода може бути визнана недійсною?
17. У яких випадках мирова угода може бути розірвана за рішенням суду?

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

Розділ VI **ОСОБЛИВОСТІ** **ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ** **В ОКРЕМИХ ГАЛУЗЯХ ГОСПОДАРЮВАННЯ**

Глава 17 **ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ** **ГОСПОДАРСЬКО-ТОРГОВЕЛЬНОЇ** **ДІЯЛЬНОСТІ**

Стаття 263 ГК визначає *господарсько-торговельну діяльність* як таку діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання у сфері товарного обігу, спрямована на реалізацію продукції виробничо-технічного призначення і виробів народного споживання (щодо поняття продукції виробничо-технічного призначення і виробів народного споживання див. ст. 262 ГК), а також допоміжну діяльність, яка забезпечує їх реалізацію шляхом надання відповідних послуг.

Господарсько-торговельна діяльність здійснюється як внутрішня торгівля або зовнішня торгівля залежно від ринку (внутрішнього чи зовнішнього), в межах якого здійснюється товарний обіг.

Форми, в яких може здійснюватися господарсько-торговельна діяльність, встановлені ч. 3 ст. 263 ГК, відповідно до якої виділяються: матеріально-технічне постачання і збут; енергопостачання; заготівля; оптова торгівля; роздрібна торгівля і громадське харчування; продаж і передача в оренду засобів виробництва; комерційне посередництво у здійсненні торговельної діяльності та інша допоміжна діяльність по забезпеченню реалізації товарів (послуг) у сфері обігу. Зміст і порядок здійснення зазначених форм господарсько-торговельної діяльності встановлюють подальші статті глави 30 ГК.

Залежно від форми здійснення господарсько-торговельної діяльності вона опосередковується господарськими договорами, приблиз-

ний перелік яких містить ч. 4 ст. 263 ГК. Це господарські договори поставки, контрактації сільськогосподарської продукції, енергопостачання, купівлі-продажу, оренди, міни (бартеру), лізингу та інші договори.

§ 1. Правове регулювання матеріально-технічного постачання та збуту

Частина 1 ст. 264 ГК встановлює два види господарських договорів, за допомогою яких опосередковується така форма господарсько-торговельної діяльності як матеріально-технічне постачання і збут, — поставка і купівля-продаж. Причому ці договори стосуються матеріально-технічного постачання та збуту як продукції виробничо-технічного призначення, так і виробів народного споживання, незалежно від того, чи є вони результатом власного виробництва, чи придбані у інших суб'єктів господарювання.

Законодавством можуть бути передбачені особливості поставки окремих видів продукції виробничо-технічного призначення або виробів народного споживання. Ці особливості, крім Положення про поставки продукції виробничо-технічного призначення та поставки виробів народного споживання, встановлюються також Особливими умовами поставки окремих видів товарів та іншими актами законодавства.

Законодавством передбачений особливий порядок здійснення поставки продукції для державних потреб. Наприклад, Законом України від 22 грудня 1995 р. «Про державне замовлення для задоволення пріоритетних державних потреб» встановлено загальні правові та економічні засади формування, розміщення і виконання на договірній (контрактній) основі замовлень держави на поставку (закупівлю) товарів для задоволення державних потреб у суб'єктів господарської діяльності України всіх форм власності.

Відносини між суб'єктами господарювання (незалежно від форм власності) держав — учасниць СНД по міжнародних економічних зв'язках будуються відповідно до Угоди про загальні умови поставок між організаціями держав — учасниць Співдружності Незалежних Держав, вчиненої в Києві 20 березня 1992 р.

Основні вимоги щодо укладення та виконання договорів поставки встановлюються положеннями ГК (статті 179—187, 193—201, 265—270), іншими законодавчими актами (в тому числі ЦК).

Договір поставки — це господарський договір, за яким одна сторона — *постачальник* — зобов'язується передати (поставити) у зумовлені

строки (строк) другій стороні — *покупцеві* — товар (товари), а покупець зобов'язується прийняти вказаний товар (товари) і сплатити за нього певну грошову суму.

Предметом поставки є товари, під якими слід розуміти як продукцію виробничо-технічного призначення, так і вироби народного споживання.

Оскільки у наведеному визначенні поняття договору поставки (на відміну від ч. 1 ст. 712 ЦК) відсутня вказівка на те, на якому правовому титулі товар передається (поставляється) покупцеві, можна припустити, що це може бути як право власності, так і похідні від нього права — господарського відання, оперативного управління тощо.

Договір поставки може укладатися як на розсуд сторін (*регульований* договір), так і відповідно до державного замовлення (*планований* договір).

На відміну від ч. 1 ст. 712 ЦК, яка визнає стороною договору поставки (продавцем, постачальником) лише особу, яка здійснює підприємницьку діяльність, і тим самим не враховує участь у процесі господарювання казенних підприємств, ГК таких обмежень не встановлює. Тому сторонами договору поставки можуть бути суб'єкти господарювання, зазначені у пунктах 1, 2 ч. 2 ст. 55 ГК: а) господарські організації, державні, комунальні та інші підприємства, інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність; б) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність, та зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

Укладаючи договір, слід враховувати положення ч. 4 ст. 265 ГК України, якою встановлено, що сторони для визначення умов договорів поставки мають право використовувати відомі міжнародні звичаї, рекомендації, правила міжнародних органів та організацій, якщо це не заборонено прямо або у виключній формі цим Кодексом чи законами України.

За загальним правилом, поставка товарів без укладення договору поставки не допускається. Винятки (випадки і порядок) можуть бути передбачені законом.

За загальним правилом (ч. 1 ст. 266 ГК), предметом поставки є продукція виробничо-технічного призначення і вироби народного споживання, визначені *родовими ознаками*. Для позначення найменування продукції і виробів застосовуються їх найменування, зазначені у стандартах, технічних умовах, документації до зразків (еталонів), преїскурантах чи товарознавчих довідниках.

Предметом поставки можуть бути також продукція, вироби, визначені *індивідуальними ознаками*.

Однією з істотних умов договору поставки є загальна кількість товарів, що підлягають поставці. Порядок визначення кількості товарів залежить від того, укладається договір за розсудом сторін, чи на підставі державного замовлення. У першому випадку сторони самостійно узгоджують кількість товару, що підлягає поставці, у другому вона визначається виходячи з державного замовлення.

Кількість товару, що підлягає поставці, може бути встановлена у відповідних одиницях виміру (штуки, тонни, квадратні метри, кубічні метри тощо) або грошовому вираженні (в тому числі в іноземній валюті).

Загальна кількість та часткове співвідношення товарів (асортимент, сортамент, номенклатура) за сортами, групами, підгрупами, видами, марками, типами, розмірами визначаються *специфікацією* за згодою сторін, якщо інше не передбачено законом. Специфікація є невід'ємною частиною договору поставки.

Договори поставки за строком дії поділяються на: а) разові; б) короткострокові (на один рік); в) довгострокові (на строк більше одного року). У разі якщо в договорі строк його дії не визначений, він вважається укладеним на один рік. Слід, однак, мати на увазі, що закінчення строку дії договору не тягне за собою припинення зобов'язання, а тому сторона, яка не виконала зобов'язання, не звільняється від відповідальності за його невиконання і, як правило, від виконання зобов'язання в натурі.

У межах дії договору поставки сторони встановлюють в ньому строки поставки. Критерієм встановлення тих або інших строків є необхідність ритмічного та безперебійного постачання товарів споживачам для їх нормального функціонування, якщо інше не передбачено законодавством. Необхідність узгодження і дотримання строків поставки викликана рядом причин: рівномірним випуском продукції покупцем сировини чи комплектуючих виробів, рівномірним забезпеченням підрядника будівельними матеріалами, рівномірним продажем товарів торговельним підприємством тощо.

Законом встановлені додаткові вимоги щодо змісту довгострокового договору поставки. Якщо в такому договорі кількість поставки визначено лише на рік або менший строк (наприклад, квартал), сторони повинні передбачити в договорі порядок погодження ними строків поставки на наступні періоди (рік, квартал) до закінчення строку дії договору (наприклад, за 30 днів до закінчення). Якщо такий порядок не передбачений, договір вважається укладеним на один рік.

Сторони у договорі поставки можуть передбачити поставку товарів окремими партіями. У цьому разі строком (періодом) поставки про-

дукції виробничо-технічного призначення є, як правило, квартал, а виробів народного споживання, як правило, — місяць.

Сторони можуть погодити в договорі також графік поставки (місяць, декада, доба тощо). При цьому поставка товарів здійснюється, як правило, шляхом централізованої доставки їх автомобільним транспортом. Обов'язок забезпечити доставку товару на склад покупця (торговецьке підприємство) покладається на постачальника, який може використовувати для цього як власний автотранспорт, так і автотранспорт загального користування, укладаючи при цьому договір централізованого автомобільного перевезення з автотранспортним підприємством. Графіки поставки найчастіше застосовуються сторонами при поставках хлібобулочних та кулінарних виробів, молочних продуктів тощо підприємствам роздрібної торгівлі.

У договорі поставки за згодою сторін може бути передбачений порядок відвантаження товарів будь-яким видом транспорту (спосіб поставки), а також вибірка товарів покупцем.

Вибірка товарів покупцем зі складу постачальника (як виробника, так і оптової постачальницької організації) здійснюється відповідно до порядку і строків передання-прийняття, що встановлюються сторонами в договорі.

Сторони в договорі можуть передбачити, що відвантаження товарів здійснюється вантажовідправником (виготовлювачем), який не є постачальником.

За умовами договору одержувачем товарів може бути вантажоодержувач, який не є покупцем, тобто не знаходиться в договірних відносинах з постачальником. У цьому разі покупець надсилає постачальнику рознарядку на відвантаження товару, в якій, як правило, зазначаються: найменування, кількість, асортимент і строки відвантаження товарів; залізниця (пароплавство), станція (пристань, порт) призначення, її код; повне найменування покупця, його поштова адреса; номер і дата договору, укладеного покупцем з одержувачем, та інші відомості.

Якщо покупець за договором не є одержувачем товарів (платником), сторони, як правило, передбачають в договорі обов'язок постачальника повідомити покупця про відвантаження товарів шляхом надіслання йому копій товарно-транспортних документів на відвантажені товари.

Договором може бути передбачений порядок поставки недоодержаної покупцем у встановлений строк кількості товарів. За загальним правилом, що тривалий час було закріплене в законодавстві про поставки, і договірною практикою, що склалася, кількість товарів, недопоставлених постачальником або невибраних покупцем в одному кварталі.

Як встановлено ч. 1 ст. 268 ГК, якість товарів, що поставляються, повинна відповідати стандартам, технічним умовам, іншій технічній документації, яка встановлює вимоги до їх якості, або зразкам (еталонам), якщо сторони не визначають у договорі більш високі вимоги до якості товарів.

Відповідно до Декрету Кабінету Міністрів України від 10 травня 1993 р. «Про стандартизацію і сертифікацію» на продукцію виробничо-технічного призначення і виробу народного споживання розробляються такі нормативні документи стандартизації:

а) *державні стандарти України*. Державні стандарти України затверджуються центральним органом виконавчої влади з питань технічного регулювання, а державні стандарти в галузі будівництва та промисловості будівельних матеріалів — спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з будівництва та архітектури.

Державні стандарти України підлягають державній реєстрації в центральному органі виконавчої влади з питань технічного регулювання і публікуються українською мовою з автентичним текстом російською мовою.

Міжнародні, регіональні та національні стандарти інших країн застосовуються в Україні відповідно до її міжнародних договорів.

Як державні стандарти України використовуються також міждержавні стандарти, передбачені Угодою про проведення погодженої політики у сфері стандартизації, метрології та сертифікації, підписаною у м. Москва 13 березня 1992 року.

Республіканські стандарти Української РСР (РСТ УРСР) застосовуються як державні до їх заміни чи скасування;

б) *галузеві стандарти*. Галузеві стандарти розробляються на продукцію за відсутності державних стандартів України чи у разі необхідності встановлення вимог, які перевищують або доповнюють вимоги державних стандартів. Обов'язкові вимоги галузевих стандартів підлягають безумовному виконанню підприємствами, установами і організаціями, що входять до сфери управління органу, який їх затвердив;

в) *технічні умови*. Для організації інформування споживачів (замовників) про номенклатуру та якість продукції, що випускається, контролю відповідності технічних умов обов'язковим вимогам державних, а в передбачених законодавством випадках — галузевих стандартів технічні умови на продукцію та зміни до них підлягають державній реєстрації в територіальних органах центрального органу виконавчої влади з питань технічного регулювання. Технічні умови та зміни до них, які не пройшли державної реєстрації, вважаються недійсними.

Поряд зі стандартами і технічними умовами вимоги щодо якості товарів можуть встановлюватися виходячи із *зразків (еталонів)*, під якими розуміють готовий виріб (комплект виробів), затверджений як представник конкретного товару і призначений для зіставлення (порівняння) з ним товарів за зовнішнім виглядом та іншими ознаками. Як правило, зразки (еталони) поширюються на непродовольчі товари серійного і масового виробництва.

У договорі може бути передбачена поставка товарів більш високої якості порівняно зі стандартами, технічними умовами, зразками (еталонами).

Номери та індекси стандартів, технічних умов або іншої документації про якість товарів, на які посилаються сторони, визначаючи в договорі умови щодо якості товарів, зазначаються в договорі. Якщо вказану документацію не опубліковано у загальнодоступних виданнях, її копії повинні додаватися постачальником до примірника договору покупця на його вимогу. Так само до договору має додаватися технічний опис зразка (еталона).

У разі відсутності в договорі умов щодо якості товарів остання визначається відповідно до мети договору або до звичайного рівня якості для предмета договору чи загальних критеріїв якості. При цьому продавець (постачальник) зобов'язаний передати покупцеві товар, придатний для мети, з якою товар такого роду звичайно використовується. Якщо постачальник при укладенні договору був повідомлений покупцем про конкретну мету придбання товару, постачальник повинен передати покупцеві товар, придатний для використання відповідно до цієї мети (ч. 2 ст. 673 ЦК).

Якість товарів, що поставляються, постачальник повинен засвідчити належним товаросупровідним документом, який надсилається разом з товаром, якщо інше не передбачено в договорі.

Товаросупровідні документи — це документи, що прямують разом з товарами й містять дані про ці товари. Товаросупровідними документами є товаротранспортні накладні, рахунки-фактури (інвойси), відвантажувальні специфікації, пакувальні листи, вантажні митні декларації, документи контролю за доставкою товарів тощо.

Наслідки поставки товарів, що не відповідають вимогам щодо їх якості, встановленим стандартом, технічними умовами чи зразком (еталоном), передбачені ч. 5 ст. 268 ГК, згідно з якою у разі поставки товарів більш низької якості покупець має право: а) відмовитися від прийняття і оплати товарів; б) якщо товари уже оплачені покупцем, — вимагати повернення сплаченої суми. При цьому не має значення, підлягають недоліки поставлених товарів усуненню чи ні.

У тих випадках, коли недоліки поставлених товарів можуть бути усунені без повернення їх постачальнику, покупець має право вимагати від постачальника усунення недоліків у місцезнаходженні товарів або усунути їх своїми засобами за рахунок постачальника. Проте цим правом покупець може і не скористатися, вдавшись до застосування зазначених вище наслідків.

Реалізуючи надане їм законом (ч. 1 ст. 268 ГК) право, сторони можуть визначити в договорі більш високі вимоги до якості товарів, ніж ті, що встановлені стандартами, технічними умовами, зразками (еталонами). Якщо поставлені товари відповідають стандартам або технічним умовам, але виявляються більш низького сорту (очевидно, більш низької якості), ніж було визначено договором, покупець має право: а) прийняти товари з оплатою за ціною, встановленою для товарів відповідного сорту; б) або відмовитися від прийняття і оплати поставлених товарів.

Законом встановлено обов'язок постачальника (виробника) щодо розпорядження товарами, у разі якщо покупець (одержувач) відмовився від прийняття товарів, які не відповідають за якістю стандартам, технічним умовам, зразкам (еталонам) або умовам договору. У цьому випадку постачальник (виробник) зобов'язаний розпорядитися товарами у десятиденний строк, а щодо товарів, які швидко псуються, — протягом 24 годин з моменту одержання повідомлення покупця (одержувача) про відмову від товарів.

Невиконання постачальником (виробником) у зазначений строк свого обов'язку щодо розпорядження товарами дає право покупцеві (одержувачу) реалізувати їх на місці або повернути виробникові. Товари, що швидко псуються, підлягають в усіх випадках реалізації на місці.

Оперуючи терміном «недоліки поставлених (проданих) товарів», ні ЦК, ні ГК не розкривають змісту цього поняття. Аналіз положень ЦК і ГК дає підстави для висновку про те, що термін «недоліки» вживається в цих законах для позначення невідповідності товарів вимогам щодо якості (в тому числі і щодо строку придатності).

Зазвичай недоліки поставлених товарів виявляються покупцем при звичайному їх прийманні за якістю. Порядок і строки приймання товарів за якістю регулюються Інструкцією про порядок приймання продукції виробничо-технічного призначення і товарів народного споживання за якістю, затвердженою постановою Державного арбітражу при Раді Міністрів СРСР від 25 квітня 1966 р. № П-7¹.

¹ Бюллетень нормативних актів министерств і ведомств СССР. — 1975. — № 2. — С. 33; № 3. — С. 48.

Зазначена Інструкція застосовується у всіх випадках, якщо стандартами, технічними умовами, основними і особливими умовами поставок або іншими обов'язковими для сторін правилами не встановлено інший порядок приймання продукції за якістю і комплектністю.

Строки і порядок встановлення покупцем недоліків поставлених йому товарів, які не могли бути виявлені при звичайному їх прийманні, і пред'явлення постачальникові претензій у зв'язку з недоліками поставлених товарів визначаються законодавством відповідно до положень ГК.

Як впливає зі змісту ч. 2 ст. 269 ГК, стандартами, технічними умовами або договором щодо товарів, призначених для тривалого користування чи зберігання, можуть передбачатися більш тривалі строки для встановлення покупцем у належному порядку недоліків (гарантійні строки).

Таким чином, наведена норма визначає гарантійні строки як строки для встановлення покупцем у належному порядку недоліків поставлених товарів. Але це лише одна з ознак гарантійних строків, оскільки гарантійні строки мають, передусім, техніко-економічний зміст, і в цьому розумінні означають, що протягом гарантійного строку: а) виробник (постачальник) гарантує використання товару (його комплектуючих, складових частин) за призначенням за умови дотримання покупцем (споживачем) правил користування; б) виробник (постачальник) виконує гарантійні зобов'язання, що полягають в технічному обслуговуванні поставлених товарів; в) виробник (постачальник) несе відповідальність за недоліки поставлених товарів, виявлені протягом гарантійного строку.

Сторони можуть погодити в договорі гарантійні строки більш тривалі порівняно з передбаченими стандартами або технічними умовами.

Стаття 269 ГК виділяє три види гарантійних строків: 1) гарантійний строк експлуатації; 2) гарантійний строк придатності; 3) гарантійний строк зберігання.

Гарантійний строк експлуатації — це строк, протягом якого гарантується використання товару, в тому числі комплектуючих виробів та складових частин, за призначенням за умови дотримання споживачем правил користування і протягом якого виробник (продавець, виконавець) виконує гарантійні зобов'язання.

Згідно з ч. 3 ст. 269 ГК гарантійний строк експлуатації обчислюється від дня введення виробу в експлуатацію, але не пізніше одного року з дня одержання виробу покупцем (споживачем), а щодо виробів народного споживання, які реалізуються через роздрібну тор-

гівлю, — з дня роздрібного продажу речі, якщо інше не передбачено стандартами, технічними умовами або договором.

Відповідно до ч. 1 ст. 677 ЦК законом або іншими нормативно-правовими актами може бути встановлений строк, зі спливом якого товар вважається непридатним для використання за призначенням (*строк придатності*). Тому ч. 3 ст. 677 ЦК містить вимогу, згідно з якою продавець зобов'язаний передати покупцеві товар, на який встановлено строк придатності, з таким розрахунком, щоб він міг бути використаний за призначенням до спливу цього строку.

Гарантійний строк зберігання — це строк, протягом якого споживчі властивості товару не повинні погіршуватися за умови дотримання вимог нормативних документів.

Гарантійний строк придатності та зберігання товарів обчислюється від дня виготовлення товару.

Постачальник (виробник) гарантує якість товарів у цілому, включаючи їх комплектуючі вироби і складові частини. Тому за загальним правилом гарантійний строк на комплектуючі вироби і складові частини вважається рівним гарантійному строку на основний виріб. Інше може бути передбачено договором або стандартами (технічними умовами) на основний виріб (наприклад, гарантія на двигун автомобіля — 3 роки, на кузов — 5 років).

Правові наслідки виявлення протягом гарантійного строку недоліків поставлених товарів такі: постачальник (виробник) зобов'язаний за свій рахунок усунути дефекти виробу, виявлені протягом гарантійного строку, або замінити товари. Проте постачальник (виробник) звільняється від цього обов'язку, якщо доведе, що дефекти виникли внаслідок порушення покупцем (споживачем) правил експлуатації або зберігання виробу.

У разі усунення дефектів у виробі, на який встановлено гарантійний строк експлуатації, цей строк продовжується на час, протягом якого він не використовувався через дефект, а при заміні виробу гарантійний строк обчислюється заново від дня заміни.

У разі поставки товарів неналежної якості покупець (одержувач) має право стягнути з виготовлювача (постачальника) штраф у розмірі двадцяти відсотків вартості неякісних товарів, якщо інший розмір не передбачено законом або договором.

Закон (ч. 8 ст. 269 ГК) містить обмеження щодо строків пред'явлення позовів, що впливають з поставки товарів неналежної якості. Такі позови можуть бути пред'явлені протягом шести місяців з дня встановлення покупцем у належному порядку недоліків поставлених йому товарів.

Стаття 270 ГК встановлює важливу для договірних відносин постановку вимогу щодо комплектності товарів, що поставляються. Комплектність товарів повинна відповідати вимогам стандартів, технічних умов або преїскурантів.

Комплект — це сукупність певних деталей, вузлів, самостійних виробів або інших предметів, передбачених нормативно-технічною документацією, згідно з якою всі вони мають складати одне ціле. Дотримання постачальником умов договору щодо комплектності має велике значення для забезпечення можливості використання товарів за прямим призначенням.

Виходячи з необхідності врахування особливостей окремих видів товарів і потреб покупців, закон надає сторонами договору право передбачати поставку з додатковими до комплекту виробами (частинами) або без окремих, не потрібних покупцеві виробів (частин), що входять до комплекту.

Сторони можуть визначити комплектність товарів, що поставляються, у договорі, якщо її не визначено стандартами, технічними умовами або преїскурантами.

Наслідки невиконання постачальником (виробником) зобов'язання щодо комплектної поставки встановлені ч. 3 ст. 270 ГК. У разі поставки некомплектних виробів постачальник (виробник) зобов'язаний на вимогу покупця (одержувача): а) доукомплектувати їх у двадцятиденний строк після одержання вимоги; б) або замінити комплектними виробами у той же строк, якщо сторонами не погоджено інший строк.

Надалі до укомплектування виробу або його заміни покупець (одержувач) має право: а) відмовитися від його оплати; б) якщо товар уже оплачений, вимагати в установленому порядку повернення сплачених сум.

У разі якщо постачальник (виробник) у встановлений строк не укомплектує виріб або не замінить його комплектним, покупець має право відмовитися від товару. Проте постачальник (виробник) несе відповідальність і в тому разі, якщо покупець прийняв некомплектні вироби.

Як зазначається у ст. 271 ГК, відповідно до вимог ГК та інших законів Кабінет Міністрів затверджує Положення про поставки продукції виробничо-технічного призначення та поставки виробів народного споживання. Граматичне тлумачення цієї норми не дає підстав для однозначного висновку про те, чи це має бути одне Положення, яке б регулювало і поставки продукції, і поставки виробів народного споживання, чи особливості поставки продукції і виробів мають регулюватися двома положеннями. Уявляється, що тривалий досвід автономного

правового регулювання поставок продукції виробничо-технічного призначення і товарів народного споживання, яке враховувало особливості їх поставок, має бути перенесений і на сучасне правове регулювання поставок продукції і виробів.

Що стосується особливостей поставки окремих видів товарів (як продукції виробничо-технічного призначення, так і виробів народного споживання), то вони, згідно з положеннями ГК, мають регулюватися Особливими умовами поставки окремих видів товарів, що також затверджуються Кабінетом Міністрів України.

§ 2. Правове регулювання контрактації сільськогосподарської продукції

Контрактація сільськогосподарської продукції — це державна закупка зазначеної продукції, що здійснюється за договорами контрактації, які укладаються на основі державних замовлень на поставку державі сільськогосподарської продукції.

Сільськогосподарська продукція — це будь-яка продукція тваринного і рослинного походження, що підпадає під визначення 1–24-ї груп Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності.

За договором контрактації виробник сільськогосподарської продукції (далі — виробник) зобов'язується передати заготівельному (закупівельному) або переробному підприємству чи організації (далі — контрактанту) вироблену ним продукцію у строки, кількості, асортименті, що передбачені договором, а контрактант зобов'язується сприяти виробникові у виробництві зазначеної продукції, прийняти і оплатити її (ч. 2 ст. 272 ГК).

Згідно з ч. 3 ст. 272 ГК у договорах контрактації мають передбачатися:

- види продукції (асортимент), номер державного стандарту або технічних умов, гранично допустимий вміст у продукції шкідливих речовин;

- кількість продукції, яку контрактант приймає безпосередньо у виробника;

- ціна за одиницю, загальна сума договору, порядок і умови доставки, строки здавання-приймання продукції;

- обов'язки контрактанта щодо подання допомоги в організації виробництва сільськогосподарської продукції та її транспортування на приймальні пункти і підприємства;

- взаємна майнова відповідальність сторін у разі невиконання ними умов договору;

інші умови, передбачені Типовим договором контрактації сільськогосподарської продукції, затвердженим у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Виробник повинен не пізніше як за п'ятнадцять днів до початку заготівлі продукції повідомити контрактанта про кількість і строки здачі сільськогосподарської продукції, що пропонується до продажу, та погодити календарний графік її здачі.

Контрактант зобов'язаний прийняти від виробника всю пред'явлену ним продукцію на умовах, передбачених у договорі. Нестандартну продукцію, яка швидко псується, придатну для використання у свіжому або переробленому вигляді, та стандартну продукцію, яка швидко псується, що здається понад обсяги, передбачені договором, контрактант приймає за цінами і на умовах, що погоджені сторонами.

У договорі контрактації можуть передбачатися обсяги сільськогосподарської продукції, приймання якої контрактант здійснює безпосередньо у виробника, та продукції, яка доставляється безпосередньо виробником торговельним підприємствам. Решта продукції приймається контрактантом на визначених договором приймальних пунктах, розташованих у межах адміністративного району за місцезнаходженням виробника.

Забезпечення виробників тарою та необхідними матеріалами для пакування продукції здійснюється у кількості, порядку та строки, передбачені договором.

Інші особливості виконання договорів контрактації встановлюються Положенням про контрактацію сільськогосподарської продукції, яке затверджується Кабінетом Міністрів України.

ГК (ст. 274) встановлює відповідальність за порушення умов договору контрактації. Так, за нездачу сільськогосподарської продукції у строки, передбачені договором контрактації, виробник сплачує контрактанту неустойку в розмірі, встановленому договором, якщо інший розмір не передбачений законом.

За невиконання зобов'язання щодо приймання сільськогосподарської продукції безпосередньо у виробника, а також у разі відмови від приймання продукції, пред'явленої виробником у строки і в порядку, що погоджені сторонами, контрактант сплачує виробнику штраф у розмірі п'яти відсотків вартості неприйнятої продукції, враховуючи надбавки і знижки, а також відшкодовує завдані виробникові збитки, а щодо продукції, яка швидко псується, — повну її вартість.

У разі якщо продукцію не було своєчасно підготовлено до здавання-приймання і про це не було попереджено контрактанта, виробник відшкодовує контрактанту завдані цим збитки.

У договорі контрактації можуть бути передбачені також інші санкції за невиконання або неналежне виконання зобов'язань відповідно до вимог ГК.

§ 3. Правове регулювання енергопостачання

Енергопостачання — одна з форм, у яких здійснюється господарсько-торговельна діяльність суб'єктів господарювання. Разом з тим енергопостачання можна визначити як надання енергії певного виду споживачу за допомогою технічних засобів передачі та розподілу енергії на підставі договору.

Купівля всієї електричної енергії, виробленої на електростанціях, потужність чи обсяг відпуску яких більші за граничні показники, а також на вітроелектростанціях, незалежно від величини встановленої потужності чи обсягів відпуску електричної енергії (крім електричної енергії, виробленої на теплоелектроцентралях, які входять до складу енергопостачальників, для споживання на території здійснення ліцензованої діяльності), та весь її оптовий продаж здійснюється на оптовому ринку електричної енергії України. Функціонування інших оптових ринків електричної енергії в Україні забороняється.

Оптовий ринок електричної енергії України створюється на підставі договору.

Сторонами договору є суб'єкти господарської діяльності, пов'язаної з: диспетчерським (оперативно-технологічним) управлінням об'єднаною енергетичною системою України;

виробництвом електричної енергії на електростанціях;

передачею електричної енергії магістральними та міждержавними електричними мережами;

постачанням електричної енергії місцевими (локальними) електричними мережами;

оптовим постачанням електричної енергії.

У договорі визначаються мета та умови діяльності, права, обов'язки та відповідальність сторін. Цей договір погоджується з центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику в електроенергетичному комплексі, Національною комісією регулювання електроенергетики України, Антимонопольним комітетом України.

Правила оптового ринку електричної енергії України є невід'ємною частиною договору і визначають механізм функціонування оптового ринку електричної енергії України, порядок розподілу навантажень між генеруючими джерелами, правила формування ринкової ціни на електричну енергію.

Оптовий ринок електричної енергії України функціонує з додержанням таких вимог:

всі суб'єкти господарської діяльності з виробництва та постачання електричної енергії мають рівноправний доступ до оптового ринку електричної енергії України та послуг електричних мереж після отримання відповідної ліцензії на право здійснення цих видів діяльності;

електрична енергія продається та купується за Правилами оптового ринку електричної енергії України;

ціни на електричну енергію генеруючих компаній та оптові ціни визначаються за Правилами оптового ринку електричної енергії України;

всі учасники оптового ринку електричної енергії укладають договори купівлі-продажу електричної енергії з суб'єктом підприємницької діяльності, який здійснює оптове постачання електричної енергії відповідно до договору, на підставі якого створюється оптовий ринок електричної енергії;

у кожному розрахунковому періоді (місяці) забезпечується оплата вартості електричної енергії та послуг, закуплених у цьому періоді оптовим постачальником електричної енергії, у рівному відсотку кожній енергогенеруючій компанії (за винятком суб'єктів господарювання, які виробляють електричну енергію з використанням альтернативних джерел енергії (крім доменного та коксового газів), а з використанням гідроенергії — малим гідроелектростанціям) та підприємству, яке здійснює централізоване диспетчерське управління об'єднаною енергетичною системою України і передачу електричної енергії магістральними та міждержавними електричними мережами. Ця оплата забезпечується з урахуванням остаточних платежів відповідно до договору, на підставі якого створено оптовий ринок електричної енергії.

Для проведення розрахунків за закуплену на оптовому ринку електричної енергії України та спожиту електричну енергію енергопостачальники, що здійснюють господарську діяльність з постачання електричної енергії на закріпленій території, їх відокремлені підрозділи та оптовий постачальник електричної енергії відкривають в установах уповноваженого банку поточні рахунки із спеціальним режимом використання. Для проведення розрахунків з погашення заборгованості за спожиту електричну енергію з використанням механізмів погашення заборгованості, визначених Законом України від 23 травня 2005 р. «Про заходи, спрямовані на забезпечення сталого функціонування підприємств паливно-енергетичного комплексу»¹, енергопостачальники, що

¹ Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 33. — Ст. 430.

здійснюють господарську діяльність з постачання електричної енергії на закріпленій території, і оптовий постачальник електричної енергії відкривають в установі уповноваженого банку поточні рахунки із спеціальним режимом використання для погашення заборгованості. Перелік поточних рахунків із спеціальним режимом використання в уповноваженому банку для зарахування коштів за електричну енергію затверджується та доводиться до відома споживачів національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики.

Споживачі, які купують електричну енергію в енергопостачальників, що здійснюють підприємницьку діяльність з постачання електричної енергії на закріпленій території, вносять плату за поставлену їм електричну енергію виключно на поточний рахунок із спеціальним режимом використання енергопостачальника в уповноваженому банку. У разі перерахування споживачами коштів за електричну енергію на інші рахунки отримувачі повинні повернути ці кошти за заявою споживача або за власною ініціативою у триденний термін з моменту їх отримання. У разі неповернення споживачу у цей термін коштів, сплачених на інші, не на поточні рахунки із спеціальним режимом використання, ці суми підлягають вилученню до Державного бюджету України як санкція за вчинене правопорушення і не зараховуються як оплата електричної енергії. Зарахування коштів до Державного бюджету України не звільняє їх отримувача від повернення цих коштів споживачу електричної енергії.

Кошти з поточних рахунків із спеціальним режимом використання енергопостачальників, що здійснюють підприємницьку діяльність з постачання електричної енергії на закріпленій території, перераховуються згідно з алгоритмом оптового ринку електричної енергії виключно на:

- поточний рахунок із спеціальним режимом використання оптового постачальника електричної енергії;
- поточний рахунок підприємства, яке здійснює передачу електричної енергії місцевими (локальними) електричними мережами;
- поточний рахунок енергопостачальника;
- поточний рахунок із спеціальним режимом використання для погашення заборгованості оптового постачальника електричної енергії.

Кошти за електричну енергію, закуплену на оптовому ринку електричної енергії, всіма енергопостачальниками перераховуються виключно на поточний рахунок із спеціальним режимом використання оптового постачальника електричної енергії.

З поточного рахунку із спеціальним режимом використання оптового постачальника електричної енергії зазначені кошти спрямовуються виключно:

енергогенеруючим компаніям та іншим суб'єктам підприємницької діяльності, які провадять продаж електричної енергії оптовому постачальнику електричної енергії;

підприємству, яке здійснює диспетчерське управління об'єднаною енергетичною системою України, передачу електричної енергії магістральними електричними мережами, а також на допоміжні заходи із забезпечення сталого функціонування об'єднаної енергетичної системи України;

на поточний рахунок оптового постачальника електричної енергії;

іншим особам, які мають право на отримання коштів з інвестиційної складової оптового тарифу на електричну енергію, затвердженої національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики, в тому числі на спільне фінансування розвитку нетрадиційних джерел електричної енергії.

Кошти, які надходять на поточні рахунки із спеціальним режимом використання для погашення заборгованості енергопостачальників, що здійснюють підприємницьку діяльність з постачання електричної енергії на закріпленій території, і оптового постачальника електричної енергії для проведення розрахунків з погашення заборгованості за спожиту електричну енергію з використанням механізмів погашення заборгованості, визначених Законом України «Про заходи, спрямовані на забезпечення сталого функціонування підприємств паливно-енергетичного комплексу», перераховуються згідно з окремими алгоритмами оптового ринку електричної енергії, встановленими національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики.

Умови про оплату електричної енергії коштами та про відкриття поточного рахунку із спеціальним режимом використання оптового постачальника електричної енергії (енергопостачальника, що здійснює підприємницьку діяльність з постачання електричної енергії на закріпленій території) є обов'язковими умовами договору купівлі-продажу електричної енергії між оптовим постачальником електричної енергії та енергопостачальником (договору на постачання електричної енергії між енергопостачальником, що здійснює підприємницьку діяльність з постачання електричної енергії на закріпленій території, та споживачем).

Оптовий постачальник електричної енергії зобов'язаний забезпечити щоденне інформування учасників оптового ринку електричної енергії і органів виконавчої влади про стан проведення розрахунків на оптовому ринку електричної енергії.

На поточні рахунки із спеціальним режимом використання не може бути звернено стягнення за зобов'язаннями учасників оптового ринку електричної енергії.

Операції на поточних рахунках із спеціальним режимом використання не підлягають призупиненню.

Договір енергопостачання — це господарський договір, за яким енергопостачальне підприємство (енергопостачальник) відпускає електричну енергію, пару, гарячу і перегріту воду (далі — енергію) споживачеві (абоненту), який зобов'язаний оплатити прийняту енергію та дотримуватися передбаченого договором режиму її використання, а також забезпечити безпечну експлуатацію енергетичного обладнання, що ним використовується.

Законом встановлено заборону на відпуск енергії без оформлення договору енергопостачання. Проте слід мати на увазі, що у разі введення надзвичайного стану відповідно до Закону України від 26 червня 1992 р. «Про надзвичайний стан»¹ підприємства, установи та організації електроенергетики, розташовані у місцевостях, де введено надзвичайний стан, зобов'язані виконувати розпорядження органів, які здійснюють заходи надзвичайного стану на відповідній території щодо енергопостачання споживачів, незалежно від умов укладених договорів (ч. 1 ст. 23 Закону України від 16 жовтня 1997 р. «Про електроенергетику»²).

Предметом договору енергопостачання є окремі, чітко визначені види енергії — електрична енергія, пара, гаряча і перегріта вода, найменування яких передбачається в державних стандартах або технічних умовах. Такі види ресурсів, як нафта, газ, вода, не є об'єктом договору енергопостачання. На нашу думку, вони можуть бути або об'єктом договору купівлі-продажу (поставки), або об'єктом договору постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу, передбаченого ст. 714 ЦК.

Виробники і постачальники енергії, які займають монопольне становище, зокрема суб'єкт природних монополій, зобов'язані укласти договір енергопостачання на вимогу споживачів, які мають технічні засоби для одержання енергії.

Згідно з ч. 1 ст. 1 Закону України від 20 квітня 2000 р. «Про природні монополії»³ *суб'єкт природної монополії* — це суб'єкт господарювання (юридична особа) будь-якої форми власності (монопольне утворення), який виробляє (реалізує) товари на ринку, що перебуває у стані природної монополії.

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 37. — Ст. 538.

² Там само. — 1998. — № 1. — Ст. 1.

³ Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 30. — Ст. 238.

Обов'язок суб'єктів природних монополій укласти договір енергопостачання стосується тих споживачів, які мають технічні засоби для одержання енергії.

Розбіжності, що виникають при укладенні договору енергопостачання з суб'єктами природних монополій, врегульовуються відповідно до вимог ст. 181 ГК.

Як встановлено ч. 1 ст. 276 ГК, загальна кількість енергії, що відпускається, визначається за погодженням сторін. Наприклад, порядок визначення та узгодження договірних величин споживання електричної енергії та потужності встановлений розділом 5 Типового договору про постачання електричної енергії (Додаток № 2 до Правил користування електричною енергією).

Для визначення договірних величин споживання електричної енергії та потужності на наступний рік споживач не пізніше дати, визначеної сторонами в договорі, надає постачальнику електричної енергії відомості про розмір очікуваного споживання електричної енергії (додаток до договору «Обсяги постачання електричної енергії споживачу та субспоживачу»).

У разі ненадання споживачем зазначених відомостей у встановлений термін розмір очікуваного споживання електричної енергії (потужності) на наступний рік встановлюється постачальником електричної енергії на рівні відповідних періодів поточного року.

Договірна величина споживання електричної енергії визначається на рівні:

заявленої споживачем — у разі відсутності у споживача заборгованості за використану електричну енергію або в разі виконання боргових зобов'язань та проведення поточних платежів у визначені терміни;

забезпеченому обсягом попередньої оплати споживача;

передбаченому кошторисом доходів та видатків на оплату спожитої електроенергії — для установ та організацій, що фінансуються з бюджету.

Договірні (граничні) величини доводяться постачальником електричної енергії до відома споживача письмовим повідомленням, що є невід'ємною частиною договору, не пізніше ніж за 10 днів до початку наступного розрахункового періоду.

За підсумками розрахункового періоду договірна величина споживання електричної енергії коригується постачальником електричної енергії до рівня фактично оплаченої за цей розрахунковий період величини спожитої електричної енергії та відповідно здійснюється коригування договірної величини рівня електричної потужності.

Договірні величини споживання електричної потужності на розрахунковий період визначаються на години максимуму навантажень енергосистеми для споживачів з приєднаною потужністю більше 150 кВ·А, виходячи з установленого енергосистемою завдання щодо граничного споживання електричної потужності.

У разі якщо енергія виділяється в рахунок замовлення на державні потреби (ліміту), енергопостачальник не має права зменшувати абоненту цей ліміт без його згоди.

Пропозиції абонента щодо кількості та видів енергії, строків її відпуску є пріоритетними за наявності в енергопостачальника виробничих можливостей.

Показники якості енергії узгоджуються сторонами на підставі державних стандартів або технічних умов шляхом погодження переліку (величини) показників, підтримання яких є обов'язком для сторін договору.

Якість електричної енергії — це перелік визначених Державним комітетом України з питань технічного регулювання та споживчої політики значень показників якості електричної енергії і значень нормально допустимих та гранично допустимих норм якості електричної енергії, у разі дотримання яких забезпечується електромагнітна сумісність електричних мереж електропередавальної організації та електроустановок споживачів електричної енергії.

Відповідно до ч. 4 ст. 276 ГК строки постачання енергії встановлюються сторонами у договорі, виходячи, як правило, з необхідності забезпечення її ритмічного та безперебійного надходження абоненту. Основним обліковим періодом енергопостачання є декада з коригуванням обсягів протягом доби. Сторони можуть погоджувати постачання енергії протягом доби за годинами, а також час і тривалість максимальних та мінімальних навантажень.

Наприклад, згідно з п. 5.5 Правил користування електричною енергією години максимуму навантаження встановлюються відповідно до нормативних документів і фіксуються в договорі із споживачем. Загальна тривалість періодів максимуму навантаження не має перевищувати 6 годин на добу.

Для різних постачальників електричної енергії за регульованим тарифом органом, що здійснює централізоване диспетчерське управління, можуть встановлюватися різні години початку максимуму навантаження енергосистеми залежно від добового графіка навантаження об'єднаної енергосистеми України.

Для споживачів, які розраховуються за спожиту електроенергію за тарифами, диференційованими за періодами часу, початок та трива-

лість періоду контролю максимуму навантаження встановлюються відповідно до початку та тривалості пікової зони.

Кількість енергії, недоодержаної у попередні періоди з вини енергопостачальника, підлягає поповненню на вимогу абонента. Якщо енергію не вибрано абонентом або недоодержано ним для обігрівання у зв'язку зі сприятливими погодними умовами, поповнення недоодержаної енергії здійснюється за погодженням сторін.

Розрахунки за договорами енергопостачання здійснюються на підставі цін (тарифів), встановлених відповідно до вимог закону.

Наприклад, відповідно до ст. 17 Закону України «Про електроенергетику» формування оптових тарифів на електричну енергію здійснюється на оптовому ринку електричної енергії України згідно з договором. Оптові тарифи можуть передбачати витрати на спільне фінансування розвитку нетрадиційних джерел електричної енергії.

Роздрібна ціна на електричну енергію формується енергопостачальниками згідно з умовами і правилами здійснення господарської діяльності з постачання електричної енергії.

Тарифи на передачу і постачання електричної енергії місцевими (локальними) електромережами регулюються національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики.

Збитки енергопостачальників від надання пільг з оплати за спожиту електричну енергію окремим категоріям побутових споживачів відшкодовуються за рахунок джерел, визначених законодавчими актами, які передбачають відповідні пільги.

Формування цін на електричну енергію, вироблену на теплоелектроцентралях та інших установках з комбінованим виробництвом електричної і теплової енергії, здійснюється з урахуванням тарифів на теплову енергію. Регулювання тарифів на електричну енергію, вироблену на вітрових електростанціях, здійснює національна комісія, з державного регулювання у сфері енергетики.

Регулювання тарифів на теплову енергію, вироблену на теплоелектроцентралях, інших установках з комбінованим виробництвом електричної і теплової енергії, здійснюється національною комісією, з державного регулювання у сфері енергетики.

Підприємства, які постачають електричну енергію мережами, які не є їх власністю, повинні купувати електричну енергію на оптовому ринку електричної енергії України та вносити плату за користування місцевими (локальними) електричними мережами. Постачання електричної енергії споживачам зазначеними підприємствами здійснюється за тарифами, які обумовлюються в договорах на постачання електричної енергії.

Оплата енергії, що відпускається, здійснюється відповідно до умов договору. Договір може передбачати попередню оплату, планові платежі з наступним перерахунком або оплату, що проводиться за вартість прийнятих ресурсів.

За домовленістю сторін договору термін остаточного розрахунку може бути встановлено до закінчення розрахункового періоду.

Установи та організації, які фінансуються з державного бюджету відповідного рівня, підприємства житлово-комунального господарства та підприємства, які надають послуги щодо забезпечення комунально-побутових потреб населення, в межах наданих населенню послуг здійснюють повну оплату вартості обсягу спожитої електричної енергії один раз за фактичними показаннями засобів обліку електричної енергії на початку періоду, наступного за розрахунковим, відповідно до договору про постачання або купівлю-продаж електричної енергії.

Споживачі, які мають узгоджені у договорі обсяги електричної енергії, необхідні для забезпечення аварійної броні електропостачання, здійснюють обов'язковий авансовий платіж, у розмірі, не меншому необхідного для оплати обсягів електричної енергії на період застосування аварійної броні до повного відключення підприємства.

Якщо період застосування аварійної броні електропостачання до повного відключення підприємства перевищує три місяці, обсяг авансового платежу визначається за домовленістю сторін.

Якщо розмір нарахованого споживачу місячного платежу менший одного неоподаткованого мінімуму доходів громадян, постачальник електричної енергії має право нараховувати споживачу зазначені платежі раз на квартал.

Початок та тривалість розрахункового періоду для розрахунку плати за спожиту електричну енергію, терміни здійснення оплати проміжних платежів та остаточного розрахунку зазначаються у договорі.

Остаточний розрахунок за електричну енергію здійснюється споживачами відповідно до показів розрахункових засобів обліку, які фіксуються у терміни, передбачені договором.

У разі якщо абонент має власне енергоджерело і відпускає енергію в мережі енергопостачальника, допускаються розрахунки за сальдо взаємно одержаної енергії.

Абоненти користуються енергією з додержанням правил користування енергією відповідного виду, що затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Сьогодні в Україні діють Правила користування електричною енергією, проте вони затверджені постановою Національної комісії регулю-

вання електроенергетики України від 31 липня 1996 р. № 28 (у редакції постанови НКРЕ від 17 жовтня 2005 р. № 910).

Правилами можуть бути передбачені типові договори постачання окремих видів енергії. Наприклад, Правила користування електричною енергією містять Типовий договір на постачання електричної енергії (додаток 3 до Правил).

Разом із тим, Правила користування тепловою енергією затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2007 р. № 1198, що відповідає приписам ч. 1 ст. 277 ГК.

Згідно з ч. 3 ст. 277 ГК абонент має право відпускати енергію приєднаним до його мереж вторинним споживачам (субабонентам). У цьому випадку субабоненти укладають договір енергопостачання з абонентом і мають права та несуть обов'язки абонента, а абонент має права та несе обов'язки енергопостачальника.

Чинні Правила користування електричною енергією, крім терміну «споживач», оперують терміном «субспоживач», під яким розуміється суб'єкт господарської діяльності — споживач, якому електрична енергія постачається постачальником електричної енергії через мережі електропередавальних організацій та технологічні електричні мережі основного споживача, до мереж якого приєднані електроустановки суб'єкта господарської діяльності — споживача (субспоживача).

Відносини між споживачами та субспоживачами, у тому числі їх взаємна відповідальність, регулюються договором про спільне використання технологічних електричних мереж основного споживача, що укладається між ними на основі типового договору (додаток 2 до Правил користування електричною енергією).

Основні споживачі, для яких надання послуг з передачі електричної енергії не є основним видом діяльності та які не є електропередавальними організаціями, не мають права відмовити субспоживачам у разі дотримання останніми вимог Правил в укладенні *договорів про спільне використання технологічних* електричних мереж основного споживача, якщо щодо субспоживачів вони є монополістами з передачі електричної енергії.

Договір про технічне забезпечення електропостачання споживача (Типовий договір про технічне забезпечення енергопостачання споживача — Додаток № 1 до Правил користування електричною енергією) та договір про спільне використання технологічних електричних мереж основного споживача має містити такі умови, що є істотними та обов'язковими для цього виду угод:

1) обсяг передачі електричної енергії та договірної (граничної) величини потужності;

- 2) режими постачання;
 - 3) гарантований рівень надійності електропостачання (за категорією надійності електропостачання);
 - 4) повні назви основного споживача і субспоживача;
 - 5) місце і дата укладення договору;
 - 6) дозволена та приєднана потужність субспоживача;
 - 7) умови визначення вартості послуг з передачі;
 - 8) умови та порядок плати за компенсацію перетікання реактивної електроенергії як адресного економічного стимулу у випадку споживання та генерування реактивної енергії і потужності (за необхідності);
 - 9) порядок розрахункового обліку обсягів споживання електричної енергії та вимірювання рівня потужності (у тому числі у випадку пошкодження або тимчасової відсутності відповідних розрахункових засобів обліку), споживання та генерування реактивної енергії, контролю показників якості електричної енергії;
 - 10) порядок розрахунків за використання електричних мереж основного споживача; порядок надання даних щодо використаної субспоживачем електричної енергії;
 - 11) порядок оплати за перевищення рівня потужності;
 - 12) умови дії договору у разі відсутності у споживача договору про постачання або про купівлю-продаж електричної енергії та/або у випадку відключення споживача за борги чи з інших причин;
 - 13) інші умови (години максимальних навантажень енергосистеми; умови, за яких проводиться розвантаження енергосистеми; час і тривалість ремонту електромереж);
 - 14) поштові і банківські реквізити сторін;
 - 15) підписи керівників або їх заступників, завірені печатками.
- Невід'ємними частинами договору про технічне забезпечення електропостачання споживача та про спільне використання технологічних електричних мереж є:
- 1) акт про розмежування балансової належності та експлуатаційної відповідальності сторін;
 - 2) відомості про засоби комерційного обліку активної та реактивної електричної енергії;
 - 3) схема електропостачання, зазначення точок приєднання і ліній, що живлять струмоприймачі субспоживача;
 - 4) акт аварійної та технологічної броні електропостачання (за наявності);
 - 5) порядок розрахунку втрат електричної енергії в мережі споживача (субспоживача) за умови встановлення розрахункових засобів обліку не на межі балансової належності.

Абонент зобов'язаний повідомити перелік субабонентів енергопостачальнику, який має право контролю енергомереж і приладів субабонентів та право контролю за додержанням субабонентами правил користування енергією.

Договір про спільне використання технологічних електричних мереж основного споживача узгоджується з постачальником електричної енергії у частині дотримання показників якості електричної енергії, режимів споживання та застосування обмеження постачання електричної енергії у разі заборгованості субспоживача за електричну енергію.

Відповідальність за порушення правил користування енергією встановлюється законом. Наприклад, згідно зі ст. 24 Закону України «Про електроенергетику» *енергопостачальники* несуть відповідальність перед споживачами електричної енергії у розмірі двократної вартості недовідпущеної електричної енергії у разі переривання електропостачання з вини енергопостачальника (згідно з умовами договору на постачання електричної енергії).

У разі відпуску електричної енергії, параметри якості якої знаходяться поза межами показників, визначених у договорі на постачання електричної енергії, енергопостачальник несе відповідальність у розмірі двадцяти п'яти відсотків вартості такої електроенергії.

Споживач енергії згідно зі ст. 26 Закону України «Про електроенергетику» несе відповідальність за порушення умов договору з енергопостачальником та правил користування електричною і тепловою енергією.

Так, споживачі (крім населення, професійно-технічних навчальних закладів та вищих навчальних закладів I–IV рівнів акредитації державної і комунальної форм власності) у випадку споживання електричної енергії понад договірну величину за розрахунковий період сплачують енергопостачальникам двократну вартість різниці фактично спожитої і договірної величини.

У випадку перевищення договірної величини потужності споживачі (крім населення, професійно-технічних навчальних закладів та вищих навчальних закладів I–IV рівнів акредитації державної і комунальної форм власності) сплачують енергопостачальникам двократну вартість різниці між найбільшою величиною потужності, що зафіксована протягом розрахункового періоду, та договірною величиною потужності.

Згідно з ч. 1 ст. 31 Закону України «Про теплопостачання» до суб'єктів господарювання — юридичних осіб за правопорушення у сфері теплопостачання уповноваженими органами застосовуються такі штрафні санкції:

1) за неподання передбаченої законом інформації уповноваженим державним органам або подання завідомо недостовірної інформації — у розмірі до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

2) за невиконання (ухилення від виконання) або несвоєчасне виконання рішень чи приписів центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері енергозбереження, або центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері нагляду (контролю) у галузі теплопостачання, або національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики, — у розмірі до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

3) за перешкоджання або недопущення до систем теплопостачання та теплоспоживання працівників органу державного нагляду або представників теплогенеруючих (теплопостачальних) організацій при виконанні ними службових обов'язків — у розмірі до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

4) за порушення ліцензійних умов або діяльність з простроченою ліцензією — до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

5) за необґрунтоване застосування тарифів на виробництво теплової енергії та її транспортування чи постачання або завищення нарахування плати за фактично відпущену теплову енергію споживачу (покупцю) — у розмірі до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

6) за постачання теплової енергії, параметри якої не відповідають державним стандартам, затвердженим нормативам на теплову енергію, умовам договору купівлі-продажу, що зафіксовано представниками теплопостачальної (теплогенеруючої) організації та споживача у відповідному акті, — у розмірі до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; після трьох таких порушень постачальник теплової енергії сплачує штраф, як за порушення ліцензійних умов;

7) за самовільне (несанкціоноване) від'єднання споживача від теплової мережі теплопостачальної (теплогенеруючої) організації до закінчення строку дії договору купівлі-продажу теплової енергії — у розмірі до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

8) за водорозбір з систем опалення через крани та інші пристрої; самовільне підключення до систем опалення без укладання договору купівлі-продажу теплової енергії; роботу з пошкодженими пломбами на приладах комерційного обліку теплової енергії або їх роботу з простроченим строком метрологічної повірки — у розмірі до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

9) за неприєднання власниками теплових мереж до теплової мережі теплогенеруючої установки або споживача теплової енергії, які розташовані на території, закріпленій за власниками в разі виконання ними умов на приєднання, — у розмірі до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

10) за порушення вимог нормативно-правових актів та/або нормативних документів щодо забезпечення належного технічного стану теплових, тепловикористальних установок та мереж, а також їх експлуатації — у розмірі від ста до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Справи про накладання штрафів за порушення, визначені вище, розглядаються центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері нагляду (контролю) в галузі теплопостачання, та органами державного регулювання в межах їх компетенції.

Суми штрафів, що накладаються центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері нагляду (контролю) в галузі теплопостачання, та органами державного регулювання, перераховуються до Державного бюджету України.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття господарсько-торговельної діяльності.
2. В яких формах здійснюється господарсько-торговельна діяльність?
3. Назвіть основні умови договору поставки.
4. Назвіть основні умови договору контракції сільськогосподарської продукції.
5. Що таке оптовий ринок електричної енергії і яким вимогам він має відповідати?
6. Дайте визначення поняття договору енергопостачання.
7. Які види договорів укладаються в енергопостачанні?
8. Яка відповідальність встановлена за порушення правил користування енергією?

Глава 18

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БІРЖОВОЇ ТОРГІВЛІ

§ 1. Поняття та юридичні ознаки біржі

Правовому регулюванню біржової торгівлі присвячено, зокрема, статті 278–282 ГК (щодо товарної біржі) та статті 360–361 ГК (щодо фондової біржі).

Терміном «біржа» в літературі і практиці біржової торгівлі позначається: 1) сукупність осіб, що постійно в певному місці здійснюють торговельні операції; 2) місце їх зібрання; 3) сукупність угод, які укладаються у цьому місці.

Ці три значення поняття біржі узагальнені в законодавчому його визначенні, що міститься в Законі України від 10 грудня 1991 р. «Про товарну біржу»¹. Цей закон визначає умови створення та діяльності товарних бірж на території України.

Згідно з ч. 1 ст. 1 Закону «Про товарну біржу» товарна біржа є організацією, що об'єднує юридичних і фізичних осіб, які здійснюють виробничу і комерційну діяльність, і має на меті надання послуг щодо укладання біржових угод, виявлення товарних цін, попиту і пропозицій товарів, вивчення, упорядкування і полегшення товарообороту і пов'язаних з ним торговельних операцій. З цього визначення можна зробити такий висновок: біржа є господарською організацією, яка виконує певні, а саме ринкові регулятивні (організаційні та економічні) функції в економіці завдяки виявленню курсу товарних цін, попиту і пропозиції. Основна її мета — сприяти зведенню в одному місці (на біржі) попиту і пропозиції на певні товари, обслуговування їх обороту. Це характеризує біржу як економічну категорію.

Такі ж функції виконують ярмарки. Проте від ярмарку біржа відрізняється тим, що вона:

є постійним (щоденним) місцем взаємодії попиту і пропозиції, тоді як ярмарок лише періодично виконує цю функцію;

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 10. — Ст. 139.

має постійний (зафіксований) контингент клієнтів і відвідувачів. Ярмарок, за загальним правилом, відкритий для всіх;

ярмарок є місцем товарообороту; це ринок, де безпосередньо виставляються на продаж товари. Товарооборот, якому покликана сприяти біржа, здійснюється поза нею; безпосередньо біржа товарів не виставляє, вона оперує загалом інформацією про них (про кількість, якість, ціни, угоди купівлі-продажу).

Залежно від предмета діяльності розрізняються фондові і товарні біржі.

Фондова біржа — є організатором торгівлі на фондовому ринку. Діяльність з організації торгівлі на фондовому ринку — діяльність фондової біржі із створення організаційних, технологічних, інформаційних, правових та інших умов для збирання та поширення інформації стосовно пропозицій цінних паперів та інших фінансових інструментів і попиту на них, проведення регулярних біржових торгів цінними паперами та іншими фінансовими інструментами, централізованого укладання договорів щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів згідно з правилами, встановленими такою фондовою біржею, зареєстрованими у встановленому законом порядку. Діяльність з організації торгівлі на фондовому ринку може включати здійснення клірингу та розрахунків за фінансовими інструментами, іншими, ніж цінні папери.

Правове становище фондової біржі визначається Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок».

Об'єктами операцій фондової біржі є цінні папери, допущені до обігу на ній.

З точки зору правового становища фондова біржа являє собою суб'єкт господарювання у формі акціонерного товариства або товариства з обмеженою відповідальністю, який зосереджує в собі попит і пропозицію цінних паперів, сприяє формуванню їх біржового курсу.

Товарні біржі можуть бути класифіковані на види залежно від ряду підстав.

Так, залежно від характеру асортименту товарів товарні біржі поділяються на вузькоспеціалізовані (предметом торгівлі на таких біржах є один вид товарів); спеціалізовані (предметом біржової торгівлі є, як правило, однотипні групи товарів); універсальні (предметом торгівлі є широкий асортимент різноманітних товарів).

Залежно від характеру біржових угод виділяють: біржі реального товару, на яких предметом купівлі-продажу є реальний товар (як вироблений, так і намічений для виготовлення); ф'ючерсні, на яких здійснюється торгівля не реальними товарами, а контрактами на них; опціонні,

предметом торгів на яких є тільки права на купівлю або продаж реальних товарів або контрактів на них у наступному періоді; комплексні, на яких укладаються угоди щодо реального товару, а також ф'ючерсні та опціонні угоди.

Залежно від ступеня відкритості (можливості участі в торгах) товарні біржі поділяються на відкриті (публічні), на яких крім членів біржі в біржових операціях можуть брати участь і відвідувачі торгів (постійні і разові), та закриті, на яких право участі в біржових торгах і укладання біржових угод мають лише члени цієї товарної біржі.

§ 2. Функції, права та обов'язки товарної біржі

Функції (основні напрями діяльності) біржі впливають насамперед з поняття цієї спеціальної господарської організації, а саме:

товарна біржа виконує функцію товаророзподільчого каналу або механізму, завдяки якому товар розподіляється між споживачами за реальною ціною;

товарна біржа є свого роду господарюючим суб'єктом, який організовує ринок. Тому її ще називають організованим ринком. Вона створює необхідні умови учасникам біржових торгів у їх проведенні. На біржі здійснюються купівля-продаж і обмін товарної маси, що характеризується взаємозамінюваністю і не потребує додаткового узгодження технічних характеристик. Продукція, що надходить на біржу, має відповідати стандартам;

товарна біржа — це місце, де узгоджуються попит і пропозиція на певний біржовий товар;

товарна біржа є регулятором цін. Завдяки коливанню біржового попиту і біржової пропозиції тут не може бути державного регулювання цін;

товарна біржа стабілізує ціни на біржовий товар. Функція стабілізації цін здійснюється через механізм біржової спекуляції або гри на підвищення і зниження цін;

біржа є місцем так званого біржового котирування цін. Біржове котирування — це реєстрація біржовими органами курсів цін, що виникають стихійно, на окремі біржові товари (цінні папери) з урахуванням укладених біржових угод;

біржа здійснює збирання і обробку ринкової інформації, тобто є інформаційним центром ринку щодо виробництва біржового товару, динаміки попиту на товари, цін на біржових та інших ринках тощо. Біржа забезпечує інформаційне обслуговування своїх клієнтів, у тому чис-

лі шляхом видання біржового бюлетеня — періодичного органу, в якому публікуються курси цін на товари (цінні папери);

товарна біржа розробляє товарні стандарти, встановлює сорти товарів, реєструє марки фірм, допущених до біржової торгівлі;

товарна біржа виконує арбітражні функції, тобто розглядає спори між членами біржі, а також між членами біржі та їх контрагентами. Рішення арбітражної комісії біржі є обов'язковими і мають силу виконавчого документа.

Відповідно до викладених функцій товарні біржі діють за певними принципами, користуються правами та несуть встановлені законом обов'язки.

Принципами діяльності бірж є:

рівноправність учасників біржових торгів;

застосування вільних (ринкових) цін;

публічне проведення біржових торгів.

Товарна біржа має право:

встановлювати відповідно до чинного законодавства власні правила біржової торгівлі та біржового арбітражу, які є обов'язковими для всіх учасників торгів;

створювати підрозділи біржі та затверджувати положення про них;

розробляти з урахуванням державних стандартів власні стандарти і типові контракти;

зупиняти на деякий час біржову торгівлю, якщо ціни біржових угод протягом дня відхиляються більше ніж на визначений біржовим комітетом (радою біржі) розмір;

встановлювати вступні та періодичні внески для членів біржі, плати за послуги, що надаються біржею;

встановлювати інші грошові збори;

встановлювати і стягувати відповідно до статуту біржі плату за реєстрацію угод на біржі, штрафи та інші санкції за порушення статуту біржі та біржових правил;

засновувати арбітражні комісії для вирішення спорів у торговельних угодах;

укладати міжбіржові угоди з іншими біржами, мати своїх представників на них, у тому числі на біржах, розташованих за кордоном України;

вносити в державні органи пропозиції з питань, що стосуються біржової діяльності;

видавати біржові бюлетені, довідники та інші інформаційні та рекламні видання;

здійснювати інші функції, передбачені статутом біржі.

Стаття 4 Закону «Про товарну біржу» визначає обов'язки цієї організації. Товарна біржа, зокрема, забезпечує створення необхідних умов для біржової торгівлі, регулювання біржових операцій, регулювання цін на підставі співвідношення попиту та пропозиції на товари, що обертуються на біржі.

Біржа зобов'язана надавати організаційні та інші послуги членам і відвідувачам біржі, здійснювати збирання, обробку і поширення інформації, пов'язаної з кон'юнктурою ринку.

§ 3. Види біржових угод

Залежно від місця укладання закон розрізняє біржові та позабіржові угоди, що мають, проте, однакову юридичну природу.

Біржовими угодами є дії громадян і організацій щодо встановлення, зміни або припинення цивільних прав або обов'язків, які вчинені на біржі в результаті біржових торгів. Укладаються ці угоди через посередників — брокерські контори і брокерів, а не самими продавцями і покупцями реального товару. Виконуються біржові угоди поза біржею (товару як такого на біржі немає). Біржова угода має юридичні ознаки звичайної угоди щодо змісту, структури тексту, форми тощо.

На біржові та позабіржові угоди поширюються одні й ті самі правові норми про угоди. Йдеться, по-перше, про норми глави 16 розділу IV книги першої Цивільного кодексу України (статті 202—236), по-друге, про відповідні статті книги п'ятої ЦК, в яких закріплені норми щодо загальних положень про зобов'язання, про договір та про окремі види зобов'язань (купівлю-продаж, міну, поставку). Разом з тим біржова угода має певні юридичні особливості. Тому види, особливості укладання біржових угод врегульовано ст. 15 «Біржові операції» та ст. 17 «Правила біржової торгівлі» Закону «Про товарну біржу». Детально біржові угоди регулюються Правилами біржової торгівлі, затвердженими біржовими комітетами, а зміст цих угод визначається Типовими контрактами, які також затверджують біржові комітети.

Щоб відрізнити біржові угоди від звичайних, небіржових, законодавець, по-перше, визначає, що діяльність щодо їх укладення називається біржовими операціями; по-друге, встановлює особливі умови, яким має відповідати біржова угода.

Предметом біржової угоди є так званий біржовий товар. Згідно з п. а) ст. 15 Закону «Про товарну біржу» біржова угода може бути укладена на купівлю-продаж, поставку та обмін товарів, які допущені для обігу на товарній біржі. Вимоги до біржового товару регулюються правилами біржової торгівлі окремих бірж.

Разом із тим, як встановлено ч. 6 ст. 15 Закону, не можуть бути предметом біржової торгівлі речі, визначені індивідуальними ознаками, якщо вони не продаються як партія, а також будь-які вживані товари, включаючи транспортні засоби, та капітальні активи. Таке обмеження не поширюється на майно, яке відчужується з податкової застави, а також майно, конфісковане відповідно до закону.

При цьому партією товару вважається визначена кількість (але не менше двох одиниць) однорідних товарів одного або кількох найменувань, закуплених, відвантажених або отриманих одночасно за одним товарно-супровідним документом.

Уживаними товарами вважаються товари, що були у користуванні не менше року, транспортні засоби, які не підпадають під визначення нового транспортного засобу згідно із законом, а також будь-який капітальний актив, що був прийнятий в експлуатацію до його продажу.

Новими транспортними засобами вважаються:

а) наземний транспортний засіб — той, що вперше реєструється в Україні та має загальний наземний пробіг до 6000 кілометрів;

б) судно — те, що вперше реєструється в Україні та пройшло не більше 100 годин після першого введення такого судна в експлуатацію;

в) літальний апарат — той, що вперше реєструється в Україні та має налітний час до такої реєстрації, що не перевищує 40 годин після першого введення в експлуатацію. Налітним вважається час, який розраховується від блок-часу зльоту літального апарата до блок-часу його приземлення.

Як правило, біржі здійснюють обмін (товарооборот) товарів, що характеризуються якісною однорідністю (речі, визначені родовими ознаками, взаємозамінюваний товар). Обов'язковою вимогою є те, що біржовий товар не повинен потребувати додаткового узгодження його характеристик. Товар, який подається біржі, має відповідати встановленим стандартам. Якщо він частково втратив споживчі якості, відповідні дані мають бути відомі всім учасникам біржового торгу.

Відмінність між біржовими і небіржовими угодами полягає також у тому, що суб'єктами (учасниками) біржових угод можуть бути лише члени біржі.

Біржові угоди за різними критеріями поділяються на види. Найзагальнішим критерієм поділу є час виконання угоди. Згідно з цим критерієм є угоди:

з негайним виконанням («угоди на реальний товар» або «касові угоди»). Така назва угод зумовлена тим, що придбання або відчуження товару передбачає у цьому разі саме «негайне» виконання угоди. За такою угодою товар має знаходитися на одному з указаних біржею

складів і передаватися покупцеві негайно. Конкретний термін визначається Правилами біржової торгівлі;

термінові (угоди на строк). Згідно з такими угодами організація-продавець передає у певний, визначений сторонами строк у власність (господарське відання, оперативне управління) організації-покупця товар, а покупець зобов'язується прийняти і оплатити товар на умовах (щодо строку платежу, ціни), встановлених договором. По суті, це договори поставки біржового товару, строки виконання яких визначаються наперед, на майбутнє. Оскільки йдеться про поставки в майбутньому, така біржова угода називається угодою на строк, або форвардною угодою.

Форвардний контракт визначається у Податковому кодексі України як цивільно-правовий договір, за яким продавець зобов'язується у майбутньому в установлений строк передати базовий актив у власність покупця на визначених умовах, а покупець зобов'язується прийняти в установлений строк базовий актив і сплатити за нього ціну, визначену таким договором.

Усі умови форварду визначаються сторонами контракту під час його укладення.

Укладення форвардів та їх обіг здійснюються поза організатором торгівлі стандартизованими строковими контрактами.

Покупець форвардного контракту має право без погодження з іншою стороною контракту в будь-який момент до закінчення строку дії (ліквідації) форвардного контракту продати такий контракт будь-якій іншій особі, включаючи продавця такого форвардного контракту.

Строк зазначається у договорі (біржовому контракті). Найбільша тривалість цього строку також регулюється біржею у Правилах біржової торгівлі. До угод на строк належать також біржові угоди з товаром, який знаходиться в дорозі, а також з товаром з наступним надходженням. Характерною особливістю угоди на строк є те, що договори такого роду можна багаторазово перепродувати на біржі аж до моменту остаточної поставки товару.

З огляду на юридичний спосіб забезпечення виконання вирізняються біржові угоди із заставою. Особливістю цього виду угод є те, що крім основних предметів угод до їх змісту входить і зміст іншого договору — договору застави. Він полягає в тому, що в момент укладання основного договору один контрагент виплачує іншому суму, визначену договором як застава. Отже, щодо цієї угоди, крім основного, діє також договір застави.

Залежно від особи заставодавця цей вид біржової угоди має два підвиди:

угода із заставою на купівлю (заставадавець є покупець) і угода із заставою на продаж (заставадавець є продавець).

У разі невиконання боржником забезпеченого заставою зобов'язання задоволення майнових вимог кредитора проводиться за рахунок заставленої суми. У разі спору це відбувається за рішенням біржового арбітражу.

Одним із видів біржових угод на строк є ф'ючерсні угоди, предметом яких є стандартні біржові контракти на стандартизований товар з визначеним наперед строком виконання, але за ціною, встановленою на день укладання контракту.

Ф'ючерсний контракт (ф'ючерс) — це стандартизований строковий контракт, за яким продавець зобов'язується у майбутньому в установленний строк (дата виконання зобов'язань за ф'ючерсним контрактом) передати базовий актив у власність покупця на визначених специфікацією умовах, а покупець зобов'язується прийняти базовий актив і сплатити за нього ціну, визначену сторонами контракту на дату його укладення.

Ф'ючерсний контракт виконується відповідно до його специфікації шляхом постачання базового активу та його оплати коштами або проведення між сторонами контракту грошових розрахунків без постачання базового активу.

Виконання зобов'язань за ф'ючерсом забезпечується шляхом створення відповідних умов організатором торгівлі стандартизованими строковими контрактами.

Покупець ф'ючерсного контракту має право продати такий контракт протягом строку його дії іншим особам без погодження умов такого продажу з продавцем контракту.

Особливості ф'ючерсної угоди полягають у тому, що:

предметом ф'ючерсної угоди є купівля-продаж біржового контракту на певний товар, а не реального товару;

предмет контракту і сам контракт мають бути стандартними (в тому числі щодо кількості та якості товару, способу встановлення ціни тощо), оскільки це необхідно для підтримки біржового обігу ф'ючерсів;

біржовий контракт (предмет ф'ючерса) укладається за умови, що він має вказане біржею стандартне місце поставки, але може вільно продаватись і купуватись на біржі протягом усього строку своєї дії (до визначеного біржею «ліквідаційного строку»);

особливістю прав продавця ф'ючерса є можливість зворотного його викупу за біржовим курсом (ціною ф'ючерсного ринку) у будь-який момент до закінчення ліквідаційного строку. Зі свого боку, покупець має право вільного продажу ф'ючерса за таким самим курсом і до того самого строку.

Таким чином, ф'ючерс, маючи стандартне місце поставки, є предметом біржової купівлі-продажу протягом терміну його дії. Обіг ф'ючерсів забезпечують біржові спекулянти ф'ючерсами. Як учасники біржових торгів, вони привласнюють різницю між ціною кожного ф'ючерса (ціною ф'ючерсного ринку) і реальною ціною на товар на момент виконання ф'ючерса.

Комерційна ідея ф'ючерса полягає у страхуванні як продавця, так і покупця від несприятливого коливання цін на даний товар.

Продавець реального товару має змогу залежно від курсу цін реального і ф'ючерсного ринків викупити контракт і продати товар за ціною, більш вигідною, ніж ціна контракту.

Покупець, якщо він не заінтересований у ціні контракту на день його виконання, може продати його на біржі.

Купівля-продаж ф'ючерсів з метою страхування від несприятливого коливання цін на біржовий товар протягом строку їх дії називається хеджуванням.

Наступним видом біржових угод є опціон, тобто цивільно-правовий договір, згідно з яким одна сторона контракту одержує право на придбання (продаж) базового активу, а інша сторона бере на себе безумовне зобов'язання продати (придбати) базовий актив у майбутньому протягом строку дії опціону чи на встановлену дату (дату виконання) за визначеною під час укладання такого контракту ціною базового активу. За умовами опціону покупець виплачує продавцю премію опціону.

Перший продавець опціона (емітент) несе безумовне та безвідкличне зобов'язання щодо продажу цінних паперів (товарів, коштів) на умовах укладеного опціонного контракту.

Будь-який покупець опціона має право відмовитися у будь-який момент від придбання таких цінних паперів (товарів, коштів).

Претензії стосовно неналежного виконання або невиконання зобов'язань опціонного контракту можуть пред'являтися виключно емітен-ту опціона.

Опціон може бути проданий без обмежень іншим особам протягом строку його дії.

§ 4. Правила біржової торгівлі

Правовий режим і функції Правил біржової торгівлі регулює ст. 17 Закону «Про товарну біржу». Ця стаття визначає обов'язковий зміст Правил, коло питань діяльності біржі, на які вони поширюються, основні заборони, що мають діяти на товарній біржі. Правила регулюють:

порядок здійснення біржових операцій;
порядок ведення біржової торгівлі;
процедуру біржового арбітражу з цих питань.
Правила біржової торгівлі визначають:
строк та місце проведення біржових операцій;
склад учасників біржових торгів і сукупність вимог, що ставляться

до них;

порядок здійснення та реєстрації біржових операцій;
порядок надання та розмір плати за користування послугами біржі;
відповідальність учасників та працівників біржі за невиконання
або неналежне виконання правил біржової торгівлі;
інші положення, встановлені органами управління біржі.

Правила біржової торгівлі затверджуються загальними зборами членів біржі або уповноваженим ними органом.

Закон «Про товарну біржу» передбачає, що на кожній товарній біржі мають діяти загальні заборони, а саме:

забороняються купівля і продаж товарів та контрактів з метою впливу на динаміку цін (тобто навмисна їхня скупка) як однією особою безпосередньо, так і через підставних осіб;

забороняються будь-які погоджені дії учасників біржової торгівлі з метою зміни чи фіксації поточних біржових цін;

забороняється поширення неправдивих відомостей, що можуть призвести до штучної зміни кон'юнктури.

Не підлягає розголошенню зміст біржової угоди (за винятком назви товару, кількості, ціни, місця і строку виконання). Цю інформацію може бути надано тільки на письмову вимогу судам, органам прокуратури, служби безпеки, внутрішніх справ, господарському суду та аудиторським організаціям у випадках, передбачених законодавством України.

Правила біржової торгівлі регулюють процедуру проведення біржових торгів, яка має приблизно такий вигляд.

1. Суб'єкт господарювання або інший учасник господарських відносин, який бажає купити або продати біржовий товар, подає брокеру заявку за встановленою формою з повною інформацією щодо предмета угоди в строк, встановлений Правилами (як правило, не пізніше ніж за три доби до проведення торгів). Заявки реєструються і вводяться до банку даних (інформаційної системи) біржі, де вони знаходяться протягом певної кількості торгів, встановленої Правилами.

Разом з тим, наявні товари, що вимагають негайної реалізації (протягом одного біржового дня), виставляються на біржі шляхом безпосереднього подання заявки біржовому брокеру у встановлений час.

Якщо такі товари не продані протягом дня, вони або знімаються з торгів, або за згодою брокера-продавця вводяться в банк даних.

2. У визначений час (за день до початку торгів) брокери мають одержати інформаційні листи, в яких зазначаються перелік виставлених на торги товарів на цей біржовий день, їх кількість, ціна.

Перед початком торгів проводиться реєстрація брокерів, що прибули на торги. Після цього вони допускаються в торговельний зал біржі.

3. Торги розпочинаються за встановленим сигналом. Після цього виставлені на торги товари оголошуються на інформаційному табло (на деяких біржах голосом). У момент оголошення брокер-продавець і брокер-покупець голосом і спеціальними професійними жестами домовляються щодо укладення майбутньої угоди.

Закінчуються біржові торги згідно із встановленим сигналом, після чого укладати біржові угоди не можна.

Біржова угода вважається укладеною з моменту її реєстрації на біржі. Оформлення і реєстрацію біржових угод усіх видів здійснює реєстраційне бюро (палата) біржі у встановлений Правилами час. Зареєстровані на біржі угоди не підлягають нотаріальному засвідченню.

За порушення Правил біржової торгівлі встановлюються (в самих же Правилах) санкції, які застосовуються біржею. Як правило, це штрафи у визначених розмірах, хоча може застосовуватися і така санкція, як позбавлення брокера права протягом певного часу брати участь у торгах. Рішення про застосування санкцій за порушення Правил біржової торгівлі приймається від імені біржового комітету його відповідальним представником (наприклад, генеральним директором біржі) у формі розпорядження.

Регулюючи особливості розгляду спорів за біржовими угодами, правила біржового арбітражу визначають склад біржового арбітражу, процедуру розгляду та вирішення спорів, оголошення рішення, його виконання та перегляд.

§ 5. Правовий статус фондової біржі

Фондова біржа утворюється та діє в організаційно-правовій формі акціонерного товариства або товариства з обмеженою відповідальністю, та провадить свою діяльність відповідно до Цивільного кодексу України, законів, що регулюють питання утворення, діяльності та припинення юридичних осіб, з особливостями, визначеними статтями 20–25 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок».

Прибуток фондової біржі спрямовується на її розвиток та не підлягає розподілу між її засновниками (учасниками).

Фондова біржа утворюється не менше ніж двадцятьма засновниками — торговцями цінними паперами, які мають ліцензію на право провадження професійної діяльності на фондовому ринку. Частка одного торговця цінними паперами не може бути більшою, ніж 5 відсотків статутного капіталу фондової біржі.

Розмір статутного капіталу фондової біржі має становити не менш як 15 млн грн. Розмір власного капіталу фондової біржі, що здійснює кліринг та розрахунки, має становити не менш як 25 млн грн.

Фондова біржа набуває статусу юридичної особи з моменту державної реєстрації. Державна реєстрація фондової біржі здійснюється в порядку, встановленому Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців».

Фондова біржа має право провадити діяльність з організації торгівлі на фондовому ринку з моменту отримання ліцензії Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку.

Слова «фондова біржа» та похідні від них дозволяється використовувати лише юридичним особам, які створені та функціонують відповідно до вимог цього Закону.

Діяльність фондової біржі як організатора торгівлі тимчасово зупиняється Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку в разі, коли кількість її членів стала менше за 20. Якщо протягом шести місяців прийняття нових членів не відбулося, діяльність фондової біржі припиняється.

Членами фондової біржі можуть бути виключно торговці цінними паперами, які мають ліцензію на право провадження професійної діяльності на фондовому ринку та взяли на себе зобов'язання виконувати всі правила, положення і стандарти фондової біржі.

У разі анулювання отриманої торговцем цінними паперами ліцензії на право провадження професійної діяльності на фондовому ринку його членство у фондовій біржі тимчасово зупиняється до поновлення ним ліцензії або надання на біржу листа щодо виключення його з членів біржі. Інші підстави припинення або тимчасового зупинення членства у фондовій біржі визначаються правилами фондової біржі.

Членство у фондовій біржі припиняється у разі анулювання ліцензії на право провадження професійної діяльності на фондовому ринку, виданої торговцю цінними паперами.

Кожний член фондової біржі має рівні права щодо організації діяльності фондової біржі як професійного учасника фондового ринку.

Статут фондової біржі затверджується вищим органом фондової біржі.

У статуті фондової біржі зазначаються найменування і місцезнаходження фондової біржі, порядок управління і формування її органів та їх компетенція, мета діяльності, підстави та порядок припинення діяльності фондової біржі, розподілу майна фондової біржі у разі її ліквідації.

Відповідно до ст. 23 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» фондова біржа зобов'язана оприлюднювати та надавати Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку інформацію, передбачену законом та/або нормативно-правовими актами Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, у тому числі про:

- перелік торговців цінними паперами, допущених до укладання договорів купівлі-продажу цінних паперів та інших фінансових інструментів на фондовій біржі;

- перелік цінних паперів, які пройшли процедуру лістингу/делістингу;

- обсяг торгівлі цінними паперами та іншими фінансовими інструментами (кількість цінних паперів та інших фінансових інструментів, їх загальну вартість згідно з укладеними договорами, біржовий курс цінних паперів щодо кожного цінного паперу, що перебуває в обігу на фондовій біржі) за період, установлений Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку встановлює порядок і форми подання інформації, зазначеної у частині першій цієї статті, та здійснює контроль за розкриттям інформації фондовими біржами.

Фондова біржа зобов'язана подавати до загальнодоступної інформаційної бази даних Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку про ринок цінних паперів для подальшого розміщення такої інформації про всі вчинені на ній правочини щодо емісійних цінних паперів:

- найменування емітента цінних паперів та його ідентифікаційний код згідно з ЄДРПОУ;

- вид, тип, клас, форма існування та форма випуску цінних паперів;

- міжнародний ідентифікаційний номер цінних паперів;

- кількість цінних паперів за кожним правочином;

- ціна цінних паперів;

- дата вчинення правочину;

- інші відомості, визначені Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

До зазначеної інформації не включаються відомості про сторони правочинів.

Порядок та строки подання фондовою біржею зазначеної інформації, а також порядок її подальшого розміщення встановлюються Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Як організатор біржової торгівлі фондова біржа створює організаційні умови для укладення договорів купівлі-продажу цінних паперів та інших фінансових інструментів шляхом проведення біржових торгів і забезпечує контроль за їх виконанням із застосуванням відповідних заходів впливу.

У торгах на фондовій біржі мають право брати участь члени фондової біржі та інші особи відповідно до законодавства.

Торгівля на фондовій біржі здійснюється за правилами фондової біржі, які затверджуються біржовою радою та реєструються Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Правила фондової біржі складаються з порядку:

організації та проведення біржових торгів;

лістингу та делістингу цінних паперів;

допуску членів фондової біржі та інших осіб, визначених законодавством, до біржових торгів;

котирування цінних паперів та інших фінансових інструментів, оприлюднення їх біржового курсу;

розкриття інформації про діяльність фондової біржі та її оприлюднення;

розв'язання спорів між членами фондової біржі та іншими особами, які мають право брати участь у біржових торгах згідно із законодавством;

здійснення контролю за дотриманням членами фондової біржі та іншими особами, які мають право брати участь у біржових торгах згідно із законодавством, правил фондової біржі;

накладення санкцій за порушення правил фондової біржі.

Правила фондової біржі можуть також містити порядок:

здійснення клірингу та розрахунків за укладеними на фондовій біржі договорами щодо фінансових інструментів (крім цінних паперів);

взаємодії з депозитаріями цінних паперів із забезпечення централізованого виконання укладених на фондовій біржі договорів купівлі-продажу цінних паперів;

здійснення заходів із зниження ризиків невиконання укладених на фондовій біржі договорів купівлі-продажу цінних паперів та інших фінансових інструментів.

**Запитання і завдання
для самоконтролю**

1. Дайте визначення поняття товарної біржі.
2. Що таке фондова біржа?
3. Як класифікуються товарні біржі?
4. Назвіть основні функції товарної біржі.
5. Які права має товарна біржа?
6. Яким умовам повинна відповідати біржова угода?
7. Назвіть види угод залежно від часу виконання.
8. У чому полягають особливості ф'ючерсної угоди?
9. Які основні питання діяльності товарної біржі регулюються Правилами біржової торгівлі?
10. Назвіть загальні заборони, що діють на біржі.
11. Охарактеризуйте правове становище фондової біржі.

Глава 19

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОРЕНДИ ТА ЛІЗИНГУ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

§ 1. Поняття договору оренди. Об'єкти оренди

Одним із напрямів підвищення ефективності використання майна державних підприємств і організацій у сучасних умовах є передача його в оренду фізичним та юридичним особам. За допомогою оренди реалізуються як інтереси власника щодо отримання доходу з наявних у нього виробничих фондів, так і інтереси орендаря, який, не обтяжуючи себе щоразу придбанням необхідного обладнання, устаткування тощо у власність, має змогу ефективно використовувати найняте ним майно для здійснення своєї статутної діяльності.

Загальне поняття договору оренди сформульовано в ч. 1 ст. 283 ГК, згідно з якою за договором оренди одна сторона (орендодавець) передає другій стороні (орендареві) за плату на певний строк у користування майно для здійснення господарської діяльності.

З цього визначення випливає, що:

по-перше, орендні відносини мають виключно договірний характер і не можуть виникати на підставі планових завдань або інших адміністративно-управлінських актів;

по-друге, оренда передбачає передачу майна у користування (без надання права орендареві розпоряджатися орендованим майном);

по-третє, таке користування є платним, що забезпечується внесенням орендарем орендодавцеві орендної плати у визначених розмірах;

по-четверте, оренда передбачає передання майна у строкове (тимчасове) користування. У разі закінчення строку, на який було укладено договір оренди, цей договір припиняється.

Визначення оренди, що його містить ч. 1 ст. 283 ГК, відрізняється від визначення оренди, вміщеного у ст. 2 Закону України від 14 березня 1995 р. «Про оренду державного та комунального майна»¹. Від-

¹ Цей закон є новою редакцією Закону України від 10 квітня 1992 р. «Про оренду майна державних підприємств та організацій».

повідно до цієї статті орендою визнається засноване на договорі строкове платне користування майном, що необхідне орендареві для здійснення підприємницької та іншої діяльності. Ця відмінність полягає в тому, що згідно з ГК майно, що передається в оренду, може використовуватися орендарем лише для здійснення господарської діяльності (як підприємництва, так і некомерційної господарської діяльності). Якщо ж майно передається у користування не для здійснення господарської діяльності, а для задоволення інших потреб, до таких відносин, на нашу думку, мають застосовуватися відповідні положення глави 58 «Найм (оренда)» Цивільного кодексу України.

Відносини щодо оренди майна, крім ГК і ЦК (відповідні положення якого застосовуються з урахуванням особливостей, передбачених ГК), регулює, насамперед, Закон України «Про оренду державного та комунального майна». Його особливість полягає в регулюванні двох груп відносин: організаційних, пов'язаних з передачею в оренду майна державних підприємств, установ та організацій та іншого окремого індивідуально визначеного майна, що перебуває в державній та комунальній власності, підприємств, заснованих на майні, що належить Автономній Республіці Крим або перебуває у комунальній власності, їх структурних підрозділів, та іншого окремого індивідуально визначеного майна, що перебуває в державній та комунальній власності; майнових — між орендодавцями та орендарями щодо господарського використання державного майна, майна, що належить Автономній Республіці Крим або перебуває у комунальній власності.

Зазначений закон, незважаючи на його назву, має універсальний характер, оскільки його положеннями (якщо інше не передбачено законодавством та договором оренди) може регулюватися оренда майна інших форм власності (приватної та колективної).

Важливе значення для регулювання орендних відносин мають й інші акти законодавства України: Декрети Кабінету Міністрів України від 29 грудня 1992 р. № 20-92 «Про укладення договорів оренди приміщень підприємствами й організаціями торгівлі, громадського харчування та сфери послуг»¹; від 31 грудня 1992 р. № 26-92 «Про перелік майнових комплексів державних підприємств, організацій, їх структурних підрозділів основного виробництва, приватизація або передача в оренду яких не допускається»²; від 11 січня 1993 р. № 5-93 «Про впорядкування використання адміністративних будинків і нежитлових примі-

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 11. — Ст. 90.

² Там само. — Ст. 96.

чень, що перебувають у державній власності»¹; закони України від 4 березня 1992 р. «Про приватизацію державного майна», від 21 вересня 1999 р. «Про господарську діяльність у Збройних Силах України»² та від 7 лютого 2002 р. «Про особливості правового режиму майнового комплексу Національної академії наук України»³; постанова Кабінету Міністрів України від 10 серпня 1995 р. № 629 «Про затвердження Методики оцінки вартості об'єктів оренди, Порядку викупу орендарем оборотних матеріальних засобів та Порядку надання в кредит орендареві коштів та цінних паперів»⁴; Типові договори оренди, затвержені наказом Фонду державного майна України від 23 серпня 2000 р. № 1774⁵, та ряд інших нормативних актів.

Законодавством визначено, яке саме майно може бути об'єктом оренди. Насамперед, у користування за договором оренди передається індивідуально визначене майно виробничо-технічного призначення (або цілісний майновий комплекс), що не втрачає у процесі використання своєї споживчої якості (неспоживна річ).

Об'єктами оренди можуть бути:

а) державні та комунальні підприємства або їх структурні підрозділи як цілісні майнові комплекси, тобто господарські об'єкти із завершеним циклом виробництва продукції (робіт, послуг), відокремленою земельною ділянкою, на якій розміщений об'єкт, та автономними інженерними комунікаціями і системою енергопостачання;

б) нерухоме майно (будівлі, споруди, нежитлові приміщення) та інше окреме індивідуально визначене майно підприємств;

в) майно, що не увійшло до статутного (складеного) капіталу господарських товариств, створених у процесі приватизації (корпоративної).

Оскільки майно підприємства крім основних фондів складають також оборотні кошти та інші цінності, законодавством встановлений спеціальний порядок передачі їх орендареві. Так, грошові кошти та цінні папери з урахуванням дебіторської та кредиторської заборгованості орендодавець надає орендареві на умовах кредиту за ставкою рефінансування Національного банку України. Надання орендареві в кредит коштів та цінних паперів здійснюється на підставі кредитного догово-

¹ Відомості Верховної Ради України. — № 12. — Ст. 108.

² Там само. — 1999. — № 48. — Ст. 408.

³ Там само. — 2002. — № 30. — Ст. 205.

⁴ ЗП України. — 1995. — № 12. — Ст. 276. Сьогодні діє Методика в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 3 січня 2003 р.

⁵ Офіційний вісник України. — 2000. — № 52. — Ст. 2281.

ру, який укладається одночасно з договором оренди. Строк надання кредиту не повинен перевищувати строку дії договору оренди. У разі розірвання кредитного договору, закінчення строку його дії або припинення договору оренди орендар зобов'язаний повернути орендодавцеві надані йому кошти та цінні папери.

Інші оборотні матеріальні засоби (тобто не грошові кошти і не цінні папери) викуповуються орендарем згідно з договором купівлі-продажу, який укладається одночасно з договором оренди. Плата за придбані оборотні матеріальні засоби вноситься орендарем протягом 30 календарних днів з моменту укладання договору. Створеному членами трудового колективу господарському товариству орендодавець може продати оборотні матеріальні засоби в кредит за умови оплати ним не менш як 30 відсотків їхньої вартості. При цьому термін оплати оборотних матеріальних засобів не повинен перевищувати одного року з дати укладення договору купівлі-продажу. Розміри чергових внесків та строки їх сплати визначаються у договорі купівлі-продажу.

Разом з тим, згідно з ч. 2 ст. 4 Закону України «Про оренду державного та комунального майна» не можуть бути об'єктами оренди:

цілісні майнові комплекси державних підприємств, їх структурних підрозділів (філій, цехів, дільниць), що здійснюють діяльність, передбачену ч. 1 ст. 4 Закону України «Про підприємництво»;

цілісні майнові комплекси казенних підприємств;

цілісні майнові комплекси структурних підрозділів (філій, цехів, дільниць) казенних підприємств, що здійснюють діяльність, передбачену ч. 1 ст. 4 Закону України «Про підприємництво»;

об'єкти державної власності, що мають загальнодержавне значення і не підлягають приватизації відповідно до ч. 2 ст. 5 Закону України «Про приватизацію державного майна» (крім пам'яток культурної спадщини, нерухомих об'єктів, які знаходяться на території історико-культурних заповідників), а також об'єкти, включені до переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації, затвердженого Законом України «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації», які випускають підакцизну продукцію, крім цілісних майнових комплексів, які випускають підакцизну продукцію, переданих в оренду до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про оренду державного та комунального майна» від 29 червня 2004 року.

майно, що забезпечує цілісність об'єднаної енергетичної системи України та диспетчерське (оперативно-технологічне) управління;

майно підприємств урядового, фельд'єгерського та спеціального зв'язку;

майно підприємств, що провадять діяльність у сфері метрології, сертифікації та стандартизації;
об'єкти космічної діяльності;
захисні споруди цивільної оборони;
установи виконання покарань та слідчі ізолятори;
полігони, будови, споруди, устаткування для захоронення твердих промислових та побутових відходів, скотомогильники;
автомобільні дороги, крім тих, що належать підприємствам до першого розгалуження їх за межами території цих підприємств;
злітно-посадкові смуги, що мають стратегічне значення;
акваторії портів, гідрографічні споруди, захисні гідроспоруди (греблі, дамби, вали, моли, насипи) та системи сигналізації, портові системи інженерної інфраструктури і споруди зв'язку, енергодопостачання та водовідведення, залізничні колії (до першого розгалуження за межами території порту), навчальний та гідрографічний флоту;
водосховища та водогосподарські канали комплексного призначення, міжгосподарські меліоративні системи, гідротехнічні захисні споруди;
магістральні та міждержавні електричні мережі (лінії електропередачі);
магістральний трубопровідний транспорт, що обслуговує потреби держави в цілому;
магістральні нафто-, газо-, аміакопроводи та підземні нафто- та газосховища.

Окреме індивідуально визначене майно зі складу цілісного майнового комплексу підприємства, його структурного підрозділу, забороненого до оренди, може бути об'єктом оренди (без права приватизації та суборенди), якщо воно не заборонене до оренди законами України, не задіяне у процесі основного виробництва та за висновком органу, уповноваженого управляти цим майном, його оренда не порушить цілісності майнового комплексу.

Законодавчими актами України може бути доповнено перелік підприємств, майнові комплекси яких не можуть бути об'єктами оренди.

§ 2. Сторони в договорі оренди

Суб'єктами оренди (сторонами в договорі оренди) є орендодавці та орендарі.

Орендодавцями (тобто органами та організаціями, що передають майно в оренду) щодо державного та комунального майна є:

1) Фонд державного майна України, його регіональні відділення та представництва — щодо цілісних майнових комплексів підприємств,

їх структурних підрозділів та нерухомого майна, а також майна, що не увійшло до статутного (складеного) капіталу господарських товариств, створених у процесі приватизації (корпоратизації), що є державною власністю, крім майна, що належить до майнового комплексу Національної академії наук України та галузевих академій наук, а також майна, що належить вищим навчальним закладам та/або науковим установам, що надається в оренду науковим паркам та їхнім партнерам;

2) органи, уповноважені Верховною Радою Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування управляти майном, — щодо цілісних майнових комплексів підприємств, їх структурних підрозділів та нерухомого майна, яке відповідно належить Автономній Республіці Крим або перебуває у комунальній власності;

3) підприємства, установи та організації — щодо нерухомого майна, загальна площа якого не перевищує 200 квадратних метрів на одне підприємство, установу, організацію, та іншого окремого індивідуально визначеного майна;

4) державне підприємство із забезпечення функціонування дипломатичних представництв та консульських установ іноземних держав, представництв міжнародних міждержавних організацій в Україні Державного управління справами — щодо нерухомого майна та іншого окремого індивідуально визначеного майна цього підприємства, що передається дипломатичним представництвам та консульським установам іноземних держав, представництвам міжнародних міждержавних організацій в Україні.

Орендарями (тобто юридичними або фізичними особами, яким майном передається в оренду) згідно із Законом «Про оренду державного та комунального майна» можуть бути господарські товариства, створені членами трудового колективу підприємства, його структурного підрозділу, інші юридичні особи та громадяни України, фізичні та юридичні особи іноземних держав, міжнародні організації та особи без громадянства. При цьому фізична особа, яка бажає укласти договір оренди державного майна, до його укладення зобов'язана зареєструватися як суб'єкт підприємницької діяльності.

§ 3. Порядок укладання договору оренди

Закон України «Про оренду державного та комунального майна» досить детально регламентує процедуру укладання договору оренди.

Фізичні та юридичні особи, які бажають укласти договір оренди, направляють заяву, проект договору оренди, а також інші документи

згідно з переліком, визначеним Фондом державного майна України¹, відповідному орендодавцеві. У разі надходження до орендодавця заяви про оренду цілісного майнового комплексу підприємства, його структурного підрозділу, нерухомого майна, а також майна, що не увійшло до статутного (складеного) капіталу господарських товариств, створених у процесі приватизації (корпоратизації), орендодавець, за умови відсутності заборони на передачу майна в оренду, у п'ятиденний строк після дати реєстрації заяви надсилає копії матеріалів органу, уповноваженому управляти відповідним майном.

У випадках, якщо підприємство, його структурний підрозділ, щодо цілісного майнового комплексу якого надійшла заява про оренду, або ініціатор укладення договору оренди згідно із законодавством займають монопольне становище на ринку; внаслідок укладення договору оренди підприємець або група підприємців можуть зайняти монопольне становище на ринку; сумарна вартість активів або сумарний обсяг реалізації товарів (робіт, послуг), що належать об'єкту оренди та ініціаторові укладення договору оренди, перевищують показники, визначені законодавством, — орендодавець надсилає копії проекту договору оренди та інших отриманих документів також до органу Антимонопольного комітету України.

Орган, уповноважений управляти відповідним майном державної власності, майном, що належить Автономній Республіці Крим або перебуває у комунальній власності, та орган Антимонопольного комітету України розглядають надіслані орендодавцем копії документів і протягом п'ятнадцяти днів надсилають орендодавцеві висновки (дозвіл або відмову) щодо можливості оренди та умов договору оренди. У разі не-одержання орендодавцем висновків у встановлений термін укладення договору оренди вважається погодженим із зазначеними органами.

Орендодавець протягом п'яти днів після закінчення терміну погодження умов договору оренди з органом, уповноваженим управляти відповідним майном, і органом Антимонопольного комітету України, а у випадках, коли заява про оренду майна не потребує узгодження (щодо оренди окремого індивідуально визначеного майна, крім нерухомого), протягом п'ятнадцяти днів після дати її реєстрації дає згоду або відмовляє в укладенні договору оренди майна і повідомляє про це заявника.

¹ Див.: Перелік документів, які подаються орендодавцеві для укладення договору оренди майна, що належить до державної власності, затверджений наказом Фонду державного майна України від 14 листопада 2005 р. № 2975 // Офіційний вісник України. — 2006. — № 3. — Ст. 118.

Закон «Про оренду державного та комунального майна» містить примірний перелік підстав відмови у передачі в оренду об'єктів. Це, зокрема:

прийняття рішення компетентним органом про приватизацію або передприватизаційну підготовку цих об'єктів;

включення об'єкта до переліку підприємств, що потребують залучення іноземних інвестицій, згідно з рішенням Кабінету Міністрів України чи органів місцевого самоврядування;

відсутність згоди органу Антимонопольного комітету України на оренду;

відсутність згоди органу, уповноваженого управляти відповідним майном, на укладення договору оренди;

прийняття рішення орендодавцем про укладення договору оренди нерухомого майна з бюджетною установою;

інші підстави, передбачені законом.

Надаючи пріоритетне право на укладення договору оренди створеному трудовим колективом підприємства господарському товариству, законодавство передбачає, що укладення договору оренди з іншими фізичними та юридичними особами можливе лише за умови відсутності заяви господарського товариства впродовж двадцяти днів з дня направлення ним повідомлення про намір орендувати цілісний майновий комплекс підприємства, структурного підрозділу. За наявності заяв про оренду цілісного майнового комплексу підприємства, його структурного підрозділу (за умови відсутності заяви господарського товариства, створеного членами трудового колективу підприємства, його структурного підрозділу) або заяв про оренду нерухомого майна (за умови відсутності заяви бюджетної установи, організації) від двох або більше фізичних чи юридичних осіб орендар визначається орендодавцем на конкурсних засадах. Порядок проведення конкурсу визначається:

Кабінетом Міністрів України — для об'єктів, що перебувають у державній власності;

органами, визначеними Верховною Радою Автономної Республіки Крим, — для об'єктів, що належать Автономній Республіці Крим;

органами місцевого самоврядування — для об'єктів, що перебувають у комунальній власності.

У разі визначення орендаря на конкурсних засадах орендодавець надсилає копії проекту договору та інших матеріалів відповідним органам, зазначеним у ч. 2 цієї статті, у п'ятиденний термін після дати затвердження результатів конкурсу.

У разі відмови в укладенні договору оренди, а також неодержання відповіді у встановлений термін заінтересовані особи мають право звернутися за захистом своїх інтересів до суду.

§ 4. Умови договору оренди

Надаючи важливого значення змісту договору оренди майна, законодавець спеціально визначив істотні умови договору, тобто ті, що мають юридичне значення, впливають на формування і суть правовідносин, що виникають з цього договору. Сутність визначення істотних умов полягає в тому, що в разі недосягнення сторонами домовленості хоча б за однією з них такий договір не вважається укладеним.

Відповідно до ч. 1 ст. 284 ГК та ст. 10 Закону «Про оренду державного та комунального майна» істотними умовами договору оренди є:

об'єкт оренди (склад і вартість майна з урахуванням її індексації). Оцінка об'єкта оренди здійснюється за Методикою оцінки об'єктів оренди, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 10 серпня 1995 р. № 629 (в редакції від 2 січня 2003 р.)¹. Зазначена Методика передбачає особливості оцінки вартості цілісних майнових комплексів підприємств, їх структурних підрозділів (філій, цехів, дільниць); нерухомого майна (будівель, споруд, приміщень) та іншого окремого індивідуально визначеного майна підприємств (машин, устаткування, інших облікових одиниць основних засобів, нематеріальних активів та інших цінностей, що виділяються у самостійний об'єкт оренди згідно із законодавством); майна, що не увійшло до статутних капіталів господарських товариств, створених у процесі приватизації (корпоратизації), яка проводиться з урахуванням вимог Закону України від 12 липня 2001 р. «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні»² та Методики оцінки вартості майна;

термін, на який укладається договір оренди, що визначається за погодженням сторін. У разі відсутності заяви однієї зі сторін про припинення або зміну договору оренди протягом одного місяця після закінчення терміну дії договору він вважається продовженим на той самий термін і на тих самих умовах, які були передбачені договором. Після закінчення терміну договору оренди орендар, який належним чином виконував свої обов'язки, має переважне право, за інших рівних умов, на продовження договору оренди на новий термін;

орендна плата з урахуванням її індексації, що є платежем, який вносить орендар орендодавцеві незалежно від наслідків господарської діяльності. Методика розрахунку орендної плати за державне майно та пропорції її розподілу затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 4 жовтня 1995 р. № 786³. Зазначену Методику розробле-

¹ Офіційний вісник України. — 2003. — № 1. — Ст. 23.

² Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 47. — Ст. 251.

³ ЗП України. — 1996. — № 2. — Ст. 57.

но з метою створення єдиного організаційно-економічного механізму справляння плати за оренду цілісного майнового комплексу державного підприємства, організації, їх структурних підрозділів (філії, цеху, дільниці) та окремого індивідуально визначеного майна державного підприємства, організації, закріпленого за військовими частинами, закладами, установами та організаціями Збройних Сил, інших військових формувань, органами, підрозділами, закладами та установами Держспецзв'язку, рухомого та нерухомого військового майна (за винятком озброєння, боєприпасів, бойової та спеціальної техніки), а також майна, що не ввійшло до статутного капіталу господарського товариства, створеного у процесі приватизації (корпоратизації). Відповідно до цієї Методики (Додаток № 1 та Додаток № 2) орендна ставка за використання цілісних майнових комплексів державних підприємств встановлена залежно від сфери діяльності цих підприємств і коливається в межах від 10 до 25 відсотків до залишкової вартості основних засобів. Орендні ставки за використання нерухомого майна також залежать від цільового призначення орендованого майна і коливаються від 1 до 100 відсотків до вартості нерухомого майна, визначеної експертним шляхом. Розмір річної орендної плати у разі оренди окремого індивідуально визначеного майна встановлюється за згодою сторін, але не менш як 10 відсотків вартості орендованого майна, а у разі коли орендарем є суб'єкт малого підприємництва — не менше як 7 відсотків вартості орендованого майна.

У разі визначення орендаря на конкурсних засадах умовами конкурсу може бути передбачено більший розмір орендної плати.

Строки внесення орендної плати визначаються в договорі.

Методика розрахунку орендної плати та пропорції її розподілу між відповідним бюджетом, орендодавцем і балансоутримувачем визначаються для об'єктів, що перебувають у державній власності, Кабінетом Міністрів України. Методика розрахунку орендної плати та пропорції її розподілу між відповідним бюджетом, орендодавцем і балансоутримувачем визначаються органами, уповноваженими Верховною Радою Автономної Республіки Крим (для об'єктів, що належать Автономній Республіці Крим), та органами місцевого самоврядування (для об'єктів, що перебувають у комунальній власності) на тих самих методологічних засадах, як і для об'єктів, що перебувають у державній власності.

Орендна плата встановлюється, як правило, у грошовій формі. Залежно від специфіки виробничої діяльності орендаря за згодою сторін вона може встановлюватись у натуральній або грошово-натуральній формі. Розмір орендної плати може бути змінено за погодженням сторін, а також на вимогу однієї зі сторін у разі зміни цін і тарифів та в

інших випадках, передбачених законодавчими актами України. Орендар має право вимагати відповідного зменшення орендної плати, якщо з незалежних від нього обставин змінилися передбачені договором умови господарювання або істотно погіршився стан об'єкта оренди;

порядок використання амортизаційних відрахувань, якщо їх нарахування передбачено законодавством. Амортизаційні відрахування на орендовані цілісні майнові комплекси підприємств, їх структурні підрозділи нараховує та залишає у своєму розпорядженні орендар. Амортизаційні відрахування на орендоване нерухоме та інше окреме індивідуально визначене майно нараховує та залишає в своєму розпорядженні підприємство, господарське товариство, створене в процесі приватизації (корпоратизації), на балансі якого знаходиться це майно. Амортизаційні відрахування використовуються на відновлення орендованих основних фондів. Право власності на майно, придбане орендарем за рахунок амортизаційних відрахувань, належить власнику орендованого майна;

відновлення орендованого майна та умови його повернення. У разі розірвання договору оренди, закінчення строку його дії та відмови від його продовження або банкрутства орендаря останній зобов'язаний повернути орендодавцеві об'єкт оренди на умовах, зазначених у договорі оренди. Якщо орендар допустив погіршення стану орендованого майна або його загибель, він повинен відшкодувати орендодавцеві збитки, якщо не доведе, що погіршення або загибель майна сталися не з його вини. Орендар має право залишити за собою проведені ним поліпшення орендованого майна, здійснені за рахунок власних коштів, якщо вони можуть бути відокремлені від майна без заподіяння йому шкоди. Якщо орендар за рахунок власних коштів здійснив за згодою орендодавця поліпшення орендованого майна, які неможливо відокремити від майна без заподіяння йому шкоди, орендодавець зобов'язаний компенсувати йому зазначені кошти, якщо інше не визначено договором оренди. Вартість поліпшень орендованого майна, зроблених орендарем без згоди орендодавця, які не можна відокремити без шкоди для майна, компенсації не підлягає.

Виконання зобов'язань за договором оренди має здійснюватися відповідно до загальних вимог, встановлених ГК та ЦК щодо виконання договорів.

Орендодавець зобов'язаний:

передати об'єкт оренди орендареві у строки і на умовах, визначених у договорі оренди. У разі порушення цього зобов'язання орендар має право вимагати від орендодавця передачі об'єкта та відшкодування збитків, завданих затриманням передачі, або відмовитись від договору

і вимагати відшкодування збитків, завданих йому невиконанням договору оренди;

проводити за свій рахунок капітальний ремонт зданого в оренду майна, якщо інше не передбачено законом або договором.

За договором оренди орендаря може бути зобов'язано використувати об'єкт оренди за цільовим призначенням відповідно до профілю виробничої діяльності підприємства, майно якого передано в оренду, та виробляти продукцію в обсягах, необхідних для задоволення потреб регіону. Орендар також зобов'язаний:

використовувати та зберігати орендоване майно відповідно до умов договору, запобігати його пошкодженню, псуванню;

вносити орендну плату своєчасно і в повному обсязі.

Договором оренди можуть бути встановлені й інші права та обов'язки сторін:

відповідальність сторін за невиконання обов'язків за договором оренди, в тому числі за зміну або розірвання договору в односторонньому порядку, що встановлена законодавчими актами України, а також конкретними укладеними договорами оренди;

страхування орендарем взятого ним в оренду майна, яке здійснюється відповідно до законодавства України про страхування, а також обов'язки сторін щодо забезпечення пожежної безпеки орендованого майна.

За згодою сторін у договорі оренди можуть бути передбачені й інші умови.

Умови договору оренди є чинними на весь строк дії договору і у випадках, коли після його укладення законодавством встановлено правила, які погіршують становище орендаря.

§ 5. Припинення договору оренди

Частина 1 ст. 291 ГК та ст. 26 Закону України «Про оренду державного та комунального майна» містять норму, згідно з якою одностороння відмова від договору оренди не допускається. Разом з тим, законом встановлено вичерпний перелік підстав припинення договору оренди. Такими підставами закон визнає:

закінчення строку, на який було укладено договір оренди;

приватизацію об'єкта оренди орендарем (за участю орендаря).

У разі переходу права власності на орендоване майно до інших осіб договір оренди зберігає чинність для нового власника;

банкрутство орендаря;

загибель об'єкта оренди;

ліквідацію юридичної особи, яка була орендарем або орендодавцем.

Договір оренди може бути розірваний за згодою сторін. На вимогу однієї зі сторін договір оренди може бути достроково розірваний з підстав, передбачених ЦК для розірвання договору найму.

Так, відповідно до ст. 783 ЦК наймодавець має право вимагати розірвання договору найму, якщо:

- 1) наймач користується річчю всупереч договору або призначенню речі;
- 2) наймач без дозволу наймодавця передав річ у користування іншій особі;
- 3) наймач своєю недбалою поведінкою створює загрозу пошкодження речі;
- 4) наймач не приступив до проведення капітального ремонту речі, якщо обов'язок проведення капітального ремонту був покладений на наймача.

Дострокове розірвання договору на вимогу наймача (ст. 784 ЦК) можливе, якщо:

- 1) наймодавець передав у користування річ, якість якої не відповідає умовам договору та призначенню речі;
- 2) наймодавець не виконує свого обов'язку щодо проведення капітального ремонту речі.

Згідно з Декретом Кабінету Міністрів України від 11 січня 1993 р. № 5-93 «Про впорядкування використання адміністративних будинків і нежитлових приміщень, що перебувають у державній власності» договори найму (оренди) з користувачами будинків і приміщень, що є в державній власності та належать підприємствам, установам і організаціям на праві повного господарського відання або оперативного управління, вважаються розірваними з моменту прийняття Кабінетом Міністрів України рішення про розміщення в них центральних державних органів, дипломатичних представництв і консульств іноземних держав.

У всіх зазначених випадках договір оренди розривається в порядку, встановленому ст. 188 ГК.

§ 6. Правове регулювання лізингових операцій в Україні

Лізинг (від англійського lease — оренда) як одна з прогресивних форм забезпечення товаровиробників засобами виробництва є порівняно новим видом зобов'язань для нашої господарської системи. Як різновид оренди лізингові операції почали інтенсивно розвиватися в

ряді країн (США, Японія, країни Західної Європи) в період після другої світової війни і сьогодні стали невід'ємною частиною економіки в більшості промислово розвинених країн та багатьох країнах, що розвиваються.

Однією з причин повільного запровадження лізингу в нашій державі певний час була відсутність правових норм, покликаних регулювати ці суспільні відносини. Щоправда, у ст. 3 Закону України від 20 березня 1991 р. «Про банки і банківську діяльність» зазначалося, що банки можуть виконувати, зокрема, таку банківську операцію, як придбання за власні кошти засобів виробництва для передачі їх в оренду (лізинг).

Прогаolini в правовому регулюванні лізингових операцій деякою мірою заповнював Закон України від 28 грудня 1994 р. (в редакції від 22 травня 1997 р.) «Про оподаткування прибутку підприємств», в якому було вміщено визначення понять «лізингова (орендна) операція», «оперативний лізинг (оренда)», «фінансовий лізинг (оренда)», «зворотний лізинг (оренда)».

Під лізинговою операцією цей Закон розумів господарську операцію фізичної чи юридичної особи (орендодавця), що передбачає надання основних фондів або землі у користування іншим фізичним чи юридичним особам (орендарям) під процент та на визначений строк.

Лізингові операції за цим Законом здійснювалися у вигляді оперативного лізингу, фінансового лізингу та зворотного лізингу.

Оперативний лізинг (оренда) — це господарська операція фізичної або юридичної особи, що передбачає передачу орендарю основного фонду, придбаного або виготовленого орендодавцем, на умовах інших, ніж ті, що передбачаються фінансовим лізингом (пп. 1.4.97 Податкового кодексу України). До відносин оперативного лізингу застосовуються норми ЦК щодо найму (оренди).

Оскільки при оперативному лізингу орендодавець не може амортизувати всі витрати за рахунок надходжень від одного орендаря, в літературі цей вид лізингу називається ще лізингом з неповною окупністю (ЛНО).

Фінансовий лізинг (лізинг з повною окупністю) — це господарська операція фізичної чи юридичної особи, що передбачає придбання орендодавцем на замовлення орендаря основних фондів з подальшою їх передачею у користування орендарю на строк, що не перевищує строку повної амортизації таких основних фондів з обов'язковою передачею права власності на такі основні фонди орендарю.

Фінансовий лізинг є різновидом фінансового кредиту, тому іноді він ще має назву інвестиційного лізингу. Витрати орендодавця на купів-

лю об'єктів фінансового лізингу не включаються до складу валових витрат або до складу основних фондів такого орендодавця.

Основні фонди, передані у фінансовий лізинг, включаються до складу основних фондів орендаря.

В операціях фінансового лізингу на початкових стадіях беруть участь три суб'єкти:

виробник або продавець устаткування, який, уклавши угоду купівлі-продажу або поставки, втрачає право власності (право повного господарського відання) на зазначене устаткування;

орендодавець (лізингова компанія), який укладає договір купівлі-продажу (поставки) з виробником і стає власником устаткування;

орендар, який отримує майно у володіння та користування і здійснює орендні платежі.

Це традиційна і найпоширеніша з точки зору техніки її проведення лізингова операція, яка повністю фінансується орендодавцем і тому називається прямою лізинговою операцією — прямим лізингом. Разом з тим у комерційній практиці використовується непрямий лізинг, при якому до кола суб'єктів, що беруть участь у такій операції, залучається банк, що фінансує угоду. При цьому можуть застосовуватися дві схеми здійснення непрямих лізингових операцій. За першою банк надає лізинговій компанії кредит на придбання устаткування під заставу цього устаткування, а лізингова компанія, здавши устаткування в оренду, сплачує банку кредит і проценти за користування ним за рахунок отриманої від орендаря орендної плати. За другою схемою банк сам купує устаткування (стає його власником), за допомогою лізингової компанії здає його в оренду і отримує орендні платежі. Роль лізингової компанії зводиться до обслуговування цієї операції. При цьому можливе укладання договору про сумісну діяльність між банком і лізинговою компанією.

Певний інтерес з точки зору перспектив застосування в господарській практиці України становить так званий зворотний лізинг (lease back) — господарська операція фізичної чи юридичної особи, що передбачає продаж основних фондів фінансовій організації (лізинговій компанії) з одночасним зворотним отриманням цих основних фондів такою фізичною чи юридичною особою в оперативний або фінансовий лізинг.

Видом лізингу, здатним задовольнити як підприємства-лізингодержувачів, так і лізингові компанії, уявляється компенсаційний лізинг. При цьому виді лізингу лізингодержувач поставляє лізингодавцеві частину продукції, що виробляється на орендованому устаткуванні. Заміна лізингових платежів у грошовій формі розрахунками виробле-

ною продукцією особливо приваблива при міжнародному лізингу для товаровиробників, що не мають валютних коштів для розрахунків з іноземним лізингодавцем або для придбання обладнання в інофірми-виробника. Та й для лізингодавців України іноді вигідніше отримувати плату готовою продукцією (товарами). До речі, законодавство України про оренду таку форму розрахунку допускає.

Незалежно від виду лізингових операцій, кількості їх учасників, організаційно-технічних та інших ознак загальним для них є певний вид зобов'язань, що виникають при здійсненні лізингових операцій. Як вже зазначалося, ці зобов'язання виникають з договору майнового найму і саме вони мають бути кістяком правового інституту лізингу. Тому-то правові норми, що регулюють відносини лізингу, і вміщено окремим § 6 до глави 58 «Найм (оренда)» Цивільного кодексу України.

Проте проблема правового регулювання лізингу з урахуванням його особливостей, розглянутих вище, навряд чи зможе бути вирішена шляхом застосування лише норм Цивільного кодексу, що є лише першим кроком до створення належної правової бази лізингу, який не можна зводити до звичайного договору майнового найму (його різновиду).

Лізингові операції являють собою певний комплекс організаційних, фінансових та майнових відносин, що вимагають відповідного комплексного нормативного регулювання. У зв'язку з цим в літературі пропонувалося здійснювати таке регулювання шляхом прийняття Закону «Про лізинг», який визнав би загальні економічні, організаційні та правові засади здійснення лізингових операцій громадянами та юридичними особами на території України. Такий Закон було прийнято 16 грудня 1997 р. У ньому *лізинг* визначався як підприємницька діяльність, яка спрямована на інвестування власних чи залучених фінансових коштів і полягає в наданні лізингодавцем у виключне користування на визначений строк лізингоодержувачу майна, що є власністю лізингодавця або набувається ним у власність за дорученням і погодженням з лізингоодержувачем у відповідного продавця майна, за умови сплати лізингоодержувачем періодичних лізингових платежів.

Сьогодні цей Закон діє в редакції Закону України від 11 грудня 2003 р. і називається «Про фінансовий лізинг»¹.

Згідно зі ст. 1 Закону фінансовий лізинг (далі — лізинг) — це вид цивільно-правових відносин, що виникають із договору фінансового лізингу.

¹ Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 15. — Ст. 231.

За договором фінансового лізингу (далі — договір лізингу) лізингодавець зобов'язується набути у власність річ у продавця (постачальника) відповідно до встановлених лізингоодержувачем специфікацій та умов і передати її у користування лізингоодержувачу на визначений строк не менше одного року за встановлену плату (лізингові платежі).

Відносини, що виникають у зв'язку з договором фінансового лізингу, регулюються положеннями ЦК України про лізинг, найм (оренду), купівлю-продаж, поставку з урахуванням особливостей, що встановлюються цим Законом. Відносини фінансового лізингу у сфері господарювання регулюються також положеннями ст. 292 ГК.

Предметом договору лізингу (далі — предмет лізингу) згідно зі ст. 3 Закону може бути неспоживна річ, визначена індивідуальними ознаками та віднесена відповідно до законодавства до основних фондів.

Не можуть бути предметом лізингу земельні ділянки та інші природні об'єкти, єдині майнові комплекси підприємств та їх відокремлені структурні підрозділи (філії, цехи, дільниці).

Майно, що перебуває в державній або комунальній власності та щодо якого відсутня заборона передачі в користування та/або володіння, може бути передано в лізинг у порядку, встановленому Законом.

Суб'єктами лізингу можуть бути:

лізингодавець — юридична особа, яка передає право володіння та користування предметом лізингу лізингоодержувачу;

лізингоодержувач — фізична або юридична особа, яка отримує право володіння та користування предметом лізингу від лізингодавця;

продавець (постачальник) — фізична або юридична особа, в якій лізингодавець набуває річ, що в наступному буде передана як предмет лізингу лізингоодержувачу;

інші юридичні або фізичні особи, які є сторонами багатостороннього договору лізингу.

Договір лізингу має бути укладений у письмовій формі.

Істотними умовами договору лізингу є:

предмет лізингу;

строк, на який лізингоодержувачу надається право користування предметом лізингу (строк лізингу);

розмір лізингових платежів;

інші умови, щодо яких за заявою хоча б однієї зі сторін має бути досягнуто згоди.

Строк лізингу визначається сторонами договору лізингу відповідно до вимог Закону.

Відповідно до ст. 12 Закону *лізингодавець має право:*

- 1) інвестувати на придбання предмета лізингу як власні, так і залучені та позичкові кошти;
- 2) здійснювати перевірки дотримання лізингоодержувачем умов користування предметом лізингу та його утримання;
- 3) відмовитися від договору лізингу у випадках, передбачених договором лізингу або законом;
- 4) вимагати розірвання договору та повернення предмета лізингу у передбачених законом та договором випадках;
- 5) стягувати з лізингоодержувача прострочену заборгованість у безспірному порядку на підставі виконавчого напису нотаріуса;
- 6) вимагати від лізингоодержувача відшкодування збитків відповідно до закону та договору;
- 7) вимагати повернення предмета лізингу та виконання грошових зобов'язань за договором сублізингу безпосередньо йому в разі невиконання чи прострочення виконання грошових зобов'язань лізингоодержувачем за договором лізингу.

Лізингодавець зобов'язаний:

- 1) у передбачені договором строки надати лізингоодержувачу предмет лізингу у стані, що відповідає його призначенню та умовам договору;
- 2) попередити лізингоодержувача про відомі йому особливі властивості та недоліки предмета лізингу, що можуть становити небезпеку для життя, здоров'я, майна лізингоодержувача чи інших осіб або призводити до пошкодження самого предмета лізингу під час користування ним;
- 3) відповідно до умов договору своєчасно та у повному обсязі виконувати зобов'язання щодо утримання предмета лізингу;
- 4) відшкодовувати лізингоодержувачу витрати на поліпшення предмета лізингу, на його утримання або усунення недоліків у порядку та випадках, передбачених законом та/або договором;
- 5) прийняти предмет лізингу в разі дострокового розірвання договору лізингу або в разі закінчення строку користування предметом лізингу.

Лізингодавець може мати інші права та обов'язки відповідно до умов договору лізингу, Закону та інших нормативно-правових актів.

Права та обов'язки лізингоодержувача встановлені ст. 13 Закону, відповідно до якої лізингоодержувач має право:

- 1) обирати предмет лізингу та продавця або встановити специфікацію предмета лізингу і доручити вибір лізингодавцю;
- 2) відмовитися від прийняття предмета лізингу, який не відповідає його призначенню та/або умовам договору, специфікаціям;

3) вимагати розірвання договору лізингу або відмовитися від нього у передбачених законом та договором лізингу випадках;

4) вимагати від лізингодавця відшкодування збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням умов договору лізингу.

Лізингоодержувач зобов'язаний:

1) прийняти предмет лізингу та користуватися ним відповідно до його призначення та умов договору;

2) відповідно до умов договору своєчасно та у повному обсязі виконувати зобов'язання щодо утримання предмета лізингу, підтримувати його у справному стані;

3) своєчасно сплачувати лізингові платежі;

4) надавати лізингодавцеві доступ до предмета лізингу і забезпечувати можливість здійснення перевірки умов його використання та утримання;

5) письмово повідомляти лізингодавця, а в гарантійний строк і продавця предмета, про всі випадки виявлення несправностей предмета лізингу, його поломок або збоїв у роботі;

6) письмово повідомляти про порушення строків проведення або непроведення поточного чи сезонного технічного обслуговування та про будь-які інші обставини, що можуть негативно позначитися на стані предмета лізингу, — негайно, але у будь-якому разі не пізніше другого робочого дня після дня настання вищезазначених подій чи фактів, якщо інше не встановлено договором;

7) у разі закінчення строку лізингу, а також у разі дострокового розірвання договору лізингу та в інших випадках дострокового повернення предмета лізингу — повернути предмет лізингу у стані, в якому його було прийнято у володіння, з урахуванням нормального зносу, або у стані, обумовленому договором.

Умови ремонту і технічного обслуговування предмета лізингу можуть визначатися окремим договором.

Лізингоодержувач може мати інші права та обов'язки відповідно до умов договору лізингу, Закону та інших нормативно-правових актів.

Предмет лізингу підлягає реєстрації у випадках і в порядку, передбачених законом.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Якими ознаками характеризується договір оренди?
2. Назвіть основні нормативно-правові акти, що регулюють відносини щодо оренди державного і комунального майна.

3. Які види майна можуть бути об'єктами оренди у сфері господарювання?
4. Хто може бути орендодавцем у договорі оренди майна?
5. У якому порядку укладається договір оренди цілісного майнового комплексу?
6. Назвіть підстави відмови у передачі в оренду об'єктів.
7. Назвіть істотні умови договору оренди.
8. Який порядок визначення розмірів орендної плати?
9. Назвіть основні обов'язки орендодавця.
10. Які основні обов'язки покладаються на орендаря?
11. Назвіть основні види лізингових операцій.
12. Назвіть істотні умови договору фінансового лізингу.

Глава 20

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНШИХ ВИДІВ ГОСПОДАРСЬКО-ТОРГОВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (БАРТЕР, ЗБЕРІГАННЯ У ТОВАРНОМУ СКЛАДІ)

§ 1. Правове регулювання товарообмінних (бартерних) операцій

Згідно з ч. 1 ст. 293 ГК договір міни (бартеру) — це договір, за яким кожна зі сторін зобов'язується передати другій стороні у власність, господарське відання чи оперативне управління певний товар в обмін на інший товар.

Термін «бартер», що вживається в ГК як тотожний терміну «міна», застосовується, головним чином, для позначення товарообмінних операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності (див. Закон України від 23 грудня 1998 р. «Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності»)¹.

Можна виділити такі характерні ознаки договору міни (бартеру):

а) товар (майно) за цим договором передається у власність, господарське відання чи оперативне управління (а не у володіння чи користування);

б) об'єктом договору міни є товар (а не роботи чи послуги). Винятком є бартерна операція у галузі зовнішньоекономічної діяльності, що передбачає обмін товарами, роботами, послугами у будь-якому поєднанні;

в) товар за договором міни передається в обмін на інший товар (а не на гроші, цінні папери тощо).

З положення, встановленого ч. 2 ст. 293 ГК, згідно з яким сторона договору вважається продавцем того товару, який вона передає в обмін, і покупцем товару, який вона одержує взамін, випливає, що договір міни (бартеру) найбільше наближається до договорів купівлі-продажу, поставки або контрактації. Проте ознаки договору міни (бартеру), зазначені вище, свідчать про його самостійний характер в системі господарських договорів.

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 5—6. — Ст. 44.

Частина 3 ст. 293 ГК містить виняток із загального правила, встановленого ч. 1 ст. 293 ГК щодо обміну одного товару на інший: за погодженням сторін можлива грошова доплата за товар більшої вартості, що обмінюється на товар меншої вартості, якщо це не суперечить законодавству.

Законодавством встановлено заборону обмінювати майно, що віднесене до основних фондів і належить до державної або комунальної власності, якщо друга сторона у договорі міни (бартеру) не є відповідно державним чи комунальним підприємством. Інакше кажучи, державне майно, віднесене до основних фондів, що є державною власністю, може бути об'єктом міни (бартеру) лише у договорі з державним підприємством. Так само основні фонди, віднесені законодавством до комунальної власності, можуть бути об'єктом міни (бартері) у договорі з комунальним підприємством.

Законодавством можуть бути встановлені також інші особливості здійснення бартерних (товарообмінних) операцій, пов'язаних з придбанням і використанням окремих видів майна, а також здійснення таких операцій в окремих галузях господарювання. Так, Закон України «Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності» встановлює режим здійснення товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності, відповідальність за порушення його норм та визначає повноваження і функції державних органів під час здійснення контролю за проведенням таких операцій.

Як зазначалося в договорі міни (бартеру) містяться елементи договорів купівлі-продажу, поставки, контрактації, що дає змогу застосувати до договору міни (бартеру) правила, що регулюють зазначені договори. Проте таке застосування відповідних правил не повинно суперечити законодавству і має відповідати суті відносин сторін.

Застосування до договору міни (бартеру) правил, що регулюють договори купівлі-продажу, поставки, контрактації, не спростовує висновку щодо самостійного характеру договору міни.

§ 2. Правове регулювання зберігання у товарному складі

Правове регулювання відносин, пов'язаних із діяльністю товарних складів та зберіганням у товарному складі здійснюється нормами ЦК (статті 956–966), ГК (ст. 294), а також Законом України від 23 грудня 2004 р. «Про сертифіковані товарні склади та прості і по-

двійні складські свідоцтва»¹, а також іншими нормативно-правовими актами.

Товарний склад — це організація, що здійснює зберігання товарів та надає пов'язані із зберіганням послуги на засадах підприємницької діяльності. Отже, товарний склад є суб'єктом господарювання, що надає послуги на засадах підприємницької діяльності.

Особливим видом товарного складу є *сертифікований товарний склад* — товарний склад, який отримав сертифікат про відповідність надання послуг із зберігання, що має право видавати прості і подвійні складські свідоцтва на окремі групи товарів, зазначені в сертифікаті про відповідність надання послуг із зберігання (складські свідоцтва — це товаророзпорядчі складські документи на пред'явника або іменні, що посвідчують право власності на товар, який зберігається на товарному складі).

Прикладом товарних складів, що здійснюють зберігання зерна (суб'єктами зберігання зерна), є: зернові склади (елеватори, хлібні бази, хлібоприймальні, борошномельні і комбікормові підприємства) та інші суб'єкти підприємницької діяльності, які беруть участь у процесі зберігання зерна (ч. 1 ст. 7 Закону України від 4 липня 2002 р. «Про зерно та ринок зерна в Україні»²).

Товарний склад визнається складом загального користування, якщо відповідно до закону, інших нормативно-правових актів або виданого суб'єкту господарювання дозволу (ліцензії) він зобов'язаний приймати на зберігання товари від будь-якої особи — товароволодільця. Так, згідно зі ст. 25 «Про зерно та ринок зерна в Україні» зерновий склад є складом загального користування і зобов'язаний приймати на зберігання зерно від будь-якої особи.

Як випливає з ч. 3 ст. 294 ГК, правовою підставою зберігання товарів у товарному складі є договір складського зберігання.

Згідно зі ст. 957 ЦК та ч. 1 ст. 10 Закону України «Про сертифіковані товарні склади та прості і подвійні складські свідоцтва» за договором складського зберігання товарний склад зобов'язується за плату зберігати товар, переданий йому покладавцем, і повернути цей товар у схоронності.

Отже, сторонами договору складського зберігання є товарний склад і покладавець (товароволодільць). Договір складського зберігання, укладений складом загального користування, є публічним договором. Наприклад, публічним договором, типова форма якого затвер-

¹ Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 6. — Ст. 136.

² Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 35. — Ст. 258.

джується Кабінетом Міністрів України, є договір складського зберігання зерна (ч. 1 ст. 26 Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні»).

Частина 3 ст. 957 ЦК та ч. 2 ст. 10 Закону України «Про сертифіковані товарні склади та прості і подвійні складські свідоцтва» вимагають, щоб договір складського зберігання укладався у письмовій формі. Письмова форма договору складського зберігання вважається дотриманою, якщо прийняття товару на товарний склад посвідчене складським документом (для сертифікованого товарного складу — простим або подвійним складським свідоцтвом).

Згідно з ч. 1 ст. 961 ЦК товарний склад на підтвердження прийняття товару видає один із таких складських документів: складську квитанцію; просте складське свідоцтво; подвійне складське свідоцтво.

Наприклад, відповідно до ч. 5 ст. 37 Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні» форма бланків складських документів на зерно, порядок їх випуску, передачі, продажу зерновим складам встановлені Порядком випуску бланків складських документів на зерно, їх передачі та продажу зерновим складам, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2003 р. № 510 «Про забезпечення сертифікації зернових складів на відповідність послуг із зберігання зерна та продуктів його переробки, запровадження складських документів на зерно»¹.

Цією ж постановою затверджено форму Типового договору складського зберігання зерна.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Назвіть характерні ознаки договору міни (бартеру).
2. Які обмеження встановлені законом щодо об'єкта міни (бартеру)?
3. Дайте визначення поняття сертифікованого товарного складу.
4. Хто є сторонами договору складського зберігання?
5. В якому випадку письмова форма договору складського зберігання вважається дотриманою?
6. Які документи видаються товарним складом на підтвердження прийняття товару?

¹ Офіційний вісник України. — 2003. — № 16. — Ст. 706.

Глава 21

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КОМЕРЦІЙНОГО ПОСЕРЕДНИЦТВА (АГЕНТСЬКИХ ВІДНОСИН) У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

§ 1. Комерційне посередництво (агентська діяльність): поняття, види, суб'єкти

Господарський кодекс у главі 31 вперше на законодавчому рівні врегульовує відносини, що виникають при здійсненні такого виду господарської діяльності, як комерційне посередництво.

Комерційне посередництво, яке ще іменується в ГК агентськими відносинами, завжди є підприємницькою діяльністю. Поняття комерційного посередництва розкривається в ч. 1 ст. 295 ГК, положення якої дають змогу виділити ознаки цього виду господарської діяльності.

По-перше, комерційне підприємництво полягає в наданні послуг шляхом посередництва.

По-друге, комерційне посередництво (агентська діяльність) є підприємницькою діяльністю, тобто діяльністю з метою отримання прибутку.

По-третє, комерційне підприємництво здійснюється лише певними суб'єктами: комерційним агентом, яким завжди є суб'єкт підприємництва, та суб'єктом господарювання (не обов'язково суб'єктом підприємництва), який є споживачем послуг посередництва. Згідно з ч. 2 ст. 295 ГК комерційним агентом може бути суб'єкт господарювання (громадянин або юридична особа), який за повноваженням, оснований на агентському договорі, здійснює комерційне посередництво.

По-четверте, комерційне посередництво (агентська діяльність) має певні межі застосування: воно здійснюється у сфері господарювання і лише при здійсненні суб'єктами господарювання господарської діяльності. Разом з тим, законом можуть бути встановлені обмеження або заборона здійснення комерційного посередництва в окремих галузях господарювання (ч. 5 ст. 295 ГК).

По-п'яте, комерційне посередництво здійснюється комерційним агентом від імені, в інтересах, під контролем і за рахунок суб'єкта, якого

він представляє. Тому підприємці, які діють хоч і в чужих інтересах, але від власного імені, не визнаються комерційними агентами (ч. 3 ст. 295 ГК). Комерційний агент не може також укладати угоди від імені того, кого він представляє, стосовно себе особисто (ч. 4 ст. 295 ГК).

ГК (ст. 296) встановлює спеціальні підстави виникнення агентських відносин, зазначаючи, що агентські відносини виникають у разі: надання суб'єктом господарювання на підставі договору повноважень комерційному агенту на вчинення відповідних дій;

схвалення суб'єктом господарювання, якого представляє комерційний агент, угоди, укладеної в інтересах цього суб'єкта агентом без повноваження на її укладення або з перевищенням наданого йому повноваження.

§ 2. Агентський договір: зміст, виконання та припинення

Комерційне посередництво (агентська діяльність) є діяльністю з надання послуг. Отже, агентський договір, яким опосередковуються відносини суб'єктів такої діяльності, є одним з видів договорів про надання послуг. Тому на нього поширюється дія норм глави 63 ЦК, якими встановлені загальні положення щодо послуг та договору про надання послуг (такий висновок впливає з абз. 2 ч. 1 ст. 175 ГК), а також, як зазначено в ч. 2 ст. 305 ГК, положення ЦК, якими регулюються відносини доручення.

Агентським договором є договір, за яким одна сторона (комерційний агент) зобов'язується надати послуги другій стороні (суб'єкту, якого представляє агент) в укладенні угод чи сприяти їх укладенню (надання фактичних послуг) від імені цього суб'єкта і за його рахунок (ч. 1 ст. 297 ГК).

Отже, як впливає з легального визначення поняття агентського договору, його застосування обмежено не лише сферою господарювання, але і предметом цього договору, яким є укладення угод або сприяння їх укладенню.

Згідно з ч. 2 ст. 297 ГК в агентському договорі мають визначатися:

- сфера, характер і порядок виконання комерційним агентом посередницьких послуг;
- права та обов'язки сторін;
- умови і розмір винагороди комерційному агенту;
- строк дії договору;
- санкції у разі порушення сторонами умов договору;

— інші необхідні умови, визначені сторонами (зокрема, умова щодо території, в межах якої комерційний агент здійснює діяльність, визначену угодою сторін. У разі якщо територію дії агента в договорі не визначено, вважається, що агент діє в межах території України; форма підтвердження повноважень (представництва) комерційного агента тощо).

Агентський договір укладається в письмовій формі.

Виконуючи умови агентського договору, комерційний агент зобов'язаний повідомляти суб'єкта господарювання, якого він представляє, про кожний випадок його посередництва в укладенні угод та про кожну укладену ним в інтересах цього суб'єкта угоду.

Угода, укладена від імені суб'єкта господарювання, якого представляє комерційний агент, без повноваження на її укладення або з перевищенням наданого йому повноваження, вважається схваленою цим суб'єктом за умови, якщо він не відхилить перед третьою особою дії комерційного агента. Наступне схвалення угоди суб'єктом, якого представляє агент, робить угоду дійсною з дня її укладення.

Оскільки комерційне посередництво є підприємницькою діяльністю комерційного агента, було б нелогічно і несправедливо обмежувати її наданням послуг лише одному суб'єкту господарювання. З іншого боку, суб'єкт господарювання в умовах конкуренції повинен мати можливість одночасно користуватися послугами не одного, а кількох комерційних агентів.

З урахуванням цього ГК встановлює, що суб'єкт господарювання, якого представляє комерційний агент, має право довірити комерційне посередництво також іншим суб'єктам, але з повідомленням про це агента. У свою чергу комерційний агент має право здійснювати комерційне посередництво також для інших суб'єктів господарювання, якщо інтереси суб'єктів, яких представляє комерційний агент, не є суперечливими у питаннях, для вирішення яких запрошений цей агент (відсутність конфлікту інтересів).

Викладене не поширюється на монопольні агентські відносини, за яких комерційний агент, що представляє суб'єкта господарювання, не має права здійснювати комерційне посередництво для інших суб'єктів у межах, передбачених агентським договором (ч. 2 ст. 299 ГК).

За загальним правилом, встановленим ст. 300 ГК, комерційний агент повинен особисто виконати дії, на які він уповноважений суб'єктом, якого він представляє. Якщо агентським договором не передбачено інше, комерційний агент не може передавати на свій розсуд іншим особам прав, якими він володіє в інтересах того, кого він представляє.

За посередницькі операції, що здійснені комерційним агентом в інтересах суб'єкта, якого він представляє, він одержує агентську винагороду у розмірі, передбаченому договором.

Агентська винагорода виплачується комерційному агенту після оплати третьою особою за угодою, укладеною з його посередництвом, якщо інше не передбачено договором сторін.

Якщо це передбачено договором, комерційному агенту сплачується додаткова винагорода у разі, якщо він бере на себе зобов'язання гарантувати виконання угоди, укладеної ним в інтересах суб'єкта, якого він представляє.

Умови виплати винагороди комерційному агенту за угоди, укладені після закінчення договірних відносин, а також інші умови, що стосуються розрахунків сторін, визначаються договором.

Згідно з ч. 1 ст. 302 ГК комерційний агент не має права передавати конфіденційну інформацію, одержану від суб'єкта, якого він представляє, без згоди цього суб'єкта, використовувати її у власних інтересах чи в інтересах інших осіб всупереч інтересам суб'єкта, якого він представляє, як при здійсненні комерційним агентом своєї діяльності в інтересах зазначеного суб'єкта, так і після припинення агентських відносин з ним.

Частина 2 ст. 302 ГК встановлює, що сторони агентського договору можуть укласти окрему угоду про захист конфіденційної інформації суб'єкта, якого представляє комерційний агент (договір про нерозголошення).

Комерційний агент несе відповідальність за розголошення конфіденційної інформації відповідно до закону та договору.

Відповідальність сторін агентського договору встановлена ст. 303 ГК. Так, комерційний агент несе відповідальність у повному обсязі за шкоду, заподіяну суб'єкту, якого він представляє, внаслідок невиконання або неналежного виконання своїх обов'язків, якщо інше не передбачено агентським договором.

У разі порушення агентського договору суб'єктом, якого представляє комерційний агент, останній має право на одержання винагороди у розмірах, передбачених агентським договором, а також на відшкодування збитків, понесених ним внаслідок невиконання або неналежного виконання договору другою стороною.

Підстави припинення агентського договору встановлені ст. 304 ГК, відповідно до якої агентський договір припиняється: а) за угодою сторін; б) у разі: відкликання повноважень комерційного агента суб'єктом, якого він представляє, або відмови комерційного агента від подальшого здійснення комерційного посередництва за договором, укладеним

сторонами без визначення строку його дії; в) вибуття однієї із сторін договору внаслідок її припинення або смерті; г) виникнення інших обставин, що припиняють повноваження комерційного агента або суб'єкта, якого він представляє.

У разі відкликання повноважень комерційного агента суб'єкт, якого представляє комерційний агент, повинен сповістити його про припинення договору не менш як за один місяць, якщо більш тривалий строк не передбачений договором.

У разі усунення (закінчення) обставин, що призвели до припинення повноважень комерційного агента, ці повноваження за згодою сторін можуть бути поновлені.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Назвіть ознаки комерційного посередництва як виду господарської діяльності.
2. З яких підстав виникають агентські відносини?
3. Дайте визначення поняття агентського договору.
4. Назвіть основні умови агентського договору.
5. Назвіть підстави припинення агентського договору.

Глава 22

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ТРАНСПОРТУ

§ 1. Види транспорту в Україні.

Єдина транспортна система України

Транспорт є однією з найважливіших галузей суспільного виробництва. Він покликаний задовольняти потреби населення та суспільного виробництва в перевезеннях.

Розвиток і вдосконалення транспорту здійснюється відповідно до національної програми з урахуванням його пріоритету та на основі досягнень науково-технічного прогресу і забезпечується державою.

Єдину транспортну систему України становлять:

транспорт загального користування (залізничний, морський, річковий, автомобільний і авіаційний, а також міський електротранспорт, у тому числі метрополітен);

промисловий залізничний транспорт;

відомчий транспорт;

трубопровідний транспорт;

шляхи сполучення загального користування.

Єдина транспортна система повинна відповідати вимогам суспільного виробництва та національної безпеки, мати розгалужену інфраструктуру для надання всього комплексу транспортних послуг, у тому числі для складування і технологічної підготовки вантажів до транспортування, забезпечувати зовнішньоекономічні зв'язки України.

Залізничний транспорт є однією з важливих базових галузей економіки України, забезпечує її внутрішні та зовнішні транспортно-економічні зв'язки і потреби населення у перевезеннях. Діяльність залізничного транспорту як частини єдиної транспортної системи країни сприяє нормальному функціонуванню всіх галузей суспільного виробництва, соціальному і економічному розвитку та зміцненню обороноздатності держави, міжнародному співробітництву України.

Залізниці у взаємодії з іншими видами транспорту своєчасно і якісно здійснюють перевезення пасажирів і вантажів, забезпечують безпеку руху, розвивають сферу транспортного обслуговування народного господарства та населення.

До складу *залізничного транспорту* входять підприємства залізничного транспорту, що здійснюють перевезення пасажирів і вантажів, рухомий склад залізничного транспорту, залізничні шляхи сполучення, а також промислові, будівельні, торговельні й постачальницькі підприємства, навчальні заклади, технічні школи, дитячі дошкільні заклади, заклади охорони здоров'я, фізичної культури та спорту, культури, науково-дослідні, проектно-конструкторські організації, підприємства промислового залізничного транспорту та інші підприємства, установи та організації незалежно від форм власності, що забезпечують його діяльність і розвиток.

До складу *морського транспорту* входять підприємства морського транспорту, що здійснюють перевезення пасажирів і вантажів, порти і пристані, судна, судноремонтні заводи, морські шляхи сполучення, а також підприємства зв'язку, промислові, торговельні, будівельні і постачальницькі підприємства, навчальні заклади, заклади охорони здоров'я, фізичної культури, науково-дослідні, проектно-конструкторські організації та інші підприємства, установи та організації незалежно від форм власності, що забезпечують роботу морського транспорту.

До складу *річкового транспорту* входять підприємства річкового транспорту, що здійснюють перевезення пасажирів і вантажів, порти і пристані, судна, суднобудівно-судноремонтні заводи, ремонтно-експлуатаційні бази, підприємства шляхового господарства, а також підприємства зв'язку, промислові, торговельні, будівельні та постачальницькі підприємства, навчальні заклади, заклади охорони здоров'я, фізичної культури та спорту, культури, проектно-конструкторські організації та інші підприємства, установи і організації незалежно від форм власності, що забезпечують роботу річкового транспорту.

До складу *автомобільного транспорту* входять підприємства автомобільного транспорту, що здійснюють перевезення пасажирів і вантажів, авторемонтні і шиноремонтні підприємства, рухомий склад автомобільного транспорту, транспортно-експедиційні підприємства, а також автовокзали і автостанції, навчальні заклади, ремонтно-будівельні організації та соціально-побутові заклади, інші підприємства, установи та організації незалежно від форм власності, що забезпечують роботу автомобільного транспорту.

До складу *авіаційного транспорту* входять підприємства повітряного транспорту, що здійснюють перевезення пасажирів і вантажів, аерофотозйомки, сільськогосподарські роботи, а також аеропорти, аеродроми, аероклуби, транспортні засоби, системи управління повітряним рухом, навчальні заклади, ремонтні заводи цивільної авіації та інші під-

приємства, установи та організації незалежно від форм власності, що забезпечують роботу авіаційного транспорту.

До складу *міського електротранспорту* входять підприємства міського електротранспорту, що здійснюють перевезення пасажирів та вантажів, рухомий склад, трамвайні і тролейбусні лінії, ремонтно-експлуатаційні депо, службові приміщення, фунікулери, канатні дороги, ескалатори, заводи з ремонту рухомого складу і виготовлення запасних частин, споруди енергетичного господарства та зв'язку, промислові, ремонтно-будівельні, торговельні та постачальницькі організації, навчальні заклади, науково-дослідні та проектно-конструкторські установи, заклади охорони здоров'я, відпочинку, фізичної культури і спорту та інші культурно-побутові заклади і підприємства, установи та організації незалежно від форм власності, що забезпечують роботу міського електротранспорту.

Складовою частиною єдиної транспортної системи України є *відомчий транспорт*. До його складу входять транспортні засоби підприємств, установ та організацій.

Підприємства та організації, які мають відомчий транспорт, повинні забезпечувати його розвиток і утримання на рівні, що відповідає вимогам безпеки при наданні транспортних послуг.

Відносини підприємств, які мають відомчий транспорт, з підприємствами, установами, організаціями та громадянами, яким вони надають транспортні послуги, та підприємствами транспорту загального користування регулюються кодексами (статутами) окремих видів транспорту.

Окреме місце в єдиній транспортній системі України посідає *трубопровідний транспорт*. Особливостями його організації і діяльності (систему трубопровідного транспорту в Україні становлять: магістральний трубопровідний транспорт і промисловий трубопровідний транспорт; специфічний спосіб транспортування, відсутність договорів перевезення) зумовлене і спеціальне правове регулювання діяльності цього виду транспорту.

§ 2. Законодавство про транспорт

Законодавство про транспорт (транспортне законодавство) — це сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини у сфері організації і безпосереднього здійснення господарської діяльності на транспорті.

Оскільки єдина транспортна система України налічує кілька видів транспорту, кожен з яких має певні особливості, то і законодавство про транспорт є досить значним за обсягом і різноманітним за змістом.

Відносини, пов'язані з діяльністю транспорту, регулюються, крім Цивільного та Господарського кодексів, у першу чергу, загальним Законом України від 10 листопада 1994 р. «Про транспорт»¹, Законами України від 15 травня 1996 р. «Про трубопровідний транспорт»², від 4 липня 1996 р. «Про залізничний транспорт»³, від 20 жовтня 1999 р. «Про транзит вантажів»⁴, від 5 квітня 2001 р. (в ред. Закону України від 23 лютого 2006 р.) «Про автомобільний транспорт»⁵, від 20 жовтня 1998 р. «Про функціонування єдиної транспортної системи України в особливий період»⁶, від 1 липня 2004 р. «Про транспортно-експедиторську діяльність»⁷, від 29 червня 2004 р. «Про міський електричний транспорт».

Значне коло транспортних відносин регулюється транспортними кодексами і статутами окремих видів транспорту: Повітряним кодексом України від 19 травня 2011 р.⁸, Кодексом торговельного мореплавства України від 23 травня 1995 р.⁹, Статутом внутрішнього водного транспорту СРСР¹⁰, Статутом автомобільного транспорту УРСР¹¹, Статутом залізниць України¹². Серед інших актів транспортного законодавства України варто виділити правила перевезення вантажів, що приймаються стосовно різних видів транспорту і різного роду вантажів.

Нормативні акти, які визначають умови перевезень, порядок використання засобів транспорту, шляхів сполучення, організації безпеки руху, охорони громадського порядку, пожежної безпеки, санітарні та екологічні вимоги, що діють на транспорті, є обов'язковими для власників транспорту і громадян, які користуються послугами транспорту та шляхами сполучення.

Відносини в галузі *трубопровідного транспорту* регулюються Законом України «Про трубопровідний транспорт», дія якого поширюється на відносини в галузі трубопровідного транспорту, призначеного для транспортування вуглеводнів, хімічних продуктів, води та інших

¹ Офіційний вісник України. — 2003. — № 16. — Ст. 706.

² Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 29. — Ст. 139.

³ Там само. — 1996. — № 40. — Ст. 183.

⁴ Там само. — 1999. — № 51. — Ст. 446.

⁵ Голос України. — 2006. — 7 квітня.

⁶ Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 52. — Ст. 318.

⁷ Офіційний вісник України. — 2004. — № 30 (ч. 1). — Ст. 1996.

⁸ Там само. — 2011. — № 46. — Ст. 1881.

⁹ Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 47. — Ст. 349.

¹⁰ Затверджений постановою Ради Міністрів СРСР від 15 жовтня 1955 р.

¹¹ Затверджений постановою Ради Міністрів УРСР від 27 червня 1969 р.

¹² Затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 6 квітня 1998 р.

продуктів і речовин з місць їх знаходження, видобутку (від промислів), виготовлення або зберігання до місць їх переробки чи споживання, перевантаження та подальшого транспортування, а також іншими нормативно-правовими актами України.

Особливості застосування Закону «Про трубопровідний транспорт» щодо функціонування промислового трубопровідного транспорту визначаються Кабінетом Міністрів України.

§ 3. Правове становище транспортних організацій

Головним (провідним) органом у системі центральних органів виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики в галузі транспорту і дорожнього господарства, у сфері використання повітряного простору України та навігаційно-гідрографічного забезпечення мореплавства, є Міністерство інфраструктури України.

Відповідно до Положення про Міністерство інфраструктури України, затвердженого Указом Президента України від 12 травня 2011 р.¹, основними завданнями Міністерства у сфері транспорту є:

формування та забезпечення реалізації державної політики у сферах транспорту та використання повітряного простору України;

формування та забезпечення реалізації державної політики у сфері безпеки руху, навігаційно-гідрографічного забезпечення судноплавства, торговельного мореплавства.

Мінінфраструктури України відповідно до покладених на нього завдань:

у сфері регулювання інфраструктурної галузі:

визначає пріоритетні напрями та здійснює відповідні заходи щодо формування та реалізації державної політики у сферах авіаційного, автомобільного, залізничного, морського і річкового, міського електричного транспорту та у сферах використання повітряного простору України, забезпечення безпеки руху, навігаційно-гідрографічного забезпечення судноплавства, торговельного мореплавства та забезпечує нормативно-правове регулювання у цих сферах, у тому числі з питань діяльності Міністерства і центральних органів центральної виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується Віце-прем'єр-міністром України — Міністром інфраструктури України;

затверджує стратегії, програми розвитку авіаційного, автомобільного, залізничного, морського і річкового транспорту, дорожнього господарства, метрополітенів, міського електричного транспорту;

¹ Офіційний вісник України. — 2011. — № 37. — Ст. 1513.

забезпечує взаємодію підприємств різних видів транспорту, вантажовласників, експедиторських структур щодо організації та своєчасного забезпечення в повному обсязі перевезень вантажів, а також задоволення потреб населення в пасажирських перевезеннях;

затверджує в межах компетенції нормативно-правові акти щодо оптимізації внутрішніх, зовнішньоторговельних, транзитних транспортних потоків та функціонування транспортних вузлів на логістичних принципах, з організації функціонування пунктів пропуску на державному кордоні України, спрощення процедури перетину державного кордону;

затверджує програми розвитку та розбудови національної мережі міжнародних транспортних коридорів в Україні;

визначає пріоритетні напрями розвитку галузі транспорту;

інформує та надає роз'яснення щодо здійснення державної політики у галузі транспорту;

формує та реалізує єдину державну економічну, тарифну, інвестиційно-кредитну та соціальну політику у галузі транспорту;

затверджує державні соціальні стандарти в галузі транспорту, забезпечення населення об'єктами інфраструктури транспорту;

розробляє та впроваджує державну політику у сфері міжнародного співробітництва з питань транспорту;

здійснює заходи, спрямовані на розвиток транс'європейських транспортних мереж, транснаціональних осей, інтеграцію транспортної системи України до європейської та світової транспортних мереж;

бере участь у діяльності міжнародних організацій, розробляє та укладає міжнародні договори та виконує функції Морської адміністрації України, Адміністрації залізничного транспорту;

спрямовує, координує та здійснює методичне забезпечення проведення заходів щодо виконання завдань із мобілізаційної підготовки в галузі транспорту;

здійснює координацію та методичне забезпечення проведення заходів з підготовки єдиної транспортної системи України до сталого функціонування та з технічного прикриття, відбудови найважливіших об'єктів і споруд оборонного значення єдиної транспортної системи України в особливий період та заходів щодо переведення транспорту, транспортної інфраструктури на відповідний режим роботи у разі запровадження в державі особливого періоду;

виконує функції компетентного органу України у сфері перевезення небезпечних вантажів, затверджує нормативно-правові акти з питань перевезення небезпечних вантажів та здійснює контроль за їх виконанням;

проводить державну політику щодо зменшення шкідливого впливу діяльності транспорту на довкілля;

здійснює контроль за станом здатності й готовності Державної спеціальної служби транспорту до виконання покладених на неї обов'язків в особливий період;

затверджує зведений план технічного прикриття найважливіших об'єктів єдиної транспортної системи України;

забезпечує охорону та оборону в умовах надзвичайного стану та особливого періоду об'єктів державного значення національної транспортної системи України;

виконує у межах повноважень інші функції з управління об'єктами державної власності, що належать до сфери його управління;

у сфері ліцензування:

затверджує ліцензійні умови і порядок здійснення контролю за додержанням ліцензійних умов провадження:

господарської діяльності щодо надання послуг з перевезення пасажирів, небезпечних вантажів, багажу залізничним, авіаційним, морським та річковим транспортом;

господарської діяльності з надання послуг з перевезення пасажирів і вантажів автомобільним транспортом відповідно до видів робіт, визначених Законом України «Про автомобільний транспорт»;

затверджує положення про ліцензійну картку, що додається до ліцензії на надання послуг з перевезення пасажирів і небезпечних вантажів автомобільним транспортом, та про ліцензійну раду;

у сфері тарифної політики:

затверджує порядок встановлення, сплати та використання:

— тарифів на послуги міського електричного транспорту та метрополітену;

— зборів та плат за послуги, що надаються суднам у морських торговельних портах України;

— портових зборів;

— тарифів на використання річкових портових гідротехнічних споруд і зборів за спеціалізовані послуги;

— тарифів на комплекс робіт, пов'язаних з обробленням вантажів у портах України;

— тарифів на перевезення вантажів залізничним транспортом у межах України й пов'язані з ними послуги;

— тарифів на перевезення залізничним транспортом вантажів транзитом через територію України;

— тарифів на перевезення пасажирів, багажу і вантажобагажу залізничним транспортом у міжнародному та внутрішньому сполученні (крім приміських перевезень);

- аеропортових зборів за обслуговування повітряних суден і пасажирів в аеропортах України та ставок плати за послуги з аеронавігаційного обслуговування повітряних суден у повітряному просторі України;
- зборів за аеронавігаційне обслуговування польотів повітряних суден у повітряному просторі України;
- автостанційного збору;
- вартості послуг, які надаються автостанцією перевізникові;
- затверджує розмір зборів та плат за послуги, що надаються суднам у морських торговельних портах України;
- затверджує розмір портових зборів;
- затверджує тарифи на комплекс робіт, пов'язаних з обробленням вантажів у портах України;
- затверджує тарифи на перевезення вантажів залізничним транспортом у межах України й пов'язані з ними послуги;
- затверджує тарифи на перевезення залізничним транспортом вантажів транзитом через територію України;
- затверджує тарифи на перевезення пасажирів, багажу і вантажобагажу залізничним транспортом у міжнародному та внутрішньому сполученні (крім приміських перевезень);
- затверджує розмір аеропортових зборів за обслуговування повітряних суден і пасажирів в аеропортах України;
- затверджує розмір зборів за аеронавігаційне обслуговування польотів повітряних суден у повітряному просторі України;
- встановлює порядок внесення та розмір плати за весь час перебування транспортного засобу в межах стаціонарного пункту габаритно-вагового контролю;
- затверджує методику розрахунку тарифів на перевезення пасажирів автомобільним транспортом;
- затверджує порядок справляння та розмір зборів за видачу судових документів;
- установлює розмір зборів і порядок видачі посвідчення про право власності на судно;
- установлює розмір збору за користування послугами служби регулювання руху суден і порядок його сплати;
- установлює розмір збору за реєстрацію судна в Державному судовому реєстрі України або Судновій книзі України, будь-яких наступних змін, раніше зроблених записів у них про зареєстроване судно, порядок стягнення такого збору;
- установлює розмір ставки пені за прострочений фрахт, що стягується в морських портах України;
- установлює за погодженням з Міністерством економічного розвитку і торгівлі України плату за використання річкових портових гідро-

технічних споруд та збори за спеціалізовані послуги, які надаються в річкових портах (на причалах) України (причальні, корабельні, якірні й адміністративні);

ухвалює розмір зборів і порядок видачі пасажирського посвідчення, якщо судно перевозить більше 12 пасажирів;

ухвалює розмір зборів і порядок видачі суднового санітарного посвідчення;

установлює розміри знижок до граничних акордних ставок плати за виконання навантажувально-розвантажувальних робіт із транзитними вантажами в портах України;

затверджує порядок справляння та розмір лоцманського збору;

затверджує розмір лоцманської винагороди;

затверджує порядок справляння та розмір збору із суден, що користуються послугами служби регулювання суден;

затверджує розмір плати за послуги морських агентських організацій всіх форм власності;

установлює розмір ставки пені за прострочений фрахт, що стягується в морських портах України тощо;

у сфері залізничного транспорту:

затверджує інструкції про порядок поширення, обліку, зберігання і звітності при використанні запірно-пломбувальних пристроїв, які застосовуються на залізничному транспорті для пломбування вагонів і контейнерів, а також щодо організації відновних робіт при ліквідації наслідків транспортних подій на залізницях України;

затверджує положення про комісії з питань вилучення і реалізації залежаних вантажів;

затверджує положення про прийняття в експлуатацію завершених будівництвом об'єктів залізничного транспорту і метрополітенів;

затверджує положення про сертифікацію на залізничному транспорті України;

затверджує правила перевезення пасажирів, багажу, вантажобагажу і вантажу, а також тварин, птиці та інших вантажів, що підлягають державному ветеринарно-санітарному контролю, залізничним транспортом України;

затверджує правила перевезення швидкопсувних вантажів і пошти залізничним транспортом, експлуатації поштових вагонів на залізницях України;

затверджує правила технічної експлуатації міжгалузевого промислового залізничного транспорту України;

затверджує перелік вантажів, які повинні супроводжуватися особливим складом відомчої воєнізованої охорони на залізничному транспорті на всьому шляху прямування залізницями України;

затверджує нормативно-правові акти з експлуатаційної безпеки на залізничному транспорті, метрополітенах та міському електротранспорті, з організації експлуатаційної роботи та технічної експлуатації інфраструктури і рухомого складу на залізничному транспорті, а також актів з питань відкриття та проведення реконструкції пунктів пропуску через державний кордон України на залізничних станціях та з питань установаження класифікації, порядку розслідування та обліку транспортних подій на залізничному транспорті;

приймає рішення про відкриття або закриття станцій, залізничних шляхів загального користування, в тому числі малоінтенсивних ліній та дільниць тощо;

у сфері управління та розвитку автомобільних доріг та дорожнього господарства:

розробляє порядок видачі дозволів на розміщення, будівництво, реконструкцію та функціонування об'єктів сервісу на землях дорожнього господарства та погоджень на об'єкти зовнішньої реклами вздовж автомобільних доріг загального користування;

затверджує порядок оперативного інформування учасників дорожнього руху про стан аварійності на автомобільних дорогах, дорожнього покриття, тимчасове обмеження або припинення руху, а також про гідрометеорологічні та інші умови дорожнього руху;

забезпечує розроблення, проводить експертизу та затверджує в установленому порядку проектно-кошторисну документацію на здійснення будівництва, реконструкції, ремонту та утримання автомобільних доріг, відповідного інженерного облаштування та інших споруд вартістю понад 100 млн грн;

затверджує відповідно до законодавства техніко-економічні обґрунтування, переліки, титули будов і проектно-вишукувальних робіт, організовує виконання дорожніх робіт вартістю понад 100 млн грн та контроль за їх виконанням;

затверджує технічні правила ремонту і утримання автомобільних доріг загального користування;

затверджує форму та порядок ведення реєстру транспортних засобів, стосовно яких здійснення габаритно-вагового контролю неможливе;

розробляє державну стратегію та програми розвитку дорожнього господарства, забезпечує їх фінансування та виконання;

затверджує нормативи та методики визначення витрат, пов'язаних із будівництвом, реконструкцією, ремонтом та утриманням автомобільних доріг загального користування;

вносить пропозиції до переліку автомобільних доріг державного значення, погоджує зміни, що вносяться до переліків автомобільних доріг місцевого значення;

затверджує порядок проїзду автомобільними дорогами загального користування транспортних засобів із наднормативними габаритами, масою, осьовим навантаженням тощо;

у сфері автомобільного та міського електричного транспорту:

затверджує вимоги до структури парку автобусів, тролейбусів та трамвайів, що працюватимуть на маршрутах загального користування, за пасажиромісткістю, класом, технічними та екологічними показниками;

затверджує вимоги з використання автобусів за видами сполучень, режимами руху і протяжністю маршрутів;

затверджує державні стандарти в сфері автомобільного транспорту;

затверджує перелік єдиних технічних приписів для колісних транспортних засобів, предметів обладнання і частин, які можуть бути встановлені та/або використані на колісних транспортних засобах;

затверджує порядок ведення реєстру автобусних, тролейбусних та трамвайних маршрутів загального користування;

затверджує порядок визначення класу комфортності автобусів, сфери їх використання за видами повідомлень і режимами руху;

затверджує порядок допуску до діяльності щодо здійснення міжнародних перевезень пасажирів або вантажів на автомобільному транспорті;

затверджує порядок здійснення контролю за дотриманням вимог безпеки перевезення пасажирів і вантажів на автомобільному транспорті;

затверджує порядок і умови організації перевезень пасажирів і багажу автомобільним транспортом;

затверджує порядок організації регулярних, нерегулярних і маятникових перевезень пасажирів автомобільним транспортом у міжнародному сполученні;

затверджує порядок перевірки технічного стану транспортних засобів автомобільними перевізниками (у період між державними технічними оглядами);

затверджує правила експлуатації трамвая і тролейбуса;

затверджує правила користування міським електричним транспортом;

затверджує правила перевезення вантажів автомобільним транспортом в Україні;

затверджує примірну форму договору між перевізником та автостанцією про надання послуг автостанцією, яким визначаються перелік та обсяги послуг, їх вартість і порядок проведення розрахунків;

затверджує примірну форму договору про продаж квитків;

затверджує технологічні норми проектування виробничих споруд і підприємств автомобільного транспорту;

затверджує типові положення про технічне обслуговування і ремонт транспортних засобів;

затверджує типову форму договору про здійснення нерегулярних перевезень та договору про організацію перевезень пасажирів приміськими і міжміськими маршрутами у межах території однієї області;

затверджує умови перевезення вантажу, який не відповідає нормам, правилам і стандартам ядерної та радіаційної безпеки;

розробляє правила надання послуг з перевезення пасажирів автомобільним транспортом;

затверджує міжнародний сертифікат технічного огляду колісного транспортного засобу;

затверджує порядок діяльності автостанцій;

затверджує зразок протоколу перевірки технічного стану колісного транспортного засобу під час державного технічного огляду;

затверджує технічні документи до транспортних засобів, форми шляхових (дорожніх) листів транспортних засобів;

затверджує порядок перевірки технічного стану відповідно до вимог міжнародних договорів України щодо конструкції і технічного стану колісних транспортних засобів, які здійснюють міжнародні перевезення;

затверджує технологічні вимоги до засобів перевірки технічного стану, обслуговування і ремонту колісного транспортного засобу;

затверджує вимоги до перевірки конструкції та технічного стану колісного транспортного засобу;

затверджує порядок здійснення диспетчерського контролю за роботою автомобільних перевізників, що здійснюють перевезення пасажирів на міжобласних маршрутах загального користування тощо;

у сфері морського та річкового транспорту:

видає дозвіл на захід у територіальні води України ядерному судну;

затверджує інструкцію про огляд суден, які здійснюють плавання (експлуатуються) на внутрішніх водних шляхах України;

затверджує інструкцію щодо здійснення контролю за виконанням судноплавними компаніями України нормативних актів з питань безпеки судноплавства;

затверджує інструкцію щодо пломбування в морських і річкових портах України судових запірних обладнань, призначених для скидання забруднюючих речовин та вод, які містять ці речовини;

затверджує інструкцію про реєстрацію ліній закордонного плавання;

затверджує інструкцію про схвалення типів суднового радіо і навігаційного обладнання;

затверджує інструкцію щодо приймання і скидання водяного баласту в акваторії річкових внутрішніх водних шляхів України;

затверджує перелік документів, які подаються до Регістру судноплавства України при реєстрації судноплавних гідротехнічних споруджень і гідротехнічних споруджень портів, суднобудівних і судноремонтних заводів, що перебувають в експлуатації;

затверджує перелік морських торговельних портів, які здійснюють проведення державної реєстрації суден;

затверджує перелік районів обов'язкового лоцманського проведення, категорій суден, що звільняються від обов'язкового лоцманського проведення;

затверджує положення про підготовку та надання інформації щодо вантажу для його безпечного морського перевезення;

затверджує положення про державну морську лоцманську службу;

затверджує положення про навігаційне забезпечення судноплавства на внутрішніх водних шляхах України;

затверджує положення про навігаційно-гідрографічне забезпечення мореплавання у внутрішніх морських водах, територіальному морі і винятковій (морській) економічній зоні України;

затверджує положення про систему управління безпекою судноплавства на морському та річковому транспорті;

здійснює загальне керівництво та контроль за проведенням державної реєстрації суден (крім риболовних);

затверджує порядок видачі дозволів суднам під прапорами держав, з якими не укладені міжнародні договори про судноплавство на внутрішніх водних шляхах;

затверджує термін і порядок зберігання вантажів у морських портах України до прийняття їх одержувачем;

затверджує перелік морських портів України (за винятком риболовних портів), відкритих для заходження іноземних суден;

затверджує порядок діяльності підприємств та організацій усіх форм власності на території морського порту (за винятком риболовних портів);

затверджує положення про капітана морського торговельного порту;

затверджує положення про інспекцію державного портового нагляду;

установлює райони обов'язкового лоцманського проведення, категорії суден, що звільняються від обов'язкового лоцманського проведення;

утворює служби регулювання руху суден, що здійснюють радіолокаційне обслуговування суден тощо;

у сфері авіації, зокрема:

затверджує правила організації охорони повітряних суден і об'єктів на авіапідприємствах цивільної авіації України;

затверджує правила проведення спеціального огляду повітряних суден цивільної авіації України;

затверджує положення про організацію та виконання демонстраційних, випробувальних і позатрасових польотів;

затверджує порядок організації виконання польотів;

затверджує порядок будівництва, утримання та ремонту аеродромів і аеропортів;

затверджує перелік авіаційних робіт;

затверджує порядок оформлення вильоту повітряного судна для перевезення товарів військового і подвійного призначення;

затверджує правила надання дозволів на виліт з аеропортів України і приліт в аеропорти України під час виконання міжнародних, внутрішніх і транзитних польотів;

затверджує положення про визначення розміру зборів за аеронавігаційне обслуговування польотів повітряних суден у повітряному просторі України;

затверджує правила виконання чартерних рейсів;

затверджує правила організації і виконання авіаційних робіт у сільському і лісовому господарстві;

затверджує правила реєстрації повітряних суден, аеродромів, повітряних трас і місцевих повітряних ліній;

затверджує правила реєстрації цивільних аеродромів України;

затверджує положення про систему управління безпекою польотів на авіаційному транспорті тощо.

Кожна з підгалузей єдиної транспортної системи України має свої органи управління, а також транспортні і інші організації, які входять до цієї підгалузі. Певне уявлення про них може дати система організації залізничного транспорту.

З метою забезпечення державних і суспільних інтересів, свободи підприємництва і формування ринку транспортних послуг, безпеки перевезень, захисту навколишнього природного середовища Кабінет Міністрів України визначає умови і порядок організації діяльності залізничного транспорту загального користування, сприяє його пріоритетному розвитку, надає підтримку в задоволенні потреб залізниць у рухомому складі, матеріально-технічних і паливно-енергетичних ресурсах.

Крім Міністерства інфраструктури, яке здійснює державне управління транспортним комплексом, управління залізницями та іншими підприємствами залізничного транспорту, що належать до загальнодержавної власності, здійснюється органом управління залізничним транспортом — Державною адміністрацією залізничного транспорту України (далі — Укрзалізниця), підпорядкованим Міністерству інфраструктури України. Укрзалізниця діє на підставі Положення про Державну адміністрацію залізничного транспорту України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 лютого 1996 р. № 262¹.

Виключно до компетенції Укрзалізниці, яка здійснює функції господарюючого суб'єкта належить управління процесом перевезень у внутрішньому і міжнародному сполученнях, а також регулювання виробничо-господарської діяльності у сфері організації і забезпечення цього процесу залізницями, підприємствами, установами та організаціями, які Укрзалізниця проводить централізовано.

Основною організаційною ланкою на залізничному транспорті є залізниця. Створення, реорганізація, ліквідація та визначення територіальних меж залізниць, призначення і звільнення їх керівників здійснюються рішеннями Кабінету Міністрів України за поданням Міністерства транспорту України. В Україні діють шість залізниць — Донецька, Львівська, Одеська, Південна, Південно-Західна, Придніпровська.

Повноваження, права та обов'язки залізниць визначаються Законом «Про залізничний транспорт», їх статутами.

Створення, реорганізація та ліквідація підприємств, установ і організацій, які входять до складу залізниць, затвердження їх статутів (положень), а також укладання контрактів (трудових договорів) з їх керівниками здійснюються у порядку, встановленому чинним законодавством України, а також статутами залізниць.

§ 4. Транспортні господарські договори

Перевезення вантажів *залізничним транспортом* організуються на договірних засадах. Форма договору про організацію перевезень вантажів встановлюється Правилами. Для забезпечення виконання договірних зобов'язань здійснюється місячне планування перевезень². Місячне планування перевезення вантажів здійснюється залізницями

¹ Зібрання постанов Уряду України. — 1996. — № 8. — Ст. 237.

² Див.: Правила планування вантажів. Затверджені наказом Мінтрансу України від 9 грудня 2002 р. № 873.

відправлення на основі поточних або довгострокових договорів про організацію перевезення вантажів та замовлень відправників.

Умови та порядок організації перевезення в усіх видах сполучення визначаються Правилами.

Порядок розроблення, термін подання заявок, затвердження планів та облік виконання перевезень вантажів встановлюються Правилами, а військових перевезень — спеціальними інструкціями.

За договором залізничного перевезення вантажу залізниця зобов'язується доставити ввірений їй вантажовідправником вантаж у пункт призначення в зазначений термін і видати його одержувачу, а відправник зобов'язується сплатити за перевезення встановлену плату.

Основним перевізним документом є накладна, оформлена відповідно до Статуту залізниць та Правил перевезення вантажів і надана залізниці відправником разом з вантажем. Накладна є обов'язковою двосторонньою письмовою формою угоди на перевезення вантажу, яка укладається між відправником та залізницею на користь третьої сторони — одержувача. Накладна одночасно є договором на заставу вантажу для забезпечення гарантії внесення належної провізної плати та інших платежів за перевезення. Накладна супроводжує вантаж на всьому шляху перевезення до станції призначення.

Виконання залізницею додаткових операцій, пов'язаних з перевезенням вантажів (завантаження, розвантаження, зважування, експедирування тощо), здійснюється на підставі окремих договорів.

Хоча за загальним правилом завантаження вантажів у вагони (контейнери), а також вивантаження з них здійснюється відправниками та одержувачами, проте залізниці можуть брати на себе виконання вантажних робіт за договорами з відправниками або одержувачами.

Для транспортного обслуговування відправників і одержувачів у місцях загального користування у складі залізниць можуть у встановленому порядку утворюватись підприємства механізованих вантажних робіт, а на під'їзних коліях — з об'єднання підприємств залізничного транспорту.

Залізниця зобов'язана подавати під завантаження справні, придатні для перевезення відповідного вантажу, очищені від залишків вантажу, сміття, реквізиту, а у необхідних випадках — продезинфіковані вагони та контейнери.

Додаткова підготовка вагонів та контейнерів під завантаження вантажів, що потребують особливих умов перевезення і зберігання, може здійснюватися залізницею на підставі договору за рахунок відправника.

Договір про перевезення вантажу *автомобільним транспортом* загального користування укладається відповідно до цивільного законо-

давства між замовником та виконавцем у письмовій формі (договір, накладна, квитанція тощо). Істотними умовами договору є:

найменування та місцезнаходження сторін;

найменування та кількість вантажу, його пакування;

місце та час навантаження і розвантаження;

вартість перевезення;

інші умови, узгоджені сторонами (ст. 50 Закону «Про автомобільний транспорт»).

Замовник за договором про перевезення вантажу автомобільним транспортом загального користування має право отримати компенсацію згідно з законодавством за пошкодження або псування вантажу, часткову чи повну його втрату або несвоєчасність доставки.

Замовник за договором про перевезення вантажу зобов'язаний:

забезпечити своєчасне та повне оформлення документів на перевезення вантажу;

утримувати власні під'їзні шляхи до вантажних пунктів, вантажні майданчики, рампи тощо у стані, що відповідає вимогам законодавства з питань охорони праці, техніки безпеки та безпеки руху;

здійснювати вантажні операції, закріплення, накриття, ув'язування та пломбування вантажу, зняття кріплень і покриттів та очищення автомобільного транспортного засобу від залишків вантажу;

забезпечувати вимоги законодавства з питань охорони праці і техніки безпеки при вантажних операціях.

Автомобільний перевізник має право:

відмовитися від приймання вантажу для перевезення, якщо замовником не підготовлено вантаж чи необхідні документи або внесені без попереднього узгодження з ним зміни до реквізитів цих документів;

відмовитися від перевезення вантажу, якщо замовник подає до перевезень вантаж, не обумовлений договором про перевезення, пакування вантажу не відповідає встановленим законодавством вимогам, ушкоджена тара або нечітким є відтиск пломби тощо;

одержувати відшкодування від замовника, якщо автомобільний транспортний засіб був пошкоджений під час вантажних робіт або під час перевезення вантажу з вини замовника.

Автомобільний перевізник зобов'язаний:

при укладанні договору про перевезення вантажу автомобільним транспортом передбачати для персоналу перевізника встановлені законодавством умови праці та відпочинку;

забезпечити виконання умов договору про перевезення вантажу автомобільним транспортом у межах, визначених законодавством та цим договором;

забезпечити збереження вантажу, прийнятого до перевезення, до передачі вантажовласнику (уповноваженій ним особі) у пункті призначення;

відшкодувати замовнику збитки за пошкодження або псування вантажу, часткову чи повну його втрату, а також збитки, завдані внаслідок несвоєчасної доставки вантажу.

Умови *морського перевезення вантажів* визначаються договором.

Морські перевезення для державних потреб здійснюються у порядку, встановленому чинним законодавством України.

Перевізник і вантажовласник у разі необхідності здійснення систематичних перевезень вантажів можуть укласти довготермінові договори про організацію морських перевезень.

За договором морського перевезення вантажу перевізник або фрахтівник зобов'язується перевезти доручений йому відправником вантаж із порту відправлення в порт призначення і видати його уповноваженій на одержання вантажу особі (одержувачу), а відправник або фрахтувальник зобов'язується сплатити за перевезення встановлену плату (фрахт).

Фрахтувальником і фрахтівником визнаються особи, що уклали між собою договір фрахтування судна (чартер).

Договір морського перевезення вантажу повинен бути укладений у письмовій формі.

Документами, що підтверджують наявність і зміст договору морського перевезення вантажу, є:

1) рейсовий чартер — якщо договір передбачає умову надання для перевезення всього судна, його частини або окремих судових приміщень;

2) коносамент — якщо договір не передбачає умови, зазначеної вище;

3) інші письмові докази.

Рейсовий чартер повинен містити основні реквізити: найменування сторін, судна і вантажу, порту відправлення і призначення (або місця направлення судна). До рейсового чарттеру можуть бути включені за згодою сторін інші умови і застереження. Рейсовий чартер підписується фрахтівником (перевізником) і фрахтувальником або їх уповноваженими представниками.

Після приймання вантажу до перевезення перевізник вантажу, капітан або агент перевізника зобов'язані видати відправнику коносамент, який є доказом прийому перевізником вантажу, зазначеного в коносаменті.

Перевізник може видати інший, ніж коносамент, документ на підтвердження отримання вантажу для перевезення. Такий документ є

першорядним доказом укладання договору морського перевезення і приймання перевізником вантажу, як його описано в цьому документі.

Коносамент складається на підставі підписаного відправником документа, в якому, зокрема, повинні міститися дані, зазначені в пунктах 4–8 ст. 138 Кодексу торговельного мореплавства.

Відправник відповідає перед перевізником за всі наслідки, що виникли в результаті неправильності або неповноти відомостей, зазначених у згаданому документі.

У коносаменті зазначаються:

1) найменування судна, якщо вантаж прийнято до перевезення на визначеному судні;

2) найменування перевізника;

3) місце приймання або навантаження вантажу;

4) найменування відправника;

5) місце призначення вантажу чи, при наявності чартеру, місце призначення або направлення судна;

6) найменування одержувача вантажу (іменний коносамент) або визначення, що коносамент видано «наказу відправника», або найменування одержувача з зазначенням, що коносамент видано «наказу одержувача» (ордерний коносамент), або визначенням, що коносамент видано на пред'явника (коносамент на пред'явника);

7) найменування вантажу, його маркування, кількість місць чи кількість та/або міра (маса, об'єм), а в необхідних випадках — дані про зовнішній вигляд, стан і особливі властивості вантажу;

8) фрахт та інші належні перевізнику платежі або зазначення, що фрахт повинен бути сплачений згідно з умовами, викладеними в рейсовому чартері або іншому документі, чи зазначення, що фрахт повністю сплачено;

9) час і місце видачі коносаменту;

10) кількість складених примірників коносаменту;

11) підпис капітана або іншого представника перевізника.

За договором фрахтування судна на певний час судновласник зобов'язується за обумовлену плату (фрахт) надати судно фрахтувальнику для перевезення пасажирів, вантажів та для інших цілей торговельного мореплавства на певний час.

Надане фрахтувальнику судно може бути укомплектоване екіпажем (тайм-чартер) або не споряджене і не укомплектоване екіпажем (бербоут-чартер).

Договір фрахтування судна на певний час повинен бути укладений у письмовій формі. Наявність і зміст договору фрахтування судна на певний час можуть бути доведені виключно письмовими доказами.

У договорі фрахтування судна на певний час повинні бути вказані найменування сторін договору, назва судна, його технічні та експлуатаційні дані (вантажопідйомність, вантажомісткість, швидкість тощо), район плавання, мета фрахтування, розмір фрахту, термін дії договору, місце приймання і здавання судна.

Фрахтувальник може в межах прав, що надаються йому за договором фрахтування судна на певний час, укласти від свого імені самостійний договір фрахтування судна з третьою особою. Укладання такого договору не звільняє фрахтувальника від виконання договору, укладеного ним із судовласником.

Якщо судно зафрахтоване для перевезення вантажів, фрахтувальник має право від свого імені укладати договори перевезення вантажів, підписувати чартери, видавати коносаменти та інші перевізні документи. Він несе відповідальність за зобов'язаннями, що випливають з цих документів, зокрема з коносаментів або інших перевізних документів.

За *договором лізингу судна* власник судна (лізингодавець) зобов'язується передати фрахтувальнику (лізингоодержувачу) судно без екіпажу для використання з метою торговельного мореплавства на визначений термін, після закінчення якого до лізингоодержувача переходить право власності на судно.

Лізингоодержувач зобов'язується сплатити лізингову плату, в яку включаються плата за користування судном і його вартість за договором морського лізингу.

Договір лізингу українського державного судна може бути укладено лише з дотриманням вимог, передбачених ст. 17 Кодексу торговельного мореплавства.

Договір лізингу повинен бути укладений у письмовій формі. Наявність і зміст договору лізингу судна можуть бути доведені виключно письмовими доказами.

У договорі лізингу судна повинні бути вказані найменування сторін, мета договору, назва судна, рік побудування судна, його клас, вантажопідйомність або вантажомісткість, потужність двигунів, швидкість ходу і витрата пального, термін користування, після закінченні якого до лізингоодержувача переходить право власності на судно, розмір і термін внесення лізингової плати, місце і час передачі судна лізингоодержувачу та інші необхідні дані.

За *договором морського буксирування* власник одного судна зобов'язується за винагороду відбуксирувати інше судно чи плаваючий об'єкт на певну відстань або буксирувати його протягом певного часу чи для виконання маневру.

Законодавець розрізняє два види договорів морського буксирування: договір портового буксирування і договір міжпортового буксирування.

За договором *портового буксирування* буксировласник за винагороду здійснює ввід у порт або вивід з порту суден та інших плавучих об'єктів, виконання маневрів судна, що буксирується, швартових та інших операцій у портових водах.

Договір портового буксирування може бути укладено в усній формі.

За договором *міжпортового буксирування* власник одного судна (буксира) зобов'язується за винагороду буксирувати інше судно або інший плавучий об'єкт з одного порту (пункту) до іншого порту (пункту).

Договір міжпортового буксирування укладається у письмовій формі. Договір повинен містити умови про порти (пункти) відправлення і призначення, про час буксирування, про права і обов'язки сторін, про відповідальність за порушення договору, про ті особливості об'єктів, що буксируються і можуть впливати на безпеку буксирування, про інші обставини, які сторони вважають за необхідне обумовити окремо.

Повітряні перевезення виконуються на підставі договору.

Кожний договір повітряного перевезення та його умови посвідчуються документом на перевезення, який видається авіаційним перевізником або уповноваженими ним організаціями чи особами (агентами).

Документом на повітряне перевезення вантажу є транспортна накладна (авіаційна вантажна накладна) у паперовому або електронному вигляді (ч. 2 ст. 98 Повітряного кодексу України).

Чартерне повітряне перевезення виконується на підставі договору чартера (фрахтування повітряного судна), за яким одна сторона (фрахтівник) зобов'язується надати іншій стороні (фрахтувальнику) за плату всю місткість одного чи кількох повітряних суден на один або кілька рейсів для повітряного перевезення пасажирів, багажу, вантажу і пошти або для іншої мети, якщо це не суперечить чинному законодавству України.

Перевезення вантажів і буксирування плотів та суден *внутрішніми водними шляхами* здійснюються за планами, затвердженими у встановленому порядку.

Вантажовідправник зобов'язаний одночасно з пред'явленням вантажу надати пароплавству накладну. Накладна підписується вантажовідправником, супроводжує вантаж на всьому шляху його слідування і видається вантажоодержувачу в пункті призначення разом з вантажем.

На підставі накладної порт або пристань відправлення складає дорожню відомість, що також слідує разом з вантажем і після видачі вантажу в пункті призначення залишається у пароплавства.

На посвідчення приймання вантажу до перевезення вантажовідправнику видається квитанція.

Дата приймання вантажу до перевезення посвідчується календарним штемпелем порту або пристані відправлення на накладній, квитанції і дорожній відомості.

Накладні і квитанції складаються на ім'я певних вантажоодержувачів.

За *договором транспортного експедирування* одна сторона (експедитор) зобов'язується за плату і за рахунок другої сторони (клієнта) виконати або організувати виконання визначених договором послуг, пов'язаних з перевезенням вантажу.

Договір транспортного експедирування укладається у письмовій формі.

Зовнішньоекономічні договори (контракти) транспортного експедирування повинні відповідати вимогам законодавства про зовнішньоекономічну діяльність.

Для систематичного надання послуг експедитора можуть укладатися довгострокові (генеральні) договори транспортного експедирування.

За договором транспортного експедирування експедитор може організувати перевезення за одним товарно-транспортним документом вантажів кількох різних клієнтів, які прямують з одного пункту відправлення та/чи в один пункт призначення, за умови, що експедитор виступає від імені усіх цих клієнтів як вантажовідправник та/чи вантажоодержувач.

Перевезення вантажів супроводжується товарно-транспортними документами, складеними мовою міжнародного спілкування залежно від обраного виду транспорту або державною мовою, якщо вантажі перевозяться в Україні.

Такими документами можуть бути:

- авіаційна вантажна накладна (Air Waybill);
- міжнародна автомобільна накладна (CMR);
- накладна СМГС (накладна УМВС);
- коносамент (Bill of Lading);
- накладна ЦІМ (CIM);
- вантажна відомість (Cargo Manifest);
- інші документи, визначені законами України.

Факт надання послуги експедитора при перевезенні підтверджується єдиним транспортним документом або комплектом документів (залізничних, автомобільних, авіаційних накладних, коносаментів тощо), які відображають шлях прямування вантажу від пункту його відправлення до пункту його призначення.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. З яких елементів складається єдина транспортна система України?
2. Які суб'єкти входять до складу залізничного транспорту?
3. Які суб'єкти входять до складу морського транспорту?
4. Які суб'єкти входять до складу річкового транспорту?
5. Які суб'єкти входять до складу автомобільного транспорту?
6. Які суб'єкти входять до складу авіаційного транспорту?
7. Назвіть основні нормативно-правові акти законодавства про транспорт.
8. Які основні завдання покладені на Міністерство інфраструктури України?
9. Які господарські транспортні договори можуть укладатися на залізничному транспорті?
10. Які умови мають встановлюватися в договорі на перевезення вантажів автомобільним транспортом?
11. Які документи підтверджують наявність і зміст договору морського перевезення вантажу?
12. Що таке договір фрахтування судна?
13. Що таке чартерне повітряне перевезення?

Глава 23

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КАПІТАЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА

§ 1. Поняття капітального будівництва та джерела його фінансування

Капітальне будівництво — це процес створення нових, а також розширення, реконструкція, технічне переоснащення діючих підприємств, об'єктів виробничого і невиробничого призначення, пускових комплексів (з урахуванням проектних робіт, проведення торгів (тендерів) у будівництві, консервації, розконсервації об'єктів, утримання дирекцій підприємств, що будуються, а також придбання технологічного обладнання, що не входить до кошторису об'єктів)¹.

Розширення діючих підприємств охоплює як будівництво нових, так і розширення існуючих окремих цехів та об'єктів основного, підсобного та обслуговуючого призначення на території діючих підприємств з метою створення додаткових або нових виробничих потужностей.

Реконструкція діючих підприємств являє собою переобладнання діючих цехів та об'єктів основного, підсобного та обслуговуючого призначення без розширення існуючих будівель і споруд основного призначення та без збільшення чисельності працівників з одночасним поліпшенням умов їх праці та охорони навколишнього природного середовища, здійснюване з метою вдосконалення виробництва та підвищення його техніко-економічного рівня, збільшення виробничих потужностей, зміни номенклатури продукції та поліпшення її якості.

Технічне переоснащення діючих підприємств — це комплекс заходів щодо підвищення техніко-економічного рівня окремих виробництв, цехів і дільниць на основі впровадження передової техніки та технології, механізації та автоматизації виробництва, модернізації та заміни заста-

¹ Порядок державного фінансування капітального будівництва. Затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. № 1764 // Офіційний вісник України. — 2001. — № 52. — Ст. 2374.

рілого і фізично зношеного устаткування на нове більш продуктивне. Технічне переоснащення здійснюється без розширення виробничих площ.

Фінансування капітального будівництва може здійснюватися за рахунок:

— коштів державного бюджету, передбачених на фінансування капітального будівництва (державні капітальні вкладення);

— інвестицій, що спрямовуються на фінансування капітального будівництва, у загальному обсязі яких є частка державних капітальних вкладень (змішані капітальні вкладення);

— грошових коштів самих суб'єктів господарювання (отриманих від здійснення господарської діяльності, а також внаслідок відчуження від держави засобів виробництва, що є державною власністю і закріплені за державним підприємством, банківських кредитів тощо).

Підприємствам, установам та організаціям державної і комунальної форми власності державні капітальні вкладення надаються на безповоротній основі, а підприємствам, установам та організаціям іншої форми власності — на умовах кредиту для фінансування капітального будівництва, проектні терміни якого не перевищують трьох, а в окремих випадках — п'яти років.

Для здійснення видатків на капітальне *будівництво за рахунок державних капітальних вкладень* замовники подають до відповідних органів Казначейства за місцем розташування такі документи:

титул будови (об'єкта) або титул перехідної будови (об'єкта). Титул будови (об'єкта) визначає основні техніко-економічні показники будови (об'єкта) і містить такі відомості: найменування будови (об'єкта) та її місцезнаходження, сфера управління, до якої вона належить, галузь, характер будівництва (нове будівництво, розширення, реконструкція, технічне переоснащення підприємства, об'єкта, споруди), обсяг капіталовкладень та завдання щодо введення у дію потужностей і основних фондів на весь період будівництва з розподілом за роками та врахуванням нормативних термінів тривалості будівництва;

внутрішньобудівельний титул будови (об'єкта). Внутрішньобудівельний титул будови (об'єкта) складається замовником на основі погодженого та затвердженого в установленому порядку титулу будови (об'єкта). У ньому визначаються об'єкти та споруди, будівництво яких здійснюватиметься у плановому році, зазначається їх кошторисна вартість та залишок її на початок року, обсяг капітальних вкладень на рік, у тому числі витрати замовника;

титул на виконання проектно-вишукувальних робіт для будівництва¹; *договір підряду* (контракт) з визначенням вартості будівництва, форм розрахунків за виконані роботи та майнової відповідальності за порушення умов договору підряду (контракту). У разі здійснення будівництва об'єкта кількома генеральними підрядниками договір підряду (контракт) подається окремо щодо кожного виконавця, для перехідних об'єктів — додатковий договір до договору підряду (контракту) на виконання робіт у поточному році;

наказ, рішення про затвердження проектно-кошторисної документації на чергу будівництва, пусковий комплекс або об'єкт;

інші документи згідно з нормативно-правовими актами Казначейства щодо касового виконання державного бюджету за видатками.

Державні капітальні вкладення *на умовах кредиту* надаються лише у разі забезпечення виконання зобов'язань з його погашення заставою або порукою.

Звіт про використання державних капітальних вкладень, наданих на умовах кредиту, та про їх повернення подається замовниками (позичальниками) в установленому порядку до відповідних органів Державного казначейства та головних розпорядників коштів державного бюджету.

§ 2. Правове регулювання підрядних відносин у капітальному будівництві

Частиною 1 ст. 317 ГК встановлено, що будівництво об'єктів виробничого та іншого призначення, підготовка будівельних ділянок, роботи з обладнання будівель, роботи з завершення будівництва, прикладні та експериментальні дослідження і розробки тощо, які виконуються суб'єктами господарювання для інших суб'єктів або на їх замовлення, здійснюються на умовах підряду.

Для здійснення зазначених робіт можуть укладатися договори підряду, перелік яких визначений у ч. 2 ст. 317 ГК. Це договори підряду: а) на капітальне будівництво (в тому числі субпідряду); б) на виконання проектних і досліджувальних робіт; в) на виконання геологічних, геодезичних та інших робіт, необхідних для капітального будівництва; г) інші договори. Загальні умови цих договорів визначаються відповід-

¹ Порядок затвердження титулів будов (об'єктів), будівництво яких здійснюється із залученням бюджетних коштів або коштів підприємств державної власності. Затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 8 вересня 1997 р. № 995 // Офіційний вісник України. — 1997. — № 37. — С. 17.

но до положень ЦК України про договір підряду, якщо інше не передбачено Господарським кодексом.

При аналізі положень Господарського і Цивільного кодексів, що регулюють підрядні відносини в будівництві, привертають до себе увагу не лише змістовні розходження в статтях, що регулюють тотожні підрядні відносини, але і розбіжності в термінах, якими в зазначених кодексах позначаються однакові за своїм змістом підрядні договори.

Так, згідно зі ст. 318 ГК укладається договір підряду на капітальне будівництво, а згідно зі ст. 875 ЦК — договір будівельного підряду; згідно зі ст. 324 ГК сторони укладають договір на проведення проектних і досліджувальних робіт (у ч. 2 ст. 317 ГК він називається договором на *виконання* проектних і досліджувальних робіт. — **В.Щ.**), а згідно зі ст. 887 та іншими статтями ЦК укладається договір підряду на проведення проектних та пошукових робіт. Вважаємо, що така ситуація, безумовно, має бути виправлена як шляхом узгодження змісту норм обох кодексів, так і шляхом уніфікації термінів, що вживаються в них.

Найпоширенішим договором, що опосередковує відносини у будівельній галузі, є *договір підряду на капітальне будівництво*.

За договором підряду на капітальне будівництво одна сторона (підрядник) зобов'язується своїми силами і засобами на замовлення другої сторони (замовника) побудувати і здати замовникові у встановлений строк визначений договором об'єкт відповідно до проектно-кошторисної документації або виконати зумовлені договором будівельні та інші роботи, а замовник зобов'язується передати підряднику затверджену проектно-кошторисну документацію, надати йому будівельний майданчик, прийняти закінчені будівництвом об'єкти і оплатити їх (ч. 1 ст. 318 ГК).

Договір підряду відповідно до ст. 318 ГК укладається на будівництво, розширення, реконструкцію та перепрофілювання об'єктів; будівництво об'єктів з покладенням повністю або частково на підрядника виконання робіт з проектування, поставки обладнання, пусконаладжувальних та інших робіт; виконання окремих комплексів будівельних, монтажних, спеціальних, проектно-конструкторських та інших робіт, пов'язаних із будівництвом об'єктів.

За загальним правилом забезпечення будівництва матеріалами, технологічним, енергетичним, електротехнічним та іншим устаткуванням покладається на підрядника, якщо інше не передбачено законодавством або договором.

Зміст договору підряду на капітальне будівництво, що укладається на підставі державного замовлення, має відповідати цьому замовленню.

Відповідно до ч. 5 ст. 318 ГК договір підряду на капітальне будівництво повинен передбачати: найменування сторін; місце і дату укла-

дення; предмет договору (найменування об'єкта, обсяги і види робіт, передбачених проектом); строки початку і завершення будівництва, виконання робіт; права і обов'язки сторін; вартість і порядок фінансування будівництва об'єкта (робіт); порядок матеріально-технічного, проектного та іншого забезпечення будівництва; режим контролю якості робіт і матеріалів замовником; порядок прийняття об'єкта (робіт); порядок розрахунків за виконані роботи, умови про дефекти і гарантійні строки; страхування ризиків, фінансові гарантії; відповідальність сторін (відшкодування збитків); урегулювання спорів, підстави та умови зміни і розірвання договору.

Порядок укладення та виконання договорів підряду на проведення робіт з нового будівництва, реконструкції, реставрації, капітального ремонту будівель, споруд, технічного переоснащення підприємств (далі — капітальне будівництво об'єктів), а також комплексів чи видів робіт, пов'язаних з капітальним будівництвом об'єктів регулюється Загальними умовами укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2005 р. № 668¹.

Примірний договір підряду в капітальному будівництві затверджений наказом Міністерства будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України від 27 жовтня 2005 р. № 3.

За *договором підряду на проведення проектних і досліджувальних робіт* підрядник зобов'язується розробити за завданням замовника проектну документацію або виконати обумовлені договором проектні роботи, а також виконати досліджувальні роботи, а замовник зобов'язується прийняти і оплатити їх (ч. 1 ст. 324 ГК).

До відносин, що виникають у процесі виконання проектних та досліджувальних робіт, можуть застосовуватися положення ст. 318 ГК.

Підрядник несе відповідальність за недоліки проекту, в тому числі виявлені в процесі його реалізації та експлуатації побудованого за данним проектом об'єкта.

У разі виявлення недоліків проекту підрядник зобов'язаний безоплатно переробити проект, а також відшкодувати замовнику збитки, спричинені недоліками проекту.

Позов про відшкодування замовнику збитків, спричинених недоліками проекту, може бути заявлено протягом десяти років, а якщо збитки замовнику завдано протиправними діями підрядника, які призвели до руйнувань, аварій, обрушень, — протягом тридцяти років з дня прийняття побудованого об'єкта.

¹ Офіційний вісник України. — 2005. — № 31 (частина 2). — Ст. 1867.

**Запитання і завдання
для самоконтролю**

1. Дайте визначення поняття капітального будівництва.
2. За рахунок яких коштів може здійснюватися капітальне будівництво?
3. Які документи мають подати замовники для здійснення видатків на капітальне будівництво за рахунок державних капітальних вкладень?
4. Які договори підряду можуть укладатися при будівництві об'єктів?
5. Дайте визначення поняття договору підряду на капітальне будівництво.
6. Які умови повинен передбачати договір підряду на капітальне будівництво?
7. Дайте визначення поняття договору підряду на проведення проектних і досліджувальних робіт.

Глава 24

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ТА ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

§ 1. Поняття інвестицій та інвестиційної діяльності

Становлення і функціонування ринкових відносин в Україні зумовило появу нових форм забезпечення потреб господарювання необхідними для його здійснення коштами (інвестиціями). Це, в свою чергу, привело до появи нових ринкових інститутів, одним з яких є інститут інвестиційної діяльності (як один з видів господарської діяльності), і формування відповідної правової основи здійснення такої діяльності — інвестиційного законодавства¹. Інвестиційне законодавство — це сукупність нормативно-правових актів, що регулюють відносини, які виникають і функціонують при здійсненні інвестиційної діяльності.

Ключовим поняттям інвестиційного законодавства є поняття інвестицій. Згідно з ч. 1 ст. 326 ГК *інвестиціями* у сфері господарювання визнаються довгострокові вкладення різних видів майна, інтелектуальних цінностей та майнових прав в об'єкти господарської діяльності з метою одержання доходу (прибутку) або досягнення іншого соціального ефекту.

Схоже визначення містить і ст. 1 Закону України від 18 вересня 1991 р. «Про інвестиційну діяльність»², відповідно до якої інвестиціями є всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (доход) або досягається соціальний ефект.

Закон називає примірний перелік таких цінностей, відносячи до них:

кошти, цільові банківські вклади, паї, акції та інші цінні папери (крім векселів);

¹ Задыхайло Д. В. Инвестиционное право Украины : сборник нормативно-правовых актов с комментариями / Д. В. Задыхайло. — Х. : Эспада, 2002. — 752 с.

² Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 47. — Ст. 646.

рухоме та нерухоме майно (будинки, споруди, устаткування та інші матеріальні цінності);

майнові права інтелектуальної власності;

сукупність технічних, технологічних, комерційних та інших знань, оформлених у вигляді технічної документації, навиків та виробничого досвіду, необхідних для організації того чи іншого виду виробництва, але не запатентованих («ноу-хау»);

права користування землею, водою, ресурсами, будинками, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права;

інші цінності.

Інвестиції у відтворення основних фондів і на приріст матеріально-виробничих запасів здійснюються у формі *капітальних вкладень*.

Таким чином, *об'єктами інвестиційної діяльності* можуть бути будь-яке майно, в тому числі основні фонди і оборотні кошти в усіх галузях та сферах народного господарства, цінні папери, цільові грошові вклади, науково-технічна продукція, інтелектуальні цінності, інші об'єкти власності, а також майнові права.

Інвестування та фінансування будівництва об'єктів житлового будівництва з використанням недержавних коштів, залучених від фізичних та юридичних осіб, у тому числі в управління, може здійснюватися виключно через фонди фінансування будівництва, фонди операцій з нерухомістю, інститути спільного інвестування, а також шляхом випуску цільових облігацій, виконання зобов'язань за якими забезпечується одиницею такої нерухомості, відповідно до законодавства. Інші способи фінансування будівництва таких об'єктів визначаються виключно законами.

Забороняється інвестування в об'єкти, створення і використання яких не відповідає вимогам санітарно-гігієнічних, радіаційних, екологічних, архітектурних та інших норм, встановлених законодавством України, а також порушує права та інтереси громадян, юридичних осіб і держави, що охороняються законом.

Сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій називається *інвестиційною діяльністю* (ч. 1 ст. 2 Закону України «Про інвестиційну діяльність»).

Інвестиційна діяльність здійснюється на основі:

інвестування, здійснюваного громадянами, недержавними підприємствами, господарськими асоціаціями, спілками і товариствами, а також громадськими і релігійними організаціями, іншими юридичними особами, заснованими на колективній власності;

державного інвестування, у тому числі державної підтримки реалізації інвестиційних проектів відповідно до положень цього Закону, здій-

снюваного органами державної влади та органами влади Автономної Республіки Крим за рахунок коштів бюджетів, позабюджетних фондів і позичкових коштів, а також державними підприємствами і установами за рахунок власних і позичкових коштів;

інвестування, здійснюваного органами місцевого самоврядування; іноземного інвестування, здійснюваного іноземними громадянами, юридичними особами та державами;

спільного інвестування, здійснюваного громадянами та юридичними особами України, іноземних держав.

Однією із форм інвестиційної діяльності, що здійснюється з метою впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво і соціальну сферу, є *інноваційна діяльність*, особливості правового регулювання якої розглядаються в § 4 цієї глави.

Суб'єктами (інвесторами і учасниками) *інвестиційної діяльності* можуть бути громадяни і юридичні особи України та іноземних держав, а також держави.

Недержавні пенсійні фонди, інститути спільного інвестування, страховики та фінансові установи — юридичні особи публічного права здійснюють інвестиційну діяльність відповідно до законодавства, що визначає особливості їх діяльності.

Інвестори — це суб'єкти інвестиційної діяльності, які приймають рішення про вкладення власних, позичкових і залучених майнових та інтелектуальних цінностей в об'єкти інвестування. Інвестори можуть виступати в ролі вкладників, кредиторів, покупців, а також виконувати функції будь-якого учасника інвестиційної діяльності.

Учасниками інвестиційної діяльності можуть бути громадяни та юридичні особи України, інших держав, які забезпечують реалізацію інвестицій як виконавці замовлень або на підставі доручення інвестора.

Всі суб'єкти інвестиційної діяльності незалежно від форм власності та господарювання мають рівні *права щодо здійснення інвестиційної діяльності*, якщо інше не передбачено законодавчими актами України.

Розміщення інвестицій у будь-яких об'єктах, крім тих, інвестування в які заборонено або обмежено цим Законом, іншими актами законодавства України, визнається невід'ємним правом інвестора і охороняється законом.

Інвестор самостійно визначає цілі, напрями, види й обсяги інвестицій, залучає для їх реалізації на договірній основі будь-яких учасників інвестиційної діяльності, у тому числі шляхом організації конкурсів і торгів.

За рішенням інвестора права володіння, користування і розпорядження інвестиціями, а також результатами їх здійснення можуть бути

передані іншим громадянам та юридичним особам у порядку, встановленому законом. Взаємовідносини при такій передачі прав регулюються ними самостійно на основі договорів.

Для інвестування можуть бути залучені фінансові кошти у вигляді кредитів, випуску в установленому законодавством порядку цінних паперів і позик.

Майно інвестора може бути використано ним для забезпечення його зобов'язань. У заставу приймається тільки таке майно, яке перебуває у власності позичальника або належить йому на праві повного господарського відання, якщо інше не передбачено законодавчими актами України. Заставлене майно при порушенні заставних зобов'язань може бути реалізовано відповідно до чинного законодавства.

Інвестор має право володіти, користуватися і розпоряджатися об'єктами та результатами інвестицій, включаючи реінвестиції та торговельні операції на території України, відповідно до законодавчих актів України.

Для державних підприємств, що виступають інвесторами за межами України та яким відкрито іпотечний кредит, встановлюється гарантія по цих інвестиціях з боку держави.

Інвестор має право на придбання необхідного йому майна у громадян і юридичних осіб безпосередньо або через посередників за цінами і на умовах, що визначаються за домовленістю сторін, якщо це не суперечить законодавству України, без обмеження за обсягом і номенклатурою.

Обов'язки суб'єктів інвестиційної діяльності встановлені ст. 8 Закону України «Про інвестиційну діяльність», згідно з якою *інвестор* у випадках і порядку, встановлених законодавством України, зобов'язаний:

подати фінансовим органам декларацію про обсяги і джерела здійснених ним інвестицій;

одержати дозвіл на виконання будівельних робіт у випадках та порядку, встановлених Законом України «Про регулювання містобудівної діяльності»;

одержати письмовий звіт експертизи проекту будівництва у випадках та порядку, встановлених ст. 31 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності»;

одержати позитивний висновок державної експертизи інвестиційного проекту у випадках та порядку, встановлених Кабінетом Міністрів України.

Суб'єкти інвестиційної діяльності зобов'язані:

додержувати державних норм і стандартів, порядок встановлення яких визначається законодавством України;

виконувати вимоги державних органів і посадових осіб, що пред'являються в межах їх компетенції;

подавати в установленому порядку бухгалтерську і статистичну звітність;

не допускати недобросовісної конкуренції і виконувати вимоги законодавства про захист економічної конкуренції;

сплачувати податки, збори (обов'язкові платежі) в розмірах та у порядку, визначених законами України.

Для проведення господарської діяльності, яка підлягає ліцензуванню, учасники інвестиційної діяльності повинні одержати відповідну ліцензію, що видається в порядку, встановленому законодавством.

Інвестиційним законодавством визначені джерела фінансування інвестиційної діяльності. Згідно зі ст. 10 Закону України «Про інвестиційну діяльність» інвестиційна діяльність може здійснюватись за рахунок:

власних фінансових ресурсів інвестора (прибуток, амортизаційні відрахування, відшкодування збитків від аварій, стихійного лиха, грошові нагромадження і заощадження громадян, юридичних осіб тощо);

позичкових фінансових коштів інвестора (облігаційні позики, банківські та бюджетні кредити);

залучених фінансових коштів інвестора (кошти, одержані від продажу акцій, пайові та інші внески громадян і юридичних осіб);

бюджетних інвестиційних асигнувань;

безоплатних та благодійних внесків, пожертвувань організацій, підприємств і громадян.

§ 2. Державне регулювання інвестиційної діяльності

Державне регулювання інвестиційної діяльності здійснюється з метою реалізації економічної, науково-технічної і соціальної політики виходячи з цілей та показників економічного і соціального розвитку України, державних та регіональних програм розвитку економіки, державного і місцевих бюджетів, зокрема передбачених у них обсягів фінансування інвестиційної діяльності.

Крім загальних засобів і механізмів регулювання господарської діяльності, що їх застосовує держава для реалізації економічної політики, виконання цільових економічних та інших програм і програм економічного і соціального розвитку відповідно до ст. 12 ГК, державне регулювання інвестиційної діяльності здійснюється в таких формах:

а) управління державними інвестиціями;

б) регулювання умов інвестиційної діяльності;
в) контроль за здійсненням інвестиційної діяльності усіма інвесторами та учасниками інвестиційної діяльності.

Управління державними інвестиціями здійснюється республіканськими і місцевими органами державної влади й управління та включає планування, визначення умов і виконання конкретних дій по інвестуванню бюджетних і позабюджетних коштів.

Регулювання умов інвестиційної діяльності здійснюється шляхом: подання фінансової допомоги у вигляді дотацій, субсидій, субвенцій, бюджетних позик на розвиток окремих регіонів, галузей, виробництв;

державних норм та стандартів;
заходів щодо розвитку та захисту економічної конкуренції;
роздержавлення і приватизації власності;
визначення умов користування землею, водою та іншими природними ресурсами;
політики ціноутворення;
проведення державної експертизи інвестиційних проектів;
інших заходів.

§ 3. Правові форми реалізації інвестиційної діяльності

Сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій (інвестиційна діяльність) може здійснюватися в різних правових формах.

Основною правовою формою (правовим документом), яка регулює взаємовідносини між суб'єктами інвестиційної діяльності, є *договір* (угода).

Укладання договорів, вибір партнерів, визначення зобов'язань, будь-яких інших умов господарських взаємовідносин, що не суперечать законодавству України, є виключною компетенцією суб'єктів інвестиційної діяльності. Втручання державних органів та посадових осіб у реалізацію договірних відносин між суб'єктами інвестиційної діяльності понад свою компетенцію не допускається.

Чинне законодавство не встановлює, якими саме господарськими договорами регулюються взаємовідносини між українськими суб'єктами інвестиційної діяльності.

Більш детально ці відносини врегульовані законом щодо іноземних інвестицій. Так, згідно зі ст. 23 Закону України «Про режим іноземного інвестування» іноземні інвестори мають право укладати договори

(контракти) про спільну інвестиційну діяльність (виробничу кооперацію, спільне виробництво тощо), не пов'язану із створенням юридичної особи, відповідно до законодавства України.

Вважаємо, що є всі підстави відносити до інвестиційних за своїм характером договорів: а) власне інвестиційні договори; б) засновницькі договори, в яких засновники визначають, зокрема, умови передачі майна створюваному суб'єкту господарювання, порядок розподілу прибутків і збитків тощо; в) угоди про розподіл продукції¹.

Договори (контракти) про спільну інвестиційну діяльність за участю іноземного інвестора підлягають реєстрації у терміни та в порядку, що встановлені Кабінетом Міністрів України².

Однією із форм реалізації державних інвестицій є *державне замовлення* на виконання робіт у капітальному будівництві (ч. 1 ст. 14 Закону України «Про інвестиційну діяльність»).

Державне замовлення розміщується, як правило, на конкурсній основі з урахуванням економічної вигідності цих замовлень для підприємств та організацій.

Загальні правові та економічні засади формування, розміщення і виконання на договірній (контрактній) основі замовлень держави на виконання робіт у капітальному будівництві для задоволення державних потреб встановлені Законом України від 22 грудня 1995 р. «Про державне замовлення для задоволення пріоритетних потреб держави».

Процедура прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів визначається Порядком прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів, затвердженим Указом Президента України від 13 квітня 2011 р. № 461³.

§ 4. Особливості правового регулювання інноваційної діяльності

Згідно з ч. 1 ст. 325 ГК інноваційною діяльністю у сфері господарювання є діяльність учасників господарських відносин, що здійс-

¹ Закон України від 14 вересня 1999 р. «Про угоди про розподіл продукції» // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 44. — Ст. 391.

² Положення про порядок державної реєстрації договорів (контрактів) про спільну інвестиційну діяльність за участю іноземного інвестора, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 30 січня 1997 р. № 112 // Офіційний вісник України. — 1997. — № 6. — Ст. 47.

³ Офіційний вісник України. — 2011. — № 32. — Ст. 1359.

снюється на основі реалізації інвестицій з метою виконання довгострокових науково-технічних програм з тривалими строками окупності витрат і впровадження нових науково-технічних досягнень у виробництво та інші сфери суспільного життя.

Законодавство України у сфері інноваційної діяльності базується на Конституції України і складається із Господарського кодексу України (статті 325—332) законів України «Про інвестиційну діяльність», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про наукову і науково-технічну експертизу», «Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків», «Про спеціальну економічну зону «Яворів», «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні», «Про інноваційну діяльність» та інших нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у цій сфері.

Основним нормативно-правовим актом у зазначеній сфері господарювання є Закон України від 4 липня 2002 р. «Про інноваційну діяльність»¹, що визначає правові, економічні та організаційні засади державного регулювання інноваційної діяльності в Україні, встановлює форми стимулювання державою інноваційних процесів і спрямований на підтримку розвитку економіки України інноваційним шляхом.

Частина 2 ст. 326 ГК встановлює, що формами інвестування інноваційної діяльності є:

державне (комунальне) інвестування, що здійснюється органами державної влади або органами місцевого самоврядування за рахунок бюджетних коштів та інших коштів відповідно до закону;

комерційне інвестування, що здійснюється суб'єктами господарювання за рахунок власних або позичкових коштів з метою розвитку бази підприємництва;

соціальне інвестування, що здійснюється в об'єкти соціальної сфери та інших невиробничих сфер;

іноземне інвестування, що здійснюється іноземними юридичними особами або іноземцями, а також іншими державами;

спільне інвестування, що здійснюється суб'єктами України разом з іноземними юридичними особами чи іноземцями.

Інноваційна діяльність передбачає інвестування наукових досліджень і розробок, спрямованих на здійснення якісних змін у стані продуктивних сил і прогресивних міжгалузевих структурних зрушень, розробки і впровадження нових видів продукції і технологій.

¹ Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 36. — Ст. 266.

Інноваційна діяльність здійснюється за такими напрямками:

проведення наукових досліджень і розробок, спрямованих на створення об'єктів інтелектуальної власності, науково-технічної продукції;

розробка, освоєння, випуск і розповсюдження принципово нових видів техніки і технології;

розробка і впровадження нових ресурсозберігаючих технологій, призначених для поліпшення соціального і екологічного становища;

технічне переозброєння, реконструкція, розширення, будівництво нових підприємств, що здійснюються вперше як промислове освоєння виробництва нової продукції або впровадження нової технології.

Основною правовою формою реалізації інвестицій у сфері інноваційної діяльності є *договір на створення і передачу науково-технічної продукції*.

За договором на створення і передачу науково-технічної продукції одна сторона (виконавець) зобов'язується виконати зумовлені завданням другої сторони (замовника) науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (далі — НДДКР), а замовник зобов'язується прийняти виконані роботи (продукцію) та оплатити їх.

Предметом договору на передачу науково-технічної продукції може бути модифікована науково-технічна продукція.

Науково-технічною продукцією є завершені науково-дослідні, проєктні, конструкторські, технологічні роботи та послуги, створення дослідних зразків або партій виробів, необхідних для проведення НДДКР згідно з вимогами, погодженими із замовниками, що виконуються чи надаються суб'єктами господарювання (науково-дослідними, конструкторськими, проєктно-конструкторськими і технологічними установами, організаціями, а також науково-дослідними і конструкторськими підрозділами підприємств, установ і організацій тощо).

Договір може укладатися на виконання усього комплексу робіт від дослідження до впровадження у виробництво науково-технічної продукції, а також на її подальше технічне супроводження (обслуговування).

У разі якщо науково-технічна продукція є результатом ініціативних робіт, договір укладається на її передачу, включаючи надання послуг на її впровадження та освоєння.

Договори на створення і передачу науково-технічної продукції для державних потреб та за участі іноземних суб'єктів господарювання укладаються і виконуються в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України відповідно до закону.

**Запитання і завдання
для самоконтролю**

1. Дайте визначення поняття інвестицій.
2. Що є об'єктами інвестиційної діяльності?
3. Хто є суб'єктами інвестиційної діяльності?
4. В яких формах здійснюється державне регулювання інвестиційної діяльності?
5. Назвіть форми реалізації інвестиційної діяльності.
6. Дайте визначення поняття інноваційної діяльності.
7. Назвіть форми інвестування інноваційної діяльності.
8. Дайте визначення поняття договору на створення і передачу науково-технічної продукції.

Глава 25

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

§ 1. Поняття, види та правове становище банків. Банківські операції та їх види

Відповідно до ч. 2 ст. 334 ГК *банки* — це фінансові установи, функціями яких є залучення у вклади грошових коштів громадян і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах і на власний ризик, відкриття та ведення банківських рахунків громадян та юридичних осіб. Виконання банками цих функцій (здійснення відповідних банківських операцій) в сукупності є банківською діяльністю.

Значно вужче визначення поняття «банк» містить ст. 2 Закону України від 7 грудня 2000 р. «Про банки і банківську діяльність», згідно з якою *банк* — це юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків. Від банків слід відрізняти фінансові установи — юридичні особи, які проводять одну або кілька операцій, що можуть виконуватися банками, за винятком залучення вкладів.

Банківська система України складається з Національного банку України та інших банків, а також філій іноземних банків, що створені і діють на території України відповідно до закону.

Центральним банком України, особливим центральним органом державного управління є Національний банк України. Його юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації визначаються Конституцією України, Законом України від 20 травня 1999 р. «Про Національний банк України».

Відповідно до Конституції України основною функцією Національного банку є забезпечення стабільності грошової одиниці України.

При виконанні своєї основної функції Національний банк має виходити із пріоритетності досягнення та підтримки цінової стабільності в державі.

Національний банк у межах своїх повноважень сприяє стабільності банківської системи за умови, що це не перешкоджає досягненню

цілі, визначеної у ч. 2 ст. 6 Закону України «Про Національний банк України».

Національний банк також сприяє додержанню стійких темпів економічного зростання та підтримує економічну політику Кабінету Міністрів України за умови, що це не перешкоджає досягненню цілей, визначених у частинах 2 та 3 ст. 6 Закону України «Про Національний банк України».

Крім того, Національний банк виконує такі функції:

відповідно до розроблених Радою Національного банку України Основних засад грошово-кредитної політики визначає та проводить грошово-кредитну політику;

монопольно здійснює емісію національної валюти України та організує готівковий грошовий обіг;

виступає кредитором останньої інстанції для банків і організує систему рефінансування;

встановлює для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна;

організовує створення та методологічно забезпечує систему грошово-кредитної і банківської статистичної інформації та статистики платіжного балансу;

визначає систему, порядок і форми платежів, у тому числі між банками;

визначає напрями розвитку сучасних електронних банківських технологій, створює та забезпечує безперервне, надійне та ефективне функціонування, розвиток створених ним платіжних та облікових систем, контролює створення платіжних інструментів, систем автоматизації банківської діяльності та засобів захисту банківської інформації;

здійснює банківське регулювання та нагляд на індивідуальній та консолідованій основі;

здійснює погодження статутів банків і змін до них, ліцензування банківської діяльності та операцій у передбачених законом випадках, веде Державний реєстр банків, Реєстр аудиторських фірм, які мають право на проведення аудиторських перевірок банків;

веде офіційний реєстр ідентифікаційних номерів емітентів платіжних карток внутрішньодержавних платіжних систем;

складає платіжний баланс, здійснює його аналіз та прогнозування;

представляє інтереси України в центральних банках інших держав, міжнародних банках та інших кредитних установах, де співробітництво здійснюється на рівні центральних банків;

здійснює відповідно до визначених спеціальним законом повноважень валютне регулювання, визначає порядок здійснення операцій в іноземній валюті, організовує і здійснює валютний контроль за банками та іншими фінансовими установами, які отримали ліцензію Національного банку на здійснення валютних операцій;

забезпечує накопичення та зберігання золотовалютних резервів та здійснення операцій з ними та банківськими металами;

аналізує стан грошово-кредитних, фінансових, цінових та валютних відносин;

організує інкасацію та перевезення банкнот і монет та інших цінностей, видає ліцензії на право інкасації та перевезення банкнот і монет та інших цінностей;

реалізує державну політику з питань захисту державних секретів у системі Національного банку;

бере участь у підготовці кадрів для банківської системи України; визначає особливості функціонування банківської системи України в разі введення воєнного стану чи особливого періоду, здійснює мобілізаційну підготовку системи Національного банку;

вносить у встановленому порядку пропозиції щодо законодавчого врегулювання питань, спрямованих на виконання функцій Національного банку України;

здійснює методологічне забезпечення з питань зберігання, захисту, використання та розкриття інформації, що становить банківську таємницю;

здійснює інші функції у фінансово-кредитній сфері в межах своєї компетенції, визначеної законом;

визначає порядок здійснення в Україні маршрутизації, клірингу та взаєморозрахунків між учасниками платіжної системи за операціями, які здійснені в межах України із застосуванням платіжних карток, емітованих банками-резидентами;

створює Засвідчувальний центр для забезпечення реєстрації, засвідчення чинності відкритих ключів та акредитації центрів сертифікації ключів, визначає порядок застосування електронного підпису, у тому числі електронного цифрового підпису в банківській системі України та суб'єктами переказу коштів;

видає ліцензії небанківським фінансовим установам, які мають намір стати учасниками платіжних систем, на переказ коштів без відкриття рахунків та відкликає їх відповідно до законодавства.

Банки в Україні створюються у формі публічного акціонерного товариства або кооперативного банку.

Законодавство про господарські товариства та про кооперацію поширюється на банки в частині, що не суперечить ГК та Закону «Про банки і банківську діяльність» (ч. 5 ст. 336 ГК).

Певні особливості правового статусу мають *державні банки*, тобто банки, сто відсотків статутного капіталу яких належать державі.

Як встановлено ч. 1 ст. 337 ГК, державним є банк, створений за рішенням Кабінету Міністрів України на основі державної власності.

У законі про Державний бюджет України на відповідний рік передбачаються витрати на формування статутного капіталу державного банку. Кабінет Міністрів України має право формувати статутний капітал державного земельного банку за рахунок грошових внесків у вигляді земельних ділянок. Кабінет Міністрів України зобов'язаний отримати позитивний висновок Національного банку України з приводу наміру заснування державного банку. Отримання висновку Національного банку України є обов'язковим також у разі ліквідації (реорганізації) державного банку, за винятком його ліквідації внаслідок неплатоспроможності.

Статут та діяльність державного банку мають відповідати вимогам ГК, Закону «Про банки та банківську діяльність», інших законів України та нормативно-правових актів Національного банку України.

Статут державного банку затверджується постановою Кабінету Міністрів України.

Держава здійснює та реалізує повноваження власника щодо акцій (паїв), які їй належать у статутному капіталі державного банку, через органи управління державного банку.

Органами управління державного банку є наглядова рада та правління банку.

Органом контролю державного банку є ревізійна комісія, персональний та кількісний склад якої визначаються наглядовою радою державного банку.

Особливий порядок створення встановлено законом для *кооперативного банку* (ст. 338 ГК, ст. 8 Закону «Про банки і банківську діяльність») та *банку з іноземним капіталом*, тобто банку, в якому частка капіталу, що належить хоча б одному нерезиденту, перевищує 10 відсотків (ст. 21 Закону «Про банки і банківську діяльність»).

Мінімальний розмір статутного капіталу на час реєстрації банку має бути повністю сплачений та не може бути менше 10 млн євро.

Національний банк встановлює вимоги щодо мінімального розміру статутного капіталу банку тільки на час створення і реєстрації банків для забезпечення стабільної діяльності банку та виконання ним банківських операцій.

Формування та збільшення статутного капіталу банку може здійснюватися виключно шляхом грошових внесків учасників.

Державна реєстрація юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, проводиться відповідно до законодавства з питань державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців з урахуванням особливостей, встановлених Законом України «Про банки і банківську діяльність».

Уповноважена засновником особа подає документи для проведення державної реєстрації юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, після погодження Національним банком України статуту цієї особи.

Особа, уповноважена засновником юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, для погодження статуту цієї особи подає Національному банку України разом із заявою про погодження статуту такі документи:

1) протоколи зборів засновників та установчих зборів, договір про створення банку або рішення про створення державного банку;

2) статут банку;

3) копії документів, визначених Національним банком України, необхідних для ідентифікації самого засновника та всіх осіб, через яких здійснюватиметься опосередковане володіння істотною участю у банку;

4) документи, визначені Національним банком України, що дають змогу зробити висновок про:

ділову репутацію самого засновника, а для засновника — юридичної особи також і членів виконавчого органу та/або наглядової ради та всіх осіб, через яких здійснюватиметься опосередковане володіння істотною участю в особі, яка має намір здійснювати банківську діяльність;

фінансовий стан засновника — юридичної особи, а також про майновий стан засновника — фізичної особи;

наявність у засновника достатньої кількості власних коштів для здійснення заявленого внеску до статутного капіталу;

5) документи, що засвідчують повну сплату засновниками внесків до статутного капіталу;

6) відомості про структуру власності самої юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, та засновника, що набуває істотної участі в ній, відповідно до вимог Національного банку України;

7) відомості за формою, встановленою Національним банком України, про асоційованих осіб засновника — фізичної особи;

8) відомості за формою, встановленою Національним банком України, про юридичних осіб, у яких засновник — фізична особа є керівником та/або контролером;

- 9) копію тимчасового свідоцтва про реєстрацію випуску акцій;
- 10) висновок Антимонопольного комітету України у випадках, передбачених законодавством України;
- 11) копію платіжного документа про внесення плати за погодження статуту банку, розмір якої встановлюється Національним банком України.

Особа, уповноважена засновником юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, для погодження статуту цієї особи додатково подає Національному банку України встановлені ч. 9 ст. 34 цього Закону України «Про банки і банківську діяльність» документи щодо засновників — іноземних юридичних осіб та ч. 11 ст. 34 зазначеного Закону щодо засновників — фізичних осіб-іноземців. Документи, що подаються згідно з цією частиною, мають бути складені з урахуванням вимог частин 12 і 13 ст. 34 Закону.

Національний банк України приймає рішення про погодження статуту або про відмову в погодженні статуту не пізніше тримісячного строку з дня подання повного пакета документів, визначених Законом. Національний банк України приймає рішення з урахуванням вимог ч. 14 ст. 34 Закону.

Національний банк України має право вимагати від заявника виправлення недоліків у поданих документах.

Засновнику юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, забороняється відчужувати та обтяжувати зобов'язаннями належні йому акції до отримання цією юридичною особою банківської ліцензії.

Юридична особа набуває статусу банку і право на здійснення банківської діяльності виключно після отримання банківської ліцензії та внесення відомостей про неї до Державного реєстру банків.

Забороняється здійснювати банківську діяльність без отримання банківської ліцензії.

Особи, винні у здійсненні банківської діяльності без отримання банківської ліцензії, несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із законом.

За наявності підстав, зазначених у ст. 18 Закону України «Про банки і банківську діяльність», Національний банк України має право відмовити юридичній особі, яка має намір здійснювати банківську діяльність, у погодженні статуту.

Як встановлено ст. 19 зазначеного Закону, юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, зобов'язана протягом року з дня державної реєстрації подати Національному банку України в порядку, визначеному цим Законом та нормативно-правовими актами

Національного банку України, документи для отримання банківської ліцензії.

Юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, для отримання банківської ліцензії подає Національному банку України разом із заявою про видачу банківської ліцензії такі документи:

1) копію статуту з відміткою державного реєстратора про проведення державної реєстрації юридичної особи;

2) копії зареєстрованого Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій та свідоцтва про реєстрацію випуску акцій (для банку, що створюється у формі публічного акціонерного товариства);

3) відомості про кількісний склад спостережної ради, правління (ради директорів), ревізійної комісії;

4) відомості за формою, визначеною Національним банком України, що дають змогу зробити висновок про:

наявність як мінімум трьох осіб, призначених членами правління (ради директорів), у тому числі голови правління, їх професійну придатність та ділову репутацію;

професійну придатність головного бухгалтера та керівника служби внутрішнього аудиту;

ділову репутацію членів спостережної ради, головного бухгалтера та керівника служби внутрішнього аудиту;

наявність організаційної структури та відповідних спеціалістів, необхідних для забезпечення надання банківських та інших фінансових послуг, банківського обладнання, комп'ютерної техніки, програмного забезпечення, приміщень, що відповідають вимогам, встановленим Національним банком України;

5) копії внутрішніх положень банку, що регламентують надання банківських та інших фінансових послуг, визначають порядок здійснення внутрішнього контролю та процедуру управління ризиками;

6) бізнес-план на три роки, складений згідно з вимогами, встановленими Національним банком України;

7) копію платіжного документа про внесення плати за видачу банківської ліцензії, розмір якої встановлюється Національним банком України.

Юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, зобов'язана подати Національному банку України для отримання банківської ліцензії одночасно всі документи та інформацію, визначені Законом.

Національний банк України приймає рішення про надання банківської ліцензії чи про відмову в її наданні протягом двох місяців з дня отримання повного пакета документів, визначених Законом. У разі реорганізації банку за результатами процедури тимчасової адміністрації

рішення про надання банківської ліцензії приймається Національним банком України протягом трьох днів з дня отримання повного пакета документів, визначених Законом.

Національний банк України вносить відомості про юридичну особу до Державного реєстру банків одночасно з прийняттям рішення про надання банківської ліцензії.

Банк не має права передавати банківську ліцензію третім особам.

Національний банк України має право відмовити у видачі банківської ліцензії юридичній особі, яка має намір здійснювати банківську діяльність, з підстав, зазначених у ст. 19¹ Закону України «Про банки і банківську діяльність», а також відкликати видану ліцензію у випадках, передбачених ст. 20 зазначеного Закону.

Банк має право надавати банківські та інші фінансові послуги (крім послуг у сфері страхування), а також здійснювати іншу діяльність, визначену в цій статті.

Банк має право здійснювати банківську діяльність на підставі банківської ліцензії шляхом надання банківських послуг.

До банківських послуг належать:

1) залучення у вклади (депозити) коштів та банківських металів від необмеженого кола юридичних і фізичних осіб;

2) відкриття та ведення поточних (кореспондентських) рахунків клієнтів, у тому числі у банківських металах;

3) розміщення залучених у вклади (депозити), у тому числі на поточні рахунки, коштів та банківських металів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик.

Банківські послуги дозволяється надавати виключно банку.

Банк має право надавати своїм клієнтам (крім банків) фінансові послуги, у тому числі шляхом укладення з юридичними особами (комерційними агентами) агентських договорів. Перелік фінансових послуг, що банк має право надавати своїм клієнтам (крім банків) шляхом укладення агентських договорів, встановлюється Національним банком України. Банк зобов'язаний повідомити Національний банк України про укладені ним агентські договори. Національний банк веде реєстр комерційних агентів банків та встановлює вимоги до них. Банк має право укладати агентський договір з юридичною особою, яка відповідає встановленим Національним банком України вимогам.

Банк, крім надання фінансових послуг, має право здійснювати також діяльність щодо:

1) інвестицій;

2) випуску власних цінних паперів;

3) випуску, розповсюдження та проведення лотерей;

- 4) зберігання цінностей або надання в майновий найм (оренду) індивідуального банківського сейфа;
- 5) інкасації коштів та перевезення валютних цінностей;
- 6) ведення реєстрів власників іменних цінних паперів (крім власних акцій);
- 7) надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських та інших фінансових послуг.

Банк здійснює діяльність, надає банківські та інші фінансові послуги в національній валюті, а за наявності відповідної ліцензії Національного банку України — в іноземній валюті.

Банк має право вчиняти будь-які правочини, необхідні для надання ним банківських та інших фінансових послуг та здійснення іншої діяльності.

Банк має право розпочати новий вид діяльності або надання нового виду фінансових послуг (крім банківських) за умови виконання встановлених Національним банком України вимог щодо цього виду діяльності або послуги.

Банк не пізніше як за місяць до початку нового виду діяльності або надання нового виду фінансових послуг (крім банківських) зобов'язаний повідомити про це Національний банк України згідно з вимогами та в порядку, встановленими Національним банком України.

Національний банк України з метою захисту прав вкладників та інших кредиторів має право встановлювати додаткові вимоги, включаючи вимоги щодо підвищення рівня регулятивного капіталу банку чи інших економічних нормативів, щодо певного виду діяльності та надання фінансових послуг, які має право здійснювати банк.

Банк самостійно встановлює процентні ставки та комісійну винагороду за надані послуги.

§ 2. Поняття та види кредиту.

Кредитний договір

В юридичній літературі під кредитними правовідносинами розуміють всі кредитні відносини, що виникають при наданні (передачі, використанні і поверненні) грошових коштів або інших речей, визначених родовими ознаками, на умовах повернення.

Стаття 1 Закону «Про банки і банківську діяльність» визначає банківський кредит як будь-яке зобов'язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов'язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми,

а також на зобов'язання на сплату процентів та інших зборів з такої суми;

Згідно з ч. 1 ст. 345 ГК кредитні операції полягають у розміщенні банками від свого імені, на власних умовах та на власний ризик залучених коштів юридичних осіб (позичальників) та громадян. Кредитними визнаються операції, визначені як такі Законом «Про банки і банківську діяльність».

Відповідно до статей 47, 49 Закону «Про банки і банківську діяльність» до кредитних належать наступні операції:

— розміщення залучених у вклади (депозити), у тому числі на поточні рахунки, коштів та банківських металів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик.

— здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені;

— надання гарантій і поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі;

— придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, приймаючи на себе ризик виконання таких вимог та прийом платежів (факторинг);

— лізинг.

Суб'єкти господарської діяльності можуть використовувати такі форми кредиту: банківський, комерційний, лізинговий, іпотечний, бланковий, консорціумний.

Кредити, які надаються банками, поділяються:

за строками користування на:

а) короткострокові — до 1 року; можуть надаватися банками у разі тимчасових фінансових труднощів, що виникають у зв'язку з витратами виробництва та обігу, не забезпечених надходженням коштів у відповідному періоді;

б) середньострокові — до 3 років; можуть надаватися на оплату обладнання, поточні витрати, на фінансування капітальних вкладень;

в) довгострокові — понад 3 роки; можуть надаватися для формування основних фондів. Об'єктами кредитування можуть бути капітальні витрати на реконструкцію, модернізацію та розширення вже діючих основних фондів, на нове будівництво, на приватизацію та ін.;

за способом забезпечення на:

а) забезпечені заставою (майном, майновими правами, цінними паперами);

б) гарантовані (банками, фінансами чи майном третьої особи);

в) з іншим забезпеченням (поручительство, свідоцтво страхової організації);

г) незабезпечені (бланкові);

за ступенем ризику на:

- а) стандартні кредити;
- б) кредити з підвищеним ризиком;

за методами надання на:

- а) кредити, що надаються у разовому порядку;
- б) кредити, що надаються відповідно до кредитної лінії. Під кредитною лінією розуміється згода банку-кредитора надати кредит у майбутньому в розмірах, які не перевищують заздалегідь обумовлені розміри за певний відрізок часу без проведення додаткових спеціальних переговорів;

в) гарантії (із заздалегідь обумовленою датою надання, за потребою, із стягненням комісії за зобов'язання);

за строками погашення на:

- а) кредити, що погашаються водночас;
- б) кредити, що погашаються у розстрочку;
- в) кредити, що погашаються достроково (на вимогу кредитора або за заявою позичальника);

г) кредити, що погашаються з регресією платежів;

д) кредити, що погашаються після обумовленого періоду (місяця, кварталу).

Кредити банків можуть розрізнятися також за іншими умовами надання, користування або погашення (ч. 2 ст. 347 ГК).

Процес банківського кредитування здійснюється на принципах забезпеченості, повернення, строковості, платності та цільової спрямованості.

Принцип забезпеченості кредиту передбачає наявність у банку права для захисту своїх інтересів, недопущення збитків від неповернення боргу через неплатоспроможність позичальника. Принципи повернення, строковості та платності означають, що кредит має бути повернений позичальником банку у визначений у кредитному договорі строк з відповідною платою за його користування. Цільовий характер використання передбачає вкладення позичкових коштів з конкретною метою, визначеною кредитним договором.

Комерційний кредит є товарною формою кредиту, яка визначає відносини з питань перерозподілу матеріальних фондів і характеризує кредитну угоду між двома суб'єктами господарської діяльності. Учасники кредитних відносин при комерційному кредиті регулюють свої стосунки і можуть використовувати платіжні засоби у вигляді векселів.

Погашення комерційного кредиту може здійснюватися шляхом:

оплати боржником за векселем;

передачі векселя відповідно до чинного законодавства іншій юридичній особі (крім банків та інших кредитних установ);

переоформлення комерційного кредиту на банківський.

Лізинговий кредит — це відносини між юридичними особами, які виникають у разі оренди майна і супроводжуються укладенням лізингової угоди.

Іпотечний кредит — це особливий вид відносин з приводу надання кредитів під заставу нерухомого майна.

Консорціумний кредит — це форма кредиту, що надається банківським консорціумом шляхом:

а) акумулювання кредитних ресурсів у визначеному банку з подальшим наданням кредиту позичальникам;

б) гарантування загальної суми кредиту провідним банком або групою банків;

в) зміни гарантованих банками-учасниками квот кредитних ресурсів за рахунок залучення інших банків для участі в консорціумній операції.

Банкам забороняється прямо чи опосередковано надавати кредити для придбання власних цінних паперів. Використання цінних паперів власної емісії для забезпечення кредитів можливе з дозволу Національного банку України.

Банк зобов'язаний при наданні кредитів додержуватись основних принципів кредитування, у тому числі перевіряти кредитоспроможність позичальників та наявність забезпечення кредитів, додержуватись встановлених Національним банком України вимог щодо концентрації ризиків.

Банк не може надавати кредити під процент, ставка якого є нижчою від процентної ставки за кредитами, які бере сам банк, і процентної ставки, що виплачується ним за депозитами. Виняток можна робити лише у разі, якщо при здійсненні такої операції банк не матиме збитків.

Банк має право видавати бланкові кредити за умов додержання економічних нормативів.

Надання безпроцентних кредитів забороняється, за винятком передбачених законом випадків.

У разі несвоєчасного погашення кредиту або відсотків за його користування банк має право видавати наказ про примусову оплату боргового зобов'язання, якщо це передбачено угодою.

Згідно з ч. 2 ст. 345 ГК кредитні відносини здійснюються на підставі кредитного договору, що укладається між кредитором (у ч. 1 ст. 1054 ЦК ця сторона кредитного договору називається кредитодавцем. — **В. Ш.**) і позичальником у письмовій формі. Кредитний договір, укладений з недодержанням письмової форми, є нікчемним (ч. 2 ст. 1055 ЦК).

У кредитному договорі передбачаються мета, сума і строк кредиту, умови і порядок його видачі та погашення, види забезпечення зобов'язань позичальника, відсоткові ставки, порядок плати за кредит, права і відповідальність сторін щодо видачі та погашення кредиту (ч. 2 ст. 345 ГК).

Суб'єкти господарювання — резиденти України — відповідно до ст. 4 Закону «Про зовнішньоекономічну діяльність» мають право на отримання кредитів від іноземних суб'єктів господарської діяльності. Кредити в іноземній валюті надаються юридичним особам — резидентам, фізичним особам — резидентам, які займаються підприємницькою діяльністю, резидентам за операціями, що здійснюються ними з використанням платіжних карток міжнародних платіжних систем, та юридичним особам — нерезидентам — банківським установам.

Позичальники погашають отримані кредити в іноземній валюті за рахунок валютних надходжень від усіх видів зовнішньоекономічної діяльності. Для погашення кредитів може бути використана іноземна валюта, придбана на міжбанківському валютному ринку України.

Порядок отримання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів і надання резидентами позик в іноземній валюті нерезидентам врегульовано Положенням про порядок отримання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів і надання резидентами позик в іноземній валюті нерезидентам, затвердженим постановою НБУ від 17 червня 2004 р. № 270.

§ 3. Порядок відкриття рахунків у банках

Рахунки юридичної особи, що є клієнтом банку, відкриваються в установах банків за місцем її реєстрації чи в будь-якому банку на території України за згодою сторін.

Так, згідно зі ст. 6 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» банки мають право відкривати рахунки резидентам України (юридичним особам, їх відокремленим підрозділам, фізичним особам), нерезидентам України (юридичним особам — інвесторам, представництвам юридичних осіб в Україні та фізичним особам).

Банки мають право відкривати своїм клієнтам (крім інших банків) вкладні (депозитні) та поточні рахунки.

Вкладний (депозитний) рахунок — рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зберігання грошей, що передаються клієнтом банку в управління на встановлений строк та під визначений процент відповідно до умов договору.

Поточний рахунок — рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зберігання грошей та для здійснення усіх видів

операцій за цим рахунком відповідно до умов договору та вимог законодавства України.

Платник може розпоряджатися грошима, що зберігаються на його поточному рахунку, за допомогою платіжних інструментів, зокрема платіжної картки.

Особливості режимів функціонування вкладних (депозитних) та поточних рахунків визначаються нормативно-правовими актами Національного банку України та договорами, що укладаються клієнтами та обслуговуючими їх банками.

Зарахування грошей на рахунок клієнта здійснюється як шляхом внесення їх у готівковій формі, так і шляхом переказу грошей у безготівковій формі з інших рахунків.

Банки мають право відкривати своїм клієнтам — іншим банкам — кореспондентські рахунки.

Кореспондентський рахунок — це рахунок, що відкривається одним банком іншому банку для здійснення міжбанківських переказів.

Відкриття кореспондентських рахунків банками іншим банкам здійснюється шляхом встановлення між ними кореспондентських відносин у порядку, що визначається Національним банком України, та на підставі відповідного договору.

Відкриття поточних і вкладних (депозитних) рахунків здійснюється відповідно до положень ГК та ЦК України, ст. 7 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», ст. 51 Закону України «Про банки і банківську діяльність» на умовах, викладених в Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків в національній та іноземних валютах, затвердженій постановою Правління Національного банку України від 12 листопада 2003 р. № 492¹.

Відповідно до зазначеної Інструкції *поточні рахунки* відкриваються банком клієнту на договірній основі для зберігання грошей і здійснення розрахунково-касових операцій за допомогою платіжних інструментів відповідно до умов договору та вимог законодавства України.

До поточних рахунків також належать:

рахунки за спеціальними режимами їх використання, що відкриваються у випадках, передбачених законами України або актами Кабінету Міністрів України;

поточні рахунки типу «Н», що відкриваються в національній валюті офіційним представництвом і представництвом юридичних осіб — нерезидентів, які не займаються підприємницькою діяльністю на території України;

¹ Офіційний вісник України. — 2003. — № 51 (ч. 1). — Ст. 2707.

поточні рахунки типу «П», що відкриваються в національній валюті постійним представництвом;

поточні (накопичувальні) рахунки виборчих фондів;

інвестиційні рахунки, що відкриваються нерезидентам-інвесторам в уповноважених банках України відповідно до вимог цієї Інструкції для здійснення інвестиційної діяльності в Україні, а також для повернення іноземної інвестиції та прибутків, доходів, інших коштів, одержаних іноземним інвестором від інвестиційної діяльності в Україні.

Вкладний (депозитний) рахунок — це рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зберігання грошей, що передаються клієнтом в управління на встановлений строк або без зазначення такого строку під визначений процент (дохід) і підлягають поверненню клієнту відповідно до законодавства України та умов договору.

До вкладних (депозитних) рахунків також належать пенсійні депозитні рахунки, що відкриваються фізичним особам відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» для накопичення заощаджень на виплату пенсії.

Якщо *суб'єкт господарювання* не має в цьому банку рахунків, то відкриття йому *поточного рахунку* здійснюється в такому порядку.

Особи (особа), які (яка) від імені юридичної особи або відокремленого підрозділу відкривають поточний рахунок, мають:

пред'явити паспорт або документ, що його замінює, і документи, що підтверджують їх повноваження. Фізичні особи — резиденти додатково пред'являють документ, виданий відповідним органом державної податкової служби, що засвідчує присвоєння їм ідентифікаційного номера платника податків;

подати документи (копії документів, засвідчені в установленому порядку), визначені главою 3 Інструкції.

На підставі зазначених вище документів уповноважений працівник банку здійснює ідентифікацію клієнта та осіб, уповноважених розпоряджатися поточним рахунком.

Між банком і клієнтом укладається в письмовій формі договір банківського рахунку.

Якщо *юридична особа* не має рахунку в цьому банку, то для відкриття їй поточного рахунку потрібно подати такі документи:

заяву про відкриття поточного рахунку. Заяву підписує керівник юридичної особи або інша уповноважена на це особа;

копію належним чином зареєстрованого установчого документа (статуту/засновницького договору/установчого акта/положення), засвідчену органом, який здійснив реєстрацію, або нотаріально. Положення юридичних осіб публічного права, які затверджуються розпо-

рядчими актами Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, засвідчення не потребують. Юридичні особи публічного права, які діють на підставі законів, установчий документ не подають;

копію довідки про внесення юридичної особи до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України, засвідчену органом, що видав довідку, або нотаріально чи підписом уповноваженого працівника банку;

копію документа, що підтверджує взяття юридичної особи на облік в органі державної податкової служби, засвідчену органом, що видав документ, або нотаріально чи підписом уповноваженого працівника банку;

картку із зразками підписів і відбитка печатки (додаток 2), засвідчену нотаріально або організацією, якій клієнт адміністративно підпорядкований, в установленому порядку. До картки включаються зразки підписів осіб, яким відповідно до законодавства України або установчих документів юридичної особи надано право розпорядження рахунком та підписання розрахункових документів.

Якщо *відокремлений підрозділ* не має в цьому банку рахунків, то для відкриття поточного рахунку цей суб'єкт господарювання подає до банку такі документи:

заяву про відкриття поточного рахунку. Заяву підписує керівник відокремленого підрозділу або інша уповноважена на це особа;

клопотання юридичної особи або відповідного органу приватизації (щодо структурних підрозділів, які відокремлюються в процесі приватизації) до банку, в якому відкривається поточний рахунок відокремленого підрозділу, про відкриття рахунку із зазначенням номера поточного рахунку юридичної особи та найменування банку, у якому він відкритий, а також інформації про те, чи є відокремлений підрозділ платником єдиного внеску. У разі одночасного відкриття в банку поточних рахунків через кілька відокремлених підрозділів однієї юридичної особи подаються одне клопотання юридичної особи з вищезазначеною інформацією і переліком відокремлених підрозділів, через які відкриваються рахунки, та копії цього клопотання в кількості, потрібній для формування справ з юридичного оформлення рахунків за кожним відокремленим підрозділом;

копію належним чином оформленого положення про відокремлений підрозділ, засвідчену нотаріально або юридичною особою, що створила відокремлений підрозділ;

копію довідки про внесення відокремленого підрозділу до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України, засвідчену

органом, що видав відповідну довідку, або нотаріально чи підписом уповноваженого працівника банку;

копію документа, що підтверджує взяття юридичної особи, яка створила відокремлений підрозділ, на облік в органі державної податкової служби, засвідчену органом, що видав документ, або нотаріально чи підписом уповноваженого працівника банку;

копію документа, що підтверджує взяття відокремленого підрозділу на облік в органі державної податкової служби за місцезнаходженням цього підрозділу, засвідчену органом, що видав документ, або нотаріально чи підписом уповноваженого працівника банку;

картку із зразками підписів і відбитка печатки (додаток 2), засвідчену нотаріально або підписом керівника юридичної особи, до складу якої входить відокремлений підрозділ. До картки включаються зразки підписів уповноважених осіб підрозділу, яким відповідно до законодавства України і відповідними документами юридичної особи надано право розпорядження рахунком та підписування розрахункових документів.

Якщо *фізична особа — підприємець* не має рахунків у цьому банку, то для відкриття поточного рахунку їй потрібно подати до банку такі документи:

заяву про відкриття поточного рахунку, що підписана фізичною особою — підприємцем;

копію документа, що підтверджує взяття фізичної особи — підприємця на облік в органі державної податкової служби, засвідчену органом, що видав документ, або нотаріально чи підписом уповноваженого працівника банку;

копію документа, що посвідчує взяття фізичної особи — підприємця на облік в органі Пенсійного фонду України;

картку із зразками підписів. Зразки підписів засвідчуються підписом уповноваженого працівника банку або нотаріально.

Орендне підприємство, яке не має в цьому банку рахунків, для відкриття поточного рахунку подає до банку документи, зазначені в п. 3.2 цієї Інструкції, а також копію договору оренди, засвідчену нотаріально.

Довірче товариство, яке не має в цьому банку рахунків, для відкриття поточного рахунку подає до банку документи, передбачені п. 3.2 Інструкції, та укладає з банком договір на відкриття та обслуговування банківського рахунку відповідно до Типового договору на обслуговування комерційним банком довірчого товариства, затвердженого наказом Фонду державного майна України від 24 грудня 1993 р. № 583 і постановою Правління Національного банку України від 18 лютого 1994 р. № 30.

Якщо суб'єкт господарювання вже має в цьому банку поточний рахунок, цей клієнт ідентифікований банком і сформована справа з юридичного оформлення рахунку, то відкриття нового поточного рахунку (зокрема, поточного рахунку за спеціальним режимом використання, поточного рахунку в іноземній валюті) здійснюється за умови подання цим клієнтом заяви про відкриття поточного рахунку та засвідченої в установленому порядку картки із зразками підписів і відбитка печатки (картки із зразками підписів). Додатково до цих документів подається клопотання юридичної особи, якщо відкривається новий поточний рахунок відокремленого підрозділу.

Якщо суб'єкт господарювання вже має в цьому банку вкладний (депозитний) рахунок, цей клієнт ідентифікований банком і сформована справа з юридичного оформлення рахунку, то для відкриття поточного рахунку такому клієнту потрібно додатково подати заяву про відкриття поточного рахунку та картку із зразками підписів і відбитка печатки (картку із зразками підписів), засвідчену в установленому порядку.

Додатково до цих документів подається клопотання юридичної особи, якщо відкривається поточний рахунок відокремленого підрозділу цієї юридичної особи.

Інструкція встановлює також порядок відкриття *вкладних (депозитних) рахунків*. Так, якщо *суб'єкт господарювання* не має рахунків у цьому банку, то відкриття йому вкладного (депозитного) рахунку здійснюється в такому порядку.

Особа, яка від імені суб'єкта господарювання відкриває вкладний (депозитний) рахунок, має:

пред'явити паспорт або документ, що його замінює, і документ, що підтверджує її повноваження.

подати документи (копії документів, засвідчені в установленому порядку) за переліком, визначеним Інструкцією.

На підставі цих документів уповноважений працівник банку здійснює ідентифікацію суб'єкта господарювання та осіб, уповноважених розпоряджатися вкладним (депозитним) рахунком. Між банком і суб'єктом господарювання укладається в письмовій формі договір банківського вкладу.

Якщо *юридична особа* не має рахунків у цьому банку, то банк відкриває вкладний (депозитний) рахунок за умови подання нею таких документів:

копії належним чином зареєстрованого установчого документа (статуту/засновницького договору/установчого акта/положення), засвідченої органом, який здійснив реєстрацію, або нотаріально. Положення юридичних осіб публічного права, які затверджуються розпорядчи-

ми актами Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, засвідчення не потребують. Юридичні особи публічного права, які діють на підставі законів, установчий документ не подають;

копії довідки про внесення юридичної особи до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України, засвідченої нотаріально або органом, який видав довідку, чи підписом уповноваженого працівника банку;

копії документа, що підтверджує взяття юридичної особи на облік відповідним органом державної податкової служби, засвідченої органом, який видав документ, або нотаріально чи підписом уповноваженого працівника банку;

інші документи, передбачені Інструкцією.

Якщо в договорі банківського вкладу передбачено перерахування коштів із вкладного (депозитного) рахунку після закінчення строку зберігання з використанням платіжного доручення клієнта, то під час відкриття вкладного (депозитного) рахунку юридична особа додатково має подати картку із зразками підписів і відбитка печатки, засвідчену в установленому порядку.

Відокремленому підрозділу, який не має рахунків у цьому банку, вкладний (депозитний) рахунок відкривається за умови подання ним таких документів:

клопотання юридичної особи або відповідного органу приватизації (щодо структурних підрозділів, які відокремлюються в процесі приватизації) до банку, в якому відкривається вкладний (депозитний) рахунок відокремленого підрозділу, про відкриття рахунку із зазначенням номера поточного рахунку юридичної особи та найменування банку, в якому він відкритий;

копії належним чином оформленого положення про відокремлений підрозділ, засвідченої нотаріально або органом, що створив відокремлений підрозділ;

копії документа, що підтверджує взяття юридичної особи, яка створила відокремлений підрозділ, на облік в органі державної податкової служби, засвідченої органом, що видав документ, або нотаріально чи підписом уповноваженого працівника банку;

копії документа, що підтверджує взяття відокремленого підрозділу на облік відповідним органом державної податкової служби, засвідченої тим органом, який видав документ, або нотаріально чи підписом уповноваженого працівника банку;

копії довідки про внесення відокремленого підрозділу до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України, засвідченої

органом, який видав довідку, або нотаріально чи підписом уповноваженого працівника банку.

Якщо в договорі банківського вкладу передбачено перерахування коштів з рахунку після закінчення строку зберігання з використанням платіжного доручення клієнта, то під час відкриття вкладного (депозитного) рахунку відокремлений підрозділ додатково має подати картку із зразками підписів і відбитка печатки, засвідчену в установленому порядку.

Фізичній особі — підприємцю, яка не має рахунків у цьому банку, вкладний (депозитний) рахунок відкривається за умови подання нею таких документів:

копії документа, що підтверджує взяття фізичної особи — підприємця на облік в органі державної податкової служби, засвідченої органом, що видав документ, або нотаріально чи підписом уповноваженого працівника банку;

копії документа, що підтверджує взяття фізичної особи — підприємця на облік в органі Пенсійного фонду України.

Якщо вкладний (депозитний) рахунок відкривається суб'єкту господарювання, який уже має в цьому банку поточний рахунок (тобто коли банком здійснено ідентифікацію клієнта і сформовано справу з юридичного оформлення рахунку), то вкладний (депозитний) рахунок відкривається на підставі договору банківського вкладу.

Кошти на вкладний (депозитний) рахунок суб'єкта господарювання перераховуються з його поточного рахунку і після настання обставин їх повернення, визначених договором банківського вкладу, повертаються на поточний рахунок суб'єкта господарювання. Проведення розрахункових операцій і видача коштів готівкою із вкладного (депозитного) рахунку суб'єкта господарювання забороняється.

Нараховані проценти за депозитами суб'єктів господарювання відповідно до умов договору банківського вкладу можуть перераховуватися на поточний рахунок або зараховуватися на поповнення депозиту.

За договором банківського вкладу банк зобов'язаний видати вклад на першу вимогу вкладника — суб'єкта господарювання, крім вкладів, внесених юридичною особою на інших умовах повернення, що встановлені договором банківського вкладу.

Законодавством України (зазначеною Інструкцією) встановлено також спеціальний порядок відкриття рахунків в іноземних валютах.

Для відкриття клієнтові або визначеній ним особі рахунка в банку, як зазначалося вище, укладається *договір банківського рахунка*. Банк не має права відмовити у відкритті рахунка, вчинення відповідних операцій за яким передбачено законом, установчими документа-

ми банку та наданою йому ліцензією, крім випадків, коли банк не має можливості прийняти на банківське обслуговування або якщо така відмова допускається законом або банківськими правилами (абз. 2 ч. 2 ст. 1067 ЦК).

За договором банківського рахунка банк зобов'язується приймати і зараховувати на рахунок, відкритий клієнтові (володільцеві рахунка), грошові кошти, що йому надходять, виконувати розпорядження клієнта про перерахування і видачу відповідних сум з рахунка та проведення інших операцій за рахунком.

§ 4. Порядок та форми розрахунків у господарському обороті

За загальним правилом для здійснення розрахунків суб'єкти господарювання зберігають грошові кошти в установах банків на відповідних рахунках (ч. 2 ст. 341 ГК).

Як встановлено ч. 2 ст. 1087 ЦК, розрахунки між юридичними особами, а також розрахунки за участю фізичних осіб, пов'язані із здійсненням ними підприємницької діяльності, проводяться в безготівковій формі. Розрахунки між цими особами можуть провадитися також готівкою, якщо інше не встановлено законом.

Слід, однак, мати на увазі, що сфера застосування готівкового обігу досить обмежена і визначається спеціальними нормами¹.

Крім того, згідно з ч. 3 ст. 1097 ЦК граничні суми розрахунків готівкою для фізичних та юридичних осіб, а також для фізичних осіб—підприємців встановлюються Національним банком України.

Так, відповідно до п. 1 постанови Правління Національного банку України від 9 лютого 2005 р. № 32 «Про встановлення граничної суми готівкового розрахунку» гранична сума готівкового розрахунку одного підприємства з іншим підприємством протягом одного дня за одним або кількома платіжними документами встановлена у розмірі 10000 гривень.

Більшість же розрахунків між суб'єктами господарювання проводиться у безготівковій формі на підставі розрахункових документів на паперових носіях чи в електронному вигляді.

¹ Див., напр.: Положення про ведення касових операцій у національній валюті : затверджене постановою Правління Національного банку України від 15 грудня 2004 р. № 637; Інструкція про ведення касових операцій банками в Україні : затверджена постановою Правління Національного банку України від 1 червня 2011 р. № 174.

Безготівкові розрахунки між суб'єктами господарювання здійснюються відповідно до Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, затвердженої постановою Правління Національного банку України від 21 січня 2004 р. № 22¹ (далі — Інструкція) та інших нормативних актів.

Згідно з ч. 3 ст. 341 ГК безготівкові розрахунки можуть здійснюватися у формі платіжних доручень, платіжних вимог, вимог-доручень, векселів, чеків, банківських платіжних карток та інших дебетових і кредитових платіжних інструментів, що застосовуються у міжнародній банківській практиці.

Інструкція встановлює правила використання при здійсненні розрахункових операцій платіжних інструментів у формі:

- меморіального ордера;
- платіжного доручення;
- платіжної вимоги-доручення;
- платіжної вимоги;
- розрахункового чека;
- акредитива;
- інкасового доручення (розпорядження).

Використання банківських платіжних карток та векселів як платіжних інструментів регулюється чинним законодавством, зокрема Законами України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», «Про обіг векселів в Україні» та іншими, а також окремими нормативно-правовими актами Національного банку.

Факт списання коштів з рахунку платника документально оформляється *меморіальним ордером* за встановленою формою для:

- часткової оплати розрахункових документів;
- документального підтвердження операцій з перерахування з банківських рахунків на користь клієнтів-одержувачів (фізичних та юридичних осіб) внесених у касу банку коштів;
- перерахування коштів, зарахованих на рахунок «Кредитові суми до з'ясування»;
- перерахування банком коштів для вжиття заходів щодо виконання рішення (ухвали) суду, санкціонованої прокурором постанови слідчого, постанови державного виконавця про арешт коштів на рахунок;
- виконання банком платіжних доручень платника в довільній формі;
- перерахування банком коштів при закритті акредитива.

Дата складання меморіального ордера має відповідати даті списання коштів із рахунку платника.

¹ Офіційний вісник України. — 2004. — № 13. — Ст. 908.

Використання в розрахунках меморіальних ордерів здійснюється з урахуванням вищенаведених вимог.

Платіжне доручення приймається банком платника до виконання протягом 30 календарних днів з дати його виписки. День оформлення платіжного доручення не враховується.

Платіжне доручення від платника банк приймає до виконання за умови, що його сума не перевищує суму, яка є на рахунку платника. Договором між банком та платником може бути передбачено інший порядок приймання та виконання платіжних доручень.

Платіжні доручення застосовуються в розрахунках за товарними і нетоварними платежами:

за фактично відвантаженою/проданою продукцію (виконані роботи, надані послуги тощо);

у порядку попередньої оплати — якщо такий порядок розрахунків встановлено законодавством та/або обумовлено в договорі;

для завершення розрахунків за актами звірки взаємної заборгованості підприємств, які складені не пізніше строку, встановленого чинним законодавством;

для перерахування підприємствами сум, які належать фізичним особам (заробітна плата, пенсії тощо), на їх рахунки, що відкриті в банках;

для сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів та/або державних цільових фондів;

в інших випадках відповідно до укладених договорів та/або чинного законодавства.

Платіжні вимоги-доручення (вимога-доручення) можуть застосовуватися в розрахунках усіма учасниками безготівкових розрахунків.

Верхня частина вимоги-доручення оформляється одержувачем коштів за встановленою формою згідно з вимогами до заповнення реквізитів розрахункових документів, викладеними в додатку 8 до Інструкції, і передається безпосередньо платнику не менше ніж у двох примірниках.

Доставку вимог-доручень до платника може здійснювати банк одержувача через банк платника на договірних умовах.

У разі згоди оплатити вимогу-доручення платник заповнює її нижню частину згідно з вимогами Інструкції (від руки чи з застосуванням технічних засобів — незалежно від того, як заповнено верхню частину цього розрахункового документа) і подає до банку, що його обслуговує.

Сума, яку платник погоджується сплатити одержувачу та зазначає в нижній частині вимоги-доручення, не може перевищувати суму, яку вимагає до сплати одержувач і яка зазначена у верхній частині вимоги-доручення.

Банк платника приймає вимогу-доручення від платника протягом 20 календарних днів з дати оформлення її одержувачем.

Платіжна вимога-доручення повертається без виконання, якщо сума, що зазначена платником, перевищує суму, що є на рахунку платника.

Причини неоплати платником вимоги-доручення з'ясовуються безпосередньо між платником та одержувачем коштів.

Відповідно до ст. 1071 ЦК кошти можуть бути списані з рахунку клієнта без його доручення на підставі рішення суду, а також у випадках, установлених законом.

Примусове списання коштів банки виконують з рахунків, які відкриті клієнтами в банках відповідно до нормативно-правових актів Національного банку, що регулюють порядок відкриття та використання рахунків.

Примусове списання коштів з рахунків, на яких обліковуються кошти Державного бюджету України та місцевих бюджетів або бюджетних установ, здійснюється органами Державної казначейської служби України в порядку, установленому Кабінетом Міністрів України.

У разі надходження до банку платіжних вимог на примусове списання коштів з цих рахунків вони передаються для виконання відповідному органу Державної казначейської служби України, якщо це передбачено договором між банком та органом Державної казначейської служби України, або повертаються стягувачу без виконання відповідно до п. 2.18 глави 2 Інструкції.

Примусове списання коштів з рахунків платників ініціюють стягувачі (орган державної виконавчої служби) на підставі виконавчих документів, установлених законами України.

За необґрунтованість примусового списання коштів, недостовірність даних, зазначених у платіжній вимозі, стягувач несе відповідальність згідно із законодавством України.

Розрахункові чеки використовуються у безготівкових розрахунках підприємств та фізичних осіб з метою скорочення розрахунків готівкою за отримані товари (виконані роботи та надані послуги).

Розрахункові чеки використовуються тільки для безготівкових перерахувань з рахунку чекодавця на рахунок одержувача коштів і не підлягають сплаті готівкою.

Розрахункові чеки виготовляються на замовлення комерційного банку Банкотно-монетним двором Національного банку чи іншим спеціалізованим підприємством на спеціальному папері з дотриманням усіх обов'язкових вимог, передбачених цією Інструкцією, за зразком, затвердженим Національним банком. Розрахункові чеки брошуруються у чековій книжці по 10, 20, 25 аркушів.

Розрахункові чеки та чекові книжки є бланками суворого обліку.

Для гарантованої оплати розрахункових чеків чекодавець бронює кошти на окремому аналітичному рахунку «Розрахунки чеками» відповідних балансових рахунків у банку-емітенті.

Строк дії чекової книжки — один рік з дати її видачі. День оформлення чекової книжки або розрахункового чека не враховується. Розрахункові чеки, виписані після зазначеного строку, вважаються недійсними і до оплати не приймаються.

Умови та порядок проведення *розрахунків за акредитивами* передбачаються в договорі між бенефіціаром і заявником акредитива (далі — договір) і не мають суперечити чинному законодавству, в тому числі нормативно-правовим актам Національного банку.

Якщо це передбачено в тексті договору, то розрахунки за акредитивами регулюються Уніфікованими правилами та звичаями для документарних акредитивів Міжнародної торгової палати у частині, що не суперечить чинному законодавству, в тому числі нормативно-правовим актам Національного банку.

Акредитив за своєю суттю є договором, що відокремлений від договору купівлі-продажу або іншого контракту, на якому він може базуватися, навіть якщо в акредитиві є посилання на них.

За операціями з акредитивами всі зацікавлені сторони мають справу тільки з документами, а не з товарами, послугами або іншими видами виконання зобов'язань, з якими можуть бути пов'язані ці документи.

Банк-емітент може відкривати такі види акредитивів:

Покритий — акредитив, для здійснення платежів за яким завчасно бронюються кошти платника в повній сумі на окремому рахунку в банку-емітенті або у виконуючому банку. Кошти заявника акредитива бронюються на аналітичному рахунку «Розрахунки за акредитивами» відповідних балансових рахунків;

Непокритий — акредитив, оплата за яким, у разі тимчасової відсутності коштів на рахунку платника, гарантується банком-емітентом за рахунок банківського кредиту.

Акредитив може бути *відкличним* або *безвідкличним*. Це зазначається на кожному акредитиві. У разі відсутності такої позначки акредитив вважається безвідкличним.

Відкличний акредитив може бути змінений або анульований банком-емітентом у будь-який час без попереднього повідомлення бенефіціара (наприклад, у разі недотримання умов, передбачених договором, дострокової відмови банком-емітентом від гарантування платежів за акредитивом).

Усі розпорядження про зміни умов відкличного акредитива або його анулювання заявник може надати бенефіціару тільки через банк-емітент, який повідомляє виконуючий банк, а останній — бенефіціара.

Виконуючий банк не має права приймати розпорядження безпосередньо від заявника акредитива (за винятком, якщо банк-емітент є виконуючим банком).

Якщо виконуючий банк не є банком-емітентом, то зміна умов відкличного акредитива або його анулювання відбуваються тільки після отримання від виконуючого банку відповідного повідомлення, яким підтверджується те, що до часу зміни умов або анулювання акредитива документи за акредитивом не були подані.

Документи за акредитивом, що відповідають умовам акредитива та подані бенефіціаром і прийняті виконуючим банком до отримання останнім повідомлення про зміну умов або анулювання акредитива, підлягають оплаті.

У разі здійснення платежу виконуючим банком до отримання повідомлення про зміну або анулювання акредитива проти документів, які за зовнішніми ознаками відповідають умовам акредитива, банк-емітент зобов'язаний надати відшкодування виконуючому банку, який уповноважений на здійснення платежу.

Безвідкличний акредитив — це акредитив, який може бути анульований або умови якого можуть бути змінені тільки за згодою на це бенефіціара, на користь якого він був відкритий, і банку-емітента.

Безвідкличний акредитив — це тверде зобов'язання банку-емітента сплатити кошти в порядку та в строки, визначені умовами акредитива, якщо документи, що передбачені ним, подано до банку, зазначеному в акредитиві, або банку-емітенту та дотримані строки та умови акредитива.

Для відкриття акредитива клієнт подає до банку-емітента заяву на акредитив за встановленою формою не менше ніж у трьох примірниках, заповнену згідно з вимогами Інструкції, та в разі відкриття покритого акредитива — відповідні платіжні доручення.

Заява містить умови акредитива, які складаються так, щоб, з одного боку, вони давали змогу банкам без ускладнень їх проконтролювати, з іншого, — забезпечували б інтереси сторін, які використовують акредитив.

Акредитив має містити лише ті умови, які банк може перевірити документально.

Банк-емітент, прийнявши заяву, визначає спосіб виконання акредитива, авізуючий та виконуючий банки і здійснює відповідні бухгалтерські записи.

Банк-емітент інформує виконуючий (авізуючий) банк про відкриття акредитива шляхом надсилання йому електронною поштою (електронне повідомлення) або іншими засобами зв'язку, що передбачені договорами між банками, заяви або повідомлення.

Про відкриття та умови акредитива виконуючий (авізуючий) банк повідомляє бенефіціара (авізує акредитив) протягом 10 робочих днів з дня отримання повідомлення від банку-емітента (авізуючого банку).

Після відвантаження продукції (виконання робіт, надання послуг) бенефіціар подає виконуючому банку потрібні документи, що передбачені умовами акредитива, разом з реєстром документів за акредитивом.

Виплати бенефіціару за акредитивом, кошти за яким заброньовано у виконуючому банку, здійснюються з аналітичного рахунку «Розрахунки за акредитивами».

Списання коштів з аналітичного рахунку «Розрахунки за акредитивами» виконуючий банк здійснює на підставі першого примірника реєстру документів за акредитивом, що наданий разом з іншими документами, що відповідають умовам акредитива.

Вексель — це цінний папір, який засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити після настання строку визначену суму грошей власнику векселя (векселедержателю).

Для запровадження комерційного кредиту, поліпшення розрахункових відносин між суб'єктами господарської діяльності постановою Верховної Ради України від 17 червня 1992 р. «Про застосування векселів в господарському обороті України»¹ введено вексельний обіг з використанням простого і переказного векселів відповідно до Женевської конвенції 1930 р.

Чинне законодавство України про обіг векселів складається із Женевської конвенції 1930 р., якою запроваджено Уніфікований закон про переказні векселі та прості векселі (далі — Уніфікований закон), з урахуванням застережень, обумовлених додатком II до цієї Конвенції, та із Женевської конвенції 1930 р. про врегулювання деяких колізій законів про переказні векселі та прості векселі, Женевської конвенції 1930 р. про гербовий збір стосовно переказних векселів і простих векселів, Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок», Закону України «Про приєднання України до Женевської конвенції 1930 року, якою запроваджено Уніфікований закон про переказні векселі та прості векселі», Закону України «Про приєднання України до Женев-

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 35. — Ст. 516.

ської конвенції 1930 року про врегулювання деяких колізій законів про переказні векселі та прості векселі», Закону України «Про приєднання України до Женевської конвенції 1930 року про гербовий збір стосовно переказних векселів і простих векселів», Закону «Про обіг векселів в Україні» та інших прийнятих згідно з ними актів законодавства України.

Законодавством України передбачено, зокрема, використання векселів:

під час ввезення в Україну майна як внеску іноземного інвестора до статутного капіталу підприємства з іноземними інвестиціями, а також за договорами (контрактами) про спільну інвестиційну діяльність відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 7 серпня 1996 р. № 937 «Про затвердження Порядку видачі, обліку і погашення векселів, виданих на час ввезення в Україну майна як внеску іноземного інвестора до статутного фонду підприємства з іноземними інвестиціями, а також за договорами (контрактами) про спільну інвестиційну діяльність та сплату ввізного мита у разі відчуження цього майна»¹;

в інших випадках, передбачених законодавством.

Зобов'язуватися та набувати права за переказними і простими векселями на території України можуть юридичні та фізичні особи.

Органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, а також установи та організації, які фінансуються за рахунок державного бюджету, бюджету Автономної Республіки Крим чи місцевих бюджетів, зобов'язуються та набувають права за переказними і простими векселями лише у випадках і в порядку, визначених Кабінетом Міністрів України.

Використання векселів Національним банком України здійснюється відповідно до законодавства України про обіг векселів.

Видавати переказні й прості векселі можна лише для оформлення грошового боргу за фактично поставлені товари, виконані роботи, надані послуги.

Векселі (переказні і прості) складаються у документарній формі на бланках з відповідним ступенем захисту від підроблення, форма та порядок виготовлення яких затверджуються Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку за погодженням з Національним банком України з урахуванням норм Уніфікованого закону, і не можуть бути переведені у бездокументарну форму (знерухомлені).

Вексель, який видається на території України і місце платежу за яким також знаходиться на території України, складається державною

¹ ЗП України. — 1996. — № 16. — Ст. 442.

мовою. Найменування трасанта або векселедавця, інших зобов'язаних за векселем осіб заповнюється тією мовою, якою визначено офіційне найменування в їх установчих документах.

Вексель підписується:

від імені юридичних осіб — власноручно керівником та головним бухгалтером (якщо така посада передбачена штатним розписом юридичної особи) чи уповноваженими ними особами. Підписи скріплюються печаткою;

від імені фізичних осіб — власноручно зазначеною фізичною особою або уповноваженою нею особою. Підпис скріплюється печаткою (у разі її наявності).

Платіж за векселем на території України здійснюється тільки в безготівковій формі.

Забороняється використовувати векселі як внесок до статутного капіталу господарського товариства.

Вексель, опротестований нотаріусом (виконавчий напис нотаріуса) у встановленому законом порядку, є виконавчим документом.

Розрізняють два види векселів: простий і переказний.

Простий вексель — це складений за суворо визначеною формою документ, за яким боржник (векселедавець) приймає на себе абстрактне, нічим не обумовлене зобов'язання в зазначений строк чи на вимогу здійснити платіж кредитору (векселедержателю) або тому, кому він накаже. При простому векселі платником є сам векселедавець.

Переказний вексель (тратта) — складений за суворо визначеною формою документ, в якому міститься проста і нічим не обумовлена пропозиція боржника, векселедавця (трасанта) іншій особі, платнику (трасату) в зазначений строк здійснити платіж кредитору, векселедержателю (ремітенту) або тому, кому він накаже.

Переказний вексель відрізняється від простого тим, що в цьому разі векселедавець сам платежу не здійснює, а переказує цей свій обов'язок на свого боржника (платника по векселю). Переказний вексель також може переказуватись одним держателем іншому. Відповідно до Положення «Про переказний і простий вексель» передаточний напис (індосамент) векселя здійснюється векселедержателем (індосантом) на зворотному боці векселя або на додатковому аркуші паперу (аллонж до векселя).

Для здійснення платежу вексель пред'являється платнику. Його згода на оплату векселя (акцепт) оформляється написом на векселі.

При неодержанні платежу за векселем банк платника зобов'язаний подати вексель для опротестування від імені довірителя — банку векселедержателя.

Відповідно до п. 3.1 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України¹, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 р. № 296/5, векселі для вчинення протесту про неоплату приймаються нотаріусом після закінчення дати платежу за векселем, але не пізніше 12-ї години наступного після цього строку дня.

Протест векселя про неоплату вчинюється у разі якщо:

вексель не оплачений (вексель було акцептовано, але не оплачено платником);

оплата здійснена у валюті, яка не зазначена у векселі;

платник відсутній у місці платежу або у місцезнаходженні, яке зазначено у векселі.

Опротестований вексель з відміткою про вчинення протесту видається векселедержателю або уповноваженій особі.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Назвіть відомі вам види банків.
2. Назвіть особливості створення державного банку.
3. В якому порядку здійснюється державна реєстрація банків?
4. Які документи подаються для отримання банківської ліцензії?
5. Назвіть види банківських операцій.
6. Дайте визначення поняття кредиту.
7. Які форми кредиту можуть використовуватися суб'єктами господарювання?
8. Назвіть види банківського кредиту.
9. За якими принципами здійснюється банківське кредитування?
10. Назвіть основні умови кредитного договору.
11. У чому полягають особливості отримання кредиту в іноземній валюті?
12. Які рахунки в установах банку можуть бути відкриті суб'єктам господарювання?
13. Які документи подаються для відкриття рахунку?
14. В яких формах можуть здійснюватися безготівкові розрахунки в господарському обороті?
15. Що таке платіжне доручення?
16. Що таке платіжна вимога-доручення?
17. В якому порядку здійснюються розрахунки акредитивами?
18. В яких випадках використовуються для розрахунків векселі?

¹ Офіційний вісник України. — 2012. — № 17. — Ст. 632.

Глава 26

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТРАХОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

§ 1. Поняття страхової діяльності. Законодавство про страхову діяльність

В умовах функціонування ринкової економіки, основу якої складає господарська (підприємницька) діяльність з використанням різних форм власності, та механізму державного регулювання відносин у сфері економіки потреба суб'єктів господарської діяльності у захисті своїх майнових прав та охоронюваних законом інтересів від різноманітних ризиків зростає.

Інтерес у створенні адекватного розвиненим економічним відносинам ринку страхових послуг проявляють не тільки суб'єкти господарювання, але і держава, яка заінтересована у страховому захисті державного майна. Ці питання вирішуються шляхом упровадження в Україні перевічених світовою практикою форм і видів страхування.

Відповідно до ч. 2 ст. 333 ГК страхування є однією із складових фінансової діяльності суб'єктів господарювання.

Страхування є однією з галузей економіки України, в якій за останні роки спостерігається зростання основних показників. Однак існують негативні чинники, які стримують розвиток ринку страхових послуг:

- недосконалість захисту прав споживачів страхових послуг;

- низький рівень співвідношення страхових платежів з відрахуванням платежів, переданих на перестраховування українським страховикам, і валового внутрішнього продукту, незначна клієнтська база страховиків, а також зосередження страхової діяльності переважно на майновому страхуванні юридичних осіб;

- нерозвиненість довгострокового страхування життя, недержавного пенсійного забезпечення та відсутність правового регулювання діяльності страховиків у сфері обов'язкового медичного страхування;

- недостатність надійних фінансових інструментів для інвестування; велика кількість страхових компаній з низьким рівнем капіталізації, а також слабкий розвиток національного перестрахового ринку;

- використання страхового ринку суб'єктами господарювання для оптимізації оподаткування та витоку коштів за кордон;

недостатній рівень кадрового та наукового забезпечення страхового ринку;

низький рівень страхової культури населення.

Концепцією розвитку страхового ринку України до 2020 р.¹ передбачено, що основними принципами розвитку страхового ринку є:

вільний рух капіталів та страхових послуг на території України;

захист прав споживачів страхових послуг, включаючи формування системи гарантування забезпечення виплат за договорами довгострокового страхування життя та за договорами страхування, передбаченими Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення»;

вільний вибір страховика;

прозорість діяльності учасників страхового ринку;

уніфікація процедур страхування;

використання міжнародного досвіду;

державне регулювання та нагляд у сфері страхування, а також формування системи запобіжного (пруденційного) нагляду, включаючи впровадження системи оцінки діяльності страховиків на основі застосування міжнародних стандартів обліку і фінансової звітності;

невтручання органів державної влади в поточну діяльність учасників страхового ринку;

рівність перед законом усіх учасників страхового ринку;

функціонування страхового ринку на засадах вільної конкуренції.

Всі ці принципи реалізуються при здійсненні страхової діяльності.

Страхова діяльність — це врегульована нормами права господарська діяльність страхових організацій з надання страхових послуг за рахунок сформованих страхових фондів, що здійснюється на підставі ліцензії, як правило, з метою отримання прибутку.

Зі змісту законодавства про страхування можна зробити висновок, що страхова діяльність охоплює такі види господарської діяльності, як: страхування, перестраховування і фінансову діяльність, пов'язану з формуванням, розміщенням страхових резервів та їх управлінням.

Страхуванням у сфері господарювання є діяльність, спрямована на покриття довготермінових та короткотермінових ризиків суб'єктів господарювання з використанням заощаджень через кредитно-фінансову систему або без такого використання (ч. 4 ст. 333 ГК).

Згідно з ч. 1 ст. 352 ГК *страхування* — це діяльність спеціально уповноважених державних організацій та суб'єктів господарювання (страховиків), пов'язана з наданням страхових послуг юридичним особам або громадянам (страхувальникам) щодо захисту їх майнових ін-

¹ Офіційний вісник України. — 2005. — № 35. — Ст. 2127.

тересів у разі настання визначених законом чи договором страхування подій (страхових випадків), за рахунок грошових фондів, які формуються шляхом сплати страхувальниками страхових платежів.

Відносини щодо здійснення страхової діяльності регулюються рядом нормативно-правових актів, які залежно від сфери їх дії поділяються на загальне законодавство про підприємництво (в частині, що стосується підприємницької діяльності на страховому ринку) і спеціальне законодавство про страхову діяльність як окремий вид підприємництва.

Серед загальних нормативно-правових актів, що застосовуються для регулювання страхової підприємницької діяльності, передусім слід назвати Господарський та Цивільний кодекси України, закони України «Про господарські товариства», «Про акціонерні товариства», «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» тощо.

Систему спеціального законодавства про страхову діяльність очолює Закон України від 7 березня 1996 р. (в редакції Закону України від 4 жовтня 2001 р.) «Про страхування»¹, що регулює відносини у сфері страхування і спрямований на утворення ринку страхових послуг, посилення страхового захисту майнових інтересів підприємств, установ, організацій та громадян.

Серед актів спеціального законодавства можна виділити ряд постанов Кабінету Міністрів України: від 13 липня 1998 р. № 1083 «Про порядок та умови обов'язкового авіаційного страхування»², від 17 серпня 1998 р. № 1280 «Про впровадження механізму страхування експортних та кредитних ризиків»³, від 29 квітня 1999 р. № 747 «Про впорядкування діяльності страхових брокерів»⁴ та інші.

Слід зазначити, що відповідно до наказу Міністерства фінансів тимчасово, до затвердження Міністерством фінансів України нормативно-правових актів з питань страхової діяльності і набуття ними чинності, застосовуються нормативно-правові акти Комітету у справах нагляду за страховою діяльністю, який було ліквідовано згідно з Указом Президента України від 15 грудня 1999 року № 1573 «Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади».

Важливе місце в системі законодавства про страхову діяльність відводиться Правилам страхування, що розробляються страховиком для кожного виду страхування окремо і підлягають затвердженню Упов-

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 18. — Ст. 78.

² Офіційний вісник України. — 1998. — № 28. — Ст. 1053.

³ Там само. — 1998. — № 33. — Ст. 1228.

⁴ Там само. — 1999. — № 18. — Ст. 790.

новаженим органом при видачі ліцензії на проведення конкретних видів страхування.

Відповідно до ст. 17 Закону «Про страхування» Правила страхування повинні містити:

- предмет договору страхування;
- порядок визначення розмірів страхових сум та (або) розмірів страхових виплат;
- страхові ризики;
- виключення із страхових випадків і обмеження страхування;
- строк та місце дії договору страхування;
- порядок укладення договору страхування;
- права та обов'язки сторін;
- дії страхувальника у разі настання страхового випадку;
- перелік документів, що підтверджують настання страхового випадку та розмір збитків;
- порядок і умови здійснення страхових виплат;
- строк прийняття рішення про здійснення або відмову в здійсненні страхових виплат;
- причини відмови у страховій виплаті або виплаті страхового відшкодування;
- умови припинення договору страхування;
- порядок вирішення спорів;
- страхові тарифи за договорами страхування іншими, ніж договори страхування життя;
- страхові тарифи та методику їх розрахунку за договорами страхування життя;
- особливі умови.

Уповноважений орган має право відмовити у видачі ліцензії, якщо подані правила страхування суперечать чинному законодавству та не відповідають вимогам цієї статті.

У разі коли до правил страхування вносяться зміни, страховик повинен подати ці зміни Уповноваженому органу для погодження.

§ 2. Правове становище учасників страхової діяльності

Головними учасниками, які здійснюють страхову діяльність, є страховики — фінансові установи, які створені у формі акціонерних, повних, командитних товариств або товариств із додатковою відповідальністю згідно з Законом України «Про господарські товариства» з урахуванням особливостей, передбачених Законом «Про страхування»,

а також які одержали у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності. Учасників страховика повинно бути не менше трьох.

В окремих випадках, встановлених законодавством України, страховиками визнаються державні організації, які створені і діють відповідно до Закону «Про страхування».

Загальний розмір внесків страховика до статутних капіталів інших страховиків України не може перевищувати 30 відсотків його власного статутного капіталу, в тому числі розмір внеску до статутного капіталу окремого страховика не може перевищувати 10 відсотків. Ці вимоги не поширюються на страховика, який здійснює види страхування інші, ніж страхування життя, у разі здійснення ним внесків до статутного капіталу страховика, який здійснює страхування життя.

При створенні страховика або збільшенні зареєстрованого статутного капіталу статутний капітал повинен бути сплачений виключно в грошовій формі. Дозволяється формування статутного капіталу страховика цінними паперами, що випускаються державою, за їх номінальною вартістю в порядку, визначеному національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (далі — Уповноважений орган), але не більше 25 відсотків загального розміру статутного капіталу.

Законом встановлені певні особливості формування статутного капіталу страхової компанії. Забороняється використовувати для формування статутного капіталу векселі, кошти страхових резервів, а також кошти, одержані в кредит, позику та під заставу, і вносити нематеріальні активи.

Відповідно до ст. 38 Закону «Про страхування» страхова діяльність підлягає ліцензуванню.

Уповноважений орган здійснює в установленому порядку ліцензування діяльності фінансових установ, затверджує ліцензійні умови провадження діяльності з надання фінансових послуг і порядок контролю за їх додержанням; видає страховикам ліцензію на проведення конкретних видів страхування і перестраховування, передбачених статтями 6, 7 Закону «Про страхування». Ліцензійні умови провадження страхової діяльності затверджені розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 28 серпня 2003 р. № 40¹.

Страховики, які отримали ліцензію на страхування життя, не мають права займатись іншими видами страхування.

¹ Офіційний вісник України. — 2003. — № 38. — Ст. 2047.

Статтею 38 Закону «Про страхування» встановлено, що для одержання ліцензії страховик подає Уповноваженому органу заяву, до якої додаються:

копії установчих документів;

довідки банків або висновки аудиторських фірм (аудиторів), що підтверджують розмір сплаченого статутного капіталу;

довідка про фінансовий стан засновників страховика, підтверджена аудитором (аудиторською фірмою), якщо страховик створений у формі повного чи командитного товариства або товариства з додатковою відповідальністю;

правила (умови) страхування;

економічне обґрунтування запланованої страхової (перестраховальної) діяльності;

інформація про учасників страховика, голову виконавчого органу та його заступників, копія диплома голови виконавчого органу страховика або його першого заступника про вищу економічну або юридичну освіту, копія диплома головного бухгалтера страховика про вищу економічну освіту, інформація про наявність відповідних сертифікатів у випадках, передбачених Уповноваженим органом.

Уповноважений орган зобов'язаний розглянути заяву страховика про видачу йому ліцензії у строк, що не перевищує 30 календарних днів з часу одержання всіх передбачених цією статтею документів.

Відповідно до ст. 39 Закону «Про страхування» підставою для відмови у видачі юридичній особі ліцензії на здійснення страхової діяльності може бути невідповідність документів, що додаються до заяви, вимогам чинного законодавства України.

Про відмову у видачі ліцензії Уповноважений орган повідомляє юридичну особу в письмовій формі із зазначенням причини відмови.

Спори про відмову у видачі або відкликанні ліцензії розглядаються у судовому порядку.

Оскільки страхові організації (компанії) створюються як господарські товариства, їх ліквідація здійснюється в порядку, передбаченому чинним законодавством України про господарські товариства та ст. 43 Закону «Про страхування».

Реорганізація страховика (злиття, приєднання, поділ, виділення, перетворення) проводиться у порядку, визначеному чинним законодавством, з урахуванням особливостей по забезпеченню правонаступництва щодо укладання договорів страхування, встановлених Уповноваженим органом.

У тих випадках, коли реорганізація страховика проводиться за рішенням Уповноваженого органу, така реорганізація передбачає:

реорганізацію у страхового посередника відповідно до нормативних актів, що регулюють діяльність страхових посередників;

об'єднання кількох страховиків із визначенням порядку передачі страхових зобов'язань за умови погодження на це власників страховиків;

залучення до числа учасників страховика інших страховиків (у тому числі іноземних страховиків) за умови проведення ними всіх розрахунків за зобов'язаннями та боргами страховика, строк сплати яких уже настав.

При ліквідації страховика у разі, коли учасники страховика прийняли таке рішення і страховик не має зобов'язань перед страхувальниками, Уповноважений орган приймає рішення про виключення страховика з Єдиного державного реєстру страховиків (перестраховиків).

Ліквідація страховика, що має зобов'язання перед страхувальниками, у разі визнання його банкрутом здійснюється у порядку, визначеному законом.

Виключення страховика з державного реєстру суб'єктів підприємницької діяльності органами державної влади і органами місцевого самоврядування у зв'язку з його ліквідацією або реорганізацією здійснюється тільки після внесення відповідних змін у Єдиний державний реєстр страховиків (перестраховиків).

Діяльність на ринку страхових послуг здійснюють також страхові посередники — страхові агенти, які провадять свою діяльність згідно з Положенням про порядок провадження діяльності страховими посередниками, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 18 грудня 1996 р. № 1523.

Агентська діяльність — це діяльність суб'єктів підприємницької діяльності, уповноважених діяти від імені та на підставі доручення одного або більше страховиків, щодо рекламування, консультування, пропонування страхувальникам страхових послуг та проведення роботи, пов'язаної з укладенням та виконанням договорів страхування (підготовка і укладення договорів страхування, виконання робіт з обслуговування договорів), у тому числі оформлення всіх необхідних документів для своєчасної виплати страхових сум або страхового відшкодування, а також здійснення цих виплат;

Неналежний контроль страховика за діяльністю його страхових агентів кваліфікується як порушення страхового законодавства.

На страховому ринку України функціонують і інші учасники, які справляють певний вплив на страхову діяльність.

Так, відповідно до ст. 13 Закону «Про страхування» страховики можуть утворювати спілки, асоціації та інші об'єднання для координа-

ції своєї діяльності, захисту інтересів своїх членів та здійснення спільних програм, якщо їх утворення не суперечить законодавству України. Ці об'єднання не можуть займатися страховою діяльністю, а тому не можуть бути визнані її суб'єктами.

Об'єднання страховиків діють на підставі статутів і набувають прав юридичної особи після їх державної реєстрації. Орган, що здійснює реєстрацію об'єднань страховиків, у десятиденний термін з дня реєстрації повідомляє про це Уповноважений орган.

Одним із таких об'єднань страховиків є Моторне (транспортне) страхове бюро України, правове становище якого визначене Законом України від 1 липня 2004 р. «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів»¹.

Моторне (транспортне) страхове бюро України (МТСБУ) є єдиним об'єднанням страховиків, які здійснюють обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів за шкоду, заподіяну третім особам. Участь страховиків у МТСБУ є умовою здійснення діяльності щодо обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів.

МТСБУ є непідприємницькою (неприбутковою) організацією і здійснює свою діяльність відповідно до Закону України «Про страхування», законодавства України та свого Статуту.

Статут МТСБУ затверджується зборами засновників (членів) МТСБУ, погоджується з Уповноваженим органом та реєструється відповідно до вимог законодавства.

МТСБУ не може виступати засновником чи співзасновником юридичних осіб, що займаються підприємницькою діяльністю та/або мають на меті одержання прибутку.

Основними завданнями МТСБУ є:

здійснення виплат із централізованих страхових резервних фондів компенсацій та відшкодувань на умовах, передбачених Законом;

управління централізованими страховими резервними фондами, що створюються при МТСБУ для забезпечення виконання покладених на нього функцій;

забезпечення членства України в міжнародній системі автомобільного страхування «Зелена картка» та виконання загальновизнаних зобов'язань перед уповноваженими організаціями інших країн — членів цієї системи;

¹ Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 1. — Ст. 1.

збирання необхідної інформації про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності для узагальнення та внесення пропозицій щодо удосконалення механізму здійснення обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності;

співробітництво з уповноваженими організаціями інших країн у галузі страхування цивільно-правової відповідальності, координація обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників та/або водіїв транспортних засобів — нерезидентів у разі в'їзду їх на територію України та власників та/або водіїв транспортних засобів — резидентів — у разі їх виїзду за межі України;

співробітництво з органами Міністерства внутрішніх справ України та іншими органами державної влади з питань обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності;

розробка зразків страхових полісів і договорів обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності, що затверджуються Уповноваженим органом;

надання страховикам інформації щодо страхових випадків стосовно конкретних страхувальників.

МТСБУ є гарантом відшкодування шкоди:

на території країн — членів міжнародної системи автомобільного страхування «Зелена картка», заподіяної власниками та/або користувачами транспортних засобів, якщо такі власники та/або користувачі надали іноземним компетентним органам страховий сертифікат «Зелена картка», виданий від імені страховиків — членів МТСБУ;

на території України, заподіяної водіями — нерезидентами, на умовах та в обсягах, встановлених законодавством про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності та принципами взаємного врегулювання шкоди на території країн — членів міжнародної системи автомобільного страхування «Зелена картка», за інших обставин, визначених чинним законодавством про цивільно-правову відповідальність.

У разі якщо МТСБУ відповідно до правил міжнародної системи автомобільного страхування «Зелена картка» було здійснене відшкодування шкоди за страховика — члена об'єднання або за власника та/або користувача зареєстрованого в Україні транспортного засобу, який використовував за кордоном підроблений або змінений у незаконний спосіб страховий сертифікат «Зелена картка» та спричинив дорожньо-транспортну пригоду, відповідні витрати МТСБУ та регламентні виплати з фонду страхових гарантій мають бути компенсовані такими особами МТСБУ в повному обсязі.

§ 3. Державний нагляд за страховою діяльністю

Державний нагляд за страховою діяльністю здійснюється з метою дотримання вимог законодавства України про страхування, ефективного розвитку страхових послуг, запобігання неплатоспроможності страховиків та захисту інтересів страхувальників.

Державний нагляд за страховою діяльністю на території України здійснюється Уповноваженим органом (національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг) та його органами на місцях.

Основними функціями Уповноваженого органу є:

- 1) ведення єдиного державного реєстру страховиків (перестраховиків) та державного реєстру страхових та перестрахових брокерів;
- 2) видача ліцензій страховикам на здійснення страхової діяльності та проведення перевірок їх відповідності виданій ліцензії;
- 3) видача свідоцтв про включення страхових та перестрахових брокерів до державного реєстру страхових та перестрахових брокерів та проведення перевірки додержання ними законодавства про посередницьку діяльність у страхуванні та перестрахованні і достовірності їх звітності;
- 4) проведення перевірок щодо правильності застосування страховиками (перестраховиками) та страховими посередниками законодавства про страхову діяльність і достовірності їх звітності;
- 5) розроблення нормативних та методичних документів з питань страхової діяльності, що віднесена цим Законом до компетенції Уповноваженого органу;
- 6) узагальнення практики страхової діяльності і посередницької діяльності на страховому ринку, розроблення і подання у встановленому порядку пропозицій щодо розвитку і вдосконалення законодавства України про страхування і посередницьку діяльність у страхуванні та перестрахованні;
- 7) прийняття у межах своєї компетенції нормативно-правових актів з питань страхової і посередницької діяльності у страхуванні та перестрахованні;
- 8) проведення аналізу додержання законодавства об'єднаннями страховиків і страхових посередників;
- 9) здійснення контролю за платоспроможністю страховиків відповідно до взятих ними страхових зобов'язань перед страхувальниками;
- 10) забезпечення проведення дослідницько-методологічної роботи з питань страхової і посередницької діяльності у страхуванні та пере-

страхуванні, підвищення ефективності державного нагляду за страховою діяльністю;

11) встановлення правил формування, обліку і розміщення страхових резервів та показників звітності;

12) проведення і координація у визначеному законодавством порядку навчання, підготовки і перепідготовки кадрів та встановлення кваліфікаційних вимог до осіб, які провадять діяльність на страховому ринку, організація нарад, семінарів, конференцій з питань страхової діяльності;

13) участь у міжнародному співробітництві у сфері страхування і посередницької діяльності у страхуванні та перестрахованні, вивчення, узагальнення, поширення світового досвіду, організація виконання міжнародних договорів України з цих питань;

14) здійснення організаційно-методичного забезпечення проведення актуарних розрахунків.

Уповноважений орган може здійснювати інші функції, необхідні для виконання покладених на нього завдань.

Здійснюючи державний нагляд за страховою діяльністю, Уповноважений орган має право:

1) одержувати в установленому порядку від страховиків звітність про страхову діяльність, інформацію про їх фінансове становище та необхідні пояснення щодо звітних даних, а від підприємств, установ (у тому числі банків), організацій і громадян — інформацію, необхідну для виконання покладених на нього завдань;

2) проводити перевірку щодо правильності застосування страховиками законодавства України про страхову діяльність і достовірності їх звітності за показниками, що характеризують виконання договорів страхування, не частіше одного разу на рік призначати проведення за рахунок страховика додаткової обов'язкової аудиторської перевірки з визначенням аудитора;

3) видавати приписи страховикам про усунення виявлених порушень вимог законодавства про страхову діяльність, а у разі їх невиконання зупиняти чи обмежувати дію ліцензій цих страховиків до усунення виявлених порушень або приймати рішення про відкликання ліцензій та виключення з державного реєстру страховиків (перестраховиків);

4) проводити тематичні перевірки діяльності страховика у випадках необхідності перевірки фактів, викладених у скаргах, заявах, зверненнях страхувальників, достовірності показників звітності, виконання вимог раніше наданих приписів, за дорученням правоохоронних органів або органів державної влади, зустрічні перевірки достовірності і правильності укладених договорів страхування та перестрахован-

ня та у разі надходження інформації від страхувальників про порушення;

5) одержувати від страхових та перестрахових брокерів установлену звітність про їх діяльність та інформацію про укладені договори, а також необхідні пояснення щодо цих даних;

6) видавати приписи страховим посередникам про усунення виявлених порушень законодавства, а у разі їх невиконання приймати рішення про виключення страхового або перестрахового брокера з державного реєстру страхових та перестрахових брокерів;

7) одержувати в установленому порядку від аварійних комісарів інформацію, необхідну для виконання покладених на нього завдань, у тому числі інформацію про обставини і причини настання страхового випадку та заподіяну шкоду;

8) створювати комісії та робочі групи для проведення перевірок діяльності страховиків та страхових посередників;

9) здійснювати контроль за достовірністю та повнотою інформації, що надається учасниками страхового ринку;

10) одержувати безоплатно від органів виконавчої влади інформацію та статистичну звітність, необхідну для виконання покладених на нього завдань;

11) звертатися до суду з позовом про скасування державної реєстрації страховика (перестраховика) або страхового посередника у випадках, передбачених законом.

Як одну з форм державного регулювання страхової діяльності можна розглядати примусову санацію страховика, проведення якої Уповноважений орган має право призначити у разі:

невиконання ним зобов'язань перед страхувальниками протягом трьох місяців;

недосягнення ним визначеного законом розміру статутного капіталу;

настання інших випадків, визначених чинним законодавством України.

Примусова санація передбачає:

проведення комплексної перевірки фінансово-господарської діяльності страховика, в тому числі обов'язкової аудиторської перевірки;

визначення Уповноваженим органом управляючої особи, без згоди якої не може здійснюватися фінансове, господарське і кадрове управління страховиком;

встановлення заборони на вільне користування майном страховика та прийняття страхових зобов'язань без дозволу Уповноваженого органу;

встановлення обов'язкового для виконання графіка здійснення розрахунків із страхувальниками;
прийняття рішення про ліквідацію або реорганізацію страховика.

**Запитання і завдання
для самоконтролю**

1. На яких принципах розвивається страховий ринок України?
2. Дайте визначення поняття страхової діяльності.
3. Назвіть основні нормативно-правові акти, що регулюють страхову діяльність.
4. Які положення повинні містити Правила страхування?
5. Охарактеризуйте правове становище страхових організацій.
6. В якому порядку здійснюється ліцензування страхової діяльності?
7. Назвіть відомі вам об'єднання страховиків.
8. Назвіть основні функції Уповноваженого органу щодо здійснення державного нагляду за страховою діяльністю.
9. Якими правами наділений Уповноважений орган при здійсненні державного нагляду за страховою діяльністю?

Глава 27

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЦІН ТА ЦІНОУТВОРЕННЯ

§ 1. Поняття та функції ціни. Політика ціноутворення

Основою ціни як економічної категорії становить вартість товару, величина якої визначається суспільно необхідними затратами праці. Як зазначав відомий український економіст М. І. Туган-Барановський, «ціна вільно виробленого товару визначається тими видатками на його виробництво, які дають змогу виробити товару стільки, скільки його потребує ринок»¹.

Разом з тим, ціна є вираженням узгодженого продавцем і покупцем грошового або іншого майнового еквівалента, який покупець згоден заплатити за переданий йому товар (роботи, послуги).

Суб'єктивістські та волюнтаристські уявлення щодо ціноутворення, які мали місце в нашій країні, коли ігнорувалися вимоги об'єктивних економічних законів (передусім закону вартості та закону розподілу за працею), зумовили те, що ціни лише фіксували рівень витрат того чи іншого виробництва, що склався. У багатьох випадках цей рівень був досить далеким від суспільно необхідних витрат. Відірвані від об'єктивної вартісної бази, ціни, таким чином, перестали відповідати суспільно необхідним затратам праці і, по суті, перетворилися на планово-обліковий вимірювач. Цілком зрозуміло, що така система цін не могла застосовуватися в умовах реформування економіки, фундаментальним моментом якого у сфері ціноутворення є найбільш повне відображення в нових цінах суспільно необхідних затрат праці.

За такої умови ціна щонайкраще виконує властиві їй функції в період побудови ринкових відносин, а саме:

1) функцію обліку і виміру затрат суспільної праці. Виконуючи її, ціна виступає одним із найважливіших показників народногосподарського виробництва, є орієнтиром для прийняття господарських рішень;

¹ Туган-Барановський М. І. Політична економія: Курс популярний / М. І. Туган-Барановський. — К. : Наук. думка, 1994. — С. 110.

2) функцію пропорційності та рівноваги в господарстві. Саме через ціну здійснюється зв'язок між виробництвом і споживанням, пропозицією і попитом. В умовах пропорційного розподілу засобів виробництва і праці між галузями рівновага на ринку підтримується за допомогою цін, що відповідають суспільно необхідним затратам;

3) стимулювальну функцію. В економіці ціни можуть сприяти або перешкоджати збільшенню виробництва і споживання тих або інших товарів. Так, занижені ціни, які не забезпечують нормальну рентабельність або завдають збитків, не зацікавляють підприємства у нарощуванні обсягів виробництва. Разом з тим, завищені ціни, які дають змогу отримати надмірний прибуток, створюють для підприємства незаслужені економічні привілеї і водночас можуть викликати розширення виробництва, що не відповідає суспільним потребам;

4) розподільчу функцію, пов'язану з можливістю відхилення ціни від вартості. Так, встановлення високих цін на певну продукцію (товар) дає змогу державі перерозподіляти кошти шляхом встановлення дотацій на інші товари (послуги)¹.

Ринкові перетворення в економіці спрямовані на кардинальну перебудову не лише існуючої системи цін і методології їх встановлення, а й організації самого процесу ціноутворення. Підвищення відповідальності господарюючих суб'єктів за результати своєї господарської діяльності, з одного боку, і необхідність реорганізації в діяльності органів ціноутворення та контролю за цінами — з іншого, визначили лінію на демократизацію цінової політики.

Цінова політика, як один з основних напрямів економічної політики держави, спрямована на регулювання державою відносин обміну між суб'єктами ринку з метою забезпечення еквівалентності в процесі реалізації національного продукту, дотримання необхідної паритетності цін між галузями та видами господарської діяльності, а також забезпечення стабільності оптових та роздрібних цін (ст. 10 ГК)

Відповідно до ст. 7 Закону «Про економічну самостійність Української РСР»² політика ціноутворення на території України належить до її компетенції і визначається її законодавством. Головну роль у цьому законодавстві відіграє Закон України від 21 червня 2012 р. «Про ціни і ціноутворення», який визначає основні засади цінової політики і регулює відносини, що виникають у процесі формування, встановлення та застосування цін, а також здійснення державного контролю (нагляду) та спостереження у сфері ціноутворення.

¹ Политическая Экономика : учебник для вузов / В. А. Медведев, Л. И. Абалкин, О. И. Ожерельев и др. — М. : Политиздат, 1990. — С. 556—557.

² Відомості Верховної Ради України. — 1990. — № 34. — Ст. 499.

§ 2. Види цін та порядок їх встановлення

Згідно з Законом «Про ціни і ціноутворення» ціна — це виражений у грошовій формі еквівалент одиниці товару.

Як встановлено ч. 1 ст. 189 ГК, ціна в цьому Кодексі є вираженим у грошовій формі еквівалентом одиниці товару (продукції, робіт, послуг, матеріально-технічних ресурсів, майнових та немайнових прав), що підлягає продажу (реалізації), який повинен застосовуватися як тариф, розмір плати, ставки або збору, крім ставок і зборів, що використовуються в системі оподаткування

Суб'єкти господарювання під час провадження господарської діяльності використовують:

вільні ціни;

державні регульовані ціни.

Ціни на товари, які призначені для реалізації на внутрішньому ринку України, установлюються виключно у валюті України, якщо інше не передбачено міжнародними угодами, ратифікованими Україною, та постановами Кабінету Міністрів України.

Вільні ціни встановлюються суб'єктами господарювання самостійно за згодою сторін на всі товари, крім тих, щодо яких здійснюється державне регулювання цін.

Вільні ціни визначаються суб'єктами господарювання самостійно за згодою сторін, а у внутрішньогосподарських відносинах — також за рішенням суб'єкта господарювання (ч. 2 ст. 190 ГК).

Відповідно до ст. 12 Закону *державні регульовані ціни* запроваджуються на товари, які справляють визначальний вплив на загальний рівень і динаміку цін, мають істотну соціальну значущість, а також на товари, що виробляються суб'єктами, які посідають монопольне (домінуюче) становище на ринку.

Державні регульовані ціни можуть запроваджуватися на товари суб'єктів господарювання, які порушують вимоги законодавства про захист економічної конкуренції.

Державні регульовані ціни повинні бути економічно обґрунтованими (забезпечувати відповідність ціни на товар витратам на його виробництво, продаж (реалізацію) та прибуток від його продажу (реалізації)).

Зміна рівня державних регульованих цін здійснюється в порядку і строки, що визначаються органами, які відповідно до цього Закону здійснюють державне регулювання цін.

Зміна рівня державних регульованих цін може здійснюватися у зв'язку із зміною умов виробництва і продажу (реалізації) продукції, що не залежать від господарської діяльності суб'єкта господарювання.

Кабінет Міністрів України, органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування під час встановлення державних регульованих цін на товари до складу таких цін обов'язково включають розмір їх інвестиційної складової частини.

Державне регулювання цін здійснюється Кабінетом Міністрів України, органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень шляхом:

1) установаження обов'язкових для застосування суб'єктами господарювання:

фіксованих цін;

граничних цін;

граничних рівнів торговельної надбавки (націнки) та постачальницько-збутової надбавки (постачальницької винагороди);

граничних нормативів рентабельності;

розміру постачальницької винагороди;

розміру доплат, знижок (знижувальних коефіцієнтів);

2) запровадження процедури декларування зміни ціни та/або реєстрації ціни.

Під час проведення експортних (імпортних) операцій у розрахунках з іноземними суб'єктами господарювання застосовуються контрактні (зовнішньоторговельні) ціни, що формуються відповідно до цін і умов світового ринку.

Міждержавний обмін товарами здійснюється за цінами, визначеними відповідно до міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

§ 3. Правове регулювання контролю за додержанням дисципліни цін та відповідальність за її порушення

Державний контроль (нагляд) у сфері ціноутворення є одним із видів державного контролю у сфері господарювання.

Органами державного контролю (нагляду) та спостереження у сфері ціноутворення (далі — уповноважені органи) є:

центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику з контролю за цінами;

центральний орган виконавчої влади з питань державного архітектурно-будівельного контролю, контролю у сфері житлово-комунального господарства.

Повноваження та порядок діяльності уповноважених органів, права та обов'язки їх посадових осіб, які здійснюють державний контроль

(нагляд) за дотриманням суб'єктами господарювання вимог щодо формування, встановлення та застосування державних регульованих цін та державне спостереження у сфері ціноутворення, визначаються цим Законом, Законом України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» та іншими законами.

Основними функціями уповноважених органів є:

1) виконання контрольно-наглядових функцій за дотриманням вимог щодо формування, встановлення та застосування державних регульованих цін;

2) здійснення державного спостереження у сфері ціноутворення;

3) запобігання порушенням у сфері ціноутворення.

Уповноважені органи мають *право*:

1) проводити у суб'єктів господарювання в установленому порядку планові та позапланові перевірки:

достовірності зазначеної у документах інформації про формування, встановлення та застосування державних регульованих цін;

бухгалтерських книг, звітів, кошторисів, декларацій, показників реєстраторів розрахункових операцій та інших документів незалежно від способу подання інформації, пов'язаних з формуванням, встановленням та застосуванням державних регульованих цін;

наявності виписки або витягу з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців, а також документів, що посвідчують особу, в посадових осіб;

2) одержувати відповідно до законодавства у письмовій формі пояснення, довідки і відомості з питань, що виникають під час проведення перевірки;

3) одержувати безоплатно від суб'єктів господарювання, що перевіряються, копії документів та інші відомості, необхідні для здійснення державного нагляду (контролю) за дотриманням вимог щодо формування, встановлення та застосування державних регульованих цін, документів, що можуть підтверджувати їх порушення, платіжних доручень, квитанцій, що підтверджують факт перерахування до бюджету коштів у разі застосування адміністративно-господарських санкцій, а також довідки, підготовлені суб'єктами господарювання на їх вимогу;

4) робити запити та одержувати від органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в повному обсязі інформацію та документи, необхідні для виконання покладених на них функцій;

5) вимагати від суб'єктів господарювання, що перевіряються, усунення виявлених порушень вимог щодо формування, встановлення та застосування державних регульованих цін;

6) приймати рішення про застосування адміністративно-господарських санкцій за порушення вимог щодо формування, встановлення та застосування державних регульованих цін;

7) надавати органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування, суб'єктам господарювання обов'язкові для виконання приписи про усунення порушень вимог щодо формування, встановлення та застосування державних регульованих цін;

8) звертатися до суду з позовами про стягнення до бюджету коштів у разі прийняття рішення про порушення вимог щодо формування, встановлення та застосування державних регульованих цін.

Крім державного контролю (нагляду), Закон «Про ціни і ціноутворення» встановив ще і державне спостереження у сфері ціноутворення, яке здійснюється шляхом проведення моніторингу вільних цін (дослідження динаміки цінових процесів на товарних ринках) та державних регульованих цін.

Перелік товарів, ціни на які підлягають державному спостереженню у сфері ціноутворення, та порядок його проведення визначаються Кабінетом Міністрів України.

За результатами державного спостереження у сфері ціноутворення визначаються методи впливу на економічні процеси та цінову ситуацію на товарних ринках.

Статею 20 Закону «Про ціни і ціноутворення» встановлені адміністративно-господарські санкції за порушення законодавства про ціни і ціноутворення.

Так, до суб'єктів господарювання застосовуються адміністративно-господарські санкції за:

1) порушення вимог щодо формування, встановлення та застосування державних регульованих цін — вилучення необґрунтовано одержаної виручки, що становить позитивну різницю між фактичною виручкою від продажу (реалізації) товару та виручкою за цінами, сформованими відповідно до запровадженого способу регулювання (крім тих, що на постійній основі надають житлово-комунальні послуги або мають адресного споживача), та штраф у розмірі 100 відсотків необґрунтовано одержаної виручки;

2) стягнення плати за товари, які згідно із законодавством надаються безоплатно, — штраф у розмірі 100 відсотків вартості проданих (реалізованих) товарів;

3) надання уповноваженим органам недостовірних відомостей — штраф у розмірі 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

4) невиконання приписів уповноважених органів або створення перешкод для виконання покладених на них функцій — штраф у розмірі 200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Суми адміністративно-господарських санкцій зараховуються до державного бюджету.

Сума необґрунтованої виручки, одержаної суб'єктами господарювання, які на постійній основі надають житлово-комунальні послуги або мають адресного споживача, повертається споживачам.

Порядок стягнення сум адміністративно-господарських санкцій, передбачених ст. 20 Закону «Про ціни і ціноутворення», визначається ГК.

Певні санкції (як майнові, так і оперативно-господарські) щодо підприємств і організацій, що порушили дисципліну цін, мають право застосовувати самі суб'єкти господарювання. Так, підприємства, організації та інші юридичні особи мають право оскаржити в господарському суді порушення цін з боку державних органів, підприємств, організацій і вимагати відшкодування завданих їм збитків у випадках реалізації їм товарів та послуг з порушенням вимог чинного законодавства про ціни.

Згідно з Положенням про поставки продукції виробничо-технічного призначення (п. 24) та Положенням про поставки товарів народного споживання (п. 19) покупець в односторонньому порядку має право відмовитися від виконання договору (повністю або частково) при завищенні продавцем ціни на продукцію.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Які функції властиві ціні в умовах переходу до ринку?
2. На що спрямована політика ціноутворення в Україні?
3. На які види залежно від способів встановлення поділяються ціни і тарифи?
4. Яким чином здійснюється державне регулювання цін і тарифів?
5. У чому полягають особливості ціноутворення при здійсненні експортних операцій?
6. У чому полягає значення індикативних цін?
7. У яких сферах застосовуються оптові й роздрібні ціни?
8. Якими правами наділені державні органи з контролю за цінами?
9. Яку відповідальність несуть суб'єкти господарювання за порушення державної дисципліни цін?

Глава 28

ПРАВОВІ ЗАСАДИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ, ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ ТА СТАТИСТИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

§ 1. Організація та ведення бухгалтерського обліку в господарських організаціях

Як встановлено ч. 8 ст. 19 ГК, усі суб'єкти господарювання, відокремлені підрозділи юридичних осіб, виділені на окремий баланс, зобов'язані вести первинний (оперативний) облік результатів своєї роботи, складати та подавати відповідно до вимог закону статистичну інформацію та інші дані, визначені законом, а також вести (крім громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які провадять господарську діяльність і зареєстровані відповідно до закону як підприємці) бухгалтерський облік та подавати фінансову звітність згідно із законодавством.

Забороняється вимагати від суб'єктів господарювання, відокремлених підрозділів юридичних осіб, виділених на окремий баланс, подання статистичної інформації та інших даних, не передбачених законом або з порушенням порядку, встановленого законом.

Частина 6 ст. 145 ГК також зобов'язує усіх суб'єктів господарювання на основі даних бухгалтерського обліку складати фінансову звітність за формами, передбаченими законодавством, проводити інвентаризацію належного їм майна для забезпечення достовірності даних бухгалтерського обліку та звітності, надавати фінансову звітність відповідно до вимог закону та їх установчих документів.

Відповідно до ст. 1 Закону України від 16 липня 1999 р. «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» (далі — Закон) *бухгалтерський облік* — це процес виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання та передачі інформації про діяльність підприємства зовнішнім та внутрішнім користувачам для прийняття рішень.

Бухгалтерський облік є обов'язковим видом обліку, який ведеться підприємством. Фінансова, податкова, статистична та інші види звіт-

ності, що використовують грошовий вимірник, ґрунтуються на даних бухгалтерського обліку (ч. 2 ст. 3 Закону).

Метою ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності є надання користувачам для прийняття рішень повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства (ч. 1 ст. 3 Закону).

Бухгалтерський облік та фінансова звітність ґрунтуються на певних *принципах*, під якими розуміють правила, якими належить керуватися при виявленні, оцінці і реєстрації господарських операцій і при відображенні їх результатів у фінансовій звітності.

Основними принципами бухгалтерського обліку та фінансової звітності є:

обачність — застосування в бухгалтерському обліку методів оцінки, які повинні запобігати заниженню оцінки зобов'язань та витрат і завищенню оцінки активів і доходів підприємства;

повне висвітлення — фінансова звітність повинна містити всю інформацію про фактичні та потенційні наслідки господарських операцій та подій, здатних вплинути на рішення, що приймаються на її основі;

автономність — кожне підприємство розглядається як юридична особа, відокремлена від її власників, у зв'язку з чим особисте майно та зобов'язання власників не повинні відображатися у фінансовій звітності підприємства;

послідовність — постійне (із року в рік) застосування підприємством обраної облікової політики. Зміна облікової політики можлива лише у випадках, передбачених національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку, і повинна бути обґрунтована та розкрита у фінансовій звітності;

безперервність — оцінка активів та зобов'язань підприємства здійснюється, виходячи з припущення, що його діяльність буде тривати далі;

нарахування та відповідність доходів і витрат — для визначення фінансового результату звітного періоду необхідно порівняти доходи звітного періоду з витратами, що були здійснені для отримання цих доходів. При цьому доходи і витрати відображаються в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності в момент їх виникнення, незалежно від дати надходження або сплати грошових коштів;

превалювання сутності над формою — операції обліковуються відповідно до їх сутності, а не лише виходячи з юридичної форми;

історична (фактична) собівартість — пріоритетною є оцінка активів підприємства, виходячи з витрат на їх виробництво та придбання;

єдиний грошовий вимірник — вимірювання та узагальнення всіх господарських операцій підприємства у його фінансовій звітності здійснюється в єдиній грошовій одиниці;

періодичність — можливість розподілу діяльності підприємства на певні періоди часу з метою складання фінансової звітності.

Бухгалтерський облік на підприємстві ведеться безперервно з дня реєстрації підприємства до його ліквідації.

Питання організації бухгалтерського обліку на підприємстві належать до компетенції його власника (власників) або уповноваженого органу (посадової особи) відповідно до законодавства та установчих документів.

Відповідальність за організацію бухгалтерського обліку та забезпечення фіксування фактів здійснення всіх господарських операцій у первинних документах, збереження оброблених документів, реєстрів і звітності протягом встановленого терміну, але не менше трьох років, несе власник (власники) або уповноважений орган (посадова особа), який здійснює керівництво підприємством відповідно до законодавства та установчих документів.

Для забезпечення ведення бухгалтерського обліку підприємство самостійно обирає форми його організації:

введення до штату підприємства посади бухгалтера або створення бухгалтерської служби на чолі з головним бухгалтером;

користування послугами спеціаліста з бухгалтерського обліку, зареєстрованого як підприємець, який здійснює підприємницьку діяльність без створення юридичної особи;

ведення на договірних засадах бухгалтерського обліку централізованою бухгалтерією або аудиторською фірмою;

самостійне ведення бухгалтерського обліку та складання звітності безпосередньо власником або керівником підприємства. Ця форма організації бухгалтерського обліку не може застосовуватися на підприємствах, звітність яких повинна оприлюднюватися, та в бюджетних установах.

Завдання та функціональні обов'язки бухгалтерських служб, повноваження керівника бухгалтерської служби у бюджетних установах визначені Типовим положенням про бухгалтерську службу бюджетної установи, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 26 січня 2011 р. № 59.

Підприємство самостійно:

визначає за погодженням з власником (власниками) або уповноваженим ним органом (посадовою особою) відповідно до установчих документів облікову політику підприємства;

обирає форму бухгалтерського обліку як певну систему реєстрів обліку, порядку і способу реєстрації та узагальнення інформації в них з додержанням єдиних засад, встановлених цим Законом, та з урахуванням особливостей своєї діяльності і технології обробки облікових даних;

розробляє систему і форми внутрішньогосподарського (управлінського) обліку, звітності і контролю господарських операцій, визначає права працівників на підписання бухгалтерських документів;

затверджує правила документообороту і технологію обробки облікової інформації, додаткову систему рахунків і реєстрів аналітичного обліку;

може виділяти на окремий баланс філії, представництва, відділення та інші відокремлені підрозділи, які зобов'язані вести бухгалтерський облік, з наступним включенням їх показників до фінансової звітності підприємства;

визначає доцільність застосування міжнародних стандартів (крім випадків, коли обов'язковість застосування міжнародних стандартів визначена законодавством).

Керівник підприємства зобов'язаний створити необхідні умови для правильного ведення бухгалтерського обліку, забезпечити неухильне виконання всіма підрозділами, службами та працівниками, причетними до бухгалтерського обліку, правомірних вимог бухгалтера щодо дотримання порядку оформлення та подання до обліку первинних документів.

Головний бухгалтер або особа, на яку покладено ведення бухгалтерського обліку підприємства (далі — бухгалтер):

забезпечує дотримання на підприємстві встановлених єдиних методологічних засад бухгалтерського обліку, складання і подання у встановлені строки фінансової звітності;

організує контроль за відображенням на рахунках бухгалтерського обліку всіх господарських операцій;

бере участь в оформленні матеріалів, пов'язаних з нестачею та відшкодуванням втрат від нестачі, крадіжки і псування активів підприємства;

забезпечує перевірку стану бухгалтерського обліку у філіях, представництвах, відділеннях та інших відокремлених підрозділах підприємства.

Відповідальність за бухгалтерський облік господарських операцій, пов'язаних з ліквідацією підприємства, включаючи оцінку майна і зобов'язань підприємства та складання ліквідаційного балансу і фінансової звітності, покладається на ліквідаційну комісію, яка утворюється відповідно до законодавства (ст. 8 Закону «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»).

Згідно зі ст. 9 Закону «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» підставою для бухгалтерського обліку господарських операцій є *первинні документи*, які фіксують факти здійснення господарських операцій. Первинні документи повинні бути складені під час здійснення господарської операції, а якщо це неможливо — безпосередньо після її закінчення. Для контролю та впорядкування оброблення даних на підставі первинних документів можуть складатися зведені облікові документи.

Первинні та зведені облікові документи можуть бути складені на паперових або машинних носіях і повинні мати такі обов'язкові *реквізити*:
назву документа (форми);
дату і місце складання;
назву підприємства, від імені якого складено документ;
зміст та обсяг господарської операції, одиницю виміру господарської операції;
посади осіб, відповідальних за здійснення господарської операції і правильність її оформлення;
особистий підпис або інші дані, що дають змогу ідентифікувати особу, яка брала участь у здійсненні господарської операції.

Інформація, що міститься у прийнятих до обліку первинних документах, систематизується на рахунках бухгалтерського обліку в реєстрах синтетичного та аналітичного обліку шляхом подвійного запису їх на взаємопов'язаних рахунках бухгалтерського обліку. Операції в іноземній валюті відображаються також у валюті розрахунків та платежів з кожної іноземної валюти окремо.

Дані аналітичних рахунків мають бути тотожними відповідним рахункам синтетичного обліку на перше число кожного місяця.

Реєстри бухгалтерського обліку повинні мати назву, період реєстрації господарських операцій, прізвища і підписи або інші дані, що дають змогу ідентифікувати осіб, які брали участь у їх складанні.

Господарські операції повинні бути відображені в облікових реєстрах у тому звітному періоді, в якому вони були здійснені.

У разі складання та зберігання первинних документів і реєстрів бухгалтерського обліку на машинних носіях інформації підприємство зобов'язане за свій рахунок виготовити їх копії на паперових носіях на вимогу інших учасників господарських операцій, а також правоохоронних органів та відповідних органів у межах їх повноважень, передбачених законами.

Підприємство вживає всіх необхідних заходів для запобігання несанкціонованому та непомітному виправленню записів у первинних документах і реєстрах бухгалтерського обліку та забезпечує їх належне зберігання протягом встановленого строку.

Відповідальність за несвоєчасне складання первинних документів і реєстрів бухгалтерського обліку та недостовірність відображених у них даних несуть особи, які склали та підписали ці документи.

Копії первинних документів та реєстрів бухгалтерського обліку можуть бути вилучені у підприємства лише за рішенням відповідних органів, прийнятим у межах їх повноважень, передбачених законами. Обов'язковим є складання реєстру документів, що вилучаються у порядку, встановленому законодавством.

Вилучення оригіналів таких документів та реєстрів забороняється, крім випадків, передбачених кримінальним процесуальним законодавством.

Для забезпечення достовірності даних бухгалтерського обліку та фінансової звітності підприємства зобов'язані проводити *інвентаризацію* активів і зобов'язань, під час якої перевіряються і документально підтверджуються їх наявність, стан і оцінка.

Об'єкти і періодичність проведення інвентаризації визначаються власником (керівником) підприємства, крім випадків, коли її проведення є обов'язковим згідно із законодавством.

Так, *проведення інвентаризації* активів та зобов'язань підприємства є *обов'язковим* перед складанням річної фінансової звітності.

Проведення інвентаризації *також обов'язкове* у разі:

передачі майна державного підприємства в оренду, приватизації майна державного підприємства, перетворення державного підприємства в акціонерне товариство;

зміни матеріально відповідальних осіб (на день приймання-передачі справ);

встановлення фактів крадіжок або зловживань, зіпсуття цінностей, а також за приписом судово-слідчих органів;

пожежі, стихійного лиха або техногенної аварії;

ліквідації підприємства, а також в інших випадках, передбачених законодавством.

Порядок проведення інвентаризації та врегулювання розбіжностей щодо фактичної наявності активів та зобов'язань з даними бухгалтерського обліку визначається Мінфіном.

§ 2. Державне регулювання бухгалтерського обліку та фінансової звітності

Відповідно до ст. 6 Закону «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» *державне регулювання* бухгалтерського обліку та фінансової звітності в Україні здійснюється з метою:

створення єдиних правил ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності, які є обов'язковими для всіх підприємств та гарантують і захищають інтереси користувачів;

удосконалення бухгалтерського обліку та фінансової звітності.

Регулювання питань методології бухгалтерського обліку та фінансової звітності здійснюється центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної фінансової політики, який затверджує національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку, інші нормативно-правові акти щодо ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності.

Порядок ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності в банках встановлюється Національним банком України відповідно до Закону та міжнародних стандартів фінансової звітності.

Порядок ведення бухгалтерського обліку фінансово-господарської діяльності за угодою про розподіл продукції, у тому числі валюта, а також перелік, форми, зміст, звітний період, порядок складання та подання фінансових звітів за угодою про розподіл продукції, визначаються такою угодою відповідно до Закону України «Про угоди про розподіл продукції».

Міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, у межах своєї компетенції, відповідно до галузевих особливостей розробляють на базі національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку методичні рекомендації щодо їх застосування¹.

Методологічна рада з бухгалтерського обліку діє як дорадчий орган при Міністерстві фінансів України з метою:

організації розробки та розгляду проектів національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку, інших нормативно-правових актів щодо ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності;

удосконалення організаційних форм і методів бухгалтерського обліку в Україні;

методологічного забезпечення впровадження сучасної технології збору та обробки обліково-економічної інформації;

розробки рекомендацій щодо вдосконалення системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації бухгалтерів.

Методологічна рада з бухгалтерського обліку утворюється з високваліфікованих науковців, спеціалістів міністерств та інших цен-

¹ Див., напр.: Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку основних операцій недержавних пенсійних фондів. Затверджені розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 9 грудня 2004 р. № 2968 // Українська інвестиційна газета. — 2005. — № 3.

тральних органів виконавчої влади, підприємств, представників громадських організацій бухгалтерів та аудиторів України.

Методологічна рада з бухгалтерського обліку діє на підставі Положення про Методологічну раду з бухгалтерського обліку. Положення про Методологічну раду з бухгалтерського обліку та її персональний склад затверджені наказом Міністерства фінансів України від 29 жовтня 1997 р. № 230.

§ 3. Фінансова звітність суб'єктів господарювання

Фінансова звітність — бухгалтерська звітність, що містить інформацію про фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства за звітний період (ст. 1 Закону «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»).

Загальні вимоги до фінансової звітності визначені ст. 11 Закону «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні». Відповідно до цієї статті на основі даних бухгалтерського обліку підприємства зобов'язані складати фінансову звітність. Фінансову звітність підписують керівник та бухгалтер підприємства.

Фінансова звітність підприємства (крім бюджетних установ, представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності та суб'єктів малого підприємництва, визнаних такими відповідно до чинного законодавства) включає:

- баланс,
- звіт про фінансові результати,
- звіт про рух грошових коштів,
- звіт про власний капітал та примітки до звітів.

а) баланс — це звіт про фінансове становище підприємства, який відображає на певну дату його активи, зобов'язання і власний капітал.

Активи підприємства — це ресурси, контрольовані підприємством в результаті минулих подій, використання яких, як очікується, призведе до отримання економічних вигод в майбутньому.

Зобов'язання — заборгованість підприємства, яка виникла внаслідок минулих подій і погашення якої в майбутньому, як очікується, призведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють у собі економічні вигоди.

Власний капітал — частина в активах підприємства, що залишається після вирахування його зобов'язань.

Зміст статей балансу визначено Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 2 «Баланс», затвердженим наказом Міністерства фінансів України від 31 березня 1999 р. № 87.

Це статті згруповані у відповідні розділи:

Актив

I. Необоротні активи

II. Оборотні активи

III. Витрати майбутніх періодів

Пасив

I. Власний капітал

II. Забезпечення таких витрат і платежів

III. Довгострокові зобов'язання

IV. Поточні зобов'язання

V. Доходи майбутніх періодів.

б) звіт про фінансові результати складається відповідно до Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 3 «Звіт про фінансові результати», затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 31 березня 1999 р. № 87.

З метою визначення чистого прибутку або збитку звітного періоду у Звіті про фінансові результати наводять доходи і витрати.

Доходи — це збільшення економічних вигод у вигляді надходження активів або зменшення зобов'язань, які призводять до зростання власного капіталу (крім зростання капіталу за рахунок внесків власників) за звітний період.

Так, у статті «Доход (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)» відображається загальний доход (виручка) від реалізації продукції, товарів, робіт або послуг, тобто без вирахування наданих знижок, повернення проданих товарів та непрямих податків (податку на додану вартість, акцизного збору тощо). Організації, основною діяльністю яких є торгівля цінними паперами, у цій статті відображають вартість, за якою реалізовано цінні папери, та суму винагороди за виконання інших операцій, пов'язаних з розміщенням, купівлею і продажем цінних паперів.

Витрати — це зменшення економічних вигод у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, які призводять до зменшення власного капіталу (за винятком зменшення капіталу за рахунок його вилучення або розподілу власниками) за звітний період.

Знаючи доходи і витрати, можна визначити прибутки і збитки суб'єкта господарювання.

Прибуток — це сума, на яку доходи перевищують пов'язані з ними витрати.

Збиток — це перевищення суми витрат над сумою доходу, для отримання якого були здійснені ці витрати.

в) звіт про рух грошових коштів підприємств, організацій та інших юридичних осіб (далі — підприємства) усіх форм власності (крім банків і бюджетних установ), метою якого є надання користувачам фінансової звітності повної, правдивої і неупередженої інформації про зміни, що відбулися в грошових коштах підприємства і їх еквівалентах за звітний період. Порядок складання цього звіту визначено Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 4 «Звіт про рух грошових коштів», затвердженим наказом Мінфіну України від 31 березня 1999 р.

г) звіт про власний капітал, метою складання якого є розкриття інформації про зміни у складі власного капіталу підприємства протягом звітного періоду. Порядок складання цього звіту визначено Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 5 «Звіт про власний капітал», затвердженим наказом Мінфіну України від 31 березня 1999 р.

Для суб'єктів малого підприємництва і представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності національними положеннями (стандартами) встановлюється скорочена за показниками фінансова звітність у складі балансу і звіту про фінансові результати.

Форми фінансової звітності підприємств (крім банків) і порядок їх заповнення встановлюються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної фінансової політики за погодженням з центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері статистики.

Форми фінансової звітності банків встановлюються Національним банком України.

Форми фінансової звітності бюджетних установ та фінансової звітності про виконання бюджетів установлюються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної фінансової політики.

Відповідно до ст. 12 Закону підприємства, що мають дочірні підприємства, крім фінансових звітів про власні господарські операції, зобов'язані складати та подавати *консолідовану* фінансову звітність.

Міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, до сфери управління яких належать підприємства, засновані на державній власності, та органи, які здійснюють управління майном підприємств, заснованих на комунальній власності, крім власних звітів, складають та

подають *зведену* фінансову звітність щодо всіх підприємств, що належать до сфери їх управління.

Зазначені органи також окремо складають *зведену* фінансову звітність щодо господарських товариств, акції (частки, паї) яких перебувають відповідно у державній та комунальній власності.

Об'єднання підприємств крім власної звітності складають і подають *зведену* фінансову звітність щодо всіх підприємств, які входять до їх складу, якщо це передбачено установчими документами об'єднань підприємств відповідно до законодавства.

Звітним періодом для складання фінансової звітності є календарний рік. Проміжна звітність складається щоквартально наростаючим підсумком з початку звітного року в складі балансу та звіту про фінансові результати. Баланс підприємства складається за станом на кінець останнього дня кварталу (року).

Перший звітний період новоствореного підприємства може бути менш як 12 місяців, але не більш як 15 місяців.

Звітним періодом підприємства, що ліквідується, є період з початку звітного року до дати прийняття рішення про його ліквідацію.

Порядок *подання та оприлюднення* фінансової звітності встановлено ст. 14 Закону «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність».

Підприємства зобов'язані подавати квартальну та річну фінансову звітність органам, до сфери управління яких вони належать, трудовим колективам на їх вимогу, власникам (засновникам) відповідно до установчих документів, якщо інше не передбачено цим Законом. Органам виконавчої влади та іншим користувачам фінансова звітність подається відповідно до законодавства. Термін подання фінансової звітності встановлюється Кабінетом Міністрів України, а для банків — Національним банком України.

Відповідно до Порядку подання фінансової звітності, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2000 р. № 419¹, фінансова звітність подається органам, до сфери управління яких належать підприємства, трудовим колективам на їх вимогу, власникам (засновникам) відповідно до установчих документів, а також згідно із законодавством — іншим органам та користувачам, зокрема органам державної статистики.

Розпорядники та одержувачі коштів державного бюджету подають фінансову звітність за встановленою формою органам Державної казначейської служби.

¹ Офіційний вісник України. — 2000. — № 9. — Ст. 344.

Розпорядники та одержувачі коштів місцевих бюджетів подають фінансову звітність органам Державної казначейської служби та місцевим фінансовим органам.

Розпорядники бюджетних коштів разом з річною фінансовою звітністю подають аудиторський звіт з висновком щодо її достовірності, складений Держфінінспекцією або її територіальним органом.

Банки подають фінансову звітність та консолідовану фінансову звітність Національному банку в установленому ним порядку.

Фінансова звітність може подаватися органам державної статистики разом з довідкою про наявність згоди надання органам державної влади даних з фінансової звітності підприємства, форму якої наведено у додатку. У разі відсутності такої згоди зазначена довідка органам державної статистики не подається.

Платники податку на прибуток подають органіві державної податкової служби у порядку, передбаченому Податковим кодексом України для подання податкової декларації:

квартальну фінансову звітність (крім підприємств, що відповідно до Господарського кодексу України визнано малими);

річну фінансову звітність.

Юридичні особи, що відповідають критеріям, визначеним п. 154.6 ст. 154 Податкового кодексу України, подають відповідним органам річну фінансову звітність, передбачену для суб'єктів малого підприємництва.

Терміни подання підприємствами фінансової звітності у визначених межах встановлює міністерство або інший орган виконавчої влади, до сфери управління якого належать підприємства, або органи місцевого самоврядування, які здійснюють управління майном підприємств комунальної власності.

Квартальна фінансова звітність (крім зведеної та консолідованої) подається підприємствами не пізніше 25 числа місяця, що настає за звітним кварталом, а річна — не пізніше 9 лютого наступного за звітним року.

Місячна звітність подається розпорядниками та одержувачами коштів державного і місцевих бюджетів не пізніше ніж 5 числа наступного за звітним місяця, квартальна — не пізніше ніж 15 числа наступного за звітним кварталом місяця, а річна фінансова звітність — не пізніше ніж 22 січня наступного за звітним року.

Розпорядники та одержувачі коштів державного і місцевих бюджетів подають місячну, квартальну та річну фінансову звітність за встановленими графіками органам Державної казначейської служби за місцем обслуговування.

Фінансова звітність розпорядниками та одержувачами коштів державного і місцевих бюджетів подається розпорядникам вищого рівня з відміткою органів Державної казначейської служби про її відповідність даним обліку про виконання бюджетів.

Головні розпорядники коштів державного бюджету подають зведену фінансову звітність Державній казначейській службі та Рахунковій палаті щокварталу у строки, встановлені Державною казначейською службою за погодженням з Міністерством фінансів.

Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади подають зведену фінансову звітність про фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів щодо всіх підприємств, які належать до сфери їх управління, а також зведену фінансову звітність про фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів щодо господарських товариств, акції (частки, паї) яких перебувають у державній власності, Мінекономіки і Мінфіну щокварталу не пізніше 45 днів після закінчення звітного кварталу та щороку не пізніше 15 квітня наступного за звітним року. Про диференційовані терміни подання цієї фінансової звітності повідомляє Мінфін.

Об'єднання підприємств, утворені на добровільних засадах, подають власну та зведену фінансову звітність, якщо це передбачено установчими документами.

Об'єднання підприємств, утворені за рішенням Кабінету Міністрів України або центрального органу виконавчої влади, який здійснює управління майном підприємств, подають крім власної зведеної фінансової звітності відповідно Мінфіну та Мінекономіки або відповідному центральному органу виконавчої влади.

Органи місцевого самоврядування подають зведену фінансову звітність про фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів щодо всіх підприємств комунальної власності, а також зведену фінансову звітність про фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів щодо господарських товариств, акції (частки, паї) яких перебувають у комунальній власності, відповідним місцевим органам виконавчої влади щокварталу не пізніше 30 днів після закінчення звітного кварталу та щороку не пізніше 10 березня наступного за звітним року. Про диференційовані терміни подання цієї звітності повідомляють місцеві органи виконавчої влади.

Підприємства, що мають дочірні підприємства, крім фінансових звітів про власні господарські операції подають консолідовану фінансову звітність власникам (засновникам) у визначені ними терміни, але

не пізніше 45 днів після закінчення звітного кварталу та не пізніше 15 квітня наступного за звітним року.

Фінансова звітність підприємств не становить комерційної таємниці, крім випадків, передбачених законодавством.

Публічні акціонерні товариства, підприємства-емітенти іпотечних облігацій, іпотечних сертифікатів, облігацій підприємств і сертифікатів фондів операцій з нерухомістю, а також професійні учасники фондового ринку, банки, страховики та інші фінансові установи зобов'язані не пізніше ніж до 30 квітня року, що настає за звітним періодом, оприлюднювати річну фінансову звітність та річну консолідовану фінансову звітність разом з аудиторським висновком шляхом розміщення на власній веб-сторінці з опублікуванням у періодичних або неперіодичних виданнях.

У разі ліквідації підприємства ліквідаційна комісія складає ліквідаційний баланс та у випадках, передбачених законами, публікує його протягом 45 днів.

§ 4. Статистична інформація суб'єктів господарювання

Відповідно до чинного законодавства (ч. 8 ст. 19 ГК, ч. 1 ст. 18 Закону «Про господарські товариства», ч. 1 ст. 19 Закону «Про товарну біржу», п. 1 ст. 15 Закону «Про споживчу кооперацію», ст. 28 Закону «Про фермерське господарство», ст. 34 Закону «Про сільськогосподарську кооперацію» тощо) суб'єкти господарювання зобов'язані складати статистичну інформацію і адміністративні дані.

Разом з тим, забороняється вимагати від підприємств подання статистичної інформації та адміністративних даних з порушенням встановленого законодавством порядку. Відомості, не передбачені звітно-статистичною документацією, підприємством можуть бути подані запитувачам на договірній основі, а судам, органам прокуратури, служби безпеки, внутрішніх справ, державної податкової служби, Антимонопольного комітету України, Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку, господарському суду та аудиторським організаціям і державним виконавцям — у випадках, передбачених законодавством, на їх письмовий запит.

Відповідно до Закону України «Про державну статистику» (в редакції Закону України від 13 липня 2000 р.) адміністративні дані — це дані, отримані на підставі спостережень, проведених державними органами (за винятком органів державної статистики), органами місцевого

самоврядування та іншими юридичними особами відповідно до законодавства та з метою виконання адміністративних обов'язків та завдань, віднесених до їх компетенції; *статистична інформація* — це документована інформація, що дає кількісну характеристику масових явищ та процесів, які відбуваються в економічній, соціальній, культурній та інших сферах життя суспільства.

Статистична інформація є одним із видів інформації (ст. 10 Закону України від 2 жовтня 1992 р. (в ред. Закону України від 13 січня 2011 р.) «Про інформацію»).

Система статистичної інформації, її джерела і режим визначаються Законом України «Про державну статистику» та іншими правовими актами в цій сфері. Зокрема, як зазначено в ст. 2 Закону «Про державну статистику», правовою основою державної статистичної діяльності є Конституція України, цей Закон, інші закони України та нормативно-правові акти, які регулюють відносини в галузі статистики, інформації, інформатизації, науково-технічної діяльності, стандартизації, а також міжнародні договори України в галузі статистики, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Статистична інформація, отримана на підставі проведених органами державної статистики статистичних спостережень, існує у вигляді первинних даних щодо респондентів, статистичних даних, що пройшли одну чи декілька стадій опрацювання та накопичені на паперових, магнітних та інших носіях або в електронному вигляді, а також аналітичних матеріалів, підготовлених на підставі цих даних.

Первинні дані — це інформація щодо кількісної та якісної характеристики явищ і процесів, яка подана респондентами під час статистичних спостережень.

Статистичні дані — це інформація, отримана на підставі проведених статистичних спостережень, що опрацьована і подана у формалізованому вигляді відповідно до загальноприйнятих принципів та методології. Статистичні дані, що є результатом зведення та угруповання первинних даних, за умови забезпечення їх знеособленості являють собою зведену знеособлену статистичну інформацію (дані).

Статистичною інформацією є також дані банківської, фінансової і митної статистики, статистики платіжного балансу тощо, які складаються на підставі адміністративних даних, отриманих Національним банком України та спеціально уповноваженими державними органами (крім органів державної статистики) відповідно до їх компетенції. Відповідні повноваження зазначених органів, а також засади щодо організації збирання, опрацювання, аналізу, поширення, збереження, захисту

та використання такої статистичної інформації визначаються окремими законами (ст. 6 Закону України «Про державну статистику»).

З метою складання статистичної інформації органи державної статистики можуть використовувати такі джерела інформації:

первинні та статистичні дані щодо респондентів, які підлягають статистичним спостереженням;

адміністративні дані державних органів (за винятком органів державної статистики), органів місцевого самоврядування, інших юридичних осіб;

дані банківської, фінансової і митної статистики, статистики платіжного балансу тощо;

статистичну інформацію міжнародних організацій та статистичних служб інших країн тощо;

оцінки та розрахунки, що здійснюються на основі зазначених вище даних.

Рішення щодо вибору джерела статистичної інформації приймається органами державної статистики самостійно, з урахуванням якості і своєчасності подання інформації, витрат, а також обов'язків, які виникають у зв'язку з цим у респондентів (ст. 7 Закону України «Про державну статистику»).

Вимоги щодо форми, змісту та строків подання статистичної звітності суб'єктами господарювання встановлюються органами державної статистики. При цьому застосовуються типові форми первинної облікової документації, необхідної для проведення статистичних спостережень. Так, наказом Держкомстату України (сьогодні — Державна служба статистики України) від 1 серпня 2012 р. № 321 «Про затвердження форм державних статистичних спостережень зі структурної статистики» затверджені такі форми державних статистичних спостережень зі структурної статистики:

№ 1-підприємництво (річна) «Структурне обстеження підприємства».

№ 1-підприємництво (коротка) (річна) «Структурне обстеження підприємства».

Ці форми державних статистичних спостережень поширюються на юридичних осіб (підприємства) усіх видів економічної діяльності (крім банків, бюджетних установ, страхових компаній та недержавних пенсійних фондів) за переліком, установленим органами державної статистики.

Іншими наказами затверджено низку форм державних статистичних спостережень щодо різних явищ і процесів, які відбуваються в економічній сфері.

**Запитання і завдання
для самоконтролю**

1. Що таке бухгалтерський облік?
2. На яких принципах ґрунтуються бухгалтерський облік і фінансова звітність?
3. В яких випадках проведення інвентаризації є обов'язковим?
4. З чого складається публічна бухгалтерська звітність?
5. Що включає в себе фінансова звітність?
6. Що таке консолідована і зведена фінансова звітність?
7. Який порядок подання фінансової звітності встановлено для суб'єктів господарювання?
8. Що таке адміністративні дані?
9. Дайте визначення поняття статистичної інформації.

Глава 29

ПРАВОВІ ЗАСАДИ АУДИТОРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

§ 1. Поняття та зміст аудиторської діяльності

Аудит — порівняно новий для нашої країни напрямок економічного аналізу і контролю господарської діяльності. Якщо на Заході цей напрямок відомий уже понад 160 років, то в Україні він почав розвиватися лише з початком економічних перетворень у зв'язку з відмовою від державної монополії на ведення господарства.

Контроль за фінансово-господарською діяльністю підприємств і організацій, ревізії цієї діяльності здійснювалися і раніше, здійснюються вони і тепер.

Так, відповідно до ст. 2 Закону України від 26 січня 1993 р. «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» головними завданнями органу державного фінансового контролю є: здійснення державного фінансового контролю за використанням і збереженням державних фінансових ресурсів, необоротних та інших активів, правильністю визначення потреби в бюджетних коштах та взяттям зобов'язань, ефективним використанням коштів і майна, станом і достовірністю бухгалтерського обліку і фінансової звітності у міністерствах та інших органах виконавчої влади, державних фондах, фондах загальнообов'язкового державного соціального страхування, бюджетних установах і суб'єктах господарювання державного сектору економіки, а також на підприємствах, в установах та організаціях, які отримують (отримували у періоді, який перевіряється) кошти з бюджетів усіх рівнів, державних фондів та фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування або використовують (використовували у періоді, який перевіряється) державне чи комунальне майно (далі — підконтрольні установи), за дотриманням законодавства на всіх стадіях бюджетного процесу щодо державного і місцевих бюджетів, дотриманням законодавства про державні закупівлі, діяльністю суб'єктів господарської діяльності незалежно від форми власності, які не віднесені законодавством до підконтрольних установ, за рішенням суду, ви-

несеним на підставі подання прокурора або слідчого для забезпечення розслідування кримінальної справи.

Державний фінансовий контроль забезпечується органом державного фінансового контролю через проведення державного фінансового аудиту, перевірки державних закупівель та інспектування.

Порядок проведення органом державного фінансового контролю державного фінансового аудиту, інспектування та перевірок державних закупівель установлюється Кабінетом Міністрів України.

Різновидом державного фінансового контролю є державний фінансовий аудит, який полягає у *перевірці та аналізі* органом державного фінансового контролю фактичного стану справ щодо законного та ефективного використання державних чи комунальних коштів і майна, інших активів держави, правильності ведення бухгалтерського обліку і достовірності фінансової звітності, функціонування системи внутрішнього контролю. Результати державного фінансового аудиту та їх оцінка викладаються у *звіті*.

Інспектування здійснюється органом державного фінансового контролю у формі *ревізії* та полягає у документальній і фактичній перевірці певного комплексу або окремих питань фінансово-господарської діяльності підконтрольної установи, яка повинна забезпечувати виявлення наявних фактів порушення законодавства, встановлення винних у їх допущенні посадових і матеріально відповідальних осіб. Результати ревізії викладаються в *акті*.

На підконтрольних установах, щодо яких за відповідний період їх фінансово-господарської діяльності відповідно до Закону проведено державний фінансовий аудит, інспектування за ініціативою органу державного фінансового контролю не проводиться.

Перевірка державних закупівель полягає у документальному та фактичному аналізі дотримання підконтрольними установами законодавства про державні закупівлі та проводиться органом державного фінансового контролю на всіх стадіях державних закупівель. Результати перевірки державних закупівель викладаються в *акті*.

Контроль за дотриманням законодавства щодо закупівель здійснюється як у порядку проведення перевірки державних закупівель, так і під час державного фінансового аудиту та інспектування.

Ревізія і аудит, хоч і близькі за змістом багатьох операцій поняття, проте це різні види діяльності.

Аудитор (лат. — *auditor* — слухач, учень, слідчий) в англосаксонських країнах — ревізор, який контролює фінансово-господарську діяльність компанії, в США — посадова особа штату чи незалежної гро-

мадської організації, яка здійснює нагляд за раціональним використанням ресурсів.

Поняття аудиту ширше від понять ревізії і контролю, оскільки охоплює не лише перевірку достовірності фінансових показників, але і розробку пропозицій щодо поліпшення господарської діяльності з метою раціоналізації витрат і оптимізації прибутків на законних підставах. Тому аудит можна розглядати як своєрідну експертизу бізнесу.

Згідно з ч. 1 ст. 362 ГК аудиторською діяльністю визнається діяльність громадян та організацій, предметом якої є здійснення аудиту, організаційне і методичне забезпечення аудиту та надання інших аудиторських послуг.

Аудиторська діяльність у сфері фінансового контролю регулюється Господарським кодексом України, Законом України від 22 квітня 1993 р. (в ред. закону від 14.09.2006 р.) «Про аудиторську діяльність»¹, іншими нормативними актами України. У випадках, якщо міжнародним договором, в якому бере участь Україна, встановлено інші правила, ніж ті, що містить зазначений Закон, то застосовуються правила міжнародного договору.

Особливості проведення інших видів аудиторської діяльності регулюються спеціальним законодавством².

Відповідно до визначення, вміщеного у ст. 3 Закону, аудиторська діяльність — це підприємницька діяльність, що включає в себе організаційне і методичне забезпечення аудиту, практичне виконання аудиторських перевірок (аудит) та надання інших аудиторських послуг.

З наведеного визначення випливає, що змістом аудиторської діяльності є:

- організаційне забезпечення аудиту;
- методичне забезпечення аудиту;
- власне аудит, який включає в себе практичне виконання аудиторських перевірок;
- надання інших аудиторських послуг.

Закон «Про аудиторську діяльність» не розкриває змісту організаційного та методичного забезпечення аудиту.

Згідно з Переліком послуг, які можуть надавати аудитори (аудиторські фірми), організаційне та методичне забезпечення аудиту включає: — розробку і видання методичних матеріалів (вказівок, рекомендацій, практичних посібників, внутрішніх стандартів, програмного забезпечення тощо);

¹ Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 44. — Ст. 432.

² Див., напр.: Закон України від 24 червня 2004 р. «Про екологічний аудит» // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 45. — Ст. 500.

— проведення професійних тренінгів для практикуючих аудиторів;

— здійснення заходів з контролю якості аудиторських послуг.

Згідно з ч. 2 ст. 362 ГК аудиторська діяльність регулюється Господарським кодексом, законом про аудиторську діяльність та іншими прийнятими відповідно до них нормативно-правовими актами. Основним нормативно-правовим актом законодавства про аудиторську діяльність є Закон України «Про аудиторську діяльність». Його положення діють на території України і поширюються на усіх суб'єктів господарювання незалежно від форм власності та видів діяльності. Дія цього Закону не поширюється на аудиторську діяльність державних органів, їх підрозділів та посадових осіб, уповноважених законами України на здійснення державного фінансового контролю.

Важливе значення для правового регулювання здійснення аудиту мають положення Закону України від 16 липня 1999 р. «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», який визначає правові засади регулювання, організації, ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності в Україні. Більш детально ці питання врегульовані Положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку, затвердженими Міністерством фінансів України.

Значна кількість нормативно-правових актів прийнята Аудиторською палатою України. Серед них можна назвати Положення про сертифікацію аудиторів від 31 травня 2007 р., Порядок ведення Реєстру аудиторських фірм та аудиторів від 26 квітня 2007 р. (в ред. від 26 травня 2011 р.), Положення про регіональні відділення Аудиторської палати України від 26 червня 2008 р. тощо.

Проведення аудиту окремих суб'єктів господарювання здійснюється з урахуванням положень, що містяться у так званих відомчих нормативних актах, прийнятих Національною комісією з цінних паперів і фондового ринку, Фондом Державного майна, Національним банком України тощо.

§ 2. Форми та зміст аудиторських послуг.

Види аудиту

Відповідно до ст. 3 Закону «Про аудиторську діяльність» аудиторська діяльність включає практичне виконання аудиторських перевірок (аудит) та надання інших аудиторських послуг.

Аудиторська перевірка (аудит) — це перевірка даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності суб'єкта господарювання з метою висловлення незалежної думки аудитора про її достовір-

ність в усіх суттєвих аспектах та відповідність вимогам законів України, положень (стандартів) бухгалтерського обліку або інших правил (внутрішніх положень суб'єктів господарювання) згідно із вимогами користувачів.

З наведеного визначення випливають такі *ознаки аудиту*:

1) аудит — це *перевірка*, тобто обстеження і вивчення окремих ділянок фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання або їх структурних підрозділів;

2) *об'єктом* аудиту є бухгалтерська звітність, облік, первинні документи та інша інформація щодо фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання.

Бухгалтерська звітність — це звітність, що складається на підставі даних бухгалтерського обліку для задоволення потреб певних користувачів (наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження Положень (стандартів) бухгалтерського обліку» від 31 березня 1999 р. № 87);

3) *метою* аудиту є визначення достовірності звітності, обліку суб'єктів господарювання, його повноти і відповідності чинному законодавству та стандартів бухгалтерського обліку.

Достовірність бухгалтерської звітності — це такий ступінь точності відомостей бухгалтерської звітності, який дає змогу компетентному користувачу робити на її (звітності) підставі правильні висновки щодо результатів діяльності суб'єктів господарювання і приймати відповідні рішення. Основою достовірності бухгалтерської звітності є відсутність суттєвих порушень встановленого порядку ведення бухгалтерського обліку і складання звітності.

Аудитори (аудиторські фірми) можуть надавати *інші аудиторські послуги*, пов'язані з їх професійною діяльністю, зокрема:

а) з ведення та відновлення бухгалтерського обліку;

б) у формі консультацій з питань бухгалтерського обліку та фінансової звітності;

в) експертизи і оцінки стану фінансово-господарської діяльності;

г) інших видів економіко-правового забезпечення господарської діяльності суб'єктів господарювання.

Аудитори (аудиторські фірми) можуть проводити перевірку іпотечного покриття відповідно до Закону України «Про іпотечні облігації».

Перелік послуг, які можуть надавати аудитори (аудиторські фірми), затверджений рішенням Аудиторської палати України від 22 грудня 2011 р. № 244/14. В узагальненому вигляді цей перелік, зокрема, включає:

— аудит історичної фінансової інформації, зокрема фінансової звітності;

- огляд історичної фінансової інформації, зокрема фінансової звітності;
- завдання з надання впевненості, що не є аудитом чи оглядом історичної фінансової інформації;
- завдання з виконання погоджених процедур стосовно фінансової інформації;
- завдання з підготовки фінансової інформації;
- ведення бухгалтерського обліку;
- складання фінансових звітів;
- відновлення бухгалтерського обліку;
- консультації з питань бухгалтерського обліку та фінансової звітності;
- консультації з питань системи внутрішнього контролю;
- консультації з питань оподаткування, у тому числі з організації податкового обліку та податкової звітності;
- складання податкових декларацій та звітів;
- консультації з питань застосування інформаційних технологій;
- консультації з інших питань управління та ведення бізнесу тощо.

Види аудиту. Аудиторські перевірки можуть бути класифіковані за різними критеріями: залежно від підстав проведення аудиту, від суб'єктів проведення аудиту, від виду діяльності суб'єкта господарювання, щодо якого проводиться аудит, тощо.

Так, відповідно до ч. 3 ст. 363 ГК та ч. 5 ст. 3 Закону «Про аудиторську діяльність» аудит може проводитись з ініціативи суб'єктів господарювання (його можна назвати *ініціативним* аудитом), а також у випадках, передбачених законом (*обов'язковий* аудит).

Ініціативний аудит проводиться в будь-який час і в тих обсягах, що будуть визначені рішенням органу управління суб'єкта господарювання — юридичної особи або рішенням громадянина-підприємця.

Обов'язковий аудит відповідно до ст. 8 Закону «Про аудиторську діяльність» проводиться:

- *по-перше*, для підтвердження достовірності та повноти річної фінансової звітності відкритих акціонерних товариств, підприємств — емітентів облігацій, професійних учасників ринку цінних паперів, фінансових установ та інших суб'єктів господарювання, звітність яких відповідно до законодавства України підлягає офіційному оприлюдненню, за винятком установ та організацій, що повністю утримуються за рахунок державного бюджету;
- *по-друге*, для перевірки фінансового стану засновників банків, підприємств з іноземними інвестиціями, відкритих акціонерних товариств (крім фізичних осіб), страхових і холдингових компаній, інститу-

тів спільного інвестування, довірчих товариств та інших фінансових посередників;

— *по-третє*, для емітентів цінних паперів та похідних (деривативів), а також при отриманні ліцензії на здійснення професійної діяльності на ринку цінних паперів.

Проведення аудиту є обов'язковим також в інших випадках, передбачених законами України.

Зовнішній і внутрішній аудит. Під терміном «*зовнішній аудит*» розуміється власне аудит, що здійснюється аудитором (аудиторською фірмою).

Внутрішній аудит — це організована суб'єктом господарювання в інтересах його власників і врегульована його локальними актами система контролю за дотриманням встановленого порядку ведення бухгалтерського обліку і звітності.

Такий контроль здійснюється аудиторською службою суб'єкта господарювання або іншим незалежним внутрішнім підрозділом зазначеного суб'єкта і включає, зокрема, нагляд і перевірку:

- дотримання вимог законодавства;
- точності і повноти документації бухгалтерського обліку;
- своєчасності підготовки бухгалтерської документації;
- забезпечення збереження майна тощо.

Залежно від виду діяльності чи особливостей правового статусу суб'єкта господарювання, щодо якого здійснюється аудиторська перевірка, можна виділити такі *спеціальні види аудиту*:

- аудит підприємства, що приватизується;
- аудит ПАТ та підприємств — емітентів облігацій;
- аудит банків;
- аудит страхових компаній;
- аудит холдингових компаній;
- аудит інститутів спільного інвестування тощо.

§ 3. Суб'єкти аудиторської діяльності

Правове становище аудитора (аудиторської фірми). Як зазначено в ч. 2 ст. 363 ГК та в ч. 4 ст. 3 Закону «Про аудиторську діяльність», аудит здійснюється незалежними особами (аудиторами), аудиторськими фірмами, які уповноважені суб'єктами господарювання на його проведення.

Аудитором може бути фізична особа, яка має сертифікат, що визначає її кваліфікаційну придатність на зайняття аудиторською діяльністю на території України (ч. 1 ст. 4 Закону).

Аудитор має право займатися аудиторською діяльністю як фізична особа — підприємець або у складі аудиторської фірми з дотриманням вимог цього Закону та інших нормативно-правових актів.

Аудитор має право займатися аудиторською діяльністю як фізична особа—підприємець лише після включення його до Реєстру аудиторських фірм та аудиторів.

Аудиторам забороняється безпосередньо займатися іншими видами підприємницької діяльності, що не виключає їх права отримувати дивіденди від акцій та доходи від інших корпоративних прав.

Аудитором не може бути особа, яка має не погашену або не зняту судимість за вчинення злочину або на яку протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення.

Аудитору забороняється використовувати свої повноваження з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки чи пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб.

Аудиторська фірма — це юридична особа, створена відповідно до законодавства, яка здійснює виключно аудиторську діяльність.

Загальний розмір частки засновників (учасників) аудиторської фірми, які не є аудиторами, у статутному капіталі не може перевищувати 30 відсотків.

Керівником аудиторської фірми може бути тільки аудитор.

Суб'єкти аудиторської діяльності вносяться до Реєстру аудиторських фірм та аудиторів, ведення якого за Законом «Про аудиторську діяльність» покладено на Аудиторську палату України.

Реєстр аудиторських фірм і аудиторів (далі — Реєстр) — це база даних, що містить інформацію про аудиторські фірми та аудиторів, які займаються аудиторською діяльністю індивідуально як фізичні особи — підприємці.

Порядок ведення Реєстру визначається та забезпечується Аудиторською палатою України.

Реєстр не рідше одного разу на рік публікується у фаховому виданні Аудиторської палати України.

Аудиторські фірми та аудитори, які зареєстровані як фізичні особи — підприємці, мають право на здійснення аудиторської діяльності лише після включення їх до Реєстру.

Включеним до Реєстру аудиторським фірмам та аудиторам видається свідоцтво відповідного зразка.

За включення до Реєстру справляється плата в розмірі, встановленому Аудиторською палатою України.

Як зазначається в ч. 1 ст. 10 Закону «Про аудиторську діяльність», *сертифікація* (визначення кваліфікаційної придатності на зайняття аудиторською діяльністю) здійснюється Аудиторською палатою України.

Право на отримання сертифікату мають фізичні особи, які мають вищу економічну або юридичну освіту, документ про здобуття якої визнається в Україні, необхідні знання з питань аудиту фінансів, економіки та господарського права, досвід роботи не менше трьох років підряд на посадах аудитора, ревізора, бухгалтера, юриста, фінансиста, економіста, асистента (помічника) аудитора. Наявність необхідного обсягу знань для отримання сертифікату визначається шляхом проведення іспиту за програмою, затвердженою Аудиторською палатою.

Термін чинності сертифікату не може перевищувати п'яти років (ч. 5 ст. 10 Закону).

Порядок сертифікації аудиторів в Україні встановлений Положенням про сертифікацію аудиторів, затвердженим рішенням Аудиторської палати України від 31 травня 2007 р. № 178/6.

Після затвердження на засіданні АПУ протоколу Комісії з сертифікації та удосконалення професійних знань аудиторів АПУ з результатами складання кваліфікаційного іспиту Секретаріат АПУ здійснює видачу сертифікатів.

Сертифікат аудитора — це офіційний документ, який засвідчує рівень професійних знань, необхідних для здійснення аудиту підприємств різних форм власності на території України.

Згідно з вимогами Закону України «Про аудиторську діяльність» та Статуту АПУ за неналежне виконання професійних обов'язків до аудитора можуть бути застосовані АПУ стягнення у вигляді попередження, зупинення чинності сертифіката на строк до одного року або анулювання сертифіката.

Неналежне виконання професійних обов'язків аудитором — це порушення аудитором вимог чинного законодавства України, стандартів аудиту, норм професійної етики аудиторів та рішень АПУ.

Рішення АПУ про зупинення чинності сертифіката або його анулювання набуває чинності з моменту його оприлюднення та може бути оскаржене в суді.

Анулювання сертифіката здійснюється шляхом відкликання сертифіката та оприлюднення рішення АПУ у фаховому виданні.

Анулювання сертифіката здійснюється на підставі рішення АПУ: — з ініціативи аудитора (особистого повернення сертифіката, інших випадків);

— інших підстав, передбачених чинним законодавством України та Положенням про сертифікацію аудиторів.

Анульований сертифікат аудитор зобов'язаний у 10-денний термін з моменту отримання витягу з рішення АПУ або з моменту публікації у пресі повернути до Секретаріату АПУ.

Аудиторська палата України — самоврядний орган, що здійснює сертифікацію суб'єктів, які мають намір займатися аудиторською діяльністю, затверджує програми підготовки аудиторів, норми і стандарти аудиту, веде облік аудиторських організацій та аудиторів (ч. 1 ст. 365 ГК).

Повноваження Аудиторської палати України визначаються Законом України «Про аудиторську діяльність» (статті 12–15) та Статутом Аудиторської палати України, який приймається двома третинами голосів від загальної кількості членів палати.

Відповідно до ч. 3 ст. 12 Закону «Про аудиторську діяльність» Аудиторська палата України:

- здійснює сертифікацію осіб, які мають намір займатися аудиторською діяльністю;
- затверджує стандарти аудиту;
- затверджує програми підготовки аудиторів та за погодженням з Національним банком України програми підготовки аудиторів, які здійснюватимуть аудит банків;
- веде Реєстр;
- здійснює контроль за дотриманням аудиторськими фірмами та аудиторами вимог закону, стандартів аудиту, норм професійної етики аудиту;
- здійснює заходи із забезпечення незалежності аудиторів при проведенні ними аудиторських перевірок та організації контролю за якістю аудиторських послуг регулює взаємовідносини між аудиторами (аудиторськими фірмами) в процесі здійснення аудиторської діяльності та у разі необхідності застосовує до них стягнення;
- здійснює інші повноваження, передбачені законом та Статутом аудиторської палати.

Аудиторська палата України функціонує як незалежний орган.

Аудиторська палата України є юридичною особою, веде відповідний облік та звітність. Вона є неприбутковою організацією.

Аудиторська палата України набуває повноважень юридичної особи з дня її реєстрації у центральному органі виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державної реєстрації (легалізації) об'єднань громадян, інших громадських формувань, на підставі заяви та Статуту, затвердженого в порядку, передбаченому цим Законом.

Аудиторська палата України *формується* на паритетних засадах у кількості 20 осіб шляхом делегування до її складу аудиторів та представників державних органів.

Від державних органів делегують по одному представнику центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну фінансову політику, державну політику економічного розвитку, Міністерство юстиції України, центральні органи виконавчої влади, що реалізують державну політику у сфері державної реєстрації (легалізації) об'єднань громадян, інших громадських формувань, державну податкову політику, державну політику у сфері статистики, державну політику у сфері державного фінансового контролю, Національний банк України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, та Рахункова палата.

До складу Аудиторської палати України від аудиторів делегуються в кількості десяти осіб висококваліфіковані аудитори з безперервним стажем аудиторської діяльності не менше п'яти років, представники фахових навчальних закладів та наукових організацій.

Порядок делегування представників до Аудиторської палати визначається відповідно з'їздом аудиторів України, колегією державних органів або іншим вищим керівним органом.

Термін повноважень членів Аудиторської палати України становить *п'ять* років.

Аудиторська палата України може створювати на території України регіональні відділення, повноваження яких визначаються Аудиторською палатою України¹.

§ 4. Проведення аудиту, надання інших аудиторських послуг

Загальні умови проведення аудиту. Загальні умови проведення аудиту та надання інших аудиторських послуг визначені ст. 16 Закону «Про аудиторську діяльність». Відповідно до положень цієї статті проведення аудиту та надання інших аудиторських послуг здійснюється аудиторами, аудиторськими фірмами, які набули права на здійснення аудиторської діяльності відповідно до закону.

Загальні умови проведення аудиту та інших аудиторських послуг визначаються стандартами аудиту, затвердженими Аудиторською палатою України.

¹ Положення про регіональні відділення Аудиторської палати України. Затверджене рішенням АПУ від 26 червня 2008 р. // Аудитор України. — 2008. — № 13, 14.

Згідно зі ст. 18 Закону «Про аудиторську діяльність» *аудитори і аудиторські фірми під час здійснення аудиторської діяльності мають право:*

1) самостійно визначати форми і методи проведення аудиту та надання інших аудиторських послуг на підставі чинного законодавства, стандартів аудиту та умов договору із замовником;

2) отримувати необхідні документи, які мають відношення до предмета перевірки і знаходяться як у замовника, так і у третіх осіб.

Треті особи, які мають у своєму розпорядженні документи стосовно предмета перевірки, зобов'язані надати їх на вимогу аудитора (аудиторської фірми). Зазначена вимога повинна бути офіційно засвідчена замовником;

3) отримувати необхідні пояснення в письмовій чи усній формі від керівництва та працівників замовника;

4) перевіряти наявність майна, грошей, цінностей, вимагати від керівництва суб'єкта господарювання проведення контрольних оглядів, замірів виконаних робіт, визначення якості продукції, щодо яких здійснюється перевірка документів;

5) залучати на договірних засадах до участі в перевірці фахівців різного профілю.

Відповідно до ст. 19 Закону «Про аудиторську діяльність» *аудитори і аудиторські фірми зобов'язані:*

1) в аудиторській діяльності дотримуватися вимог зазначеного закону, Закону «Про засади запобігання і протидії корупції» та інших нормативно-правових актів, стандартів аудиту, принципів незалежності аудитора та відповідних рішень Аудиторської палати України;

2) належним чином проводити аудит та надавати інші аудиторські послуги;

3) повідомляти власників, уповноважених ними осіб, замовників про виявлені під час проведення аудиту недоліки ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності;

4) зберігати в таємниці інформацію, отриману при проведенні аудиту та виконанні інших аудиторських послуг, не розголошувати відомості, що становлять предмет комерційної таємниці, і не використовувати їх у своїх інтересах або в інтересах третіх осіб;

5) відповідати перед замовником за порушення умов договору відповідно до договору та закону;

6) обмежувати свою діяльність наданням аудиторських послуг та іншими видами робіт, які мають безпосереднє відношення до надання аудиторських послуг, у формі консультацій, перевірок або експертиз;

7) своєчасно надавати до Аудиторської палати України звіт про свою аудиторську діяльність.

Стаття 20 Закону «Про аудиторську діяльність» містить спеціальні вимоги, відповідно до яких *забороняється проведення* аудиту:

1) аудитором, який має прями родинні стосунки з членами органів управління суб'єкта господарювання, що перевіряється;

2) аудитором, який має особисті майнові інтереси у суб'єкта господарювання, що перевіряється;

3) аудитором — членом органів управління, засновником або власником суб'єкта господарювання, що перевіряється;

4) аудитором — працівником суб'єкта господарювання, що перевіряється;

5) аудитором-працівником, співвласником дочірнього підприємства, філії чи представництва суб'єкта господарювання, що перевіряється;

6) якщо розмір винагороди за надання аудиторських послуг не враховує необхідного для якісного виконання таких послуг часу, належних навичок, знань, професійної кваліфікації та ступінь відповідальності аудитора;

7) аудитором в інших випадках, за яких не забезпечуються вимоги щодо його незалежності.

Членам адміністративних, керівних та контролюючих органів аудиторських фірм, які не є аудиторами, а також засновникам, власникам, учасникам аудиторських фірм забороняється втручатися у практичне виконання аудиту в спосіб, що порушує незалежність аудиторів, які здійснюють аудит.

При здійсненні аудиторської діяльності аудитори та аудиторські фірми застосовують відповідні *стандарти аудиту*, що приймаються на основі стандартів аудиту та етики Міжнародної федерації бухгалтерів з дотриманням вимог законодавства.

Так, Рішенням Аудиторської палати України від 31 березня 2011 р. № 229/7 «Про застосування стандартів аудиту» затверджені для застосування при виконанні завдань з 1 травня 2011 р. як національні стандарти аудиту Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг видання 2010 року.

Згідно з ч. 4 ст. 6 Закону «Про аудиторську діяльність» стандарти аудиту є також обов'язковими для дотримання суб'єктами господарювання.

Підстави для проведення аудиту. Законом «Про аудиторську діяльність» (ч. 1 ст. 17) встановлено, що аудит проводиться на підставі договору між аудитором (аудиторською фірмою) та замовником. Як впли-

ває зі змісту ч. 4 ст. 17 Закону у договорі на проведення аудиту та надання інших аудиторських послуг передбачаються:

- предмет і термін перевірки;
- обсяг аудиторських послуг;
- розмір і умови оплати;
- відповідальність сторін.

Разом з тим, стандартами аудиту можуть бути передбачені й інші істотні умови договору на проведення аудиту та надання інших аудиторських послуг.

На нашу думку, законодавець безпідставно обмежив перелік істотних умов договору лише законом і стандартами аудиту. Для договору на проведення аудиту досить важливими є умови про *права і обов'язки* сторін, про *порядок приймання-здачі* результатів аудиторської перевірки, про *конфіденційність*. Тому, виходячи не лише з можливості передбачати інші істотні умови договору в стандартах аудиту (ч. 5 ст. 17 Закону), але і з права суб'єктів господарювання погоджувати на свій розсуд будь-які умови договору, що не суперечать законодавству (ч. 4 ст. 179 ГК України), перелік умов договору на проведення аудиту варто було б зробити відкритим, доповнивши ч. 4 ст. 17 Закону «Про аудиторську діяльність» після слова «сторін» словами «та інші умови».

Інші аудиторські послуги можуть надаватися на підставі *договору, письмового або усного звернення* замовника до аудитора (аудиторської фірми).

Замовник має право вільного вибору аудитора (аудиторської фірми) з дотриманням вимог Закону «Про аудиторську діяльність».

Виконання аудитором (аудиторською фірмою) договору визначається актом приймання-здачі аудиторського висновку або іншого офіційного документа.

Аудиторський висновок — це документ, що складений відповідно до стандартів аудиту та передбачає надання впевненості користувачам щодо відповідності фінансової звітності або іншої інформації концептуальним основам, які використовувалися при її складанні. Концептуальними основами можуть бути закони та інші нормативно-правові акти України, положення (стандарти) бухгалтерського обліку, внутрішні вимоги та положення суб'єктів господарювання, інші джерела.

Аудиторські послуги у вигляді консультацій можуть надаватися усно або письмово з оформленням довідки та інших офіційних документів. Аудиторські послуги у вигляді експертиз оформляються *експертним висновком* або *актом*.

Результати надання інших аудиторських послуг оформляються відповідно до стандартів аудиту.

**Запитання і завдання
для самоконтролю**

1. Назвіть головні завдання контрольно-ревізійної служби.
2. Що включає в себе аудиторська діяльність?
3. В яких формах можуть надаватися аудиторські послуги?
4. Назвіть види аудиту.
5. Яким чином здійснюється сертифікація кандидатів?
6. Назвіть права і обов'язки аудиторської фірми.
7. Назвіть основні функції Аудиторської палати України.

Глава 30

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КОМЕРЦІЙНОЇ КОНЦЕСІЇ

§ 1. Поняття, зміст та сфера застосування комерційної концесії

У ЦК України (глава 76) і в ГК України (глава 36) вперше включено норми, що регулюють використання у підприємницькій діяльності прав інших суб'єктів господарювання — комерційну концесію. Оскільки у відносини комерційної концесії можуть вступати лише суб'єкти підприємницької діяльності (ст. 1117 ЦК), включення норм про договір комерційної концесії (так само, як і норм, що регулюють інші договори у сфері господарювання — лізинг, факторинг тощо) в ЦК за наявності спеціального кодифікованого акту — ГК, що регулює господарські (в тому числі і підприємницькі) відносини, уявляється необґрунтованим.

Комерційну концесію слід відрізнити від концесій, що регулюються нормами глави 40 ГК і Законом України від 16 липня 1999 р. «Про концесії»¹.

За своєю сутністю комерційна концесія найбільше відповідає франчайзингу, що набув поширення у світовій практиці господарювання з 70-х років минулого століття. До речі, в усіх проектах ЦК вживався саме термін «франчайзинг» і лише на заключній стадії прийняття його було замінено терміном «комерційна концесія» (так і в ЦК Російської Федерації), що не можна визнати вдалим у зв'язку з можливим отождошенням комерційної концесії з концесіями, що регулюються главою 40 ГК (в ЦК подібні норми відсутні).

На початку свого виникнення франчайзинг розглядався як різновид договору про виключний продаж товарів, за яким продавець надає покупцеві виключне право продажу певних товарів на визначеній території або визначеній клієнтурі. Покупець у такій схемі відносин відіграв роль дистриб'ютора.

Сьогодні *франчайзинг* (франшиза) являє собою спосіб просування і збуту товарів і послуг. Він заснований на тому, що один суб'єкт під-

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 41. — Ст. 372.

приємницької діяльності (франчайзер, франшизіар) за винагороду надає іншому суб'єкту підприємницької діяльності (франчайзеру, франшизіару) право використовувати свої засоби індивідуалізації (фірмове найменування, знак для товарів і послуг), передає йому ноу-хау і надає постійне консультативне сприяння в організації підприємницької діяльності. З економічної точки зору франчайзинг дозволяє виробнику товарів або послуг, що відомі споживачам і мають попит, розширити збут своїх товарів або послуг шляхом відкриття нових підприємств, не витрачаючи при цьому власних чи залучених коштів (відкриття підприємств відбувається за рахунок франчайзи, який є власником відкритих підприємств).

В Україні відносини франчайзингу отримали назву комерційної концесії, а сторони відповідного договору називаються правоволодільцем та користувачем.

§ 2. Договір комерційної концесії

Так само як концесійну діяльність слід відрізнити від концесії, так і договір комерційної концесії слід відрізнити від концесійного договору.

Договір комерційної концесії — це договір, за яким одна сторона (*правоволодільець*) зобов'язується надати другій стороні (*користувачеві*) на строк або без визначення строку право використання в підприємницькій діяльності користувача комплексу прав, належних правоволодільцеві, а користувач зобов'язується дотримуватися умов використання наданих йому прав та сплатити правоволодільцеві обумовлену договором винагороду (ч. 1 ст. 366 ГК).

У наведеному визначенні зазначається сфера, в якій можуть використовуватися надані користувачеві права — сфера підприємницької діяльності користувача, проте в ньому відсутня вказівка на мету надання користувачеві зазначених прав. ЦК (ст. 1115) обмежує цю мету виготовленням та (або) продажем певного виду товарів та (або) наданням послуг.

Предмет договору комерційної концесії в ГК визначений лише в загальних рисах: як комплекс прав, ділової репутації і комерційного досвіду (ч. 2 ст. 366 ГК). За змістом ч. 1 ст. 1116 ЦК предметом договору комерційної концесії є право на використання об'єктів права інтелектуальної власності (торговельних марок, промислових зразків, винаходів, творів, комерційних таємниць тощо), комерційного досвіду та ділової репутації, під якою можна розуміти сукупність інформації про правоволодільця, що дає можливість зробити висновок про його про-

фесійні та управлінські здібності, порядність та відповідність його діяльності вимогам закону.

За своїм предметом договір комерційної концесії відрізняється від схожих з ним договорів щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності, зокрема ліцензійного договору, договору про передання виключних майнових прав інтелектуальної власності тощо, передбачених ст. 1107 ЦК.

Договір комерційної концесії передбачає використання комплексу наданих користувачеві прав, ділової репутації і комерційного досвіду правоволодільца в певному обсязі, із зазначенням або без зазначення території використання щодо певної сфери підприємницької діяльності (ч. 2 ст. 366 ГК).

Закон вимагає, щоб договір комерційної концесії був укладений у письмовій формі у вигляді єдиного документа (у ст. 1118 ЦК йдеться про «письмову форму»). Недодержання цієї вимоги тягне за собою недійсність договору (згідно з ч. 1 ст. 1118 ЦК він є нікчемним).

Особливістю договору комерційної концесії є те, що він підлягає державній реєстрації органом, який здійснив реєстрацію суб'єкта господарювання, що виступає за договором як правоволоділець. Якщо правоволоділець зареєстрований як суб'єкт господарювання не в Україні, реєстрація договору комерційної концесії здійснюється органом, який зареєстрував суб'єкта господарювання, що є користувачем (ч. 2 ст. 367 ГК).

Юридичне значення реєстрації полягає в тому, що у відносинах з третіми особами сторони договору комерційної концесії мають право посилалися на договір лише з дня його державної реєстрації. Відсутність реєстрації договору позбавляє сторони права в разі спору посилалися на цей договір.

Слід проте зазначити, що Законом України від 15 травня 2003 р. «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців» повноваження державного реєстратора щодо державної реєстрації договорів комерційної концесії не передбачені.

Інші вимоги щодо укладання договору комерційної концесії встановлюються законом.

Договором комерційної концесії може бути передбачено право користувача дозволяти іншим особам користування наданим йому комплексом прав або часткою (точніше було б — частиною. — **В. Ш.**) цього комплексу прав на умовах комерційної субконцесії, погоджених ним із правоволодільцем або визначених у договорі комерційної концесії.

До договору комерційної субконцесії застосовуються положення про договір комерційної концесії, якщо інше не випливає з особливостей субконцесії. Якщо договір комерційної концесії визнано недій-

сним, недійсні також укладені на його основі договори комерційної субконцесії.

Винагорода за договором комерційної концесії може виплачуватися користувачем правоволодільцеві у формі разових або періодичних платежів або в іншій формі, передбаченій договором (ст. 369 ГК).

Обов'язки сторін договору комерційної концесії визначені статтями 370, 371 ГК і статтями 1120 і 1121 ЦК.

Так, *правоволодільць* зобов'язаний:

передати користувачеві технічну та комерційну документацію і надати іншу інформацію, необхідну користувачеві для здійснення прав, наданих йому за договором комерційної концесії, а також проінструктувати користувача і його працівників з питань, пов'язаних із здійсненням цих прав;

видати користувачеві передбачені договором ліцензії (дозволи), забезпечивши їх оформлення у встановленому законодавством порядку.

Якщо договором комерційної концесії не передбачено інше, правоволодільць зобов'язаний:

Забезпечити державну реєстрацію договору комерційної концесії; надавати користувачеві постійне технічне та консультативне сприяння, включаючи сприяння у навчанні та підвищенні кваліфікації працівників;

контролювати якість товарів (робіт, послуг), що виробляються (виконуються або надаються) користувачем на підставі договору комерційної концесії.

З урахуванням характеру та особливостей діяльності, що здійснюється користувачем за договором комерційної концесії, *користувач* зобов'язаний:

використовувати при здійсненні передбаченої договором діяльності торговельну марку та інші позначення правоволодільця визначеним у договорі способом;

забезпечити відповідність якості товарів, що виробляються ним на основі договору, виконаних робіт, послуг, що надаються, якості таких самих товарів (робіт, послуг), що виробляються (виконуються або надаються) безпосередньо правоволодільцем;

дотримуватися інструкцій і вказівок правоволодільця, спрямованих на забезпечення відповідності характеру, способів та умов використання комплексу наданих прав використанню цих прав правоволодільцем;

надавати покупцям (замовникам) додаткові послуги, на які вони могли б розраховувати, купуючи (замовляючи) товар (роботу, послуги) безпосередньо у правоволодільця;

інформувати покупців (замовників) найбільш очевидним для них способом про використання ним торговельної марки та інших позначень правоволодільця за договором комерційної концесії;

не розголошувати секрети виробництва правоволодільця та іншу одержану від нього конфіденційну інформацію;

сплатити правоволодільцеві обумовлену договором винагороду.

Згідно з ч. 1 ст. 372 ГК договором комерційної концесії можуть бути передбачені *обмеження прав сторін* за цим договором, зокрема:

обов'язок правоволодільця не надавати іншим особам аналогічні комплекси прав для їх використання на закріпленій за користувачем території або утримуватися від власної аналогічної діяльності на цій території;

обов'язок користувача не допускати його конкуренції з правоволодільцем на території, на яку поширюється чинність договору комерційної концесії стосовно підприємницької діяльності, що здійснюється користувачем з використанням належних правоволодільцеві прав;

відмова користувача від одержання за договором комерційної концесії аналогічних прав у конкурентів (потенційних конкурентів) правоволодільця;

обов'язок користувача погоджувати з правоволодільцем місце розташування виробничих приміщень, що мають використовуватися при здійсненні наданих за договором прав, а також їх внутрішнє і зовнішнє оформлення.

Обмежувальні умови можуть бути визнані недійсними, якщо ці умови суперечать законодавству (ч. 2 ст. 372 ГК).

Крім цього, ч. 2 ст. 1122 ЦК прямо встановлено, що умова договору, відповідно до якої правоволоділець має право визначати ціну товару (робіт, послуг), передбаченого договором, або встановлювати верхню чи нижню межу цієї ціни, є нікчемною.

Відповідно до ст. 373 ГК правоволоділець несе *субсидіарну* відповідальність за вимогами, що заявляються до користувача комерційної концесії у разі невідповідності якості товарів (робіт, послуг), які продаються (виконуються, надаються) користувачем.

За вимогами, що заявляються до користувача як виробника продукції (товарів) правоволодільця, останній відповідає *солідарно* з користувачем.

Договір комерційної концесії може бути змінений відповідно до положень, встановлених ст. 188 ГК.

У відносинах з третіми особами сторони договору комерційної концесії мають право посилатися на зміни договору лише з дня державної реєстрації цієї зміни відповідно до ст. 367 ГК, якщо не дове-

дуть, що третя особа знала або повинна була знати про зміну договору раніше.

Кожна зі сторін договору комерційної концесії, укладеного без зазначеного строку, має право у будь-який час відмовитися від договору, повідомивши про це другу сторону за шість місяців, якщо договором не передбачений більш тривалий строк.

Дострокове розірвання договору комерційної концесії, укладеного на визначений строк, а також розірвання договору, укладеного без визначення строку, підлягають державній реєстрації відповідно до ст. 367 ГК.

При оголошенні правоволодільця або користувача неплатоспроможним (банкрутом) договір комерційної концесії припиняється.

У разі зміни торговельної марки чи іншого позначення правоволодільця, права на використання яких входять у комплекс прав за договором комерційної концесії, цей договір зберігає чинність щодо нових позначень правоволодільця, якщо користувач не вимагає розірвання договору. Деяко інакше ця норма сформульована в п. 1 ч. 2 ст. 1126 ЦК, згідно з яким договір комерційної концесії припиняється у разі «припинення права правоволодільця на торговельну марку чи інше позначення, визначене в договорі, без його заміни аналогічним правом».

У разі продовження чинності договору комерційної концесії користувач має право вимагати відповідного зменшення належної правоволодільцеві винагороди.

Якщо в період дії договору комерційної концесії припинилося право, користування яким надано за цим договором, договір продовжує свою чинність, крім положень, що стосуються права, яке припинилося, а користувач, якщо інше не передбачено договором, має право вимагати відповідного зменшення належної правоволодільцеві винагороди.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Що таке комерційна концесія?
2. Дайте визначення поняття договору комерційної концесії.
3. Що є предметом договору комерційної концесії?
4. Назвіть обов'язки правоволодільця у договорі комерційної концесії.
5. Назвіть обов'язки користувача у договорі комерційної концесії.
6. Назвіть підстави припинення договору комерційної концесії.

Розділ VII

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Глава 31

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

§ 1. Поняття та принципи зовнішньоекономічної діяльності. Законодавство про зовнішньоекономічну діяльність

В юридичній літературі зовнішньоекономічна діяльність розглядається як діяльність щодо розвитку співробітництва з іншими державами у галузі торгівлі, економіки, техніки, культури, туризму¹. На думку деяких авторів, це особлива форма здійснення суспільно-виробничих зв'язків між окремими державами, між державами і міжнародними організаціями, між міжнародними організаціями у сфері міжнародного економічного співробітництва, яка є предметом вивчення міжнародного економічного права як самостійної галузі міжнародного публічного права².

Подібна оцінка місця і галузевої належності норм, що регулюють відносини щодо зовнішньоекономічної діяльності, на нашу думку, не узгоджуються з легальним визначенням поняття зовнішньоекономічної діяльності, що міститься у ст. 1 Закону «Про зовнішньоекономічну діяльність»: *зовнішньоекономічна діяльність* — це діяльність суб'єктів

¹ Предпринимательское (хозяйственное) право : учебник : в 2 т. / отв. ред. О. М. Олейник. — М. : Юрист, 2002. — Т. 2. — С. 458.

² Опришко В. Ф. Міжнародне економічне право : підручник / В. Ф. Опришко. — К. : Либідь, 1995.

господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами. Істотним доповненням визначення поняття зовнішньоекономічної діяльності є вказівка ч. 1 ст. 377 ГК на таку її ознаку, як перетинання митного кордону України майном та/або робочою силою.

Оскільки мова йде про діяльність суб'єктів господарської діяльності, то цілком логічним є висновок про те, що зовнішньоекономічна діяльність є одним з видів господарської діяльності, під якою Закон «Про зовнішньоекономічну діяльність» (ст. 1) розуміє будь-яку діяльність, у тому числі підприємницьку, пов'язану з виробництвом і обміном матеріальних і нематеріальних благ, що виступають у формі товару. Відтак і законодавство про зовнішньоекономічну діяльність є одним з інститутів господарського законодавства, що у стислій формі вміщений в розділ VIII Господарського кодексу України.

Закон «Про зовнішньоекономічну діяльність» закріплює принципи, якими керуються українські та іноземні суб'єкти господарської діяльності при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності:

Принцип суверенітету народу України у здійсненні зовнішньоекономічної діяльності. Цей принцип полягає у:

— виключному праві народу України самостійно та незалежно здійснювати зовнішньоекономічну діяльність на території України, керуючись законами, що діють на території України;

— обов'язку України неухильно виконувати всі договори і зобов'язання України в галузі міжнародних економічних відносин.

Принцип свободи зовнішньоекономічного підприємництва, що полягає у:

— праві суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності добровільно вступати у зовнішньоекономічні зв'язки;

— праві суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності здійснювати її в будь-яких формах, які прямо не заборонені чинними законами України;

— обов'язку додержувати при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності порядку, встановленого законами України;

— виключному праві власності суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності на всі одержані ними результати зовнішньоекономічної діяльності.

Принцип юридичної рівності і недискримінації. Він полягає у:

— рівності перед законом всіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, незалежно від форм власності, в тому числі держави, при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності;

— забороні будь-яких, крім передбачених цим Законом, дій держави, результатом яких є обмеження прав і дискримінація суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, а також іноземних суб'єктів господарської діяльності за формами власності, місцем розташування та іншими ознаками;

— неприпустимості обмежувальної діяльності з боку будь-яких її суб'єктів, крім випадків, передбачених цим Законом;

Принцип верховенства закону, що полягає у:

— регулюванні зовнішньоекономічної діяльності тільки законами України;

— забороні застосування підзаконних актів та актів управління місцевих органів, що у будь-який спосіб створюють для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності умови менш сприятливі, ніж ті, які встановлені законами України;

Принцип захисту інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, який полягає у тому, що Україна як держава:

— забезпечує рівний захист інтересів всіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та іноземних суб'єктів господарської діяльності на її території згідно з законами України;

— здійснює рівний захист всіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України за межами України згідно з нормами міжнародного права;

— здійснює захист державних інтересів України як на її території, так і за її межами лише відповідно до законів України, умов підписаних нею міжнародних договорів та норм міжнародного права;

Принцип еквівалентності обміну, неприпустимості демпінгу при ввезенні та вивезенні товарів.

Зовнішньоекономічна діяльність суб'єктів господарювання є частиною зовнішньоекономічної діяльності України і регулюється законами України. Чільне місце серед цих законів посідає звичайно ж Конституція України. Зокрема, в п. 9 ст. 92 Конституції України зазначено, що виключно законами визначаються засади зовнішньоекономічної діяльності, а в п. 8 ст. 116 Конституції України встановлено, що Кабінет Міністрів України організовує і забезпечує здійснення зовнішньоекономічної діяльності.

Як вже зазначалося, норми щодо правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності окремим розділом вміщені в Господарському кодексі України.

Основним нормативно-правовим актом, що регулює зовнішньоекономічну діяльність, є Закон України від 16 квітня 1991 р. «Про зовнішньоекономічну діяльність», який визначає принципи зовнішньоеконо-

мічної діяльності, окреслює коло її суб'єктів, називає види зовнішньоекономічної діяльності, закріплює основи її регулювання, передбачає встановлення спеціальних правових режимів зовнішньоекономічної діяльності, містить норми щодо відповідальності учасників зовнішньоекономічної діяльності та захисту їх прав і інтересів.

Порядок урегулювання приватноправових відносин, які хоча б через один із своїх елементів пов'язані з одним або кількома правопорядками, іншими, ніж український правопорядок, встановлює Закон України від 23 червня 2005 р. «Про міжнародне приватне право»¹.

Важливе значення для регулювання окремих видів зовнішньоекономічної діяльності мають також Цивільний кодекс України; Закони України від 24 лютого 1994 р. «Про міжнародний комерційний арбітраж», від 19 березня 1996 р. «Про режим іноземного інвестування» та від 23 грудня 1998 р. «Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності»; Декрет Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993 р. «Про систему валютного регулювання і валютного контролю»; постанови Кабінету Міністрів (спільно з Національним банком України) від 21 червня 1995 р. «Про типові платіжні умови зовнішньоекономічних договорів (контрактів) та типові форми захисних застережень до зовнішньоекономічних договорів (контрактів), які передбачають розрахунки в іноземній валюті»² та від 21 травня 2012 р. «Про затвердження Порядку ведення Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України»³, а також нормативно-правові акти Мінекономрозвитку України.

§ 2. Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності

Господарський кодекс України визнає суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності:

а) суб'єктів господарювання, зазначених у пунктах 1, 2 ч. 2 ст. 55 ГК: — господарські організації — юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до цього Кодексу, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку;

¹ Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 32. — Ст. 422.

² ЗП України. — 1995. — № 9. — Ст. 243.

³ Офіційний вісник України. — 2012. — № 40. — Ст. 1523.

— громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

Що стосується *підрозділів (структурних одиниць) іноземних суб'єктів* господарювання, що не є юридичними особами за законодавством України (філії, відділення тощо), але мають постійне місцезнаходження на території України і зареєстровані в порядку, встановленому законом, то виключення їх з кола суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності Законом України від 4 лютого 2005 р. можна кваліфікувати лише як непорозуміння (яке потребує негайного вирішення), оскільки зазначені суб'єкти віднесені до суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності ст. 3 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність». Невизнання їх ГК України суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності, на наш погляд, може завадити застосуванню до зазначених суб'єктів санкцій, встановлених ст. 37 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» (в ред. Закону України від 22 грудня 2005 р.).

У зовнішньоекономічній діяльності можуть брати участь також зовнішньоекономічні організації, що мають статус юридичної особи, утворені в Україні відповідно до закону органами державної влади або органами місцевого самоврядування (ч. 2 ст. 378 ГК).

При цьому всі зазначені суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності мають рівне право здійснювати будь-які прямо не заборонені законами України її види незалежно від форми власності та інших ознак.

Фізичні особи мають право здійснювати зовнішньоекономічну діяльність з моменту набуття ними цивільної дієздатності згідно із законами України. Фізичні особи, які мають постійне місце проживання на території України, мають зазначене право, якщо вони зареєстровані як підприємці згідно з законодавством України, а фізичні особи, які не мають постійного місця проживання на території України, мають право здійснювати зовнішньоекономічну діяльність, якщо вони є суб'єктами господарської діяльності за законом держави, в якій вони мають постійне місце проживання або громадянами якої вони є.

Юридичні особи мають право здійснювати зовнішньоекономічну діяльність відповідно до їхніх установчих документів з моменту набуття ними статусу юридичної особи.

Всі суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності України мають право відкривати свої представництва на території інших держав згідно із законами цих держав.

Іноземні суб'єкти господарської діяльності, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність на території України, мають право на відкриття своїх представництв на території України. Реєстрація цих пред-

ставництв здійснюється в порядку, встановленому ст. 5 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» та Інструкцією про порядок реєстрації представництва іноземних суб'єктів господарської діяльності в Україні, затвердженою наказом МЗЕЗТоргу від 18 січня 1996 р. № 30 (у ред. від 15 червня 2007 р.), а саме:

іноземний суб'єкт господарської діяльності, що бажає відкрити представництво без наміру здійснення господарської діяльності на території України, подає до Міністерства економічного розвитку і торгівлі України (далі — Міністерство) такі документи:

1) Заяву з проханням про реєстрацію представництва, що складається в довільній формі, у якій необхідно зазначити:

найменування іноземного суб'єкта господарювання;
країну походження іноземного суб'єкта господарювання;
місцезнаходження іноземного суб'єкта господарювання;
номер телефону, телефаксу;

місто, у якому відкривається представництво, із зазначенням його майбутнього місцезнаходження (адреси);

якщо будуть філії, — указати у яких містах;

кількість іноземних громадян, які працюватимуть у представництві;

дату заснування іноземного суб'єкта господарювання;

організаційно-правову форму іноземного суб'єкта господарювання;

кількість співробітників іноземного суб'єкта господарювання;

найменування банку із зазначенням номера рахунку;

сферу діяльності іноземного суб'єкта господарювання;

мету відкриття та сферу діяльності представництва, інформацію про ділові зв'язки з українськими партнерами та перспективи розвитку співробітництва.

2. Витяг з торговельного (банківського) реєстру країни місцезнаходження офіційно зареєстрованого головного органу управління іноземного суб'єкта господарської діяльності.

3. Довідку з банку, у якому відкрито рахунок іноземного суб'єкта господарської діяльності.

4. Доручення на здійснення представницьких функцій в Україні, оформлене згідно із законами країни, де офіційно зареєстровано іноземного суб'єкта господарської діяльності.

Зазначені документи мають бути нотаріально засвідчені за місцем їх видачі, легалізовані належним чином у консульських установах, які представляють інтереси України, якщо міжнародними договорами України не передбачено інше, і супроводжуватися перекладом на українську мову, який завіряється печаткою перекладача.

Документи подаються до Міністерства не пізніше 6 місяців з дати їх видачі в країні місцезнаходження іноземного суб'єкта господарювання.

Документи надаються Міністерству не пізніше 6 місяців з дати їх видачі в країні місцезнаходження фірми.

При прийнятті документів на реєстрацію заявникові видається номер рахунку для сплати державного збору у розмірі 2500 доларів США.

У разі коли на відкриття представництва законодавство країни місцезнаходження іноземного суб'єкта господарської діяльності вимагає особливого дозволу державних установ цієї країни, копія такого дозволу, засвідчена з дотриманням вимог п. 3, має бути додана до заяви.

За результатами розгляду заяви приймається рішення про реєстрацію представництва іноземного суб'єкта господарської діяльності або про відмову в його реєстрації.

Свідоцтво про реєстрацію представництва видається після подання документів, що відповідають вимогам цієї Інструкції, до Міністерства, але не пізніше, як через шістьдесят робочих днів з моменту сплати державного збору.

Неприйняття рішення у встановлений строк або рішення про відмову у реєстрації може бути оскаржено у суді або господарському суді України.

У разі реєстрації представництва іноземного суб'єкта господарської діяльності заявнику видається Свідоцтво з відповідним номером.

Дані про реєстрацію вносяться до Реєстру представництв, що ведеться Мінекономрозвитку України.

У Реєстрі зазначаються: реєстраційний номер представництва, дата реєстрації, найменування та місцезнаходження іноземного суб'єкта господарської діяльності, який реєструє представництво, місцезнаходження представництва, сфера діяльності іноземного суб'єкта господарювання та інші дані.

Представництво іноземного суб'єкта господарської діяльності в Україні вважається відкритим з дати реєстрації.

У Свідоцтві повинні бути вказані:

- офіційне найменування іноземного суб'єкта господарської діяльності;
- кількість іноземних громадян — службовців іноземного суб'єкта господарської діяльності, які є співробітниками представництва;
- реєстраційний номер представництва;
- місцезнаходження представництва та його філій.

Свідоцтво, видане Міністерством, є підставою для:

а) звернення:

— до структурних підрозділів Департаменту у справах громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб Міністерства внутрішніх справ України;

— до митних органів з метою тимчасового ввезення на територію України майна та устаткування, необхідних для службового користування;

— до інших органів державної влади за отриманням необхідних дозволів, передбачених законодавством України;

б) відкриття поточних рахунків у банках України.

— реєстрації та отримання в органах ДАІ МВС України відповідних номерних знаків для автомобільного транспорту, що є власністю представництва;

У разі змін у найменуванні, керівництві представництва, організаційно-правовій формі, місцезнаходженні, складі іноземних співробітників або проголошення іноземного суб'єкта господарської діяльності неплатоспроможним або банкрутом його представництво, що діє на території України, зобов'язане повідомити про це Міністерство в місячний строк.

Представництво суб'єкта господарської діяльності не є юридичною особою і не займається самостійно комерційною діяльністю, у всіх випадках воно діє від імені і за дорученням іноземного суб'єкта господарської діяльності, зазначеного у свідоцтві про реєстрацію, і виконує свої функції згідно з чинним законодавством України. Представництво іноземного суб'єкта господарської діяльності в Україні може здійснювати функції, пов'язані з виконанням представницьких послуг тільки в інтересах іноземного суб'єкта господарської діяльності, зазначеного у Свідоцтві.

Діяльність представництва іноземного суб'єкта господарської діяльності припиняється:

— у разі ліквідації іноземного суб'єкта господарської діяльності, який має своє представництво в Україні;

— у разі припинення дії угоди з іноземною державою, якщо представництво відкрите на підставі такої угоди, і це прямо передбачено положеннями угоди;

— за рішенням іноземного суб'єкта господарської діяльності, який відкрив представництво;

— у разі невиконання іноземним суб'єктом господарської діяльності або представництвом вимог законодавства України, в тому числі

положень цієї Інструкції, діяльність представництва припиняється в судовому порядку.

У разі припинення діяльності представництва іноземного суб'єкта господарської діяльності Міністерство приймає рішення про скасування запису у Реєстрі представництв та вилучення Свідоцтва, про що повідомляється представництву у письмовій формі.

Іноземним співробітникам представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності Міністерством видаються спеціальні службові картки, які діють на всій території України.

Господарська, в тому числі зовнішньоекономічна діяльність іноземних суб'єктів господарської діяльності на території України, регулюється законами України щодо порядку здійснення іноземними особами господарської діяльності на території України. У разі якщо зазначена діяльність пов'язана з іноземними інвестиціями, вона регулюється відповідними законами України.

§ 3. Види зовнішньоекономічної діяльності

Відповідно до ч. 2 ст. 379 ГК види зовнішньоекономічної діяльності, перелік зовнішньоекономічних операцій, що здійснюються на території України, умови та порядок їх здійснення суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності, а також перелік товарів (робіт, послуг), заборонених для експорту та імпорту, визначаються законом.

Відповідно до Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності можуть здійснювати будь-які її види, не заборонені прямо і у виключній формі законами України. До видів зовнішньоекономічної діяльності, зокрема, належать:

- експорт та імпорт товарів, капіталів та робочої сили;
- надання суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності України послуг іноземним суб'єктам господарської діяльності, в тому числі: виробничих, транспортно-експедиційних, страхових, консультаційних, маркетингових, експортних, посередницьких, брокерських, агентських, консигнаційних, управлінських, облікових, аудиторських, юридичних, туристських та інших, що прямо і виключно не заборонені законами України; надання вищезазначених послуг іноземними суб'єктами господарської діяльності суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності України;
- наукова, науково-технічна, науково-виробнича, виробнича, навчальна та інша кооперація з іноземними суб'єктами господарської діяльності; навчання та підготовка спеціалістів на комерційній основі;
- міжнародні фінансові операції та операції з цінними паперами у випадках, передбачених законами України;

— кредитні та розрахункові операції між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності; створення суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності банківських, кредитних та страхових установ за межами України; створення іноземними суб'єктами господарської діяльності зазначених установ на території України у випадках, передбачених законами України;

— спільна підприємницька діяльність між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності, що включає створення спільних підприємств різних видів і форм, проведення спільних господарських операцій та спільне володіння майном як на території України, так і за її межами;

— підприємницька діяльність на території України, пов'язана з наданням ліцензій, патентів, ноу-хау, торговельних марок та інших нематеріальних об'єктів власності з боку іноземних суб'єктів господарської діяльності; аналогічна діяльність суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності за межами України;

— організація та здійснення діяльності в галузі проведення виставок, аукціонів, торгів, конференцій, симпозіумів, семінарів та інших подібних заходів, що здійснюються на комерційній основі, за участю суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності; організація та здійснення оптової, консигнаційної та роздрібною торгівлі на території України за іноземну валюту у передбачених законами України випадках;

— товарообмінні (бартерні) операції та інша діяльність, побудована на формах зустрічної торгівлі між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності;

— орендні, в тому числі лізингові, операції між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності;

— операції по придбанню, продажу та обміну валюти на валютних аукціонах, валютних біржах та на міжбанківському валютному ринку;

— роботи на контрактній основі фізичних осіб України з іноземними суб'єктами господарської діяльності як на території України, так і за її межами; роботи іноземних фізичних осіб на контрактній оплатній основі з суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності як на території України, так і за її межами;

— інші види зовнішньоекономічної діяльності, не заборонені прямо і у виключній формі законами України.

Посередницькі операції, при здійсненні яких право власності на товар не переходить до посередника (на підставі комісійних, агентських договорів, договорів доручення та інших), здійснюються без обмежень.

§ 4. Регулювання зовнішньоекономічної діяльності

Безпосереднє здійснення суб'єктами господарювання зовнішньоекономічної діяльності регулюється державою в особі її органів, недержавних органів управління економікою (товарних, фондових, валютних бірж, торговельних палат, асоціацій, спілок та інших організацій координаційного типу), самих суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності на підставі відповідних координаційних угод, що укладаються між ними.

Регулювання зовнішньоекономічної діяльності здійснюється з метою забезпечення збалансованості економіки та рівноваги внутрішнього ринку України, стимулювання прогресивних структурних змін в економіці та створення найсприятливіших умов для залучення економіки нашої держави в систему світового поділу праці та наближення її до ринкових структур розвинених країн світу.

Регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні здійснюється за допомогою таких засобів (інструментів):

- законів України;
- передбачених в законах України актів тарифного і нетарифного регулювання, які видаються державними органами України в межах їх компетенції;
- економічних заходів оперативного регулювання (валютно-фінансового, кредитного та іншого) в межах законів України;
- рішень недержавних органів управління економікою, які приймаються за їх статутними документами в межах законів України;
- угод, що укладаються між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності і які не суперечать законам України.

Названі акти і дії регулювання зовнішньоекономічної діяльності є вичерпними. Забороняється регулювання зовнішньоекономічної діяльності прямо не передбаченими законом актами і діями державних і недержавних органів.

Нормативно-правові акти, що регулюють зовнішньоекономічну діяльність і відповідно до закону є регуляторними актами, розробляються, розглядаються, приймаються та оприлюднюються з урахуванням вимог Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності».

Зовнішньоекономічна діяльність іноземних суб'єктів господарювання залежить від правового режиму, що встановлюється державою для її здійснення.

Згідно з Законом «Про зовнішньоекономічну діяльність» на території України запроваджуються такі правові режими для іноземних суб'єктів господарської діяльності:

— *національний режим*, який означає, що іноземні суб'єкти господарської діяльності мають обсяг прав та обов'язків не менший, ніж суб'єкти господарської діяльності України. Національний режим застосовується щодо всіх видів господарської діяльності іноземних суб'єктів цієї діяльності, пов'язаної з їх інвестиціями на території України, а також щодо експортно-імпортних операцій іноземних суб'єктів господарської діяльності тих країн, які входять разом з Україною до економічних союзів;

— *режим найбільшого сприяння*, який означає, що іноземні суб'єкти господарської діяльності мають обсяг прав, преференцій та пільг щодо мит, податків та зборів, якими користується та/або буде користуватися іноземний суб'єкт господарської діяльності будь-якої іншої держави, якій надано згаданий режим, за винятком випадків, коли зазначені мита, податки, збори та пільги по них встановлюються в рамках спеціального режиму, визначеного нижче. Режим найбільшого сприяння надається на основі взаємної угоди суб'єктам господарської діяльності інших держав згідно з відповідними договорами України та застосовується у сфері зовнішньої торгівлі;

— *спеціальний режим*, який застосовується до територій спеціальних економічних зон згідно із ст. 24 Закону, а також до територій митних союзів, до яких входить Україна, і в разі встановлення будь-якого спеціального режиму згідно з міжнародними договорами за участю України відповідно до ст. 25 Закону.

Для товарів, що імпортуються з держав — членів Світової організації торгівлі (далі — СОТ), в Україні запроваджуються такі правові режими:

національний режим, який означає, що стосовно імпортованих товарів походженням з держав — членів СОТ надається режим не менш сприятливий, ніж для аналогічних товарів українського походження щодо податків, зборів, встановлюваних законами та іншими нормативно-правовими актами правил та вимог до внутрішнього продажу, пропозиції до продажу, купівлі, транспортування, розподілу або використання товарів, а також правил внутрішнього кількісного регулювання, які встановлюють вимоги щодо змішування, переробки або використання товарів у певних кількостях чи пропорціях;

режим найбільшого сприяння, який стосується мита, правил його справляння, правил і формальностей у зв'язку з імпортом і означає, що будь-яка перевага, сприяння, привілей чи імунітет, які надаються стосовно будь-якого товару, що походить з будь-якої держави, повинні негайно і безумовно надаватися аналогічному товару, який походить з території держав — членів СОТ або держав, з якими укладено двосторонні або регіональні угоди щодо режиму найбільшого сприяння.

Виключення щодо режиму найбільшого сприяння в формі преференцій можуть бути зроблені для товарів, що походять з держав, з якими Україна уклала угоди про вільну торгівлю або митний союз чи проміжні угоди, що у майбутньому призведуть до створення зон вільної торгівлі або митних союзів у межах розумного періоду часу (10 років), чи угоди про прикордонну торгівлю та застосування генеральної системи преференцій.

Світовій практиці зовнішньоекономічної діяльності відомий ще *преференційний режим*, тобто такий режим, при якому розвинені держави в односторонньому порядку згідно з міжнародним правом надають юридичним і фізичним особам держав, що розвиваються, особливі права, пільги, і переваги без взаємності.

Встановлення того або іншого режиму безпосередньо позначається на умовах здійснення зовнішньоекономічної діяльності іноземними суб'єктами господарювання. Правовий режим встановлюється залежно від домовленостей, досягнутих між державами і зафіксованих в нормах міжнародного права. Суб'єкти господарювання будуть користуватися тими правами, перевагами і пільгами при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності, які будуть передбачені в міжнародних договорах, а згодом запроваджені в національне законодавство.

§ 5. Компетенція органів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності

Україна самостійно формує систему та структуру державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності на її території.

Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності має забезпечувати:

- захист економічних інтересів України та законних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності;
- створення рівних можливостей для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності розвивати всі види підприємницької діяльності незалежно від форм власності та всі напрями використання доходів і здійснення інвестицій;
- заохочення конкуренції та ліквідацію монополізму в сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Держава та її органи не мають права безпосередньо втручатися в зовнішньоекономічну діяльність суб'єктів цієї діяльності, за винятком випадків, коли таке втручання здійснюється згідно з цим та іншими законами України.

Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності здійснюють Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Національний банк України, Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України, Державна митна служба України та інші органи відповідно до їхньої компетенції, визначеної ст. 9 Закону «Про зовнішньоекономічну діяльність», а також органи місцевого самоврядування, компетенція яких в галузі зовнішньоекономічної діяльності визначена ст. 10 зазначеного Закону та ст. 35 Закону України від 21 травня 1997 р. «Про місцеве самоврядування».

Найвищим органом, що здійснює державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності, є Верховна Рада України. *До компетенції Верховної Ради України належать:*

- прийняття, зміна та скасування законів, що стосуються зовнішньоекономічної діяльності;
- затвердження головних напрямів зовнішньоекономічної політики України;
- розгляд, затвердження та зміна структури органів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності;
- укладання міжнародних договорів України відповідно до законів України про міжнародні договори України та приведення чинного законодавства України у відповідність з правилами, встановленими цими договорами;
- встановлення спеціальних режимів зовнішньоекономічної діяльності на території України відповідно до статей 24, 25 Закону «Про зовнішньоекономічну діяльність»;
- затвердження списків товарів, експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню або забороняється згідно із статтями 16, 17 Закону «Про зовнішньоекономічну діяльність»;
- прийняття рішень про застосування заходів у відповідь на дискримінаційні та/або недружні дії інших держав, митних союзів або економічних угруповань шляхом встановлення повної/часткової заборони (повного/часткового ембарго) на торгівлю; позбавлення режиму найбільшого сприяння або пільгового спеціального режиму.

Кабінет Міністрів України:

- вживає заходів до здійснення зовнішньоекономічної політики України відповідно до законів України;
- здійснює координацію діяльності міністерств, державних комітетів та відомств України по регулюванню зовнішньоекономічної діяльності; координує роботу торговельних представництв України в іноземних державах;
- приймає нормативні акти управління з питань зовнішньоекономічної діяльності у випадках, передбачених законами України;

— проводить переговори і укладає міжурядові договори України з питань зовнішньоекономічної діяльності у випадках, передбачених законами України про міжнародні договори України, забезпечує виконання міжнародних договорів України з питань зовнішньоекономічної діяльності всіма державними органами управління, підпорядкованими Кабінету Міністрів України, та залучає до їх виконання інші суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності на договірних засадах;

— відповідно до своєї компетенції, визначеної законами України, вносить на розгляд Верховної Ради України пропозиції про систему міністерств, державних комітетів і відомств — органів оперативного державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, повноваження яких не можуть бути вищими за повноваження Кабінету Міністрів України, які вона має згідно з законами України;

— забезпечує складання платіжного балансу, зведеного валютного плану України;

— здійснює заходи щодо забезпечення раціонального використання коштів Державного валютного фонду України;

— забезпечує виконання рішень Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй з питань зовнішньоекономічної діяльності;

— приймає рішення про застосування заходів у відповідь на дискримінаційні та/або недружні дії інших держав, митних союзів або економічних угруповань у межах компетенції, визначеної законами України.

Національний банк України:

— здійснює зберігання і використання золотовалютного резерву України та інших державних коштовностей, які забезпечують платоспроможність України;

— представляє інтереси України у відносинах з центральними банками інших держав, міжнародними банками та іншими фінансово-кредитними установами та укладає відповідні міжбанківські угоди;

— регулює курс національної валюти України до грошових одиниць інших держав;

— здійснює облік і розрахунки по наданих і одержаних державних кредитах і позиках, провадить операції з централізованими валютними ресурсами, які виділяються з Державного валютного фонду України у розпорядження Національного банку України;

— здійснює інші функції відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» та інших законів України. Національний банк України може делегувати виконання покладених на нього функцій банку для зовнішньоекономічної діяльності України.

Центральний орган виконавчої влади з питань економічної політики:

- забезпечує проведення єдиної зовнішньоекономічної політики при здійсненні суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності виходу на зовнішній ринок, координацію їх зовнішньоекономічної діяльності, в тому числі відповідно до міжнародних договорів України;

- здійснює контроль за додержанням всіма суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності чинних законів України та умов міжнародних договорів України;

- проводить антидемпінгові, антисубсидійні та спеціальні розслідування у порядку, визначеному законами України;

- виконує інші функції відповідно до законів України і Положення про Міністерство економіки України.

Державна митна служба України здійснює митний контроль в Україні згідно з чинними законами України.

Антимонопольний комітет України здійснює контроль за додержанням суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності антимонопольного законодавства.

Міжвідомча комісія з міжнародної торгівлі здійснює оперативне державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні відповідно до законодавства України; приймає рішення про порушення і проведення антидемпінгових, антисубсидійних або спеціальних розслідувань та застосування відповідно антидемпінгових, компенсаційних або спеціальних заходів; приймає рішення про застосування заходів у відповідь на дискримінаційні та/або недружні дії інших держав, митних союзів або економічних угруповань шляхом запровадження режиму ліцензування.

Закон «Про зовнішньоекономічну діяльність» відносить до органів місцевого управління зовнішньоекономічною діяльністю:

- місцеві Ради та їх виконавчі і розпорядчі органи;

- територіальні підрозділи (відділення) органів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності України.

Компетенція місцевих Рад та їх виконавчих і розпорядчих органів визначається зазначеним Законом та Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні». Так, згідно зі ст. 35 останнього до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад у сфері зовнішньоекономічної діяльності належать:

- а) власні (самоврядні) повноваження:

- 1) укладення і забезпечення виконання у встановленому законодавством порядку договорів з іноземними партнерами на придбання та реалізацію продукції, виконання робіт і надання послуг;

2) сприяння зовнішньоекономічним зв'язкам підприємств, установ та організацій, розташованих на відповідній території, незалежно від форм власності;

3) сприяння у створенні на основі законодавства спільних з іноземними партнерами підприємств виробничої і соціальної інфраструктури та інших об'єктів; залучення іноземних інвестицій для створення робочих місць;

б) делеговані повноваження:

1) організація та контроль прикордонної і прибережної торгівлі;

2) створення умов для належного функціонування митних органів, сприяння їх діяльності;

3) забезпечення на відповідній території в межах наданих повноважень реалізації міжнародних зобов'язань України.

Нормативні акти органів місцевого самоврядування та їх виконавчих органів стосовно регулювання зовнішньоекономічної діяльності приймаються тільки у випадках, прямо передбачених законами України. Органи місцевого самоврядування та їх виконавчі органи діють як суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності лише через створені ними зовнішньоекономічні комерційні організації, які мають статус юридичної особи України.

Місцеві державні адміністрації відповідно до ст. 26 Закону України від 9 квітня 1999 р. «Про місцеві державні адміністрації» наділені такими повноваженнями в галузі міжнародних та зовнішньоекономічних відносин.

Місцева державна адміністрація:

1) забезпечує виконання зобов'язань за міжнародними договорами України на відповідній території;

2) сприяє розвитку міжнародного співробітництва в галузі економіки, захисту прав людини, боротьби з тероризмом, екологічної безпеки, охорони здоров'я, науки, освіти, культури, туризму, фізкультури і спорту;

3) укладає договори з іноземними партнерами про співробітництво в межах компетенції, визначеної законодавством;

4) сприяє зовнішньоекономічним зв'язкам підприємств, установ та організацій, розташованих на її території, незалежно від форм власності;

5) сприяє розвитку експортної бази і збільшенню виробництва продукції на експорт;

6) організовує прикордонну і прибережну торгівлю;

7) сприяє діяльності митних органів та прикордонних служб, створенню умов для їх належного функціонування;

8) вносить у встановленому порядку до відповідних органів пропозиції щодо залучення іноземних інвестицій для розвитку економічного потенціалу відповідної території.

Органи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності України можуть створювати свої територіальні підрозділи (відділення), якщо це впливає з їх компетенції, яка визначається законами України та положеннями про ці органи.

Зазначені органи територіального регулювання зовнішньоекономічної діяльності створюються за погодженням з відповідними місцевими Радами та в межах загального ліміту бюджетних коштів, що виділяються на утримання відповідних органів державного регулювання України. Дії зазначених підрозділів (відділень) не повинні суперечити нормативним актам місцевих Рад, за винятком випадків, коли такі дії передбачені або впливають із законів України.

§ 6. Правове становище торгово-промислових палат

Правове становище торгово-промислових палат визначається Законом України від 2 грудня 1997 р. «Про торгово-промислові палати в Україні»¹. Цей Закон встановлює загальні правові, економічні та соціальні засади створення торгово-промислових палат в Україні, встановлює організаційно-правові форми і напрями їх діяльності, а також принципи їх взаємовідносин з державою.

Відповідно до ч. 1 ст. 1 цього Закону *торгово-промислова палата* є недержавною неприбутковою самоврядною організацією, яка об'єднує юридичних осіб, які створені і діють відповідно до законодавства України, та громадян України, зареєстрованих як підприємці, та їх об'єднання.

Завданнями торгово-промислових палат є:

сприяння розвитку зовнішньоекономічних зв'язків, експорту українських товарів і послуг, подання практичної допомоги підприємцям у проведенні торговельно-економічних операцій на внутрішньому та зовнішньому ринках, освоєнні нових форм співробітництва;

представлення інтересів членів палати з питань господарської діяльності як в Україні, так і за її межами;

організація взаємодії між суб'єктами підприємницької діяльності, координація їх взаємовідносин з державою в особі її органів;

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 13. — Ст. 52.

участь в організації в Україні та за кордоном професійного навчання і стажування фахівців — громадян України з питань підприємництва, розвитку конкуренції, а також у розробленні та реалізації державних і міждержавних програм у цій галузі;

надання довідково-інформаційних послуг, основних відомостей, що не є комерційною таємницею, про діяльність українських підприємців і підприємців зарубіжних країн згідно з національним законодавством, сприяння поширенню, зокрема через засоби масової інформації, знань про економіку і науково-технічні досягнення, законодавство, звичаї та правила торгівлі в Україні і зарубіжних країнах, можливості зовнішньоекономічного співробітництва українських підприємців;

сприяння в організації інфраструктури інформаційного обслуговування підприємництва;

надання послуг для здійснення комерційної діяльності іноземним фірмам та організаціям;

встановлення і розвиток зв'язків з іноземними підприємцями, а також організаціями, що об'єднують або представляють їх, участь у роботі міжнародних неурядових організацій та інших спільних організацій;

сприяння розвитку торгових та інших чесних звичаїв у підприємницькій діяльності, участь у розробленні правил професійної етики у конкуренції для різних сфер підприємницької діяльності, галузей економіки, спілок та об'єднань підприємців;

виконання інших завдань, передбачених її статутом.

Торгово-промислові палати створюються за принципом добровільного об'єднання їх засновників. Принцип добровільного об'єднання підприємців у торгово-промислову палату полягає у праві вибору входить або не входить до її складу.

Торгово-промислові палати створюються на території Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя (регіональні торгово-промислові палати). У межах кожної з цих адміністративно-територіальних одиниць може бути створена лише одна торгово-промислова палата.

На території України діє Торгово-промислова палата України.

Торгово-промислові палати мають право:

проводити за дорученням державних органів незалежну експертизу проектів нормативно-правових актів з питань економіки, зовнішньоекономічних зв'язків, а також з інших питань, що стосуються прав та інтересів підприємців;

представляти і захищати законні інтереси торгово-промислової палати або за дорученням її членів їх інтереси;

надавати за дорученням українських та іноземних юридичних і фізичних осіб послуги, пов'язані із захистом їх прав та інтересів, відповідно до законодавства України та міжнародних договорів України;

звертатися за дорученням осіб, права яких порушені, до Антимонопольного комітету України із заявами про порушення законодавства про захист від недобросовісної конкуренції;

проводити на замовлення українських та іноземних підприємців експертизу, контроль якості, кількості, комплектності товарів (у тому числі експортних та імпорتنих) і визначати їх вартість;

засвідчувати і видавати сертифікати про походження товарів, сертифікати визначення продукції власного виробництва підприємств з іноземними інвестиціями та інші документи, пов'язані із здійсненням зовнішньоекономічної діяльності;

здійснювати декларування зовнішньоторговельних вантажів у випадках, передбачених законом;

організовувати міжнародні виставки, національні виставки іноземних держав і окремих іноземних фірм, забезпечувати підготовку і проведення виставок українських товарів в Україні та за її межами;

організовувати семінари, конференції, ділові переговори з економічних питань за участю українських підприємців та іноземних фірм як в Україні, так і за її межами;

укладати необхідні для виконання функцій палат зовнішньоекономічні та інші угоди з українськими та іноземними суб'єктами підприємницької діяльності, а також з окремими громадянами;

видавати інформаційні, довідкові, рекламні та методичні матеріали з питань своєї діяльності, а також газети, журнали та інші друковані матеріали для забезпечення підприємницької діяльності;

створювати, реорганізовувати і ліквідовувати підприємства та інші організації з метою виконання статутних завдань у порядку, встановленому законом;

самостійно визначати методи здійснення своєї діяльності, встановлювати структуру, штатний розпис, чисельність працівників, форми і розміри оплати та матеріального стимулювання їхньої праці згідно з законодавством України;

створювати за ініціативою учасників спору третейські суди відповідно до законодавства України, галузеві або територіальні комітети (ради) підприємців, цільові секції фахівців-консультантів;

виконувати інші повноваження, що не суперечать законодавству України.

Методичні та експертні документи, видані торгово-промисловими палатами в межах їх повноважень, є обов'язковими для застосування на всій території України.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття зовнішньоекономічної діяльності.
2. Назвіть основні принципи зовнішньоекономічної діяльності.
3. Назвіть основні нормативно-правові акти, що регулюють зовнішньоекономічну діяльність.
4. Хто є суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності?
5. В якому порядку реєструється представництво іноземного суб'єкта господарювання в Україні?
6. Назвіть види зовнішньоекономічної діяльності.
7. За допомогою яких засобів здійснюється регулювання зовнішньоекономічної діяльності?
8. Які правові режими встановлюються для іноземних суб'єктів господарювання?
9. Які державні органи здійснюють державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності?
10. Яка компетенція органів місцевого самоврядування у сфері регулювання зовнішньоекономічної діяльності.
11. У чому полягають особливості правового становища торгово-промислових палат в Україні?
12. Назвіть основні завдання торгово-промислових палат.

Глава 32

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ

§ 1. Поняття іноземних інвестицій і їх роль в економіці України

Загальні правові, економічні та соціальні умови інвестиційної діяльності на території України визначені Законом України від 18 вересня 1991 р. «Про інвестиційну діяльність»¹. Цей Закон спрямований на забезпечення рівного захисту прав, інтересів і майна суб'єктів інвестиційної діяльності незалежно від форм власності, а також на ефективне інвестування народного господарства України, розвиток міжнародного економічного співробітництва та інтеграції. Він визначає інвестиції як всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (доход) або досягається соціальний ефект.

Відповідно до зазначеного Закону інвестиційною діяльністю є сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій. Інвестиційна діяльність здійснюється, зокрема, і на основі іноземного інвестування іноземними громадянами, юридичними особами, державами та спільного інвестування, здійснюваного громадянами та юридичними особами України, іноземних держав.

Особливості режиму іноземних інвестицій на території України визначаються Законом України від 19 березня 1996 р. «Про режим іноземного інвестування»², дія якого поширюється виключно на іноземних інвесторів і підприємства з іноземними інвестиціями.

Зазначений закон розуміє під іноземними інвестиціями цінності, що вкладаються іноземними інвесторами в об'єкти інвестиційної діяльності відповідно до законодавства України з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту.

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 47. — Ст. 646.

² Там само. — 1996. — № 19. — Ст. 80.

§ 2. Форми і види іноземних інвестицій

Відповідно до ч. 1 ст. 391 ГК та ст. 2 Закону «Про режим іноземного інвестування» іноземні інвестори мають право здійснювати інвестиції на території України у вигляді:

іноземної валюти, що визнається конвертованою Національним банком України;

валюти України — відповідно до законодавства України;

будь-якого рухомого і нерухомого майна та пов'язаних з ним майнових прав;

акцій, облігацій, інших цінних паперів, а також корпоративних прав (прав власності на частку (пай) у статутному капіталі юридичної особи, створеного відповідно до законодавства України або законодавства інших країн), виражених у конвертованій валюті;

грошових вимог та права на вимоги виконання договірних зобов'язань, які гарантовані першокласними банками і мають вартість у конвертованій валюті, підтверджену згідно із законами (процедурами) країни-інвестора або міжнародними торговельними звичаями;

будь-яких прав інтелектуальної власності, вартість яких у конвертованій валюті підтверджена згідно із законами (процедурами) країни-інвестора або міжнародними торговельними звичаями, а також підтверджена експертною оцінкою в Україні, включаючи легалізовані на території України авторські права, права на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, знаки для товарів і послуг, ноу-хау тощо;

прав на здійснення господарської діяльності, включаючи права на користування надрами та використання природних ресурсів, наданих відповідно до законодавства або договорів, вартість яких у конвертованій валюті підтверджена згідно з законами (процедурами) країни-інвестора або міжнародними торговельними звичаями;

інших цінностей відповідно до законодавства України.

Іноземні інвестиції на території України можуть здійснюватись у *різноманітних формах*.

Серед цих форм, встановлених ч. 1 ст. 392 ГК, зокрема, такі:

участь у господарських організаціях, що створюються разом з вітчизняними юридичними особами чи громадянами, або придбання частки в діючих господарських організаціях;

створення іноземних підприємств на території України, філій або інших структурних підрозділів іноземних юридичних осіб або придбання у власність діючих підприємств;

придбання безпосередньо нерухомого або рухомого майна, що не заборонено законами України, або придбання акцій чи інших цінних паперів;

придбання самостійно або за участі громадян чи вітчизняних юридичних осіб прав користування землею та використання природних ресурсів на території України;

господарська діяльність на основі угод про розподіл продукції;

придбання інших майнових прав;

інші форми, не заборонені законом.

Заборона або обмеження будь-яких форм здійснення іноземних інвестицій може провадитися лише законом.

§ 3. Державна реєстрація іноземних інвестицій

Державна реєстрація іноземних інвестицій здійснюється відповідно до ст. 395 ГК, розділу III Закону України «Про режим іноземного інвестування» та Положення про порядок державної реєстрації іноземних інвестицій, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 7 серпня 1996 р. № 928¹. Проводять таку реєстрацію Рада Міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації у порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України, у семиденний строк з дня подання іноземним інвестором документів для реєстрації іноземних інвестицій.

Для цього іноземний інвестор або уповноважена ним в установленому порядку особа (далі — заявник) подає органу державної реєстрації такі документи:

— інформаційне повідомлення про внесення іноземної інвестиції у трьох примірниках, заповнене за формою і в порядку згідно з додатками № 1 і 2 до цього Положення, з відміткою державної податкової інспекції за місцем здійснення інвестиції про її фактичне внесення;

— документи, що підтверджують форму здійснення іноземної інвестиції (установчі документи, договори (контракти) про виробничу кооперацію, спільне виробництво та інші види спільної інвестиційної діяльності, концесійні договори тощо);

— документи, що підтверджують вартість іноземної інвестиції (відповідно до вимог, визначених ст. 2 Закону України «Про режим іноземного інвестування»);

— документ, що свідчить про внесення заявником плати за реєстрацію.

Орган державної реєстрації фіксує дату надходження документів у журналі обліку державної реєстрації внесених іноземних інвестицій.

¹ ЗП України. — 1996. — № 16. — Ст. 439.

Протягом трьох робочих днів починаючи з цієї дати розглядає подані документи і приймає рішення про реєстрацію іноземної інвестиції або про відмову в ній.

Відмова в державній реєстрації іноземних інвестицій можлива лише у разі, коли здійснення цієї інвестиції суперечить законодавству України або подані документи не відповідають вимогам зазначеного раніше Положення. Відмова з мотивів недоцільності здійснення іноземної інвестиції не допускається.

Відмова у державній реєстрації повинна бути оформлена письмово із зазначенням мотивів і може бути оскаржена у судовому порядку.

За державну реєстрацію іноземної інвестиції справляється плата у розмірі двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян на день здійснення реєстрації іноземної інвестиції. Кошти, одержані за реєстрацію іноземної інвестиції, перераховуються до бюджету Автономної Республіки Крим, обласних бюджетів, до міських бюджетів міст Києва та Севастополя.

У разі відмови в реєстрації кошти заявникові не повертаються.

§ 4. Особливості правового регулювання іноземних інвестицій, що здійснюються за окремими договорами (контрактами)

Відповідно до Закону «Про режим іноземного інвестування» іноземні інвестиції можуть здійснюватися також на основі концесійних договорів, договорів (контрактів) про виробничу кооперацію, спільне виробництво та інші види спільної інвестиційної діяльності.

Концесійні договори. Відповідно до ст. 22 Закону «Про режим іноземного інвестування» надання іноземним інвесторам права на проведення господарської діяльності, пов'язаної з використанням об'єктів, що перебувають у державній або комунальній власності і передаються у концесію, відбувається на підставі відповідного законодавства України шляхом укладення концесійного договору¹.

Договори (контракти) про інвестиційну діяльність. Іноземні інвестори мають право укладати договори (контракти) про спільну інвестиційну діяльність (виробничу кооперацію, спільне виробництво тощо), не пов'язану із створенням юридичної особи, відповідно до законодавства України.

Господарська діяльність на підставі договорів (контрактів) про інвестиційну діяльність регулюється законодавством України.

¹ Детальніше про концесійні договори див. § 4 Глави 33 цього підручника.

Сторони за договорами (контрактами) повинні вести окремих бухгалтерський облік та складати звітність про операції, пов'язані з виконанням умов цих договорів (контрактів), та відкрити окремі рахунки в установах банків України для проведення розрахунків за цими договорами (контрактами).

Договори (контракти) повинні бути зареєстровані у терміни та в порядку, що встановлюються Кабінетом Міністрів України. Так, Кабінет Міністрів України постановою від 30 січня 1997 р. затвердив Положення про порядок державної реєстрації договорів (контрактів) про спільну інвестиційну діяльність за участю іноземного інвестора¹.

Відповідно до цього Положення державній реєстрації підлягають договори (контракти) про виробничу кооперацію, спільне виробництво та інші види спільної інвестиційної діяльності, не пов'язаної із створенням юридичної особи, укладені відповідно до законодавства суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності України за участю іноземного інвестора.

Державну реєстрацію договорів (контрактів) здійснює Мінекономрозвитку та уповноважені ним органи (далі — органи державної реєстрації).

Державна реєстрація договорів (контрактів) є підставою для здійснення іноземної інвестиції за такими договорами (контрактами) відповідно до статей 23 та 24 Закону України «Про режим іноземного інвестування».

Для державної реєстрації договору (контракту) суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності України — учасник договору (контракту), якому доручено ведення спільних справ учасників, або уповноважена ним особа подає такі документи:

- лист звернення про державну реєстрацію договору (контракту);
- інформаційну картку договору (контракту) за встановленою формою;

- договір (контракт) (оригінал і копію), засвідчені в установленому порядку;

- засвідчені копії установчих документів суб'єкта (суб'єктів) зовнішньоекономічної діяльності України та свідоцтва про його державну реєстрацію як суб'єкта підприємницької діяльності;

- документи, що свідчать про реєстрацію (створення) іноземної юридичної особи (нерезидента) в країні її місцезнаходження (витяг із торговельного, банківського або судового реєстру тощо). Ці документи повинні бути засвідчені відповідно до законодавства країни їх видачі, пе-

¹ Офіційний вісник України. — 1997. — № 6. — Ст. 47.

рекладені українською мовою та легалізовані у консульській установі України, якщо міжнародними договорами, в яких бере участь Україна, не передбачено інше. Зазначені документи можуть бути засвідчені також у посольстві відповідної держави в Україні та легалізовані в МЗС; ліцензію, якщо згідно із законодавством України цього вимагає діяльність, що передбачається договором (контрактом);

документ про оплату послуг за державну реєстрацію договору (контракту).

Оригінали договору (контракту) повертаються після розгляду матеріалів суб'єктові зовнішньоекономічної діяльності України, який подав лист-звернення про державну реєстрацію.

У разі обґрунтованої потреби органи державної реєстрації можуть вимагати інші документи, що стосуються визначення цілей, умов діяльності, спроможності учасників виконати договір (контракт), а також відповідності його законодавству.

Відповідальність за достовірність інформації, що міститься у документах, поданих для державної реєстрації, несе суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності України.

Орган державної реєстрації розглядає подані документи протягом 20 календарних днів починаючи з дати фіксації у журналі обліку державної реєстрації договорів (контрактів). За результатами розгляду орган державної реєстрації приймає рішення про реєстрацію договору (контракту) або про відмову в ній.

У здійсненні державної реєстрації договору (контракту) може бути відмовлено, якщо:

умови договору (контракту) не відповідають законодавству України; до суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності України, який подав лист-звернення про реєстрацію договору (контракту), застосовано санкції згідно зі ст. 37 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність»;

існує заборона на передбачений вид спільної діяльності згідно із законодавством України.

Відмова у державній реєстрації договору (контракту) повинна бути оформлена письмово із зазначенням мотивів відмови і може бути оскаржена у судовому порядку.

За державну реєстрацію договору (контракту) про спільну інвестиційну діяльність справляється плата у розмірі шести неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, встановлених на день реєстрації.

Кошти, одержані за реєстрацію договору (контракту), перераховуються до бюджету Автономної Республіки Крим, обласних бюджетів, до міських бюджетів міст Києва та Севастополя.

Майно (крім товарів для реалізації або власного споживання), що ввозиться в Україну іноземними інвесторами на строк не менше трьох років з метою інвестування на підставі зареєстрованих договорів (контрактів), звільняється від обкладення митом у порядку, передбаченому законом. При відчуженні такого майна раніше трьох років з часу зрахування його на баланс мито сплачується у встановленому порядку.

Прибуток, одержаний від спільної інвестиційної діяльності за договорами (контрактами), оподатковується відповідно до законодавства України.

§ 5. Гарантії і компенсації іноземним інвесторам

Загалом щодо іноземних інвестицій та форм їх здійснення на території України встановлюється національний режим інвестиційної та іншої господарської діяльності. Винятки передбачаються чинним законодавством та міжнародними договорами України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України (ч. 1 ст. 394 ГК).

Для окремих суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснюють інвестиційні проекти із залученням іноземних інвестицій, що реалізуються відповідно до державних програм розвитку пріоритетних галузей економіки, соціальної сфери і територій, може встановлюватися пільговий режим інвестиційної та іншої господарської діяльності.

Законами України можуть визначатися території, на яких діяльність іноземних інвесторів та підприємств з іноземними інвестиціями обмежується або забороняється виходячи з вимог забезпечення національної безпеки.

Бажаючи залучити в Україну іноземні інвестиції, держава встановила певні державні гарантії захисту іноземних інвестицій, в тому числі: застосування державних гарантій захисту іноземних інвестицій у разі зміни законодавства про іноземні інвестиції;

гарантії щодо примусового вилучення, а також від незаконних дій органів влади та їх посадових осіб;

компенсація і відшкодування збитків іноземним інвесторам;

гарантії у разі припинення інвестиційної діяльності;

гарантії переказу прибутків та використання доходів від іноземних інвестицій;

інші гарантії здійснення інвестиційної діяльності (ч. 1 ст. 397 ГК).

Гарантії у разі зміни законодавства полягають у тому, що якщо в подальшому спеціальним законодавством України про іноземні інвестиції будуть змінюватися гарантії захисту іноземних інвестицій, зазна-

чені в Законі «Про режим іноземного інвестування», то протягом десяти років з дня набрання чинності таким законодавством на вимогу іноземного інвестора застосовуються державні гарантії захисту іноземних інвестицій, зазначені в цьому Законі.

До прав і обов'язків сторін, визначених угодою про розподіл продукції, протягом строку її дії застосовується законодавство України, чинне на момент її укладення. Зазначені гарантії не поширюються на зміни законодавства, що стосуються питань оборони, національної безпеки, забезпечення громадського порядку, охорони довкілля.

Гарантії щодо примусового вилучення, а також від незаконних дій органів влади та їх посадових осіб. Іноземні інвестиції в Україні не підлягають націоналізації. Державні органи не мають права реквізувати іноземні інвестиції, за винятком випадків здійснення рятівних заходів у разі стихійного лиха, аварій, епідемій, епізоотій. Зазначена реквізиція може бути проведена на підставі рішень органів, уповноважених на це Кабінетом Міністрів України.

Рішення про реквізицію іноземних інвестицій та умови компенсації можуть бути оскаржені в судовому порядку відповідно до ст. 26 Закону «Про зовнішньоекономічну діяльність».

Компенсація і відшкодування збитків іноземним інвесторам. Іноземні інвестори мають право на відшкодування збитків, включаючи упущену вигоду і моральну шкоду, завданих їм внаслідок дій, бездіяльності або неналежного виконання державними органами України чи їх посадовими особами передбачених законодавством обов'язків щодо іноземного інвестора або підприємства з іноземними інвестиціями, відповідно до законодавства України.

Усі понесені витрати та збитки іноземних інвесторів, завдані їм внаслідок дій, зазначених у ст. 9 та ч. 1 ст. 10 Закону «Про режим іноземного інвестування», повинні бути відшкодовані на основі поточних ринкових цін та/або обґрунтованої оцінки, підтверджених аудитором чи аудиторською фірмою.

Компенсація, що виплачується іноземному інвестору, повинна бути швидкою, адекватною і ефективною. Компенсація, що виплачується іноземному інвестору внаслідок дій, зазначених у ст. 9 вищезазваного Закону, визначається на момент припинення права власності.

Компенсація, що виплачується іноземному інвестору внаслідок дій, зазначених у ч. 1 ст. 10 Закону «Про режим іноземного інвестування», визначається на час фактичного здійснення рішення про відшкодування збитків. Сума компенсації повинна виплачуватись у валюті, в якій були здійснені інвестиції, чи в будь-якій іншій прийнятній для іноземного інвестора валюті відповідно до законодавства України.

З моменту виникнення права на компенсацію і до моменту її виплати на суму компенсації нараховуються відсотки згідно з середньою ставкою відсотка, за яким лондонські банки надають позики першокласним банкам на ринку євровалют (ЛІБОР).

Гарантії в разі припинення інвестиційної діяльності. У разі припинення інвестиційної діяльності іноземний інвестор має право на повернення не пізніше шести місяців з дня припинення цієї діяльності своїх інвестицій у натуральній формі або у валюті інвестування в сумі фактичного внеску (з урахуванням можливого зменшення статутного капіталу) без сплати мита, а також доходів з цих інвестицій у грошовій чи товарній формі за реальною ринковою вартістю на момент припинення інвестиційної діяльності, якщо інше не встановлено законодавством або міжнародними договорами України.

Гарантії переказу прибутків та використання доходів від іноземних інвестицій. Іноземним інвесторам після сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів гарантується безперешкодний і негайний переказ за кордон їх прибутків, доходів та інших коштів в іноземній валюті, одержаних на законних підставах внаслідок здійснення іноземних інвестицій.

Порядок переказу за кордон прибутків, доходів та інших коштів, одержаних внаслідок здійснення іноземних інвестицій, визначається Національним банком України.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Що таке іноземна інвестиція?
2. В яких формах можуть здійснюватися іноземні інвестиції в Україні?
3. Назвіть види іноземних інвестицій.
4. В якому порядку здійснюється реєстрація іноземних інвестицій?
5. У чому полягають особливості правового регулювання іноземних інвестицій, що здійснюються за концесійними договорами?
6. У чому полягають особливості правового регулювання іноземних інвестицій, що здійснюються за договорами про спільну інвестиційну діяльність?
7. У якому порядку здійснюється державна реєстрація договорів (контрактів) про спільну інвестиційну діяльність за участю іноземного інвестора?
8. Назвіть державні гарантії захисту іноземних інвестицій в Україні.

Розділ VIII

СПЕЦІАЛЬНІ РЕЖИМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Глава 33

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ СПЕЦІАЛЬНИХ (ВІЛЬНИХ) ЕКОНОМІЧНИХ ЗОН ТА СПЕЦІАЛЬНИЙ РЕЖИМ ГОСПОДАРЮВАННЯ

§ 1. Поняття та види спеціальних (вільних) економічних зон

Реформування соціально-економічного становища в Україні вимагає застосування нових форм регіонального розвитку, що базуються на можливостях регіонів повніше й ефективніше використовувати наявні ресурси і переваги сприятливого економіко-географічного та геополітичного розташування.

Найбільш дієвими формами регіональної політики, що застосовуються країнами як з високорозвиненою, так і перехідною економікою, є створення спеціальних (вільних) економічних зон та здійснення комплексу заходів, що проводяться центральними і місцевими органами виконавчої влади шляхом запровадження спеціальних режимів інвестиційної діяльності.

Спеціальні (вільні) економічні зони (СЕЗ) розглядаються як один з важливих інструментів, за допомогою якого досягається відкритість економіки нашої держави зовнішньому світові і стимулюється міжнародне економічне співробітництво на основі залучення іноземних інвестицій.

Спеціальна економічна зона — це частина території України, на якій встановлюється спеціальний правовий режим економічної діяльності та особливий порядок застосування чинного законодавства України. Для СЕЗ характерним є те, що в них створюються сприятливі валютно-фінансові умови для розвитку банківсько-кредитної системи, страхування та системи державного інвестування.

Правовий режим СЕЗ в Україні визначається, в першу чергу, Законом України від 13 жовтня 1992 р. «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон»¹. Цей закон визначає порядок створення та ліквідації і механізм функціонування спеціальних (вільних) економічних зон на території України, загальні правові й економічні основи їх статусу, а також загальні правила регулювання відносин суб'єктів економічної діяльності цих зон з місцевими радами, органами державної виконавчої влади та ін.

Важливе значення для активізації підприємницької діяльності, нарощування експорту товарів і послуг та прискорення соціально-економічного розвитку регіонів шляхом створення СЕЗ має постанова Кабінету Міністрів України від 14 березня 1994 р. № 167 «Про Концепцію створення спеціальних (вільних) економічних зон в Україні»², якою зазначену Концепцію було схвалено.

Згідно із Законом України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» в Україні залежно від господарської спрямованості та економіко-правових умов діяльності можуть створюватися такі СЕЗ:

зовнішньоторговельні зони — частина території держави, де товари іноземного походження можуть зберігатися, купуватися та продаватися без сплати мита і митних зборів або з їх відстроченням. Формами організації таких зон можуть бути вільні порти (порто-франко)³, вільні митні зони (зони франко) та митні склади;

комплексні виробничі зони — частина території держави, на якій запроваджується спеціальний (пільговий податковий, валютно-фінансовий, митний тощо) режим економічної діяльності з метою стимулювання підприємства, залучення інвестицій у пріоритетні галузі господарства, розширення зовнішньоекономічних зв'язків, запозичення нових технологій, забезпечення зайнятості населення. Вони можуть мати форму експортних виробничих зон, де розвивається насамперед експортне виробництво, орієнтоване на переробку власної сировини та переважно складальницькі операції, та імпортоорієнтованих зон, головна функція яких — розвиток імпортозамінних виробництв;

науково-технічні зони — це СЕЗ, спеціальний правовий режим яких орієнтований на розвиток наукового і виробничого потенціалу. Вони

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 50. — Ст. 676.

² ЗП України. — 1994. — № 7. — Ст. 171.

³ Закон України від «Про спеціальну (вільну) економічну зону «Порто-франко» на території Одеського морського торговельного порту» // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 26. — Ст. 208.

можуть існувати у формі регіональних інноваційних центрів-технополісів, районів інтенсивного наукового розвитку, високотехнологічних промислових комплексів, науково-виробничих парків (технологічних, дослідницьких, промислових, агропарків), а також локальних інноваційних центрів та опорних інноваційних пунктів;

туристично-рекреаційні зони — це СЕЗ, які створюються в регіонах, що мають багатий природний, рекреаційний та історико-культурний потенціал, з метою ефективного його використання і збереження, а також активізації підприємницької діяльності (в тому числі із залученням іноземних інвесторів) у сфері рекреаційно-туристичного бізнесу¹;

банківсько-страхові (офшорні) зони — це зони, в яких запроваджується особливо сприятливий режим здійснення банківських та страхових операцій в іноземній валюті для обслуговування нерезидентів. Офшорний статус надається банківським та страховим установам, які були створені за участю лише нерезидентів і обслуговують лише ту їхню підприємницьку діяльність, що здійснюється за межами України;

зони прикордонної торгівлі — частина території держави на кордонах із сусідніми країнами, де діє спрощений порядок перетину кордону і торгівлі.

Крім зазначених в Україні можуть створюватися СЕЗ інших типів, а також комплексні спеціальні (вільні) економічні зони, які поєднують у собі риси та елементи зон різних типів.

СЕЗ можуть бути класифіковані й за іншими критеріями. Так, за ознакою відкритості розрізняють СЕЗ *інтеграційні* (діяльність яких спрямована на тісну взаємодію з позазональною економікою країни) та *анклавні* (орієнтовані на зв'язки із зовнішнім ринком). Залежно від місцезнаходження СЕЗ поділяються на *зовнішні* (розміщені на кордоні з іншими державами) та *внутрішні* (розміщені у внутрішніх районах країни).

§ 2. Порядок створення спеціальної (вільної) економічної зони

Статус і території СЕЗ, а також строк, на який вона створюється, визначаються Верховною Радою України шляхом прийняття окремого закону для кожної спеціальної (вільної) економічної зони.

¹ Закон України від 18 березня 1999 р. «Про спеціальну економічну зону туристсько-рекреаційного типу «Курортполіс Трускавець» // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 18. — Ст. 139.

СЕЗ створюються Верховною Радою України з ініціативи Президента України, Кабінету Міністрів України або місцевих рад та місцевих державних адміністрацій.

Формування та розвиток СЕЗ має відбуватися за такими етапами:

I етап — заснування, нормативно-правове забезпечення, організаційне та інфраструктурне облаштування СЕЗ;

II етап — інвестиційне забезпечення, формування галузевої спеціалізації, визначення стратегічних інвесторів;

III етап — подальший розвиток, диверсифікація галузевої та функціональної орієнтації СЕЗ.

Порядок їх створення, перелік та зміст необхідних для створення документів визначаються статтями 5—7 Закону України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон».

СЕЗ створюються Верховною Радою України за ініціативою Президента України, Кабінету Міністрів України або місцевих рад та місцевої державної адміністрації.

У разі створення СЕЗ за ініціативою Президента України або Кабінету Міністрів України відповідне рішення може бути прийнято лише після одержання письмової згоди відповідної місцевої ради та місцевої державної адміністрації, на території якої передбачається розташувати СЕЗ.

У разі коли ініціатива у створенні СЕЗ належить місцевим радам та місцевим державним адміністраціям, вони подають відповідну пропозицію Кабінету Міністрів України.

Кабінет Міністрів України повинен розглянути пропозицію про створення СЕЗ у шістдесятиденний строк з дня її надходження і подати висновок з цього питання до Верховної Ради України.

Пропозиції щодо зміни статусу і території СЕЗ подаються в порядку, передбаченому законом для створення спеціальної (вільної) економічної зони.

Загальні засади створення і функціонування СЕЗ в Автономній Республіці Крим визначаються згідно з Законом України «Про розмежування повноважень між органами державної влади України і Республіки Крим».

Відповідно до ст. 6 Закону *документи про створення СЕЗ* повинні містити:

а) рішення місцевої ради та місцевої державної адміністрації з клопотанням про створення СЕЗ (у разі створення СЕЗ за їх ініціативою) або письмову згоду відповідних місцевих рад та місцевих державних адміністрацій, на території яких має бути розташована СЕЗ (у разі

створення СЕЗ за ініціативою Президента України або Кабінету Міністрів України);

б) проект положення про її статус та систему управління, офіційну назву СЕЗ;

в) точний опис кордонів СЕЗ та карту її території;

г) техніко-економічне обґрунтування доцільності створення і функціонування СЕЗ;

д) проект закону про створення конкретної СЕЗ.

Інші документи вимагатися не можуть.

Техніко-економічне обґрунтування доцільності створення СЕЗ має включати:

— мету, функціональне призначення та галузеву спрямованість її діяльності;

— етапи розвитку із зазначенням часу їх здійснення;

— ступінь розвитку виробничої і соціальної інфраструктури, інфраструктури підприємництва та можливості їх розвитку в майбутньому;

— вихідний рівень розвитку економічного, наукового та іншого потенціалу з урахуванням специфічних умов її створення;

— рівень забезпеченості кваліфікованими кадрами;

— обсяги, джерела та форми фінансування на кожному етапі її створення і розвитку;

— обґрунтування режиму ціноутворення, оподаткування, митного регулювання, валютно-фінансового та кредитного механізму.

Управління СЕЗ має певну специфіку, яка полягає в тому, що структура, функції та повноваження органів управління спеціальної (вільної) економічної зони визначаються залежно від її типу, розмірів, кількості працівників та/або мешканців на її території. Проте незалежно від типу СЕЗ їх органами управління є місцеві ради та місцеві державні адміністрації в межах своїх повноважень (їхні функції та повноваження щодо управління СЕЗ визначені ст. 10 Закону «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон»); орган господарського розвитку й управління СЕЗ, що створюється за участю суб'єктів економічної діяльності України та іноземних суб'єктів такої діяльності (функції цього органу, визначені ст. 11 зазначеного Закону, можуть бути покладені на одного із суб'єктів економічної діяльності СЕЗ).

Функції та повноваження органу господарського розвитку і управління СЕЗ визначаються законом про створення конкретної СЕЗ.

Орган господарського розвитку і управління СЕЗ забезпечує загальні умови її функціонування. До виключної компетенції орга-

ну господарського розвитку в межах функціонування СЕЗ належить:

визначення перспективних напрямів розвитку СЕЗ;

експлуатація та будівництво мереж транспорту, зв'язку, енергопостачання та інших об'єктів виробничої інфраструктури, що використовуються для загальних потреб;

розвиток мережі комунікаційних зв'язків з партнерами за межами СЕЗ;

організація міжнародних торгів з метою розміщення на території СЕЗ нових виробництв;

упорядкування та надання суб'єктам господарської діяльності СЕЗ в користування земельних ділянок, об'єктів інфраструктури та передача їм у користування природних ресурсів;

видача дозволів суб'єктам господарювання СЕЗ на будівництво нових господарських об'єктів, реєстрація суб'єктів економічної діяльності та інвестицій, здійснюваних у СЕЗ.

Виконавчим директором органу господарського розвитку СЕЗ може бути як громадянин України, так і громадянин іншої країни, який працює за строковим контрактом.

На всі об'єкти та суб'єкти економічної діяльності СЕЗ поширюється система державних гарантій захисту інвестицій, передбачена законодавством України про інвестиційну діяльність та іноземні інвестиції.

СЕЗ вважається *ліквідованою* з моменту закінчення строку, на який її було створено, якщо його не буде продовжено Верховною Радою України. За поданням Президента України або Кабінету Міністрів України СЕЗ може бути ліквідована Верховною Радою України до закінчення строку, на який її було створено. Питання про доцільність продовження строку функціонування СЕЗ або її дострокову ліквідацію може бути передано для вивчення комісії незалежних експертів, створюваній Верховною Радою України.

Верховна Рада України повинна розглянути подані пропозиції і у тримісячний строк з дня подання зазначеної пропозиції винести відповідне рішення.

СЕЗ вважається ліквідованою з моменту прийняття відповідного закону про її ліквідацію.

Для вирішення майнових та інших питань, пов'язаних з ліквідацією СЕЗ, врегулювання фінансових відносин між органом господарського розвитку й управління та суб'єктами економічної діяльності СЕЗ Кабінетом Міністрів України створюється ліквідаційна комісія, яка набуває усіх повноважень щодо управління СЕЗ до моменту остаточного вирішення всіх питань, пов'язаних з її ліквідацією.

§ 3. Спеціальний інвестиційний режим на територіях пріоритетного розвитку

Від території СЕЗ слід відрізнити *територію пріоритетного розвитку* (ТПР), тобто територію, на якій склалися несприятливі соціально-економічні умови та на якій запроваджується спеціальний режим інвестиційної діяльності для створення нових робочих місць.

Низкою законів України встановлені спеціальні режими інвестиційної діяльності на ТПР в Автономній Республіці Крим, у Волинській, Житомирській, Луганській, Чернігівській областях.

Наприклад, відповідно до ст. 3 Закону України від 15 липня 1999 р. «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку в Луганській області»¹ такий режим інвестиційної діяльності запроваджується на територіях пріоритетного розвитку і діє протягом 30 років при реалізації в порядку, визначеному цим Законом, інвестиційних проектів у пріоритетних галузях (підгалузях) виробництва, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України.

До територій пріоритетного розвитку цим Законом віднесено у своїх адміністративно-територіальних межах міста Брянка, Краснодон, Свердловськ, Первомайськ, Стаханов, Красний Луч, а також Антрацитівський, Кременський та Краснодонський райони Луганської області.

Спеціальний режим інвестиційної діяльності застосовується до суб'єктів підприємницької діяльності, які реалізують в порядку, визначеному Законом, інвестиційний проект кошторисною вартістю, еквівалентною не менше:

500 тис. доларів США — при реалізації інвестиційного проекту в галузях сільського господарства, обробної промисловості та охорони здоров'я;

700 тис. доларів США — при реалізації інвестиційного проекту в галузях будівництва та транспорту;

1 млн доларів США — при реалізації інвестиційного проекту в галузях добувної промисловості, виробництва електроенергії та коксу, хімічного виробництва і машинобудування.

Органами управління територіями пріоритетного розвитку відповідно до ст. 6 Закону є:

- Комітет з питань територій пріоритетного розвитку;
- органи місцевого самоврядування.

Органи місцевого самоврядування територій, на яких запроваджується спеціальний режим інвестиційної діяльності, здійснюють свої

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 38. — Ст. 351.

повноваження відповідно до законодавства України з урахуванням особливостей, визначених Законом.

Крім того, до повноважень органу місцевого самоврядування також належить:

укладення договору (контракту) з суб'єктом підприємницької діяльності щодо умов реалізації інвестиційного проекту, затвердженого Комітетом з питань територій пріоритетного розвитку, у визначеному Законом порядку.

Згідно зі ст. 7 Закону Комітет з питань територій пріоритетного розвитку (далі — Комітет) є спеціально уповноваженим органом управління спеціальним режимом інвестиційної діяльності, що запроваджується відповідно до Закону на територіях пріоритетного розвитку в Луганській області.

Комітет створюється Луганською обласною радою.

До повноважень Комітету належать:

розроблення та забезпечення реалізації стратегії та поточних програм розвитку територій пріоритетного розвитку;

розгляд і затвердження інвестиційних проектів у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

видача свідоцтва про затвердження інвестиційного проекту;

здійснення в межах своїх повноважень згідно з Законом відповідного контролю за реалізацією інвестиційних проектів суб'єктами підприємницької діяльності на територіях пріоритетного розвитку;

підготовка відповідним органам місцевого самоврядування пропозицій щодо встановлення ставок орендної плати, плати за комунальні послуги, тарифів та інших платежів;

організація підготовки та перепідготовки кадрів;

регулювання залучення до роботи на територіях пріоритетного розвитку іноземних працівників;

прийняття у межах своєї компетенції рішень, обов'язкових до виконання на територіях пріоритетного розвитку при реалізації інвестиційних проектів;

розгляд у досудовому порядку спорів, що виникають між органами місцевого самоврядування та суб'єктами підприємницької діяльності при реалізації інвестиційних проектів;

реалізація інших повноважень, передбачених Законом.

На територіях пріоритетного розвитку можуть провадитися всі види підприємницької діяльності, за винятком заборонених законами України.

Спеціальний правовий режим підприємницької діяльності, встановлений на територіях пріоритетного розвитку, поширюється на суб'єк-

тів підприємницької діяльності виключно під час реалізації ними на цих територіях інвестиційних проектів, затверджених у встановленому цим Законом порядку.

Затвердження Комітетом інвестиційного проекту та видача свідоцтва про його затвердження є підставою для укладення відповідним органом місцевого самоврядування договору (контракту) з суб'єктом підприємницької діяльності щодо умов реалізації інвестиційного проекту, укладення договорів оренди землі, приміщень тощо. Порядок укладення договору (контракту) визначається Луганською обласною радою.

У разі невиконання або неналежного виконання суб'єктом підприємницької діяльності умов договору (контракту), укладеного з органом місцевого самоврядування, такий суб'єкт підприємницької діяльності несе майнову та іншу відповідальність, передбачену законодавством України та відповідним договором (контрактом).

У разі порушення суб'єктом підприємницької діяльності законодавства України, установчих документів, договору (контракту) з органом місцевого самоврядування щодо умов реалізації затвердженого у встановленому цим Законом порядку інвестиційного проекту Комітет може внести пропозиції органу місцевого самоврядування про розірвання у встановленому законодавством порядку договору (контракту), укладеного з суб'єктом підприємницької діяльності.

У разі порушення суб'єктом підприємницької діяльності законодавства України, установчих документів, договору (контракту) з органом місцевого самоврядування щодо умов реалізації затвердженого у встановленому цим Законом порядку інвестиційного проекту орган місцевого самоврядування може прийняти рішення про розірвання у встановленому законодавством порядку укладеного з ним договору (контракту), а також внести пропозиції Комітету про скасування виданого ним свідоцтва про затвердження інвестиційного проекту.

Рішення про скасування свідоцтва про затвердження інвестиційного проекту та розірвання договору (контракту) з органом місцевого самоврядування можуть бути оскаржені в судовому порядку.

§ 4. Правове регулювання концесійної діяльності в Україні

Концесія, як встановлено ч. 1 ст. 406 ГК, — це надання з метою задоволення суспільних потреб уповноваженим органом державної влади чи органом місцевого самоврядування на підставі концесійного договору на платній та строковій основі вітчизняним або іноземним суб'єктам господарювання (концесіонерам) права на створення (будів-

ництво) та/або управління (експлуатацію) об'єктом концесії за умови взяття концесіонером на себе відповідних зобов'язань, майнової відповідальності і підприємницького ризику.

Аналогічне за змістом визначення поняття концесії вміщене в Законі України від 16 липня 1999 р. «Про концесії»¹, що визначає поняття та правові засади регулювання відносин концесії державного та комунального майна, а також умови і порядок її здійснення з метою підвищення ефективності використання державного і комунального майна і забезпечення потреб громадян України у товарах (роботах, послугах).

Крім положень глави 40 ГК та Закону України «Про концесії», відносини, пов'язані з концесійною діяльністю, регулюються рядом прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів: Законами України від 14 грудня 1999 р. «Про концесії на будівництво та експлуатацію автомобільних доріг»², від 21 жовтня 2010 р. «Про особливості передачі в оренду або концесію об'єктів централізованого водо-, теплопостачання і водовідведення, що перебувають у комунальній власності» та від 8 липня 2011 р. «Про особливості оренди чи концесії об'єктів паливно-енергетичного комплексу, що перебувають у державній власності», постановами Кабінету Міністрів України від 18 січня 2000 р. № 72 «Про реєстр концесійних договорів»³, від 12 квітня 2000 р. № 643 «Про затвердження Типового концесійного договору»⁴ та іншими.

ГК (ст. 407) встановлює, що концесійна діяльність в Україні базується на таких засадах:

поєднання державного регулювання концесійної діяльності та здійснення її на підставі концесійного договору;

вибір концесіонерів переважно на конкурсній основі;

комплексне та оплатне використання об'єкта концесії, участь держави, органів місцевого самоврядування у частковому фінансуванні об'єктів концесії соціального призначення;

взаємна вигода сторін у концесійному договорі, розподіл ризиків між сторонами концесійного договору;

державне гарантування інвестицій концесіонерів;

стабільність умов концесійних договорів;

забезпечення прав та законних інтересів споживачів продукції (послуг), що надаються концесіонерами.

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 41. — Ст. 372.

² Там само. — 2000. — № 3. — Ст. 21.

³ Офіційний вісник України. — 2000. — № 3. — Ст. 82.

⁴ Там само. — 2000. — № 15. — Ст. 626.

Крім цього, Закон України «Про концесії» визначає ще й такі принципи концесійної діяльності, як:

законність здійснення концесійної діяльності;

врахування особливостей надання об'єкта у концесію в окремих сферах господарської діяльності;

забезпечення законних прав та інтересів споживачів товарів (робіт, послуг), що надаються концесіонером.

Пропозиції щодо переліку конкретних об'єктів права державної власності, які можуть надаватися в концесію, вносяться відповідними центральними органами виконавчої влади. Затвердження пооб'єктного переліку здійснюється Кабінетом Міністрів України¹, а затвердження переліку об'єктів права комунальної власності, які можуть надаватися в концесію, здійснюється виключно на пленарних засіданнях відповідних рад.

Концесійна діяльність здійснюється на основі концесійних договорів, що укладаються відповідно до законодавства України з концесіонерами, в тому числі іноземними інвесторами, Кабінетом Міністрів України або уповноваженим ним органом державної влади, або визначеними законом органами місцевого самоврядування.

Укладенню концесійного договору передують концесійний конкурс, організація і проведення якого здійснюється концесіодавцем відповідно до Положення про проведення концесійного конкурсу та укладення концесійних договорів на об'єкти права державної і комунальної власності, які надаються у концесію, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2000 р. № 642², або відповідно до Порядку проведення концесійного конкурсу на будівництво та експлуатацію автомобільних доріг, затвердженого постановою кабінету Міністрів України від 4 жовтня 2000 р. № 1521³.

Переможцем концесійного конкурсу визнається претендент, який запропонував кращі умови здійснення концесії, відповідно до умов концесійного конкурсу.

З переможцем концесійного конкурсу укладається концесійний договір після погодження всіх його умов.

Строк дії концесійного договору встановлюється сторонами договору залежно від характеру та умов концесії. Цей строк не може бути меншим десяти років та більшим п'ятдесяти років.

¹ Постанова Кабінету Міністрів України від 11 грудня 1999 р. «Про затвердження переліку об'єктів права державної власності, які можуть передаватися в концесію» // Офіційний вісник України. — 1999. — № 50. — Ст. 2473.

² Офіційний вісник України. — 2000. — № 15. — Ст. 625.

³ Там само. — 2000. — № 41. — Ст. 1750.

Вимоги до концесійних договорів, порядок їх укладення, а також інші питання правового регулювання концесійної діяльності визначаються Законом «Про концесії», іншими законами.

Кабінет Міністрів України може затверджувати типові концесійні договори для здійснення певних видів концесійної діяльності. На сьогодні затверджено Типовий концесійний договір¹ та Типовий концесійний договір на будівництво та експлуатацію автомобільної дороги².

Згідно зі ст. 10 Закону України «Про концесії» істотними умовами договору концесії є:

- сторони договору;
- види діяльності, роботи, послуги, які здійснюються за умовами договору;
- об'єкт концесії (склад і вартість майна або технічні і фінансові умови створення об'єкта концесії);
- умови надання земельної ділянки, якщо вона необхідна для здійснення концесійної діяльності;
- перелік видів діяльності, здійснення яких підлягає ліцензуванню;
- умови встановлення, зміни цін (тарифів) на виготовлені (надані) концесіонером товари (роботи, послуги);
- строк дії договору концесії, умови найму, використання праці працівників — громадян України;
- умови використання вітчизняних сировини, матеріалів;
- умови та обсяги поліпшення об'єкта концесії та порядок компенсації зазначених поліпшень;
- умови, розмір і порядок внесення концесійних платежів;
- порядок використання амортизаційних відрахувань;
- відновлення об'єкта концесії та умови його повернення;
- відповідальність за невиконання або неналежне виконання зобов'язань, що випливають з концесійного договору ;
- страхування концесіонером об'єктів концесії, взятих у концесію;
- порядок внесення змін та розірвання договору;
- порядок вирішення спорів між сторонами;
- право на отримання інформації та проведення перевірки виконання умов договору;

¹ Постанова Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2000 р. № 643 «Про затвердження Типового концесійного договору» // Офіційний вісник України. — 2000. — № 15. — Ст. 626.

² Постанова Кабінету Міністрів України від 4 жовтня 2000 р. № 1519 «Про затвердження Типового концесійного договору на будівництво та експлуатацію автомобільної дороги» // Офіційний вісник України. — 2000. — № 41. — Ст. 1749.

порядок та умови передачі, у тому числі з наданням гарантії кредиторам, прав і зобов'язань, що впливають з концесійного договору; порядок використання об'єктів права інтелектуальної власності.

За згодою сторін у концесійному договорі можуть бути передбачені й інші умови, в тому числі передбачені спеціальними законами про концесійну діяльність в окремих сферах господарської діяльності.

У разі якщо для здійснення концесійної діяльності є потреба в земельній ділянці, договір оренди такої ділянки укладається відповідно до законодавства.

Умови концесійного договору є чинними на весь строк дії договору, в тому числі у випадках, коли після його укладення законодавчими актами встановлено правила, які погіршують становище концесіонера.

Відповідно до умов концесійного договору концесіонером незалежно від наслідків господарської діяльності вноситься концесійний платіж. Методика розрахунку та граничні розміри концесійних платежів визначаються Кабінетом Міністрів України¹.

У разі якщо об'єктом концесії є об'єкт права державної власності, орган, уповноважений укласти концесійний договір в установленому Кабінетом Міністрів України порядку, повідомляє про укладення такого договору Фонд державного майна України, який веде реєстр концесійних договорів. Порядок ведення такого реєстру визначається Кабінетом Міністрів України².

Дія концесійного договору припиняється у разі:
закінчення строку, на який його було укладено;
ліквідації концесіонера за рішенням суду, в тому числі у зв'язку з визнанням його банкрутом;
анулювання ліцензії, виданої концесіонеру на здійснення відповідного виду господарської діяльності;
загибелі об'єкта концесії.

Концесійний договір може бути розірвано за погодженням сторін.

На вимогу однієї зі сторін концесійний договір може бути розірвано за рішенням суду у разі невиконання сторонами своїх зобов'язань та з інших підстав, передбачених законами України.

У разі розірвання концесійного договору, закінчення строку його дії, ліквідації концесіонера у зв'язку з визнанням його банкрутом або

¹ Постанова Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2000 р. № 639 «Про затвердження методики розрахунку концесійних платежів» // Офіційний вісник України. — 2000. — № 15. — Ст. 622.

² Постанова Кабінету Міністрів України від 18 січня 2000 р. № 72 «Про реєстр концесійних договорів» // Офіційний вісник України. — 2000. — № 3. — Ст. 82.

анулювання ліцензії на здійснення відповідного виду господарської діяльності концесіонер зобов'язаний повернути концесіодавцю об'єкт концесії на умовах, зазначених у концесійному договорі. Якщо концесіонер допустив погіршення стану об'єкта концесії або його загибель, він повинен відшкодувати концесіодавцю збитки, якщо не доведе, що погіршення або загибель об'єкта сталися не з його вини.

Концесійний договір може бути визнаний судом недійсним відповідно до цивільного законодавства.

Основні права і обов'язки сторін концесійного договору визначені Законом України «Про концесії».

Так, *концесіодавець має право:*

здійснювати контроль за дотриманням концесіонером умов концесійного договору;

надавати виключне право на створення (будівництво) та (або) управління (експлуатацію) об'єкта концесії;

вимагати дострокового розірвання концесійного договору в разі порушення концесіонером його умов;

вимагати від концесіонера відшкодування збитків у разі погіршення стану об'єкта концесії, яке сталося з вини концесіонера.

Концесіодавець зобов'язаний:

передати концесіонеру об'єкт концесії у стані та строки, передбачені концесійним договором;

надати концесіонеру своєчасно і в повному обсязі передбачені концесійним договором документи, які підтверджують право концесіонера на створення (будівництво) та (або) управління (експлуатацію) об'єкта концесії;

вимагати звіт про використання амортизаційних відрахувань;

зберігати комерційну таємницю концесіонера;

не втручатися у господарську діяльність концесіонера;

якщо для здійснення концесійної діяльності необхідна земельна ділянка, забезпечити її надання у порядку, встановленому Земельним кодексом України.

Концесіодавець має також інші права і обов'язки, передбачені концесійним договором та законодавством України (ст. 17 Закону).

Концесіонер має право:

здійснювати підприємницьку діяльність на основі створення (будівництва) та (або) управління (експлуатації) об'єкта концесії;

на виключне право на створення (будівництво) та (або) управління (експлуатацію) об'єкта концесії, якщо це передбачено умовами концесійного договору;

вимагати розірвання концесійного договору у разі порушення концесієдавцем умов договору і відшкодування збитків, завданих невиконанням умов договору;

на продовження строку дії концесійного договору у разі виконання його умов;

отримувати плату за вироблені товари (роботи, послуги) згідно з умовами концесійного договору;

використовувати амортизаційні відрахування на відновлення основних фондів, отриманих у концесію;

на контрактній основі залучати до виконання спеціальних робіт на об'єкті концесії третіх осіб. При цьому концесіонер несе відповідальність за виконання такими особами умов концесійного договору та законодавства України.

Концесіонер зобов'язаний:

виконувати умови концесійного договору;

укладати відповідно до законодавства трудові договори (контракти), як правило, з працівниками — громадянами України;

використовувати на об'єкті концесії технології, матеріали, техніку вітчизняного виробництва, якщо інше не передбачено умовами договору;

утримувати об'єкт концесії в належному технічному стані;

після закінчення строку, на який було укладено концесійний договір, передати об'єкт концесії в належному технічному стані концесієдавцю відповідно до умов договору;

укладати договори оренди землі не пізніше одного року з дня набрання чинності договором концесії. За письмовим зверненням приватного партнера цей строк може бути продовжено, але не більш як на один рік.

Концесіонер має також інші права та обов'язки, передбачені концесійним договором та законодавством України (ст. 18 Закону).

Статтею 20 Закону України «Про концесії» встановлено, що передача об'єктів у концесію не зумовлює перехід права власності на цей об'єкт до концесіонера та не припиняє права державної чи комунальної власності на ці об'єкти.

Майно, створене на виконання умов концесійного договору, є об'єктом права державної чи комунальної власності.

Майно, яке придбав концесіонер на виконання умов концесійного договору, належить йому на праві власності та може переходити у власність держави або територіальної громади після закінчення строку дії концесійного договору відповідно до умов, передбачених зазначеним Законом та концесійним договором.

Концесіонеру належить право власності на прибуток, отриманий від управління (експлуатації) об'єкта концесій, а також на продукцію, отриману в результаті виконання умов концесійного договору.

Нарахування амортизації на наданий у концесію об'єкт здійснюється концесієдавцем чи уповноваженим ним органом. Про суму нарахованих амортизаційних відрахувань концесіонеру повідомляється щоквартально у встановлений договором концесії строк. На суму нарахованих амортизаційних відрахувань (але не більш як на суму концесійної плати) зменшується сума концесійної плати, що підлягає сплаті концесіонером за відповідний період.

На суму нарахованих амортизаційних відрахувань, на яку було зменшено суму концесійної плати, концесіонер зобов'язаний у порядку і в строк, встановлені договором концесії, здійснювати погоджені з концесієдавцем роботи щодо поліпшення об'єкта концесії.

За нецільове використання таких коштів до концесіонера застосовуються штрафні санкції в розмірі 100 відсотків сум, використаних за нецільовим призначенням, з нарахуванням пені в розмірі 120 відсотків облікової ставки Національного банку України.

Амортизаційні відрахування, нараховані на майно, що є власністю концесіонера, використовуються концесіонером відповідно до законодавства України.

Концесіонер має право відповідно до умов концесійного договору за рахунок власних коштів здійснювати реконструкцію, технічне переоснащення, поліпшення майна, отриманого в концесію.

Право власності на поліпшене, реконструйоване, технічно переоснащене майно залишається відповідно за державою або територіальною громадою.

Концесіонер має право на адекватне й ефективне відшкодування витрат, зроблених у зв'язку з поліпшенням майна, отриманого в концесію, за рахунок отриманого прибутку, якщо інше не передбачено концесійним договором.

§ 5. Правове регулювання інших спеціальних режимів господарювання

У ГК є дві статті, норми яких встановлюють правила щодо спеціальних режимів здійснення господарської діяльності: в умовах надзвичайного стану і надзвичайної екологічної ситуації (ст. 416 ГК) та в умовах воєнного стану (ст. 417 ГК).

Господарська діяльність *в умовах надзвичайного стану* — особливого правового режиму діяльності органів державної влади та органів

місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, передбаченого Конституцією України, який тимчасово допускає обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод громадян, а також прав юридичних осіб та покладає на них додаткові обов'язки, — може здійснюватися з урахуванням обмежень та зобов'язань, встановлених виданим відповідно до Конституції України указом Президента України про введення надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях.

Повноваження органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо учасників господарських відносин, заходи, що вживаються в умовах надзвичайного стану, а також відповідальність за порушення режиму надзвичайного стану визначаються Законом України від 16 березня 2000 р. «Про правовий режим надзвичайного стану»¹.

Правила ст. 416 ГК щодо здійснення господарської діяльності застосовуються також у разі оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації відповідно до Закону України від 13 липня 2000 р. «Про зону надзвичайної екологічної ситуації»².

У період дії воєнного стану, введеного на території України або в окремих місцевостях, правовий режим господарської діяльності визначається на основі Закону України від 6 грудня 1991 р. (в редакції Закону від 5 жовтня 2000 р.) «Про оборону України», інших законодавчих актів щодо забезпечення обороноздатності держави та законодавства про режим воєнного стану³.

Згідно зі ст. 418 ГК запровадження спеціальних режимів господарювання, не передбачених ГК, якими встановлюється обмеження прав суб'єктів господарювання, не допускається.

Держава гарантує суб'єктам господарювання та іншим учасникам господарських відносин право на звернення до суду за захистом їх майнових та інших прав від незаконного обмеження в умовах будь-якого спеціального режиму господарювання, передбаченого ГК.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття спеціальної (вільної) економічної зони (СЕЗ).

¹ Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 23. — Ст. 176.

² Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 42. — Ст. 348.

³ Закон України від 6 квітня 2000 р. «Про правовий режим воєнного стану» // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 28. — Ст. 224.

2. Назвіть основні типи СЕЗ залежно від господарської спрямованості та економіко-правових умов діяльності.
3. У якому порядку створюється СЕЗ?
4. У чому полягає специфіка управління СЕЗ?
5. Що таке територія пріоритетного розвитку?
6. Назвіть органи управління територіями пріоритетного розвитку.
7. Дайте визначення поняття концесії.
8. Назвіть принципи концесійної діяльності.
9. Назвіть істотні умови договору концесії.
10. Які спеціальні режими здійснення господарської діяльності встановлені законом?

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Актуальні проблеми господарського права : зб. наук. праць (за матер. «круглого столу», м. Київ, 16 грудня 2004 р.) / ред. кол. : О. Д. Крупчан (гол.), В. В. Луць, М. К. Галянтич [та ін.]. — К. : НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, 2005. — 140 с.
- Атаманова Ю. Е. Участие в хозяйственных обществах правами промышленной собственности: правовые проблемы передачи инновационного продукта / Ю. Е. Атаманова. — Х., 2004. — 208 с.
- Атаманова Ю. Є. Інноваційне право України: проблеми теорії та систематизації : монографія / Ю. Є. Атаманова. — Х. : Видавець СПД Вапнярчук Н. М., 2005. — 128 с.
- Беляневич О. А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти) / О. А. Беляневич. — К. : Юрінком Інтер, 2006. — 592 с.
- Бобкова А. Г. Біржове право : навч. посіб. / А. Г. Бобкова, Ю. О. Моїсєєв. — К. : Центр учбової літератури, 2005. — 200 с.
- Буткевич О. В. Правове регулювання господарської діяльності в спеціальних (вільних) економічних зонах : монографія / О. В. Буткевич. — Х. : Право, 2008. — 184 с.
- Валітов С. С. Конкурентне право України : навч. посіб. / С. С. Валітов. — К. : Юрінком Інтер, 2006. — 432 с.
- Вінник О. М. Інвестиційне право : навч. посіб. / О. М. Вінник. — К. : Юридична думка, 2005. — 568 с.
- Вінник О. М. Господарське право : навч. посіб. / О. М. Вінник. — 2-ге вид., змін. та допов. — К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. — 766 с.
- Вінник О. М. Науково-практичний коментар Закону України «Про акціонерні товариства» / О. М. Вінник. — К. : Юрінком Інтер, 2009. — 312 с.
- Вінник О. М. Науково-практичний коментар Закону України «Про оренду державного та комунального майна» / О. М. Вінник. — К. : Юрінком Інтер, 2010. — 352 с.
- Віхров О. П. Правове регулювання господарських відносин в окремих галузях економіки : курс лекцій / О. П. Віхров. — Чернігів : КП «Видавництво «Чернігівська обереги», 2003. — 172 с.
- Віхров О. П. Господарське право. Спеціальна частина : навч. посіб. / О. П. Віхров. — К. : Видавничий Дім «Слово», 2004. — 344 с.
- Господарське право України : практикум / В. С. Щербина (кер. авт. кол.), Г. В. Пронська, О. М. Вінник [та ін.] ; за ред. В. С. Щербини. — 2-ге вид., перероб. і допов. — К. : Юрінком Інтер, 2003. — 416 с.

- Джуринський В. О. Правове становище господарських об'єднань в Україні : монографія / В. О. Джуринський. — К. : Юрінком Інтер, 2010. — 224 с.
- Договірне право України. Загальна частина : навч. посіб. / Т. В. Боднар, О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова [та ін.] ; за заг. ред. О. В. Дзери. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — 896 с.
- Журик Ю. В. Розгляд антимонопольними органами України справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції : монографія / Ю. В. Журик. — Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М. І., 2006. — 148 с.
- Зельдина Е. Р. Специальный режим хозяйствования: проблемы и пути их решения : монография / Е. Р. Зельдина ; НАН Украины. Ин-т экономико-правовых исследований. — Донецк: ООО «Юго-Восток, Лтд», 2004. — 247 с.
- Кологойда О. В. Правове регулювання фондового ринку України : навч. посіб. / О. В. Кологойда. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — 320 с.
- Кочергина Е. А. Содержание организационно-правовых форм предпринимательских обществ: интересы, функции, правовые средства : монография / Е. А. Кочергина. — Х. : Основа, 2005. — 236 с.
- Кравець І. М. Правове становище суб'єктів організаційно-господарських повноважень : монографія / І. М. Кравець. — К. : Юрінком Інтер, 2010. — 240 с.
- Лукач І. В. Правове становище холдингових компаній : монографія / І. В. Лукач. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — 240 с.
- Мілаш В. С. Комерційний договір у контексті сучасних ринкових умов : монографія / В. С. Мілаш. — Х., 2007. — 440 с.
- Мілаш В. С. Господарське право : курс лекцій : у 2 ч. — Х. : Право, 2008. — Ч. 1. — 496 с.
- Науково-практичний коментар Господарського кодексу України : 2-ге вид., перероб. і допов. / за заг. ред. Г. Л. Знаменського, В. С. Щербини ; кол. авт. : О. А. Беляневич, О. М. Вінник, В. С. Щербина [та ін.]. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — 720 с.
- Пацурія Н. Б. Страхове право України : навч. посіб. / Н. Б. Пацурія. — К. : Юрінком Інтер, 2006. — 176 с.
- Подцерковний О. П. Грошові зобов'язання господарського характеру : монографія / О. П. Подцерковний. — К. : Юстиніан, 2006. — 424 с.
- Поєдинок В. В. Правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності : навч. посіб. / В. В. Поєдинок. — К. : Юрінком Інтер, 2006. — 288 с.
- Радзивілюк В. В. Судова процедура санації : навч. посіб. / В. В. Радзивілюк. — К. : Атіка, 2005. — 116 с.
- Резнікова В. В. Правове регулювання посередництва у сфері господарювання (теоретичні аспекти) : монографія / В. В. Резнікова. — Хмельницький, 2010. — 708 с.
- Резнікова В. В. Правове регулювання спільної господарської діяльності в Україні : навч. посіб. / В. В. Резнікова. — К. : Центр учбової літератури, 2007. — 280 с.

- Симсон О. Э. Инвестиционные и инновационные правоотношения: Перспективы развития публичной и частной сфер : монография / О. Э. Симсон. — К. : Ін Юре, 2005. — 416 с.
- Таран Л. В. Специальный правовой режим предпринимательской деятельности в свободных экономических зонах Украины (комплексное исследование) / Л. В. Таран. — Х. : Видавець СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2004. — 256 с.
- Трофімова О. В. Правове регулювання лізингової діяльності в Україні / О. В. Трофімова. — К. : КИТ, 2005. — 216 с.
- Хозяйственное право : учебник / В. К. Мамутов, Г. Л. Знаменский, К. С. Хажулина и др. ; под ред. В. К. Мамутова. — К. : Юринком Интер, 2002. — 912 с.
- Хозяйственное законодательство Украины: практика применения и перспективы развития в контексте европейского выбора : сб. науч. тр. НАН Украины. Ин-т экономико-правовых исследований / редкол. : В. К. Мамутов (отв. ред.) [и др.]. — Донецк : ООО «Юго-Восток, Лтд», 2005. — 584 с.
- Хозяйственное право Украины : учебник / под ред. А. С. Васильева, О. П. Подцерковного. — Х. : Одиссей, 2005. — 464 с.
- Хозяйственный кодекс Украины : ком. — Х. : Одиссей, 2004. — 896 с.
- Щербина В. С. Суб'єкти господарського права : монографія / В. С. Щербина. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — 264 с.

Навчальне видання

ЩЕРБИНА Валентин Степанович

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

Підручник

6-те видання, перероблене і доповнене

Затверджено

Міністерством освіти і науки України

Шеф-редактор В. С. Ковальський,
доктор юридичних наук, доцент

Юрінком Інтер – редакція
наукової та навчальної літератури

Відповідальна за випуск *Т. М. Виноградова*

Редактори *М. І. Ромась*

Комп'ютерна верстка *В. Ю. Романенка*

Художнє оформлення *М. П. Черненка*

Підписано до друку 08.04.2013. Формат 60×90/16.

Умовн. друк. арк. 40,0. Обл.-вид. арк. 35,2.

Наклад 1000 прим. Зам. №

З питань придбання літератури звертатися
до видавництва «Юрінком Інтер» за адресою:

04209, Київ-209, вул. Героїв Дніпра, 316, тел. 411-64-03, 411-69-08

Оригінал-макет виготовлено комп'ютерним центром ТОВ «Юрінком Інтер»

(Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 3954 від 13.01.2011)

Віддруковано в ПАТ «Білоцерківська книжкова фабрика»,

09117, г. Біла Церква, вул. Леся Курбаса, 4.

(Свідоцтво — серія ДК № 4063 від 11.05.2011)